SZOBOSZLAI GYÖRGY – WIENER GYÖRGY

VÁLASZTÁS-POLITOLÓGIA

Változások és trendek

napvilág kiadó

384

VÁLASZTÁS-POLITOLÓGIA

SZOBOSZLAI GYÖRGY–WIENER GYÖRGY

VÁLASZTÁS-POLITOLÓGIA

Változások és trendek

napvilág kiadó
2016

A kötet megjelenését a

Politikatörténeti Alapítvány
és a
Lukács György Alapítvány
támogatta

ISBN 978 963 338 3438

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest
www.napvilagkiado.hu

© Szoboszlai György 2016
© Wiener György 2016

Első kiadás: 2016

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképészeti vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Minden jog fenntartva

Printed in Hungary

Tartalom

Előszó 7

I. rész
WIENER GYÖRGY
VÁLASZTÁSI RENDSZER ÉS PÁRTSZERKEZET NYUGAT- ÉS DÉL-EURÓPÁBAN

1. A Duverger-törvény körüli viták 13
2. Relatív többségi formula és kétpártrendszer 33
3. Pártok az abszolút többségi rendszerben 50
4. Arányos képviselet és sokpártiság 89
5. Az európai pártfejlődés sajátosságai 186
6. A választási és a pártrendszerek kapcsolatának matematikai-statisztikai vizsgálata 202

Táblázatok 206

II. rész
SZOBOSZLAI GYÖRGY
VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON
AZ 1989. ÉVI ALKOTMÁNYOS RENDSZERVÁLTÁS UTÁN (1990–2014)

1. A rendszerváltozás választása – 1990 223
2. Baloldali fordulat – 1994 247
3. Az átalakult jobboldal visszatér a hatalomba – 1998 271
4. Választási rendszer a kétpólusúvá válás útján – 2002 292
5. A kormányzó pártok hatalomban maradnak – 2006 316
6. A 2010. évi országgyűlési választások egyedisége és általánossága 338
7. A második rendszerváltás megerősítése: parlamenti választás – 2014 361

Idézett művek 435
Felhasznált irodalom 446
Névmutató 453

Előszó

A kötetben áttekintjük a modern választási rendszerek történeti fejlődését, a demokratikus keretek kialakulását, a pártrendszerek és a választási rendszerek összefüggéseit, valamint a szavazási szisztémák elméleti kérdéseit. Igyekeztünk szintetizálni az utóbbi évtizedek gazdag és termékeny választáspolitológiai irodalmának legfontosabb eredményeit, a választási rendszerek és pártrendszerek összefüggéseire vonatkozó szakirodalmi teljesítményeket Duverger-től Lijphartig és Grofmanig. Írásunk nagy teret szentel az 1990 utáni magyar választási rendszer elemzésének, kitekintve annak kialakulására, működésének törvényszerűségeire és megreformálásának elméleti-politikai kísérleteire, valamint a szisztéma 2011. évi radikális átalakításának körülményeire is.

A választási rendszerek közötti választás régi dilemmája nemcsak a politikának, hanem a politikatudománynak is. Sokan, sokszor feltették azt a kérdést, hogy milyen a jó választási szisztéma. Történeti trendfordulókon újra és újra felmerül a szisztéma választásának kérdése az aktuális hatalmi viszonyok által motiváltan. A kérdésnek ugyanakkor nagy a társadalomtörténeti jelentősége is, mivel a képviseleti demokrácia fejlődésével párhuzamosan, az osztályharcok közepette egyre nagyobb jelentőségre tett szert a hatalom legitimálásának technikája, formális eljárásrendje a képviselet formálásának folyamatában. A XIX. század utolsó harmadától egyre tágult a demokratikus részvétel lehetősége, s átmeneti visszaesések után, legalábbis Nyugat-Európa centrumkapitalista országaiban 1945-től az egyenlő esélyek követelménye töretlenül érvényesült. A munkáspártok tömeges megszerveződése a hagyományos honorációuralmat azonnal történelmi kihívás elé állította: a formálisan demokratizálódó választási rendszerek ugyanakkor elkerülhetetlenül hatottak a pártrendszer fejlődésére is. Ezt a nagy jelentőségű folyamatot – bizonyos késéssel – leképezte a társadalomtudomány, azon belül a politológia, a politikai szociológia és az alkotmányjog-tudomány.

A politológiai szakirodalomban több évtizede vita folyik arról, hogy a választási szisztéma, a pártstruktúra és a kormányzati működés sajátos összefüggésrendszerében melyik mozzanat játszik meghatározó, túlsúlyos szerepet. Az 1940-es

években megfogalmazódott az a gondolat, hogy az arányos képviselet a parlamenti pártok számának növekedésével jár. Az e témában talán legnagyobb hatású elemző, Maurice Duverger ok-okozati kapcsolatot látott a választási és a pártrendszer között, melyet a politikatudomány törvényjellegű összefüggésének nevezett. Duverger-nek már korabeli kritikusai is akadtak, ám az általa vizsgált összefüggések empirikus bázison alapuló egzakt vizsgálatára egészen az 1960-as évek végéig várni kellett. Ezen időszakot követően azonban igen sok elemzés foglalkozott a modern párt- és választási rendszerek összefüggéseivel.

A kötet első része ennek a problémakörnek az elmélettörténeti és gyakorlati kérdéseit kutatja az egyes európai országok, politikai rendszerek konkrét vizsgálatán keresztül. Az első részben levonjuk azt a következtetést, hogy a történeti trendek alapján az arányosság foka és az effektív választási pártszám között csak kivételesen található összefüggés, ami a választási rendszerek pszichológiai hatásának csekély erősségét jelzi. E kutatási eredmény lényegében megegyezik Lijphartéval, aki az 1945-től 1990-ig terjedő időszakra vonatkoztatva egyértelműen bizonyította a statisztikailag értékelhető viszony hiányát. Mindebből az a következtetés is adódik, hogy a Duverger-törvény a társadalmi törésvonalaknak alárendelten működik, s érvényesülésének mértéke korszakról korszakra változik.

A kötet második részében választásról választásra követjük azokat a változásokat, amelyek az 1989–1990. évi rendszerváltást követően meghatározták a választási rendszer nyomán kialakuló parlamenti erőviszonyokat. Igen hamar nyilvánvalóvá vált a rendszerváltásban kialkudott választási szisztéma meghatározó jelentősége a politikai folyamatok alakulásában. Az a Giovanni Sartori által frappánsan megfogalmazott tétel is igazolódni látszik a magyar fejlődés vizsgálata nyomán, hogy a választási rendszer a politikai rendszer egyik leginkább manipulálható eleme. Az 1989-ben megalkotott magyar választási rendszer létrehozóinak szándékai ellenére ugyancsak aránytalannak bizonyult már az első parlamenti választáson, és ez a jellege a következő öt választáson, bár eltérő mértékben, továbbra is érvényesült, mígnem 2010-ben az abszolút többségi győzelmet alkotmányozó hatalommá transzformálta. Ennek birtokában a hazai jobboldal a feje tetejére állította az egész berendezkedést, és pozícióját azáltal is hosszabb időre bebetonozta, hogy első teendői között átalakította magát a választási rendszert. Ez az átalakítás nyíltan szembement az európai trendekkel, és a már korábban is meglehetősen aránytalan szisztémát továbbvitte ebbe az irányba. Ékesen bizonyítja a váltás szándékolt hatását, hogy a jobboldal vezető ereje 2014-ben, az új választási rendszer segítségével már a relatív többséget is alkotmányozó hatalommá transzformálta, 45%-kal kétharmados többséget szerzett, amivel – legalábbis időlegesen – folytatni tudta a politikai szerkezet centralizálását és a társadalmi nyilvánosság monopolizálását. Az egyes választások jellemzőinek elemzésével végigkísérjük a legfontosabb választási rendszerbeli összetevők egymásra hatását, és ezzel összefüggésben a pártrendszer alakulásának fő vonásait. Rámutatunk arra, hogy a hazai elméleti gondolkodásban – nem kis részben a jobboldali uralkodó elit érdekei érvényesülésének biztosítéka-

ként – dogmává merevedett az az elképzelés, miszerint az egyik legfontosabb politikai érdek a kormányzati stabilitás, amit azzal a téves elképzeléssel is összekötnek, hogy a gazdasági növekedést kitüntetett módon segíti a többségi kormányzás. Ennek a nemzetközi politológiai szakirodalom főáramlata ellentmond ugyan, ám ez a hazai közgondolkodásban nagyon periferikusan jelenik meg. Az egyes választások sajátosságainak elemzésén keresztül azt a következtetést vonjuk le, hogy a politikai rendszer fejlődése szempontjából hasznosabb lenne a társadalmi tagoltságot jobban kifejező, a manipulatív elemeket nélkülöző választási rendszerre való áttérés. Sajátos módon ehhez a jelenlegi többségi választási szisztéma adhat alkalmat azzal, hogy egykor majd a demokratikus erőket juttathatja alkotmányozó pozícióba.

A szerzők

I. RÉSZ

WIENER GYÖRGY

Választási rendszer és pártszerkezet Nyugat- és Dél-Európában

1. A Duverger-törvény körüli viták

A választási formula és a választókerületi struktúra jelentősen befolyásolja a törvényhozás összetételét, s ezáltal közvetlen hatást gyakorol a politikai erőviszonyokra. A relatív többségi elv elsődlegesen a legnagyobb pártnak kedvez, hiszen a vesztesek szavazatai kimaradnak az összegzésből, de a második helyezett számára is előnyös, ha az a körzetek viszonylag számottevő részében sikeresen szerepel. A kétfordulós, abszolút többségi rendszer – a politikai megállapodások mechanizmusán keresztül – egymással szemben álló szövetségekre tagolhatja a pártstruktúrát, mivel a második fordulóban általában csak azok a pártok számíthatnak győzelemre, melyek megfelelő „szavazási tartalékkal" rendelkeznek. Az arányos képviselet – több-kevesebb torzítással – a pártok tényleges társadalmi támogatottságát képezi le, s így nem állít számottevő akadályt a kisebb politikai csoportok mandátumszerzése elé. A választókerületek mérete az egyes arányos szisztémák torzítási fokát befolyásolja, az egymandátumos egyéni körzetek esetében pedig a népességszám és a határok kijelölése alakíthatja a választási eredményt.

Ezek a hatások közvetlenül egy-egy választás során érvényesülnek, s így látszólag csupán rövid távon érintik a parlamenti erőviszonyokat. Az egyes szisztémák azonban többnyire hosszabb időn keresztül működnek, s ezáltal következményeik szükségszerűen újratermelődnek. Az intézményes hatások rendszeres ismétlődése az egyes pártok helyzetét tartósan befolyásolhatja, ami különösen akkor válik szembetűnővé, ha a torzításokból fakadó előnyök és hátrányok mindig ugyanazoknál a politikai szervezeteknél jelentkeznek. Ily módon a választási szisztéma és a pártstruktúra között szoros kölcsönhatás alakulhat ki, mely a parlamentáris berendezkedésű államokban a kormányzat jellegét is érinti. Ezekben az országokban ugyanis a kormány összetételét és politikai irányvonalát a parlamenti erőviszonyok határozzák meg, s így a választási eredmények nemcsak a törvényhozó, hanem a végrehajtó hatalom helyzetét is megszabják.

A politológiai szakirodalomban több évtizede vita folyik arról, hogy a választási szisztéma, a pártstruktúra és a kormányzati működés sajátos összefüggésrendszerében melyik mozzanat játszik meghatározó, túlsúlyos szerepet. Ferdinand

A. Hermens, a weimari köztársaság bukásának okait vizsgálva, már 1941-ben úgy foglalt állást, hogy az arányos képviselet szükségszerűen megsokszorozza a parlamenti pártok számát, ami kormányzati instabilitáshoz és a „rendszerellenes" pártok felülkerekedése esetén a demokrácia bukásához vezet. A II. világháborút követően, széles körű összehasonlító elemzés alapján, Maurice Duverger már szigorú ok-okozati kapcsolatot tételezett fel a választási és a pártrendszer között, melyet a politikatudomány talán leginkább törvényjellegű összefüggésének nevezett. E törvény egy újabb megfogalmazása szerint „(1) a relatív többségi módszer hajlamos, hogy kétpárti rendszerhez vezessen; (2) az arányos képviselet hajlamos egy olyan rendszer kialakítására, mely sok, egymástól kölcsönösen függő pártból áll; (3) a kétfordulós, abszolút többségi rendszer hajlamos, hogy szövetségek által mérsékelt többpártrendszerhez vezessen".[1] Ily módon Duverger az angolszász államokra jellemző kétpárti berendezkedést a relatív többségi formulával, számos nyugat-európai ország szétaprózott többpártrendszerét az arányos képviselet elvével, a sajátos francia pártszövetségeket pedig a kétfordulós, abszolút többségi választási szisztémával magyarázta, s noha utalt arra, hogy a pártstruktúrát más tényezők is formálják, meghatározónak a választási rendszert tekintette. Álláspontját elsődlegesen angol, francia és német példákkal támasztotta alá, tételei újrafogalmazásakor pedig felhasználta az V. Köztársaság tapasztalatait, melyek azt mutatták, hogy a kétfordulós, abszolút többségi rendszer jobb- és baloldali pártszövetségekkel társult. (Duverger eredetileg még nem tett különbséget az arányos képviseleti elv és a kétfordulós többségi formula hatásmechanizmusa között; mindkettőről csupán azt feltételezte, hogy a többpárti rendszer kialakításának kedveznek. René Capitant ugyanakkor már 1934-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a második fordulóban létrejövő „blokkszövetségek" valamelyest hasonlítanak a kétpártrendszerhez.)

Duverger a szigorú ok-okozati összefüggést a választási rendszerek „mechanikai" és „pszichológiai" hatásaival magyarázta. Értelmezésében az előbbiek a szavazatok mandátumokká történő átalakítását jelentik, melynek során a többségi szisztémák egyértelműen, s bizonyos fokig az arányosak is a legnagyobb pártoknak kedveznek. E sajátos törvényszerűségre épülnek a választási rendszerek „pszichológiai" hatásai, melyek elsősorban a stratégiai magatartásban, a hasznos szavazat elvében nyilvánulnak meg. E racionális viselkedés hátterében az a motiváció húzódik meg, hogy sem a politikusok és a pártok finanszírozói, sem a választók nem akarnak olyan formációkat támogatni, melyek valószínűleg sikertelenül szerepelnek a voksolásokon. Ezért e politikai erők hívei elsődleges preferenciáik helyett többnyire a másodlagosakat érvényesítik, vagyis az értékrendjükhöz, beállítottságukhoz legközelebb álló másik alakzatnak adják erőforrásaikat és szavazataikat.[2]

Ezen elmélet szerint egyébként a stratégiai magatartás, a hasznos szavazat elve nemcsak a többségi és az arányos rendszerekben működik eltérően, hanem az egy-, illetőleg kétfordulós többségi szisztémákban is. Az előbbiekben ugyanis a mandátum sorsa azonnal eldől, ami arra ösztönzi a választókat, hogy csaknem kizárólag az adott politikai tömb legerősebb formációját támogassák. Kétfordulós abszolút

többségi rendszerekben viszont lehetőség nyílik a kisebb pártok preferálására is, hiszen a képviselői helyek túlnyomó részét csupán az újabb kör eredményei alapján töltik be.

Duverger és követői tehát úgy látták, hogy a választási szisztémák és a pártszerkezetek közötti ok-okozati összefüggés egy háromlépcsős mechanizmuson keresztül érvényesül. Az egyfordulós rendszerek eleve akadályt állítanak a pártszakadások, illetőleg -alapítások elé, s emellett fúziókra, illetőleg a gyengébb alakzatok megszüntetésére ösztönöznek, a szavazókat a voksolások során a két legnagyobb formáció támogatására motiválják, s választási formulájukon keresztül még inkább ezen politikai erőknek kedveznek. Ily módon a választásokon viszonylag kevés párt indul, a szavazatok polarizálódnak, s a „harmadik pártok" támogatottságukhoz képest is alulreprezentálttá válnak. Ezzel szemben az arányos képviselet elve nem korlátozza igazán új politikai erők fellépését, nem ösztönöz stratégiai magatartásra, s a voksok mandátumokká történő átalakítása során is csak csekély mértékben részesíti előnyben a győztest, s esetleg a második helyezettet. Első közelítésben tehát úgy tűnik, hogy e zárt logikai levezetés egyértelműen és világosan magyarázza a mennyiségi szempontból eltérő jellegű pártstruktúrák létrejöttét és fennmaradását.[3]

Duverger szerint a választási rendszer nemcsak a pártstruktúrát, hanem – a parlamentáris berendezkedésű államokban – a kormányzat jellegét is meghatározza. A relatív többségi formula stabil egypárti kormányzáshoz vezet, hiszen a győztes politikai erő a mandátumok abszolút többségével rendelkezik, a másik nagy párt pedig ellenzékben készül a hatalom meghódítására. A kétpárti berendezkedés természetesen nem jelenti azt, hogy a törvényhozásban más formációk nem jelenhetnek meg; ezek azonban az állandósuló abszolút többség következtében nem tölthetik be a mérleg nyelvének szerepét, s az ellenzéki oldalon is alárendelt helyzetbe kerülnek. (Nagy-Britanniában ez abban fejeződik ki, hogy a legnagyobb ellenzéki párt állítja össze az árnyékkormányt, a többi politikai erő teljes mellőzésével.) Az arányos képviselet viszont – a parlamenti pártok magas száma és az abszolút többség rendszeres hiánya miatt – általában a koalíciós kormányzásnak kedvez, ami lehetőséget teremt arra, hogy a kormányzati többséget a politikai erők közötti alkufolyamatok szabják meg. Ezek eredményeként a választásokon győztes párt ellenzékbe szorulhat, csekély támogatást élvező politikai szervezetek pedig fontos kormányzati tényezővé válhatnak. Duverger és követői e helyzetet úgy értékelték, hogy a választók lényegében nem dönthetnek a kormány összetételéről; e szerepüket egyértelműen a pártok vezetői, a különféle politikai elitcsoportok veszik át.[4] Ily módon azt is tagadták, hogy az arányos képviselet elve biztosítja a választók akaratának kifejezését, hiszen a szavazás során általában pártokat és nem későbbi koalíciós egyezkedéseket támogatnak.

Az arányos rendszerekkel szembeni legfontosabb ellenérv azonban az, hogy a koalíciós jelleg nemegyszer kormányzati instabilitást teremt; két választás között pártközi kombinációk sorozata váltogathatja egymást. Ezen túlmenően a végrehajtó hatalom gyengeségéhez az is hozzájárul, hogy a parlamentben olyan „rendszer-

ellenes" pártok is erőt képviselhetnek, melyeket a többségi rendszerek elszigetelhetnek, sőt a törvényhozásból is kiszoríthatnak. E formációk ugyanis nemcsak a kormányzat tevékenységét, hanem a fennálló társadalmi berendezkedést is támadhatják, s ezáltal megrendülhet az a konszenzus, mely az alapkérdésekben a legjelentősebb politikai szervezetek között fennáll. Ferdinand A. Hermens szerint egyébként a választási formula nem egyszerűen a pártok számát szabja meg, hanem azok jellegét is. Úgy találta, hogy a relatív többségi rendszer a mérsékelt néppártoknak kedvez, míg az arányos képviselet a szélsőségesebb formációk pozícióját erősíti.[5]

Duverger törvénye tehát nemcsak a választási rendszer túlsúlyos szerepét fogalmazza meg, hanem értékalapon a többségi formula s az ahhoz kötődő kétpártrendszer mellett foglal állást. Ezért a választási rendszer és a pártstruktúra kapcsolatáról folyó eszmecserék sem nélkülözhették az értékmozzanatot; az empirikus és logikai érvelés mellett jelentős szerephez jutott az értékek szembenállása is, melyek közül Duverger követői elsődlegesen a kormányzati stabilitást, vitapartnerei pedig a választói akaratkifejezést preferálták. E „szociológiai törvény" kritikusai természetesen mindenekelőtt az ok-okozati összefüggés fennállását kérdőjelezték meg, s értékszempontokat csupán akkor vettek figyelembe, amikor Duverger koncepciójának egyes elemeit – logikai levezetés vagy empirikus bizonyítás alapján – elfogadták.

A választási rendszer túlsúlyos jellegéről vallott felfogást leghatásosabban a Seymour Martin Lipset és Stein Rokkan által szerkesztett kötet tanulmányai bírálták. Kritikájuk lényege az volt, hogy Duverger figyelmen kívül hagyja azt a szerepet, melyet a társadalmi jelenségek töltenek be a pártstruktúra alakításában. A szerzők történelmi példák sorozatán keresztül bizonyították, hogy a pártok elsődlegesen a nagy társadalmi törésvonalak mentén szerveződnek meg, amelyek közül négy alapvető dimenziót emeltek ki. Felfogásuk szerint a centrum-periféria, az állam-egyház, a mezőgazdaság-ipar és a tulajdonos-munkás törésvonalak határozzák meg leginkább a pártstruktúrát, szoros összefüggésben azzal, hogy a kialakult konfliktusok mikor jelentkeztek, s azokat hogyan kísérlik meg feloldani; a pártok száma tehát annál magasabb, minél megosztottabb, széttöredezettebb a társadalom. Az ily módon létrejött pártrendszer azután hosszabb távon fennmarad, vagyis egy ún. befagyási hatás érvényesül; az új generációk e megszilárdult struktúrával találkoznak, melyet csak kevéssé vagy egyáltalán nem befolyásolhatnak. Ugyanakkor Lipset és Rokkan elismerte, hogy a választási rendszerek módosítják a társadalmi viszonyok által meghatározott pártstruktúrát, hatásukat azonban másodlagos jelentőségűnek ítélték.[6]

A szűken értelmezett választási rendszerkutatás keretében Enid Lakeman már az 1950-es évek közepén vitába szállt Duverger egyes téziseivel. Egy újabb tanulmányában, a különféle szisztémák hatásait tárgyalva, kétségbe vonta, hogy az arányos képviselet szükségszerűen megsokszorozza a pártokat. Kimutatta, hogy a nyugat-európai országok egy részében a parlamenti pártok száma már az arányossági formula bevezetése előtt magas volt, sőt előfordult, hogy az áttérés bizonyos

fokú csökkenéssel társult.[7] Ugyanakkor Lakeman is hangsúlyozta, hogy az arányos listás szisztémák valóban a koalíciós kényszernek kedveznek, s ezáltal a kormányzat összetételéről való döntés joga a választókról a pártvezetőkre száll. Ezért elsődlegesen a szavazatátruházó rendszert támogatta, melyről feltételezte, hogy egyszerre biztosít stabil és a választói akaratnak ténylegesen megfelelő kormányzást. E szisztémában ugyanis a választók másodlagos preferenciáikat is kifejezhetik, s így megjelölhetik azt a pártot, melyet a győztes politikai erő koalíciós partnerének javasolnak. (Lakeman érvelését ugyanakkor némiképp gyengíti, hogy a példaként felhozott 1973-as ír választásokon a Fine Gael és a Munkáspárt közötti koalíciós megállapodás már a szavazás előtt megszületett.) Ezzel összefüggésben a kormányzati stabilitás fogalmát is újraértékelte, jelezve, hogy az tartósan csak akkor érvényesülhet, ha a végrehajtó hatalom a társadalom többségének szavazatokban is megnyilvánuló támogatását élvezi. Ellenkező esetben ugyanis – a relatív többségi formula paradox hatásai következtében – teljesen eltérő irányvonalú kormányok váltogathatják egymást, miközben a politikai tagozódásban nem történik jelentősebb változás. Lakeman álláspontja szerint ez jellemezte a II. világháború utáni brit fejlődést is, melyben a konzervatív és a munkáspárti váltógazdálkodás államosítási és privatizációs hullámokat váltott ki. Egy választói akaraton nyugvó koalíciós kormány viszont e téren csak akkor döntött volna, ha a társadalom többségének értékítéletében gyökeres fordulat következik be.

Domenico Fisichella a Duverger-törvény három tézisét elkülönítetten vizsgálta, s azok érvényességét logikai és empirikus síkon egyaránt megkérdőjelezte. Legrészletesebben az első tétellel foglalkozott, amely szerint a relatív többségi formula kétpárti váltógazdálkodáshoz vezet, s úgy foglalt állást, hogy az egyfordulós, egymandátumos szisztéma önmagában még nem hív életre ilyen berendezkedést. Ennek kialakulását inkább a pártstruktúra jellegével magyarázta, hangsúlyozva, hogy a választási és a pártrendszer viszonyában az utóbbi a független változó. Gondolatmenetét azzal az empirikus érvvel támasztotta alá, hogy Nagy-Britanniában már jóval az egymandátumos relatív többségi szisztéma bevezetése előtt kétpárti struktúra működött, így az eredetét tekintve messzemenően független a választási rendszertől. Ugyanakkor elismerte, hogy e formula fontos szerepet játszik a kétpártrendszer fenntartásában, mivel keményen bünteti a pártszakadást, s erőteljesen gátolja új politikai erők fellépését. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a relatív többségi szisztéma ezek elé leküzdhetetlen akadályt emel, de az új párt nem hozzáadódik a korábbi kettőhöz, hanem viszonylag rövid idő alatt valamelyik helyébe lép.[8] E tétel szintén a brit fejlődésen alapul, ahol az 1920-as évek első felében a Munkáspárt kiszorította a parlamenti váltógazdálkodásból a szakadás által is gyengített Liberális Pártot. Fisichella egyébként a pártok számának alakulásától elkülönítetten is vizsgálta a kétpárti mechanizmus működését, s e téren lényegében Hermens és Duverger felfogását követte, azzal a különbséggel, hogy a szavazat- és mandátumarány nagymérvű eltérítését, s az abból fakadó egypárti többségi kormányzást inkább negatívan értékelte.

A kétfordulós abszolút többségi szisztéma hatásainak elemzésekor Fisichella a Duverger-törvény eredeti megfogalmazásából indult ki, vagyis elsődlegesen azt vizsgálta, hogy e formula megsokszorozza-e a pártok számát. Álláspontja szerint a történelmi példák azt bizonyítják, hogy a kétfordulós rendszer a legkülönfélébb pártstruktúrákkal társulhat, s azt sem igazolhatjuk, hogy ösztönzi a politikai erők számának növekedését. Ennek megállapítása ugyanis feltételezi, hogy nemcsak a kétfordulós, hanem az azt megelőző választási rendszer hatásairól is ismeretekkel rendelkezünk, Franciaország kivételével azonban az abszolút többségi elv bevezetése előtt kifejlett pártrendszer egyetlen államban sem működött. (E ponton Fisichella érvelése lényegében megegyezik Enid Lakemanével, aki szintén az egyik választási szisztémáról a másikra való áttérés keretében vizsgálta a pártok számának alakulását.) A sokszorozó hatás érvényesülését egyébként Fisichella a francia politikatörténet alapján is tagadta, de nem értett egyet Sartorival sem, aki szerint a kétfordulós szisztéma csökkenti a pártok számát. Az V. Köztársaság e tapasztalatát azzal magyarázta, hogy annak választási rendszerében kizárási klauzula is működik, amely csupán azokat a jelölteket engedi a második fordulóba, akik megszerezték a választójogosultak 12,5%-ának szavazatát. Ugyanakkor Fisichella nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a kétfordulós szisztéma is erőteljesen eltéríti egymástól a szavazatok és a mandátumok arányát, s ezzel összefüggésben legjelentősebb sajátossága az, hogy alulreprezentálja a „rendszerellenes" pártokat.[9] Ily módon a kétfordulós, abszolút többségi formulát a „rendszerellenes" pártokkal szemben alkalmazott fegyverként értékelte, Hermenstől és Duvergertől eltérően azonban annak erejét nem becsülte túl. A hatásmechanizmust tárgyalva egyfelől a német szociáldemokrata és a norvég munkáspárt helyzetére hivatkozott, melyek a századforduló táján a több évtizedes visszaszorítás ellenére erőteljesen növelték szavazataik számát, másfelől pedig arra, hogy az 1980-as évek végén a francia kommunisták befolyása is valamelyest erősödött, noha támogatottságuk hanyatlását az abszolút többségi formula miatt sokan megállíthatatlannak vélték. A torzító hatás ráadásul nem egyirányúan működik; az előnyösen és hátrányosan érintett politikai erők köre az idők folyamán jelentősen változhat, s így pártok elhalására a feltételezettnél kevésbé számíthatunk.

Fisichella a Duverger-törvény azon elemét is élesen bírálta, amely szerint az arányos választási rendszerek megsokszorozzák a pártok számát. E kérdésben – Sartorival egyezően – azt a felfogást vallotta, hogy az arányosság maximumához közelítő formula „semmit sem csinál", azaz hatása arra korlátozódik, hogy leképezze a szavazatok pártok közötti megoszlását. A torzító hatások lényegét tehát abban látta, hogy azok gátolják a politikai erőviszonyok érvényesülését; ha az akadályok megszűnnek, a pártok tényleges támogatottságuknak megfelelően jelennek meg a törvényhozásban.[10]

Az idő előrehaladtával a Duverger-törvény hívei is árnyaltabban vizsgálták a választási és a pártrendszerek kapcsolatát, elemezve azokat a feltételeket, amelyek elősegítik, illetőleg akadályozzák az oksági összefüggés érvényesülését. E megkö-

zelítés alapján Andrew Reeve és Alan Ware részletesen tárgyalták azt a szakirodalomban széleskörűen elterjedt nézetet, amely szerint az arányos képviselet hatásmechanizmusa a bevezetés időzítésétől is függ. Ha az általános választójogot és az arányos rendszert egyszerre fogadták el, az utóbbi általában megsokszorozta a pártok számát. Amennyiben viszont a szavazati jog demokratizálása jóval korábban történt, a választók széles körében kialakulhatott a lojalitás a nagy parlamenti pártok iránt, s így az arányos formulára való áttérés alig érintette a politikai struktúrát.[11]

E szemléletmód jellemezte a Duverger-törvény leginkább érvényesnek tartott állítására, a relatív többségi formula és a kétpártrendszer kapcsolatára irányuló kutatásokat is. Ezeket legutóbb Bernard Grofman és szerzőtársai, Shaun Bowler és André Blais összegezték, a brit modell működését bemutató kötet bevezető tanulmányában. Elemzésükben mindenekelőtt Gary Cox munkásságára támaszkodtak, amely szerint sajátos körülmények között sem a választók, sem a pártok nem jelezhetik előre megbízhatóan a győztesek és a vesztesek körét, s így a stratégiai szavazás elve alig vagy egyáltalán nem érvényesülhet. Cox úgy látta, hogy ilyen helyzet elsősorban akkor alakulhat ki, amikor a második és a harmadik (esetleg a negyedik) helyezett formációk támogatottsága kevéssé tér el egymástól. Tételét általánosítva Grofman és szerzőtársai hangsúlyozták, hogy amennyiben a voksok viszonylag egyenletesen oszlanak meg az egyes alakzatok között, a többpárti versengés állandósulhat, hiszen elvileg bármely politikai erő sikeresen küzdhet a mandátumokért. Hasonló összefüggést fogalmazott meg Rein Taagepera is, feltételezve, hogy minél több párt harcol a képviselői helyekért, annál egyenletesebbé válik a szavazatok megoszlása, ami aztán önfenntartóvá teheti a Duverger-modelltől való eltérést.[12] Akadályozhatják a megbízható előrejelzést a rendszerváltások során létrejövő új pártszerkezetek, illetőleg az intézményesült demokráciákban végbemenő politikai átstrukturálódások is.

Néhány szerző sajátos körülményként értékelte az egyes egyéni választókerületek etnikai, nyelvi, vallási vagy szocioökonómiai összetételében levő jelentős különbségeket is, melyek a körzetek szintjén érvényesülő kétpárti versengés ellenére a parlamentekben széttagolt struktúrát hozhatnak létre. Ezeknek az eltéréseknek különösen föderatív szerkezetű államokban tulajdonítottak jelentőséget, melyekben a speciális helyi viszonyok regionális pártrendszereket alapozhatnak meg. Ezért mind Cox, mind Taagepera azokat az elméleteket tekintették relevánsnak, amelyek a választókerületi hatásoktól a nemzeti eredményekhez vezető utat is bemutatják. E két szint kapcsolatához egyébként jelentős mértékben hozzájárul az a politikai gyakorlat, hogy a regionális pártok sokszor nemcsak saját terepükön, hanem országos léptékben is versengnek a mandátumért, noha más térségekben a győzelem csekély lehetőségével rendelkeznek.[13]

A sajátos körülmények vizsgálata olyan elemzéseket is magába foglalt, melyek a választási rendszerek és a törésvonalak együttes hatásának feltárására irányultak. E téren Taagepera és Grofman játszott meghatározó szerepet, akik Arend Lijphart

munkásságára támaszkodva kimutatták, hogy az ideológiai motivációk érzékelhetően befolyásolhatják a Duverger-törvény érvényesülését. Elemzésükben az egydimenziós, vagyis egyetlen törésvonalra épülő politikai mezőben az ellentétes álláspontok mentén két effektív párt jelenhet meg, melyekhez minden új ügy egy további formációt ad hozzá.[14] E gondolatmenethez hasonlóan Octavio Neto és Gary Cox az országos szinten érvényesülő etnikai, faji és vallási törésvonalak hatását értékelték, hangsúlyozva, hogy azok már létező pártok szakadásához vagy újak keletkezéséhez vezethetnek. Ilyenkor – Grofman és szerzőtársai általánosító következtetése szerint – a törésvonal-struktúra, s nem a választási rendszer okozza a sokpártiság kialakulását, nyitva hagyva azonban azt a kérdést, hogy e nem ideológiai törésvonalakat a duverger-i mechanikai és pszichológiai hatások miként befolyásolják.[15]

Fejtegetéseiket összegezve Grofman és szerzőtársai három állítást fogalmaztak meg. Egyfelől hangsúlyozták, hogy a Duverger-törvényt felülíró sajátos körülmények többnyire nem zárják ki egymást, s együttes hatásuk megakadályozhatja a választási és a pártrendszerek közötti oksági összefüggések érvényesülését. Másfelől utaltak arra, hogy a francia politológus eredetileg a mandátumot szerző pártok számát vette figyelembe, míg a későbbi kutatások inkább az effektív választási és parlamenti pártok értékeinek alakulását vizsgálták. Ez utóbbi esetben azonban a 2-höz szorosan kötődő, illetőleg ahhoz közeli, például 2,4 vagy 2,5 értékű paraméterek a formációk tényleges számát tekintve különféle variánsokat jelenthetnek. Grofman és szerzőtársai ezt két logikai modellel illusztrálták, bemutatva, hogy az effektív pártszám olyankor is kételemű struktúrát jelez, amikor egy nagy, a helyek közel felével rendelkező formáció mellett sok kisebb alakzat is bekerül a törvényhozásba, illetőleg egy 10%-os támogatottságú politikai erő folyamatos indulása biztosítja a relatíve legnagyobb párt győzelmét, noha a második és harmadik helyezettre együttesen többen voksolnak. Az előbbi esetben a pártok számát tekintve széttagolt parlament jön létre, az utóbbiban pedig a pszichológiai hatás, a stratégiai szavazás elve kérdőjeleződik meg.

Végezetül, harmadik állításként Grofman és szerzőtársai a felsorakoztatott eltérések ellenére elismerték a Duverger-törvény érvényességét. Szerintük ugyanis az inkább tendenciát, s nem bizonyosságot fejez ki, miközben azt is hangsúlyozták, hogy tényleges kétpártrendszer csupán az Egyesült Államokban működik. Emellett, fordított megközelítésben, megismételték azt az összefüggést, hogy az országos szintet jellemző sokpártiság nem zárja ki az egyes választókerületekben a Duverger-törvény érvényesülését. Végső érvként pedig azt hozták fel, hogy amikor valóban nem áll fenn oksági kapcsolat, még mindig nem értjük igazán, hogy az eltérést mivel magyarázhatjuk.[16]

Az 1960-as évek végétől a választási rendszerek és a pártstruktúrák kapcsolatát nemcsak történeti és logikai elemzéssel, hanem matematikai statisztikai eszközök alkalmazásával is vizsgálták. E téren a kiindulópontot Douglas Rae munkássága jelenti, aki mind az aránytalanság, mind a választási és parlamenti pártszám mérésére egzakt indexeket dolgozott ki.[17] Később a politológusok főként e mutatók

továbbfejlesztett változatát használták. Az aránytalanság mérésére leggyakrabban a Loosemore–Hanby-,[18] illetőleg a Gallagher-indexet[19] alkalmazták, míg a politikai struktúra tagoltságának mértékét az effektív választási és parlamenti pártszámmal vizsgálták, melyeket Markku Laakso és Rein Taagepera 1979-ben alakított ki.[20]

E mutatók használatával eddig legrészletesebben Arend Lijphart elemezte a választási szisztémák pártrendszerekre gyakorolt hatását. Magyarázó változóknak a tényleges küszöbhatárt,[21] a választási formulát és a parlament méretét tekintette, melyek az aránytalanság fokának meghatározásán keresztül befolyásolják az effektív pártok számát, valamint a természetes és mesterséges abszolút törvényhozási többségek gyakoriságát. Kétváltozós korrelációs együtthatók kiszámításával kimutatta, hogy 1945–1990 között 27 állam 70 (ezen belül 57 arányos) szisztémájában – az effektív választási pártszám kivételével – a Gallagher-indexszel mért aránytalanság és az előbb említett pártrendszer-jellemzők között szoros és statisztikailag szignifikáns összefüggés állt fenn. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a vizsgálat során nyert koefficiensek erőssége jelentős mértékben különbözött egymástól. Szorosabbnak a 70 választási rendszer esetében kiszámított együtthatók bizonyultak, kifejezve a többségi és az arányos szisztémák torzító hatásának közismert eltéréseit. E teljes mintában egyébként az aránytalanság és a mesterséges parlamenti abszolút többség gyakorisága között állt fenn a legerősebb kapcsolat. Lijphart azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy e 0.63 értékű koefficiens ellenére a torzítás foka a regressziós analízis szerint a mesterséges többség előfordulásában mutatkozó különbség kevesebb mint 39%-át magyarázta. Még gyengébb hatást gyakorolt az aránytalanság az effektív parlamenti pártszám alakulására. E két változó kapcsolatát a teljes mintában –0.45, az 57 arányos rendszer esetében pedig –0.29 értékű korrelációs együttható jellemezte, melyek 99, illetőleg 95%-os valószínűségi szinten voltak szignifikánsak. A regressziós analízis szerint azonban a torzítás foka e két mintában a törvényhozás széttagoltságában mutatkozó eltérés mindössze 19, illetőleg kevesebb, mint 16%-át magyarázta, vagyis nem bizonyult igazán meghatározó tényezőnek.[22]

Ezen ellentmondásos eredményeket elemezve Lijphart úgy találta, hogy az aránytalanság és a politikai struktúra jellege között valójában kétirányú kapcsolat áll fenn, vagyis a két változó kölcsönösen befolyásolja egymást. A funkcionális függést különösen a relatív többségi szisztémákban ítélte nyilvánvalónak, hangsúlyozva, hogy e rendszerekben az aránytalanságot jórészt azok a kisebb formációk idézik elő, amelyek alulreprezentáltan jelennek meg a törvényhozásban, illetőleg egyáltalán nem szereznek mandátumot. Állítását az amerikai és az angol választások összehasonlításával illusztrálta; míg az előbbi állam kongresszusi voksolásain gyakorlatilag csak a két nagy párt verseng a képviselői helyekért, Nagy-Britanniában a csekélyebb támogatottságú alakzatok is részt vesznek a parlamenti székekért folytatott küzdelemben, így ott az USA-hoz képest nagyobb a torzítás foka, s valamivel magasabb a pártok száma. Röviden utalt arra is, hogy a kétirányú hatás a legarányosabb szisztémákban is érvényesülhet; e rendszerekben ugyanis a politi-

kusok pártalapítási hajlandósága és a szavazók kisebb alakzatokat is támogató preferenciái nemcsak a formációk számát növelik, hanem azok sikertelen szereplése esetén a torzítás fokát is. Elemzését összegezve végül is megállapította, hogy a két változó egymást ellentétesen befolyásolja; a minél erőteljesebb torzítás csökkenti a sokpártiságot, ám a politikai struktúra széttagoltsága bizonyos mértékig fokozza az aránytalanságot.[23]

Lijphart emellett nemcsak az aránytalanságon keresztül, hanem közvetlenül is vizsgálta a választási rendszer dimenziók és a pártstruktúra-jellemzők kapcsolatát, mégpedig oly módon, hogy a torzítás fokát is a függő változók körébe sorolta. Kutatási eszközként két- és többváltozós kereszttáblákat, valamint regressziós analízist alkalmazott, s az így feltárt szabályszerűségeket összehasonlította egymással. Mindenekelőtt kimutatta, hogy a többségi és az arányos rendszerekben az aránytalanság mértéke valóban számottevően különbözött egymástól, amit egyrészt a választási formula, másrészt az effektív küszöbhatár magyarázott. Kereszttáblái azt is jelezték, hogy a d'Hondt- és az Imperiali-módszerek a többi arányos szisztémához képest sokkal erőteljesebb torzító hatást gyakoroltak. A feltárt összefüggések körét a regressziós analízis tette teljessé, bizonyítva, hogy az aránytalanság fokának befolyásolásában az effektív küszöbhatár játszott túlsúlyos szerepet.[24]

Kétváltozós kereszttáblák elemzésével Lijphart azt is kimutatta, hogy az effektív választási pártszámok esetében jelentős különbségeket a relatív és az abszolút többségi rendszerek között is találhatunk. Míg az előbbi szisztémákban e mutató átlagos értéke 3,09 volt, addig az utóbbiakban 3,58-ot tett ki, s így alig maradt el a Hare-módszert alkalmazó arányos rendszerek 3,62-os szintjétől. E sajátos összefüggés hátterében az húzódott meg, hogy a stratégiai magatartás igazán csak a relatív többségi formula keretei között jellemezte a szavazók viselkedését. Kétfordulós szisztémákban ugyanis a választók az első körben kisebb pártokat is preferálhatnak, hiszen az újabb megmérettetés nagyfokú valószínűsége miatt e formációkra leadott voksuk sem vész el. A kereszttáblák egyben azt is igazolták, hogy az aránytalanság nem vezetett automatikusan alacsonyabb effektív választási pártszámhoz. E paraméter értéke ugyanis a legarányosabb Hare-formulát alkalmazó rendszerekben kisebb volt, mint azokban, amelyekben a d'Hondt-módszert használták, noha ez utóbbi közismerten a legerősebb formációnak kedvez, s ezért jelentősen eltérítheti egymástól a szavazat- és a mandátummegoszlásokat.[25]

Az effektív küszöbhatár viszont egyértelműbb hatást gyakorolt a választási pártszámok alakulására. E két változó között, a legalacsonyabb küszöbhatárú arányos szisztémák kivételével, az elvárt, fordított irányú kapcsolat állt fenn, s a regressziós analízis azt is bizonyította, hogy a másik két választási rendszer dimenzió, a formula és a parlamenti méret befolyása e téren alig vagy egyáltalán nem érvényesült.[26] Jelentősnek tűnő ellentmondással azonban itt is találkozhatunk; amikor Lijphart, összevonások nyomán, már nem 57, hanem csak 44 arányos szisztéma esetében végezte el a matematikai-statisztikai elemzést, a meghatározó súlyú összefüggés már nem bizonyult szignifikánsnak.[27]

Lijphart ugyanakkor azt is kimutatta, hogy az effektív parlamenti pártszámok esetében a választóvonal ismét a többségi és az arányos rendszerek között húzódott. A pszichológiai hatással ellentétben tehát a mechanikai nemcsak a relatív, hanem az abszolút többségi és az erőteljesebben torzító listás szisztémákban is érvényesült, azokban is jelentősen csökkentve a törvényhozás széttagoltságát. A választási rendszer dimenziók együttes hatását vizsgáló kereszttábla elemzésekor az is kiderült, hogy közülük e téren is az effektív küszöbhatár bizonyult túlsúlyos tényezőnek. A 8%-os vagy annál magasabb természetes küszöbök ugyanis lényegesen csökkentették az effektív parlamenti pártok számát; az e körbe tartozó paraméterek nagyságrendje hozzávetőlegesen a relatív-abszolút többségi és az alacsonyabb küszöbhatárú arányos rendszerek mutatóinak értéke között helyezkedett el.[28] E kereszttábla adatainak másodelemzése alapján egyébként megállapíthatjuk, hogy a többségi szisztémák két- és fél pártrendszerekkel, a 8%-nál magasabb effektív küszöbhatárú arányos rendszerek háromelemű politikai struktúrákkal, az ennél alacsonyabbak pedig három és fél, illetőleg négypárti szerkezetekkel társultak. Mindezen eredményekhez a regressziós analízis annyit tett hozzá, hogy megerősítette a tényleges küszöb kiemelkedő szerepét.[29]

Az utolsó két pártrendszer-jellemző, a parlamenti s ezen belül a mesterséges abszolút többségek esetében Lijphart vizsgálódása egyrészt alátámasztott közismert politológiai állításokat, másrészt azonban valamelyest árnyalta is az e tárgykörben kialakult képet. Kétváltozós kereszttáblájának adatai egyértelműen bizonyították, hogy az egyfordulós szisztémák több mint 90%-os gyakorisággal abszolút törvényhozási többséget eredményeztek, s ez az arány a kétkörös francia, illetőleg az alternatív szavazásra épülő ausztrál rendszerben is meghaladta az 50%-ot. Ugyanakkor az is kiderült, hogy e stabil kormányzást biztosító feltételek jórészt mesterségesen, nagyfokú torzítás nyomán születtek meg. Az egyfordulós, angolszász típusú rendszerek az esetek háromnegyed részében a relatív többséget változtatták át abszolúttá, a francia és az ausztrál szisztémában pedig kizárólag „csinált" parlamenti többségek jöttek létre. Elemzése során Lijphart azt is hangsúlyozta, hogy e téren az egyes választási formulák között nem húzódott éles határvonal. Az abszolút parlamenti többségek ugyanis nem voltak rendkívüliek az arányos rendszerekben sem, ám kétségtelenül kisebb gyakorisággal fordultak elő.[30]

A két-, illetőleg többváltozós kereszttáblák azt is jelezték, hogy az effektív küszöbhatár e pártszerkezet-jellemzők formálásában is meghatározó szerepet játszott. Adatsoraikból kitűnt, hogy a legmagasabb küszöbű arányos rendszerekben a parlamenti abszolút többségek gyakrabban fordultak elő, mint a francia és az ausztrál szisztémákban, még egyértelműbben cáfolva azt a feltételezést, mely e téren a választási formulák alapvető típusai között éles különbséget látott. Lijphart arra is felhívta a figyelmet, hogy az effektív küszöbhatár második, 8,0%-tól 11,7%-ig terjedő kategóriájában is a voksolások egynegyedében abszolút törvényhozási többség született, s ilyen eredmény csak az ennél alacsonyabb szinteken vált egészen ritkává. A többváltozós kereszttáblák tanúsága szerint e gyakoriságok nagyságrendileg

hozzávetőlegesen a többségi és az egyéb arányos rendszerek adatai között, középen helyezkedtek el.[31] A regressziós analízisek is egyértelműen alátámasztották az effektív küszöbhatár befolyásoló erejét. E matematikai statisztikai számítások szerint a teljes minta esetében a tényleges küszöb 1%-os emelkedése 4, illetőleg 2%-kal növelte a parlamenti, s ezen belül a mesterséges abszolút többségek gyakoriságát, s az 57 arányos szisztémára korlátozott vizsgálódás ennél is erősebb kapcsolatot mutatott ki.[32]

Kutatási eredményeit összegezve Lijphart mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy a választási rendszer dimenziók sokkal jelentősebb mértékben befolyásolták az aránytalanság fokát, mint a pártszerkezet négy jellemzőjét. Különösen gyengének ítélte az effektív választási pártszámokra gyakorolt hatást, ismételten jelezve, hogy sem a kereszttáblák, sem a regressziós analízisek nem mutattak ki szisztematikus összefüggést a két változó között, legfeljebb egy minimális kapcsolatra utaltak.[33] Ennek ellenére tévesnek találta azt az álláspontot, amely szerint a választási rendszer nem gyakorol jelentős befolyást a pártszerkezet alakulására. Egyik ellenérvként azt hozta fel, hogy noha az abszolút többségi, illetőleg a legtöbb arányos szisztéma között nem állt fenn nagyobb különbség az effektív választási pártszám formálásában, az egyfordulós angolszász modellben a stratégiai szavazás lényegesen csökkentette a sokpártiságot. Másik ellenvetése az volt, hogy az effektív parlamenti pártszám sokkal jelentősebb mutató a politikai intézmények működése szempontjából, mint a választási, s e téren a kapcsolat már sokkal erősebbnek látszott. A teljes mintában az előbb tárgyalt dimenziók a törvényhozási sokpártiságban levő különbség 28%-át magyarázták, s közülük az effektív küszöbhatár bizonyult különösen befolyásosnak, ám az összehasonlító esetelemzés a formulát és a parlamenti méretet is jelentős hatótényezőnek tüntette fel. Bár ez utóbbi független változók jelentős szerepét a kereszttáblák és a regressziós analízisek nem támasztották alá, Lijphart mégis úgy vélte, hogy a választási szabályokban történt változások konkrét példákon illusztrált elemzése állítását valójában igazolta.[34]

Néhány évvel Lijphart művének megjelenése előtt André Blais és Ronald Kenneth Carty a választási rendszerek pszichológiai tényezőjének hatásait elemezték, hangsúlyozva, hogy eddig e szubjektív kategóriát bizonytalanul értelmezték, s működését a választók stratégiai szavazásával azonosították. Kutatásuk így szűkebb spektrumra irányult, miközben vizsgálatukat az 1945 előtti időszakra is kiterjesztették. Hosszú távú, több mint százéves periódust átfogó adatsoruk 20 ország 509 általános parlamenti választásának eredményeit tartalmazta, melyek 52,8%-át az arányos képviselet elve alapján, míg 25,3%-át relatív, 21,8%-át pedig abszolút többségi rendszerben bonyolították le. Kereszttábla-elemzéseik és regressziós analíziseik során független változónak a formulát és a körzetek egy- vagy többmandátumos jellegét tekintették, míg a függő változók körébe a mandátumokért versengő politikai erők számát, az effektív választási pártszámot, valamint az első és a második helyen végzett, illetőleg a többi (a „harmadik") alakzat szavazati részesedését sorolták. A voksok eloszlását azért vizsgálták, hogy teszteljék Duverger azon állítá-

sát, amely szerint a relatív többségi szisztémákat a polarizáció jellemzi, vagyis az a tény, hogy a szavazatok túlnyomó hányadát az élen végzett két párt nyeri el. Emellett, szintén független változóként olyan, általuk intézményinek nevezett tényezők befolyásoló szerepét is figyelembe vették, mint a parlament mérete, az általános választójog léte, a közvetlen elnökválasztás és a föderális államberendezkedés.[35]

Táblázataik elemzése alapján a szerzők megállapították, hogy a vizsgált hosszú periódusban átlagosan 6,6 formáció küzdött a mandátumokért, s az effektív választási pártszám 3,7 volt, miközben a győztes és a második helyezett a voksok 41,1, illetőleg 29,5%-át szerezte meg, a többieknek pedig 29,4%-os részesedés jutott. Ugyanakkor felismerték, hogy ezen értékeket mind a vizsgált történeti korszakok, mind az alkalmazott választási formulák erőteljesen strukturálták. Az I. világháború végéig ugyanis átlagosan csupán 4,8 formáció versengett a képviselői helyekért, a két háború között azonban ez a szám 7,2-re, 1945 után pedig 7,4-re emelkedett. Kevésbé látványosan növekedett az effektív választási pártok száma, mely az első időszak 3,3-es értékéről 1920–1944 között 3,9-re ugrott, majd ezt követően, 3,8-es nagyságrendjével lényegében változatlan maradt. E széttagolódási folyamat keretében először érzékelhetően csökkent, míg 1945 után rendkívül mérsékelten emelkedett az első két helyezett szavazati részesedése, vagyis az I. világháborút követően jelentősen gyengült, az utóbbi periódusban pedig alig nőtt a voksok koncentrációjának foka. Mindez azt jelzi, hogy a történelmi változások számottevően befolyásolják a választási és a pártrendszerek között fennálló kapcsolatokat.[36]

A formulák a vártnak megfelelően alakították a ténylegesen versengő, illetőleg az effektív választási pártok számát, továbbá a szavazatok megoszlását. Az egymandátumos relatív és abszolút többségi rendszerekben 4,6, illetőleg 7,0, az arányos képviseleti szisztémákban pedig 7,8 formáció küzdött a mandátumokért, ugyanakkor e három kategóriában az effektív választási pártszám értéke 2,7, valamint 4,2-4,2 volt. Ily módon Blais és Carty adatai is egyértelműen igazolták, hogy ez utóbbi mutató esetében a határvonal nem a többségi és az arányos formulák között húzódik, mivel, mint erre Lijphart kutatási eredményeinek áttekintése során már utaltunk, a pszichológiai tényező egyik döntő mozzanata, a stratégiai szavazás igazán csak a relatív többségi, angolszász modellben működik. Hasonló összefüggést jeleztek a szerzők a szavazatok eloszlásának esetében is, hiszen a brit szisztémában jóval magasabb volt a koncentráció foka, mint a többi rendszerben. Ugyanakkor a többmandátumos, abszolút többségi modell adatai álltak legközelebb a tipikus kétpárti szerkezethez, mivel abban a versengő és az effektív választási pártok száma 2,9-et, illetőleg 2,3-et tett ki, s a győztes szavazati részesedésének átlaga meghaladta az 50%-ot.[37]

Blais és Carty a kereszttáblák elemzését követően feltették azt a kérdést, hogy a kapott eredményeket más exogén tényezők is magyarázhatják-e. Regressziós analíziseik nyomán úgy találták, hogy hét állam esetében lényeges országspecifikus hatások is érvényesültek, s ezért ezeket az egyes formuláktól elkülönítetten vizsgálták. Különösen sajátosnak ítélték a széttöredezettség valamennyi indikátorának

magas értékét az 1945 előtti Németországban, a pártok nagy számát Izraelben, a győztes politikai erő relatív gyengeségét Franciaországban, s a „harmadik" alakzatok jelentős támogatottságát Svájcban. Feltételezték, hogy a specifikus hatásokat alapvetően intézményi tényezők magyarázzák, mint például Hollandia és Izrael esetében az a jellegzetesség, hogy az egész ország egy választókerületet alkot. E sajátos változók hatásának elemzésekor aztán felismerték, hogy az általános választójog szintén meghatározó befolyást gyakorol a politikai struktúra alakulására. Bevezetése ugyanis átlagosan két új párt létrejöttéhez járult hozzá, s egyben jelentősen, 10%-kal növelte a „harmadik" formációk szavazati részesedését. Blais és Carty elsősorban e politikai jogkiterjesztéssel indokolták az I. világháborút követően a pártok számának ugrásszerű emelkedését, hiszen az európai államok többségében az általános választójogot ekkor intézményesítették. Emellett röviden utaltak arra is, hogy várakozásukkal ellentétben a föderális berendezkedés csökkentette a „harmadik" formációk támogatottságát.[38]

Áttérve a regressziós analízisek eredményeinek értelmezésére, a szerzők mindenekelőtt azt emelték ki, hogy az arányos képviseleti rendszerekben a versengő pártok átlagos száma 6,7 volt, míg a relatív többségi szisztémákban csak 5,3-et tett ki. Tényállításukat azzal egészíthetjük ki, hogy Franciaországban 8,1, az I. világháború előtti Németországban pedig 14,2 politikai erő küzdött a mandátumokért, vagyis az abszolút többségi formula alkalmazásának e két klasszikus esetében a választásokon induló pártok száma nagyságrenddel meghaladta az arányos rendszerekre jellemző középértéket.[39] Az effektív választási pártszám alakulását vizsgálva Blais és Carty azt hangsúlyozták, hogy annak regressziós együtthatója a relatív többségi szisztémákban 0,5-del volt alacsonyabb, mint az arányos képviselet elve alapján működő rendszerekben, ami egyben 14%-os viszonylagos csökkenést is jelentett. Ennél jóval erőteljesebbnek látták a „harmadik" formációk támogatottságában fennálló különbséget; e téren 6,5%-os abszolút és 22%-os relatív eltérést mutattak ki, utalva arra is, hogy ez az indikátor jelzi legtisztábban a polarizációt. Ezen adatok alapján elutasították azt az érvelést, amely szerint a regressziós analízis nem támasztja alá egyértelműen a pszichológiai tényező hatásának érvényesülését.[40]

Blais és Carty regressziós együtthatók alapján azt is vizsgálták, hogy a stratégiai magatartás inkább a pártvezetők vagy a szavazók viselkedését jellemzi-e. A versengő formációk számának alakulását az „elitek", az effektív választási pártszám értékét és a voksok megoszlását viszont a „tömegek" politikai cselekvésével magyarázták. Vizsgálatuk eredményeiből azt a következtetést vonták le, hogy a relatív többségi rendszerekben mind a pártvezetők, mind a szavazók a Duverger által előre jelzett módon viselkednek. Az előbbiek kevéssé hajlamosak arra, hogy új formációkat alkossanak, az utóbbiak pedig általában tartózkodnak attól, hogy „harmadik" pártokat támogassanak. Sőt, a szerzők úgy találták, hogy Duverger várakozásának megfelelően e szisztémák nemcsak a győztes, hanem a második helyezett számára is kedvezőnek bizonyultak. Éppen ezért a politikusok közül kulcsszereplőknek a marginális pártok vezetőit tekintették, akikről feltételezték, hogy nem

indítják jelöltjeiket olyan választókerületekben, melyekben teljesen esélytelenek a győzelemre. Még nagyobb jelentőséget tulajdonítottak azonban a szavazói viselkedésnek, amellyel egyébként, relatív többségi rendszerekben az általános választójog széttagoltságot növelő hatását, s a föderális államokra jellemző nagyobb polarizációt is indokolták. Összegzésként aztán megállapították, hogy mind a pártvezetők, mind a választók stratégiailag cselekszenek, vagyis nem pazarolják erőforrásaikat, illetőleg a hasznos szavazat elvét követik.[41]

Végezetül a szerzők, szintén regressziós együtthatók alapján, összehasonlították a választási rendszerek pszichológiai és mechanikai hatásait, utóbbit az effektív parlamenti pártszám alakulásával, illetőleg az első és a második helyezett, valamint a többi formáció mandátumrészesedésével jellemezve. Azt a közismert tényt, hogy a relatív többségi szisztéma az arányos rendszerhez képest több képviselői helyet biztosít a győztesnek, s kevesebbet a kisebb alakzatoknak, a százalékos eltérések bemutatásával illusztrálták. Adataik szerint az előbbi formula átlagosan 4,1%-kal több mandátumot juttatott az első helyezettnek, s 3,0%-kal kevesebbet a „harmadik" pártoknak, mint amennyit az arányos képviselet elve alapján kaptak volna. Ugyanakkor a pszichológiai tényező 2,9%-kal emelte a győztes szavazati részesedését, s 6,5%-kal csökkentette a többi kategóriába sorolt formációkét. Emellett a szerzők az effektív pártszámok esetében is elvégezték az összehasonlítást, jelezve, hogy a relatív többségi formula az arányoshoz viszonyítva 0,3-del mérsékelte a parlamenti, s 0,5-del a választási mutató értékét. Ezen indikátorok nyomán úgy látták, hogy a pszichológiai és a mechanikai tényező lényegében azonos mértékű hatást gyakorolt a politikai szerkezetre.[42]

Blais és Carty tanulmánya is tulajdonképpen azt igazolta, hogy a Duverger-törvény elsődlegesen a relatív többségi rendszerek esetében érvényesül, melyekben a pszichológiai hatás felerősíti a mechanikait. Elemzésük egyben jelezte, hogy olyan intézményinek tekintett tényezők, mint az általános választójog vagy a föderális berendezkedés, szintén meghatározó jelentőségű befolyást gyakorolhatnak a pártstruktúra jellegére. E változók egyébként fogalmilag közel állnak egyes törésvonalakhoz; az előbbi kategória a tulajdonos-munkás ellentéthez, az utóbbi a centrum-periféria szembenálláshoz kapcsolódhat.

Mind Lijphart, mind Blais és Carty matematikai statisztikai módszerekre épülő elemzései végül is azt mutatják, hogy a választási rendszerek kétségtelenül befolyásolják a pártstruktúrák mennyiségi jellemzőit, ám hatásuk általában nem bizonyul túlsúlyosnak, s mellettük más tényezők meghatározó szerepe is érvényesül. Ezek körét nem korlátozhatjuk a szerzőpáros által vizsgált intézményi változókra, hiszen az országspecifikus jelenségek hátterében elsődlegesen hosszú távú társadalmi folyamatok húzódnak meg, melyek hatását az előbb említett időbeli változások is jelzik. A választási és a pártrendszerek közötti összefüggések átfogó elemzése ezért politikatörténeti és politológiai, illetőleg szűkebben értelmezett választástudományi megközelítést egyaránt igényel.

JEGYZETEK

[1] Maurice Duverger: Which is the Best Electoral System? In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds.): *Choosing an Electoral System: Issues and Alternatives.* New York, Praeger, 1984. p. 35. William H. Riker, a francia politológus álláspontját árnyalva, különbséget tett Duverger törvénye és hipotézise között. Úgy látta, hogy a relatív többségi formula bizonyítottan kétpárti struktúrát hoz létre, az arányos szisztéma és a sokpártiság esetében viszont csak feltételezett kapcsolat áll fenn. Lásd William H. Riker: The Two-Party System and Duverger's Law An Essay on the History of Political Science. *American Political Science Review,* 1982. 6. (4) pp. 753–768. Idézi: Bernard Grofman – Shaun Bowler – André Blais: Introduction: Evidence for Duverger's Law from Four Countries. In: Bernard Grofman – André Blais – Shaun Bowler (eds.): *Duverger's Law of Plurality Voting. The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United States.* Sprienger Science + Business Media, LLC, 2010. p. 9.

[2] A választási rendszerek „mechanikai" és „pszichológiai" hatásairól lásd Maurice Duverger: *Political Parties: The Organisation and Activity in the Modern State.* New York, Wiley, 1963. esp. p. 226.; Douglas W. Rae: *The Political Consequences of Electoral Laws.* New Haven, Connecticut, Yale University Press, 1967, pp. 67–68.; Arend Lijphart: *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990.* Oxford, Oxford University Press, 1994, pp. 70.; 72.

[3] Arend Lijphart: i. m. pp. 72.; 75–76.; 97–98.; 189.

[4] Maurice Duverger: Which is the Best Electoral System? In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds.): i. m. pp. 32–33.

[5] Hermens felfogása szerint a relatív többségi rendszerben csak két párt várhatja, hogy elnyeri a mandátumok többségét, illetőleg a legerősebb ellenzéki politikai erővé válik, s e körülmény olyan néppártok létrejöttének kedvez, amelyek „a nézetek széles körével fordulnak a szavazókhoz, s közöttük a határozatlan szavazók döntenek". Ezzel szemben az arányos képviseleti rendszer „a középen álló határozatlan szavazók trónfosztását jelenti. Ezután már nincs egyetlen olyan csoport sem, amely kiterjesztené befolyását a teljes politikai spektrumra. A pártok bárhol elhelyezkednek a politikai térképen és megindíthatják kampányukat [...] szabadon, minden irányban." Hermens az arányos képviseletet azért is élesen bírálta, mert az véleménye szerint kiélezi a pártok közötti küzdelmet, s ezáltal újabb akadályokat állít a politikai erők közeledése elé. Ferdinand A. Hermens: Representation and Proportional Representation. In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds.): uo. p. 22.

[6] Seymour M. Lipset – Stein Rokkan: Party Systems and Voter Alignments. In: Seymour M. Lipset – Stein Rokkan (eds.): *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments.* New York, Free Press, 1967. pp. 1–64. A törésvonal-elméletről a hazai irodalomban lásd például Ágh Attila: Elméletek a választókról. *Világosság,* 1991. évi 10. szám, 767. o.; Dezső Márta: Választási rendszerek Nyugat-Európában. *Jogtudományi Közlöny,* 1989. évi 7. szám, 361. o.; G. Márkus György: Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1994. 29–34. o.; Körösényi András: *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Századvég, 1993. 35–48. o.

[7] „...Hollandia már az egymandátumos rendszerrel választott utolsó parlamentben 10 párttal rendelkezett és az arányos képviselet bevezetése után 7-15 közöttivel; a jelenlegi szám 12, annyi, mint 1979-ben a brit alsóházban. A weimari köztársaság bizonyosan szenvedett a sok, széttöredezett párttól, de ezek száma sohasem haladta meg az egymandátumos körzetekben választott utolsó, 1919 előtti Reichstagba bekerült pártokét. Franciaországban, amikor az arányos listás rendszert 1945-ben bevezették, a Nemzetgyűlés pártjainak száma valójában 14-ről 10-re csökkent." Enid Lakeman: The Case for Proportional Representation. In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds.): uo. p. 48.

[8] Részletesebben lásd Domenico Fisichella: *A politikatudomány alapvonalai.* Miskolc, Észak-magyarországi IC(P) Rt., 1991. 225. o.

[9] „Ez azért történik így, mert arra ösztönzi az integrált pártokat, hogy a második fordulóban egyeztessék közös jelöltjeiket és a szavazatokat rájuk koncentrálva felülmúlják a rendszerellenes pártok jelöltjeit." Domenico Fisichella: uo. 229. o.

[10] E nézet tulajdonképpen azon a feltételezésen nyugszik, hogy a pártok alulreprezentáltsága nem szükségszerűen vezet azok eltűnéséhez, és így a választási rendszer hatásai inkább csak rövid távon érvényesülnek. Fisichella ezzel összefüggésben ismét utalt a történelmi összehasonlítás jelentőségére, hangsúlyozva, hogy „a korábban alkalmazott többségi rendszerrel kell összehasonlítani az arányos formula választási eredményeit és akkor az lesz a kérdés, hogy a pártok számának esetleges növekedését maga az arányos rendszer idézte-e elő, vagy az, hogy elhárultak azok az akadályok, amelyek meggátolták képviseletüket". Domenico Fisichella: i. m. 230. o.

[11] Andrew Reeve – Alan Ware: *Electoral Systems. A Comparative and Theoretical Introduction (Theory & Practice in British Politics).* London, Routledge, 1991. p. 9.

[12] Gary Cox és Rein Taagepera álláspontját idézi Bernard Grofman – Shaun Bowler – André Blais: i. m. p. 3.

[13] Részletesebben lásd uo. pp. 4–10.

[14] A két szerző szerint „az ideológia független hatással rendelkezik a pártkonstellációk megteremtésére, azon szabályosság alapján, hogy N = I + 1, ahol N a pártok effektív száma, [...] és I a megkülönböztetett ügydimenziók száma. Itt az eszmei alap az, hogy amikor új pártok lépnek a rendszerbe, hajlamosak úgy szerveződni, hogy egy különös ügyet támogassanak és a létező dimenziókban gyakran egy viszonylagos centrista pozíciót foglaljanak el. Ha két párttal kezdünk, amelyek egy ügyben ellentétes álláspontra helyezkednek, akkor, mihelyt új ügyek jelennek meg és állandósulnak, átlagosan egy új pártot adunk hozzá minden egyes új ügy miatt, s így azt várhatjuk, hogy a pártok effektív száma eggyel több lesz, mint az új dimenzióké." Uo. pp. 4–5.

[15] Uo. pp. 5.; 10.

[16] Uo. pp. 6–7.

[17] Az aránytalanság Douglas W. Rae által ajánlott „legrégebbi mérése (I.) az eltérések átlagát alkalmazza; azaz az összegzi a szavazatarányok (v_i) és mandátumarányok (s_i) közötti abszolút különbségeket és azután osztja a pártok számával (n):

$$I = 1/n \Sigma (v_i - s_i)$$

A nagy probléma a Rae-indexszel az, hogy túlzottan érzékeny a túlzottan kis pártok jelenlétére". Arend Lijphart: i. m. p. 58. A pártok számának mérésekor „is Rae játszott úttörő szerepet. Ő a pártrendszer töredezettségi indexét ajánlotta, amely mind a pártok számán, mind relatív méretükön alapul. Ha v_i az i-edik párt szavazataránya, a pártok szavazati részesedésén alapuló pártrendszer széttagoltság:

$$F_v = 1 - \Sigma v_i^2$$

Az F_v elméleti értelme az, hogy annak a gyakoriságát képviseli, amellyel a szavazók párjai eltérnének pártválasztásaikban, ha az egész választóközönség véletlenszerűen érintkezik. Egy tiszta egypártrendszerben az összes szavazó megegyezne ennek az egy pártnak a választásában és a széttagoltság nulla lenne; a széttagoltság legszélsőségesebb esetében minden egyes szavazó saját párttal rendelkezne, és a széttagoltság elérné a maximum értéket, egyet. Egy hasonló indexet alkothatunk a pártok mandátumarányának bázisán is, azaz a parlamenti pártrendszer széttagoltságáról a szavazók közötti helyett (F_s):

$F_s = 1 - \Sigma s_i^2$ amelyben s_i az i-edik párt mandátum aránya." Arend Lijphart uo. p. 68. Rae töredezettségi indexéről a hazai szakirodalomban lásd például Fábián György – Kovács László Imre: *Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945–2002).* Budapest, Osiris, 2004. 15–16. o.

[18] Lijphart a Loosemore–Hanby-index kiszámítását Rae mérési eszközével hasonlítja össze. „Ellentétben a Rae-indexszel, amely az arányosságtól való eltérést pártonként regisztrálja, a Loosemore–Hanby-index a teljes eltérést veszi figyelembe. Abból a célból, hogy kiszámítsuk a Loosemore–Hanby-indexet, az összes szavazat-mandátumarány különbség abszolút értékeit összeadjuk, mint a Rae-index esetében, de azután 2-vel osztjuk, a pártok számával való elosztás helyett:

$$D = 1/2 \Sigma (v_i - s_i)$$

Ennélfogva, egy tiszta kétpártrendszer hipotetikus esetének kivételével [...] a Loosemore–Hanby-index mindig magasabb értékeket ad, mint a Rae-index." Arend Lijphart: uo. p. 60. A Loosemore–Hanby-indexről a hazai irodalomban lásd például Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 12. o.

[19] Michael Gallagher „legkisebb négyzetek indexe (LSq) egy középső irányt képvisel a Rae- és a Loosemore–Hanby-index között. Alapvető jellemzője az, hogy néhány nagy torzítást sokkal erősebben regisztrál, mint sok kis eltérést. Kiszámítása a következő: a szavazat-mandátumarány különbségeket minden egyes párt esetében négyzetre emeljük, és ezután összeadjuk; ezt az összeget elosztjuk 2-vel és végül ebből az értékből négyzetgyököt vonunk.

$$LSq = \sqrt{1/2 \Sigma (v_i - s_i)^2}$$

[20] Arend Lijphart: uo. pp. 60–61.

Markku Laakso és Rein Taagepera Rae töredezettségi indexeit „a pártok effektív számává alakította át, amelyeket ismét számíthatunk akár a szavazat-, akár a mandátumarányok bázisán.

A két egyenlet $N_v = 1 / \Sigma v_i^2$ és $N_s = 1 / \Sigma s_i^2$

A pártok effektív száma ugyanazt az információt hordozza, mint Rae töredezettségi indexei. Valóban N-t könnyen kiszámíthatjuk F-ből: N = 1 / 1-F

N nagy előnye az, hogy könnyebben láthatjuk a pártok számaként, mint Rae absztrakt indexét. Egy kétpártrendszerben két egyenlően erős párttal a pártok effektív száma 2.00 (F = 0.50). Ha az egyik párt jelentősen erősebb, mint a másik, például szavazat- vagy mandátumarányuk 70% és 30%, a pártok effektív száma 1.72 – összhangban intuitív ítéletünkkel, hogy egy tiszta kétpártrendszerből egy egypártrendszer irányába mozdulunk (F = 0.42). Hasonlóan három egzaktan egyenlő párttal, az effektív szám 3.00 érték lesz. (F = 0.67). Ha e pártok egyike gyengébb, mint a másik kettő, a pártok effektív száma valahol 2.00 és 3.00 között helyezkedik el, a harmadik párt relatív erősségétől függően (F 0.50 és 0.67 között lenne,)". Arend Lijphart: uo. pp. 68–69. A hazai szakirodalomban az effektív pártszámokról lásd például Fábián György – Kovács László Imre: uo. 16. o.

[21] Lijphart értelmezésében az effektív küszöbhatár nem a körzeti magnitúdó által meghatározott specifikus százalékarány, hanem lehetőségek egy viszonylag széles tartománya az alsóbb és a felsőbb küszöb között. „...ha egy párt eléri az alsóbb küszöbhatárt, lehetségessé válik számára, hogy elnyerjen egy mandátumot; amikor eléri a felsőbb küszöbhatárt, garantált, hogy elnyer egy képviselői helyet". Arend Lijphart: uo. p. 25. A két érték között az effektív küszöbhatár egy középpont. „Az effektív küszöbhatár most válik a felsőbb küszöbhatár – 100%/(M+1) – és az alsóbb küszöbhatár – 100%/2M – átlagává, vagy $T_{eff} = 50\% / (M+1) + 50\% / 2M$", ahol M a választókerületben megszerezhető mandátumok számát jelöli. Uo. p. 27. Ugyanakkor a szerző megjegyzi, hogy az effektív küszöbhatárokat csak durva becsléseknek tekinthetjük. „Ennélfogva, egy ilyen effektív küszöbhatár el nem érése nem szükségszerűen jár azzal, hogy egyáltalán nem jutnak képviselethez – miként ez történik, amikor a küszöbhatár egy országos jogi korlát, de lényegesen alulreprezentáltak lesznek". Uo. p. 29.

[22] Uo. pp. 75–76.

[23] Uo. pp. 76–77.

[24] Uo. pp. 97.; 103.; 110–111. Az 57 arányos rendszer esetében elvégzett regressziós analízis szerint „ismét az aránytalanság az a változó, amelynél a különbség legnagyobb részét megmagyarázhatjuk és a megmagyarázott arány ismét csaknem kétharmad (63%). Az effektív küszöbhatár ismét a legerősebb tényező, ám, miként a béták jelzik, a választási formula (a d'Hondt és az LR-Imperiali dummy) és a parlamenti méret szintén fontos befolyásoló szerepet játszott; a regressziós koefficiensek mindegyike 1%-os szinten statisztikailag szignifikáns. Egy lépcsőzetes regresszióban az effektív küszöbhatár az aránytalanságban levő különbség csaknem 45%-át magyarázza, a választási formula ezt a százalékarányt 12 ponttal 57%-ra emeli és a parlamenti méret adja hozzá a végső 6%-ot. A nem standardizált regressziós koefficiensek azt mutatják, hogy minden egyes százalékos növekedés az effektív küszöbhatárban 0,2%-kal növeli az aránytalanságot, hogy az elmozdulás az arányosabb képviseleti formulák egyikéről a kevésbé arányosra 2,19%-kal emeli az aránytalanság indexét, és hogy minden egységnyi növekedés a logaritmizált parlamenti méretben 1,68%-kal csökkenti az aránytalanságot." Uo. p. 111.

[25] Uo. pp. 97–98.; 104–105.

[26] Uo. pp. 100.; 104–105.; 111.; 113. Sőt, az 57 arányos rendszer esetében elvégzett regressziós analízis, megerősítve a kereszttáblák előbb már említett adatait, egyértelműen bizonyította, hogy az aránytalanabb listás formulák még növelik is az effektív választási pártok számát. A d'Hondt és az Imperiali-módszert a többi arányos formulával szembeállító „dummy úgy tűnik, hogy egy szignifikáns változó (0.26 bétával és 2.06 t-értékkel) az effektív választási pártszám magyarázatában, de megjegyezzük, hogy előjele rossz: a d'Hondt vagy az LR-Imperiali használata egy kisebb pártszám helyett egy nagyobbal társul, szemben a viszonylag aránytalan formulák feltételezett hatásával." Uo. p. 113.

[27] Uo. p. 117.

[28] Uo. pp. 97–98.; 105.

[29] Uo. pp. 111.; 113. Elemzése során Lijphart hangsúlyozta, hogy a teljes mintára kiterjedő, az effektív küszöbhatár és a parlamenti méret befolyását vizsgáló „regressziós analízisben az utóbbi tényező többé nem egy szignifikáns magyarázó változó és a magyarázott különbség teljes összegét lényegében egy változó magyarázza: az effektív küszöbhatár. Minden egyes százaléknövekedés az effektív küszöbhatárban 0,03%-kal csökkenti az effektív választási pártok számát és 0,06%-kal az effektív parlamenti pártok számát..." Uo. p. 111.

[30] Uo. p. 98.

[31] Uo. pp. 100.; 105–106. Lijphart arra is utalt, hogy melyek a legmagasabb küszöbhatárú, abszolút törvényhozási többségeket generáló arányos rendszerek. „... a többséget létrehozó kapacitás különösen erős a 12,9%-os és az annál magasabb küszöbhatárú arányos rendszerek között. Ez a kis csoport a szokatlan arányos rendszerek közül néhányat tartalmaz: az ír és a máltai STV-t, a japán félarányos SNTV-t és a görög újraerősített szisztémát. A d'Hondt- és az LR-Imperiali rendszerek azon tendenciája, összehasonlítva más arányos rendszerekkel, hogy nagyobb gyakorisággal hoznak létre mesterséges abszolút többségeket, szintén megjelenik... Ez a különbség azonban a parlamenti abszolút többségek teljes körében" (a mesterségesben és a természetesben együttesen) „már nem áll fenn." Uo. p. 106.

[32] Uo. pp. 111.; 113.

[33] Ez egyértelműen kiderült abból, hogy „két regressziós analízisben a választási rendszer dimenziók a választási sokpártiságban levő különbségnek csak 8 és 9%-át magyarázták". Uo. p. 141.

[34] Uo. pp. 141–142.

[35] André Blais – R. K. Carty: The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger's Elusive Factor. *British Journal of Political Science,* Cambridge University Press, Volume 21. Part 1. January 1991. pp. 83–85.

[36] Uo. p. 86.

[37] Uo. p. 87. A többmandátumos abszolút többségi rendszereket alacsony esetszámok, az 1847–1898 közötti belga, illetőleg az 1896–1917 közötti svájci választások képviselték, ami a következtetések levonásakor óvatosságra késztette a szerzőpárost. „Az eredmények azt is demonstrálják, hogy az abszolút többségi formula működését alapvetően a körzeti magnitúdó formálja. Miként Duverger állította, az egymandátumos körzetváltozat alig különbözik az arányos képviselettől, kivéve, hogy a pártok száma egy kicsit alacsonyabb. A többmandátumos abszolút többségi rendszer azonban erőteljesen különböző eredményekhez vezet, amelyeket a szavazatok igen erős polarizációja jellemez: a tipikus eredmény egy éppen két effektív párttal és olyan harmadik párti szavazókkal rendelkező rendszer, akik gyakorlatilag eltűnnek. Mindazonáltal, ezt az utóbbi eredményt úgy ítéljük meg, hogy inkább kísérleti, hiszen két ország egy csekély számú (37) esetén és a körzeti magnitúdó egy nyers indikátorán alapul." Uo. p. 89.

[38] Uo. pp. 87–88.

[39] E középérték egyébként, a korábban említett országspecifikus hatások kiszűrése miatt, Dánia, Finnország, Hollandia, Izrael és Svájc választási adatait nem tartalmazza.

[40] Uo. pp. 88–89. Véleményük szerint „Valaki úgy érvelhet, hogy ez a hatás nem olyan drámai, mint Duverger elemzése sugallja, s mint az egyszerű kereszttáblák *(3. számú táblázat)* magukba foglalnak. Igaz, hogy nem áll fenn a szavazatok abszolút polarizációja; a hatást legjobban, mint növekvőt írhatjuk le. Mégis, az arányos képviseleti rendszerek egy többletpárttal rendelkeznek és észrevehetően stimulálják a harmadik párti szavazatokat. A pszichológiai tényező e két döntő indikátora" (az effektív választási pártszám és a harmadik pártok szavazati részesedése) „által mért amplitúdó így 20%-os nagyságrendű." Uo. p. 89.

[41] Uo. pp. 89–91.

[42] Uo. pp. 88.; 91–92.

2. Relatív többségi formula és kétpártrendszer

NAGY-BRITANNIA

A relatív többségi elv és a kétpárti váltógazdálkodás klasszikus országában, Nagy-Britanniában a jelenleg alkalmazott választási formula bevezetése évszázadokkal előzte meg a pártok kialakulását. Az angol rendi képviselet alsóházát ugyanis kezdettől fogva egyéni választókerületekre alapozott, egyfordulós szisztémában választották, az újkori történelem első politikai pártjai, a toryk és a whigek azonban csak a „dicsőséges forradalom" előtti években jöttek létre. E kétpárti struktúrát a királyi hatalom jellegéről folyó viták hívták életre; a toryk eleinte az abszolút monarchiát támogatták, s ezáltal tagadták a polgári forradalom vívmányait, míg a whigek a király és a nép közötti szerződés elméletét hirdették, vagyis az uralkodó és a parlament hatalmi egyensúlyának megteremtésére törekedtek.[1] A „dicsőséges forradalom" után a megosztottság eredeti oka elhalványult, s a toryk fokozatosan a nagy földtulajdonosok és az államegyház, a whigek pedig a pénzarisztokrácia, a hozzájuk kötődő földtulajdonosok és az állami hivatalnokok pártjává váltak. A XVIII. századi brit képviselők túlnyomó többsége e két párthoz tartozott (a többiek függetlenek voltak), melyek azonban kizárólag parlamenti szinten szerveződtek meg; sem tagsággal, sem apparátussal nem rendelkeztek. E kétpártrendszer a kétmandátumos körzetek túlsúlyán nyugvó relatív többségi szisztéma keretei között működött; a pártok számát azonban nem a formula, hanem a rendkívül korlátozott választójog rögzítette, mely az új politikai áramlatok társadalmi bázisát eleve kirekesztette a szavazásból.

Az ipari forradalom nyomán végbement változások a XIX. század elején új politikai mozgalmat teremtettek, a gyártulajdonos burzsoázia radikális pártját, mely a választójog kiszélesítését és a szabadkereskedelem intézményesítését követelte. E politikai erő nyomása is közrejátszott abban, hogy a whigek 1832-ben választójogi reformot valósítottak meg, s ezáltal az ipari burzsoázia és a mezőgazdasági bérlők többsége is választójogot kapott. Az új városi körzetek egy része radikális képviselőt küldött a parlamentbe, s ily módon a kétpárti struktúra formálisan három-

pártivá változott át; a mandátumok túlnyomó többsége azonban továbbra is a toryk és a whigek kezében összpontosult. 1846-ban, a gabonavámtörvény eltörlésekor a tory pártból kivált egy liberális konzervatív irányzat, mely lényegében elfogadta a szabadkereskedelem elvét, s ezáltal, átmenetileg, a hagyományos pártrendszer felbomlott. Az 1852-es választáson a torykkal szemben egy pártszövetség jött létre, mely a liberális arisztokraták által vezetett whigekből, a radikálisokból, valamint a liberális konzervatívokból állt,[2] s a toryk relatív győzelme ellenére kormányt alakított. E négypárti struktúra azonban néhány éven belül szétesett; mind a liberális konzervatívok, mind a radikális szabadkereskedők fokozatosan beolvadtak a whig szervezetbe, mely ennek eredményeként átalakult, s 1859-ben formálisan is modern, liberális párttá vált. A pártegyesülést nyilvánvalóan a whigek és a radikálisok politikai irányvonalának közeledése alapozta meg, de a folyamatban az is közrejátszott, hogy a választási formula nem kedvezett az új politikai mozgalmaknak.

A második, 1867-ben végrehajtott választási reform idején a brit parlamentben ismét két párt állt szemben egymással, és e képet ekkor csak a viszonylag jelentős számú ír nemzeti képviselő színesítette. Újabb pártszakadás a harmadik reformtörvény elfogadása után, éppen az ír önkormányzat körüli viták miatt következett be; 1886-ban a *Home Rule* ellenzői kiváltak a Liberális Pártból, s megalapították a liberális unionisták szervezetét. Az ily módon négypártivá vált törvényhozás szereplőinek száma az 1892-es választáson hatra emelkedett; egy meghatározó jelentőségű ír politikus, Parnell hívei átmenetileg önálló formációt hoztak létre, s négy, a liberálisoktól elkülönülő munkásképviselő is megjelent az alsóházban. A többpárti struktúra azonban a hagyományos brit politikai rendszer logikája alapján működött, mert a gyarmatosítás és a védővámok kérdésében az unionisták szövetséget kötöttek a konzervatív formációval, mely fokozatosan a nagyburzsoázia pártjává vált. Közben a parlamenti szereplők száma ötre mérséklődött: 1895-ben nem került be Labour párti képviselő a törvényhozásba, 1900-ban pedig ismét egységes szervezet jelenítette meg az ír nemzeti érdekeket.

A századforduló körüli időszakban nemcsak a formális politikai szerkezet módosult, hanem az erőviszonyok átalakulásának folyamata is megkezdődött. A szakadás miatt meggyengült, s az utóbbi évtizedekben a kis- és középburzsoáziához, az értelmiséghez, valamint a munkásosztályhoz közeledő liberálisok 1905-ben ugyan még egyszer hatalomra kerültek, s a következő évi választáson a mandátumok abszolút többségét is megszerezték, 1910-től azonban már csak munkáspárti és ír támogatással tudtak kormányozni. E változás egyben a brit szocialista mozgalom súlyának növekedését is jelezte. Ennek meghatározó ereje, a Munkáspárt csak viszonylag későn, 1906-ban jött létre az 1893-ban alakult Független Munkáspártból, a szakszervezetekből, valamint két kisebb politikai szerveződésből, megalapításának évében azonban már a voksok 9,4%-át elnyerte, s 54 képviselői hellyel rendelkezett. Sikeréhez kezdetben a liberálisok támogatása is hozzájárult, akik a XX. század első évtizedének mind a négy voksolásán állítottak közös jelölteket a Labourral.[3]

Más országokhoz hasonlóan az I. világháború végén a brit pártstruktúra is radikálisan átalakult, a konzervatív-liberális szembenállás hosszú évtizedeit egy olyan átmeneti időszak váltotta fel, melyben három meghatározó politikai erő küzdött a végrehajtó hatalomért. E változást részben a háború alatti koalíciós kormányzás, részben a férfiak általános választójogának 1918-ban történt bevezetése idézte elő, s emellett az ír függetlenségi mozgalom is befolyást gyakorolt a törvényhozás összetételére. A nemzeti „koncentrációs" kormány működése közelebb hozta egymáshoz a konzervatívokat és a liberálisokat, miközben e folyamat az utóbbi formáción belül újabb szakadáshoz vezetett. Míg a háború végén az ún. Asquith-frakció ellenezte a további együttműködést, Lloyd George miniszterelnök szükségesnek tartotta a koalíció fennmaradását. Ily módon az 1918-as voksoláson az egyik pólust a kabinet mögött felsorakozott konzervatívok, liberálisok és egyéb csoportok alkották, s velük szemben egy széttöredezett ellenzék állt, mely két kisebb liberális alakzatot és a Labourt foglalta magába. Emellett megjelent a választási küzdőtéren a szélsőségesen jobboldali Nemzeti Párt, valamint a Veteránok Ligája is, tovább növelve a politikai struktúra széttagoltságát. Jelentős változás történt az írek esetében is; a függetlenségi törekvések erősödése következtében e körben a Sinn Fein játszott meghatározó szerepet, háttérbe szorítva a mérsékelt nacionalistákat. A voksoláson a koalíció elsöprő győzelmet aratott. Pártjai a szavazatok 48,0%-ával a mandátumok 68,0%-át nyerték el, míg a legerősebb ellenzéki formációnak, a Labournak 22,2%-os támogatottsága ellenére csak a képviselői helyek 8,5%-a jutott. E sajátos helyzetben tehát az egyfordulós szisztéma szokványos hatásmechanizmusa csupán annyiban működött, hogy az erős relatív túlsúlyt kétharmadosnál nagyobb törvényhozási többséggé változtatta. 1918-ban egyébként a parlamenti szereplők száma a korábbi ötről 12-re emelkedett, ám az ír képviselői helyek túlnyomó részét elhódító Sinn Fein nem vett részt az alsóház munkájában.[4]

Az 1920-as évek elején kivételes helyzet következett be a brit politikatörténetben. Az instabilitás jeleként három egymást követő évben is választásokat tartottak, melyeken a Munkáspárt már megelőzte a liberálisokat. 1922-ben még mind a konzervatívok, mind a liberálisok megosztottan vettek részt a politikai küzdelemben; az előbbiek négy, az utóbbiak három csoportra tagolódtak, miközben a Labour egységesen lépett fel. A tory jelöltek közül néhányan független konzervatívként, takarékoskodóként vagy alkotmánypártiként indultak a választáson, ami azonban nem akadályozta meg az anyapártot abban, hogy a voksok 36,7%-ával abszolút többséget szerezzen a parlamentben. Ugyanakkor a Munkáspárt, 29,4%-os szavazati részesedésével, a mandátumok 23,1%-át kapta meg, míg a három liberális frakciónak, a pólus 29,1%-os támogatottsága mellett, együttesen a képviselői helyek 18,9%-a jutott. E választáson egyébként, jórészt az Ír Szabad Állam létrejötte következtében, 707-ről 615-re mérséklődött az alsóház létszáma, s az ír pártok által elnyert parlamenti székek 80-ról háromra csökkentek. Emellett eltűnt a törvényhozásból a Nemzeti Párt és a Veteránok Ligája, a parlamenti szereplők száma azonban, az újabb konzervatív alakzatok miatt, ismét meghaladta a 10-et.[5]

Az 1923 decemberében tartott választáson mind a konzervatívok, mind a liberálisok egységes formációként vettek részt a mandátumokért vívott küzdelemben, s így a korábbi pártstruktúra átmenetileg újjászerveződött. E voksolást azonban nemcsak a széttagoltság megszűnése, hanem a politikai erőviszonyok nagymérvű kiegyenlítődése is jellemezte, melynek hatására a relatív többségi rendszer keretében arányos eredmény született. Bár a választást, a szavazatok 38,0%-ával, a konzervatívok nyerték, a másik két nagy párt együttesen 92-vel több képviselői hellyel rendelkezett, s a liberálisok támogatásával, a brit történelemben első alkalommal, kisebbségi munkáspárti kormány alakult. E szövetség azonban hamarosan felbomlott, s az emiatt lebonyolított 1924. évi voksoláson ismét elsöprő konzervatív győzelem született. A toryk a szavazatok 47,2%-ával a parlamenti székek 67,0%-át nyerték el, miközben a liberálisok, taktikázásuk következtében, 119 mandátumot vesztettek. Öt évvel később, néhány hónappal a gazdasági világválság kitörése előtt tartott választáson ugyan megint a jobboldali formáció végzett az első helyen, ám a relatív többségi szisztéma paradox működése miatt kevesebb képviselőt küldhetett az alsóházba, mint a Munkáspárt.[6]

1923-tól a parlamenti szereplők száma ismét ötre csökkent, s a három meghatározó politikai erő együttesen a voksok és a mandátumok átlagosan több mint 98%-át elnyerte. 1931-ben viszont, a világgazdasági válság hatására, a pártszerkezet ismét felbomlott. Mind a Labourból, mind a Liberális Pártból kiszakadt egy magát nemzetinek nevező áramlat, melyek a konzervatívokkal és a liberálisokkal szövetséget kötve egységkormányt alakítottak, s fölényesen győztek az előrehozott választáson. E koalíció, melyen belül egyértelműen a toryk hegemóniája érvényesült, 67,1%-os szavazati részesedésével a képviselői helyek 90,1%-át megszerezte. A széles körű nemzeti összefogás következtében a Munkáspártnak a voksok 30,7%-ával a parlamenti székek mindössze 8,5%-a jutott, s így e formáció, törvényhozási erejét tekintve, az 1920-as évek előtti szintre esett vissza. Pozícióját az sem javította, hogy egyes körzetekben, saját jelölt hiányában, a független liberálisok a Labour támogatására szólították fel híveiket. Az újabb szakadások nyomán egyébként a parlamenti szereplők száma kilencre emelkedett, a mandátumok több mint háromnegyede azonban a konzervatívok kezében összpontosult, s így az ismét megjelenő széttagoltság ellenére hegemón pártszerkezet jött létre.[7]

A korszak utolsó választásán, 1935-ben ismét a nemzeti egységkormány és az ellenzék állt szemben egymással, azzal az eltéréssel, hogy a liberálisok most az utóbbi pólushoz csatlakoztak. A hegemón pártstruktúra fennmaradt, hiszen a konzervatívok a voksok 47,7%-ával a parlamenti székek 62,9%-át elnyerték, ám ez a teljesítmény a négy évvel korábbihoz képest érzékelhető visszaesést jelentett, s a koalíció mandátumaránya is 20%-kal mérséklődött. E változást alapvetően az idézte elő, hogy a Munkáspárt 37,8%-os szavazati részesedésével történelmének addigi legjobb eredményét érte el, a nemzeti összefogás miatt azonban ez is csak a képviselői helyek egynegyedét biztosította számára. A válság nyomán két kis baloldali alakzat, a Független Munkáspárt és a Kommunista Párt is négy, illetőleg egy

mandátumhoz jutott, s így a parlamenti szereplők száma az 1922. évi szintre, 11-re emelkedett. Nem került be viszont most sem az alsóházba Mosley fasiszta szervezete, az Új Párt; a szélsőjobb előretörésének általános európai tendenciája tehát Nagy-Britanniában egyáltalán nem érvényesült.[8]

Az 1935-ös voksolás új korszakot nyitott a politikai struktúrában, amit azonban a jobboldali pártszövetség győzelme ekkor még jórészt elfedett. A Konzervatív Párt és a Labour ugyanis együttesen a szavazatok 85,5, illetőleg a mandátumok 88,0%-át elnyerte, s ily módon, a széttagoltság hátterében, egy új kétpártrendszer elemei jelentek meg. E változást elsősorban a választói magatartás osztálymeghatározottságának erősödése magyarázza, mely radikálisan csökkentette a liberálisok társadalmi bázisát.[9]

A relatív többségi formula tehát a két világháború között sem állta útját a pártszakadásoknak, melyek mindhárom nagy formációt érintették. Legkevésbé a liberálisok bizonyultak szilárdnak; 1918-ban és 1922-ben, majd 1931-ben és 1935-ben három frakcióval vettek részt a választási küzdelmekben, ami – az általános választójog bevezetése mellett – kétségtelenül hozzájárult térvesztésükhöz. A korszak elején a konzervatívok is két-, illetőleg három csoportra oszlottak, 1929-től azonban már egységesen léptek fel. A Munkáspártban csak 1931-ben következett be szakadás, mellette azonban időnként a Független Munkáspárt is önálló alakzatként jelent meg.

A brit választási szisztéma ekkor azt sem akadályozta meg, hogy egy új politikai erő váljon az ország második legnagyobb pártjává. Ez azonban – egy átmeneti időszak után – nem „hozzáadódás", hanem kiszorítás formájában ment végbe, miközben a politikai struktúra a periódus kezdetén és végén is széttagolódott. Emellett három alkalommal, 1918-ban, majd 1931-ben és 1935-ben a relatív többségi formula a jobboldal tömbösödésével társult, jelezve, hogy konkrét helyzetekben e szisztéma sem zárja ki szövetségek létrejöttét. Ugyanakkor a két világháború között e választási koalíciók nem mérsékelték a többpártrendszert, hanem a széttagolódás megjelenésével jártak együtt.

Az 1945 óta eltelt időszakot viszont ismét a kétpárti váltógazdálkodás megszilárdult rendszere jellemzi. Közvetlenül a háborút követően még 10-nél több formáció került be az alsóházba, ám a voksok 83,96, illetőleg a mandátumok 92,50%-a a két legnagyobb politikai erő kezében összpontosult, s a győztes Labour a képviselői helyek 61,41%-át elnyerte. Az 1950–1970 közötti időszakban a koncentráció foka tovább növekedett; a Konzervatív Párt és a Munkáspárt együttes szavazati részesedése átlagosan megközelítette a 92%-ot, mely a parlamenti székek 98,41%-át biztosította számukra.[10] A kétpártrendszer ekkor az osztályérdekek polarizációján alapult; az állam-monopolkapitalizmus időszakában azonban ez nem feloldhatatlan politikai konfliktusokhoz, hanem az együttműködést is magába foglaló demokratikus osztályharchoz vezetett. A relatív többségi formula közismert működési mechanizmusa egyébként leginkább e periódusban érvényesült, biztosítva azt is, hogy a viszonylagos győztes a mandátumok abszolút többségét mindig megszerezze, s

így egyedül alakíthasson kormányt. 1951-ben ugyanakkor e szisztéma ismét paradox módon funkcionált; noha a Munkáspárt győzött a választáson, történelmének napjainkig legjobb, 48,78%-os szavazati részesedésével, a képviselői helyek számát tekintve mégis a konzervatívok szerepeltek legsikeresebben.

Az 1950–1970 közötti időszakban a liberálisok támogatottsága csak 1964-ben lépte túl a 10%-ot, s mandátumaik száma – 1966 kivételével – mindvégig 10 alatt maradt. Pozíciójukat az sem javította, hogy az 1945-ös voksolás után a párt egysége helyreállt, s szakadás később sem következett be. Térvesztésüket e periódusban elsődlegesen nem is a választási rendszer, hanem a szavazói viselkedés előbb említett polarizációja idézte elő, amely átmenetileg kiüresítette a politikai spektrum közepét.

1945 után a parlamenti szereplők száma két évtizeden keresztül folyamatosan csökkent. 1950-ben a három tradicionális politikai erőn kívül csak a wales-i nemzeti Plaid Cymru, 1951-ben és 1955-ben pedig egy-egy északír nacionalista szerveződés került be az alsóházba, ám e formációk is csak két-három mandátummal rendelkeztek. 1964-ben már csak a három országos párt szerzett képviselői helyeket, s így a koncentráció foka csúcspontjához érkezett. Ezt követően a korszak két utolsó voksolásán a parlamenti szereplők száma négyre, majd hétre emelkedett, s ez utóbbi alkalommal, az északír Sinn Fein mellett a Skót Nemzeti Párt, a szintén északír Demokratikus Unionista Párt és egy, egyéb kategóriába sorolt szervezet is mandátumhoz jutott.

Az 1970-es évek eleje, számos más nyugat-európai országhoz hasonlóan, a brit pártstruktúra fejlődésében is fordulópontot jelentett. A változások egyik mozgatórugója az északír válság volt, melynek hatására a tradicionális politikai erők többé nem állítottak jelölteket az országrész választókerületeiben, s így azokból kizárólag a helyi formációk kerülhettek be az alsóházba. Megerősödött a skót és a wales-i nacionalizmus is, jelezve, hogy a nemzeti kérdés Nagy-Britanniában sem vesztette el politikaformáló szerepét. A nagy pártokkal szembeni elégedetlenség jeleként nőtt a liberálisok társadalmi támogatottsága is, amihez talán kevésbé centralizált, föderatív jellegű szerveződésük is hozzájárult. A politikai szerkezet módosulása az 1974 februárjában lebonyolított választáson vált láthatóvá, amikor a két nagy formáció együttes szavazati részesedése 75,04%-ra esett vissza, miközben a Liberális Párt híveinek aránya csaknem elérte a 20%-ot. Emellett – 1929-hez és 1951-hez hasonlóan – e voksoláson is paradox eredmény született, hiszen a Labour néggyel több mandátumot nyert el, mint az első helyen végzett konzervatívok. A győzelem azonban nem járt együtt az abszolút többség megszerzésével, s így a Munkáspárt néhány hónapig, az előrehozott választások lebonyolításáig kisebbségi kormányzásra kényszerült. 1974 februárjában egyébként kilencre emelkedett a parlamenti szereplők száma, mivel az előbb említett okok következtében a Skót Nemzeti Párt, a wales-i Plaid Cymru, valamint két északír alakzat, az Ulsteri Unionista Párt, illetőleg a katolikusok érdekképviselője, a Szociáldemokrata és Munkáspárt (az Ír Na-

cionalisták utódszervezete) is bekerült az alsóházba, s emellett két kis szerveződés is egy-egy képviselői hellyel rendelkezett.[11]

E voksolás ugyanakkor a relatív többségi rendszer működésének egy olyan új, sajátos vonását is jelezte, amely az elkülönült északír pártszerkezet létrejöttével és a skót nacionalizmus megerősödésével függött össze. 1974 februárjában a Liberális Párt csaknem 20%-os szavazati részesedésével mindössze 14 mandátumot nyert el, míg az Ulsteri Unionista Párt 1,17%-os eredményével 11 alsóházi székhez jutott, s a 2,02%-os támogatottságú Skót Nemzeti Párt is hét képviselőt küldhetett a törvényhozásba. E nagymérvű aránytalanságot az idézte elő, hogy a liberálisok hívei a térben viszonylag egyenletesen oszlottak meg, s így az egyéni választókerületek túlnyomó részében kisebbséget alkottak, a másik két formáció bázisa viszont területileg erősen koncentrálódott.[12] A relatív többségi rendszer e másodlagos torzító hatása mindaddig fennmaradt, amíg a Liberális Demokrata Párt létrejöttével a centrum bázisa nem szélesedett ki.

Az 1974 októberében lebonyolított előrehozott választás csupán annyiban módosította a politikai erőviszonyokat, hogy minimális, kétmandátumos abszolút többséget biztosított a Munkáspárt számára, s emellett egy képviselői helyet juttatott a Sinn Feinnek. Két és fél éven keresztül azonban e csekély előny is garantálta a stabil kormányzást, mivel az északír és a skót képviselők kívülről támogatták a Labourt. Ennek megszűnése után a munkáspárti kabinet arra kényszerült, hogy megegyezzen a liberálisokkal, akik rendszeres konzultáció ellenében vállalták a rövidesen formális többségét is elvesztő kormány előterjesztéseinek megszavazását. Az 1970-es évek második felére jellemző stagfláció közepette azonban e támogatás sem biztosította a ciklusidő teljes kitöltését; 1979 márciusában az alsóház megvonta a bizalmat a munkáspárti kabinettől, s az újabb előrehozott választáson a konzervatívok győztek.[13]

Az 1979-es voksoláson a toryk a szavazatok 43,87%-ával stabil abszolút többséget szereztek, és sikerük nyomán ismét új szakasz kezdődött a brit politikatörténetben. Az ezt követő három választáson ugyanis, a voksok átlagosan 42,22%-ával megőrizték kormányzati hatalmukat, 18 éven keresztül felfüggesztve a kétpárti váltógazdálkodást. Sorozatos győzelmükhöz nagymértékben hozzájárult, hogy a Munkáspárt 1981-ben kettészakadt, s jobbszárnya létrehozta a Szociáldemokrata Pártot, mely választási megállapodást kötött a liberálisokkal. A relatív többségi formula azonban e koalíció térnyerését is megakadályozta. 1983-ban és 1987-ben a kétpárti szövetség a szavazatok 25,34, majd 22,57%-ával mindössze 23, illetőleg 22 mandátumot nyert el, s e téren érdemi módosulás 1992-ben sem történt, amikor már Liberális Demokrata Pártként vett részt a képviselői helyekért folytatott küzdelemben. Mindazonáltal a liberálisok pozíciójának alakulása azt is jelezte, hogy még az állandó alulreprezentáltság sem vezet szükségszerűen az érintett formáció eltűnéséhez. A hosszú konzervatív uralom alatt egyébként a parlamenti szereplők száma stabilizálódott; mindvégig nyolc, illetőleg a szociáldemokraták önálló indulása esetén kilenc párt került be az alsóházba, melynek összetételében csak annyi

változás történt, hogy 1992-ben a Sinn Fein helyét a Demokratikus Unionista Párt foglalta el.[14]

A konzervatív hatalomgyakorlás hosszú időszakát 1997-től a Labour 2010-ig tartó kormányzása követte. Első alkalommal a Munkáspárt, 43,21%-os szavazati részesedésével a mandátumok közel kétharmadát elnyerte, miközben a konzervatívok a voksok 30,69%-ával történelmük leggyengébb teljesítményét nyújtották. Erősítették pozíciójukat a liberális demokraták is, akik 46 képviselői helyükkel messze megelőzték az északír, illetőleg a nemzeti pártokat, amelyek közül továbbra is az ulsteri unionisták szerepeltek legsikeresebben. Hasonló eredmények születtek 2001-ben is, amikor a Labour, valamelyest csökkenő támogatottsága ellenére, megszerezte az alsóházi székek 62,51%-át, míg a konzervatívok csupán 1%-kal tudták növelni híveik arányát. 2005-ben viszont már jóval kiegyensúlyozottabb erőviszonyok alakultak ki, amit elsősorban a Munkáspárt visszaesése idézett elő. Ekkor a hatalmon levő formáció már csupán a voksok 35,2%-át kapta meg, míg a konzervatívok szavazati részesedése 32,36%, a liberális demokratáké pedig 22,05% volt. Az alsóházi helyek megoszlása ugyanakkor nem tükrözte e viszonylagos kiegyenlítődést; a Labour 355 mandátumával ismét elnyerte az abszolút többséget, 157 parlamenti székkel előzve meg a torykat, a szociálliberális centrum pedig 62 képviselőt küldhetett a törvényhozásba. Ugyanakkor jelentős elmozdulás történt az északír pártszerkezetben; a korábbi legerősebb formáció, az Ulsteri Unionista Párt már csupán egy hellyel rendelkezett, mivel szavazóik jórészt a radikálisabb demokratikus unionistákhoz áramlottak át.[15]

A Munkáspárt győzelmével végződő voksolásokon a parlamenti szereplők köre alig változott. 1997-ben, a Sinn Fein visszakerülésével és egy kis szerveződés, a Health Concern bejutásával 10-re emelkedett a mandátum(ok)at szerző formációk száma, s 2001-ben is ugyanezek a politikai erők jelenhettek meg az alsóházban. 2005-ben e kör a Respect elnevezésű alakzattal bővült, s emellett egy független jelölt is képviselővé vált.[16]

A 2010. májusi választáson, jórészt a világgazdasági recesszió Nagy-Britanniát is érintő hatására a Konzervatív Párt végzett az első helyen, ám 36,05%-os támogatottságával nem szerzett abszolút többséget, s arra kényszerült, hogy együtt kormányozzon a liberális demokratákkal. Ily módon 1945 óta első alkalommal koalíciós kabinet alakult, s így a centrum eljátszhatta a mérleg nyelvének régóta várt szerepét. A választási eredmények ugyanis azt is lehetővé tették volna, hogy a második helyezett Munkáspárt kössön megállapodást a liberális demokratákkal, akik azonban, a szavazók változást kívánó akaratára hivatkozva, elutasították az elvileg hozzájuk közelebb álló Labour koalíciós ajánlatát.

A politikai fordulat – 1997-hez hasonlóan – a pártszerkezetet lényegében érintetlenül hagyta. A legjelentősebb változás az volt, hogy kiestek a törvényhozásból az ezredforduló óta hanyatló ulsteri unionisták, akik pozíciójuk gyengülését látva 2009-ben választási szövetséget kötöttek a torykkal. Bekerült viszont az alsóházba az 1974-ben alakult északír Alliance, mely a felekezeti és etnikai konfliktuson

felülemelkedő, jórészt liberális programot képviselt. Új formáció volt a parlamentben a Zöld Párt is, mely csaknem négy évtizedes történelmében első alkalommal szerzett mandátumot. Ugyanakkor, az ulsteri unionistákhoz hasonlóan, elvesztette egy-egy képviselői helyét a Health Concern és a Respect is, s így 10-re mérséklődött a parlamenti szereplők száma. Mellettük alsóházi székhez jutott egy független jelölt is, aki északír körzetben vett részt a mandátumért vívott küzdelemben.[17]

A legutóbbi, 2015. májusi választáson az előrejelzésekkel ellentétben ismét a Konzervatív Párt végzett az élen, sőt szavazati részesedését 36,93%-ra növelve az abszolút többséget is megszerezte. Győzelmét elsősorban viszonylag sikeres gazdaságpolitikájának köszönhette, ám teljesítményéhez az EU-tagságról szóló népszavazás ígérete is hozzájárult. A gazdasági eredményekkel és az Unió újraértelmezésével kampányoló torykkal szemben az egészségügyet középpontba állító Munkáspárt nem bizonyult igazán versenyképesnek. Bár a Labour 29,00%-ról 30,45%-ra növelte hívei arányát, mandátumainak száma 258-ról 232-re csökkent, s így 99-cel kevesebb képviselői helyet nyert el, mint a konzervatívok. Kudarcához a skót függetlenségi törekvések erősödése is hozzájárult; az északi országrész 59 választókerülete közül ugyanis 56-ban a Skót Nemzeti Párt jelöltje végzett az élen, számos parlamenti széket hódítva el a Labourtól, mely nem vállalhatta fel a nacionalizmus támogatását.

A két nagy formáció mögött a harmadik helyet az eddig parlamenten kívüli Függetlenségi Párt szerezte meg, mely e választáson is elsősorban az EU-ból való kilépés programjával kampányolt. Az unióellenes alakzat az öt évvel korábbi 3,10%-ról 12,65%-ra növelte szavazati részesedését, ám 2 millió 961 ezer többletvoksa is csupán egyetlen mandátumot biztosított számára. A relatív többségi rendszer mechanikai hatása tehát változatlanul működött, miközben a pszichológiai szinte teljesen eltűnt, hiszen az Unióból való azonnali távozás ígérete az euroszkeptikus választók körében látványosan felülírta a hasznos szavazat elvét. Mindazonáltal az Európa-ellenes alakzat sikerét az is elősegíthette, hogy a Brit Nemzeti Párt mindössze nyolc jelöltet állított, s így hívei jórészt a függetlenségi formációhoz áramolhattak át.

E politikai szervezet viszonylag jó szereplése egyben azt is jelentette, hogy a liberális demokraták, történetük során első alkalommal, csupán a negyedik helyet szerezték meg. Ráadásul relatív pozícióvesztésük szavazótáboruk szétesésével társult; a baloldali liberálisok híveik csaknem kétharmadát elvesztették, s mandátumaik száma az öt évvel korábbi 57-ről nyolcra esett vissza. Súlyos vereségüket egyfelől a konzervatívokkal kötött koalíciójuk, másfelől irányzatuk általános gyengülése magyarázza, mely a Benelux államok, valamint Dánia, Finnország és Portugália kivételével mindenhol marginális politikai szereplővé vált.

A választás ötödik helyezettjét, a Skót Nemzeti Pártot a toryk mellett a 2015. májusi voksolás másik nagy nyertesének tekinthetjük. Előbb már említett nagymérvű mandátumnövekedésük annak ellenére következett be, hogy a 2014. szeptember 18-i népszavazáson a résztvevők 55,3%-a elutasította Skócia különválását,

jelezve, hogy az elszakadási törekvések továbbra is meghatározó szerepet játszanak az északi országrész politikai életében. Bár a függetlenség kivívása jelenleg nincs napirenden, az EU-tagságról szóló referendum újraindíthatja a kiválási folyamatot, amennyiben a britek többsége az unióból való távozást választja. A skót lakosság többsége ugyanis Európa-párti, s az Egyesült Királyság kilépése esetén az északi országrész önálló uniós tagságát támogatná. Politikai magatartása egyben arra utal, hogy a globalizált liberálkapitalizmus korában az európai egység megteremtésére irányuló törekvések egyes nemzetállamok esetleges felbomlásához vezethetnek.

Jelentősen növelte híveinek számát a hatodik helyezett Zöld Párt is, csaknem 870 ezer új választója ellenére azonban továbbra is csak egy képviselőt küldhetett a londoni alsóházba. E formáció esetében is a relatív többségi szisztéma mechanikai hatása érvényesült, miközben a Plaid Cymru, valamint négy északír párt 0,33–0,60% közötti teljesítménnyel összesen 20 mandátumhoz jutott. E korábban már bemutatott torzító hatást különösen jól illusztrálja a Demokratikus Unionista Párt eredménye; a koronahű alakzat 184 260 vokssal éppúgy nyolc parlamenti széket nyert el, mint a liberális demokraták több mint 2,4 millió szavazattal. Északír körzetben szerzett egyébként mandátumot az alsóház egyetlen független képviselője is, megőrizve 2010-ben kapott megbízatását.

Összességében tehát 11 párt került be a törvényhozásba. Története során első alkalommal jutott képviselői helyhez a Függetlenségi Párt, s visszakerült az alsóházba az önálló indulást újra vállaló Ulsteri Unionista Párt, miközben az Alliance elvesztette egyetlen parlamenti székét. A viszonylag radikális politikai változások tehát a parlamenti összetétel alapstruktúráját lényegében érintetlenül hagyták.[18]

Az 1974 óta tartó időszak fejleményei ismételten azt igazolják, hogy a relatív többségi formula önmagában nem állja útját a politikai struktúra széttagolódásának. Mint erre előbb már utaltunk, a sajátos északír pártszerkezet elkülönülése és a nacionalista formációk megerősödése következtében e periódusban választásonként 8-11 alakzat került be az alsóházba, cáfolva azt a vélekedést, hogy e választási szisztéma eleve megakadályozza a voksolásokon induló szervezetek számának nagymérvű növekedését. Az egyfordulós, relatív többségi rendszer azonban továbbra is gátolta a „szélsőségesnek" tartott politikai erők mandátumszerzését. A legutóbbi voksoláson például az EU-ellenes Függetlenségi Párt, 12,65%-os szavazati részesedésével, a formációk rangsorában a harmadik helyen végzett, ám csupán egyetlen képviselői helyhez jutott, miközben egy évvel korábban, az arányos szisztémában lebonyolított európai parlamenti választáson az országnak biztosított 81 brüsszeli szék közül 13-at nyert el.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a brit relatív többségi rendszer működése a parlamenti pártok számának jelentős mértékű hullámzásával járt együtt. A XIX. század közepén a korábbi kettő helyett öt formáció jutott be az alsóházba, az 1885–1910 közötti időszakban négy-hat alakzat szerzett mandátumot, az 1918-tól 1935-ig terjedő periódusban pedig már 5-12 politikai erő küldhetett képviselőt a törvényhozásba. Ezt követően 1970-ig a parlamenti szereplők száma 10-ről három-

ra csökkent, majd hétre emelkedett, míg 1974-től 2010-ig ismét viszonylag sok, 8-11 párt jelenhetett meg a nagypolitikai küzdőtéren.

Az effektív választási és parlamenti pártszám viszont, egyes rövid időszakok kivételével, a Duverger-törvénynek megfelelően alakult. Az 1885–1910 közötti időszakban a két paraméter átlagértéke 2,38 és 2,91 volt, azt a látszatot keltve, hogy ekkor a relatív többségi formula mechanikai hatása egyáltalán nem érvényesült. E paradox helyzetet azonban az idézte elő, hogy 1892-től a konzervatívok és a liberális unionisták szövetségben indultak a választásokon, ám a parlamentben önálló frakciót alakítottak. A két világháború közötti periódusban az effektív választási pártszám átlagértéke 3,06-ra emelkedett, a parlamentié pedig 2,51-re csökkent, vagyis a politikai struktúra átalakulásának folyamatában a voksolások szintjén háromelemű, a törvényhozásban pedig két- és félpárti szerkezet működött. Az 1945-től 1970-ig terjedő időszakban a két paraméter 2,39-et, illetőleg 2,05-öt tett ki, jelezve, hogy a korábbi átrendeződést követően a klasszikushoz közelítő kétpártrendszer alakult ki. Az utolsó, 1974-től kezdődő szakaszban az effektív választási és parlamenti pártszám átlagértéke 3,34-re, valamint 2,33-ra emelkedett, 2010-ben és 2015-ben pedig e szintetikus mutatók nagyságrendje már 3,71-re és 2,58-ra, illetőleg 3,92-re és 2,53-ra növekedett. Az ezredfordulót követő széttagolódást elsődlegesen a tradicionális formációk közötti erőviszonyok kiegyenlítődése idézte elő, ám ehhez a voksolások szintjén a Függetlenségi és korábban a Brit Nemzeti Párt bizonyos fokú erősödése is valamelyest hozzájárult.[19]

SVÉDORSZÁG

Két skandináv állam, Svédország és Dánia a XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század elején szintén a relatív többségi elvre épülő választási rendszert alkalmazta. A svéd szisztéma még a rendi berendezkedés időszakából származott, amikor a földtulajdonos szabad parasztok képviselői 300 egymandátumos körzetben, egyfordulós voksoláson nyerték el megbízatásukat. 1866-ban, a polgári parlament intézményének megteremtésekor a négy rendre tagolódó képviseleti rendszert kétkamarás törvényhozással váltották fel, melynek alsóházába a városi körzetek közvetlen, a kisebb településeket összefogó választókerületek pedig a helyi döntéseknek megfelelően közvetett vagy közvetlen szavazással juttattak tagokat. Az utóbbi módszert alkalmazó választási egységek száma egyébként folyamatosan csökkent; 1866-ban még 139 körzetben voksoltak elektorokra, 1890-ben már csak 39-ben, 1908-ban pedig mindössze egyben. Az öt legnagyobb város kivételével a képviselők egymandátumos választókerületekben nyerték el megbízatásukat. A felsőház tagjait a megyei és a nagyvárosi tanácsok választották, melybe cenzusos és plurális szavazati jog alapján küldtek delegátusokat, biztosítva a földbirtokos és a nagytőkés oligarchia ellenőrzési lehetőségét a törvényhozás felett.[20]

Sajátos, a középkorból eredő földtulajdonosi struktúrája következtében Svédországban az első szervezett politikai erőt, a Farmerek Pártját a birtokos parasztok hozták létre.[21] 1887-ben, a szabadkereskedelem hívei és a protekcionisták közötti viták nyomán e formáció kettészakadt, megindítva a modern pártszerkezet kialakulásának folyamatát. A polgári alakzatok fejlődésének következő állomásaként a szabadkereskedők 1893-ban megalakították a Liberális Pártot, melynek hatására a mérsékeltek, kiválva anyaszervezetükből, új alakzatot hívtak életre. Közben 1889-ben létrejött a Szociáldemokrata Munkáspárt, mely a századfordulóig választási szövetséget kötött a liberálisokkal. 1899-ben, a protekcionisták és a mérsékelt szabadkereskedők egyesülésével megszerveződött a konzervatív formáció is, s a következő másfél évtizedben kizárólag a három klasszikus politikai irányzat versengett egymással.[22]

Az egyfordulós, relatív többségi rendszer tehát Svédországban sem akadályozta meg, hogy a korai kétpártrendszer, az előbb említett szakadás nyomán, átmenetileg háromeleművé váljon, majd a századfordulót követően a szociáldemokraták is önálló erőként jelenjenek meg a törvényhozásban. Bár az ipari munkásság első képviselőjét, liberális támogatással, csak 1896-ban választották meg, 1908-ban, a relatív többségi elv alapján lebonyolított utolsó voksoláson már 34 szociáldemokrata került be az alsóházba.[23] A baloldali párt súlyának gyors ütemű növekedése egyértelműen meghatározó szerepet játszott abban, hogy a konzervatívok, mint később részletesebben is tárgyaljuk, az arányos listás rendszer bevezetését kezdeményezték, s e törekvésüket a liberálisok egy része is támogatta.

A politikai szerkezet sajátos, hullámzó változásait az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is jelzi. 1887-ben e szintetikus mutatók értéke 1,94 és 2,00 volt, majd 1893-ban 2,93-ra és 2,98-ra emelkedett, s 1896-ban is 2,87-et, illetőleg 2,89-et tett ki. A protekcionisták és a mérsékelt szabadkereskedők egyesülése nyomán 1899-ben a két paraméter értéke lényegében kiindulási szintjére, 1,99-re, valamint 1,94-re csökkent, ezt követően viszont a szociáldemokraták erősödése miatt lassan növekedett, s 1908-ban nagyságrendjük 2,57 és 2,58 volt. A relatív többségi formula alkalmazásának időszakában egyébként az effektív választási pártszám átlaga 2,31-et, a parlamentié pedig 2,28-at tett ki, vagyis e periódust két- és negyedelemű szerkezet jellemezte.[24]

DÁNIA

Dániában a koppenhágai „békés forradalom" nyomán 1849-ben elfogadott alaptörvény vezette be a kétkamarás parlament intézményét, melynek alsóházába a képviselőket a relatív többségi formula alapján, egymandátumos körzetekben választották. Bár az alkotmányozó nemzetgyűlés munkájában három, egymástól elkülönülő csoport, a mérsékeltek (konzervatívok), a nemzeti liberálisok és a parasztpártiak

frakciója vett részt, szervezett politikai erők csak később jelentek meg. A mezőgazdaságra alapozott tőkés fejlődés következtében 1870-ben a liberális Venstre pártot jórészt gazdag földtulajdonos parasztok hozták létre, s e lépésük nyomán a földbirtokosok is megszervezték a koronát támogató konzervatív Hoyre-t. Rövidesen, 1871-ben az I. Internacionálé dán szekciójaként megalakult a Szociáldemokrata Párt is, ám első alkalommal csupán 1884-ben jutott törvényhozási képviselethez. Ily módon a polgári parlamentarizmus kezdeti időszakában Dániában is egy szabályos kétpártrendszer jött létre, melyet azonban elsődlegesen nem a választási szisztéma, hanem a modern kapitalizmus korai időszakára jellemző politikai tagoltság hívott életre.[25]

A pártstruktúra a századforduló idején, még a relatív többségi formula keretei között, viszonylag jelentős mértékben módosult. Először 1892-ben a mérsékelt liberálisok távoztak a Venstre-ből, majd a „dán Bismarck", Estrup 1894-es bukását követően a baloldal vált ki az anyapártból. Az új kormány ugyanis néhány progresszív szociális törvény elfogadásával engedményeket tett a liberálisoknak, s ezek hatására a „tárgyaló" és a „kompromisszumellenes" szárny között szakadás következett be. Az előbbi áramlat a mérsékeltekkel egyesült, az utóbbi pedig megalakította a Venstre Reformpártot, mely azonnal az ország legerősebb politikai formációjává vált. 1901-ben a liberális reformerek a voksok 42,9%-ával kétharmados többséget szereztek, s fölényes győzelmük következtében a korona a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetésére kényszerült.[26]

E hegemón pártszerkezet, melyet 1903-ig a Venstre Reformpárt és a szociáldemokraták közötti választási együttműködés is erősített, az újabb politikai konfliktusok miatt nem szilárdulhatott meg. A hatalomra került liberálisok ugyanis a védelmi költségvetés kérdésében kiegyeztek a felsőházban többséggel rendelkező konzervatívokkal, ami a párton belül éles vitát váltott ki. 1905 januárjában a katonai kiadásokat elutasító képviselőket kizárták a reformer frakcióból, akik rövidesen megalakították a Radikális Venstre-t, mely a kisbirtokos parasztság és a városi értelmiség érdekeinek érvényesítésére vállalkozott. Az új formáció, a kabinet pénzügyi botrányát követően, már 1909-ben kormányt alakíthatott, melyet választási szövetségesük, a szociáldemokraták kívülről támogattak. Pozíciójuk gyengülését látva 1910-ben a mérsékelt és a reformer liberálisok egyesültek, létrehozva az új Venstre-t, mely e lépés következtében csaknem abszolút többséget szerzett az előrehozott voksoláson. 1913-ban viszont ismét a radikálisok kerültek hatalomra, noha az elnyert képviselői helyek számát tekintve a liberálisok és szövetségesük, a szociáldemokraták mögött a harmadik helyen végeztek.[27]

Az 1892–1910 közötti időszakban tehát a liberálisok szakadásai és egyesülései, valamint a szociáldemokraták megerősödése révén a hagyományos politikai szerkezet négy-, majd ötpártivá vált, s végül az előbbi struktúra szilárdult meg. E változások egyértelműen jelzik, hogy a relatív többségre épülő, egyfordulós rendszer Dániában sem állta útját új formációk megszerveződésének, sőt ezek, néhány évi működés után, a kormányzati hatalmat is megszerezhették. Ráadásul e szisztéma

a választási koalíciók létrejöttéhez is kedvező feltételeket biztosított; a szociáldemokratákkal először a reformer liberálisok, később pedig a radikálisok kötöttek szövetséget, s ez utóbbi hatására a korszak végén tartós együttműködés alakult ki a Hoyre utódszervezete, a hagyományos jobboldalnál szélesebb bázisra támaszkodó Konzervatív Néppárt és az új Venstre között.[28]

A politikai szerkezet átalakulását az effektív választási és parlamenti pártszám is egyértelműen jelezte. 1890-ben, a szakadások és egyesülések előtti utolsó voksoláson e két mutató értéke 2,24, illetőleg 1,75 volt, melyek aztán az új liberális formációk létrejötte miatt 1892-ben 3,44-os és 3,08-os, 1895-ben pedig 3,33-os és 3,00-as szintet értek el. A reformerek hegemón pozíciója következtében az effektív parlamenti pártszám nagyságrendje 1901-ben 2,06-ra esett vissza, a választásié viszont 3,49-re emelkedett. Ily módon a relatív többségi szisztéma a mandátummegoszlás szintjén egy rövid életű hárompártrendszert alakított át kételemű szerkezetté, miközben pszichológiai hatása egyáltalán nem érvényesült.

A Radikális Venstre megalakulása után mindkét szintetikus mutató értéke ismét ugrásszerűen növekedett. 1906-ban az effektív választási és parlamenti pártszám nagyságrendje 4,21-ra és 3,16-ra, 1909-ben pedig korszakbeli csúcspontjára, 4,37-ra, illetőleg 4,24-ra emelkedett. A negyedszázados periódus utolsó voksolásán, 1913-ban e két paraméter értéke 3,88, valamint 3,27 volt, amelyek a nyilvánvaló csökkenés ellenére a klasszikus kételemű szerkezettől távol álló struktúrát tükröztek. A korszak egészét tekintve az effektív választási pártszám átlaga 3,39-ot, a parlamentié pedig 2,73-ot tett ki, vagyis e két mutató hozzávetőlegesen hárompártrendszert jelzett, mely Fisichella korábban ismertetett állításával ellentétben „hozzáadódás" révén jött létre. Emellett, mint erre előbb már utaltunk, a relatív többségi formulától várt pszichológiai hatás sem érvényesült. A voksoláson induló pártok száma, bár esetenkénti visszaesésekkel, a korszak kezdetéhez képest emelkedett, az effektív választási pártszám három- és félelemű szerkezetet jelölt, 1906 óta pedig az első és második helyezett formáció együttesen sohasem nyerte el a szavazatok kétharmadát, ami szintén a „harmadik" alakzatok erősödését bizonyítja.[29]

Az új formációk létrejötte és a választási megállapodások nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszottak abban, hogy a 11 voksolás közül hét esetben aránytalan, négyben pedig mérsékelten aránytalan eredmény született. A relatív többségi rendszer működésének időszakában szavazati részesedésükhöz képest a liberálisok mindvégig felül-, a konzervatívok és a szociáldemokraták pedig alulreprezentáltak voltak, közvetlenül érzékelve a torzító hatás negatív következményeit. Ezért a Hoyre, majd jogutóda, a Konzervatív Néppárt az arányos képviseleti rendszer bevezetését támogatta, melynek első állomásaként az alsóházi képviselőket 1918-ban egy vegyes szisztéma alapján választották meg.[30]

Az eddig elemzett három országhoz hasonlóan a relatív többségi szisztéma a nem európai angolszász államokban is eltérő pártszerkezettel társult. Az Egyesült Államokban csaknem másfél évszázada stabil kétpártrendszer működik, s hosszú időn keresztül Új-Zélandot is ehhez közel álló politikai struktúra jellemezte.[31] Kanadában viszont az I. világháború előtti szabályos kétpárti szisztéma az 1921-től 1940-ig terjedő periódusban a voksolások szintjén két- és háromnegyed-, a törvényhozásban pedig két- és negyedelemű szerkezetté alakult át, s a széttagolódás ezt követően is folytatódott. Az 1945–1972 közötti időszakban az effektív választási pártszám átlagértéke 3,07-ra, a parlamentié pedig 2,44-ra emelkedett, míg az utolsó, napjainkig tartó korszakban e két paraméter nagyságrendje 3,45-ot, illetőleg 2,55-ot tett ki. Ezzel egyidejűleg ugrásszerűen növekedett a voksolásokon induló formációk száma; 1974-ben, az egyéb kategóriába sorolt szervezeteken kívül még csak öt alakzat versengett a mandátumokért, 1988-ban viszont már kilenc, 2006-ban 18, 2008-ban pedig 19 politikai erő vett részt a küzdelemben.[32]

Bizonyos fokig a brit és a kanadai pártfejlődéshez hasonló folyamat zajlott le Ausztráliában is, ahol azonban 1918-tól a relatív többségi formula helyett az alternatív szavazás intézményét alkalmazzák.[33] 1901-től 1917-ig az effektív választási és parlamenti pártszám átlagértéke 2,51, illetőleg 2,40 volt, majd a két világháború közötti időszakban e szintetikus mutatók 3,11-ra, valamint 2,78-ra emelkedtek. 1946–1972 között az átlagos nagyságrendek, viszonylag csekély mértékben, 2,75-ra és 2,55-ra csökkentek, majd az 1974-től 2010-ig terjedő periódusban az előbbi paraméter 2,98-ra növekedett, míg az utóbbi kiindulópontjára, 2,40-re esett vissza. Az utolsó, 2013-ban lebonyolított választáson e szintetikus mutatók értéke 3,02, illetőleg 2,02 volt.[34] Kétségtelen, hogy az abszolút többség elvére épülő egyfordulós alternatív szavazás is, preferenciális sorrendjével és mesterséges támogatási rendszerével a legerősebb formációknak kedvez, a két- és fél, illetőleg hárompárti ausztrál szerkezet azonban a sajátos angolszász politikai struktúrával is összefügghet.

JEGYZETEK

[1] Hülvely István: *A pártok történelmi kialakulásának változatai Nyugat-Európában.* Budapest, Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, 1991. 40. o.

[2] Karl Marx: A választások eredménye. In: *MEM,* 8. kötet. 345–346. o.

[3] Michael Kinnear: *The British Voter An Atlas and Survey since 1885.* Ithaca, NY, Cornell University Press, 1968. pp. 13.; 17.; 22.; 24.; 26.; 28.; 31–32.

[4] E választási kampány során Lloyd George, a liberálisok és Bonar Law, a konzervatívok vezetője közösen aláírt táviratot küldött a koalíciós jelölteknek. „Nagyon örülünk, hogy elismerjük önt, mint koalíciós jelöltet [...]. Reméljük, hogy a választók beküldik önt, mint képviselőjüket a parlamentbe, hogy támogassa a kormányt nagy feladatában, amely előtte áll." Michael Kinnear: i. m. p. 38.

[5] Uo. p. 40.

[6] Uo. pp. 43.; 46.; 48.

[7] „Bár az 1931. évi választás hatalmas vereség volt a Labour számára, a párt az összes szavazat nagyobb arányát nyerte el, mint bármely korábbi választáson, 1924 és 1929 kivételével. 1923-ban 0,2%-kal kevesebbet kapott, mint 1931-ben, de akkor kormányt alakított... Az ok, amely miatt a Munkáspárt 1931-ben elvesztette képviselői helyeinek több mint négyötödét, az volt, hogy ellenfelei első alkalommal egyesültek. 1931-et revánsnak tekinthetjük 1924-ben elszenvedett vereségükért." Uo. p. 50.

[8] Uo. p. 52.

[9] „Az 1935-ös választás eredményeit sokkal inkább meghatározta az osztálytagozódás, mint bármely korábbi szavazását. Ez elsődlegesen a liberálisok dezintegrációjának volt köszönhető. Az 1920-as években a liberálisok valamennyi osztályban széles körű bázissal rendelkeztek, és ők gyakran segítettek, hogy munkáspárti vagy konzervatív jelöltek nyerjenek el olyan helyeket, amelyeket egyébként osztálystruktúrájuk miatt valószínűleg nem szereztek volna meg. 1935-re a liberálisok még mindig átlépték az osztálykereteket, de vonzerejük figyelemre méltóan csökkent az 1920-as évekhez képest. 1935-re a liberális erő olyan fokra erodálódott, hogy még annak meghatározásában is csekély befolyással rendelkezett, hogy melyik más pártnak kellene győznie." Uo. p. 52.

[10] David E. Butler: Reflections on the Electoral Debate in Great Britain. In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds.): i. m. p. 226.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 310–313. o.

http://www.stevendroper.com/blais.pdf

[11] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 300–301. o.

[12] Richard Rose: Electoral Systems: a Question of Degree or of Principles? In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds): i. m. p. 77.

[13] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 314–315. o.; Stemler Gyula: A (brit) Munkáspárt politikája. In: *A szociáldemokrácia ma.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981. 183–184. o.

[14] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 299.; 314–317. o.

[15] Uo. 316–317.; Richard Rose – Neil Munro: United Kingdom. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds.): *Elections in Europe. A Data Handbook.* Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2010. p. 2031.

[16] Uo.; http://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_general_election_2005

[17] http://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_general_election_2010

[18] http://en.wikipedia.org/wiki/ United_Kingdom_general election 2015 (A Wikipedia a *BBC News* és a *Guardian* adatait vette át).

[19] Számításaink forrását az 1885–1935 közötti időszakra Michael Kinnear atlaszának, az 1945-től 2001-ig terjedő periódusra pedig Fábián György és Kovács László Imre monográfiájának választási eredményeket közlő táblázatai alkották. Az utolsó három voksolás esetében az alapadatok a Wikipediából származtak.

[20] Andrew McLaren Carstairs: *A Short History of Electoral Systems in Western Europe.* London, George Allen and Unwin, 1980. p. 99.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: *The International Almanac of Electoral History.* London, Macmillan, 1991. p. 400.; Alekszandr Szergejevics Kan: *A skandináv országok története.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 151. o.

[21] „1866-tól a második kamarában levő paraszti földtulajdonosok alkották a parlamentben a fő ellenzéket és 1867-ben ők intézményesítették abban az időben az egyedüli szervezett politikai pártot, regisztrálva azon tagokat, akik aláírtak egy közös politikai programot. Fő céljuk a régi földadók eltörlése volt, amelyeket a nemesség nem fizetett." Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 99.

[22] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 402.; 404–407. A liberális és a konzervatív formáció létrejöttének időpontjáról a szakirodalomban más adatokat is találhatunk. Kan szerint a liberálisok 1895-ben Néppárt elnevezéssel hozták létre politikai szervezetüket, mely 1900-ban Egyesült Liberális Párttá alakult át, míg Anders Widfeldt 1902-re datálja a megszerveződést Szabadgondolkodó Nemzeti Szövetség elnevezéssel. Ez utóbbi szerző szerint Általános Választási Liga néven a konzervatívok csak 1904 októberében hoztak létre országos formációt, mely eredetileg kizárólag kampányszervezetként működött. Alekszandr Szergejevics Kan: i. m. 168.; 188. o. Anders Widfeldt: Sweden. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds.): i. m. p. 1843. Az alakulás dátumát illetően hasonló álláspontot foglalt el Carstairs is. Uo. p. 103.

[23] Andrew McLaren Carstairs: uo.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. p. 406.

[24] Számításaink forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 405.; 407.

[25] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 76–78.; Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. századtól napjainkig.* Budapest, Gondolat, 2009. 169–170. o.

[26] Andrew McLaren Carstairs: uo. p. 78.; Képes György: i. m. 122.; 165.; 171. o. A kormányformaváltáshoz az is hozzájárult, hogy a választáson elnyert mandátumok számát tekintve a parlamentarizmussal szemben álló Hoyre az utolsó helyen végzett.

[27] Andrew McLaren Carstairs: uo. pp. 78–79.; Képes György: uo. 122.; 124–125.; 171–172. o.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 93–95. A választási almanach adatai szerint az 1913. évi voksoláson a liberálisok 44, a szociáldemokraták 32, a radikálisok 31, a konzervatívok pedig 7 mandátumhoz jutottak, noha az utóbbiak a szavazatok 22,6%-át megkapták.

[28] Képes György: uo. 125.; 172. o.

[29] A számítások során felhasznált választási adatokat lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 88.; 93.; 95.

[30] Andrew McLaren Carstairs: uo.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. p. 88.

[31] Lijphart számításai szerint az Egyesült Államokban és Új-Zélandon az 1946–1990 közötti időszakban az effektív választási és parlamenti pártszám átlagértéke 2,03 és 1,92, illetőleg 2,47 és 1,95 volt. Lásd Arend Lijphart: i. m. p. 162.

[32] E számítások forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 70–85.; http://en.wikipedia.org/wiki/Canadian federal election 1878–2015

[33] Az alternatív szavazásról lásd Arend Lijphart: i. m. p. 19.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 18–19. o.

[34] E számítások forrását lásd Adam Carr's Australian Election Archive A comprehensive archive of federal elections statistics since 1901, and state and territory statistics since 1990. http://psephos.adam-carr.net/

3. Pártok az abszolút többségi rendszerben

FRANCIAORSZÁG

A kétfordulós abszolút többségi rendszer klasszikus államában, Franciaországban a parlamenti választások szintén megelőzték a pártok kialakulását. Az 1791-ben elfogadott alkotmány e szisztémát közvetett szavazással kötötte össze, melyet csak 1817-ben váltott fel végérvényesen a közvetlen voksolás. Ekkor megyei szinten többmandátumos körzeteket intézményesítettek, s ennek megfelelően a jogosultak annyi szavazatot adhattak le, ahány parlamenti széket az érintett választókerületben kioszthattak. Az abszolút többség elvére épülő választást három fordulóban bonyolították le. Az első kettőben azok a jelöltek juthattak mandátumhoz, akik az összes jogosult egynegyedének és az érvényesen szavazók több mint felének támogatását élvezték. A harmadik körbe már csak kétszer annyian kerültek be, mint az üresen maradt helyek száma, s a parlamenti székeket relatív többséggel is megszerezhették.[1]

1820-ban új választási törvényt fogadtak el, mely az ország területét 258 egymandátumos kerületre bontotta, s emellett megőrizte a megyei körzeteket is, melyekben az adófizetők felső 25%-ának voksai alapján a parlamenti székek kétötödét, 172 képviselői helyet osztottak ki. Ily módon plurális választójogot vezettek be, melynek alapján a leggazdagabb jogosultak mind az egyéni körzetekben, mind a megyékben voksolhattak. A változtatást az motiválta, hogy a megyeszékhelyeken lebonyolított voksolástól viszonylag sokan távol maradtak, ugyanakkor a lokális kontrolltól elszakított körzeti struktúra a mérsékelt liberálisoknak kedvezett, akik a brit parlamentáris kormányzati modell átvételét támogatták. Az új rendszerben viszont a kevésbé vagyonos választókat helyi kollégiumokban fogták össze, melyekben a térség földbirtokosainak befolyása könnyebben érvényesülhetett. A háromfordulós rendszert ugyanakkor fenntartották, ám az első két körben a jelöltek megválasztásához már az összes jogosult több mint egyharmadának támogatását írták elő.[2]

1831-ben, a júliusi forradalom után a megyei választókerületeket eltörölték, s így valamennyi képviselő egymandátumos körzetből került be a törvényhozásba.

Az abszolút többségi formula azonban ekkor még többnyire a brit relatív szisztémához hasonlóan működött, amit jórészt az idézett elő, hogy számos választókerületben csak két jelölt versengett a parlamenti székért. Ebben az időszakban, az átlagot tekintve, a képviselők 82%-át már az első fordulóban megválasztották, míg a másodikban 12, a harmadikban pedig 6%-uk nyerte el megbízatását.[3]

A restauráció időszaka alatt a parlamentben ultraroyalista, konzervatív és liberális csoportok jelentek meg, amelyek mögött azonban nem álltak szervezett pártok. Az idő előrehaladtával ez utóbbiak befolyása érzékelhetően növekedett; 1824-ben még csak 38 mérsékelt baloldali képviselő szerzett mandátumot, 1827-ben már 250, az 1830-as júliusi forradalmat megelőzően pedig már 274.[4] Lajos Fülöp uralkodása alatt a pénzarisztokráciához kötődő liberálisok uralták a törvényhozást, akikkel szemben egy tagolt, részben monarchista, részben republikánus ellenzék állt. Az előbbi körbe a balközép és a dinasztikus ellenzék tartozott, melyek az ipari burzsoázia érdekeit képviselték, míg az utóbbit a mérsékelt, illetőleg a szocialista-demokrata köztársaságiak alkották. E politikai alakzatok közül a republikánusok már parlamenten kívüli szerveződésekkel is rendelkeztek, melyek újságjaik körül jelentek meg.[5]

Az 1848 februárjában kirobbant forradalom nemcsak a férfiak általános választójogát vezette be, hanem a választási rendszert is gyökeresen átalakította. Mivel a júliusi monarchia visszaélései lejáratták a fennálló körzeti beosztást, s nem volt idő újak kialakítására, visszatértek a többmandátumos választókerületekhez, melyekben elsődlegesen listák versenyeztek az alkotmányozó nemzetgyűlési mandátumokért. Ennek ellenére a választók csupán egyéni jelöltekre voksolhattak, s annyi szavazatot adhattak le, ahány képviselői hellyel az érintett körzet rendelkezett. Ugyanakkor, a francia választástörténetben első alkalommal, a mandátumszerzéshez csupán relatív többséget igényeltek, azzal a megszorító feltétellel, hogy parlamenti székhez kizárólag azok juthattak, akik legalább 2000 szavazatot kaptak. Egy évvel később az új választási törvény e szám helyett az összes jogosult egynyolcadának támogatását írta elő, miközben a szisztéma más elemei lényegében változatlanok maradtak.[6]

A júliusi monarchia időszakában kialakult politikai szerveződések az alkotmányozó nemzetgyűlési választáson már pártszerű képződményekként jelentek meg. A mérsékelt republikánusok, körülbelül 500 mandátumot szerezve, abszolút többséghez jutottak, miközben az orleanisták és az addig háttérbe szorított legitimisták megközelítően 200, illetőleg 100 képviselői helyet nyertek el, a magukat Hegypártnak nevező demokrata köztársaságiak pedig szintén 100 küldöttel vehettek részt az alkotmányozásban. 1849-ben, a törvényhozó gyűlés megválasztása során is ugyanezek a formációk küzdöttek a parlamenti székekért, azzal az eltéréssel, hogy a legitimisták, az orleanisták és a bonapartisták a Rend Pártja elnevezéssel egységesen léptek fel, s 450 mandátumukkal abszolút többséget értek el.[7]

Az 1851. decemberi államcsíny után visszaállították az egymandátumos választókerületekre alapozott abszolút többségi rendszert, azzal a különbséggel, hogy az

első körös győzelemhez, az 1817–1820 közötti időszakhoz hasonlóan, ismét csak az összes jogosult egynegyedének támogatását követelték meg. A bonapartista periódus alatt a korábbi politikai struktúra helyébe a kormánypárti-ellenzéki tagolódás lépett, s ez utóbbi csoporton belül monarchisták és republikánusok egyaránt megjelentek. A nem hivatalos jelöltek kampányt alig folytathattak, a második fordulóban azonban gyakran éltek azzal a lehetőséggel, hogy összefogjanak, s így esetenként legyőzzék a bonapartistákat. Ekkor érvényesült először az abszolút többségi rendszer azon sajátossága, hogy választási szövetségkötésre ösztönöz, ám ez még csak a politikai spektrum egyik pólusát jellemezte.[8]

A császárság bukását és a III. Köztársaság létrejöttét követő két évtizedben, az aktuális politikai érdekeknek megfelelően, a választási rendszer szinte folyamatosan változott. 1871-ben a voksolást az 1849-ben elfogadott törvény alapján bonyolították le, melyet 1873-ban az abszolút többség követelményével egészítették ki, előírva, hogy az első fordulóban a listákról csak azok a jelöltek szerezhetnek mandátumot, akik elnyerték a szavazók abszolút többségének és a jogosultak egynegyedének támogatását. E szisztémát azonban egyetlen esetben sem alkalmazták, mivel 1875-ben a monarchisták visszaállították az egymandátumos körzeteket, továbbra is feltételezve, hogy a kisebb választókerületekben a helyi földbirtokosok és az egyház befolyása sokkal hatékonyabban érvényesülhet. 1885-ben viszont a republikánusok érték el, hogy a járások helyett megint a megyék váljanak választási egységekké, s az egyes jelöltek ismét listákba tömörülve versengjenek a képviselői helyekért, miközben a függetlenek indulási joga is fennmaradt. Négy évvel később, Boulanger mozgalmának hatására újabb fordulat következett be. Ekkor, néhány radikális politikustól eltekintve, a republikánusok preferálták az egymandátumos választókerületeket, és a monarchisták ragaszkodtak a fennálló szisztémához. Az 1889-ben elfogadott törvény visszatért a napjainkban klasszikusnak tartott francia megoldáshoz, mely aztán 1919-ig lényegében változatlan maradt.[9]

E két évtizedben a gyakran változó választási rendszer keretei között egy kétpárti struktúra működött, mely az államforma jellegére vonatkozó törésvonalon nyugodott. Már az 1871-es választáson kizárólag a monarchisták és a republikánusok léptek fel önálló erőként, s a kispolgári demokraták, valamint a különféle irányzatú szocialisták ez utóbbiak listáin jutottak mandátumokhoz. A Párizsi Kommün bukásának következményeként a radikális baloldali áramlatok átmenetileg kiszorultak a politikai közéletből, mely így még inkább az államforma körüli küzdelmekre korlátozódott. Mind a monarchisták, mind a köztársaságiak ugyanakkor különféle irányzatokra tagolódtak. Az előbbi csoport legitimistákat, orleanistákat és bonapartistákat tömörített, s a republikánus tábor is három áramlatból alakult ki. Egyik elemét az ún. balközép alkotta, mely a köztársasági államforma elfogadását az orleanisták támogatásával kötötte össze. A második csoportba az 1848-as forradalom időszakában megerősödött polgári republikánusok tartoztak, míg a harmadik irányzatot egy korábban radikális, a kispolgári demokráciához közelálló frakció képviselte, mely fokozatosan a mérsékeltekhez közeledett. Mindkét poli-

tikai erő tehát sajátos pártszövetségként szerveződött meg, s tevékenysége jórészt a választók mozgósítására korlátozódott. Ez egyben azt is jelentette, hogy a parlamentben a frakciófegyelem kevéssé érvényesült, s így a kétpárti struktúra ellenére a stabil kormányzás feltételei hiányoztak.

A kétfordulós abszolút többségi rendszerre jellemző politikai szövetségkötés már a III. Köztársaság kezdetétől érzékelhetően befolyásolta a választások eredményét. 1876-ban a republikánusok győzelméhez jelentős mértékben hozzájárult a monarchisták belső megosztottsága, a legitimisták és az orleanisták között tovább zajló küzdelem, 1885-ben viszont a konzervatívok léptek fel egységesen, miközben biztosnak látszó terepeiken a köztársaságpártiak több listát is állítottak. Ily módon az első fordulóban a republikánusok 56,1%-os szavazati részesedésükkel csupán 127 parlamenti széket nyertek el, míg a monarchisták gyengébb támogatottságuk ellenére 177 képviselői helyhez jutottak. A restauráció veszélyének hatására a mérsékelt köztársaságpártiak összefogtak az 1875 óta önálló áramlatként fellépő radikálisokkal (s a hozzájuk kötődő szocialista radikálisokkal, valamint a különféle szocialista irányzatokkal), s azokban a választókerületekben, melyekben a mandátum(ok) sorsa még nem dőlt el, a gyengébben szerepelt listák visszaléptek. E megegyezés következtében a második fordulóban a republikánusok 240, a monarchisták viszont csak 25 mandátumot szereztek, s így az előbbiek, 367 képviselői helyükkel csaknem kétharmados többséget értek el a törvényhozásban.[10] Ugyanakkor 1889-ben, a korszak utolsó választásán a politikai spektrum mindkét pólusa megosztottan vett részt a voksokért folyó küzdelemben. A jobboldalon a Boulanger által 1888-ban alapított Nemzeti Tiltakozás Pártja gyengítette a monarchisták esélyeit, a republikánus táborban pedig a mérsékeltek és a radikálisok összefogását kizárta, hogy az utóbbiak eleinte támogatták az alkotmányreform ígéretével fellépő tábornokot.[11]

Az 1889-es választás fordulópontot jelentett a III. Köztársaság történetében, s ezen belül a politikai struktúra fejlődésében. Eddig a kétpárti berendezkedést csupán a radikális áramlat önállóságának erősödése, a Francia Munkáspárt 1880-ban történt megalakulása, más szocialista formációk (a posszibilisták és a blanquisták) megjelenése és Boulanger mozgalmának létrejötte érintette, ezután viszont megkezdődött a parlamentbe bekerült politikai alakzatok számának viszonylag gyorsütemű gyarapodása. 1893-ban kettészakadt a monarchista párt, melynek számos politikusa felismerte a köztársasági államforma megszilárdulását, s ezért új formációt létrehozva szövetségesként csatlakozott a mérsékelt republikánusokhoz. Az államforma körüli viták visszaszorulása nyomán megszűnt a republikánusok belsőleg tagolt egysége is; a radikális mozgalom végérvényesen önálló párttá vált, mely a középburzsoázia, a kispolgárság, valamint a munkásság és a parasztság egy részének támogatását élvezte. Szintén független alakzatként jelentek meg a küzdőtéren a szocialista radikálisok, akik a baloldali polgári formációk és a munkásmozgalmi szerveződések határvonalán helyezkedtek el. Mindezen változások következtében 1893-ban, majd 1898-ban már hat párt jutott be a törvényhozásba, melyek közül a

mérsékelt republikánusok rendelkeztek a legnagyobb frakcióval, ám a szavazatok abszolút többségét nem nyerték el. Az évszázad utolsó választásán egyébként olyan eredmény született, mintha a voksolást az arányos képviselet elve alapján bonyolították volna le.[12]

A XX. század elején a pártstruktúra fejlődésének újabb szakaszához érkezett, melynek során a politikai erőviszonyok is érzékelhetően átalakultak. Az általános európai tendenciának megfelelően e változás legfőbb jellemzője a szervezett tömegpártok megjelenése volt, melyek a honorácior jellegű helyi választási bizottságokat váltották fel. Bár e folyamatban a munkásmozgalom megerősödése Franciaországban is jelentős szerepet játszott, a politikai szerkezet gyorsütemű átalakulását közvetlenül az állam és az egyház szétválasztása körüli küzdelmek idézték elő. A tömegpártosodás jogi kereteit az 1901-ben elfogadott egyesületi törvény teremtette meg, melynek alapján három év alatt hat országos formáció jött létre. Először, még 1901 júniusában, az antiklerikális programmal fellépő Radikális és Radikálszocialista Párt szerveződött meg, mely nevével a munkásosztályhoz való kötődését is jelezni kívánta. Ellenhatásként még ugyanabban az évben országos formációvá alakult a köztársasági államformát elfogadó, ám a katolikus egyház érdekeit képviselő Liberális Népi Akció, mely ezáltal a jobboldal legszervezettebb alakzatává vált. Politikai értékrendjét tekintve e két párt között helyezkedett el a Demokratikus Köztársasági Szövetség, melyet a mérsékeltektől határozottabb irányvonala miatt baloldali republikánusnak is neveztek. Szintén 1901-ben jött létre a Francia Munkáspárt, a blanquisták és néhány kisebb csoport egyesülésével a Franciaországi Szocialista Párt, balról bírálva a munkásosztályt jelentősen befolyásoló radikálisokat. Válaszlépésként 1902 márciusában megalakult a Francia Szocialista Párt, melyet mérsékeltebb irányvonal, s ennek keretében a polgári baloldallal való együttműködési készség jellemzett. Ideológiai álláspontját nagymértékben meghatározta, hogy vezetői jórészt a radikálisoktól érkeztek, felismerve a szociális kérdés jelentőségét a köztársasági berendezkedés megszilárdításában. Az 1902-es nemzetgyűlési választásra a Radikális és Radikálszocialista Párt, a Demokratikus Köztársasági Szövetség és a Francia Szocialista Párt létrehozta a baloldali blokkot, mely antiklerikális, az állam és az egyház teljes szétválasztására irányuló programjával, valamint szociális reformígéreteivel megnyerte a voksolást, megelőzve az addigi legerősebb alakzatot, a mérsékelt republikánusokat. Veresége nyomán 1903-ban ez utóbbi formáció is követte versenytársai példáját, s Republikánus Szövetség néven országosan szervezett politikai erővé vált.

Újabb változásként, nem függetlenül a II. Internacionálé 1904. évi amszterdami határozatától, 1905-ben megszerveződött az egységes Szocialista Párt, mely létrejöttének nemzetközi háttere miatt a Munkás Internacionálé Francia Szekciója (SFIO) nevet vette fel. E politikai formáció három alakzat, a Franciaországi Szocialista Párt, a Francia Szocialista Párt és a posszibilista áramlatból még 1890-ben kivált Forradalmi Szocialista Munkáspárt egyesülésével alakult meg. Létrehozása ugyanakkor nem teremtett teljes egységet, mivel a reformisták független politiku-

sokként folytatták tevékenységüket, s többségük 1911-ben részt vett a Köztársasági Szocialista Párt megszervezésében.[13]

Az új szakasz másik jellemzőjét a politikai pozíciók átrendeződése képezte. A korábban balközép jellegű mérsékelt republikánusok a centrumba, majd a jobbközép mezőbe kerültek, s ezzel egyidejűleg a radikálszocialistáktól elszakadó független radikálisok, valamint a csak nevükben baloldali köztársaságiak, jobbra tolódva, a politikai spektrum közepén foglaltak helyet. Megkezdődött az átrendeződés a jobboldalon is, ahol a monarchisták és a volt királypártiak (a Liberális Népi Akció) választási szövetségéhez a mérsékelt republikánusok is csatlakoztak. Változások történtek a baloldalon is; a Jean Jaurès vezette Francia Szocialista Párt ugyanis még az egyesülés előtt szakított a blokkpolitikával, az SFIO pedig egyre inkább eltávolodott az egyértelműen polgárivá váló radikális szocialistáktól.[14]

Mindezen változások nyomán a parlamenti szereplők száma tovább emelkedett. 1902-ben már nyolc formáció jutott be a törvényhozásba, mivel a korábbi hat alakzaton kívül a baloldali republikánusok és a mérsékeltebb, illetőleg a velük szövetséges forradalmi szocialisták is önálló politikai erőként szereztek mandátumokat. E szám 1906-ban az SFIO létrejötte ellenére változatlan maradt, amit a reformista munkásbaloldal és a jobboldali radikálisok előbb már említett függetlenedése idézett elő. A választásokat egyébként, a voksok 28,53%-ával a radikálszocialisták nyerték, teljesítményükkel megszerezve a képviselői helyek 41,57%-át. A konzervatív blokk ugyan ennél valamivel jobb eredményt ért el, 29,18%-os szavazati részesedése azonban két politikai erő, a nacionalisták és a Liberális Népi Akció támogatottságából adódott össze, s e megosztottság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ez az irányzat a mandátumok mindössze 18,60%-át kapta meg.

A következő két választáson, 1910-ben és 1914-ben nem történtek igazán érdemi változások. Mindkét alkalommal a középbal politikai erők szerepeltek a legsikeresebben, s nyolc, illetőleg kilenc párt jutott be a törvényhozásba. Emellett, az általános európai tendenciának megfelelően növekedett a szocialisták támogatottsága; formációjuk 1910-ben 75, négy évvel később pedig 103 mandátumot szerzett. Ugyanakkor a radikálisok és a radikálszocialisták még mindig jelentős munkásbázissal rendelkeztek, s megőrizték pozíciójukat a reformisták is.[15]

Az 1889–1914 közötti időszakban tehát a pártstruktúrát erőteljes mennyiségi növekedés jellemezte. E fejlemények azok álláspontját erősítik, akik szerint a kétfordulós, abszolút többségi elv alkalmazása általában a politikai formációk megsokszorozódásával társul. E folyamat azonban, ha az 1889 előtti másfél évtizedet is figyelembe vesszük, viszonylag hosszú időszak alatt ment végbe, amihez nyilván jelentős mértékben hozzájárult, hogy az egyes választókerületekben még a XIX. század végén is átlagosan három jelölt küzdött a mandátumért.[16] Ugyanakkor a vizsgált periódusban a választási szisztéma általában a radikálisoknak és a radikálszocialistáknak kedvezett.

E torzító hatást érzékelve a XX. század elejétől mind a konzervatívok, mind a szocialisták az arányos képviselet elvének bevezetését követelték. 1910-ben a

nemzetgyűlés kísérletet tett arra, hogy kompromisszumként többmandátumos választókerületekre épülő vegyes rendszert intézményesítsen, a szenátus azonban elutasította a reformot, mely csak az I. világháborút követően, 1919-ben valósult meg. Az új szisztéma alapvető kereteit az 1885-ben alkalmazott területi és szavazati struktúra képezte; a többnyire megyei szinten kialakított körzetekben a pártok listákat állítottak, ám a jogosultak csak az egyes jelöltekre voksolhattak, s a versengésben függetlenek is részt vehettek. A választók ismét annyi szavazatot adhattak le, ahány képviselőt küldött a körzet a törvényhozásba, s elvileg különböző listákon szereplő politikusokat is támogathattak. A mandátumokat bonyolult módon, három szakaszban osztották ki. Az első körben azok a jelöltek jutottak parlamenti székhez, akik az érvényes szavazatok több mint felét elnyerték, vagyis e stádiumban a klasszikus abszolút többségi formula érvényesült. Az arányos képviselet elvét a második szakaszban alkalmazták, amikor az egyes listák a Hare-módszer alapján szerezhettek mandátumot, ám a politikai erők szavazatmennyiségét, a személyekre történő voksolás miatt, az átlag kiszámításával határozták meg. Ez oly módon történt, hogy a párt nevében induló politikusok szavazatait összesítették, majd ezt az értéket a jelöltek számával elosztották. Az üresen maradt helyeket az a formáció kapta meg, amely a legnagyobb átlaggal rendelkezett, amennyiben volt megfelelő számú, mandátumhoz még nem jutott jelöltje. Főként e harmadik kör okozta azt, hogy az 1919-ben bevezetett vegyes szisztémát a többségi elv túlsúlya jellemezte, szemben azokkal az elképzelésekkel, melyek a reformtól a két formula előnyeinek együttes érvényesülését várták.

Az 1873–1919 közötti megoldásokkal ellentétben az új rendszerben a voksolást fő szabályként egy fordulóban bonyolították le. Megismételt választásra csak akkor került sor, ha a körzetben csupán a jogosultak kevesebb mint fele kereste fel a szavazóhelyiségeket, illetőleg egyetlen lista átlagszáma sem érte el a Hare-kvótát, vagyis az egy mandátum elnyeréséhez szükséges szavazatmennyiséget. 1919-ben második fordulót csak egyetlen választókerületben bonyolítottak le, öt évvel később pedig, amikor az érvényességi küszöböt egyharmadra szállították le, újabb megmérettetésre sehol sem volt szükség.[17]

A vegyes rendszer bevezetésével egyidejűleg a korábbi koalícióknál jóval szélesebb körű jobboldali választási szövetség szerveződött meg. Létrejöttéhez nagymértékben hozzájárult, hogy a világháború alatt működő nemzeti egységkormányban még a monarchisták és a radikálisok is közeledtek egymáshoz, s emellett a szovjet–orosz forradalom is a különféle polgári irányzatok összefogására ösztönzött. Az új választási szövetség, a Nemzeti Blokk a Republikánus Uniót, a baloldali republikánusokat, a radikálisokat és a radikálszocialistákat fogta össze, s a választókerületek több mint felében közös listát állított a konzervatívokkal vagy azok egy csoportjával. Ugyanakkor a körzetek egy részében mind a monarchisták, mind a radikálisok önállóan indultak, miközben a küzdelemben egyes helyeken centristák is részt vettek. Teljesen függetlenül, partnerek nélkül csak a szocialisták versengtek a mandátumokért, s így a politikai törésvonal elsődlegesen a polgári formációk és

a munkásbaloldal között húzódott. A választási szövetségkötések következtében a Nemzeti Blokk a voksok 56,9%-ával a mandátumok 70,9%-át nyerte el, miközben a szocialisták 21,2%-os teljesítményükkel csupán a képviselői helyek 10,9%-át kapták meg. Az egyéb kategóriába soroltak nélkül összesen hét párt jutott be a nemzetgyűlésbe.[18]

Az 1919-es választás eredményei egyértelműen jelezték, hogy az előzetes koalíciós megállapodások elsöprő fölényt biztosíthatnak bármely más politikai formációval szemben. Ezt a vesztesek is felismerték, s 1924-ben már három szervezett tábor jelent meg a politikai küzdőtéren; az öt évvel korábbihoz képest szűkebb kört átfogó jobboldal, a centrum és a Baloldali Szövetség. A Republikánus Unió végérvényesen a konzervatív pólushoz csatlakozott, a centrumot a Független Radikálisok és a Baloldali Köztársaságiak alkották, míg a baloldali összefogás a radikális, illetőleg a köztársasági szocialistákra, valamint a Szocialista Pártra terjedt ki. Az együttműködést nagymértékben megkönnyítette, hogy 1920 végén a szocialisták balszárnyából létrejött a Kommunista Párt, s ettől kezdve az eredeti szervezet egyre inkább mérsékelt, a fennálló berendezkedésbe integrálódó alakzatnak minősült.

Az újabb voksolás ismét egyértelműen igazolta a szövetségkötés előnyeit; az egyesített baloldal a szavazatok 38,0%-ával a mandátumok 46,3%-át nyerte el, megakadályozva a relatíve legerősebb párt, a Republikánus Unió győzelmét. Ugyanakkor veresége ellenére bizonyos fokig a konzervatív tömb és a centrum is élvezte az előzetes koalíciós megállapodások előnyeit, hiszen az előbbi blokk támogatottságának megfelelő arányban részesedett a képviselői helyekből, az utóbbi pedig viszonylag csekély veszteséget szenvedett. Ily módon a választási rendszer elsődlegesen a Kommunista Pártot diszpreferálta, mely politikai pozíciójából következően önállóan, partnerek nélkül vett részt a küzdelemben, akárcsak öt évvel korábban a szocialisták.[19]

A szövetségek által mérsékelt többpártrendszer tehát teljes mértékben éppen akkor fejlődött ki, amikor a kétfordulós szisztémát egy olyan vegyes rendszer váltotta fel, melyben a voksolást, kivételes esetektől eltekintve, egyetlen körben bonyolították le. E fejlemény egyértelműen jelzi, hogy széttagolt pártstruktúrában mindazon megoldások nagymérvű tömbösödéshez vezethetnek, melyek nem biztosítják az arányosság viszonylag magas fokát. A sajátos francia politikai szerkezetet mégis az abszolút többségi elvre épülő kétfordulós rendszerrel kötötték össze, nem függetlenül attól, hogy 1927-ben az I. világháború előtti szisztémát visszaállították, s a koalíciók ezt követően is fennmaradtak. A sikeres választási szereplés ugyanis változatlanul a tömbökön belüli szövetségkötéstől függött, melynek centralizált szervezeti formái is mindinkább kialakultak. 1928-ban a jobboldal és a jobbközép együttes parlamenti abszolút többségét elsődlegesen a nemzeti pártközi bizottság működése biztosította, mely a második forduló előtt szinte minden körzet esetében egyeztetett a blokk egyetlen versenyben maradó jelöltjéről. Az ellentétes póluson viszont ilyen egység nem jött létre; a kommunisták nem akartak visszalépni a mérsékeltebb formációk javára, a radikális szavazók jó része pedig az újabb megméret-

tetés során a másik oldal politikusát támogatta, ha a megegyezés nyomán választókerületében a baloldalt a szocialisták képviselték.[20]

1932-ben viszont, a nyolc évvel korábbi helyzethez hasonlóan, ismét a jobboldal bizonyult megosztottnak és fegyelmezetlennek, miközben a kommunisták híveinek számottevő hányada, jelöltjeinek állva maradása esetén is, a hasznos szavazat elvét érvényesítette, s a radikális bázis egy része sem áramlott át a konzervatív táborba. Ennek következtében a jobboldali és a jobbközép tömb, támogatottságának mindössze 0,5%-os csökkenése ellenére, parlamenti székeinek 11,6%-át elvesztette, míg a szocialista radikálisok 37, a szocialisták pedig 30 új mandátumot szereztek. Ez utóbbi adatok egyben azt is mutatják, hogy a baloldalon még mindig a polgári alakzatok jutottak a legtöbb képviselői helyhez, noha 1919 óta e póluson folyamatosan a szocialisták élvezték a legerősebb támogatottságot.[21]

A tömbösödés az 1936. évi választás előtt újabb szakaszába lépett. Ekkor már két, egyaránt jól szervezett tábor állt szemben egymással, a Nemzeti Front és a Népfront, s e szerveződések a politikai spektrum szinte egészét lefedték. A Nemzeti Front a jobboldal és a jobbközép összefogásának eredményeként jött létre, s így a háromosztatú politikai mező, 1919-hez hasonlóan, bipolárissá vált. Most már a független radikálisok és a baloldali köztársaságiak is elismerték konzervatív (liberális) beállítottságukat, mely közéleti tevékenységük tartalmát már egyébként is régóta jellemezte. A másik politikai szövetség bázisát a szocialisták és a kommunisták által szervezett munkás egységfront alkotta, melyhez aztán a radikálszocialisták és a köztársasági szocialisták is csatlakoztak. A Népfront a szavazatok 57,2%-ával a mandátumok 63,5%-át nyerte el, s ezen belül a két munkáspárt együttes támogatottsága meghaladta a 35%-ot. A kommunisták parlamenti székeinek száma az 1932. évi 10-ről 72-re emelkedett, s ezáltal e párt a francia politikai küzdőtér egyik meghatározó szereplőjévé vált.[22]

A folytonosan változó szövetségek közepette a pártszerkezet alig módosult. 1920-at követően új politikai alakzat először 1929-ben szerveződött meg, amikor a Kommunista Pártból kiváltak a baloldali szocialisták (más elnevezéssel kommunista szocialisták, illetőleg Proletár Egység), majd 1932-ben a jobboldali tömb részeként megjelent a Demokratikus Néppárt. E viszonylagos mozdulatlanság miatt a parlamenti szereplők száma is csupán minimálisan változott; 1928-ban kilenc, 1932-ben tíz, 1936-ban pedig ismét kilenc alakzat került be a törvényhozásba.[23]

A választási koalíciók ugyanakkor nem biztosították a stabil kormányzás feltételeit. A Baloldali Szövetség 1924-es sikerét a belső viták miatt kormányválságok sorozata követte, s két év múlva már a Nemzeti Blokk pártjai játszottak meghatározó szerepet a kabinet munkájában. Viszonylag gyorsan felbomlott az 1928-ban győztes jobboldali, majd a négy évvel később többséget szerző baloldali tömb is, s két év után a Népfront is alkotóelemeire esett szét, hatalomra juttatva a másik táborban levő radikálisokat. Paradox módon e sorozatos válságokat éppen a centrumban levő alakzatok sajátos pozíciója idézte elő. A radikálisok és támogatóik, jórészt helyi értelmiségiek, kisburzsoák, kézművesek és parasztok politikai kérdé-

sekben inkább baloldali, gazdaság- és társadalompolitikai ügyekben viszont határozottan jobboldali álláspontot foglaltak el, követelve a költségvetés egyensúlyát és a frank védelmét. Elsődlegesen ezen ellentmondás vezetett három baloldali többség felbomlásához, s 1929-ben a jobboldali koalíció széteséséhez is.[24]

Noha a kormányzati instabilitást alapvetően társadalomstrukturális konfliktusok, mindenekelőtt a radikális szavazótábor gazdasági és politikai érdekei közötti ellentét idézte elő, a jobboldal az állam autoritásának és saját hatalmának megerősítését újabb választási reformtól (is) várta. 1932-ben, a baloldal tiltakozása ellenére, a nemzetgyűlés olyan törvényt fogadott el, mely a kétfordulós szisztémát egymandátumos körzetekre alapozott relatív többségi rendszerrel váltotta fel. A brit modell átvételétől azt várták, hogy ennek nyomán két vagy három pártból álló stabil szerkezet jöhet létre, figyelmen kívül hagyva, hogy e megoldás önmagában csak a voksolás előtti szövetségkötés kényszerét erősíti fel. A köztársaság hagyományos intézményeinek védelmezőjeként aztán a szenátus elutasította a relatív többségi rendszer bevezetését, s ez az elképzelés többé nem jelent meg a reformjavaslatok között.

A II. világháborút követően Franciaországban is bevezették az arányos listás rendszert, melyet 1951-ben a középpártoknak kedvező prémiumos megoldással módosítottak. 1958-ban azonban, az V. Köztársaság megteremtésekor, visszatértek a korábbi, abszolút többségi formulához, azzal az eltéréssel, hogy a második fordulóba kizárólag azok a jelöltek kerülhettek be, akik az elsőben a voksok legalább 5%-át megszerezték. (1967-től a továbbjutás feltétele az volt, hogy a jelölt a regisztrált választók 10%-ának támogatását elnyerje; 1976-tól ezt a határt 12,5%-ra emelték fel.) Új alapokra helyezték a választókerületi beosztást is; míg a III. Köztársaság időszakában a járások alkottak egy-egy választási egységet, 1958-ban 465, kizárólag e célra létrehozott körzetet alakítottak ki. A határok megállapításakor arra törekedtek, hogy az egyes kerületekben a konzervatívabb beállítottságú falusi szavazók túlsúlyba kerüljenek. Ennek érdekében az urbanizáltabb térségek egy részét felosztották, s az ily módon mesterségesen létrehozott egységeket a szomszédos rurális körzetekhez csatolták.[25]

Az új alkotmányos berendezkedés megteremtésekor lebonyolított választáson a kétfordulós, abszolút többségi rendszer teljes mértékben a hatalomra került gaulle-isták elképzeléseinek megfelelően működött. Pártjuk, az Unió az Új Köztársaságért ugyanis a voksok 20,64%-ával a mandátumok 42,58%-át nyerte el, s a hasonló támogatottságú konzervatívokkal együtt a képviselői helyek 71,18%-ával rendelkezett. Ugyanakkor a korábbi három voksolás győztese, a Kommunista Párt 18,89%-os szavazati részesedésével a nemzetgyűlési székek mindössze 2,15%-át kapta meg, amit elsősorban a baloldali együttműködés hiánya idézett elő. A szocialisták ugyanis ekkor, a stabilitás szükségességére hivatkozva, lényegében elfogadták De Gaulle politikai irányvonalát, ám a választási szisztéma aránytalansága e pártot is negatívan érintette, hiszen 15,48%-os teljesítményükkel csupán a mandátumok 9,46%-át szerezték meg. A centrum két formációja, a Radikális Párt, ille-

tőleg a Népi Mozgalom a Köztársaságért ugyan szavazati arányának megfelelően jutott képviselői helyekhez, a jobboldal térnyerése miatt azonban politikai befolyásuk jelentősen csökkent. E hat alakzaton kívül csak két autonóm, a gaulle-ista irányvonallal szakító szocialista, illetőleg egy szélsőjobboldali jelölt került be a nemzetgyűlésbe, vagyis az új alkotmányos és választási rendszer nyolc parlamenti szereplővel kezdte meg működését.[26]

Az arányos rendszerben lebonyolított utolsó, 1956-os voksoláshoz képest tehát a törvényhozásba bejutott formációk számát tekintve nem történt változás. A kiesett poujadisták és a polgári baloldali Republikánus Front helyét az előbb említett három képviselő foglalta el, akiknek politikai súlya azonban meg sem közelítette az eltűnt alakzatokét. Érdemi változás a parlamenti erőviszonyokban történt; a körzetek több mint 90%-ában lebonyolított második fordulóban egyrészt a jobboldali összefogás, másrészt a baloldali együttműködés hiánya elszigetelte az addigi legerősebb formációt, a Kommunista Pártot, s ugyanakkor a torzító hatás 1870 óta első alkalommal biztosította a stabil kormányzás feltételeit.

A négy évvel később, 1962-ben lebonyolított előrehozott választás eredményei az V. Köztársaság megszilárdulását jelezték, amihez az algériai háború befejezése is hozzájárult. E voksoláson a gaulle-ista párt már a szavazatok több mint egyharmadát elnyerte, s ez a teljesítmény a torzító hatás következtében csaknem abszolút többséget biztosított számára. Új híveinek túlnyomó része a konzervatívoktól áramlott át, s emellett jelentős számú támogatót szerzett a centrista alakzatok bázisából is. Politikai pozícióját egy új formáció, a Független Republikánusok megjelenése is erősítette, mely a Konzervatív Függetlenek és Földművesek Nemzeti Centrumából vált ki, és koalíciós partnerként az elnöki többséghez csatlakozott. A baloldalon a kommunisták, a voksok 21,87%-ával, korábbi bázisuk egy részét visszaszerezték, miközben a szocialisták támogatottsága 12,43%-ra mérséklődött, s így a pólus híveinek valamivel több mint egyharmados aránya lényegében változatlan maradt. Mandátumaik együttes száma viszont 1958-hoz képest csaknem megkétszereződött, mivel választókerületi szinten a két párt esetenként megállapodott a második fordulós visszalépésről. Az első körben egyébként 96, az újabb megmérettetés során pedig 369 képviselői hely sorsa dőlt el, s az abszolút többségi formula ismét a gaulle-isták pozícióját javította. A parlamenti szereplők száma is változatlan maradt; megint nyolc formáció jutott be a nemzetgyűlésbe, 1958-hoz képest azzal az eltéréssel, hogy a szélsőjobb helyét a független köztársaságiak foglalták el.[27]

1967-ben a politikai erőviszonyok érzékelhetően módosultak, amit egyfelől a gaulle-ista párt támogatottságának stagnálása, másfelől a baloldal és a centrum megerősödése idézett elő. A három baloldali formáció, a kommunisták, a radikálisokkal szövetkező szocialisták és az egyesült szocialisták együttes szavazati részesedése több mint 5%-kal meghaladta a gaulle-isták és a független köztársaságiak választási koalíciójának támogatottságát, s mandátumaik száma is valamelyest magasabb volt, mint a vezető kormánypárté. Csekély mértékben javult a politikai közép pozíciója is, amit jórészt az idézett elő, hogy 1966-ban a Népi Mozgalom a

Köztársaságért, a jobboldali radikálisok és egyes konzervatív csoportok létrehozták a Demokratikus Centrumot. Ugyanakkor látványosan csökkent a hagyományos jobboldal szavazótábora, melynek támogatottsága az 1958. évi 20,48%-ról 3,28%-ra esett vissza. Végül is a gaulle-isták és a független köztársaságiak koalíciójának győzelmét a centrista szavazók biztosították, akik a második fordulóban túlnyomórészt a kormánypárti jelölteket támogatták.[28]

A következő évben, 1968-ban ismét előrehozott választásokat bonyolítottak le, mely a kormányzat válasza volt a tavaszi párizsi diáklázadásra. Miközben e megmozdulás világszerte (új)baloldali fellendülést idézett elő, Franciaországban átmenetileg a jobboldal megerősödéséhez vezetett. A „csendes többség" a gaulle-isták mögött sorakozott fel, akik addigi legjobb, 38,03%-os szavazati részesedésükkel a képviselői helyek 60,00%-át szerezték meg. Erősödött szövetségesük, a független köztársaságiak pozíciója is, s így a két kormánypárt csaknem háromnegyedes többséggel rendelkezett a nemzetgyűlésben. Ugyanakkor a baloldalon mind a kommunisták, mind a radikálisokkal együttműködő szocialisták támogatottsága közel 2,5%-kal mérséklődött, ami a jobboldali összefogás következtében mandátumaik több mint felének elvesztésével járt együtt. Emellett kiesett a nemzetgyűlésből az újbaloldallal rokonszenvező Egyesült Szocialista Párt, noha híveinek aránya a tavaszi események hatására csaknem kétszeresére növekedett. Gyengült a jobboldal előretörése nyomán a demokratikus centristák bázisa is, míg a tradicionális konzervatívok, szavazótáboruk csökkenése ellenére, megőrizték nemzetgyűlési pozíciójukat. Összességében, az egyesült szocialisták kiszorulása miatt, a parlamenti szereplők száma hatra mérséklődött, a gaulle-ista formáció egyértelmű hegemóniája mellett három jobboldali, egy centrista és két baloldali politikai erő jutott képviselői helyekhez.[29]

Az 1970-es évek elején a francia pártszerkezet is bizonyos fokig átrendeződött. Más országokkal ellentétben azonban e változás elsődlegesen nem új pártok létrejöttét, hanem politikai szövetségek megszerveződését jelentette, amit a gaulle-isták hegemóniája és a független köztársaságiakkal való választási együttműködése kényszerített ki. Az átalakulás legjelentősebb mozzanata a Szocialista Párt újjászervezése volt, melynek során e formáció átmenetileg szakított a polgári társadalomba integrálódó szociáldemokrata irányvonallal, s meghirdette a demokratikus szocializmus francia modelljének programját. Politikai váltásának biztos jeleként 1972-ben szövetséget kötött a kommunistákkal, melyhez a radikális alakzatból éppen a közös program körüli viták miatt kivált balszárny is csatlakozott. E fordulat azon a felismerésen alapult, hogy a szocialisták, kizárólag korábbi partnerükkel együttműködve, nem szerezhetik meg a kormányzati hatalmat, s mérsékelt szociáldemokrata irányvonalukkal a baloldalon sem juthatnak vezető szerephez. Új programjuk tehát egyfelől a kommunisták háttérbe szorítását, másfelől a gaulle-ista párt hegemóniájának megtörését, a politikai váltógazdálkodás feltételeinek megteremtését szolgálta.[30] E célok elérése érdekében arra is törekedtek, hogy beolvasszák a pártba a különféle, elsősorban az újbaloldalhoz közelálló szocialista irányzatokat.

Bár a gaulle-ista hegemónia a közép erőit is összefogásra ösztönözte, e póluson először szakadás következett be. 1969-ben kivált a Demokratikus Centrumból a Pompidou elnökké választását támogató frakció, mely Centrumdemokrácia és Haladás elnevezéssel önálló formációvá szerveződött. 1972-ben viszont az anyapárt és a közös baloldali programot elutasító radikálisok Reformista Mozgalom néven választási szövetséget hoztak létre, miután az utóbbi alakzatból a balszárny kivált. Ekkor azonban a konzervatív liberális áramlat legbefolyásosabb szerveződése, a gaulle-istákkal együttműködő független köztársaságiak még távol maradtak a középen formálódó koalíciótól, mely így nem juthatott meghatározó szerephez.[31]

Az 1973-as voksoláson az átrendeződés már éreztette hatását, ám az eredményhez a vezető kormánypárt hanyatlása is hozzájárult. De Gaulle lemondása után a hegemón formáció vonzereje jelentősen csökkent; szavazati részesedése 25,97%-ra esett vissza, s e teljesítmény a mandátumok mindössze 37,62%-át biztosította számára. Valamelyest gyengült koalíciós partnere, a független köztársaságiak támogatottsága is, s így a kormánypártok elvesztették abszolút többségüket a nemzetgyűlésben. Ezzel szemben a hárompárti baloldali szövetség a voksok 42,23%-át elnyerte, s az 1968. évi 90-ről 173-ra növelte parlamenti székei számát. A koalíción belül a kommunisták még valamivel szélesebb bázissal rendelkeztek, mint a szocialisták, ám az eredmények azt jelezték, hogy az utóbbiak rövidesen megelőzhetik partnerüket, s egyben vetélytársukat. Erősödött a centrum pozíciója is, mely az öt évvel korábbihoz képest csaknem megkétszerezte mandátumainak számát, ám két formációja, a Reformista Mozgalom, illetőleg a Centrumdemokrácia és Haladás együttesen még így is kevesebb képviselői helyhez jutott, mint a gaulle-istákkal együttműködő független köztársaságiak. Hasonló mértékben növekedett a konzervatívok parlamenti jelenléte is, s az erőviszonyok módosulásához valamelyest az is hozzájárult, hogy visszakerült a törvényhozásba az Egyesült Szocialista Párt. Mindezen változások nyomán kilencre emelkedett a mandátumokat szerzett formációk száma; a II. világháború óta ennyi politikai aktor még nem vett részt a nemzetgyűlés munkájában.[32]

A politikai szerkezet átrendeződése az 1973-as voksolás után is folytatódott. Következő állomásaként a vezető kormánypárt egysége bomlott fel; az 1974. évi elnökválasztáson ugyanis egyik csoportja a gaulle-ista Chaban-Delmas helyett a független köztársasági Giscard d'Estaing-t támogatta, aki a második fordulóban a szocialista Mitterrand-nal szemben el is nyerte az államfői tisztséget. A szakadár áramlat aztán 1976 decemberében, Mozgalom a Köztársaságért néven egy neogaulle-ista formációt hozott létre, ami egyben az elődszervezet megszüntetését is jelentette. Ebben az évben a politikai spektrum közepén is jelentős változás zajlott le; a két centrista alakzat egyesülésével megalakult a mérsékelt szociális demokraták pártja, mely 1978-ban a független köztársaságiak kezdeményezésére létrejött laza szövetség, az Unió a Francia Demokráciáért (UDF) elnevezésű tömörülés egyik alkotóelemévé vált. Az új szerveződéshez a jobboldali radikálisok, valamint kisebb centrista és konzervatív csoportok is csatlakoztak, mely ily módon a politikai mező széles

spektrumát átfogta. Közben 1977-ben, a közös program korszerűsítése (főként az államosítások mértéke) körüli viták nyomán, átmenetileg felbomlott a baloldali szövetség, s ennek következtében a szocialisták, illetőleg a kommunisták külön indultak a következő évi választáson. E voksolást aztán, nem függetlenül az előbb említett átrendeződésektől, a politikai erőviszonyok nagymérvű kiegyenlítődése jellemezte; a neogaulle-ista formáció a szavazatok 22,84%-ával csupán ötszázad százalékkal előzte meg a szocialistákat, miközben 20% feletti eredményt ért el az UDF és a Kommunista Párt is. E négy politikai erőn kívül csak a baloldali radikálisok és a konzervatívok kerültek be a nemzetgyűlésbe, támogatottságuk mértéke azonban alig haladta meg a 2%-ot. A szoros eredmény ellenére a neogaulle-isták és az UDF együttesen abszolút többséget szereztek, 68 mandátummal előzve meg a második fordulóban egymás javára mégis visszalépő baloldali pártokat.[33]

1981-ben új szakasz kezdődött az V. Köztársaság történetében. A baloldal csaknem egy évtizedes erősödésének eredményeként Mitterrand-t választották államelnökké, aki hivatalba lépése után azonnal feloszlatta a neogaulle-ista többségű nemzetgyűlést. Az előrehozott voksolás, a várakozásoknak megfelelően, a szocialisták győzelmével végződött, amihez az is hozzájárult, hogy a két forduló között helyreállt az 1977-ben felbomlott baloldali szövetség. Mitterrand pártja a szavazatok 36,28%-ával a képviselői helyek 56,54%-át nyerte el, abszolút többsége ellenére azonban koalíciós kormányt alakított a kommunistákkal és a baloldali radikálisokkal. Paradox módon a pólus korábbi vezető ereje akkor részesülhetett a végrehajtó hatalomból, amikor támogatottsága 16,13%-ra esett vissza, egyértelművé téve, hogy a baloldalon már a szocialisták hegemóniája érvényesül. A politikai spektrum másik oldalán viszont most erősödött fel a küzdelem a vezető szerepért, hiszen a neogaulle-ista párt 20,77, az UDF pedig 20,39%-os támogatottsággal rendelkezett, ám a mandátumokat tekintve az előbbiek megőrizték kedvezőbb pozíciójukat. Bekerültek a törvényhozásba a konzervatívok is, s így a nagy jelentőségű fordulat ellenére a parlamenti szereplők száma és köre változatlan maradt.[34]

A hatalomra került baloldal – hagyományos álláspontját érvényesítve – a kétfordulós abszolút többségi rendszert az arányos képviselet elvén nyugvó szisztémával váltotta fel. Az alkalmazott megoldás azonban a legnagyobb politikai erőnek kedvezett, hiszen a departement-okra alapozva alacsony magnitúdójú körzeteket hoztak létre, választókerületenként 5%-os küszöbhatárt vezettek be, s a mandátumokat a d'Hondt-módszerrel osztották ki. E változás elvileg a baloldalt preferálta, ám 1986-ban az új szisztéma csupán a pólus vereségének mértékét csökkenthette. A társadalmi formaváltás kudarca ugyanis átrendezte a politikai erőviszonyokat, s emellett a szövetségesi kapcsolatok alakulása is a jobboldalnak kedvezett. Míg a baloldali egység a szocialisták irányvonalának módosulása miatt már 1984-ben felbomlott, a másik póluson a neogaulle-ista formáció és az UDF választási koalíciót hozott létre, melynek nyomán a körzetek jelentős részében közös listát állítottak. Az egyesült jobboldal, 40,89%-os szavazati részesedésével, valamelyest elmaradt ugyan a két párt öt évvel korábbi együttes teljesítményétől, a szövetség azonban

a képviselői helyek 49,28%-át biztosította számára, jelezve, hogy a szoros együttműködés az új szisztémában is a szavazatarányhoz képest jelentős számú mandátumtöbbletet eredményezhet. A koalíciókötés pozitív hatását az is egyértelműen mutatta, hogy a szocialistákkal szövetkező baloldali radikálisok 0,39%-os támogatottságukkal 13 képviselői helyet szereztek, míg a konzervatívok, a voksok 3,79%-ával mindössze négyet. 1986-ban egyébként folytatódott a baloldal átalakulása; a szocialisták híveinek aránya kevesebb mint 5%-kal csökkent, a kommunisták viszont bázisuk csaknem felét elvesztették. Jelentős változás volt az is, hogy bekerült a törvényhozásba az 1978-ban létrejött szélsőjobboldali Nemzeti Front, amit nyilvánvalóan az arányos képviseleti rendszer bevezetése tett lehetővé. Támogatottságának ugrásszerű növekedését azonban nem a választási reform, hanem a jobbszél megerősödésének általános európai tendenciája idézte elő, mely Franciaországban, más államokhoz képest, korábban vált érzékelhetővé. A Nemzeti Front egyébként, 9,80%-os szavazati részesedésével valamelyest megelőzte a hanyatló szakaszába jutott Kommunista Pártot, és bekerülésével hétre emelkedett a parlamenti szereplők száma.[35]

A győztes jobboldal azonnal visszaállította a kétfordulós, abszolút többségi rendszert, e lépése azonban nem akadályozta meg a szocialisták 1988-as sikerét. Az újabb, előrehozott voksolásról ismét Mitterrand döntött, aki újraválasztását követően elérkezettnek látta az időt a kohabitáció megszüntetésére. Politikai döntése megint sikeresnek bizonyult, mivel a szocialisták 34,97%-os szavazati részesedésükkel a mandátumok 46,85%-át elnyerték, míg az önállóan induló két jobbközép párt, 37,79%-os támogatottságával, együttesen héttel kevesebb képviselői helyhez jutott, mint a baloldal vezető ereje. A győztes azonban partnere, a baloldali radikálisok eredményét figyelembe véve sem szerezte meg a nemzetgyűlési székek abszolút többségét, s így csak kisebbségi kormányt alakíthatott. A visszaállított abszolút többségi szisztéma hatásmechanizmusa egyébként klasszikus formában leginkább a Nemzeti Front esetében érvényesült; a szélsőjobboldali formáció, lényegében változatlan szavazati részesedéssel, 35 helyett csak egy képviselőt küldhetett a törvényhozásba. Ezt nyilvánvalóan az idézte elő, hogy a második fordulóban állva maradt jelöltjei más pártoktól nem kaptak támogatást.[36]

Öt évvel később, részben az 1991–1993-as világgazdasági recesszió, részben a szocialisták neoliberális fordulata nyomán, olyan fölényes jobboldali győzelem született, mint 1958-ban, az új alkotmányos berendezkedés alapító választásán. A választókerületek túlnyomó többségében (480 körzetben) a neogaulle-isták és a független köztársaságiak közös jelöltet állítottak s együttesen a mandátumok 76,82%-át elnyerték, miközben a baloldalnak csupán a képviselői helyek 15,78%-a jutott. Hasonlítottak az eredmények abból a szempontból is, hogy a jobboldal meghatározó pártjai mindkét alkalommal közel azonos támogatottsággal rendelkeztek; híveik aránya az elsöprő győzelem ellenére 40% körül mozgott, s az első helyezett neogaulle-ista formáció teljesítménye épphogy túllépte a 21%-ot. (1958-ban a gaulle-isták és a konzervatívok együttesen a voksok 41,12%-át, 1993-ban a

neogaulle-isták és az UDF pedig 39,26%-át kapták meg.) Ugyanakkor e két választás esetében jelentős különbségekkel is találkozhatunk; 1993-ban a hagyományos baloldal gyenge szereplését nemcsak az abszolút többségi formula közismert torzító hatása magyarázza, hanem támogatottságának erőteljes csökkenése is. A Szocialista Párt öt évvel korábbi bázisának csaknem felét elvesztette, s így szavazati részesedése 34,97%-ról 17,53%-ra esett vissza, a kommunisták voksainak aránya pedig 11,17%-ról 9,14%-ra mérséklődött. Mivel a mérsékelt jobboldal tábora csupán kis mértékben szélesedett, a baloldal tradicionális alakzatainak visszaszorulását elsődlegesen egy viszonylag új formáció, a Zöldek térnyerése idézte elő. E szerveződés, mely hivatalosan 1984-ben alakult párttá, öt évvel korábban a voksok mindössze 0,36%-át kapta meg, 1993-ban viszont támogatottsága 7,81%-ra emelkedett. Viszonylag jelentős számú kiábrándult szavazót vonhatott el a baloldaltól a Nemzeti Front is, mely 12,68%-ra növelte támogatottságát, s a szélsőbal bázisa is érzékelhetően gyarapodott. A kétfordulós szisztéma sajátos működési mechanizmusa következtében azonban sem a Zöldek és a szélsőbal, sem Le Pen pártja nem jutott mandátumhoz, s így a parlamenti szereplők köre csupán annyiban módosult, hogy ez utóbbi formáció helyét egy egyéb kategóriába sorolt szerveződés foglalta el.[37]

Mindezen változások a pártszerkezet koncentrációjának fokát jelentős mértékben csökkentették. 1988-ban a négy legerősebb formáció együttesen még a voksok 83,93 s a mandátumok 96,75%-át megszerezte, 1993-ban viszont ez az arány 65,93, illetőleg 91,17%-ra esett vissza. Ezek az adatok egy átrendeződési, illetőleg ehhez kapcsolódó széttagolódási folyamat kezdetét jelezték, mely aztán az 1997. évi választástól fokozatosan növelte a parlamenti szereplők számát.[38]

1997-ben, a neogaulle-ista miniszterelnök, Alain Juppé javaslatára az új berendezkedés létrejötte óta ötödik alkalommal előrehozott voksolást bonyolították le, melyen a várakozásokkal ellentétben a szocialisták végeztek az első helyen. A baloldal vezető ereje azonban a szavazatok mindössze 23,82%-át szerezte meg, melynél rosszabb eredményt első helyen végzett formáció csak 1958-ban, illetőleg 1993-ban ért el. Mindazonáltal e teljesítmény is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a szocialisták 107 mandátummal megelőzzék a neogaulle-istákat, akiknek támogatottsága alig haladta meg a 15%-ot. Valamelyest ennél is gyengébben szerepelt az UDF, melyet a pártok erősorrendjében, harmadik legerősebb formációként, a Nemzeti Front is megelőzött, ám elszigeteltsége következtében most is csak egy képviselőt küldhetett a nemzetgyűlésbe. Ugyanakkor a kommunisták, a pólus összefogása révén, 9,88%-os eredményükkel 38 parlamenti széket szereztek, s bejutottak a törvényhozásba a baloldali radikálisok, a Szocialista Pártból nemrég kivált Állampolgári Mozgalom, valamint a szövetséghez csatlakozott Zöldek is. E négy szerveződés részvételével alakult meg a szocialisták által vezetett kormány, melyen belül, az 1981–1984 közötti időszaktól eltérően, jelentősebb politikai konfliktusok nem alakultak ki.

A széttagolódás ugyanakkor nemcsak az ötpárti baloldali kabinet létrejöttében fejeződött ki. E póluson az új kormánypártok mellett más formációk is meg-

jelentek, melyek a nemzetgyűlésben 14 mandátummal rendelkeztek. Ugyanennyi képviselői helyet nyertek el az egyéb kategóriába sorolt jobboldali pártok is, s így a parlamenti szereplők száma – az V. Köztársaság történetében első alkalommal – 10 fölé emelkedett.[39]

Hanyatlását látva a mérsékelt jobboldal ismét átszervezte pártszerkezetét. A 2002-es voksoláson a neogaulle-ista formáció a Népi Mozgalom Uniója nevet vette fel, jelezve, hogy alapvető feladatának az elnöki hatalom megerősítését tekinti, mely az 1997 óta tartó újabb kohabitációs időszak alatt érzékelhetően háttérbe szorult. E lépés egyben a mérsékelt jobboldalon zajló rejtett politikai küzdelmet is eldöntötte; nyilvánvalóvá vált, hogy e blokkban a neogaulle-isták visszaszerezték hegemón szerepüket, ami egyben a centrum feloldódását is jelentette. Az újabb átrendeződés, s a 2001. évi világgazdasági recesszió a Népi Mozgalom Uniójának elsöprő győzelméhez vezetett, amihez az is hozzájárult, hogy a nemzetgyűlési voksolást megelőző elnökválasztáson a szocialista jelölt, Lionel Jospin a második fordulóba sem került be, s így a baloldal Le Pennel szemben Chirac támogatására kényszerült. A neogaulle-isták a voksok 33,30%-ával a mandátumok 61,52%-át elnyerték, miközben szövetségesük, az UDF a szavazatok mindössze 4,86%-át kapta meg. Sikerükhöz a Nemzeti Front gyengülése is hozzájárult; a szélsőjobb pártjának támogatottsága, feltehetően az elnökválasztási kudarc miatt is, 11,34%-ra esett vissza, s e teljesítménnyel, elszigeteltsége következtében, a parlamentből is kiszorult. A baloldalon a Szocialista Párt ugyan valamelyest javította pozícióját, 24,11%-os eredményével azonban a korábbi 241 helyett csak 140 (a baloldali radikálisokkal együtt 147) parlamenti székkel rendelkezett. A kommunisták bázisa viszont megfeleződött, s a Zöldek is elvesztették híveik egyharmadát; e változások nyomán a szocialisták a baloldal hegemón formációjává váltak, s ezáltal a politikai szerkezet a kétpártiság irányába mozdult el. Ugyanakkor, ezzel ellentétes mozzanatként, a struktúra széttagolódása is folytatódott; 2002-ben új szereplőként jelent meg a törvényhozásban a Mozgalom az Európai Franciaországért elnevezésű alakzat, s emellett az egyéb kategóriába sorolt különféle jobb- és baloldali szerveződések összesen 12, illetőleg hat képviselői helyhez jutottak. Ily módon megint 10-nél több politikai erő került be a nemzetgyűlésbe, miközben a formálódó kétpártiság következtében a mandátumok 85,79%-a a neogaulle-isták és a szocialisták kezében összpontosult.[40]

A 2007 júniusában lebonyolított választáson ismét az előbb jelzett tendenciák érvényesültek. Az elnöki párt, 39,54%-os szavazati részesedésével megint fölényesen győzött, ám most csak a képviselői helyek 54,26%-át szerezte meg. Az államfői többség másik szereplője, az UDF ekkor bekövetkezett szakadása nyomán létrejött Új Centrum 2,37%-os teljesítményével a mandátumok 3,81%-át nyerte el, s emellett az egyéb jobboldal, illetőleg a Mozgalom az Európai Franciaországért együttesen 10 parlamenti széke is a nemzetgyűlési voksolás előtt megválasztott neogaulle-ista elnök, Nicholas Sarkozy törvényhozási bázisát szélesítette. A mérsékelt jobboldal elsöprő fölénye abban is kifejeződött, hogy az első fordulóban elnyert 110 képvise-

lői hely közül 98-at a Népi Mozgalom Uniója, nyolcat az Új Centrum, hármat pedig két kisebb konzervatív alakzat szerzett meg, s csupán egy jutott a szocialistáknak. A jobbközép mező megerősödése szükségszerűen a centrum pozíciójának megrendülésével járt együtt. E pólus egyedüli szereplője, az UDF kettéválása nyomán létrejött Demokratikus Mozgalom ugyan a választók 7,61%-ának bizalmát élvezte, ám ez a teljesítmény csupán három második fordulós mandátumot biztosított számára. Az új párt eredménye a közép teljes elszigetelődését mutatta, amit elsődlegesen a politikai spektrum nagymérvű polarizációja idézett elő.

A másik blokk hegemón formációja, a Szocialista Párt az öt évvel korábbihoz képest csupán minimális mértékben, 0,62%-kal növelte támogatottságát, mandátumainak száma azonban 186-ra emelkedett, mely az összes nemzetgyűlési szék 32,24%-át tette ki. Ugyanakkor valamelyest tovább mérséklődött a kommunisták híveinek aránya, s szűkült a Zöldek bázisa is, miközben a szocialisták legszorosabb szövetségesei, a baloldali radikálisok megőrizték korábbi pozíciójukat. Csaknem megkétszerezték szavazati részesedésüket az egyéb baloldali pártok, amelyek együttesen éppúgy 15 képviselőt küldhettek a törvényhozásba, mint a kommunisták.

Az elnöki párt fölényes győzelme egyébként nemcsak a centrum, hanem a szélsőjobb helyzetét is megrendítette. A kettészakadt Nemzeti Front anyapártja támogatóinak csaknem kétharmadát elvesztette, akiknek többségét a bevándorlási politika szigorítását ígérő neogaulle-isták vonzották magukhoz. Le Pen formációja, elszigeteltsége következtében, most sem szerzett mandátumot, viszont egy-egy képviselőt küldhettek a nemzetgyűlésbe a regionalista, illetőleg az egyéb kategóriába sorolt pártok. Összességében tehát 12-re, történelmi csúcspontjára emelkedett a parlamenti szereplők száma, az ottani helyek 86,50%-át azonban a két legnagyobb formáció nyerte el, s így a politikai struktúra kétpárti jellege tovább erősödött.[41]

A legutóbbi, 2012. júniusi voksoláson változatlanul az ezredforduló óta tartó tendenciák érvényesültek, ám az elnökválasztási siker és a kétfordulós rendszer torzító hatása most a baloldalnak kedvezett. A szocialisták, 29,35%-os szavazati részesedésükkel a képviselői helyek 48,53%-át elnyerték, s szoros szövetségeseikkel, a baloldali radikálisokkal és az egyéb baloldaliakkal együtt abszolút többséget szereztek. Fölényes győzelmüket az magyarázza, hogy a második fordulóban a kommunistákat is magába foglaló Baloldali Front, valamint a Zöldek szavazói fegyelmezetten a szocialisták jelöltjeit támogatták. E két formáció egyébként, 6,91, illetőleg 5,46%-os teljesítményével a parlamenti székek 1,73, illetőleg 2,95%-át kapta meg, s ezen kívül két független baloldali képviselő is bekerült a törvényhozásba. Végül is e pólus 46,77%-os szavazati részesedésével a mandátumok 59,45%-át nyerte el, s így csaknem ugyanolyan eredményt ért el, mint 2007-ben a mérsékelt jobboldal, mely a voksok 45,58%-ával a nemzetgyűlési helyek 59,79%-át szerezte meg.

A másik blokk vezető ereje, a neogaulle-ista Népi Mozgalom Uniója François Hollande elnökválasztási győzelme következtében eleve hátránnyal indult, s a második helyet elfoglalva 2007-hez képest 119 parlamenti széket vesztett. A torzító ha-

tás azonban bizonyos fokig e formációnak is kedvezett, hiszen a szavazatok 27,12%-ával a mandátumok 33,62%-át nyerte el. A tömb másik alakzata, az Új Centrum ugyanakkor képviselői helyeinek csaknem felét elvesztette, míg a radikálisokat is magába foglaló egyéb jobboldal a korábbi kilenc helyett 21 politikust küldhetett a törvényhozásba. Végeredményben e pólus a parlamenti székek 39,69%-át kapta meg, ami több mint 5%-kal haladta meg híveinek arányát.

A konzervatív blokk vereségéhez nagymértékben hozzájárult, hogy a második forduló előtt a szélsőjobboldali Nemzeti Front nem szólította fel híveit a neogaulleista jelöltek támogatására, miközben a mérsékelt jobboldali erők és a szocialisták között, az előbbiek elzárkózása miatt, nem jött létre megegyezés Marine Le Pen formációjának elszigetelése érdekében. Ez utóbbi politikai alakzat 13,60%-os teljesítménye ellenére mégis csupán két mandátumhoz jutott, vagyis „rendszerellenes" pártként változatlanul sikertelenül szerepelt az abszolút többségi rendszerben.

A centrum vezető ereje, a Demokratikus Mozgalom viszont támogatottságát tekintve is megsemmisítő vereséget szenvedett, hiszen a választók mindössze 1,76%-ának bizalmát élvezte. Kudarca egyértelműen jelezte, hogy a társadalmi-politikai polarizáció tovább folytatódott, s ennek nyomán a közép teljesen kiüresedett, amihez az UDF korábban említett kettészakadása is valamelyest hozzájárult. Mindazonáltal a Demokratikus Mozgalom most éppúgy két mandátumot szerzett, mint öt évvel korábban, amikor a voksok 7,61%-át elnyerte.

A 2012. júniusi választás eredményei tehát ismét megerősítették az ezredforduló óta formálódó kétpártrendszert. Négyosztatú politikai mező helyett immár a harmadik voksoláson kételemű szerkezet működött, amely azonban még mindig jelentősen különbözött a klasszikus brit modelltől. A nagy formációk ugyanis változatlanul egy-egy szövetség vezető erejeként léptek fel, bár e téren kétségtelenül bizonyos fokú aszimmetria érvényesült; a Népi Mozgalom Uniója ugyanis sokkal kevésbé függött partnereitől, mint a szocialisták a Baloldali Fronttól és a Zöldektől.[42]

Az elmúlt félévszázad fejleményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy az abszolút többségi szisztéma hatásmechanizmusa a korábbi időszakokhoz hasonlóan működött. Kezdetben kizárólag a második fordulós együttműködésekre és a másodlagos preferenciák érvényesítésére ösztönzött, elszigetelve a legnagyobb „rendszerellenes" erőt, a Kommunista Pártot. Az 1970-es évek elején aztán a gaulle-isták hegemóniája mind a centrumban, mind a baloldalon választási koalíciókat hívott életre; az előbbi póluson a demokratikus centristák, a jobboldali radikálisok és a mérsékelt szociáldemokraták indultak közös jelöltekkel, az utóbbin pedig a szocialisták, a kommunisták és a baloldali radikálisok hozták létre szövetségüket. Következő lépésként az újraegyesült demokratikus centristák és a független köztársaságiak egy laza, ám széles bázissal rendelkező politikai szervezetet alapítottak, mely az ezredfordulóig egyenrangú partnere és vetélytársa volt a neogaulle-ista formációnak. A másik póluson, a jelentős ideológiai különbségek miatt, ilyen szerveződés nem jöhetett létre, sőt időnként a szövetség is felbomlott; hosszabb távon azonban a baloldali választási koalíció is tartósnak bizonyult, melyhez később új alakzatok

is csatlakoztak. Az ezredfordulót követően, akárcsak a III. Köztársaság utolsó időszakában, a pártszerkezet bipolárissá vált; két nagy tömb, a jobb- és a baloldal áll szemben egymással, melyeket a Népi Mozgalom Uniója, illetőleg a Szocialista Párt vezet. E struktúrát tovább erősítette a centrum 2007-ben bekövetkezett szakadása, melynek egyik utódpártja a neogaulle-istákhoz csatlakozott, a másik pedig, mostanáig sikertelenül, a háromosztatú politikai mező helyreállítására törekszik.

Az abszolút többségi formula ugyanakkor a parlamenti szereplők számát csaknem az ezredfordulóig stabilizálta, ami alól csak az 1973. évi választás jelentett kivételt. Ekkor, a korábbi és a későbbi hat-nyolc formációval szemben, kilenc párt jutott be a nemzetgyűlésbe, kettővel több, mint 1986-ban, amikor a voksolást az arányos képviselet elve alapján bonyolították le. 1997-től viszont e téren jelentős változás következett be; megkezdődött a parlamenti szereplők számának növekedése, miközben, mint már jeleztük, alapzatként egy kétpárti struktúra körvonalai rajzolódnak ki. A kétfordulós, abszolút többségi szisztéma egyébként napjainkban is akadályozza a „rendszerellenes", elszigetelt formációk mandátumszerzését, amit 2012-ig a Nemzeti Front parlamentből való kiszorítása és a szélsőbaloldali erők bekerülésének megakadályozása egyaránt bizonyít.

Az arányos választási rendszer egy esetben történő alkalmazása a hosszú távú tendencia érvényesülését csak annyiban befolyásolta, hogy viszonylag jelentős számú mandátumot biztosított a szélsőjobb vezető pártjának. Ennek következtében a torzítás foka is valamelyest mérséklődött, ám a francia szisztéma még ekkor is a mérsékelten aránytalan és az aránytalan tartomány határvonalán helyezkedett el. Emellett keretei között egy átfogó jobbközép szövetség jött létre a baloldali kormány leváltása érdekében.

Ha a kétfordulós, abszolút többségi formula hosszú távú hatásait vizsgáljuk, első közelítésben úgy tűnik, hogy alkalmazásának kezdeti időszakában stabilizálja a politikai szerkezetet, később pedig elősegíti, vagy legalábbis nem akadályozza az erőteljes széttagolódást. Az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása azonban inkább egy szétaprózódási, majd egy koncentrálódási folyamatot jelez, két, egymástól különböző szakaszra bontva a francia politikai struktúra mennyiségi jellemzőinek változásait. Az I. világháború előtt valóban jelentős mérvű széttagolódás zajlott le, hiszen az 1889-ig tartó időszak csaknem szabályos kétpártrendszerét az 1893–1914 közötti periódusban egy olyan szerkezet váltotta fel, melyben az előbb említett szintetikus mutatók átlagos értéke 4,95, illetőleg 4,60 volt. Ezt követően, a vegyes rendszer alkalmazása idején az effektív választási pártszám csupán mérsékelten, 5,32-re emelkedett, míg a parlamenti 4,58-os nagyságrenddel lényegében változatlan maradt. A kétfordulós szisztéma visszaállítása után viszont a széttagolódás folytatódott; az előbbi mutató átlagos értéke 6,04-ra, az utóbbié pedig 5,70-re növekedett, s így egy csaknem félévszázados időszak alatt, a voksok megoszlását tekintve, a kétpártrendszer egy bonyolult hatelemű struktúrává alakult át, miközben a törvényhozásban valamelyest kevésbé töredezett, öt- és háromnegyedpárti szerkezet működött.

Az arányos képviselet elvének bevezetése, mint erre már Enid Lakeman is utalt, először mérsékelte a széttagolódást, amit a két mutató 4,59-ra, illetőleg 4,23-ra történő visszaesése is jelzett. Ily módon a politikai struktúra töredezettsége a századforduló körüli szintnek felelt meg, az 1951-ben intézményesített prémiumos megoldás viszont az effektív választási pártszámot 6,03-ra, a parlamentit pedig 5,83-ra emelte. Az abszolút többségi formulához való visszatérés az 1958–1981 közötti időszakban már jóval alacsonyabb, 4,97-os és 3,50-es értéket eredményezett, mely aztán 1986-ban, az arányos képviselet elvének egy alkalommal történő alkalmazásakor, paradox módon, 4,65-ra csökkent, illetőleg viszonylag csekély mértékben 3,90-re emelkedett. Az utolsó, napjainkig tartó periódusban a nemzetgyűlési szereplők körének bővülése szintén ellentmondásos következményekkel járt. Míg az effektív választási pártszám átlaga 5,54-ra növekedett, a parlamentié 3,07-ra esett vissza, sőt ez utóbbi paraméter értéke 2007-ben 2,48, 2012-ben pedig 2,83 volt. Ily módon a politikai szerkezet formálisan kiindulópontjához tért vissza, hiszen az ismét fokozódó széttagoltság ellenére a parlamentben két és fél, két és háromnegyedpártivá vált.[43]

NÉMETORSZÁG

Az arányos képviselet elvének általános elterjedése előtt a kétfordulós abszolút többségi formulát számos más államban, így többek között Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Norvégiában és Olaszországban is alkalmazták. Németországban e szisztéma az 1918-as polgári demokratikus forradalom előtti időszakban működött, s szinte kezdettől fogva sokpárti struktúrával társult. A sajátos német pártszerkezetet azonban nem a választási rendszer, hanem a „felülről" létrehozott egységhez való viszony alakította ki. Az 1860-as évek elején, a korabeli európai viszonyoknak megfelelően, Poroszországot még kétpárti struktúra jellemezte, de 1866-ban, az Északnémet Szövetség létrehozásakor a konzervatív és a liberális politikai szervezet egyaránt kettéhasadt. Mindkét pártból kiváltak a Bismarck politikáját támogató erők, a szabad konzervatívok, illetőleg a nemzeti liberálisok; az előbbiek a polgárosodó junkereket, a hivatalnokokat és a földbirtokkal is rendelkező nehézipari vállalkozókat, az utóbbiak pedig a nagyburzsoázia többi csoportját képviselték, vagyis azokat az osztályokat, melyek leginkább érdekeltek voltak az egységes Németország megteremtésében, s egyben erős államot is igényeltek. A német egység ugyanakkor olyan pártokat is életre hívott, amelyek az egyoldalú porosz hegemóniát bírálták. E körbe tartoztak egyfelől a partikuláris szervezetek, mint például a szász Welf Párt és a lengyelek, másfelől pedig az 1870-ben alakult Centrum Párt, mely az evangélikus Poroszországgal szemben a katolikus Rajna-vidéki tőkéseket, munkásokat és parasztokat, a sziléziai és bajor földbirtokosokat, valamint a papságot fogta össze. Dél-Németországban még egy országos jelentő-

ségű politikai erő, az 1865-ben létrejött Német Néppárt is tevékenykedett, mely a kispolgárság érdekeit képviselte, demokratikus és szociálreformista programmal. A modern pártstruktúra kialakítását az is felgyorsította, hogy az első szocialista tömegpárt is Németországban alakult meg; 1869-ben megszerveződött a Szociáldemokrata Munkáspárt, mely 1875-ben egyesült a lassalle-ánus Általános Munkásegylettel.[44]

Az egyesített Németország pártszerkezete tehát – Franciaországtól eltérően – néhány év alatt kialakult, s így már az első birodalmi választáson 11 formáció jutott be a Reichstagba.[45] E struktúra később annyiban módosult, hogy szakadások és alapítások révén néhány párt jellege megváltozott, illetőleg valamelyest nőtt a parlamenti szereplők száma. A politikai mozgások különösen a liberális pólust érintették. Az első változás az volt, hogy 1874-ben a Birodalmi Liberális Párt csatlakozott a nemzeti liberálisokhoz. Ezt követően 1881-ben, a védővámrendszer bevezetése után, a szabadkereskedők kiváltak a kormányt támogató Nemzeti Liberális Pártból, s három év múlva, a Haladáspárttal egyesülve, létrehozták a Német Szabadelvű Pártot, mely a könnyűipari burzsoázia, a kereskedők és egyes kispolgári csoportok érdekeit képviselte. 1893-ban aztán e formációból távoztak a katonai létszámemelés hívei, megalapítva a kabinethez közelebb álló Szabadelvű Néppártot. Kisebb változás történt a politikai spektrum jobboldalán is; 1878-ban megszerveződött a kispolgári jellegű Keresztényszocialista Párt, az 1890-es években pedig a parasztpártok is megjelentek a választási küzdőtéren. Először a bajor gazdák szervezték meg tagállami jellegű formációjukat, majd tőlük függetlenül létrejött a Farmerek Ligája is, e politikai alakzatok azonban teljesen alárendelt szerepet játszottak a régóta stabilizálódott pártszerkezetben. Mindazonáltal, megjelenésük nyomán, a parlamenti szereplők száma 1893-ban 15-re, a századfordulón pedig 16-ra emelkedett. 1907-ben, a Gazdasági Unió mandátumszerzésével a széttagoltság csúcspontjához érkezett, mivel 17 formáció jutott képviselethez. Az I. világháború előtti utolsó választáson, 1912-ben aztán a parlamenti szereplők száma 15-re mérséklődött. Ekkor ugyanis, a baloldali liberális blokk hanyatlásának megállítása érdekében, a Szabadelvű Párt, a Szabadelvű Néppárt és a Német Néppárt Haladó Néppárt néven fuzionált, mely 42 mandátumával megközelítette a nemzeti liberálisok, illetőleg a német konzervatívok teljesítményét.[46] Több mint 40 év alatt tehát a parlamenti szereplők száma, a kezdő és végpontot tekintve, néggyel emelkedett, s nyolc formáció, köztük három regionális szerveződés (a Welf Párt, a dán kisebbség és a lengyelek) valamennyi voksoláson bekerült a törvényhozásba.

Az abszolút többségi rendszer tehát alig befolyásolta a pártstruktúra alakulását, amihez nyilvánvalóan az is hozzájárult, hogy a császári Németországban e szisztéma közismertnek vélt hatásmechanizmusa csak lassan fejlődött ki. Ennek döntő oka az volt, hogy az egység megteremtését követő két évtizedben számos választókerületben csupán egy vagy két jelölt indult, ami kizárta az újabb megmérettetés lehetőségét. Később a jelöltek és a második fordulós szavazások száma jelentősen növekedett, s ekkor a választási szövetségek meghatározó szerepe erősödött, ám

tartós politikai csoportosulások nem alakultak ki. Ezek létrejöttét a továbbjutásra vonatkozó szabályok is korlátozták, mivel a második fordulóba csak az első két helyezett kerülhetett be, s ezért visszalépésre nem nyílt lehetőség.[47]

Miközben a császárság időszaka alatt a pártstruktúra viszonylag stabil maradt, a politikai erőviszonyok radikálisan átalakultak. Az 1870-es években még a nemzeti liberálisok szerepeltek legsikeresebben, s a három szabadelvű formáció együttesen uralta a törvényhozást, 1881-től azonban már a Centrum Párt nyerte el a legtöbb mandátumot, 1890-től pedig a leadott szavazatok alapján a szociáldemokraták váltak Németország legerősebb politikai alakzatává. E változások egyértelműen jelezték a tömegpártok fölényét a klasszikus polgári formációkkal szemben, amelyek azonban még viszonylag hosszú ideig megőrizték befolyásukat. Ehhez valóban nagy mértékben hozzájárult a kétfordulós abszolút többségi szisztéma, mely a polgári pártok széles körű összefogását lehetővé téve megakadályozta, hogy a szociáldemokraták szavazati részesedésük arányában jelenjenek meg a törvényhozásban. Így például 1877-ben a második körben valamennyi politikai erő szövetségre lépett a munkáspárttal szemben, 1907-ben pedig a konzervatívok és a liberálisok koalíciója azt eredményezte, hogy a szociáldemokraták az előző választáshoz képest több mint 250 ezres szavazatnyereségük ellenére mandátumaik csaknem felét elvesztették. 1912-ben aztán e formáció már nemcsak a voksok, hanem a képviselői helyek számát tekintve is az élre került, ám 4 millió 250 ezer szavazattal csupán 110 parlamenti széket szerzett, míg a Centrum Párt kevesebb mint 2 millió vokssal 91-et.[48]

A széttöredezett pártstruktúra és az erőteljes, sokdimenziós politikai tagoltság következtében az 1871–1918 közötti időszakban a győztes formáció csak egy-egy alkalommal nyerte el a szavazatok, illetőleg a mandátumok több mint egyharmadát. 1874-ben a Nemzeti Liberális Párt a voksok 29,7%-ával a parlamenti székek 39,0%-át szerezte meg, ami a 397 fős Reichstagban 155 képviselői helyet jelentett. A másik kiugró eredményt a szociáldemokraták érték el, amikor 1912-ben szavazati részesedésük 34,8%-ra emelkedett, ám e teljesítményük az előbb jelzett ok miatt csupán a mandátumok 27,7%-át biztosította számukra.[49]

A politikai struktúra nagymérvű széttagoltságát az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is egyértelműen jelzi. E paraméterek értéke már 1871-ben rendkívül magas, 5,96, illetőleg 5,36 volt, vagyis a német egység létrejöttekor a voksoláson hat-, a törvényhozásban pedig öt- és negyedelemű szerkezet működött. Átmeneti hullámzást követően 1881-ben az effektív választási pártszám 7,29-ra, a parlamenti pedig 7,14-ra emelkedett, melynek hátterében jórészt a nemzeti liberális formáció szakadása húzódott meg. Az előbbi mutató egyébként ebben az évben érte el korszakbeli csúcspontját, melyet később csupán egyetlen alkalommal, a weimari köztársaság időszakában haladt meg. Egy újabb hullámzás után 1893-ban e két paraméter értéke ismét rendkívül magasra, 7,09-ra, illetőleg 7,31-ra ugrott, majd 1898-ban az effektív parlamenti pártszám 7,50-re emelkedett, mely e mutató történelmi csúcspontját jelentette. Ebben az időszakban egyébként a két jelzőszám viszonyában egyedülálló fordulat következett be. Az 1893-tól 1912-ig terjedő pe-

riódusban az effektív parlamenti pártszám értéke mindig meghaladta a választásiét, vagyis ekkor az abszolút többségi szisztéma mechanikai hatása egyáltalán nem érvényesült, hiszen nem csökkentette, hanem növelte a politikai struktúra széttagoltságát. E paradox működést alapvetően az idézte elő, hogy a második fordulós polgári összefogás következtében az első körben győztes szociáldemokraták szavazatarányukhoz képest jóval kevesebb mandátumot szereztek, miközben csekély támogatottságú formációk is képviselői helyekhez jutottak. A századfordulót követően aztán mindkét paraméter értéke, bár ingadozásokkal, valamelyest csökkent, majd 1912-ben, az I. világháború előtti utolsó voksoláson nagyságrendjük 5,17-ra, illetőleg 5,89-ra mérséklődött, amit elsősorban a három liberális alakzat korábban már említett egyesülése magyaráz. Az effektív választási és parlamenti pártszám átlaga egyébként e csaknem félévszázados periódusban lényegében azonos, 6,20, valamint 6,18 volt, magasabb, mint később a weimari köztársaság idején.[50]

BELGIUM

A kétfordulós, abszolút többségi rendszeren alapuló választások Belgiumban is megelőzték a pártok kialakulását. Az 1831-ben bevezetett szisztémában a voksolást jórészt többmandátumos választókerületekben bonyolították le, melyekben a jogosultak annyi szavazattal rendelkeztek, ahány képviselői helyet az érintett választókerületben kioszthattak. Az első körben azok a jelöltek jutottak parlamenti székhez, akik a szavazók több mint felének támogatását élvezték. Az újabb fordulóba kétszer annyian kerülhettek be, mint az üresen maradt képviselői helyek száma, s a mandátumszerzéshez már csak relatív többséget igényeltek. Néhány körzetben viszont csak egy küldöttet választottak, s ezekben a voksolást az ugyanabban az évben bevezetett francia rendszer szabályainak megfelelően bonyolították le. Az egyes szavazásokon egyébként csak az alsóház felét újították meg; az ország egész területére kiterjedő választást csak akkor tartottak, ha az uralkodó a parlamentet feloszlatta.[51]

Az államalapítást követő másfél évtizedben a jelöltek még nem pártszínekben versenyeztek, ám már ekkor megjelent az a törésvonal, amely vallásos és antiklerikális oldalra osztotta a politikai mezőt. Először az utóbbi pólus szerveződött meg; 1846-ban létrejött a városi burzsoázia politikai intézménye, a Liberális Párt, s ennek hatására a katolikusok is önálló alakzatba tömörültek, amely azonban csak 1884-ben vált hivatalosan is párttá. Ily módon évtizedeken keresztül két formáció állt szemben egymással; a választási küzdelmekben eleinte az antiklerikálisok szerepeltek sikeresebben, az 1870–1882 közötti időszakban a két politikai erő váltakozva gyakorolta a kormányzati hatalmat, ezt követően pedig a katolikusok uralták a törvényhozást.[52]

E szabályos kétpárti struktúra, melyet a többmandátumos körzetekre jellemző blokkszavazás is erősített, 1885-ben rendült meg, amikor a különféle szocialis-

ta csoportok megalakították a Belga Munkáspártot. Létrehozásával új szakaszába lépett az általános választójogért folytatott küzdelem, melynek eredményeként 1893-ban, egy általános sztrájkot követően, a 25 éves vagy annál idősebb férfiak megkapták a szavazási lehetőséget, ám ennek ellensúlyaként a „művelt és vagyonos" jogosultak két vagy három voksot adhattak le. E reform hatására 1894-ben a Belga Munkáspárt is parlamenti szereplővé vált, s bekerült a törvényhozásba – ha csak egy mandátummal – az egy évvel korábban alapított Kereszténydemokrata Párt is. A választójog kiszélesítése tehát egy hárompárti struktúrát hozott létre, s a szisztéma torzító hatása miatt első alkalommal a Munkáspárt a voksok 15,8%-ával a képviselői helyek 18,4%-át nyerte el, miközben a liberálisok 27,9%-os szavazati részesedésükkel csupán a parlamenti székek 13,2%-át kapták meg. 1898-ban aztán a baloldali formáció támogatottságát tekintve is a második legerősebb párttá vált, s mivel 28,0%-os teljesítményével a mandátumok 36,0%-át szerezte meg, térnyerését az arányos képviselet bevezetésével próbálták korlátozni.[53]

Az 1847–1892 közötti időszakban az effektív választási és parlamenti pártszámok is egyértelműen stabil kétpártrendszert jeleznek. E csaknem félévszázados periódusban a két paraméter átlagos nagyságrendje 1,98, illetőleg 1,82 volt, alacsonyabb, mint az elmúlt 125 év brit választástörténetének bármely jellegzetes szakaszában. Ráadásul az 1884-es és az 1888-as, jórészt Flandriában lebonyolított részleges voksoláson az utóbbi mutató nagyságrendje csupán 1,06-os és 1,09-es szintet ért el, mivel a Katolikus Párt a képviselői helyek 97,1, illetőleg 95,7%-át megszerezte. Ily módon e tartományokban átmenetileg egy olyan hegemón politikai szerkezet alakult ki, mely, legalábbis a mandátumok megoszlásának síkján, rendkívül közel állt az egypártrendszerhez.

A választójog kiszélesítését követően mindkét szintetikus mutató értéke érzékelhetően növekedett. Az effektív választási pártszám a század utolsó három voksolásán 3,05-ra emelkedett, a szavazás szintjén jelezve a hárompárti struktúra kialakulását. E kezdődő széttagolódás ugyanakkor a törvényhozás alsóházában még nem jelent meg, hiszen az effektív parlamenti pártszám átlaga csupán 1,89-re növekedett. A kétpárti szerkezet átmeneti fennmaradását azonban nem a többmandátumos körzetekre épülő abszolút többségi szisztéma szűrőhatása idézte elő, hanem az 1896-os részleges választás, melynek során a Katolikus Párt, lényegében megőrizve flandriai pozícióját, a képviselői helyek 93,5%-át nyerte el. Két évvel később, az arányos képviselet elvének bevezetése előtti utolsó, jórészt Vallóniában lebonyolított részleges voksoláson azonban az effektív parlamenti pártszám már 2,58-ra emelkedett, végérvényesen lezárva a klasszikus, kétosztatú politikai mező időszakát.[54]

Kétmandátumos egyéni körzetekre épült eredetileg az abszolút többségi rendszer Hollandiában is, ahol a két évvel korábbi forradalmi mozgalom eredményeként 1850-ben zajlott le az első közvetlen alsóházi (második kamarai) választás. Belgiummal ellentétben azonban az egyes szavazásokon választókerületenként csupán egy-egy képviselő jutott mandátumhoz, miközben a parlamenti helyek felét kétévente megújították. Így valójában egymandátumos körzetek jöttek létre, ami nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy 1887-től az eredeti megoldás csak a városokban maradt fenn, 1896-tól pedig valamennyi választókerületből egy képviselőt küldtek az alsóházba. Ebben az évben egyébként sikertelen első forduló esetén a továbbjutó jelöltek számát kettőre korlátozták, vagyis az elvileg többszereplős második kört a klasszikus pótválasztás intézményével váltották fel.

Az általános európai tendenciáktól eltérően a holland második kamara kezdettől fogva négy frakcióra tagolódott. Egyfelől a koronát támogató konzervatívok és a parlament szerepének növeléséért küzdő liberálisok álltak szemben egymással, másfelől, a felekezeti megosztottságra épülve, kálvinista, illetőleg katolikus választási társaságok is megszerveződtek. Az előbbiek magukat forradalomellenesnek nevezték és a konzervatívokhoz kötődtek, míg az utóbbiak – a vallási egyenjogúságért harcolva – több mint három évtizeden keresztül a liberálisokat támogatták. 1868 után, a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetését követően, a konzervatívok befolyása folyamatosan csökkent (utoljára 1888-ban, egy mandátumot szerezve kerültek be a második kamarába), miközben a felekezeti alapon nyugvó politikai erők súlya látványosan növekedett. 1878-ban a kálvinista választási társaságok megalakították a Forradalomellenes Pártot, s később, a vallási tagozódás mentén a katolikusok is létrehozták önálló formációjukat.[55] Ez idő tájt szerveződött meg a holland munkásmozgalom első pártja, a Szociáldemokrata Liga is, melynek vezetői azonban a választási küzdelmektől távolmaradó anarchistákkal rokonszenveztek. Mind a felekezeti alakzatok, mind a munkásbaloldal már tagsággal is rendelkeztek, s a kezdődő tömegpártosodás a liberálisokat is szerveződési formájuk megváltoztatására ösztönözte. 1885-ben választási társaságaik megalakították a Liberális Uniót, amelyből azonban rövidesen kivált a radikális balszárny. 1894-ben a választójog kiszélesítése körüli viták újabb fordulóponthoz vezettek a holland politikai szerkezet fejlődésében. Ebben az évben mind a Forradalomellenes Pártból, mind a Liberális Unióból kivált a jogkiterjesztést ellenző jobbszárny, s Szabad Forradalomellenes Párt, illetőleg Szabad Liberális Liga néven új formációt hozott létre. A választások körüli viták jelentős változást idéztek elő a munkásmozgalomban is; a mandátumokért vívott küzdelmet preferáló mérsékeltebb vezetők megalapították a Szociáldemokrata Munkáspártot, mely egyértelműen elutasította a voksolások anarchista jellegű bojkottját.

E szakadásokkal ugyanakkor a holland politikai szerkezet századforduló körüli átalakulása még nem fejeződött be. 1903-ban a Szabad Forradalomellenes Párt,

egyesülve az 1896-ban létrejött Keresztény Választási Unióval, megalakította a Keresztény Történelmi Pártot, melyhez öt évvel később fríz testvérszervezete is csatlakozott. Az új formáció Keresztény Történelmi Unió néven folytatta tevékenységét, s hét évtizeden keresztül a kálvinisták második legerősebb alakzataként vett részt a politikai küzdelmekben.[56]

Az abszolút többségi formula működésének időszakában tehát, szakadások és egyesülések, valamint új pártok alapítása révén a parlamenti szereplők száma a kezdeti négyről 1901-ben 11-re emelkedett, majd 1905-ben kilencre, a korszak két utolsó voksolásán pedig hétre csökkent. E változáshoz jelentős mértékben hozzájárult, hogy a választási szisztéma, torzító hatása ellenére, nem akadályozta igazán az újonnan megjelent szerveződések mandátumszerzését, sőt esetenként szavazatarányuknál nagyobb törvényhozási részesedést biztosított számukra. A széttagolódás folyamatát az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszám alakulása is tükrözi. Az 1850–1886 közötti időszakban ez utóbbi szintetikus mutató átlaga 2,79-et tett ki, jelezve, hogy a törvényhozás politikai összetételét a kezdeti időszakban egy két- és háromnegyedpárti szerkezet jellemezte. 1888-ban az effektív választási és parlamenti pártszám nagyságrendje 3,23, illetőleg 2,88 volt, majd 1897-ben e paraméterek értéke 5,50-re és 4,97-ra, 1901-ben 5,90-re és 5,84-ra, 1913-ban pedig 6,59-ra, valamint 5,95-ra emelkedett. E negyedszázadban egyébként a két mutató átlaga 4,98-ot, illetve 4,39-ot tett ki, egyértelműen igazolva, hogy az abszolút többségi formula mechanikai hatása ekkor Hollandiában sem igazán érvényesült.[57]

A politikai szerkezet szétaprózódása egyébként az erőviszonyok érzékelhető módosulásával társult. 1862-től az 1890-es évek közepéig egyértelműen a liberálisok uralták a törvényhozást, konzervatív szárnyuk kiválását és a választójog kiszélesítését követően viszont a felekezeti formációk relatív túlsúlya érvényesült. Az 1897–1909 közötti időszakban a legtöbb szavazatot a Forradalomellenes Párt kapta, a periódus utolsó voksolásán, 1913-ban pedig a Katolikus Néppárt végzett az élen. Közben fokozatosan a Szociáldemokrata Munkáspárt pozíciója is erősödött. A baloldali formáció 1897-ben még csak két képviselőt küldhetett a parlamentbe, 1913-ban viszont, támogatottságát tekintve, az ország második legnagyobb pártjává vált. Befolyásának növekedését az sem akadályozta, hogy balszárnya 1909-ben távozott, megalapítva a Szociáldemokrata Pártot.[58]

A kétfordulós szisztéma ugyanakkor a szavazat- és a mandátumarányokat általában jelentősen eltérítette egymástól. A Forradalomellenes Párt folyamatosan alul-, míg a körzetek egy részében ellenfél nélkül induló Katolikus Néppárt mindig felülreprezentált volt, s egyetlen kivételtől eltekintve a választási rendszer a Liberális Uniónak is kedvezett. Így például 1905-ben a kálvinista formáció a voksok 24,7%-ával a képviselői helyek csupán 15,0%-át szerezte meg, míg a másik két politikai erő 13,1, illetőleg 20,0%-os teljesítményével egyaránt a parlamenti székek egynegyedét nyerte el. Emellett 1894-től a győztes szavazati részesedése mindig 30% alatt maradt, s 1901-től ez a korlát a képviselői helyek esetében is érvényesült. Bizonyos fokú koncentráció mégis végbement, mivel az öt legnagyobb párt folya-

matosan a voksok több mint 75%-át birtokolta, s ez az arány az 1960-as évek végéig fennmaradt.[59]

NORVÉGIA

Hasonló változások zajlottak le a századfordulót követően Norvégiában is, ahol korábban a választás legarchaikusabb formái működtek. 1905-ig ugyanis a képviselők a relatív többség elvére épülő közvetett szavazás útján nyerték el megbízatásukat; a városokban 50, a vidéki körzetekben pedig 100 jogosult küldhetett egy elektort a választótestületbe, amely aztán a jelöltek közül a törvényben meghatározott számú képviselőt delegált a parlamentbe. Hosszú időn keresztül szervezett politikai formációk sem jöttek létre. Az első párt, a jórészt falusi földtulajdonosokra támaszkodó liberális Venstre csak 1882-ben alakult meg, s e lépés hatására ugyanebben az évben a kormányhivatalnokokat és a vagyonos városi polgárokat összefogó konzervatív csoportok is, Hoyre elnevezéssel, politikai alakzatba szerveződtek. Ezt követően, egy kivételtől eltekintve, a választásokat sorozatosan a Venstre nyerte meg, mely 1884-ben elérte, hogy az alkotmányos monarchiát, az alaptörvény módosítása nélkül, parlamentáris kormányzati berendezkedés váltsa fel. 1888-ban gazdaságpolitikai viták miatt a mérsékeltek kiváltak a liberális formációból, s az 1891–1906 közötti időszakban választási szövetséget kötöttek a Hoyre-vel, mely a polgári pártok későbbi együttműködését előlegezte meg. E két politikai erő ugyanakkor a parlamentben önálló frakcióval rendelkezett, s így az háromeleművé vált.[60]

1887-ben Norvégiában is megalakult a szociáldemokrácia politikai szervezete, a Munkáspárt, amely azonban csak 1894-től vett részt a választási küzdelmekben, s első alkalommal 1903-ban jutott be a törvényhozásba. Ekkor a parlamenti szereplők száma hatra emelkedett, amelyek közül a Hoyre, a Mérsékelt Liberális Párt és a Koalíciós Párt (más források szerint Nemzeti Liberális Párt), illetőleg a Venstre és a liberális elveket valló Munkásdemokrácia szövetségben küzdött a mandátumokért. A széttagolódás folyamata tehát már a relatív többség elvére épülő közvetett szavazás időszakában megkezdődött, s a politikai mező két pólusán választási koalíció is kialakult.

1905-ben, a svéd–norvég perszonálunió felbomlásának keretében, átfogó választási reformot hajtottak végre. Bevezették a közvetlen szavazást, melyet az abszolút többségi elv alapján működő egymandátumos körzetekben bonyolítottak le. Ennek megfelelően az első fordulóban csak az a politikus nyerhette el a mandátumot, aki a voksok több mint 50%-át megszerezte, a második körben viszont a relatív többség is elegendő volt a győzelemhez, miközben egyetlen jelöltet sem zártak ki az újabb küzdelemből.[61]

Az abszolút többségi formula bevezetése Norvégiában pártegyesüléssel és szakadással, választási szövetségek létrehozásával és a parlamenti szereplők számának

lassú emelkedésével járt együtt. Első lépésként 1906-ban a mérsékeltek beolvadtak a Hoyre-be, majd 1909-ben egy áramlat ismét kivált a Venstre-ből és Liberális Bal néven másfél évtizeden keresztül koalíciót alkotott a konzervatívokkal. Három évvel később a Venstre és a Munkásdemokrácia is választási szövetséget kötött, megismételve 1903-as együttműködésüket, s így ismét két koalíció állt szemben egymással, illetőleg a Munkáspárttal. E változások nyomán 1909-ben és 1912-ben ötre, majd 1915-ben hatra emelkedett a parlamenti szereplők száma, amikor egy mandátummal az Agrárunió is bekerült a törvényhozásba, s emellett két független jelölt is képviselői helyhez jutott. 1918-ban az utolsó abszolút többségi választás eredményeként ismét ugyanaz a hat formáció vehetett részt a Storting munkájában,[62] miközben egy független jelölt is mandátumot szerzett.

Az 1905-ben bevezetett szisztéma közismert torzító hatása rendkívül erőteljesen érvényesült, amihez a választási szövetségek is hozzájárultak. A szavazat- és mandátumarányok eltérése főként a Venstre-nek kedvezett, s a más politikai erőktől elszigetelt Munkáspártot érintette különösen hátrányosan. A liberálisok 1906-ban a voksok 45,1%-ával a parlamenti székek 59,3%-át nyerték el, s ennél is előnyösebb helyzetbe kerültek 1912-ben, amikor a munkásdemokratákkal szövetségben a szavazatok 40,0, s a képviselői helyek 56,9%-át szerezték meg. A torzítás mértéke aztán 1915-ben érte el csúcspontját. Ekkor a Venstre 33,1%-os teljesítményével a mandátumok 60,2%-át nyerte el, míg a Munkáspárt 32,1%-os eredményével a parlamenti székek mindössze 15,4%-át kapta meg. Ráadásul a baloldali formáció erőteljes szavazatnövekedése törvényhozási súlyának csökkenésével társult. Míg a Munkáspárt 1912-ben 26,3%-os szavazati részesedésével 23 mandátumot szerzett, három évvel később 19 képviselői hellyel kellett megelégednie.[63]

A politikai struktúra széttagolódási folyamatát az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is jelzi. A relatív többségi elvre épülő közvetett voksolás időszakában e paraméterek átlagos értéke lényegében azonos, 2,16, illetőleg 2,15 volt, mely az 1905. évi választási reformot követő periódusban 3,21-ra és 2,81-ra emelkedett. Bár a szétaprózódás nem egyenletesen, hanem hullámmozgásszerűen zajlott le, csúcspontját mégis a kétfordulós szisztéma alapján lebonyolított utolsó szavazáson, 1918-ban érte el. Ekkor az effektív választási és parlamenti pártszám már 3,62-ra, illetőleg 3,42-ra növekedett, vagyis a kezdeti kételemű struktúra helyébe egy három- és félpárti rendszer lépett.[64]

OLASZORSZÁG

Olaszországban az egységes állam megteremtését (1861) követő két évtizedben a választásokat szintén az abszolút többségi elv alapján, egymandátumos körzetekben bonyolították le. Az első fordulóban azok a jelöltek szereztek mandátumot, akik a szavazók több mint felének, s egyben a választójogosultak legalább egyhar-

madának támogatását elnyerték. Ez rendkívül magas, kétharmados érvényességi küszöböt jelentett; ilyen nagyarányú részvételt, mint erre korábban már utaltunk, csak 1820–1830 között, a restauráció korának Franciaországában követeltek meg. Az esetleges második fordulóba kizárólag az első két helyezett kerülhetett be, vagyis e körben klasszikus pótválasztást bonyolítottak le.

1882-ben, a választójog kisebb mértékű kiterjesztésével egyidejűleg, e szisztémát többmandátumos körzetekre épülő rendszerrel váltották fel. Azokban a választókerületekben, melyekben a betölthető helyek száma nem haladta meg a négyet, a jogosultak annyi szavazattal rendelkeztek, ahány képviselőt az alsóházba küldhettek. Az ötmandátumos körzetekben viszont a választók csak négy voksot adhattak le, vagyis ott a korlátozott szavazás elve érvényesült. Az első körben azok a jelöltek nyerték el a parlamenti széket, akik abszolút többséget szereztek, s egyben a jogosultak legalább egynyolcadának támogatását is megkapták. A második fordulóba kétszer annyian kerültek, mint ahány képviselői hely üresen maradt, s e körben a mandátumokat a jelöltek erősorrendje alapján osztották ki.

Tíz évvel később, 1892-ben visszatértek a korábbi szisztémához, azzal az eltéréssel, hogy az első fordulóban csupán a jogosultak egyhatoda (1912-től pedig mindössze egytizede) támogatásának megszerzését írták elő. További könnyítést jelentett, hogy 1900-tól az abszolút többséget nem a leadott voksok, hanem az érvényes szavazatok figyelembevételével állapították meg. E változások következtében jelentős mértékben csökkent a második fordulók száma, ami elvileg a választások előtti szövetségkötésre ösztönzött.[65]

Kezdetben, a korabeli európai viszonyoknak megfelelően, a konzervatív Destra (Jobb) és a liberális Sinistra (Bal) állt szemben egymással, s néhány, magát radikálisnak valló politikus is bekerült a törvényhozásba. E formációk azonban nem szervezett pártokként, hanem csak parlamenti frakciókként működtek, miközben magas volt a független képviselők száma. 1876-ig a konzervatívok, azt követően pedig a liberálisok gyakorolták a kormányzati hatalmat, majd az 1880-as évektől e két frakció lényegében széles centrumkoalíciót alkotott, a szűk választójog keretei között monopolizálva a politikai szférát. Ugyanakkor e *transformismo*-nak nevezett jelenség mindkét oldalon jelentős változást idézett elő. 1880-tól a közös kormányzással elégedetlen liberálisok létrehozták a disszidens balt, 1882-ben pedig jobboldali politikusok megalapították a konstitucionalista formációt. Ez idő tájt egyébként a szervezett alakzatok is megjelentek a politikai küzdőtéren; 1877-ben a baloldali liberálisok létrehozták a Radikális Pártot, 1892-ben megalakult a Szocialista Párt, s a mazziniánus hagyományok bázisán 1895-ben a republikánus formáció is újjászerveződött. Hosszabb távon azonban a legjelentősebb változást az jelentette, hogy 1904-től a Vatikán, a szocialisták növekvő szavazótáborára reagálva, már nem tiltotta a katolikusok részvételét az olasz politikai életben, ám egy keresztény-demokrata jellegű formáció létrehozását 1919-ig nem támogatta.[66]

Az idő előrehaladtával tehát az olasz abszolút többségi rendszer keretében is emelkedett a parlamenti szereplők száma. Kezdetben három, az 1870-es évek kö-

zepén kettő, ezt követően pedig három-öt formáció került be a törvényhozásba. 1904-ben a katolikusok megjelenésével a bejutottak száma hatra emelkedett, míg 1913-ban, az I. világháború előtti utolsó választáson már 12 párt küldhetett képviselőket az alsóházba. E nagymérvű széttagolódást egyrészt a Miniszteriális Bal átrendeződése idézte elő; e konglomerátumból ugyanis kivált az Alkotmányos Demokrata, illetőleg a Demokrata Párt, az anyaszervezet pedig már korábban Liberális Párttá alakult át. Másrészt a szocialista formációból 1912-ben kizárt reformisták azonnal megalakították a Szocialista Reformista Pártot, mely a következő évben szintén bekerült a törvényhozásba, s emellett mandátumokat szereztek a független szocialisták is.[67] Tovább növelte a széttagoltságot, hogy ez idő tájt a radikális, a republikánus és a katolikus formációban egyaránt szakadás következett be, s a disszidensek szintén parlamenti székekhez jutottak. Ugyanakkor 1913-ra a közéletből eltűntek a konstitucionalisták, s ennek nyomán a liberális bal egyértelműen a jobboldalra került át.[68]

Más országoktól eltérően azonban a széttagolódás egy hegemón szerkezet bázisán ment végbe, hiszen e korszakban a voksok és a képviselői helyek túlnyomó, majd „csupán" meghatározó többségét mindig a miniszteriális liberálisok nyerték el. E bonyolult, különféle elemekből álló konglomerátum 1895-ben a szavazatok 58,6 és a parlamenti székek 65,8%-át szerezte meg, s 1913-ra, a formáció három részre szakadása ellenére ezek az arányok csak 47,6, illetőleg 53,2%-ra csökkentek. A hegemón struktúra nem az abszolút többségi rendszeren, hanem a liberális irányzatok laza koalícióján és a korlátozott férfiválasztójogon alapult. Az I. világháborút megelőző utolsó voksoláson, melyen az 1912-es reform következtében a szavazati joggal rendelkezők száma csaknem négyszeresére növekedett, a kormánypárt mandátumvesztéséhez a radikálisok, a katolikusok és a különféle irányzatú szocialisták előretörése egyaránt hozzájárult. E változás lehetőségével egyébként a jogkiterjesztést kezdeményező liberálisok eleve számoltak, s ezért a voksolás előtt választási megállapodást kötöttek a katolikusokkal, melyben számukra a szavazatok és a képviselői helyek 6%-át biztosították.[69]

A korabeli politikai szerkezet hegemón jellegét az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is világosan mutatja.[70] Az egyesült Olaszország első évtizedében az utóbbi paraméter értékei egy fokozatosan koncentrálódó struktúrát jeleztek. 1861-ben e jelzőszám nagyságrendje 3,09 volt, 1870-re azonban szintje 2,64-ra mérséklődött, vagyis a kezdeti háromelemű szerkezetet fokozatosan egy két- és félpártrendszer váltotta fel. 1874-ben aztán e paraméter 1,98-ra, 1876-ban pedig történelmi mélypontjára, 1,43-ra süllyedt. A következő évtizedet ismét egy két- és félpárti struktúra jellemezte, mely 1890-ben megint másfél eleművé vált. 1895-től, a fokozódó széttagolódás ellenére az effektív választási pártszám egy két és fél-háromelemű, a parlamenti pedig inkább egy két- és negyedelemű szerkezetet tükröz. Fordulat e téren a korszak utolsó voksolásán, 1913-ban következett be, amikor e paraméterek értéke 3,61-ra, illetőleg 3,16-ra emelkedett. Az 1895–1913 közötti periódusban egyébként az effektív választási pártszám átlaga 2,97, a parla-

mentié pedig 2,35 volt, noha a századfordulóig öt, azt követően hat, az utolsó szavazáson pedig már 12 formáció került be a törvényhozásba.[71]

ÖSSZEGZÉS

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a kétfordulós, abszolút többségi rendszer bevezetésekor még nem működtek pártok, illetőleg azok száma alacsony volt. Az idő előrehaladtával azonban a politikai struktúra széttagolódott; Németországban ez már 1871-ben bekövetkezett, míg Franciaországban és Hollandiában az 1890-es években, Olaszországban pedig a századfordulót követően ment végbe. Nem akadályozta e választási szisztéma a pártok számának növekedését Norvégiában sem, ahol az abszolút többségi formula bevezetését követően még csupán négy, kilenc évvel később viszont már hat formáció jutott be a törvényhozásba. Ugyanakkor az I. világháború végéig terjedő időszakban tartós választási szövetségek csak kivételesen jöttek létre, a két forduló közötti megegyezések azonban a rendszer intézményesítését követően szinte azonnal megjelentek, lehetővé téve a szocialista-szociáldemokrata formációk elszigetelését.

Az 1910-es évek végén e szisztémát mindenhol megszüntették, 1927-ben azonban Franciaországban ismét bevezették, s azóta, kisebb megszakításokkal, a vizsgált államok közül tiszta formában kizárólag itt működik. Ily módon a Duverger-törvény választási szövetségekre vonatkozó állítása csupán francia tapasztalatokon alapul. Ebben az országban, mint ezt korábban részletesen kifejtettük, tartós koalíciók a vegyes rendszer működésének periódusában alakultak ki, vagyis nem kötődtek közvetlenül a kétfordulós abszolút többségi rendszerhez. A szövetségek a korábbi szisztéma visszaállítását követően a II. világháború kitöréséig fennmaradtak, s az 1970-es években, más politikai szereplőkkel, újjászerveződtek. Végleges megszilárdulásuk az ezredforduló előtt következett be; azóta minden voksoláson a neogaulle-ista párt által vezetett jobboldal és a szocialisták mögött tömörülő baloldal áll szemben egymással, miközben a nemzeti radikálisok eddig elszigetelődtek, az újjáalakuló centrum pedig marginalizálódott.

JEGYZETEK

[1] Peter Campbell: *French Electoral Systems and Elections since 1789.* Connecticut, Archon Books Hamden, 1965. p. 59.

[2] Peter Campbell: uo. p. 60.; Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 175.; Dieter Nohlen: France. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds.): i. m. p. 657.

[3] Peter Campbell: i. m. pp. 61–62. A pártok és a választási rendszerek kapcsolatáról Campbell kifejtette, hogy e „fordulók rendszeréről azt gondolhatnánk, hogy bátorította e frakciók megsokszorozódását: az első fordulóban a választók támogathatták, akit kedveltek és az utolsóban támo-

gathatták azt a jelöltet, aki valószínűleg a leginkább képes arra, hogy legyőzze, akit a legjobban elutasítottak. Legalább egy periódus alatt ez nem történt meg". Uo. pp. 32–33.

[4] Uo. p. 61.

[5] Molnár Erik: *A marxizmus szövetségi politikája 1848–1889.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 84–86. o.

[6] Peter Campbell: i. m. pp. 65–66.; Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 176.

[7] Karl Marx: Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig. In: *MEM,* 7. kötet, 55–57. o.; Molnár Erik: i. m. 95. o.; Peter Campbell: uo. pp. 65–66. Más adatok szerint 1849-ben a Rend Pártja a voksok 50,2%-ával 500, az Alkotmányos Republikánusok 12,6%-os szavazati részesedésükkel 70, míg a Demokrata Szocialisták 29,6%-os támogatottságukkal 180 mandátumot szereztek. Lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. p. 131.

[8] Peter Campbell: uo. pp. 67–68.

[9] Uo. pp. 69–72.; 75–76.; 79–80.; Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 177–178. 1889-ben azt az 1831 óta fennálló lehetőséget is eltörölték, hogy egy jelölt több választókerületben is indulhasson. Tartottak ugyanis attól, hogy „Boulanger él a jelöltek azon jogával, hogy néhány választókerületben egyszerre indul, és mindegyik körzetben vezeti listáját. Thiers-t 1871-ben 26 választókerületben választották meg és Boulanger-t megválaszthatták volna valamennyiben 1889-ben." Peter Campbell: uo. p. 80.

[10] Peter Campbell: uo. pp. 73.; 76–79.; Andrew McLaren Carstairs: uo. p. 177.; Dieter Nohlen: i. m. p. 703.; Molnár Erik: i. m. 347. o.; David Petrovics Pricker: *Georges Clemenceau.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988. 97–98. o.

[11] Peter Campbell: uo. pp. 80–81.; Molnár Erik szerint Boulanger mozgalma „mindössze 40 képviselőt tudott behozni, a monarchisták mandátumainak rovására. A köztársasági többség mandátumainak száma lényegileg változatlan maradt" (valójában 17-tel csökkent), „de az opportunisták némileg megerősödtek, a radikálisok pedig Boulanger-val való együttműködésük következtében meggyengültek." Molnár Erik: uo. 352. o.

[12] Peter Campbell: uo. pp. 81–82. A parlamenti szereplők számát ennél magasabbnak is tekinthetjük, mivel 1893-ban a 31, illetőleg 1898-ban az 55 szocialista képviselő különféle pártok jelöltjeként jutott be a nemzetgyűlésbe.

[13] Az országos szervezettségű pártok megalakulásáról lásd:

https://en.wikipedia.org/wiki/Radical_Party_(France); https://en.wikipedia.org/wiki/Popular_Liberal_Action;

https://en.wikipedia.org/wiki/Democratic_Republican_Alliance;

https://en.wikipedia.org/wiki/Republican_Federation;

https://en.wikipedia.org/wiki/Republican_Socialist_Party; Jemnitz János: A francia szocialista pártok egyesülése 1905-ben. In: Harsányi Iván – Jemnitz János (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1980.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 31–44. o.

[14] Peter Campbell: i. m. p. 84. Jemnitz János: i. m. 32–33.; 39. o.

[15] Dieter Nohlen: i. m. pp. 690–691.; 703.; Données compilée par Laurent de Boissieu. https://www.france-politique.fr. 1902–1914; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 134.; 144–147.

Mackie és Rose egyébként választástörténeti almanachjukban megjegyzik, hogy „1893-tól 1906-ig a jelöltek, különösen a centristák és a jobboldaliak politikai osztályozás körüli bizonytalanság és a különböző szerzők közötti inkonzisztenciák a választókerületi szavazatok nemzeti pártok szerinti összesítését csak megközelítőleg teszik lehetővé". Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 132–133.

Előbb említett forrásaink összehasonlítása nyomán ugyan a pártokra leadott szavazatokról pontos adatok állnak rendelkezésünkre, a mandátumszámok esetében azonban e módszer nem vezetett eredményre. Így például forrásaink az 1910-ben megválasztott képviselők pártállását az alábbiak szerint közlik:

Választás éve 1910	T. T. Mackie	D. Nohlen	L. Boissieu
Pártok	Abszolút mandátumszám		
Szocialista Párt	75	75	75
Független Szocialisták	25	25	31
Radikálszocialista Párt	148	145	150
Független Radikálisok	60	105	113
Baloldali Republikánusok	70	–	72
Republikánus Szövetség	116	137	75
Liberális Népi Akció	5	–	34
Konzervatívok	86	91	19
Függetlenek	2	2	20
Összesen	587	580	589
Mandátumok százalékos megoszlása			
Szocialista Párt	12,78	12,93	12,73
Független Szocialisták	4,26	4,31	5,26
Radikálszocialista Párt	25,21	25,00	25,47
Független Radikálisok	10,22	18,10	19,19
Baloldali Republikánusok	11,93	–	12,22
Republikánus Szövetség	19,76	23,62	12,73
Liberális Népi Akció	0,85	–	5,77
Konzervatívok	14,65	15,69	3,23
Függetlenek	0,34	0,34	3,40
Összesen	100,00	99,99	100,00

Források: Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 146–147.; Dieter Nohlen uo. p. 703.; Laurent de Boissieu: http://www.france-politique.fr/assemblee-nationale-1910.htm

[16] „Néhány frakció a helyek túlnyomó többségéért küzdött, mások csak egy kevésért. Így például az 1898-as választáson a mérsékelt republikánusok, hogy megőrizzék a kormányzást (magukat néhány csoportra osztva), a helyek túlnyomó többségéért küzdöttek, a radikálisok valamivel kevesebb mint feléért, a szocialista radikálisok egynegyedéért, a szocialisták alig kevesebb mint feléért, azok a monarchisták, akik a republikánusokkal szövetkeztek, egyhatodáért és a monarchisták egyharmadáért." Campbell szerint egyébként a választások után a törvényhozásban a III. Köztársaság egész időszaka alatt sokpártrendszer működött. Peter Campbell: i. m. p. 35.

[17] Uo. pp. 85–86.; 90–93.; 96.; Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 178.

[18] Peter Campbell: uo. p. 95.; Andrew McLaren Carstairs: uo. pp. 178–179.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 145.; 147.; Dieter Nohlen: i. m. pp. 691.; 703.; David Petrovics Pricker: i. m. 332–333. o. Egyes források a Nemzeti Blokk szavazat- és mandátumszámairól eltérő adatokat tartalmaznak. Campbell szerint e választási szövetség 273 parlamenti székhez jutott, Pricker viszont azt állítja, hogy 437 képviselő tartozott e koalícióhoz, míg az almanach és a kézikönyv a Nemzeti Blokkot meg sem említi az induló formációk között, az azt alkotó négy párt azonban e két forrás szerint is

437 mandátumot szerzett. A választási almanach adatai az alábbi szavazat- és mandátummegoszlást mutatják:

Pártok	Szavazatok	Mandátumok	Eltérés
Republikánus Unió	22,3%	32,6%	+ 10,3%
Konzervatívok	14,0%	14,3%	+ 0,3%
Független Radikálisok	6,2%	8,3%	+ 2,1%
Baloldali Republikánusok	10,9%	12,8%	+ 1,9%
Radikálszocialisták	17,4%	17,2%	- 0,2%
Köztársasági Szocialisták	5,3%	3,6%	- 1,7%
Szocialisták	21,2%	10,9%	- 10,3%
Egyéb pártok	2,7%	0,3%	- 20,4%
Összesen	100,0%	100,0%	± 14,6%

Thomas T. Mackie - Richard Rose: uo. A Loosemore–Hanby-index 85,4% volt.

[19] Peter Campbell: uo. p. 97.; Andrew McLaren Carstairs: uo.; Thomas T. Mackie - Richard Rose: uo.

A választási almanach adatai az alábbi szavazat- és mandátummegoszlást mutatják:

Pártok	Szavazatok	Mandátumok	Eltérés
Republikánus Unió	35,3%	35,5%	+ 0,2%
Konzervatívok	4,2%	4,4%	+ 0,2%
Centrum	11,7%	9,2%	- 2,5%
Baloldali Szövetség	38,0%	46,3%	+ 8,3%
Kommunista Párt	9,8%	4,5%	- 5,3%
Egyéb pártok	1,0%	-	- 1,0%
Összesen	100,0%	99,9%	± 8,7%

A Baloldali Szövetségen belül a szocialisták a szavazatok 20,1 és a mandátumok 18,1, a radikális és a köztársasági szocialisták pedig együttesen 17,9, illetőleg 28,2%-át nyerték el. A Loosemore–Hanby-index 91,3% volt. A centrumot a baloldali köztársaságiak és a független radikálisok alkották.

[20] Peter Campbell: uo. p. 98. Campbell megjegyezte, hogy e két tényező miatt „a jobboldali és a jobbközép pártok 67 olyan képviselői helyet nyertek el, amelyeket egyébként a baloldali tömb szerzett volna meg". Peter Campbell: uo.

[21] Uo. pp. 99–100.; Thomas T. Mackie - Richard Rose: uo. Az 1932. évi választás esetében a két forrás azonos adatokat tartalmaz; eltéréssel csupán annyiban találkozhatunk, hogy az almanach a jobboldali és a jobbközép tömörülés eredményeit pártonként mutatja be, s emellett az algériai voksok és mandátumok megoszlását is magába foglalja.

[22] Peter Campbell: uo. pp. 100–101.; Thomas T. Mackie - Richard Rose: uo. A Nemzeti Front összetételét Campbell nem mutatja be; az e szövetséghez tartozó pártokat az almanach is csupán lábjegyzetben sorolja fel.

[23] Thomas T. Mackie - Richard Rose: uo.

[24] „1924-re a radikálisok megszüntették szövetségüket a jobboldali pártokkal és visszatértek tradicionális helyükre a baloldalon. De ők ezt a helyet akkor foglalták el, amikor a nap kérdései politikaiak voltak, nem pedig gazdaságiak és társadalmiak, mint most. A radikálisok és támogatóik, főként helyi értelmiségiek, kis üzletemberek, kézművesek és parasztok, politikailag még a baloldalon voltak, de gazdasági kérdésekben, mindenekfelett a fizetőeszköz értékét és az állam fizetőképességét érintő kérdésekben, az ő helyük a jobboldal felé mozdult el. Amikor a választási szövetségeket létrehozták, és »a baloldalon nincsenek ellenségek« csatakiáltást hallatták, akkor a radikálisok

együttműködtek a szocialistákkal és a baloldal szakadár csoportjaival, még a kommunistákkal is. Amikor a költségvetést kellett egyensúlyba hozni, a frankot megvédeni és reformokat elfogadni, és mindezért fizetni, akkor a radikálisok a jobboldal felé mozdultak el. Ennek eredményeként, bár a baloldal győzött az 1924., az 1932. és az 1936. évi választásokon, és bár az egymást követő kamarák mindegyike baloldali többséggel indult, mindegyik választást követő két éven belül ez a többség összeomlott, 1926-ban, 1934-ben és 1938-ban a pénzügyi és gazdasági kérdések miatt, 1934-ben botrányokkal bonyolítva, amelyek meggyengítették a baloldal és a köztársaság autoritását. Az 1928-ban megválasztott kamarában a radikálisok először együttműködtek a jobboldallal a frank védelmében, de ez a szövetség a reakcióval kellemetlen volt és nem maradt sokáig teljes." Peter Campbell: i. m. p. 38.

[25] Uo. pp. 128–129.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 158–159. o.

[26] Peter Campbell: uo. pp. 130–131.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 166–167.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 149.; 151. Campbell adatai egyébként valamelyest eltérnek a másik két forrásétól. Míg a nemzetközi választási almanach és az annak információit átvevő hazai szerzőpáros táblázatai szerint hat párt jutott be a nemzetgyűlésbe, Campbell két baloldali szocialista és egy szélsőjobboldali képviselőt is feltüntet az 1958. évi voksolás eredményeinek ismertetésekor. Mivel ekkor a baloldali, autonóm szocialisták kiváltak pártjukból, ez esetben Campbell adatait véljük pontosabbnak.

[27] Peter Campbell: uo. pp. 132–133.; Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 153–155. A második fordulós küzdelmeket jellemezve Campbell hangsúlyozta, hogy azok drámaian leegyszerűsödtek. „203-ban volt egy kétszereplős harc egyfelől egy gaulle-ista és másfelől egy kommunista (103-ban) vagy egy szocialista (58-ban) vagy egy másik (42-ben) jelölt között; 18 választókerületben volt egy kétszereplős harc egy kommunista és egy nem UNR-UDT jelölt között; 15 választókerületben volt egy kétszereplős harc két centrista jelölt között. A fennmaradó körzetekben három vagy több jelölt volt, közöttük általában egy kommunista és egy gaulle-ista is. A gaulle-ista vezetők hangsúlyozták, hogy a választóközönség lényegében az elnök és a kommunisták között választhat; a centristák elutasították, hogy általános megállapodást kössenek a kommunistákkal, bár néhány informális és nem teljes körű megegyezés született a kommunisták és a szocialisták között. A második fordulós szavazáson valamennyi párt vesztett támogatottságából, kivéve a gaulle-istákat, akik figyelemre méltóan megerősödtek, és megszerezték a szavazatok több mint kétötödét." Peter Campbell: uo. p. 133.

[28] Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 142., 153.; 155.

[29] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 168–169. o.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 153.; 155.

[30] Johancsik János: A francia Szocialista Párt és a baloldali egység. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 101–102. o.

[31] Thomas. T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 142–143.

[32] Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Thomas. T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 153–155.

[33] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 151–152.; 168–169. o.; Thomas. T. Mackie – Richard Rose: uo.; Johancsik János: i. m. 125–127. o. Johancsik hangsúlyozta, hogy az első forduló előtt „erősen érvényesült a két baloldali párt versengése, ami kedvezőtlenül hatott az eredményekre. Az első fordulóban még így is a baloldali pártok együttesen (48,59%-kal) meghaladták a kormányzó pártok eredményét (46,44%)." (Johancsik az összesítés során olyan formációk támogatottságát is figyelembe vette, amelyek nem jutottak mandátumhoz.) Ennek ellenére az eredmény a baloldal számára kudarcnak minősült, mert „nem tudta a kormányzati fordulatot elérni". Johancsik János: uo. 127. o.

[34] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 152–153., 168–169. o.; Thomas. T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 153.; 155.

[35] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 153.; 160–161.;, 170–171. o.; Thomas. T. Mackie – Richard Rose: uo.

[36] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 153.; 170–171. o.; Thomas. T. Mackie – Richard Rose: uo.

[37] Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Gazdag Ferenc: *Franciaország története 1918–1995.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2011. 203. o.

[38] A koncentráció fokának csökkenéséről lásd még Fábián György – Kovács László Imre: uo. 153–154. o.

[39] Uo. 153.; 170–171. o.

[40] Uo. 172–173. o.

[41] Dieter Nohlen: i. m. p. 702.

[42] http://en.wikipedia.org/wiki/French legislative election 2012; A Nemzeti Fronttal szembeni összefogás elmaradása az elnökválasztáson vereséget szenvedett korábbi államfő, Nicholas Sarkozy politikai irányvonalának következménye volt. „A jobbra nyitás során alaposan felpuhult a »köztársasági front« elve. Még Chirac idejében alakult ki a stratégia, hogy a polgári jobboldal [...] inkább a szocialista, mintsem a szélső jobboldal állva maradt jelöltjét támogatja. Az UMP jelenlegi főtitkára, az ősszel esedékes pártelnökválasztás egyik valószínű indulója, Jean-François Copé a szocialistákat és a szélsőjobbot egybemosta, szerinte az UMP-nek egy második fordulós választáson egyiket sem szabad támogatnia." Dési András: Franciaország. Jelentős változások előtt áll a választásokat sorra elvesztő jobboldal. Szakadás vagy szakadék? *Népszabadság,* 2012. június 22. 8. o.

[43] Az 1945–1946 és az 1958–2002 közötti időszakra vonatkozó effektív választási és parlamenti pártszámokat lásd Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 155.; 159–162. o. A szerzőpáros az effektív pártszámokat jórészt Arend Lijphart könyve alapján adta meg. Lásd Arend Lijphart: i. m. Appendix B Indices of Disproportionality and Party System Characteristics. pp. 160–161.; Az 1893–1936, az 1951–1956 és a 2007–2012 közötti periódusokra vonatkozó effektív pártszámok saját számításainkon alapulnak, melyek forrását az első időszak esetében Thomas T. Mackie és Richard Rose választási almanachja alkotta, a harmadik alapadatai pedig Dieter Nohlen és Philip Stöver kézikönyvéből, illetőleg a Wikipediából származtak.

[44] Molnár Erik: i. m. 179–180.; 307–309. o.

[45] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. p. 166.

[46] Uo. pp. 160.; 162.; 170.; Molnár Erik: i. m. 309.; 321–322.; 393. o.

[47] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 164.

[48] Andrew McLaren Carstairs: uo.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 166.; 168.; 170.; Rédei József: *Az új parlamentarizmus.* Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, 1913. 9. o. Kivételesen, 1884-ben az is előfordult, hogy a szocialisták sajátos választási szövetséget kötöttek az akkor létrejött Német Szabadelvű Párttal és a Centrum Párttal, hogy visszaszorítsák a két konzervatív alakzatot és a nemzeti liberálisokat. Lásd Molnár Erik: i. m. 331. o.

[49] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 165.; 167.; 169.; 171.

[50] Számításaink forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.

[51] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 50.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 39–40.

[52] Andrew McLaren Carstairs: uo.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 46–51.

[53] Andrew McLaren Carstairs: uo. p. 53.; Hegedűs Éva: Belgium alkotmánya. In: Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 228. o.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 50–51.

[54] E számítások forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 46–51.; 53.

[55] National results since 1850 and results of provincial elections 2nd half 20th century. http://www.stembusuitslag.com/tweedekamer1848.html. Forrás: Tableau van Willem Ruizendaal, bezoekerscentrum Tweede Kamer. Dr. E. Rijpma de ontwikkelinsgang der historie.

[56] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 322.; 324–326.

[57] E számítások forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 329.; 331.; National results since 1850 and results of provincial elections 2nd half 20th century.

http://www.stembusuitslag.com/tweedekamer1848.html. Forrás: Tableau van Willem Ruizendaal, bezoekerscentrum Tweede Kamer. Dr. E. Rijpma de ontwikkelinsgang der historie.

Az internetes forrás a szavazatok megoszlására vonatkozó adatokat nem tartalmaz, ezért az 1850–1886 közötti időszakra az effektív választási pártszámokat nem számíthatjuk ki.

[58] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 324.; 326.; 328–330.

[59] Uo. pp. 329–331.

[60] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 89–90.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 356–358.

[61] Andrew McLaren Carstairs: uo. p. 91.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. p. 356.

[62] Andrew McLaren Carstairs: uo. pp. 91–94.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 358.; 363.; 367.; Alekszandr Szergejevics Kan: i. m. 187. o.; Charlotte Larsen Cadoret: Norway. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 1449–1458.

[63] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 361.; 363.; 365–367.

[64] E számítások forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 361.; 363.; 365.; 367.

[65] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 149–151.; 154.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. p. 258. 1861-ben 443 egymandátumos körzetet hoztak létre, 1882–1890 között a jogosultak 508 képviselői hely betöltéséről 135 többmandátumos választókerületben voksolhattak, majd 1892-ben a korábbi rendszer visszaállításakor 508 egymandátumos körzetet intézményesítettek. Lásd Frank J. Coppa (Editor-in-Chief): *Dictionary of Modern Italian History.* Connecticut – London, Greenwood Press Wesport, 1985. p. 318.

[66] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 258.; 261.; Mario Caciagli: Italy. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds.): i. m. pp. 1065–1068.; 1082–1083.

[67] Mario Caciagli: uo. pp. 1082–1083. A történelem szokásos iróniájaként 1912 júliusában a reformistákat Mussolini javaslatát megszavazva zárták ki. „A sorsdöntő kizárási vitánál 12 556 küldött zárkózott a Mussolini, 3250 a baloldali reformista Modigliani javaslat (maguk zárták ki magukat) és 5633 a Giuseppe Reina-féle jobboldali mérsékelt reformista javaslat mögé, amely csak megrovást helyezett kilátásba." A kizárást követően „Bissolatiék nyomban új pártot alakítottak, csatlakozott hozzájuk néhány szocialista parlamenti és törvényhatósági képviselő, lapot adtak ki, az Olasz Szocialista-Reformista Párt azokon a nyomdokokon haladt tovább, amelyeket Bissolati és Bonomi jó előre megjelölt számára." Jemnitz János: *A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–1914).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 128–129. o.

[68] Mario Caciagli: uo. pp. 1068.; 1083.

[69] Uo. pp. 1066–1068.; 1082–1083.

[70] Az 1861-től 1892-ig terjedő időszakban megfelelő adatok hiányában az effektív választási pártszámokat Olaszország esetében sem számíthatjuk ki. Thomas T. Mackie és Richard Rose nem-

zetközi választási almanachja e korszakról egyáltalán nem tartalmaz adatokat, míg Mario Caciagli táblázatai kizárólag az 1876-os és az 1880-as választások esetében közlik a szavazatok pártok közötti megoszlását.

[71] E számítások forrását lásd Mario Caciagli: uo. A szerző egyébként a szavazatok pártok közötti megoszlását az 1897. évi választások esetében sem ismerteti.

4. Arányos képviselet és sokpártiság

Az arányos képviselet, az általános választójoghoz hasonlóan, a politikai rendszer demokratizálódásának folyamatában jelent meg. A többségi szisztémáról az arányosra történő áttérés politikai motivációiról a szakirodalomban különféle elméletek születtek. Stein Rokkan az 1960-as évek végén úgy látta, hogy az új rendszert egyfelől az erősödő munkásosztály, másfelől a korábbi pozíciójukat védő polgári pártok követelésére vezették be. Álláspontja szerint e változtatástól a munkásság érdemi parlamenti képviseletének megteremtését várta, míg a konzervatív és a liberális erők az áttéréssel a szocialista-szociáldemokrata formációk törvényhozási többségét kívánták megakadályozni. Ugyanakkor Rokkan feltételezte, hogy a hagyományos pártok megőrizték a régóta működő választási rendszert, ha a választójog kiterjesztésének időszakában széles szövetséget alkottak az erősödő munkásmozgalommal szemben.[1]

Három évtizeddel később Carles Boix újraértelmezte és kiegészítette Rokkan elméletét. Ezt azért tartotta szükségesnek, mert véleménye szerint az eredeti teória nem vizsgálta azokat a feltételeket, amelyek a hagyományos pártokat a fennálló választási rendszer megváltoztatására ösztönözték. Matematikai-statisztikai módszerekkel is alátámasztott elemzése kimutatta, hogy e politikai erők reformszándéka egyfelől az új formációk támogatottságának mértékétől, másfelől a konzervatív és a liberális alakzatok együttműködési készségétől és lehetőségétől függött. Boix úgy látta, hogy e szempontok alapján három esetet különböztethetünk meg. Ha a jobboldalon egy párt domináns pozícióval rendelkezett, s így összegyűjthette a pólust támogató voksokat, a hagyományos politikai erők megőrizték a többségi rendszert. Hasonlóan cselekedtek akkor is, ha egy viszonylag gyenge szocialista formációval versengtek, függetlenül attól, hogy egységes vagy széttagolt volt-e a politikai spektrum jobboldala. Ezzel szemben az arányos képviselet bevezetése elkerülhetetlenné vált, amennyiben egy erős szocialista párt közel azonos támogatottságú hagyományos erőkkel küzdött a voksokért, illetőleg ez utóbbiak szilárdan elkötelezett szavazótáborral rendelkeztek, ami lényegében kizárta összefogásukat.[2] Emellett Boix azt is hangsúlyozta, hogy az abszolút többségi rendszer keretei között

működő régi pártok kevésbé törekedtek a választási szisztéma reformjára; a második körben ugyanis általában nagyobb lehetőség nyílt baloldalellenes szövetségek létrehozására, mint a relatív többség elvének alkalmazása esetén.[3] Ugyanakkor – Rokkannal ellentétben – egyáltalán nem vizsgálta az alulról jövő politikai nyomást, a munkásmozgalom aktív szerepét az arányos képviselet elvének bevezetésében.

Az egyes országokban, mint ezt rövidesen részletesebben is kifejtjük, a többségi formuláról az arányosra történő áttérést valóban egyrészt a szocialista tömegpártok, másrészt a munkásbaloldal térnyerését korlátozni kívánó konzervatív és mérsékelt liberális erők követelték, illetőleg kezdeményezték. A Német Szociáldemokrata Munkáspárt már 1891-es erfurti programjában követelte az arányos képviselet elvének bevezetését, Belgiumban az 1890-es években a katolikusok, Svédországban a századfordulót követően a konzervatívok, Olaszországban pedig az I. világháború végén a liberálisok várták e választási reformtól pozíciójuk (részleges) megőrzését. Végül is az áttérés Németországban és Ausztriában polgári demokratikus forradalom következtében valósult meg, Dániában egy alkotmányos válság keretében, jórészt utcai megmozdulások hatására zajlott le, míg máshol a politikai erők hosszabb-rövidebb idő alatt létrejött konszenzusán alapult.

Mivel e változások a tömegdemokrácia kialakulásának, illetőleg megszilárdulásának egyik mozzanatát alkották, mindig egy viszonylag fejlett pártstruktúra keretében mentek végbe. Ezért az új választási rendszer hatásmechanizmusa azonnal működésbe lépett, s így a politikai spektrum további fejlődését három alapvető tényező, a „kiindulási" helyzet, a társadalmi törésvonalak köre és erőssége, valamint az arányos képviselet elvének a pártszerkezetre gyakorolt befolyása szabta meg. Az összehasonlító elemzés lehetőséget biztosít arra, hogy az egyes változók szerepét viszonylag pontosan értékelhessük.

Az új választási rendszer bevezetésének időpontjában az egyes államok pártstruktúrája jelentősen különbözött egymástól. Norvégiában, Hollandiában, Németországban és Franciaországban az áttérést megelőzően rendkívül tagolt, bonyolult szerkezet működött; az előbbi két államban hat, illetőleg hét, az utóbbiakban pedig még ennél is magasabb volt a parlamenti szereplők száma, s e politikai formációk többsége viszonylag szilárd társadalmi bázissal rendelkezett. Svédországban és Belgiumban viszont e reform időpontjában mindössze három-három, s Dániában is csupán négy párt foglalt helyet a törvényhozásban. Ugyanakkor Dél-Európában a fasiszta, illetőleg a jobboldali autoritárius rendszerek bukása után legitim parlament nem működött, ám a többpárti struktúra megszerveződése ezen országokban is megelőzte az arányos képviselet elvének bevezetését.

Az arányos képviselet klasszikus államában, a weimari köztársaságban e rendszert az 1918. novemberi polgári demokratikus forradalom nyomán hatalomra került szociáldemokraták vezették be. Első változatában, mellyel az alkotmányozó nemzetgyűlés tagjait választották meg, az ország területét 37 körzetre bontották, s a mandátumokat a d'Hondt-módszer alkalmazásával osztották ki. Az új törvény megengedte a listakapcsolást, s e lehetőséggel élve a polgári pártok megakadályozták, hogy az 1919-ben lebonyolított voksoláson a szociáldemokraták és a független szociáldemokraták együttesen abszolút többséget szerezzenek. Az alkotmányozó nemzetgyűlési választáson egyébként 19 formáció indult, s közülük csak 10 került be a parlamentbe, vagyis kevesebb, mint az 1871–1918 közötti időszak bármely voksolásán.

E szavazáson, az utolsó birodalmi választáshoz hasonlóan, a szociáldemokraták győztek, s fele annyi vokssal a Centrum Párt végzett a második helyen. Viszonylag jól szerepelt a Német Demokratikus Párt is, míg a korábbi konzervatív formációk helyébe lépő Német Nemzeti Néppárt a vesztes háború közvetlen hatására elődeinél valamivel gyengébb eredményt ért el. E négy politikai alakzat együttesen a voksok 85,8 és a képviselői helyek 88,6%-át szerezte meg, s így az arányos képviselet bevezetése ellenére a koncentráció foka érzékelhetően erősödött.[4]

Az elveszett szavazatok magas száma miatt 1920-ban a d'Hondt-formulát az ún. automatikus rendszerrel váltották fel. E szisztémában a képviselői helyeket három szinten osztották ki; először a választókerületekben a pártok 60 ezer szavazatonként kaptak egy-egy mandátumot, majd a töredékeket a körzetek unióiban összesítették, s ismét 60 ezer voks után járt egy újabb parlamenti szék. Végezetül, a második körben keletkezett maradékok alapján a politikai erők 30 ezer szavazatonként országos listáikról pótlólagos helyekhez juthattak, amennyiben az első két szakaszban legalább egy képviselőt küldhettek a törvényhozásba.[5]

Az 1920-ban lebonyolított választáson, jórészt a versailles-i békediktátum elfogadása miatt, a három legnagyobb párt támogatottsága erőteljesen mérséklődött. A szociáldemokraták 61, a Centrum 27, a német demokraták pedig 36 mandátumot vesztettek, s ez utóbbi formáció parlamenti székeinek száma csaknem megfeleződött. Ekkor azonban a baloldali és a liberális pólus pozíciója még változatlan maradt, mivel a Független Szociáldemokrata Párt 62-vel, míg a Német Néppárt 46-tal növelte képviselői helyeinek számát. Emellett a viszonylag nagymérvű változáshoz az is hozzájárult, hogy az 1918 végén megalakult Kommunista Párt, illetőleg a Centrumból kivált Bajor Néppárt első alkalommal jutott be a törvényhozásba. A békediktátum hatása abban is kifejeződött, hogy erősödött a Német Nemzeti Néppárt támogatottsága, mely a polgári demokratikus berendezkedéssel szemben álló társadalmi csoportok, az arisztokrácia, illetőleg az államhivatalnoki és a katonatiszti kar érdekeit képviselte.

Az 1924-ben lezajlott két választáson, részben a forradalmi korszak lezárulása, részben a Ruhr-vidék megszállása miatt a konzervatív előretörés folytatódott. Májusban az újraegyesült szociáldemokraták, 20,5%-os támogatottságukkal épphogy megelőzték a Német Nemzeti Néppártot, mely decemberben is megőrizte második helyét. E voksolásokon egyébként a kommunisták már viszonylag széles bázissal rendelkeztek, jelentős számú szavazót vonzva magukhoz a szociáldemokratáktól. Emellett 1924 májusában került be először a Reichstagba az 1919-ben létrejött Német Nemzetiszocialista Munkáspárt, s jutott képviselethez három kisebb alakzat, a kisiparosokra és kiskereskedőkre támaszkodó Gazdasági Párt, a Parasztliga és a Társadalmi Párt. Ily módon a parlamenti szereplők száma 10-ről 13-ra emelkedett, amely az 1871–1918 közötti időszak átlagának felelt meg.[6]

1928-ban a két munkáspárt jelentős mértékben javította pozícióját, amit elsősorban az előző négy év viszonylag sikertelen polgári koalíciós kormányzása magyaráz. A szociáldemokraták a voksok 29,8%-ával 22 új parlamenti széket szereztek, s kilenccel növelték mandátumaik számát a kommunisták is. E baloldali előretörés elsődlegesen a Német Nemzeti Néppárt terhére valósult meg, miközben valamelyest a középpártok támogatottsága is gyengült. Minimálisan csökkent a nemzetiszocialisták szavazótábora is, a szélsőjobboldal visszaszorulása azonban a nagy világgazdasági válság kitörése következtében átmeneti jelenségnek bizonyult. Az 1930-ban lebonyolított előrehozott választáson a nemzetiszocialisták, híveik arányát több mint hétszeresére növelve, a szavazatok 18,3%-ával a szociáldemokraták mögött a második helyen végeztek, miközben a Német Nemzeti Néppárt bázisának felét elvesztette, s csaknem hasonló mértékben gyengült a mérsékelt liberális Német Néppárt is. 1932 nyarán, a következő idő előtti választáson már a náci párt győzött, elnyerve a képviselői helyek 37,8%-át. Sikerét elsősorban az egykori liberális szavazótábor átáramlásának köszönhette, amit egyértelműen bizonyít az a tény, hogy ekkor e blokk három formációja együttesen a voksok mindössze 2,6%-át szerezte meg. Valamelyest a megosztott baloldal híveinek aránya is csökkent; a szociáldemokraták az 1930. évi 24,5%-kal szemben csupán a választók 21,6%-ának bizalmát élvezték, miközben a kommunisták szavazati részesedése 13,1%-ról mindössze 14,6%-ra emelkedett. 1932 novemberében, az újabb előrehozott választáson a nemzetiszocialisták ugyan több mint kétmillió támogatót és 34 mandátumot vesztettek, ám ismét az élen végeztek, 12,7%-kal megelőzve a szociáldemokratákat. Ugyanakkor a két munkáspárt együttesen 25 mandátummal többet szerzett a náciknál, jelezve a politikai mező nagymérvű polarizáltságát. Ilyen erőviszonyok mellett – rövid átmeneti időszakot követően – Hindenburg köztársasági elnök csakúgy, mint a Német Nemzeti Néppárt és a Centrum egy Hitler vezette kormány megalakításában látta a kiutat, ami aztán a weimari köztársaság bukásához és a III. Birodalom létrejöttéhez vezetett.[7]

A weimari köztársaság utolsó időszakában, főként a jobboldalon végbemenő pártszakadások és alakulások következtében a politikai széttagoltság fokozódott, ám a századforduló körüli szintet nem érte el. 1928-ban bekerült a törvényhozás-

ba a Keresztény Nemzeti Paraszt- és Vidékpárt, melyet a Német Nemzeti Néppárt és a Német Néppárt regionális farmerszervezeteket irányító vezetői hoztak létre, valamint a Birodalmi Párt a Népjogokért elnevezésű alakzat. 1930-ban ez utóbbi szervezet kiesett, bejutott viszont a Német Nemzeti Néppártból annak nácibarát politikája miatt kiszakadt két formáció, a Keresztényszociális Népszolgálat és a Konzervatív Néppárt. E változások nyomán a parlamenti szereplők száma 15-re emelkedett, majd 1932-ben 14-re, illetőleg 13-ra mérséklődött. Ez utóbbi két választáson egyébként – a nemzetiszocialisták előretörése és a közép széthullása következtében – a koncentráció foka erőteljesen növekedett. A négy legnagyobb párt, a nácik, a szociáldemokraták, a kommunisták és a katolikus centrum együttesen a voksok 85,9, illetőleg 82,3%-át nyerték el, ami a csaknem teljesen arányos rendszerben a mandátumok 86,6, valamint 83,4%-ának birtoklásával járt együtt.[8]

A politikai struktúrában lezajlott változások az effektív választási és parlamenti pártszám alakulásában is kifejeződtek. Az 1919 januári alkotmányozó nemzetgyűlési voksoláson mindkét paraméter, 4,30-as, illetőleg 4,10-es nagyságrendjével addigi történelmi mélypontjára süllyedt, igazolva azt az állítást, hogy az arányos képviselet elvének bevezetése önmagában még nem vezet széttagolódáshoz, sőt csökkentheti is a pártszerkezet töredezettségét. Egy évvel később viszont e mutatók értéke 6,72-ra és 6,41-ra ugrott, nem függetlenül attól, hogy a d'Hondt-módszert az ún. automatikus rendszerrel váltották fel. 1924 májusában aztán az effektív választási pártszám, 7,56-os nagyságrendjével, történelmi csúcspontjához érkezett, s a parlamenti is rendkívül magasra, 7,11-ra emelkedett. Kismértékű, átmeneti csökkenés után az 1930. szeptemberi előrehozott voksoláson e paraméterek ismét hételemű struktúrát jeleztek, a korszak két utolsó szabad voksolásán, 1932 júliusában és novemberében azonban mindkét mutató értéke jelentősen mérséklődött. Első alkalommal az effektív választási pártszám 4,40-re, a parlamenti pedig 4,36-ra esett vissza, s a második megmérettetésen is csupán a 4,93-os, illetőleg a 4,79-os szintet érte el. E csökkenés egyébként nemcsak a csúcspontokhoz, hanem a periódus egészének 6,05-os, valamint 5,77-os átlagához képest is jelentősnek tűnik, hátterében azonban a nemzetiszocialisták ugrásszerű erősödése húzódott meg.[9]

A weimari köztársaság instabilitását, majd bukását tehát elsődlegesen nem a széttagolt pártszerkezet, hanem a politikai erők polarizációja idézte elő, amit az alkotmányos berendezkedés legitimációs deficitje és a világgazdasági válság nyomán kiéleződött osztálykonfliktus magyaráz.[10] Ilyen körülmények között szükségszerűen jutottak befolyásos szerephez a „rendszerellenes" pártok, amelyek közül a nemzetiszocialisták térnyerését sem az egy-, sem a kétfordulós többségi szisztéma nem tudta volna megállítani. A választási eredmények – Ferdinand A. Hermens korábban már idézett felfogásával szemben – azt mutatják, hogy az előbbi formula alkalmazása esetén a náci párt akár abszolút többséget is szerezhetett volna, hiszen 1932-re a legerősebb formációvá vált, 15,7, illetőleg 12,7%-kal előzve meg a szociáldemokratákat. Nem vezetett volna más eredményhez a kétfordulós rendszer sem, mivel egyes jobboldali erők együttműködtek a nemzetiszocialistákkal, s így a

második körben nem jöhetett volna létre átfogó, valamennyi mértékadó formációra kiterjedő koalíció a szélsőjobboldali alakzattal szemben.[11]

Ugyanakkor az arányos képviselet annyiban megkönnyítette a nemzetiszocialisták helyzetét, hogy az adott körülmények között kizárta egypárti kabinetek megalakítását, s mivel a kormányzati szövetségek instabilnak bizonyultak, rendszeresen előrehozott választásokat tartottak, majd a világválság kitörését követően a végrehajtó hatalmat parlamenti támogatás nélkül, a szükségrendeleti jog alapján gyakorolták. Ebben az időszakban azonban még a brit választási rendszer sem biztosított mindig stabil, többségi kormányzást; 1922–1931 között, mint korábban már említettük, öt voksolást, köztük három idő előttit bonyolítottak le, s 1923-ban, illetőleg 1929-ben a győztes nem szerezte meg a képviselői helyek több mint 50%-át.

A weimari köztársaságban alkalmazott, korlátozás nélküli arányos szisztéma negatív értékelése döntő szerepet játszott abban, hogy e rendszert az 1949-ben létrejött NSZK nem vette át. A II. világháborút követően megalakult, keresztényszociális, konzervatív és liberális értékeket ötvöző Kereszténydemokrata Unió a többségi elv bevezetését támogatta, s az angolszász megszálló hatalmak is lényegében e megoldást szorgalmazták. Ezzel szemben a szociáldemokraták, korábbi álláspontjukhoz ragaszkodva, az arányos képviselet hívei maradtak, s a kisebb pártok is elutasították a CDU javaslatát. Kompromisszumként végül is egy olyan vegyes rendszert hoztak létre, mely egyszerre próbálta az arányosság és a kormányzati stabilitás követelményét érvényesíteni. E közbenső megoldás intézményesítéséhez emellett az is hozzájárult, hogy a formálódó sokpárti struktúra nem kedvezett a tiszta többségi rendszer bevezetésének. Ezt egyébként a britek is felismerték, s ezért elfogadták, hogy zónájukban a tartományi voksolásokon a későbbi nyugatnémet szabályozáshoz hasonló szisztémát alkalmazzanak.

Az 1949-ben egy választásra elfogadott vegyes rendszerben a képviselők 60%-a egyéni körzetben, a relatív többség elve alapján, 40%-a pedig listán nyerte el megbízatását. A negatív weimari tapasztalatokra hivatkozva tartományi szinten bevezették az 5%-os küszöbhatárt, s az arányos ágon a parlamenti székeket a legerősebb pártnak kedvező d'Hondt-módszer alapján osztották ki. Ugyanakkor a kizárási klauzula nem vonatkozott azon formációkra, amelyek egy egyéni körzetben mandátumot szereztek. A későbbi megoldástól eltérően a jogosultak csak a jelölt személyére voksolhattak, s az egy szavazatot kétszer értékelő rendszer logikájának megfelelően e döntésük egyben az érintett párt listás ágon történő támogatását is jelentette.

E vegyes szisztéma azonban már ekkor is megszemélyesített arányos képviseletként működött. A mandátumokat ugyanis elsődlegesen a listás szavazatok arányában osztották ki, levonva e képviselői helyekből az egyes pártok egyéni körzetekben elnyert parlamenti székeit. Ha egy formáció e választókerületekben listás helyeinél több mandátumot szerzett, a különbözet növelte a törvényhozás létszámát.

A rendszer korlátozó elemei ellenére 1949-ben 10 párt jutott be a parlamentbe, ugyanannyi, mint a weimari köztársaság első két voksolásán. Az egyéni választókerületekben a relatív többségi formula közismert hatásmechanizmusa érvényesült,

s így a brit szisztémához hasonló kétpártrendszer alakult ki. A 242 mandátumból 115-öt a kereszténydemokraták, 96-ot pedig a szociáldemokraták nyertek el, s a fennmaradó 31 képviselői helyen a Szabaddemokrata Párt, a Bajor Párt és a Német Párt osztozott. Listás ágon viszont mellettük még hat más alakzat is parlamenti székekhez jutott, közülük azonban az országosan összesített voksok alapján csak a kommunisták lépték át az 5%-ot. A törvényhozásba bekerült pártok magas számát tehát egyértelműen az idézte elő, hogy a jogi küszöböt tartományi szinten alkalmazták. [12]

Hosszas viták után 1953-ban módosították a választási rendszert, a reform azonban a szisztéma alapvető elemeit nem érintette. A legfontosabb változtatás az volt, hogy az 5%-os küszöbhatárt országos szintre emelték, ami aztán döntő szerepet játszott a parlamenti szereplők számának csökkenésében. Emellett bevezették a kétszavazatos rendszert, lehetővé téve a másodlagos preferenciák érvényesítését. Módosították az egyéni és a listás helyek arányát is. Az utóbbiak számát 242-re növelték, s így a képviselők egyik fele többségi körzetben, másik fele pedig az arányos ágon nyerte el megbízatását. A jogi küszöb szigorítása következtében 1953-ban már csak hat politikai erő jutott be a törvényhozásba, s közülük kettő, a Német Párt és a Centrum bekerülését egyéni választókerületi mandátumszerzésének köszönhette.[13]

1956-ban újabb módosításokat hajtottak végre a választási rendszerben, melynek alapján a listás ág mandátumait országos szinten is kioszthatták, s ezzel összefüggésben a területi listák kapcsolását is lehetővé tették. E változtatás növelte a szisztéma arányosságát, miközben a jogi küszöböt tovább szigorították. A módosított szabályozás értelmében ugyanis csak azok a pártok mentesültek az 5%-os kizárási klauzula alól, amelyek legalább három egyéni körzetben képviselői helyet szereztek. E szigorító feltételnek az újraegyesítésig kizárólag egy alakzat, a Német Párt felelt meg, amely 1957-ben azért került be a törvényhozásba, mert hat többségi választókerületben az első helyen végzett.[14]

Az újabb változtatásokat követően a pártstruktúra koncentrációja tovább folytatódott. 1957-ben már csupán négy, az 1961–1980 közötti időszakban pedig mindössze három formáció jutott be a törvényhozásba, melyek együttes támogatottságának mértéke is állandóan növekedett. 1949-ben a kereszténydemokrata-keresztényszociális szövetség, a szociáldemokraták és a szabaddemokraták a voksok 70,4%-át kapták meg, 1961-ben részesedésük már 94,3%-ra emelkedett, 1972-ben, majd 1976-ban pedig elérte a 99,1%-ot. Mivel e folyamat egy magas szintű arányosságot biztosító szisztéma keretében zajlott le, a szakirodalomban nyugatnémet „választási csodáról" beszéltek, hangsúlyozva, hogy e modell egyszerre biztosította a kormányzati stabilitást és a választói akarat érvényesülését. E konszolidációt részben a jogi küszöbnek tulajdonították, ám a szerzők arra is utaltak, hogy e „csoda" gyorsütemű gazdasági növekedés és néhány más integráló tényező nélkül nem valósulhatott volna meg.[15]

Bár az 1950-es évek végére kialakult nyugatnémet pártszerkezet gyökeresen különbözött a császárság és a weimari köztársaság széttagolt struktúrájától, mégis

ezen időszakok tradícióira épült. A CDU-CSU szövetséget ugyanis bizonyos fokig a Centrum politikai utódának tekinthetjük, annak ellenére, hogy ez utóbbi formáció egy frakciója 1949–1957 között még önállóan indult a választásokon. A szociáldemokraták esetében a folytonosságot még egyértelműbben kimutathatjuk; noha e politikai alakzat ideológiai arculata az idő előrehaladtával jelentősen megváltozott, forradalmi munkáspártból reformistává, majd a polgári társadalom szociális államának hívévé vált, szervezeti keretei változatlanok maradtak. A „harmadik" politikai erő, a Szabaddemokrata Párt (FDP) jórészt a Német Demokratikus Párt hagyományait viszi tovább, bár annak irányvonalától hosszú időn keresztül valamelyest jobbra állt. Az újraegyesítés előtti pártszerkezetből tehát a tradicionális konzervatív és a nemzeti liberális szervezetek, valamint a „rendszerellenes" formációk hiányoztak, nem függetlenül attól, hogy az alkotmánybíróság 1951-ben a nemzetiszocialisták utódpártját, 1956-ban pedig a Kommunista Pártot betiltotta. Később, az 1960-as évek közepétől ilyen alakzatok ismét megjelentek a politikai küzdőtéren, ám a konszolidáció következtében nem jutottak érdemi szerephez. A háromelemű struktúra létrejöttét egyébként az is elősegítette, hogy a politikai spektrum jobboldalán fúziók sorozata zajlott le. Először a Száműzöttek és Üldözöttek Szövetsége, majd a Szabaddemokrata Pártból kivált Demokratikus Munkásegyesülés olvadt be a Német Pártba, 1960-ban pedig ez utóbbi formáció egyesült a Kereszténydemokrata Unióval.

A nyugatnémet pártszerkezetet ugyanakkor mindvégig a jobbközép pólus relatív túlsúlya jellemezte. Az 1949–1990 közötti időszakban – az 1972. évi voksolás kivételével – valamennyi választáson a CDU-CSU szövetség végzett az első helyen, abszolút többséget azonban csupán egyetlen alkalommal, 1957-ben szerzett. Ugyanakkor a Szociáldemokrata Párt hosszú időn keresztül folyamatosan növelte támogatottságát, melynek csúcspontját, a voksok 45,85%-ával 1972-ben érte el, amikor a keleti szerződések körüli viták közepette legyőzte az azokat elutasító kereszténydemokratákat. A Szabaddemokrata Párt, 10%-osnál valamivel gyengébb átlagos teljesítményével, általában a mérleg nyelvének szerepét töltötte be; először a kereszténydemokrata-keresztényszociális szövetséggel kormányzott együtt, 1969–1982 között a szociáldemokratákkal alkotott koalíciót, majd partnerével szakítva ismét hatalomra segítette a jobbközép formációt.[16]

A háromelemű, stabil pártszerkezetet először a Zöldek megjelenése módosította; a jórészt posztmateriális értékekre építő környezetvédő alakzat első alkalommal 1983-ban került be a törvényhozásba, négyre növelve a parlamenti szereplők számát. Az új formáció alapvetően a szociáldemokraták bázisából szerzett szavazókat, megtörve a klasszikus munkáspárt több évtizedes monopóliumát a politikai spektrum baloldalán. Négy évvel később a Zöldek támogatottságának mértéke már túllépte a 8%-ot, s noha 1990-ben, a II. világháború utáni első össznémet választáson az újraegyesítéssel szembeni kritikus magatartások miatt kiestek a törvényhozásból, 1994 óta pozíciójukat véglegesen stabilizálták.[17]

1987-ben újabb választási reformot hajtottak végre, melynek során a legnagyobb pártnak kedvező d'Hondt-módszert a Hare-formulával váltották fel. A parla-

menti formációk számának további emelkedését azonban nem e változtatás, hanem az idézte elő, hogy 1990-ben, az első össznémet választáson a kizárási klauzulát a szövetségi szint helyett az egykori NDK és NSZK területén elkülönítetten alkalmazták, s így az állampárt utódszervezete, a Demokratikus Szocializmus Pártja, valamint a Bündnis'90 elnevezésű koalíció is bekerült az újraegyesítés miatt felemelt létszámú törvényhozásba. 1994-től ez utóbbi alakzat a Zöldekkel egyesülve vált a politikai struktúra stabil elemévé, míg az utódpárt – az 1998. évi szavazás kivételével – a következő voksolásokon csak egyéni körzeti győzelmeinek köszönhette parlamenti státusának megőrzését.[18] 2005-ben aztán döntő fordulat következett be; az időelőtti választások kiírását követően a Demokratikus Szocializmus Pártja és a WASG elnevezésű nyugati szakszervezeti formáció egyesülésével létrejött a Balpárt, melynek tevékenysége az egykori NSZK területére is kiterjedt. Az új alakzat, jelentős számú szociáldemokrata szavazót vonzva magához, a voksok 8,7%-át nyerte el, s e teljesítményével híveinek aránya több mint kétszeresére növekedett. Erősödött a szabaddemokraták pozíciója is, miközben a győztes CDU-CSU szövetség támogatottsága 2002-höz képest 3,3%-kal mérséklődött. Ezzel az eredménnyel a jobbközép formáció csupán 1%-kal előzte meg a szociáldemokratákat, akikkel – 1966 óta első alkalommal – nagykoalíció alkotására kényszerült. E kormányzati megoldás és a kabinet megszorító politikája aztán meghatározó szerepet játszott abban, hogy a két legnagyobb párt támogatottsága a 2009. évi választáson, melyen a mandátumokat a Sainte-Laguë-formulával osztották ki, történelmi mélypontra süllyedt. A CDU–CSU-szövetség 1949-ben, az SPD pedig a gazdasági világválság idején ért el ennél gyengébb eredményt, miközben a három kisebb formáció még sohasem szerepelt ilyen sikeresen. Az igazi átrendeződés a politikai spektrum baloldalán zajlott le, ahol a Balpárt és a Zöldek együttesen csaknem ugyanolyan mértékű támogatottsággal rendelkeztek, mint a szociáldemokraták.[19]

2013 februárjában a Bundestag ismét módosította a választási törvényt. E változtatást a szövetségi alkotmánybíróság kényszerítette ki, mely már 2008 júliusában alkotmányellenesnek nyilvánította a többletmandátum intézményének szabályozását, 2012 nyarán pedig megsemmisítette a képviselői helyek kiosztására vonatkozó, 2011-ben elfogadott rendelkezéseket. A testület elsősorban azt kifogásolta, hogy ezek az előírások sértik a választójog egyenlőségének és a pártok esélyegyenlőségének elvét, hiszen a többletmandátumok felülírhatják a választók akaratát, előnyben részesítve a nagyobb formációkat. A parlament oly módon küszöbölte ki az alkotmányellenességet, hogy többlet keletkezése esetén a törvényhozásba bejutott valamennyi párt kap egy-egy kiegészítő mandátumot. E megoldás kétségtelenül biztosítja az esélyegyenlőség elvét, azonban jelentős mértékben növelheti a Bundestag létszámát.[20]

Az újabb módosítást követően lebonyolított 2013. szeptemberi választáson az egyes politikai erők támogatottságában ismét jelentős fordulat következett be. Történetében első alkalommal kiesett a Bundestagból a Szabaddemokrata Párt, mely híveinek kétharmadát elvesztve csupán a voksok 4,76%-át szerezte meg. Ily módon,

legalábbis átmenetileg, megszűnt a klasszikus háromelemű német pártstruktúra, amit jórészt a CDU középre húzódása, liberális jellegének erősödése idézett elő. Az európai adósságválságot viszonylag sikeresen kezelő kereszténydemokraták, bajor testvérszervezetükkel együtt, a listás szavazatok 41,55%-át nyerték el, megszerezve a mandátumok 49,37%-át. Újraerősödésüket az sem akadályozta, hogy 2013 áprilisában megalakult az Alternatíva Németországért elnevezésű formáció, melyet konzervatív beállítottságú politikusok és közgazdászok hoztak létre a dél-európai válságországoknak az euroövezetből való eltávolítása (s esetleg Németországnak az eurózónából való kilépése) programjával. Az új alakzat egyébként, 4,70%-os teljesítményével, lényegében a liberálisokkal azonos támogatottságot élvezett, s ily módon jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a jogi küszöbhatár alatt maradt szavazatok aránya korábban nem ismert szintre, 15,69%-ra emelkedett, ami egyben a Loosemore–Hanby-index szerinti torzítás fokát is jelentette.

Történelmi jelentőségű változás volt az is, hogy a kétszavazatos rendszer relatív többségi elemében az újraerősödő CDU-CSU szövetség elsöprő győzelmet aratott. A 299 egyéni választókerület közül 235-ben a mandátumot e formáció kapta meg, s így e szegmensben a képviselői helyek csaknem 80%-át elnyerte. E kiugró teljesítményt részben az idézte elő, hogy a liberális választók egy része a koalíció megőrzése érdekében a kereszténydemokraták jelöltjeire voksolt, melynek következtében a szabaddemokraták az egyéni körzetekben egymillióval kevesebb szavazatot szereztek, mint a területi listákon.

A baloldalon a politikai erőviszonyok már jóval kevésbé módosultak, érzékelhető változások azonban e póluson is történtek. Valamelyest erősödtek a szociáldemokraták, akik a listás voksok 25,74%-át nyerték el, miközben a Baloldali Párt támogatottsága 8,59, a zöldeké pedig 8,44%-ra esett vissza. Az SPD tehát részben visszaszerezte hegemóniáját a baloldalon, híveinek aránya azonban továbbra is az 1949. évi szint alatt maradt. A CDU-CSU szövetségen, s e három formáción kívül egyébként más alakzat nem került be a Bundestagba, s így a parlamenti politikai erők száma, a választáson induló pártok körének látványos bővülése ellenére, négyre csökkent.[21]

A posztmateriális értékek térhódítása, az újraegyesülés, majd a jóléti állam lebontásának kezdeti szakasza tehát visszavonhatatlanul véget vetett a német „választási csodának". A parlamenti szereplők száma tartósan ötre emelkedett, miközben a háromelemű struktúra pártjainak együttes támogatottsága 2005-ben 79,2%-ra, 2009-ben pedig csaknem az 1949. évi kiindulópontra, 71,2%-ra esett vissza. Ugyanakkor az 5%-os jogi küszöb kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a szélsőjobboldali szerveződések, más európai államokkal ellentétben, nem kerültek be a törvényhozásba. A kizárási klauzulán kívül azonban az erős megosztottság is akadályozta e pólus parlamenti megjelenését, hiszen három formáció (a Republikánusok, a Nemzeti Demokrata Párt és a Német Népi Unió) is versengett a jobbszél híveinek szavazataiért.

E sajátos hullámmozgást az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is egyértelműen jelzi. 1949-ben e paraméterek értéke 4,90, illetőleg 4,01 volt, melyek aztán viszonylag hosszú időn keresztül fokozatosan süllyedtek. 1953-ban e mutatók szintje 3,31-ra és 2,78-ra mérséklődött, az 1957 és 1983 közötti periódusban pedig átlaguk 2,56-ot, valamint 2,39-ot tett ki. Az effektív választási pártszám történelmi mélypontját 1976-ban, a parlamenti pedig 1969-ben érte el, 2,36-os, illetőleg 2,24-os értékkel. Ezt követően mindkét paraméter lassan emelkedett, s az újraegyesítő voksoláson nagyságrendjük már 3,13, illetőleg 2,65 volt. 1994-ben aztán a választási és a parlamenti struktúra egyaránt háromeleműve vált, a XXI. századi szavazásokat pedig már egy viszonylag széttagolt pártszerkezet jellemezte. 2005-ben a két paraméter értéke 3,77-ra, illetőleg 3,44-ra, majd 2009-ben 4,60-ra, valamint 3,97-ra növekedett s így ez utóbbi időpontban a töredezettség mértéke csaknem elérte az induló, 1949. évi szintet. 2013-ban aztán e szintetikus mutatók értéke 3,86-ra, illetőleg 2,80-ra esett vissza, jelezve a CDU–CSU-szövetség megerősödését, valamint az FDP parlamentből történő kiesését. 1987–2013 között egyébként az effektív választási pártszám átlaga 3,49, a parlamentié pedig 3,03 volt, jóval magasabb, mint az előző periódusban, ám ezek az értékek sem közelítették meg a császárság és a weimari köztársaság politikai szerkezetének mennyiségi jellemzőit.[22]

BELGIUM

Az arányos képviseleti rendszert elsőként bevezető Belgiumban a reformot több évtizedes vita előzte meg. E kérdéskörben a politikai küzdelem alapvetően nem a pártok között, hanem azokon belül zajlott. Mind a katolikusok, mind a liberálisok egy része támogatta az arányos képviselet bevezetését, s a mérsékeltebb szocialisták is hasonló álláspontot foglaltak el. A rendszer reformja, mint erre korábban már utaltunk, akkor vált aktuális politikai kérdéssé, amikor a férfiak általános választójogának intézményesítése nyomán ugrásszerűen nőtt a szavazásra jogosultak száma. 1895-ben a katolikus párti kormány törvényjavaslatot terjesztett be az arányos képviseleti rendszer bevezetésére, amit azonban az új szisztéma hívei is elutasítottak, mivel az egymandátumos körzetekben fenntartotta volna a többségi szavazást, s emellett választókerületi szinten küszöbhatárt is tartalmazott. Mindkét korlát egyébként azt a célt szolgálta, hogy megakadályozza a baloldali kereszténydemokraták és a radikálisabb szocialisták térnyerését, hiszen e formációk a Katolikus Párt, illetőleg a Belga Munkáspárt vetélytársaiként jelenhettek volna meg a törvényhozásban. Második alkalommal, 1899 tavaszán szintén egy vegyes rendszer intézményesítésére tettek kísérletet, mely csak a hat vagy annál több mandátummal rendelkező körzetekben alkalmazta volna az arányos képviselet elvét, míg 35 vidéki választókerületben fenntartotta volna a többségi szisztémát. E javaslatot, mely

egyértelműen a Katolikus Pártnak kedvezett, éles parlamenti összecsapások és utcai megmozdulások után visszavonták, s helyette egy olyan tervezetet nyújtottak be, mely az ország egész területén az arányos rendszer bevezetését indítványozta, s a törvényhozás mindhárom frakciójának támogatását élvezte. Az új törvény 1899. december 29-én lépett hatályba, a történelmi véletlen folytán azt is szimbolizálva, hogy a XX. századi Európában e szisztéma válik uralkodóvá.

A választási rendszer reformjának időpontjában Belgiumban a korábban már említett hárompárti struktúra működött, s e szerkezet a következő két évtizedben is fennmaradt. E stabilitáshoz kétségtelenül hozzájárult, hogy az egyes körzetek viszonylag kevés képviselőt küldhettek a törvényhozásba, s a mandátumokat a legnagyobb pártnak kedvező d'Hondt-formula alkalmazásával osztották ki. Ennek megfelelően a választási szisztéma elsősorban a Katolikus Párt pozícióját erősítette, mely az I. világháborúig megőrizte vezető helyét, s valamennyi voksoláson szavazatarányát meghaladó mértékben részesedett a parlamenti székekből. Előnyösnek bizonyult e megoldás a liberálisok számára is, akik az országos, illetőleg a Flandriában lebonyolított részleges választásokon a második helyen végeztek, miközben a kormányzati hatalomból tartósan kiszorultak. Úgy tűnt tehát, hogy az arányos képviselet bevezetésével valóban sikerült a szocialisták térnyerését megállítani, ám a Munkáspárt pozícióját nem a választási szisztéma, hanem a plurális szavazás intézménye gyengítette.[23]

Az I. világháborút követően, 1919-ben a három nagy pártot összefogó nemzeti egységkormány javaslatára eltörölték a plurális szavazást, 21 évre szállították le a választójogi korhatárt és a liberálisok követelésére lehetővé tették az egyes körzetekben állított listák összekapcsolását, melynek alapján az üresen maradt helyeket tartományi szinten osztották ki. Ez utóbbi módosítás egyben azt is feltételezte, hogy a választókerületekben a d'Hondt-módszert a Hare-kvótával váltsák fel, hiszen osztós formula alkalmazása esetén nem keletkezhetnek betöltetlen mandátumok. Tartományi szinten a fennmaradt parlamenti székeket a legnagyobb átlag elve alapján osztották ki, vagyis a d'Hondt-módszert az első kör helyett a másodikban alkalmazták. Ilyen mandátum(ok)hoz azonban csak az a párt juthatott, amely legalább egy körzetben megszerezte a Hare-kvóta kétharmadát.[24]

A plurális szavazás eltörlése alapvetően átalakította a politikai erőviszonyokat. 1919-től a liberálisok támogatottsága folyamatosan 20% alatt maradt, miközben a Munkáspárt híveinek aránya megközelítette, sőt 1925-ben és 1936-ban meg is haladta a katolikusokét. Ugyanakkor, éppen a szoros eredmények miatt, a két világháború közötti hét választáson a győztes formáció szavazati részesedése egyetlen alkalommal sem lépte túl a 40%-ot, amihez a politikai tagoltság térbeli szerkezete is hozzájárult. A szocialisták az iparilag fejlettebb Vallóniában, míg a katolikusok az ekkor még inkább mezőgazdasági jellegű Flandriában támaszkodhattak szélesebb bázisra, s e megosztottság lényegében napjainkig fennmaradt.

Az I. világháborút követő európai szintű változások a belga pártstruktúrát sem hagyták érintetlenül. 1919-ben új formációk léptek a politikai küzdőtérre, s ennek

nyomán hétre emelkedett a parlamenti szereplők száma. A Flamand Nacionalista Szövetség (1932-ig Front Párt) és a Középosztály Párt mellett két olyan alakzat, a Veteránok Szövetsége és a Nemzeti Újjászületés is megjelent a törvényhozásban, melyek a háború következményeként szerveződtek meg. Az 1920-as években a flamand párt kivételével e politikai erők ugyan eltűntek, ám 1921-től a disszidens katolikusok, 1925-től pedig a kommunisták is szereztek néhány mandátumot, s így összesen hat formáció jutott parlamenti székhez. Újabb fordulat az 1936-os választáson következett be, amikor a világgazdasági válság, s az azt kísérő általános európai jobbratolódás hatására a belga fasiszta párt, a Rexista Mozgalom a képviselői helyek 14,4%-át nyerte el, s megerősödtek a flamand nacionalisták is. Ekkor ismét hétre emelkedett a parlamenti szereplők száma, s a változások nyomán természetesen a koncentráció foka is jelentősen mérséklődött. Míg négy évvel korábban a három legnagyobb alakzat együttesen a szavazatok 89,9, s a képviselői helyek 94,0%-át szerezte meg, most ez az arány 72,2, illetőleg 76,3%-ra csökkent. A korszak utolsó választásán, 1939-ben a rexisták bázisuk több mint felét elvesztették, s így a hagyományos pártszerkezet bizonyos fokig konszolidálódott, a parlamentbe bekerült formációk száma azonban változatlan maradt.[25]

A II. világháborút követő két évtizedet a hagyományos pártszerkezet stabilitása jellemezte. E korszakban a szavazatok és a mandátumok túlnyomó többsége ismét a három legnagyobb politikai szervezet kezében koncentrálódott, s valamenynyi választáson a katolikus formáció jogutóda, a Keresztényszociális Párt végzett az élen. Emellett mindig bekerültek a törvényhozásba a kommunisták, akik 1946-ban a liberálisokat megelőzve a harmadik helyet foglalták el, ám ezt követően támogatottságuk jelentős mértékben gyengült, s 1961-ben már csak öt, 1965-ben pedig hat képviselői székkel rendelkeztek. A stabilitás eleinte a parlamenti szereplők számának alakulásában is kifejeződött. 1946-ban, ugyan csak egy mandátummal, a kereszténydemokrata irányzatú Belga Demokratikus Unió is bekerült a törvényhozásba, az ezt követő két voksoláson azonban csak az előbb említett négy párt szerzett képviselői helyeket. Első közelítésben érdemi változás 1954-ben sem következett be, amikor a disszidens katolikusok és a flamand Népi Unió egy-egy képviselői helyével a parlamenti szereplők száma hatra emelkedett, ám a II. világháború után első alkalommal fordult elő, hogy nacionalista formáció érzékelhető támogatást élvezett. E regionális szerveződés bázisa aztán folyamatosan növekedett; 1961-ben öt, 1965-ben pedig már 12 képviselőt küldhetett a törvényhozásba, előrevetítve, hogy a pártszerkezet radikális átalakulása a nyelvi-etnikai törésvonal mentén zajlik le. Ez utóbbi évben egyébként a disszidens katolikusok és az előző voksoláson mandátumot szerző független szocialisták kiestek a parlamentből, majd végérvényesen eltűntek a közéletből.[26]

A belga pártstruktúrában a látványos fordulat az 1965. évi választáson kezdődött. Ekkor már nyolcra emelkedett a parlamenti szereplők száma, s ezek fele regionális alapon szerveződött. Részben a flamand nacionalizmus újjáéledése, részben a francia nyelvű tartományok gazdasági hanyatlása nyomán a vallonok is etnikai

jellegű pártokat hoztak létre, s közülük a Franciaajkúak Demokratikus Frontja, a Vallon Front és a Vallon Munkáspárt három, illetőleg egy-egy mandátumot szerzett. A nyelvi-etnikai törésvonal megerősödése a három történelmi formációra is döntő jelentőségű befolyást gyakorolt; először 1968-ban a Keresztényszociális Párt szakadt ketté, majd 1971-ben a liberálisok, 1978-ban pedig a szocialisták követték e példát, feltételezve, hogy ily módon útját állhatják az új regionális alakzatok megerősödésének. E változások óta Belgium pártszerkezetét egyértelműen a nemzeti elvű tagozódás jellemzi, s az alkotmánymódosítások nyomán e megosztottság az államjogi berendezkedésben is érvényesül.

Kezdetben a nagy történelmi pártok kettészakadása nem állította meg a regionális politikai erők térnyerését. 1968-ban a flamand Népi Unió, a Franciaajkúak Demokratikus Frontja és a kisebb szerveződések egyesülése nyomán létrejött Vallon Szövetség együttesen 32, 1971-ben 45, 1974-ben pedig már 47 mandátumot szerzett, szoros összefüggésben azzal, hogy az unitárius államot regionálissá átalakító alkotmányrevízió 1970–1971-ben zajlott le. Ez utóbbi eredmény ugyanakkor e nyelvi-etnikai alakzatok támogatottságának csúcspontját is jelentette, melyet a lassú hanyatlás időszaka követett. Közben a parlamenti szereplők száma az 1968. évi nyolcról 1978-ra 12-re emelkedett, amit elsődlegesen a tradicionális pártok előbb említett kettészakadása idézett elő. Emellett az 1970-es évek utolsó választásán egy új, szélsőjobboldali formáció is megjelent, a Népi Unióból kivált Flamand Blokk, mely első alkalommal csupán egy parlamenti széket hódított el, később azonban a politikai szféra egyik meghatározó tényezőjévé vált.[27]

1981-ben újabb érdemi változás történt a pártszerkezetben. A nyugatnémet Zöldeket is megelőzve két környezetvédő politikai erő is bejutott a törvényhozásba, melyek már eleve regionális alapon szerveződtek meg. Bekerülésükkel a széttagoltság csúcspontjához érkezett; ekkor ugyanis 13-ra emelkedett a parlamenti szereplők száma, s ennél több párt más alkalommal nem szerzett mandátumot egy-egy választáson. Ugyanakkor kiesett a törvényhozásból a Vallon Szövetség, ami arra utalt, hogy ebben az országrészben a kettévált hagyományos formációk már jórészt megfeleltek a nyelvi-etnikai közösség elvárásainak. Változást jelentett az is, hogy ettől az időponttól kezdve a három meghatározó irányzat közötti erőviszonyok kiegyenlítődtek; a liberálisok híveinek aránya túllépte a 20%-ot, miközben a keresztényszociálisoké és a szocialistáké – ez utóbbiak 1987. évi támogatottságától eltekintve – nem érte el a 30%-ot.

Az évtized következő két voksolásán a pártszerkezet csupán annyiban módosult, hogy 1985-ben kiestek a törvényhozásból a kommunisták, majd 1987-ben a Munka Megbecsüléséért elnevezésű alakzat is, s így a parlamenti szereplők száma 12-re, illetőleg 11-re mérséklődött. Ha a meghatározó irányzatok nyelvi-etnikai megosztottságától eltekintünk, ez utóbbi időpontban csupán négy ideologikus és három regionális párt szerzett mandátumot, vagyis a politikai széttagoltság mértéke nem haladta meg az 1919-es szintet.

1991-ben a parlamenti szereplők száma ismét 13-ra emelkedett, az igazi változást azonban nem ez, hanem a szélsőjobboldal megerősödése jelentette. A korábban minimális támogatottságot élvező Flamand Blokk, három- és félszeresére növelve híveinek arányát, 12 mandátumot nyert el, s egy képviselőt juttathatott a törvényhozásba a francia mintára 1983-ban létrejött Nemzeti Front is. A szélsőjobboldal térnyerését a bevándorlástól és a munkanélküliségtől való félelem mellett a nacionalizmus erősödése is ösztönözte, hiszen a Flamand Blokk elsősorban a mérsékeltebb Népi Unió bázisából vont el szavazókat; új híveinek csaknem fele ebből a körből származott.[28]

Az állandósuló nyelvi-etnikai ellentétek döntő szerepet játszottak abban, hogy 1993-ban föderatív államberendezkedést hoztak létre, mely az 1919–1921 óta változatlan választási rendszer módosításával társult. A törvényhozás létszámát 212-ről 150-re csökkentették, a korábbi 30 helyett 20 választókerületet alakítottak ki, s ezeket már nem kilenc, hanem 11 tartomány fogta össze. Ugyanakkor a kétszintű mandátumkiosztás, a formula és a küszöbhatár változatlan maradt, s így a szisztéma arányosságának fokát kizárólag a körzeti magnitúdók módosulásai befolyásolhatták. Mivel a választókerületekben valamelyest nőtt, tartományi szinten pedig csökkent az elvileg megszerezhető mandátumok száma, a rendszer továbbra is a mérsékelten arányos kategóriába tartozik. 2002-ben aztán ismét módosították a területi struktúrát. A körzetek számát 11-re csökkentették, s a megnövelt magnitúdó arányosító hatásának ellensúlyozására, a brüsszeli választókerület kivételével, bevezették az 5%-os küszöbhatárt.[29]

A föderáció létrehozását követő első voksoláson, 1995-ben folytatódott a vallon regionális pártok hanyatlása, ami abban is megnyilvánult, hogy a Franciaajkúak Demokratikus Frontja az országrész liberálisaival lépett szövetségre. E választási koalíció létrejötte, valamint a törvényhozásba négy évvel korábban bekerült, az igazságosabb társadalomért küzdő radikális reformerek kiesése a parlamenti szereplők számát megint 11-re mérsékelte, miközben a politikai erőviszonyokban nem történt érdemi módosulás. 1999-ben viszont ez utóbbiakban gyökeres fordulat ment végbe, hiszen a liberálisok, csaknem 120 év után, ismét az ország legerősebb irányzatává váltak. A flamand és a vallon szabadelvűek együttesen a voksok 24,44%-át nyerték el, míg a keresztényszociálisok és a szocialisták teljesítménye egyaránt valamivel 20% alatt maradt. E sikerhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy a vallon keresztény pártból kiszakadt, a „demokratikus humanizmus" alapján álló áramlat a liberálisokhoz csatlakozott. Számottevően javította pozícióját a két környezetvédő formáció is, melyek együttesen 20 mandátumot szereztek, s első alkalommal bekerültek a kormányba. Térnyerésük feltehetően a szocialisták terhére történt, akiknek támogatottsága az előző századforduló körüli szintre esett vissza. Folytatódott a Flamand Blokk előretörése is; e szélsőjobboldali párt 9,87%-os szavazati részesedésével 15 mandátumot kapott, s az országrész harmadik legerősebb formációjává vált.[30]

Az ezredfordulót követően az újabb államreform körüli viták ismét átrendezték Flandria pártszerkezetét. A Népi Unióból mind a jobb-, mind a balszárny kivált; az előbbi az Új Flamand Szövetséget, az utóbbi pedig a Skpirit elnevezésű szerveződést hozta létre, mely a 2003. évi voksoláson választási koalíciót alkotott az országrész szocialistáival. Közben a keresztényszociális alakzat Flandriában is kettészakadt; Új Kereszténydemokrácia elnevezéssel a reformirányzat pártot alapított, mely rövidesen, 2002-ben beolvadt a flamand liberális formációba.

Mindezen változások ellenére a 2003. évi választáson mintha a klasszikus pártszerkezet tért volna vissza, azzal az eltéréssel, hogy a kiválások miatt meggyengült (s egyben nevet változtató) kereszténységi szociálisok a szocialisták és a liberálisok mögött a harmadik helyen végeztek. A három tradicionális irányzat hat pártja együttesen a képviselői helyek 84,00%-át nyerte el, bár szavazati részesedésük csupán 73,41% volt. Ennek hátterében az húzódott meg, hogy radikálisan csökkent a környezetvédő formációk támogatottsága; a vallon mozgalom csupán négy mandátumot szerzett, a flamand pedig be sem került a törvényhozásba. A regionális szerveződések közül kizárólag a Flamand Blokk játszott érdemi szerepet, mely a nyelvi-etnikai pártok 20 parlamenti székéből 18-at kapott meg. A Népi Unió tehát a három részre szakadás következtében marginalizálódott, s a vallon szélsőjobb szervezetéhez, a Nemzeti Fronthoz hasonlóan, csupán egy képviselői hellyel rendelkezett. Nem került be viszont a törvényhozásba az Új Flamand Szövetség, mely politikai irányvonalát tekintve a Népi Unió és a Blokk között helyezkedett el.[31]

2007-ben a flamand kereszténydemokrácia visszaszerezte első helyét, amihez azonban jelentős mértékben hozzájárult, hogy választási koalíciót alkotott az Új Flamand Szövetséggel. Ugyanakkor számottevően meggyengültek a flamand liberálisok és szocialisták, s ez utóbbi irányzat a vallon országrészben is vesztett támogatottságából. Érzékelhetően erősödtek viszont a környezetvédő pártok, ám továbbra is jóval elmaradtak nyolc évvel korábbi teljesítményüktől. A regionális szerveződések változatlanul Flandriában rendelkeztek széles körű bázissal, ahol a 2004-ben feloszlatott Flamand Blokk politikai utóda, a Flamand Érdek lényegében megőrizte az irányzat korábbi pozícióját, s ebből az országrészből került be a törvényhozásba az abban az évben létrejött, a közvéleményben populistának tekintett Dedecker Lista is. A vallon regionális szerveződések közül ismét csak a szélsőjobboldali Nemzeti Front szerzett képviselői helyet, egy mandátumával azonban továbbra sem tudta befolyásolni a politikai folyamatokat. A flamand Zöldek visszakerülésével és a Dedecker Lista bejutásával egyébként 12-re emelkedett a parlamenti szereplők száma, s ezek közül hét Flandriát, öt pedig Vallóniát képviselte a törvényhozásban.[32]

A 2010 júniusában lebonyolított választáson a politikai erőviszonyokban gyökeres fordulat következett be. Belgium történelmében első alkalommal egy regionális szerveződés, az Új Flamand Szövetség végzett az első helyen, mely perspektivikus céljának Flandria önálló állammá alakítását tekinti. E formáció 428 ezer szavazattal előzte meg korábbi koalíciós partnerét, a Flamand Kereszténydemokrata Pártot, s

csaknem kétszer annyi voksot kapott, mint az országrész szocialista pártja. Nagymérvű térnyerése ugyanakkor érzékelhetően gyengítette a Flamand Érdeket, valamint a Dedecker Listát is, ami arra utal, hogy a nacionalista választók leginkább e politikai alakzat programját ítélték reálisnak. A vallon országrészben viszont a szocialisták győztek, fölényesen megelőzve a liberálisokat és a kereszténydemokratákat, miközben, a regionális alakzatok közül utolsóként, a Nemzeti Front is kiesett a parlamentből. Ily módon Flandria és Vallónia politikai tagoltsága a korábbiaknál is erőteljesebben különbözött egymástól; míg az előbbi régióban a különféle nacionalista szerveződések az országrész 88 képviselői helyének csaknem 45%-át elnyerték, az utóbbiban a nyelvi-etnikai formációk teljesen elvesztették befolyásukat. Összesen egyébként ismét 12 politikai erő került be a törvényhozásba, s a parlamenti szereplők körét tekintve csupán annyi változás történt, hogy a Nemzeti Front helyét a szintén egy mandátumot szerző Néppárt foglalta el. Ugyanakkor, a flamand nacionalizmus erősödése következtében, a tradicionális pártok együttesen csupán a voksok 57,23, s a képviselői helyek 64,00%-át szerezték meg, s közülük, 22,94%-os szavazati részesedéssel, a szocialisták szerepeltek legsikeresebben.[33]

A legutóbbi, 2014. májusi parlamenti választás jórészt a négy évvel korábbi tendenciát erősítette fel. Egyfelől tovább folytatódott az Új Flamand Szövetség térnyerése, miközben a Flamand Érdek híveinek több mint a felét elvesztette, a libertariánusként fellépő Dedecker Lista pedig kiesett a törvényhozásból. A flandriai nacionalizmus vezető ereje a szavazatok 20,26%-ával végzett az élen, csaknem kétszer annyi voksot szerezve, mint a második helyet elfoglaló vallon szocialisták és az ismét harmadik pozícióba kerülő flamand kereszténydemokraták. Másfelől valamelyest tovább gyengült a tradicionális pártok támogatottsága, melyek együttesen a választók 56,52%-ának bizalmát nyerték el. E voksoláson elsősorban a szocialisták híveinek aránya csökkent, amit valószínűleg a Munkások Pártjának parlamentbe kerülése magyaráz, ám országos (vallon és flamand) szinten, 20,50%-os teljesítményükkel változatlanul megelőzték a 19,42, illetőleg 16,60%-os szavazati részesedéssel rendelkező liberálisokat és kereszténydemokratákat. Nem történt változás a hosszú távú történeti trendben sem; miként az eddig ismertetett adatokból is kitűnik, a vallonok továbbra is inkább a mérsékelt baloldalt, a flamandok pedig a nacionalista jobboldalt támogatják. Ennek megfelelően ez utóbbiak a flandriai országrész 88 mandátumából 36-ot juttattak a függetlenségpárti politikai erőknek, míg Vallóniában a 62 képviselői helyből a szocialisták és a liberálisok együttesen 43-at szereztek meg.

A korábbi tendencia folytatásaként értékelhetjük azt is, hogy az egykori csúcspontra, 13-ra emelkedett a törvényhozásba bekerült pártok száma. Mint erre előbb már utaltunk, kiesett a parlamentből a libertariánus Dedecker Lista, és két képviselővel bejutott a mindkét országrészben jelen lévő Munkások Pártja. Az 1979-ben létrejött, eredetileg maoista irányvonalat követő alakzat 2008-ban lényegében eurokommunista jellegű párttá alakult át, s ez a váltás nyilvánvalóan hozzájárult ahhoz, hogy történetében első alkalommal bekerült a törvényhozás-

ba. Emellett, szintén új szereplőként, két mandátumot nyertek el a frankofón demokratikus föderalisták is, akik 2011 szeptemberében távoztak a liberális Reform Mozgalomból. E politikai szervezetet tulajdonképpen a Franciaajkú Demokratikus Front utódának tekinthetjük, mely 1993-ban szövetséget kötött a vallon liberálisokkal, majd 2002-ben a Reform Mozgalom egyik alapítója lett. Kiválásával a belga törvényhozásban ismét megjelent egy vallon nyelvi-etnikai formáció, amely azonban, elődeihez hasonlóan, viszonylag szűk társadalmi bázissal és csekély politikai befolyással rendelkezik.[34]

A belga pártstruktúra fejlődése tehát azt mutatja, hogy a többségi formuláról az arányosra való áttérés közvetlenül még nem vezet a parlamenti erők megsokszorozódásához. A reformot követő hat- és fél évtizedben ugyanis legfeljebb hét formáció került be a törvényhozásba, s a flamand nacionalizmus már ekkor is pártképző tényezőnek bizonyult. Az 1960-as évek közepétől, mint láttuk, egyfelől a tradicionális politikai szervezetek kettészakadása, másfelől a regionális alakzatok számának növekedése formálta a pártstruktúrát, melynek széttagolódásához a környezetvédő mozgalmak nyelvi-etnikai megosztottsága is hozzájárult. Ugyanakkor mind Flandriában, mind Vallóniában kizárólag az ott működő formációkra szavazhatnak, s e szempontot is figyelembe véve a pártszerkezetet már nem is ítélhetjük szétaprózottnak.

Az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszám alakulása is hasonló fejlődési pályát vázol fel. 1894–1898 között e két mutató átlagértéke 3,05, illetőleg 1,89 volt, vagyis az abszolút többségi rendszer időszakának végén a törvényhozás alsóházában még szabályos kételemű struktúra működött. Az arányos képviselet elvének bevezetésétől az I. világháborúig terjedő periódusban az effektív választási pártszám 2,91-ra mérséklődött, a parlamenti viszont 2,53-ra emelkedett, amit a Munkáspárt viszonylagos térnyerése idézett elő. A plurális választójog eltörlését követően e paraméterek értéke 3,63-ra, illetőleg 3,25-ra növekedett, jelezve, hogy az 1919–1939 közötti időszakban az új formációk megjelenése a három- és félpártrendszer irányába mozdította el a politikai szerkezetet. 1946–1961 között az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszám átlaga 3,04-ra, illetőleg 2,66-ra esett vissza, melyek a századforduló időszakához hasonló széttagoltságot mutattak. E konszolidáció a két paraméter tanúsága szerint is 1965-ben szűnt meg, amikor értékeik ugrásszerűen 3,97-ra, illetőleg 3,59-ra emelkedtek, majd az 1991-ig terjedő periódusban átlagosan 7,11-ra, valamint 6,21-ra növekedtek. Az állam föderalizálása után a széttagoltság csúcspontjához érkezett; az 1995–2014 közötti periódusban az effektív választási pártszám 9,45, a parlamenti pedig 8,06 volt, s ennél magasabb értékekkel a II. világháború utáni Nyugat-Európában sehol sem találkozhatunk. Ha viszont Flandriát és Vallóniát külön vizsgáljuk, teljesen más képet kapunk. E 19 év alatt az előbbi országrészben az effektív parlamenti pártszám 4,59, az utóbbiban pedig 3,50 volt, megerősítve azt az állítást, hogy Belgiumban az extrém mértékű széttagolódást a föderatív állam két alkotóelemének eltérő politikai struktúrája idézte elő.[35]

Hollandiában a férfiak általános választójogát és az arányos listás szisztémát egyszerre, 1917-ben vezették be, s két évvel később a szavazási jogosultságot a nőkre is kiterjesztették. A reform során az ország területét 18 körzetre bontották, ám a mandátumokat a voksok országos szintű összesítése alapján osztották ki, s csak 0,5%-os küszöbhatárt alkalmaztak. Választási formulaként a Hare-módszert intézményesítették, s az első körös szétosztás után üresen maradt helyeket a legnagyobb maradvány elvét követve töltötték be.

A választási rendszer túlzottnak ítélt arányosságát rövidesen két alkalommal is mérsékelték. 1921-ben valamelyest szigorították a kizárási klauzulát, kimondva, hogy csak azok a pártok részesedhetnek a még betöltetlen mandátumokból, amelyek az egy parlamenti szék elnyeréséhez szükséges kvóta legalább 75%-át megszerezték. 1923-ban a második körös elosztás rendjét ismét módosították; az új szabályozás szerint a fennmaradt helyeket nem a legnagyobb maradvány elve alapján, hanem a d'Hondt-formula alkalmazásával osztották ki, amennyiben 15 vagy ennél több mandátum maradt üresen. E megoldás azonban inkább a kisebb pártoknak kedvezett, hiszen nagyobb számú maradványszavazat esetén egy helyett két parlamenti székhez juthattak. A legjelentősebb változtatás aztán 1933-ban következett be, amikor 19 vagy ennél több betöltetlen parlamenti szék esetén valamennyi képviselői hely kiosztására a Hare-kvóta helyett a d'Hondt-formula alkalmazását írták elő, s emellett 1%-ra emelték a kizárási klauzulát, mely így egybeesett a tényleges küszöbhatárral.[36]

Bár a pártstruktúra szétaprózódásának folyamata már a századforduló előtt megkezdődött, e téren a választási reform mégis fordulópontot jelentett, 1918-ban ugyanis a korábbi héttel szemben 17 párt jutott be a parlamentbe, amit jórészt az országos szintű mandátumkiosztás és a rendkívül alacsony küszöbhatár idézett elő. A 10 új törvényhozási szereplő közül a Gazdasági Liga három, a választás évében létrejött Kommunista Párt pedig két képviselői hellyel rendelkezett, míg a többi formáció csak egy-egy mandátumot szerzett. Ez utóbbi körbe tartozott a Forradalomellenes Pártból a voksolást megelőzően kivált, s jelenleg is működő Megreformált Politikai Párt (SGP), három kisebb, kereszténydemokrata-keresztényszociális alakzat, valamint a szociáldemokraták és a kommunisták között elhelyezkedő kis Szocialista Párt.

Az általános választójog és az arányos képviseleti rendszer egyszerre történt bevezetése ugyanakkor nemcsak a parlament széttagoltságát növelte, hanem az 1918-ban gyengén szerepelt centrista erők fúzióját is elősegítette. 1921-ben a szavazati részesedésének több mint felét elvesztő Liberális Unió, valamint a Szabad Liberális Liga, a Gazdasági Liga és néhány kisebb csoport Szabadság Liga néven egyesült, helyreállítva a politikai közép szervezeti egységét. Ez idő tájt a két kereszténységi alakzat is fuzionált, majd az új szerveződés 1926-ban beolvadt a Kereszténydemokrata Pártba. E változások 1922-ben, a második listás voksoláson

néggyel csökkentették a parlamentbe bekerült politikai erők számát, miközben a magasabb jogi küszöb is kizárt több formációt. Így csupán 10 párt jutott be a törvényhozásba, s közülük a Farmerek Ligája és a kommunisták mindössze két-két, a Megreformált Politikai Párt pedig egy képviselői helyet szerzett.

E nagymérvű visszaesést követően a széttagolódás tovább folytatódott; 1925-ben 11, 1929-ben 12, míg 1933-ban 14 politikai erő jelenhetett meg a második kamarában. A parlamenti szereplők számának növekedését elsősorban pártszakadások idézték elő. 1925-ben bejutott a törvényhozásba a katolikus formációból kivált Római Katolikus Néppárt, valamint a Keresztény Történelmi Unióból távozott Új Reformált Állampárt, négy évvel később pedig a kommunisták átmeneti szétválása is bővítette a mandátumo(ka)t szerzett alakzatok körét. Emellett 1929-ben a Középosztály Párt, míg 1933-ban a Forradalmi Szocialista Párt és a félfasiszta Nemzeti Megújulás Liga teljesen új formációként jelent meg a parlamentben. Ez utóbbi alkalommal a kereszténydemokraták is képviselői helyhez jutottak, miközben a kommunisták újraegyesültek, a Középosztály Párt pedig eltűnt a közéletből. Mindezen formációk ugyanakkor – a kommunisták 1933. évi teljesítményétől eltekintve – csupán egy-egy parlamenti széket nyertek el; 1925-ben egyébként e körbe négy, 1929-ben öt, míg 1933-ban hat formáció tartozott.

1937-ben, a korszak utolsó választásán viszont a széttagolódási folyamat megfordult, s 1922-höz hasonlóan ismét csak 10 alakzat került be a második kamarába. Ennek hátterében az húzódott meg, hogy megszűnt a Farmerek Ligája, illetőleg a Forradalmi Szocialista Párt, s kiesett a törvényhozásból a Római Katolikus Néppárt, az Új Reformált Állampárt és a Nemzeti Megújulás Liga. Bekerült viszont, feltehetően német hatásra, a nemrég megalakult Nemzeti Szocialista Mozgalom, mely éppúgy négy képviselői helyet szerzett, mint a világgazdasági válság nyomán meggyengült liberálisok.

A számos, csupán egy-egy mandátummal rendelkező formáció megjelenése ugyanakkor azt bizonyította, hogy az arányos képviselet elvének bevezetése a pártstruktúra koncentrációjának fokát lényegében változatlanul hagyta. Az 1918–1937 közötti időszakban az öt legnagyobb formáció – a Katolikus Néppárt, a Forradalomellenes Párt, a Keresztény Történelmi Unió, a Szabadság Liga (1927-től Liberális Állami Párt) és a Szociáldemokrata Munkáspárt – a szavazatok 78,1–82,9, illetőleg a képviselői helyek 78,0–89,0%-át nyerte el. E periódusban, egyetlen kivételtől eltekintve, erősorrendjük is változatlan maradt. Az élen, a voksok 27,9–30,0%-ával, mindig a munkások jelentős része által is támogatott katolikusok végeztek, a második hely a 19,4–23,8%-os részesedést elérő szociáldemokratáknak jutott, a harmadik és a negyedik pozíciót pedig a Forradalomellenes Párt, illetőleg a Keresztény Történelmi Unió foglalta el. Egyesülésük ellenére a liberálisok az ötödik helyre estek vissza, s ráadásul híveik aránya is folyamatosan csökkent. 1922-ben e formáció még a választók 9,3%-ának bizalmát élvezte, 1937-re viszont támogatottsága 3,9%-ra zuhant, s ekkor a rangsorban a Radikális Párt is megelőzte.[37] A széttagoltság hátterében meghúzódó viszonylagos stabilitást emellett az is jelezte, hogy az arányos

listás szisztéma bevezetését követően csak két, hosszabb távon is fennmaradó alakzat szerveződött meg, a konzervatív kálvinisták által létrehozott Megreformált Politikai Párt és a baloldali szociáldemokráciából kifejlődött Kommunista Párt.

A politikai szerkezet relatív szilárdságát az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is bizonyítja. 1918-ban az előbbi mutató értéke az 1913. évi 6,59-ról 5,87-ra csökkent, s 1929-ig valamelyest tovább mérséklődött. A másik paraméter közvetlenül a választási reform után csaknem változatlan, 5,88 maradt, az ezt követő három voksoláson azonban szintje alacsonyabb volt, mint – az 1909. évi szavazás kivételével – az 1901–1913 közötti időszakban. Újabb fordulat 1933-ban ment végbe, amikor mindkét mutató értéke radikálisan, 6,18-ra, illetőleg 5,95-ra emelkedett, ám négy év múlva 5,79-ra és 5,19-ra esett vissza. A korszak egészét tekintve az effektív választási pártszám átlaga 5,84, a parlamentié pedig 5,48 volt. Ezen adatok tanúsága szerint tehát a széttagolt holland politikai struktúra még a kétfordulós abszolút többségi rendszer időszakában alakult ki, s azt az arányos képviseleti szisztéma részben állandósította, részben pedig egy–négy mandátumot szerző kisebb formációkkal egészítette ki.[38]

1945 után a választási rendszer csupán annyiban módosult, hogy 1956-ban az alsó kamara létszámát 150-re növelték, 1973-ban bevezették a listakapcsolás intézményét, 1997-ben pedig valamelyest megkönnyítették a preferenciális szavazást. Az első lépés következtében a jogi küszöb 0,67%-ra csökkent, mivel azt változatlanul az egy hely elnyeréséhez szükséges kvótához kötötték. Emellett, a túlzott arányosság mérséklése, illetőleg a választók és a képviselők közötti kapcsolatok erősítése érdekében átfogó reform-elképzelések is megjelentek, ezeket azonban a törvényhozás nem fogadta el.

A II. világháborút követő első választáson, 1946-ban az öt nagy formáció mellett csak a Kommunista Párt és a Megreformált Politikai Párt került be a második kamarába, s így a széttagoltság mértéke az arányos listás rendszer bevezetése előtti szintre esett vissza. Egy évtizeden keresztül e szerkezetben csupán annyi változás történt, hogy a Szociáldemokrata Munkáspárt, a radikális Liberális Demokratikus Liga, a Kereszténydemokrata Unió és a baloldali katolikusok Munkapárt néven új alakzattá szerveződött, illetőleg 1948-ban egy frakció, Katolikus Nemzeti Párt néven, átmenetileg kivált a Katolikus Néppártból, a Forradalomellenes Pártból pedig távozott az a csoport, mely Megreformált Politikai Szövetség néven újabb kálvinista felekezeti formációt hozott létre. Ez idő tájt a Munkapártban is szakadás ment végbe, ám a szervezetet elhagyó jobbszárny nem vált önálló alakzattá, hanem csatlakozott a liberális pólust alkotó Szabadság és Demokrácia Néppártjához. E politikai mozgások a parlament összetételét csupán annyiban érintették, hogy a pártok száma az 1946. évi hétről 1948-ban és 1952-ben nyolcra emelkedett, mivel ez utóbbi választásokon a Katolikus Nemzeti Párt egy, illetőleg két mandátumot szerzett.

Az 1950-es évek második felétől 1975-ig terjedő periódusban viszont jelentős változások zajlottak le, melyek eredményeként egy erősen tagolt, sokpárti struktúra jött létre. Az első új formáció 1957-ben alakult meg, amikor a Munkapártból

külpolitikai viták miatt távozott balszárny létrehozta a Pacifista Szocialista Pártot, mely az 1959. évi választáson két képviselőt juttatott a törvényhozásba, s tartósan kis parlamenti alakzat maradt. Rövidesen a jobboldalon is új szervezet jelent meg, a Farmerek Pártja, melynek irányvonala jórészt a francia Poujade kispolgári populista törekvéseit követte. E formáció, a Megreformált Politikai Szövetséggel együtt, 1963-ban került be első alkalommal az alsó kamarába, 10-re növelve a parlamenti pártok számát. 1966-ban a Szabadság és Demokrácia Néppártjából távozott a balszárny, mely Demokraták '66 néven alapított új pártot, s így a konzervatív gazdaságpolitikát követő jobboldali és a demokratikus értékeket előtérbe helyező baloldali liberálisok szervezetileg elkülönültek egymástól. A következő választáson, 1967-ben ez az alakzat hét mandátumot nyert el, főként a Munkapárt bázisából vonzva magához szavazókat. Hasonló folyamat zajlott le 1968-ban a Katolikus Néppártban is, melynek progresszív szárnya, elutasítva a jobboldali liberálisokkal való együttműködést, kivált a szervezetből, s megalakította a Radikális Politikai Pártot. A szakadási sorozatot 1970-ben a jobboldali szociáldemokraták, a következő évben pedig az egyház modernizációját elvető katolikusok tetőzték be, akik formációjukból távozva Demokratikus Szocialisták '70, illetőleg Római Katolikus Párt néven hoztak létre új alakzatot. Mindezen változások eredményeként az 1971-ben és 1972-ben lebonyolított választáson a parlamenti erők száma, csúcspontjára érkezve, 14-re emelkedett. 1972–1975 között tovább bővült a politikai spektrum, amikor, jórészt az újbaloldali eszmék hatására, létrejött a hagyományos szociáldemokráciától balra álló Szocialista Párt, majd két új felekezeti formáció, az Evangélikus Néppárt és a kálvinista Megreformált Politikai Föderáció is a küzdőtérre lépett. Ez utóbbi szervezetek csak az 1980-as évek elején jutottak be a törvényhozásba, míg a szocialisták 1994-ig mindig a küszöbhatár alatt maradtak.[39] A szakadások és a pártalapítások nyomán tehát a keresztény politikai erők, a liberálisok, a szociáldemokraták és a baloldali szocialisták egyaránt több formációban tömörültek, s a struktúra szétforgácsolódásának folyamata megállíthatatlannak látszott.

A II. világháború utáni első időszakban a pártszerkezet stabilitása a koncentráció fokának növekedésével társult. Az öt nagy történelmi formáció (a három felekezeti párt, valamint a liberálisok és a Munkapárt néven újjáalakult szociáldemokraták) 1946-ban a szavazatok 86,3, s a mandátumok 88,0%-át nyerte el, s ezek az arányok 1959-ig fokozatosan 91,7, illetőleg 94,7%-ra emelkedtek. Ezt követően viszont a tendencia megfordult, s a parlamentbe bejutott politikai erők számának növekedése miatt a voksok koncentrációjának foka 1963-ban 87,5%-ra, az 1971. évi választáson pedig már 71,7%-ra esett vissza. A viszonylag nagymérvű csökkenés az ország hosszú időn keresztül legerősebb politikai szervezetét, a Katolikus Néppártot érintette leghátrányosabban, mely a II. világháború utáni első hét választás közül ötben az élen végzett. Támogatottsága ugyanis 1963–1972 között 31,9%-ról 17,7%-ra zuhant, amit elsődlegesen a holland társadalomban is végbemenő szekularizációs folyamat, kisebb mértékben pedig a balszárny és a legkonzervatívabb áramlat egymást követő kiválása idézett elő. Valamelyest gyengült a Keresztény

Történelmi Unió bázisa is, miközben a Forradalomellenes Párt ebben az időszakban megőrizte szavazótáborát.[40]

A politikai erőviszonyok érzékelhető átalakulása az 1970-es évek közepétől ellentétes irányú folyamatot indított el, amihez a listakapcsolás intézményének 1973-ban történt bevezetése is hozzájárult. A felekezeti pártok szavazati részesedésének zuhanása miatt 1976-ban a Katolikus Néppárt, a Forradalomellenes Párt és a Keresztény Történelmi Unió, önállóságuk formális fenntartása mellett, létrehozta a Kereszténydemokrata Tömörülést, mely 1980-ban egységes politikai erővé alakult át. E jelentős változás hosszú időre megerősítette a tradicionális jobbközép blokk pozícióját; az új formáció a létrejöttét követő 30 éves időszakban csaknem ugyanolyan sikeresen szerepelt, mint korábban a Katolikus Néppárt, hiszen kilenc választás közül hatban végzett az első helyen, 27,9–35,3% közötti teljesítménnyel. A Kereszténydemokrata Tömörülés megalakulása átmenetileg a koncentráció mérséklődésének folyamatát is megfordította; 1977-ben a négy legnagyobb politikai erő, az új vallási formáció, a Munkapárt, a liberálisok és a Demokraták '66 elnyerte a szavazatok 89,1 és a mandátumok 92,0%-át, s ezt követően 1989-ig e szerveződések a 150 mandátumból legalább 143-at mindig megszereztek. Ily módon a kisebb alakzatok, akárcsak a két világháború közötti időszakban, a Zöld Baloldal 1989-ben történt fellépéséig ismét csak egy-három mandátummal rendelkeztek, vagyis a széttagoltság hátterében megint a viszonylagos stabilitás húzódott meg. Az egyesülés emellett már önmagában csökkentette a parlamenti pártok számát, amihez az is hozzájárult, hogy az újonnan bekerült formációk egy része rövid időn belül kiesett a törvényhozásból. 1977-ben már csak 11, 1981-ben 10, 1982-ben ugyan 12, 1986-ban viszont mindössze kilenc alakzat jutott be az alsó kamarába. Ez utóbbi választáson esett ki a parlamentből a Kommunista Párt, mely 1946-tól mindvégig részt vett a törvényhozás tevékenységében, s a minimális küszöb alatt maradt két 1982-ben bekerült szervezet, az Evangélikus Néppárt és a Centrumpárt (centrumdemokraták) is.

Az 1986-os választás tapasztalatai döntő szerepet játszottak abban, hogy az arányos képviseleti rendszer keretei között újabb egyesülési folyamat zajlott le. 1989-ben a parlamentből kiszorult Kommunista Párt és Evangélikus Néppárt, valamint a csupán két, illetőleg egy mandátummal rendelkező pacifista szocialisták és radikálisok Zöld Baloldal néven választási szövetséget hoztak létre, mely 1990-ben önálló párttá alakult. E formáció már megszerveződésének évében, 4,1%-os szavazati részesedésével, a három nagy politikai erő és a Demokraták '66 mögött az ötödik helyen végzett, s hat képviselői helyet szerzett. Megjelenésével átrendeződés kezdődött a baloldalon, nem függetlenül attól, hogy a kelet-közép-európai rendszerváltások időszakában a holland kommunisták, olasz testvérpártjuktól eltérően, nem szociáldemokratizálódtak, hanem a legmodernebb újbaloldali utak egyikét választották. A Zöld Baloldal megalakulásával egyben az is eldőlt, hogy az ökológiai pártcsaládon belül a szintén 1989-ben fellépő Zöldek nem juthattak érdemi szerephez, s később el is tűntek a politikai színtérről.[41]

Az újabb pártegyesülés ellenére 1989-ben, a centrumdemokraták mandátumszerzése következtében a parlamenti politikai erők száma változatlan maradt, sőt 1994-ben az 1982. évi szintre, 12-re emelkedett. E választáson ugyanis, a társadalombiztosítási reform körüli viták következtében két nyugdíjas szervezet, az Idősek Általános Szövetsége és az 55 éven Felüliek Szövetsége is bekerült a törvényhozásba, s ekkor szerzett először képviselői helyeket a Szocialista Párt is. Négy évvel később viszont a parlamenti szereplők száma ismét kilencre mérséklődött, amit az egymással szövetségre lépő nyugdíjas szerveződések és a szélsőjobboldali színezetű centrumdemokraták kiesése idézett elő.

Az ezredfordulót követően gyökeres változás történt a pártszerkezetben. A Nyugat-Európában általánossá váló bevándorlásellenesség ebben az országban különösen felerősítette a modern szélsőjobboldalt, melynek új formációja, az Élhető Hollandia szerveződésből kivált Pim Fortuyn-lista 2002-ben a szavazatok 17,0%-ával a Kereszténydemokrata Tömörülés mögött a második helyen végzett, s bekerült a konzervatív-liberális koalíciós kormányba. Bár a hárompárti kabinet, jórészt az új politikai erő magatartása miatt, hamarosan felbomlott, s a 2003. évi előrehozott választáson a lista az ötödik helyre esett vissza, majd eltűnt a közéletből, a szélsőjobboldali pólus támogatottsága fennmaradt. Ezen áramlat újabb vezető ereje, a Szabadságpárt 2003-ban csupán egy, 2006-ban pedig kilenc mandátumot szerzett, a 2010. júniusi választáson azonban a szavazatok 15,5%-ával a harmadik helyen végzett.[42]

A pártstruktúra átalakulásának másik jelentős mozzanatát a baloldal átrendeződése alkotja. 2002-ben a Szocialista Párt és a Zöld Baloldal együttes támogatottsága megközelítette a Munkapártét, négy év múlva pedig az előbbi szervezet 9-ről 25-re növelve mandátumának számát, a pártok rangsorában a harmadik helyet foglalta el. 2010 júniusában ugyan e formáció visszaesett az ötödik helyre, a Zöld Baloldallal együtt azonban 25 képviselőt küldhetett a törvényhozásba, miközben a második helyen végzett Munkapárt csupán 30 parlamenti széket szerzett.

Az ezredfordulót követően ugyanakkor a pártegyesülési folyamat is folytatódott. 2002-ben két kis ortodox kálvinista alakzat, a Megreformált Politikai Szövetség és a Megreformált Politikai Föderáció Keresztény Unió elnevezéssel választási szövetséget hozott létre. E lépésük eleinte nem növelte támogatottságukat, 2006-ban azonban mandátumaik száma kétszeresre növekedett, s bekerültek a Kereszténydemokrata Tömörülés által vezetett kabinetbe. 2010-ben, majd 2012-ben ismét parlamenti szereplővé váltak, ám nem léptek be az új kormányokba.

2010-ben egyébként, csaknem 100 év óta első alkalommal, a liberálisok győztek, s az addigi vezető kormánypárt, a Kereszténydemokrata Tömörülés történelmének leggyengébb eredményével a negyedik helyre szorult vissza. A Szabadság és Demokrácia Néppártjának sikerét feltehetően a 2008 őszén kezdődött világgazdasági recesszió magyarázza, melynek hatására Európa számos országában konzervatív-liberális győzelem született, s a lengyel államfői tisztséget is ilyen beállítottságú politikus szerezte meg. Ugyanakkor az élen végzett liberálisok is csupán

a szavazatok 20,5%-át kapták meg; ilyen alacsony támogatottsággal még egyetlen politikai erő sem nyert parlamenti választáson, miközben ismét 10 párt került be a törvényhozásba.

E tendencia a 2012. szeptemberi előrehozott választáson is folytatódott, melyet azért írtak ki, mert az újabb megszorítások miatt a szélsőjobboldali Szabadságpárt megvonta támogatását a liberális-kereszténydemokrata kisebbségi kormánytól. A II. világháború utáni 21. voksoláson ismét a jobbközép Szabadság és Demokrácia Pártja végzett az élen, 26,58%-ra növelve szavazati részesedését. A második helyet, a voksok 24,81%-ával, megint a Munkapárt szerezte meg, viszonylag jelentős számú szavazót hódítva vissza a radikálisabb baloldali formációktól. Jelentősen visszaesett a Szabadságpárt támogatottsága, amely azonban így is megőrizte harmadik helyét a politikai erők rangsorában. Az előrehozott választás legnagyobb vesztesének a Kereszténydemokrata Tömörülés bizonyult, mely híveinek csaknem 40%-át elvesztve az ötödik helyre szorult vissza. A Szocialista Párt ugyan, megelőzve a kereszténydemokratákat, valamelyest javította pozícióját, s mandátumszámát is megőrizte, eredménye mégis kudarcnak minősült, mivel a közvélemény-kutatások szerint viszonylag hosszú ideig jóval jelentősebb támogatottsággal rendelkezett. A másik radikális formáció, a Zöld Baloldal ugyanakkor történelmének leggyengébb teljesítményét nyújtva a nyolcadik helyre esett vissza, amihez talán az is hozzájárult, hogy 2012 tavaszán elfogadta az Unió fiskális paktumát és az újabb költségvetési kiigazításokat. Ismét bekerült a törvényhozásba a kisebb liberális párt, a Demokraták '66, valamint a Keresztény Unió, illetőleg a Megreformált Politikai Párt is. A rangsor végére, két-két mandátummal az Állatvédő Párt és egy nyugdíjas szerveződés került, s így a képviselői hellyel rendelkező alakzatok száma 11-re emelkedett.[43]

A liberális formációk egyesüléséhez, majd a Munkapárt megalakulásához hasonlóan a Kereszténydemokrata Tömörülés, a Zöld Baloldal, illetőleg a Keresztény Unió létrejötte is azt bizonyítja, hogy a társadalmi változások még azokban az országokban is megfordíthatják a pártszerkezet szétaprózódási folyamatát, amelyekben a legarányosabb eredményeket biztosító választási rendszer és a tradíció egyaránt a politikai szervezetek számának növelésére ösztönöz.[44] Mivel az 1976–2002 közötti fúziók összesen kilenc formációt érintettek, e fejlemények nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy 2006-ban és 2010-ben ugyanannyi alakzat jutott be a törvényhozásba, mint 1937-ben, 1963-ban vagy 1981-ben. Más szempontból viszont a széttagoltság erősödött, hiszen 2010-ben hét párt szerzett 10 vagy annál több mandátumot, ami korábban sohasem fordult elő.

1945 után az effektív választási és parlamenti pártok átlagos száma 5,21, illetőleg 4,92 volt, jóval alacsonyabb, mint a két világháború közötti időszakban. E paraméterek értéke ugyanakkor az elmúlt hat- és fél évtized egyes periódusaiban jelentős mértékben változott. A korszak elején, 1946–1963 között az átlag 4,70, illetőleg 4,42 volt, majd az azt követő három választáson 6,70-re és 6,17-ra emelkedett. Jórészt a tradicionális felekezeti formációk egyesülése nyomán az 1977-től 1989-ig

terjedő időszakban e két mutató átlagértéke 4,09-ra és 3,85-ra esett vissza. Az utolsó két évtizedben az effektív választási és parlamenti pártszám megint növekedett, s 5,80-os, valamint 5,58-os mértéke megközelítette, illetőleg valamelyest meg is meghaladta a két világháború közötti átlagos szintet. Ráadásul a 2010. évi voksoláson e mutatók értéke 6,98-ra, illetőleg 6,75-ra emelkedett, s ez utóbbi nagyságrend történelmi csúcspontot jelentett.[45]

SVÉDORSZÁG

Svédországban, mint erre korábban már utaltunk, az arányos képviseleti rendszert a konzervatívok vezették be, az uralkodó társadalmi csoportok politikai monopóliumának megőrzése érdekében. Úgy vélték, hogy az alsóházi voksolások esetében e szisztéma felválthatja a vagyoni és jövedelmi cenzus „védelmi" szerepét, melyet a szociáldemokraták és a radikálisabb liberálisok élesen bíráltak. Eredetileg ez utóbbiak javasolták az arányos listás rendszer alkalmazását, amennyiben azt a felsőházi választásokra is kiterjesztik, később azonban inkább az abszolút többségi formula bevezetését preferálták, miközben lemondtak az „urak" kamarájának reformjáról. A konzervatívok viszont, látva pozíciójuk gyengülését, támogatni kezdték a liberálisok korábbi álláspontját, s a plurális választójog mérsékléséhez is hozzájárultak. 1907-ben e koncepció alapján a parlament (Riksdag) mindkét házában megszavazták az arányos képviseleti rendszer bevezetését, s az átfogó választási reform keretében a szociáldemokraták és a baloldali liberálisok véleménye annyiban érvényesült, hogy csökkentették a felsőházi jelöltek vagyoni, illetőleg jövedelmi cenzusát. Az új szisztéma 1909-ben vált a jogrend részévé, amikor az alkotmánnyal összhangban az egy évvel korábban megalakult parlament megerősítette.[46]

A reform nyomán az alsóház képviselői 56 körzetben, a d'Hondt-módszer alkalmazásával nyerték el megbízatásukat, ami egyben a közvetett voksolás teljes körű megszüntetését is jelentette. E megoldás a választókerületek alacsony magnitúdója és a matematikai formula miatt egyértelműen a nagyobb pártoknak kedvezett, amit 1921-ben a körzetek számának felezésével korrigáltak. A felsőház tagjai is az arányos képviselet elve alapján, a d'Hondt-módszer alkalmazásával szerezték mandátumukat, ám e kamara esetében a közvetett szavazás és a plurális választójog egyaránt fennmaradt.[47]

Az új szisztéma bevezetése a politikai struktúrát eleinte változatlanul hagyta. 1911-ben, az első arányos listás választáson ismét három párt jutott be az alsóházba, s az 1914-ben lebonyolított két voksoláson is kizárólag a konzervatívok, a liberálisok és a szociáldemokraták részesedtek a mandátumokból. 1917-ben viszont hatra emelkedett a parlamenti szereplők száma; ekkor ugyanis bekerült a törvényhozásba az Agrárpárt, valamint az abból kilépett Parasztunió és sikeresen szerepelt a Szociáldemokrata Munkáspártból kivált balszárny is, mely önálló erőként azonnal

11 képviselői helyet szerzett. E szakadás ugyanakkor nem gátolta a szociáldemokratákat abban, hogy az alsóház legnagyobb pártjává váljanak, s tárcákat kapjanak az ország első parlamentáris kormányában. Újabb változás a parlamenti szereplők összetételében 1921-ben következett be, amikor a kommunisták is bekerültek a törvényhozásba. Ekkor egyébként egyes körzetekben a három munkáspárt közös listán indult, kihasználva a listakapcsolás újonnan bevezetett intézményéből eredő lehetőséget. Ezzel az eszközzel később a polgári pártok éltek, hogy ellensúlyozzák a szociáldemokraták relatív többségét.[48]

A politikai struktúra átalakulásának folyamata az 1920-as években folytatódott. 1921-ben a Parasztunió egyesült anyapártjával, majd azok a baloldali szocialisták, akik nem léptek be a Kommunista Pártba, ismét csatlakoztak a szociáldemokratákhoz. Ugyanakkor 1923-ban, a szesztilalom körüli viták miatt kettévált a Liberális Párt, majd 1929-ben a kommunista mozgalomban következett be szakadás. A Kominternnel szembefordult áramlat megalapította a Független Kommunista Pártot, mely később a baloldali szocialista elnevezést vette fel, végül pedig a nácikkal rokonszenvező politikai erővé alakult át. A pártszakadások miatt a parlamenti szereplők száma 1924-ben, majd 1932-ben hétre emelkedett, ám a liberálisok újraegyesülése után 1936-ban hatra, a baloldali szocialisták eltűnését követően pedig ötre csökkent.[49]

A széttagolódási folyamat előrehaladását, majd visszafordulását követően a pártszerkezet egyértelműen stabilizálódott. 1940 és 1985 között kizárólag a szociáldemokraták, a konzervatívok (először Jobboldali Párt, majd Mérsékelt Koalíciós Párt néven), a liberálisok (Néppárt elnevezéssel), az agráriusok (1957-től Centrum Pártként) és a kommunisták jutottak be a törvényhozásba, s a politikai erőviszonyok is csak kevéssé módosultak. Továbbra is a Szociáldemokrata Munkáspárt nyerte el a legtöbb mandátumot, s 1940-ben, illetőleg 1968-ban mind a voksok, mind a képviselői helyek abszolút többségét is megszerezte. A parlamenti szereplők számát és az egyes formációk pozícióját az sem befolyásolta, hogy az arányosság fokának növelése érdekében 1952-ben a d'Hondt-módszert a módosított Sainte-Laguë-formulával váltották fel, s ugyanakkor megszüntették a listakapcsolás lehetőségét. Eleinte az 1970-ben bevezetett, jóval jelentősebb reform sem érintette a pártstruktúrát. Ekkor 350 fős egykamarás parlamentet hoztak létre, s a választási rendszert oly módon arányosították, hogy 40 (1976 óta 39) ún. kiegészítő mandátumot országos listáról osztanak ki, melyen a politikai erők körzeti szavazatait összesítik. Ellensúlyként, a kormányzati stabilitás biztosítása érdekében, a területi választókerületekben 12, országos szinten pedig 4%-os jogi küszöbhatárt intézményesítettek, ám ezek a törvényhozás politikai összetételét egyáltalán nem befolyásolták.[50]

Más államokkal ellentétben Svédországban a pártrendszer „befagyása" nem az 1970-es évek elején, hanem csak 1985-ben szűnt meg. Ebben az évben ugyanis az 1964-ben létrejött Kereszténydemokrata Egység választási szövetséget kötött a Centrum Párttal, s ennek keretében bekerült a törvényhozásba. Három esztendővel később, hatodik formációként a Zöld Környezetvédő Párt jutott képviselői he-

lyekhez, majd 1991-ben hétre emelkedett a parlamenti szereplők száma. E voksoláson a kereszténydemokraták mellett a szélsőjobboldali Új Demokrácia is sikeresen szerepelt, miközben a környezetvédők elvesztették mandátumaikat, a liberálisok és a kommunisták pedig új néven (Liberális Néppárt, illetőleg Baloldali Párt) vettek részt a választási küzdelemben. Jelentős változást jelzett az is, hogy a szociáldemokraták 1932 óta első alkalommal nem kapták meg a szavazatok 40%-át.

1994-ben a politikai erőviszonyok részben visszarendeződtek, hiszen a legnagyobb formáció támogatottságának mértéke megint meghaladta a 45%-ot, az Új Demokrácia helyét pedig a környezetvédők foglalták el. Ugyanaz a hét párt jutott be a parlamentbe 1998-ban is, ám rangsoruk radikálisan átalakult. A Baloldali Párt ugyanis a harmadik, a kereszténydemokrata alakzat pedig a negyedik helyre került, jelentősen megelőzve a centrumpártiakat és a liberálisokat. Ismét érzékelhetően visszaestek a szociáldemokraták, akiktől a szavazók főként a radikális baloldalhoz áramlottak át. Nem változott a parlamenti szereplők száma és köre az új évezred első választásán, 2002-ben sem, az erősorrend azonban megint jelentős mértékben módosult. A harmadik helyet most az előző voksoláson gyengén szerepelt Liberális Néppárt foglalta el, a kereszténydemokraták megőrizték pozíciójukat, a Baloldali Párt pedig az ötödik helyre esett vissza, jórészt azért, mert a szociáldemokraták visszahódították korábbi választóik egy részét.[51]

A XXI. század első három választásán Svédországban is az általános európai trendnek megfelelő változás ment végbe. 2002–2010 között a szociáldemokraták szavazóik több mint egyötödét elvesztették, miközben a konzervatív Mérsékelt Párt csaknem megkétszerezte híveinek arányát. A baloldal vezető erejének térvesztéséhez a Zöld Párt folyamatos erősödése is hozzájárult, a fordulat alapvető okának azonban a Svédországot is elérő jobbratolódást tekinthetjük. Míg a vörös-zöld pólus 2002-ben a voksok 53,0%-át szerezte meg, 2010 szeptemberében ez az arány mindössze 43,6% volt, jelezve, hogy meghatározó jelentőségű eltolódás zajlott le a politikai erőviszonyokban.

A 2010. szeptemberi voksolást több szempontból is nagy horderejű politikatörténeti eseményként értékelhetjük. Egyfelől a szociáldemokraták támogatottságának mértéke az 1917. évi szintre esett vissza, a konzervatívok pedig 1928 óta nem szerepeltek ilyen sikeresen, s így a baloldal vezető ereje kevesebb mint 36 000 szavazattal előzte meg legnagyobb versenytársát. Másfelől, az ország történelmében első alkalommal nyolcra emelkedett a parlamenti erők száma, mivel a szélsőjobboldali bevándorlásellenes Svéd Demokraták is bekerültek a törvényhozásba. E politikai alakzat egyébként, 2006-hoz viszonyítva, a mérsékelt konzervatívok után a második legtöbb új szavazóval rendelkezett, s így a támogatottsági rangsorban a hatodik helyre került, megelőzve a kereszténydemokratákat és a Baloldali Pártot. Sikeréhez feltehetően a 2008–2009-es gazdasági recesszió is hozzájárult; egyes elemzések szerint a Svéd Demokraták támogatói jórészt a munkanélküliek közül kerültek ki.[52]

A legutóbbi, 2014. szeptemberi választáson a szociáldemokraták részben visszaszerezték hegemón pozíciójukat, ennek hátterében azonban nem érdemi erősödésük, hanem a jobboldali bázis átrendeződése húzódott meg. Miközben a Szociáldemokrata Munkáspárt csupán 0,37%-kal növelte támogatottságát, a Mérsékelt Párt híveinek aránya 30,06%-ról 23,34%-ra esett vissza, s mandátumainak száma 107-ről 84-re csökkent. Jelentős mértékben gyengült a Liberális Néppárt és a kereszténydemokraták szavazótábora is, s a Centrum Párt is valamelyest elmaradt négy évvel korábbi teljesítményétől. Az egyirányú változások együttes hatásaként a Polgári Szövetség 2010-hez képest csaknem 480 ezer választót vesztett, s szavazati részesedése 49,27%-ról 39,45%-ra esett vissza. E radikális pozíciógyengülést egyértelműen a szélsőjobboldal látványos előretörése idézte elő; a Svéd Demokraták, több mint 460 ezerrel növelve támogatóik számát, a négy évvel korábbi 20 helyett 49 képviselői helyet szereztek, s az ország harmadik legerősebb formációjává váltak. Ugyanakkor a viszonylag jelentős módosulások ellenére a parlamenti szereplők köre változatlan maradt; ismét ugyanaz a nyolc párt jutott be a törvényhozásba, s a kisebb alakzatok erősorrendjében is csupán annyi változás történt, hogy a Baloldali Párt megelőzte a negyedik helyről a hetedikre visszaeső liberálisokat, valamint a rangsor végére került kereszténydemokratákat. Mindazonáltal a 2005-ben létrejött Feminista Alternatíva 3,13%-os eredménye azt jelzi, hogy a jövőben a parlamenti politikai erők száma tovább növekedhet. E formáció ugyanis 2010-hez képest közel 200 ezer új szavazót szerzett, befolyását feltehetően azokra terjesztve ki, akik egyébként a zöldekre, vagy a radikális baloldalra voksoltak volna. Ha a Feminista Alternatíva teljesítményét is figyelembe vesszük, a Vörös-Zöld Pólus a választók 46,77%-ának bizalmát nyerte el, e párt nélkül azonban támogatottsága a 2010-es szinten maradt.[53]

Az arányos képviselet bevezetése óta eltelt 105 év alatt Svédországban a Duverger-törvény hatását alig érzékelhetjük. Eleinte ugyan szakadások révén háromról hatra, majd hétre emelkedett a parlamenti szereplők száma, 1934 után azonban a pártstruktúra stabilizálódott, s mint erre már utaltunk, az 1940–1982 közötti időszakban mindig ugyanaz az öt formáció jutott be a törvényhozásba. 1985-től azután már új pártok is bekerültek a Riksdagba, ezek azonban kivétel nélkül alapítás, s nem kiválás útján jöttek létre. E változás ugyanakkor nem vezetett szétaprózódáshoz; a parlamenti szereplők száma hatra, majd hétre növekedett, akárcsak az 1917–1936 közötti periódusban, s csak 2010-ben érte el a nyolcat. Ráadásul hosszú évtizedeken keresztül az arányos képviseleti rendszer, mint ezt szintén jeleztük, egy hegemón pártszerkezettel kötődött össze, melynek keretében a szociáldemokraták, rövid megszakításokkal, 66 éven keresztül birtokolták a kormányzati hatalmat.

Az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is hasonló folyamatot jelez. E két paraméter értéke 1917-ben 4,10-re, illetőleg 3,54-ra, 1920-ban pedig 4,40-re és 4,00-re emelkedett, ezt követően azonban kisebb hullámzásokkal erősen csökkent, s 1940-ben 2,84-dal, valamint 2,51-dal elérte a reform utáni mélypontját. 1944–1985 között az effektív választási és parlamenti pártszám mindig 3,65, illető-

leg 3,50 alatt maradt, bizonyítva a három- és félelemű szerkezet viszonylagos stabilitását. A „befagyás" megszűnése után viszont mindkét paraméter értéke emelkedni kezdett, s 1998 óta valamennyi voksoláson eléri vagy túllépi a 4,50-et, illetőleg a 4,15-ot, 2010-re pedig már szabályos négy- és félpártrendszer jött létre, mely 2014-re 5,41, valamint 5,00 választási és parlamenti pártszámmal öteleműre bővült.[54]

A stabil pártszerkezet emellett az arányosság magas fokával társult. A Sainte-Laguë-formula 1952-ben történt bevezetését követően a Loosemore–Hanby-index – 2006 kivételével – mindig 5% alatt maradt, s így a svéd választási szisztéma egyértelműen arányosnak minősül.[55] Az 1970 óta alkalmazott mandátumkiosztás még inkább közelítette a voksok és a képviselői helyek arányát egymáshoz, amit az ekkor bevezetett 4%-os küszöb sem ellensúlyozott. A kisebb, esélytelen pártokra ugyanis rendkívül kevesen szavaztak, s így a kizárási klauzula miatt a voksok csekély hányada veszett el. Újabban e téren változás következett be; 2006-ban a Svéd Demokraták, 2014-ben pedig az előbb említett Feminista Alternatíva maradt viszonylag sok szavazattal a küszöbhatár alatt, növelve a torzítás fokát.

NORVÉGIA

Norvégiában az arányos listás rendszert 1919-ben a pártok konszenzusa nyomán, lényegében vita nélkül vezették be. E szisztéma elsősorban a Munkáspártnak kedvezett, melyet rendkívül hátrányosan érintett az abszolút többségi formula, ám a Venstre sem ellenezte a reformot, mert e lépésével szembefordult volna korábbi, a képviseleti elv erősítését szolgáló irányvonalával. Az új választási rendszerben az országot 29 körzetre bontották, és a mandátumokat a d'Hondt-módszer alkalmazásával osztották ki. E megoldás közismerten a nagyobb pártokat részesítette előnyben, s a torzítás fokát növelte az is, hogy az egyes választókerületekben viszonylag alacsony volt az elnyerhető képviselői helyek száma. Más szempontból sem érvényesült igazán az arányosság elve, hiszen az alkotmány továbbra is a nagyobb településeket preferálta a vidéki térségekkel szemben, fenntartva azt a rendelkezést, amely szerint a parlamenti székek egyharmadát a városi körzetekben kell kiosztani.

A reformot közvetlenül követő időszakban két új formáció is megszerveződött. 1920-ban újjáalakult a Parasztpárt, s a munkásmozgalom két áramlatának szétválása is ebben az időszakban zajlott le. E szakadás Norvégiában sajátos módon ment végbe; a Munkáspárt ugyanis – a nyugat-európai szocialista szervezetek közül egyedül – 1919-ben csatlakozott a Kominternhez, s így az abból kivált jobbszárny hozott létre új politikai erőt, a Szociáldemokrata Munkáspártot. 1923-ban azonban a Munkáspárt szakított a forradalmi világmozgalommal, s e lépése következtében most a baloldal lépett ki, megalakítva a Kommunista Pártot. Ezt követően viszont e póluson integráció zajlott le, mivel 1927-ben a két szociáldemokrata irányzatú formáció Munkáspárt néven újraegyesült. Ezután a II. világháború kitöréséig a párt-

szerkezet csak annyiban módosult, hogy 1933-ban létrejött a Keresztény Néppárt, mely a kispolgárság és a lutheránus egyházi körök támogatását élvezte, valamint a szintén felekezeti jellegű Közjó Pártja.

Mindezen pártalakulások és szakadások ellenére az arányos képviseleti rendszer bevezetését követő időszakban a parlamenti szereplők száma alig módosult. 1921-ben a Munkáspárton belüli szakadás miatt hét formáció került be a törvényhozásba, majd e kör 1924-ben, a kommunista képviselők megjelenésével nyolcra bővült. 1927-ben a két szociáldemokrata irányultságú párt egyesülésével a parlamenti szereplők száma hétre, három évvel később pedig a kommunisták kiesésével hatra esett vissza, s ekkor a széttagoltság már ugyanolyan mértékű volt, mint az abszolút többségi elv alapján lebonyolított utolsó voksoláson. 1933-ban azután, a Keresztény Néppárt és a keresztény korporatista Közjó Pártja (más néven Társadalmi Párt) mandátumszerzésével ismét nyolc alakzat jutott be a törvényhozásba, közülük azonban négy, a két új formáció mellett a Liberális Bal és a Radikális Néppárt (a munkásdemokraták utódszervezete) csupán egy-egy képviselői hellyel rendelkezett. A II. világháború előtti utolsó szavazáson, 1936-ban az utóbbi két politikai erő kiesett a parlamentből (Storting), s így a széttagoltság ismét érzékelhetően mérséklődött. Közben a pártok támogatottsági rangsora jelentősen módosult; 1927-től az újraegyesült Munkáspárt vált a legerősebb formációvá, a voksok, illetőleg a mandátumok abszolút többségét azonban a korszak végéig egyetlen alkalommal sem kapta meg. A szociáldemokrata irányzatú alakzat elsősorban a Venstre bázisából vonzott magához választókat, valamelyest hozzájárulva ahhoz, hogy szintén 1927-től a második helyet 70 éven keresztül mindig a Hoyre foglalta el. Ez idő tájt viszonylag jelentős politikai erővé fejlődött a Parasztpárt is, mely a négyelemű struktúra legkisebb, ám stabil alkotóelemévé vált. Ezek a formációk az 1927–1936 közötti időszakban együttesen a voksok 91,3–94,9, illetőleg a mandátumok 96,6–98,0%-át nyerték el, ami egyértelműen egy szilárd politikai szerkezet kialakulását mutatja. Nem véletlen, hogy a norvég Stein Rokkan híres „befagyási" elméletét elsősorban saját országának párt- és választástörténete alapján dolgozta ki.[56]

Bár az arányos képviseleti rendszer bevezetése után a politikai szerkezet alig változott, az erőviszonyok kiegyenlítődése következtében az effektív választási és parlamenti pártszám átmenetileg mégis növekedett. A reform utáni első két voksoláson egyébként az előbbi paraméter nagyságrendje volt alacsonyabb, amit a Hoyre és a Liberális Baloldal közös indulása és önálló frakcióalakítása idézett elő. Az effektív választási és parlamenti pártszám az 1918. évi 3,62-ről és 3,42-ről 1921-ben 4,48-ra és 4,94-ra, 1924-ben pedig az 1945 előtti időszak csúcspontjára, 4,90-re, illetőleg 5,24-ra emelkedett. Ezt követően mindkét szintetikus mutató, 1930 kivételével, érzékelhetően csökkent, ám míg az előbbi paraméter nagyságrendje mindig meghaladta az 1918-as szintet, az utóbbié 1933-ban 3,29-ra, majd 1936-ban 3,19-ra esett vissza. A korszak egészét tekintve egyébként az effektív választási és parlamenti pártszám átlaga 4,21, illetőleg 4,08 volt, jelezve a Hoyre-ből, a Venstre-ből, a Munkáspártból és a Parasztpártból álló négyelemű szerkezet megszilárdulását.[57]

A II. világháborút követő első négy választáson a Munkáspárt abszolút többséget szerzett a törvényhozásban, noha a voksok több mint 50%-át egyetlen alkalommal sem nyerte el. E torzítás miatt a többi parlamenti formáció folyamatosan követelte a választási rendszer arányosságának növelését, melynek hatására 1953-ban a d'Hondt-módszert a módosított Sainte-Laguë-formulával váltották fel. Az új mandátumkiosztási eljárás javította a kis pártok esélyét, hogy képviselői helyeket szerezzenek, s valamelyest a legnagyobb alakzatnak jutó parlamenti székek számát is mérsékelte. A szisztéma viszonylagos aránytalansága azonban csak kevéssé csökkent, mivel a körzetek számát 29-ről mindössze 20-ra mérsékelték, s így az alacsony magnitúdójú választókerületi beosztás lényegében továbbra is fennmaradt. Ugyanakkor a reform keretében eltörölték azt az alkotmányos rendelkezést, amely szerint a képviselői helyek egyharmadát a városi körzetekben kell kiosztani.[58]

Az aránytalanság viszonylag magasabb foka kétségtelenül közrejátszott abban, hogy a II. világháború utáni másfél évtizedben a parlamenti szereplők száma Norvégiában is alig változott. A győztes Munkáspárt mellett ezen időszak valamennyi választásán bekerült a törvényhozásba a konzervatív Hoyre, a liberális Venstre, a nevét 1957-ben Centrumra változtató egykori Parasztpárt és a Keresztény Néppárt. Az 1949. évi voksolás kivételével a kommunisták is küldhettek képviselőket a parlamentbe, ám csupán minimális számú mandátummal rendelkeztek.

A II. világháború után az első pártszakadás 1961-ben következett be, amikor a baloldal kivált a Munkáspártból, s Szocialista Néppárt néven új formációt hívott életre. Bár e szervezet ekkor mindössze két mandátumot nyert el, szavazói döntően a Munkáspárt bázisából érkeztek, mely így 74 parlamenti széket szerezve a 150-ből, elvesztette abszolút többségét. Négy évvel később Norvégia legnagyobb politikai alakzata, 43,1%-os szavazati részesedésével már csak a képviselői helyek 45,3%-át kapta meg, miközben a Szocialista Néppárt megismételte előző teljesítményét. 1969-ben viszont, akárcsak a 20 évvel korábbi voksoláson, csak öt politikai erő jutott be a parlamentbe; a baloldali szavazók ugyanis, az 1965 óta kormányzó négypárti polgári koalíció leváltása érdekében, szinte egyöntetűen a Munkáspártot támogatták, s így a Szocialista Néppárt sem részesedhetett a képviselői helyekből.[59]

Az évtizedeken keresztül szinte változatlan pártstruktúra jelentős módosulása 1973-ban következett be, amit elsődlegesen az Európai Közösséghez való csatlakozás körüli viták idéztek elő. Az 1972 szeptemberében lebonyolított népszavazáson a többség elutasította a belépést, ami érzékelhetően erősítette a közös piaci tagság ellenzőinek pozícióit. Mind a Munkáspártból, mind a Venstre-ből távozott az a frakció, mely szemben állt a csatlakozással, s az előbbiek a Szocialista Néppárttal és a kommunistákkal együttműködve létrehozták a Szocialista Választási Szövetséget, az utóbbiak pedig Liberális Néppárt elnevezéssel szerveztek új politikai formációt. Emellett a magas adók és az erőteljes állami beavatkozás ellen tiltakozók megalakították az Anders Lange Pártot (a későbbi Haladás Pártot), mely elsődlegesen a kispolgárságra támaszkodott. Az 1973. évi választáson, összesen 21 mandátumot szerezve, mindhárom alakzat bekerült a parlamentbe, miközben a Munkáspárt 12,

a Venstre pedig 11 helyet vesztett, döntően az Európai Közösséghez való csatlakozás támogatása miatt. Legsikeresebben, 16 parlamenti szék elnyerésével, a Szocialista Választási Szövetség szerepelt, mely két évvel később kezdeményezte, hogy e laza szerveződés Szocialista Baloldali Párt néven új politikai erővé váljon. Bár a kommunisták kongresszusa elvetette az egyesülésre vonatkozó ajánlatot, a Szocialista Néppárt és a Munkáspártból nemrég kiszakadt szociáldemokraták mégis létrehozták e formációt, mely később a politikai struktúra egyik meghatározó elemévé fejlődött.[60]

A következő, 1977-ben lebonyolított választáson a pártszerkezet látszólag visszarendeződött, hiszen a Haladás Párt és a Liberális Néppárt kiesett a törvényhozásból, a szocialista baloldal mandátumainak száma pedig a korábbi szintre esett vissza. Úgy tűnt, hogy az Európai Közösséghez való csatlakozás körüli viták csupán átmenetileg módosították a politikai struktúrát, s e konfliktus háttérbe szorulásával a tradicionális alakzatok visszanyerték régebbi pozíciójukat. E látszatot tovább erősítette a koncentráció fokának radikális növekedése; a két legjelentősebb szervezet, a Munkáspárt és a Hoyre, 1957-hez és 1961-hez hasonlóan, együttesen ismét megszerezte a voksok több mint kétharmadát, azzal az eltéréssel, hogy a szociáldemokraták és a konzervatívok közötti különbség az utóbbiak javára jelentősen mérséklődött.

Az 1980-as évek első felében, a jóléti állam válságának kezdeti időszakában a Hoyre számottevően szélesítette bázisát, s híveinek aránya, 1945 óta először, meghaladta a 30%-ot. Ugyanakkor 1981-ben visszakerült a törvényhozásba a Haladás Párt, s így a parlamenti szereplők száma hétre emelkedett, négy évvel később viszont, történelme során első alkalommal, kiesett a Venstre, jelezve, hogy az 1973-as fordulat mégis megrendítette a hagyományos pártszerkezetet. 1985-ben egyébként olyan sajátos patthelyzet alakult ki a polgári és a szocialista blokk között, melyben a mérleg nyelvének szerepét a Haladás Párt két képviselője töltötte be. Bár e politikai erő irányultsága viszonylag közel állt a konzervatívokéhoz, 1986-ban még megvonták támogatásukat az általuk vezetett kormánytól, ismét hatalomra juttatva a Munkáspártot. E lépésük feltehetően jelentős szerepet játszott abban, hogy később a politikai spektrum jobboldalának meghatározó erejévé válhattak.[61]

1989-ben megint jelentős fordulat következett be a norvég parlament összetételében, mely időben egybeesett a választási rendszer újabb reformjával. Ekkor, a torzítás fokának ismételt növekedése miatt, az alacsony magnitúdójú területi körzetekre épülő szisztémát egy nyolc kiegészítő mandátumos országos listával egészítették ki, melyről a pártok összesített választókerületi voksai alapján osztották ki a képviselői helyeket. Kizárási klauzulát továbbra sem vezettek be, hiszen a tényleges küszöbhatár azt változatlanul feleslegessé tette, s a reform célja egyébként is az arányosság fokának növelése volt.

2003-ban a választási rendszert ismét megváltoztatták; a Storting létszámát 169-re növelték, s e helyek közül a pártok 150-et a területi körzetekben, 19-et pedig, kiegészítő mandátumként, országos szinten szerezhetnek meg. E nagyobb

mérvű arányosság ellensúlyozása érdekében ugyanakkor bevezették a korábban ismeretlen jogi küszöbhatárt. Kiegészítő mandátumo(ka)t csupán azok a pártok kaphatnak, amelyek országos szinten elnyerték a szavazatok 4%-át, s így a rendszer viszonylag erőteljesen korlátozza a kisebb formációk parlamenti jelenlétét. A képviselői helyek kiosztásának módja is átalakult, mivel a kétlépcsős folyamat során a megyékre épülő választókerületek csak egy-egy kiegészítő mandátumhoz juthatnak. E követelmény miatt az eljárás jóval bonyolultabbá vált. Miután az első körben a módosított Sainte-Laguë-formulával meghatározzák az egyes pártokra eső körzeti helyek számát, az országos szinten összesített voksok alapján nemcsak a formációk, hanem a megyék között is elosztják a kiegészítő mandátumokat. Ennek során először, szintén a módosított Sainte-Laguë-formulával, kiszámítják az egyes pártoknak jutó parlamenti székeket, s ha egy alakzat a körzetek összességében ennél többet szerzett, az eljárást annak kiiktatásával megismétlik. Második mozzanatként a pártkvócienseket határozzák meg; valamennyi formáció országos szinten összesített voksait elosztják körzeti mandátumaik kétszeresénél nagyobb számmal, s a kapott eredményeket rangsorolják. E lépést a megyei kvóciensek megállapítása követi. Ezeket oly módon számítják ki, hogy a pártkvócienseket elosztják a területi választókerületek természetes hányadosával, vagyis az egy képviselői hely megszerzéséhez szükséges szavazatmennyiséggel, s e paramétereket is rangsorolják. Az első kiegészítő mandátumot a legmagasabb kvótával rendelkező pártnak és körzetnek adják, s az eljárást addig folytatják, ameddig mind a 19 parlamenti széket nem osztják ki. Az előbb már említett szabálynak megfelelően azt a választókerületet kizárják az elosztás folyamatából, amely az országos keretből már képviselői helyet szerzett.[62]

Az újabb politikai átrendeződést azonban nem a választási reformok idézték elő, mivel a változás a pártstruktúra további széttagolódása helyett a formációk erősorrendjének átalakulásában fejeződött ki. 1989-ben a harmadik és a negyedik helyet a korábban minimális számú mandátummal rendelkező Haladás Párt, illetőleg Szocialista Baloldali Párt foglalta el, együttesen elnyerve a parlamenti székek csaknem 25%-át. Áttörésük szorosan összefüggött azzal, hogy a Munkáspárt 6,5, a Hoyre pedig 8,2%-ot vesztett támogatottságából, miközben a Keresztény Néppárt és a Centrum híveinek aránya lényegében változatlan maradt. Bár négy évvel később az 1973-ban létrejött formációk a rangsorban ismét a tradicionális szervezetek mögé szorultak, s a Venstre is visszakerült a törvényhozásba, a politikai tagolódás korábbi szerkezete végérvényesen felbomlott. 1997-ben a Haladás Párt, a Keresztény Néppárttal holtversenyben a második-harmadik helyre került, noha három évvel korábban neoliberális szárnya kivált a szervezetből, s Szabaddemokrata Párt néven új alakzatot hozott létre. Az ezredfordulót követően a baloldali szocialisták is egyértelműen meghatározó jelentőségű formációvá váltak; legjobb eredményüket 2001-ben érték el, amikor a szavazatok 12,5%-ával 23 parlamenti székhez jutottak, ismét jelentősen meggyengítve a Munkáspártot, melynek támogatottsága az 1920-as évek szintjére esett vissza. A rangsor átalakulásának következő állomásaként

2005-ben, az újabb reform bevezetését követően a Haladás Párt 22,1%-os szavazati részesedésével az ország második legerősebb formációjává vált, messze megelőzve a konzervatívokat, miközben a baloldali szocialisták, bár a négy évvel korábbinál jóval gyengébb teljesítménnyel, megőrizték negyedik helyüket, s első alkalommal bekerültek a Munkáspárt által vezetett vörös-zöld kormányba.[63]

A 2009-es választáson a politikai erők pozíciója csak annyiban módosult, hogy a Munkáspárt viszonylag jelentős számú szavazót visszahódított a Szocialista Baloldali Párttól, mely így, a Centrummal holtversenyben, a negyedik-ötödik helyen végzett, a Hoyre pedig a Venstre és a Keresztény Néppárt terhére szélesítette bázisát. A konzervatívok azonban változatlanul a Haladás Párt mögé szorultak, mely a jóléti állam leépítésének radikális koncepciójával tartósan a jobboldal vezető erejévé vált.

A legutóbbi, 2013. szeptemberi választáson viszont a pártok támogatottságában jelentős mértékű változás következett be. Bár ismét a Munkáspárt végzett az élen, híveinek aránya 30,85%-ra esett vissza, s így e formáció 1945 utáni második leggyengébb eredményét érte el. A második helyet, 26,81%-os teljesítményével a Hoyre foglalta el, visszaszerezve hegemóniáját a jobboldali póluson a Haladás Párttól, mely a voksok 16,35%-át szerezte meg. Módosult a kisebb pártok erősorrendje is, amit a korábbi kormánykoalícióban részt vevő Centrum Párt, illetőleg Baloldali Szocialista Párt hanyatlása idézett elő. Mindazonáltal e csoportban az egyes formációk támogatottsága alig különbözött egymástól, hiszen a negyedik helyezett kereszténydemokraták mindössze 1,50%-kal előzték meg a hetedik helyre szoruló baloldali szocialistákat. Bekerült, története során első alkalommal, a Stortingba a Zöld Párt is, ám csupán egyetlen mandátumot nyert el.

Az újabb választási reformok után – mint erre előbb már utaltunk – a parlamenti szereplők száma alig változott. 1989-ben hét, az azt követő három voksoláson pedig nyolc alakzat került be a törvényhozásba, a növekedést azonban az idézte elő, hogy e négy alkalommal kisebb pártok egy-egy mandátumhoz jutottak, 1993-tól pedig a Venstre ismét képviselői helyekkel rendelkezett. 2005-ben viszont, az újabb arányosítás ellenére a szereplők száma megint hétre csökkent, s 2009-ben is csak azok a pártok kerültek be a törvényhozásba, melyek négy évvel korábban is képviselői helyeket nyertek el. 2013-ban, a Zöld Párt előbb már említett mandátumszerzése következtében ugyan ismét nyolcra emelkedett a parlamenti szereplők száma, ez azonban nem változtatott azon, hogy Norvégiában egy több mint 90 éves periódus alatt sem érvényesült igazán e szisztéma széttagolódásra ösztönző hatása. Egyrészt az új formációk egy része viszonylag rövid időn belül kiesett a törvényhozásból, másrészt a szakadások és alapítások nyomán létrejött alakzatok többsége eleve nem tudott mandátumo(ka)t szerezni. 2009-ben például 14 szervezet nem jutott parlamenti székhez, amelyek közül kizárólag a Vörösök értek el 1%-nál jobb eredményt.[64]

A norvég pártrendszer viszonylagos stabilitásához kétségtelenül hozzájárult, hogy a választási szisztéma többnyire csak mérsékelt arányosságot biztosított.

A II. világháborút követő 18 voksoláson a Loosemore–Hanby-index a 88,0–96,2% közötti tartományban mozgott, s a torzító hatás mindig csak átmenetileg, a választási reformokat követően csökkent. A szavazat- és mandátumarányok legkevésbé 2005-ben tértek el, amikor a két évvel korábbi reform eredményeként az országos kompenzációs keretet 11 képviselői hellyel bővítették, ám az utolsó két voksoláson az arányosság foka ismét 95% alá süllyedt. E működési mechanizmus hátterében – mint erre már többször utaltunk – a területi körzetek alacsony magnitúdója, illetőleg a városi és a falusi térségek mandátumszámai közötti aránytalanság húzódott meg. Ez utóbbi sajátosság olyan, az arányos képviseleti rendszerekre nem jellemző paradox eredményt is előidézhet, hogy a parlamentben többséggel rendelkező koalíció pártjai kevesebb szavazatot kaptak, mint az ellenzéki erők.[65] Mivel a torzító hatás általában a jobboldali erőket diszpreferálta, a norvég választási reformtörekvések szinte kivétel nélkül az arányosság fokának növelésére, s nem a kormányzati stabilitás megerősítésére irányultak.

A pártrendszer kezdeti „befagyását", majd fokozatos széttagolódását az objektív mérőszámok is egyértelműen mutatják. Az 1945–1969 közötti időszakban az effektív választási pártszám átlaga 3,63, a parlamentié pedig 3,12 volt, vagyis a Stortingban egy stabil, háromelemű struktúra jelent meg. E két paraméter mélypontját 1957-ben, illetőleg 1949-ben érte el, amikor értékük 3,35-ra és 2,67-ra süllyedt. 1973-ban, a pártrendszer radikális átalakulásának kezdetén a két mutató nagyságrendje 5,00-re, illetőleg 4,14-ra emelkedett, az ezt követő látszólagos visszarendeződés időszakában pedig az előző periódus szintjére esett vissza. 1989-től az effektív választási pártszám mindvégig meghaladta a 4,50-et, a parlamenti pedig a 4,00-et, sőt a 2001. évi voksoláson értékük 6,10-re, illetőleg 5,36-ra növekedett. Az 1973–2013 közötti időszak átlagát tekintve a két paraméter 4,65 és 4,04 volt, a 2003-as reform óta lebonyolított három voksoláson pedig már 4,83-ra, illetőleg 4,34-ra emelkedett. E szintetikus mutatók nagyságrendje azonban a növekedés ellenére nemcsak a 2001. évi, hanem az 1924-es szint alatt maradt, ami ismételten azt bizonyítja, hogy a széttagolódási folyamat az arányos képviseleti szisztéma keretei között is megállhat, sőt, visszafordulhat.[66]

DÁNIA

A harmadik skandináv államban, Dániában az arányos képviselet elvét két lépésben vezették be. 1918-ban az alsóház tagjai egy olyan vegyes rendszerben nyerték el megbízatásukat, melyben Koppenhága, s az azon belül autonómiával rendelkező Frederiksberg választói pártlistákra voksolhattak, az ország többi részén pedig fennmaradtak a relatív többségi formula alapján működő egymandátumos körzetek. Az arányosság fokának növelése érdekében már ekkor bevezették a kiegészítő mandátumos szisztémát, e pótlólagos képviselői helyek száma azonban alacsony

volt, s így a Folketing összetételét a parlamenti székek kétszintű kiosztása alig befolyásolta. 1920-ban az arányos képviseleti rendszert az állam egész területére kiterjesztették, amit jórészt az uralkodó alkotmányos puccskísérlete elleni utcai megmozdulások kényszerítettek ki. Ennek során 23 körzetet hoztak létre, melyek 111 listás mandátumát a d'Hondt-módszerrel osztották ki, az országos szinten elnyerhető kiegészítő helyek számát pedig 37-re növelték, s itt a legnagyobb maradvány elvével kombinált Hare-formulát alkalmazták. E rendszerben, miként a korábban tárgyalt, 1970 óta működő svéd szisztémában, valójában az utóbbi szint túlsúlya érvényesült. Az első körös, választókerületi mandátumkiosztás után ugyanis az 1,6%-os küszöbhatárt elérő pártok voksait országosan összesítették, s ennek alapján állapították meg részesedésüket a 148 parlamenti székből, biztosítva a rendszer nagyfokú arányosságát. Ezt követően a körzetekben megszerzett mandátumokat kivonták az egyes formációk képviselői helyeinek számából, s a különbséget a 37 fős pótlólagos keretből egészítették ki. Tovább bonyolította e rendszert, hogy a pártok kiegészítő parlamenti székeit az eredeti Sainte-Laguë-módszerrel három választási régió között osztották szét, s befejező lépésként az egyes körzetekre jutó pótlólagos helyeket az ún. dán osztóval (1, 4, 7, 10 stb.) határozták meg. Emellett fennmaradt az egyéni választókerületi beosztás is, melyek a jelölés térbeli bázisául szolgáltak, s ezért azokat 1920 óta jelölőkörzeteknek nevezik.[67]

A vegyes rendszerben lebonyolított 1918-as voksoláson, az általános európai trendnek megfelelően, új formációk jelentek meg a politikai küzdőtéren. 1913-hoz viszonyítva több mint kétszeresre, négyről kilencre emelkedett a választáson induló alakzatok száma, ám a korábbi parlamenti szereplőkön kívül, egy mandátumot szerezve csupán az Ipari Párt jutott be az alsóházba. Ugyanez az öt formáció került be a törvényhozásba a sikertelen alkotmányos puccs után lebonyolított 1920-as áprilisi választáson, majd az újabb előrehozott, nyári szavazáson is. Nem történt érdemi változás a parlamenti szereplők körében az év harmadik, szeptemberben tartott voksolásán sem, melyen pedig már a kétszintű arányos választási rendszert alkalmazták. Ekkor a törvényhozás összetételében a legszembetűnőbb módosulás az volt, hogy a Dániához csatolt Észak-Schleswig etnikai regionális pártja egy képviselőt küldhetett a Folketingbe, s így a bekerült formációk száma hatra emelkedett. Nem változtak igazán a parlamenti erőviszonyok sem. Mind 1918-ban, mind az 1920-ban lebonyolított három voksoláson a szavazatok átlagosan egyharmadával a Venstre nyerte el a legtöbb mandátumot, s a második helyen mindig a szociáldemokraták végeztek.[68]

A következő választáson, 1924-ben viszont jórészt egy kisebb gazdasági válság hatására a politikai erőviszonyokban alapvető jelentőségű fordulat ment végbe. A voksok 36,6 és a képviselői helyek 37,2%-ával a szociáldemokraták nyerték a szavazást, s ezt követően az ezredfordulóig valamennyi voksoláson a rangsor élére kerültek. E választáson egyébként az Ipari Párt kiesett az alsóházból, miközben sem az 1919-ben létrejött, az ingatlanok magas adóztatását követelő Jogszövetség, sem a Baloldali Szocialista Pártból egy évvel később megszerveződött kommunista

formáció nem jutott be a törvényhozásba. E két alakzat először 1926-ban, illetőleg 1932-ben vált parlamenti szereplővé, két-két mandátumot szerezve. Közben a Radikális Venstre-vel kormánykoalíciót alkotó szociáldemokraták tovább növelték támogatottságukat, s 1935-ben, 46,1%-os szavazati részesedésükkel, történelmük legjobb eredményét érték el. Csúcspontra jutásukkal egyidejűleg, a szélsőjobb felé nyitott Farmer Párt megjelenése következtében nyolcra emelkedett a parlamenti szereplők száma, mely aztán négy év múlva, a nemzetiszocialisták és a Dán Unió mandátumszerzéseivel, illetőleg a Schleswig Párt kiesésével kilencre növekedett.[69]

E radikálisnak tűnő változások ellenére a négypárti szerkezet a két világháború közötti időszakban lényegében fennmaradt. A konzervatívok, a két Venstre és a szociáldemokraták az 1920-tól 1932-ig terjedő periódusban mindig elnyerték a szavazatok és a képviselői helyek több mint 95%-át, s ez az arány a háború előtti utolsó két voksoláson is csupán a 88–92% közötti sávba esett vissza. Az egyik legarányosabb választási rendszer tehát működésének első 20 éve alatt csak annyiban módosította a parlamenti pártstruktúrát, hogy egyes voksolásokon egy-öt mandátumot biztosított a Jogszövetség, a kommunisták, a Schleswig Párt és a Farmer Párt, majd a korszak végén a nemzetiszocialisták és a Dán Unió számára.[70]

Dániában 1943-ban, a német megszállás alá került országok közül egyedüli kivételként, lebonyolították a soron következő választást, melyen a betiltott Kommunista Párt kivételével valamennyi formáció részt vett, s mind a nyolc alakzat bekerült a törvényhozásba. A pártok erősorrendjében kizárólag annyi változás történt, hogy a konzervatívok megelőzték a Venstre-t, a nemzetiszocialisták és a Dán Unió pedig a Jogszövetséget és a Farmer Pártot, ám a nácik, a német katonai jelenlét ellenére, így is csupán a voksok 2,2 és a képviselői helyek 2,0%-át szerezték meg. Emellett 1939-hez képest valamelyest erősödött a szociáldemokraták pozíciója; támogatottságuk 42,9%-ról 44,5%-ra emelkedett, amit részben az magyaráz, hogy a betiltott Kommunista Párt hívei a másik baloldali alakzathoz áramlottak át. Ez egyben a koncentráció fokát is növelte; 1943-ban a négy legerősebb formáció együttesen a szavazatok 92,5 és a mandátumok 93,3%-át nyerte el.[71]

A korábban létrejött politikai szerkezet megszilárdulását az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is egyértelműen bizonyítja. E két szintetikus mutató átlagértéke az 1920–1943 közötti periódusban 3,61, illetőleg 3,55 volt, ami stabil három- és félpártrendszert tükröz, jelezve azt is, hogy a választási szisztéma redukciós hatása egyáltalán nem érvényesült. Ennek hiánya egyben azt eredményezte, hogy ebben az időszakban a Loosemore–Hanby-index kiugróan magas, 98,2%-os arányosságot mutat. A rendszer pszichológiai hatása sem a Duverger-törvénynek megfelelően működött; az effektív választási pártszám értéke ugyanis e periódus egyetlen voksolásán sem érte el az 1906., az 1909. és az 1913. évi szintet, amikor a képviselők még a relatív többségi formula alapján nyerték el megbízatásukat.[72]

1945-ben, a II. világháború utáni első voksoláson az ellenállásban játszott meghatározó szerepük miatt a kommunisták, 12,46%-os támogatottságukkal, történelmük legjobb teljesítményét nyújtották, megelőzve a nagyobb formációk közül a Ra-

dikális Venstre-t, mely 1920 óta mind szavazat-, mind mandátumarányát tekintve a negyedik helyet foglalta el. Térnyerésük egyértelműen a megszállókkal mérsékelten kollaboráló szociáldemokraták pozícióját gyengítette, akik ekkor, akárcsak 25 évvel korábban, a képviselői helyek csupán 32,43%-át kapták meg. Ugyanakkor véglegesen kiesett a parlamentből a Farmer Párt, s eltűntek a közéletből a betiltott nemzetiszocialisták, akiknek hívei részben a keresztény korporativizmust hirdető Dán Unióhoz áramlottak át. 1945-ben egyébként összesen hét formáció jutott be az alsóházba, annyi, mint 1932-ben.[73]

A következő három választáson lényegében egymáshoz hasonló eredmények születtek. A szociáldemokraták jórészt visszanyerték szavazóikat, nem függetlenül attól, hogy a kezdődő hidegháború Dániában is erőteljesen csökkentette a kommunisták bázisát. A második–negyedik helyet, változatlan sorrendben, a Venstre, a Konzervatív Néppárt és – az 1950-es voksolás kivételével – a Radikális Venstre foglalta el, miközben 1947-ben a Dán Unió kiesett a törvényhozásból, hatra csökkentve a parlamenti szereplők számát. E változások nyomán a koncentráció foka erősödött; e rövid időszakban a négy nagyobb párt együttesen a voksok 86,88–88,40, s a képviselői helyek 87,25–89,86%-át kapta meg.[74]

1953 nyarán, a parlamentáris monarchiát jogilag is intézményesítő alkotmány elfogadását követően 23 évre szállították le a választójogi korhatárt, és a választási rendszert is módosították. A legfontosabb változtatás az volt, hogy a körzetekben ezután a mandátumokat a módosított Sainte-Laguë-módszer alkalmazásával osztották ki, elvileg növelve a szisztéma arányosságát. Emellett, a felsőház megszüntetése miatt, 175-re emelték a parlamenti székek számát, amelyek közül 135-öt területi választókerületi, 40-et pedig országos szinten nyerhettek el. (Grönland és a Feröer szigetek további két-két képviselőt küldhettek a törvényhozásba.) Módosították a küszöbhatárt is, előírva, hogy csak azok a pártok részesülhetnek a kiegészítő mandátumokból, amelyek a körzetekben legalább 60 000 szavazatot gyűjtöttek össze. E szabályozás akkor közelítően 2,6%-os kizárási klauzulát jelentett, érzékelhetően szigorítva a pótlólagos helyekhez jutás lehetőségét.[75]

A választási rendszerben végrehajtott módosítások a pártszerkezetet lényegében nem befolyásolták. Az 1953. szeptemberi és az 1957. évi voksoláson a négy nagyobb párt támogatottsága alig változott, s mandátumarányaikban sem történt érdemi elmozdulás. Ez egyben azt is jelenti, hogy a módosított Sainte-Laguë-formula bevezetése a várakozásokkal ellentétben nem mérsékelte a szociáldemokraták parlamenti székeinek számát, amit elsősorban a képviselői helyek előbb már ismertetett országos szintű kiosztása magyaráz. A két kisebb formáció közül 1953 szeptemberében a Kommunista Párt, 1957-ben pedig a Jogszövetség szerepelt sikeresebben, s már az előbbi alkalommal visszakerült a törvényhozásba a Schleswig Párt, ismét hétre növelve a parlamenti szereplők számát.

1945 után a pártstruktúrában az első lényeges fordulat 1959-ben következett be, amikor a kommunista formációból kizárt korábbi pártelnök, Aksel Larsen megalakította a Szocialista Néppártot. Az új alakzat, 6,14%-os szavazati részesedésével

már a következő évben bekerült a törvényhozásba, ugyanúgy 11 parlamenti széket szerezve, mint a Radikális Venstre, melyet egyébként a szavazatok számát tekintve meg is előzött. Megjelenésével a négy nagyobb pártra épülő szerkezet öteleművé vált, ami egyben azt is jelentette, hogy egy radikális baloldali szervezet bekerült a politikai mező stabil szereplői közé. Bejutott ekkor a törvényhozásba a Venstre-ből még 1953-ban kiszakadt, jobboldali liberális irányzatú Függetlenek Pártja is, miközben a kommunisták és a Jogszövetség valamennyi képviselői helyüket elvesztették. Ily módon a parlamenti szereplők száma változatlan maradt, vagyis a kezdeti átstrukturálódás a pártszerkezet mennyiségi jellemzőit még nem érintette.[76]

1961-ben ismét módosították a választási rendszert, érdemi változás azonban csak a küszöbhatárban történt. Ekkor ugyanis a kiegészítő mandátumokból való részesedést három alternatív feltételhez kötötték, amelyek közül már egynek a teljesítése is lehetővé tette pótlólagos képviselői hely megszerzését. Egyrészt a 60 000 szavazat összegyűjtését országos szintű 2%-os kizárási klauzulával helyettesítették, melynek alkalmazásától eltekintettek, ha valamely formáció két választási régióban elérte az egy körzeti mandátum elnyeréséhez átlagosan szükséges szavazatmennyiséget. Másrészt a pártoknak ez utóbbi feltételt sem kellett teljesíteniük, ha legalább egy választókerületben, az első körös elosztás révén, parlamenti székhez jutottak.[77]

A jogi küszöb enyhítése ellenére a következő, 1964. évi voksoláson már csupán hat formáció, az öt nagyobb alakzaton kívül kizárólag a Függetlenek Pártja került be a törvényhozásba, miközben érzékelhetővé vált a politikai erőviszonyok kezdődő átrendeződése. A szociáldemokraták még megőrizték korábbi támogatottságukat, a Konzervatív Néppárt híveinek aránya viszont megközelítette a szakadás miatt meggyengült Venstre-t, a Szocialista Néppárt pedig a szavazatok számát tekintve ismét megelőzte a radikálisokat. Két évvel később, egy újabb előrehozott választáson a Szocialista Néppárt már a voksok 10,90%-át megszerezte, s 20 mandátumával befolyásos parlamenti szereplővé vált, a Függetlenek Pártjának helyét pedig a Venstre-ből 1965-ben kivált Liberális Centrum foglalta el. Ily módon új helyzet jött létre, mivel a két baloldali formáció együttesen abszolút parlamenti többséghez jutott, lehetővé téve a kisebbségi szociáldemokrata kormányzás, illetőleg a Radikális Venstre-vel való együttműködés korának lezárását. E politikai szituációban a szociáldemokraták koalíciós ajánlatot tettek a Szocialista Néppártnak, melyet annak vezetői ugyan nem fogadtak el, ám megígérték, hogy támogatják a kabinet belpolitikáját.[78]

Bár az 1967 márciusában létrejött együttműködés már októberben felbomlott, a Szocialista Néppárt az év végén mégis elfogadta a korona leértékelését és a bérek részleges befagyasztását, ami szakadást idézett elő. A balszárny kivált a nemrég létrejött formációból és megalakította a Baloldali Szocialista Pártot, mely a polgári alakzatokkal együtt szavazva megbuktatta a kisebbségi szociáldemokrata kormányt. Az újabb, 1968 januárjában lebonyolított rendkívüli voksoláson a jobboldal és a centrum győzött, mégpedig oly módon, hogy a konzervatívok, a XX. században első alkalommal, megelőzték a Venstre-t, a Radikális Venstre pedig

megkétszerezte híveinek arányát. Mind a szociáldemokraták, mind a kettészakadt Szocialista Néppárt súlyos vereséget szenvedtek; 34,15, illetőleg 6,11%-os szavazati részesedésükkel csupán a mandátumok 35,43 és 6,29%-át szerezték meg. Veszteségeiket csak minimálisan ellensúlyozta a Baloldali Szocialista Párt, mely új formációként épphogy átlépte a küszöbhatárt, s mindössze négy képviselői helyhez jutott. Ugyanakkor kiesett a törvényhozásból a Liberális Centrum, s így ismét hat párt került be a Folketingbe.[79]

A hárompárti dán polgári kormány szigorú takarékossági politikája az újabb, 1971 őszén lebonyolított előrehozott voksoláson a baloldal előretöréséhez vezetett. A szociáldemokraták támogatottsága 37,27%-ra, a Szocialista Néppárté pedig 9,11%-ra emelkedett, s a grönlandi, illetőleg a Feröer szigeteki képviselőkkel e két formáció együttesen ismét abszolút többséget szerzett a parlamentben. Sikerükhöz az is hozzájárult, hogy a Baloldali Szocialista Párt, 1,59%-os teljesítményével, átmenetileg kiesett a törvényhozásból. A polgári oldalon a három addigi kormányzópárt közötti erőviszonyok kiegyenlítődtek; a második helyezett Konzervatív Néppárt csupán a voksok 2,35%-ával előzte meg a negyedik pozíciót elfoglaló Radikális Venstre-t, mely, koalíciós partnereivel ellentétben, lényegében megőrizte három évvel korábbi szavazótáborát. 1971-ben egyébként csak az öt nagyobb formáció jutott be a parlamentbe, azt a látszatot keltve, hogy a két blokkra tagolódott politikai szerkezet stabilizálódott.[80]

Miközben a törvényhozásba bekerült pártok száma az 1924. évi szintre esett vissza, a baloldali pólus 1966. és 1971. évi választási sikere, illetőleg az adórendszer reformja felgyorsította a pártstruktúra átrendeződésének folyamatát. 1970-ben megalakult a Keresztény Néppárt, s így Dániában is megjelent a jobboldalon egy felekezeti formáció, 1972-ben pedig létrejött a magas adókulcsok és az állami beavatkozás ellen fellépő Haladás Párt, mely mintaként szolgált az egy évvel később megszerveződött norvég Anders Lange Párt számára. 1973 őszén a szociáldemokraták jobbszárnya, elutasítva a túlzottan baloldalinak tartott politikai irányvonalat, Centrum Demokraták néven hozott létre új alakzatot, ami aztán a kormány bukásához és 1945 óta a kilencedik előrehozott választáshoz vezetett.

Az 1973. decemberi rendkívüli voksolás, az ugyanebben az évben lebonyolított norvég szavazáshoz hasonlóan, alapvetően megváltoztatta a pártszerkezet mennyiségi jellemzőit, s a politikai erőviszonyokat is látványosan átalakította. Bár a szociáldemokraták ismét az élen végeztek, 25,65%-os teljesítményükkel támogatottságuk aránya az 1906. évi szintre esett vissza, amit egyértelműen a szakadás magyaráz. Ennél is jelentősebb változás volt az, hogy egy évvel létrejöttét követően, 15,89%-os szavazati részesedésével a Haladás Párt a második helyet foglalta el, jelentős számú választót vonzva magához a két Venstre-től, s még inkább a Konzervatív Néppárttól, mely ennek következtében a rangsor ötödik pozíciójába szorult vissza. Erőteljesen gyengült a Szocialista Néppárt bázisa is, amit elsődlegesen a parlamentből 1960-ban kiesett kommunisták szavazótáborának ugrásszerű növekedése idézett elő. Ugyanilyen hosszú távollét után került vissza a törvényhozásba

a Jogszövetség, s bejutott a Folketingbe a szociáldemokraták korábbi híveinek több mint egyötödét megszerző centrumdemokrácia, valamint a Keresztény Néppárt is. A Centrum Demokraták listáján egy képviselői helyet a Schleswig Párt szerzett meg, s így a két évvel korábbi ötről 11-re emelkedett a parlamenti szereplők száma.[81]

E történelmi jelentőségű fordulat nyomán tehát Dániában is klasszikus sokpártrendszer jött létre, mely az 1975-től 1990-ig terjedő időszakban nyolc előrehozott választáshoz vezetett, miközben e 15 éves periódusban csak két politikus, a szociáldemokrata Anker Jörgensen, majd 1982-től a konzervatív Poul Schlüter töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. Ebben az időszakban, a Haladás Párt megjelenése következtében, a jobboldalon érzékelhető küzdelem zajlott a póluson belüli hegemóniáért, melyben az új formáció mellett a Venstre és a Konzervatív Néppárt vett részt. E blokk támogatottságát egyébként jelentős mértékben erősítette, hogy a Centrum Demokraták ekkor, a mérleg nyelvének szerepét betöltve, egyértelműen a polgári oldalhoz kötődtek.

Az 1975-ös előrehozott választáson – akárcsak Norvégiában 1977-ben – bizonyos fokú visszarendeződés ment végbe. Csaknem 30%-os szavazati részesedést értek el a szociáldemokraták, a Venstre támogatottsága pedig 12,26%-ról 23,33%-ra emelkedett, harmadik helyre szorítva a Haladás Pártot. A konzervatívok viszont, 5,51%-os teljesítményükkel, csupán a rangsor ötödik pozícióját foglalták el, s a kommunisták, valamint a baloldali szocialisták kismértékű erősödése miatt csökkent a Szocialista Néppárt híveinek aránya is. A törvényhozásba ismét 11 formáció került be, ám 1973-tól eltérően most a Jogszövetség szorult a küszöb alá, s 1968-hoz hasonlóan a Baloldali Szocialista Párt szerzett négy mandátumot.[82]

A széttagoltság 1977-ben érkezett csúcspontjához, amikor 12-re emelkedett a parlamenti szereplők száma. Ekkor ugyanis a Jogszövetség ismét átlépte a küszöbhatárt, miközben egyetlen alakzat sem esett ki a törvényhozásból. Ugyanakkor a politikai erőviszonyok megint számottevően átalakultak; a szociáldemokraták, 37,03%-os szavazati részesedésükkel csaknem elérték 1971-es támogatottsági szintjüket, a két Venstre viszont híveinek közel felét elvesztette. Ily módon ismét a Haladás Párt vált a második legerősebb formációvá, noha kevesebb voksot kapott, mint első megjelenésekor, sikerének csúcspontján. Részben a Venstre gyenge szereplése miatt megfordult a konzervatívok támogatottsági trendje; ezen alakzat híveinek száma megint növekedni kezdett, 8,48%-os teljesítményük azonban még csak a negyedik helyet biztosította számukra. Valamelyest változott a politikai erők pozíciója a radikális baloldalon is, mivel némiképp gyengült a Szocialista Néppárt és a kommunisták támogatottsága, s minimálisan emelkedett a baloldali szocialistáké.[83]

A következő előrehozott voksoláson, 1979-ben aztán megkezdődött a széttagolt pártszerkezet mennyiségi szempontból történő konszolidációja. Ettől kezdve a Schleswig Párt már nem jutott be a parlamentbe a Centrum Demokraták listáján, s a kommunisták is végérvényesen kiestek a törvényhozásból. Ezzel egyidejűleg a

nagyobb formációk közötti erőviszonyok ismételten módosultak; a konzervatívok támogatottsága csaknem elérte a Venstre-ét, miközben a Haladás Párt a negyedik helyre esett vissza, lényegében elvesztve a jobboldali póluson belüli hegemóniáért vívott küzdelmet. A választói magatartás változékonyságának leglátványosabb jeleként most a Centrum Demokraták vesztették el bázisuk csaknem felét, s ennek következtében a Szocialista Néppárt, a Radikális Venstre és a baloldali szocialisták mögött a nyolcadik helyre kerültek. Ez utóbbi formáció főként a törvényhozásból kiesett kommunisták korábbi szavazóit vonzotta magához, s történelmének legjobb eredményét elérve a voksok 3,66%-át kapta meg.

1981-ben, a Jogszövetség kiesésével végleg eltűntek a törvényhozásból azok az alakzatok, amelyek az 1973-as politikai átrendeződés keretében váltak ismét parlamenti szereplővé, így kilencre csökkent a mandátumokhoz jutott pártok száma. E voksoláson a másik jelentős változás az volt, hogy megint meggyengültek a szociáldemokraták, akiknek csaknem 200 ezer korábbi hívét főként a Szocialista Néppárt vonzotta magához. A jobboldalon, akárcsak 1968-ban és 1971-ben, a Konzervatív Néppárt jutott vezető szerephez, megelőzve a Venstre-t, melyet egyébként, ha mindössze 93 vokssal, a harmadik helyre került Szocialista Néppárt is megelőzött. 8,28%-os szavazati részesedésükkel most érték el legjobb eredményüket a Centrum Demokraták, akik e teljesítményükre alapozva egy évvel később megbuktatták a szociáldemokrata kormányt, s megszervezték a konzervatívok által vezetett négypárti jobbközép kabinetet.[84]

Az 1984. évi előrehozott választáson, melyen szintén kilenc formáció jutott be a parlamentbe, a kormányfőt adó Konzervatív Néppárt, 23,45%-os teljesítményével és 42 mandátumával, 1915-ös átalakulása óta legjobb eredményét érte el. Térnyerése elsődlegesen a Haladás Párt terhére történt, mely 3,59%-os szavazati részesedésével a rangsor hatodik helyére esett vissza. Erőteljesen csökkent a három évvel korábban csúcspontjára jutott centrumdemokrácia híveinek aránya is, miközben a kormánykoalíció további két alkotóeleme, a Venstre és a Keresztény Néppárt némiképp növelte támogatottságát. A baloldali póluson, hívei számának abszolút növekedése ellenére, valamelyest csökkent a szociáldemokraták szavazati részesedése, míg a Szocialista Néppárté minimálisan emelkedett.

Az 1987. évi voksoláson érzékelhető elmozdulások csak a politikai spektrum baloldalán zajlottak le. 14,58%-os szavazati részesedésével és 27 képviselői helyével történelmének legjobb eredményét érte el a Szocialista Néppárt, mely a szociáldemokraták és a konzervatívok mögött, 1981-hez hasonlóan, a formációk rangsorában ismét a harmadik helyet foglalta el. Sikere ugyanakkor azzal járt, hogy a baloldali szocialisták kiestek a törvényhozásból, s megint 30% alá került a szociáldemokraták támogatottsága. A parlamenti szereplők száma azonban nem változott, mert Közös Irány néven, egyetlen alkalommal, egy új alakzat jelent meg a Folketingben. Egy évvel később, az újabb előrehozott voksoláson aztán e formáció kiesésével nyolcra, az 1935. és 1943. évi szintre mérséklődött a törvényhozásba bejutott pártok száma. E választáson egyébként, utolsó alkalommal, a Haladás Párt erőteljesen

növelte támogatottságát, ám csaknem 140 ezer új szavazója is csak az ötödik helyet biztosította számára.[85]

Az 1990. évi voksolással lezárult az egymást követő előrehozott választások kora, s bizonyos fokig megszilárdult a pártszerkezet is, mely ekkor az öt nagyobb formációból, s a parlamentbe első alkalommal 1973-ban bekerült három alakzatból állt. Konszolidációra utalt az is, hogy a szociáldemokraták, 37,28%-os szavazati részesedésükkel és 69 mandátumukkal ismét az egyedüli nagy párttá váltak, több mint 20%-kal megelőzve a konzervatívokat és a Venstre-t, bár ekkor a kormányzati hatalmat még nem nyerték vissza. Ez utóbbi két formáció között az erőviszonyok ismét kiegyenlítődtek, előrevetítve, hogy a Venstre visszaszerzi hegemóniáját a jobboldali póluson. A negyedik helyet a Szocialista Néppárt foglalta el, mely a szociáldemokraták megerősödése következtében csupán a voksok 8,30%-át nyerte el, s parlamenti székeinek száma 24-ről 15-re csökkent. Hanyatlásához ugyanakkor az is hozzájárult, hogy a radikális baloldalon egy új formáció jelent meg, a Vörös-Zöld Egységlista, mely egy évvel korábban a Kommunista Párt, a Baloldali Szocialista Párt és a trockista irányzatú Szocialista Munkáspárt egyesülésével jött létre. E szerveződés ekkor még a küszöbhatár alatt maradt, ám sikeresen egyesítette a három eltérő orientációjú elődpárt bázisát.[86]

Az 1994. évi választáson a Venstre már jelentős előnyt szerzett a konzervatívokkal szemben, talán nem függetlenül attól, hogy az utóbbiak által vezetett jobboldali kormány az előző évben egy politikai botrány következtében távozásra kényszerült.[87] Bár e kabinetben a Venstre is részt vett, a bukás következményei kizárólag partnerét érintették. Az új kormányt, 11 évi ellenzéki szerep után, a szociáldemokraták vezették, koalícióban a Radikális Venstre-vel, a Centrum Demokratákkal és a Keresztény Néppárttal. E váltás ugyanakkor érzékelhetően gyengítette a legnagyobb párt pozícióját, mely 1994-ben csupán a voksok 34,56%-át szerezte meg, s hét képviselői helyet vesztett. Valamelyest mérséklődött az ismét negyedik helyen végzett Szocialista Néppárt támogatottsága is, miközben a Vörös-Zöld Egységlista, híveinek számát csaknem megkétszerezve, hat mandátummal bejutott a törvényhozásba. Mivel a Keresztény Néppárt, valószínűleg a szociáldemokratákkal való koalíciós kormányzás miatt, a jogi küszöb alatt maradt, megint nyolc formáció vált parlamenti szereplővé.[88]

1995-ben újabb párt jelent meg a politikai küzdőtéren. Részben alapítója, Mogens Glistrup körüli politikai viták miatt szakadás történt a Haladás Pártban; a korábbi frakcióelnök vezetésével létrejött a Dán Néppárt, mely anyaszervezetéhez hasonlóan bevándorlásellenes formációként lép fel, ám más társadalmi és gazdasági kérdésekben mérsékeltebb irányvonalat követ. Megjelenésével folytatódott a jobboldali pólus széttagolódása, melyen immár öt alakzat küzdött a szavazók bizalmáért.[89]

Az évszázad utolsó, 1998-ban lebonyolított voksolásán a szociáldemokraták és a Venstre valamelyest növelték támogatottságukat, a konzervatívok viszont bázisuk csaknem 40%-át elvesztették, ám megőrizték harmadik helyüket a minimálisan

erősödő Szocialista Néppárttal szemben. A Dán Néppárt, 7,41%-os szavazati részesedésével az ötödik pozíciót foglalta el, s 13 mandátumot szerzett. Az új formáció viszonylag sikeres szereplése a Haladás Pártot a kilencedik helyre szorította vissza, mely épphogy megelőzte a törvényhozásba ismét bekerült Keresztény Néppártot. A jogi küszöböt tehát 10 formáció lépte át, s így a töredezettség mértéke elérte az 1979. évi szintet.

2001-ben, mint erre korábban már utaltunk, a szociáldemokraták elvesztették 1924-ben megszerzett első helyüket, s háromnegyed század után, a voksok 31,25%-ával megint a Venstre vált a legerősebb formációvá, mely a Konzervatív Néppárttal szövetségre lépve a kormányzati hatalmat is elnyerte. A harmadik helyet, 12,00%-os szavazati részesedésével a Dán Néppárt foglalta el, mely kívülről támogatta a jobboldali koalíciót, miközben a Haladás Párt kiesett a törvényhozásból. Küszöbhatár alatt maradtak a Centrum Demokraták is, s így a parlamenti szereplők száma megint nyolcra csökkent.[90]

2005-ben, az arányos képviseleti rendszer bevezetése óta harmadik alkalommal, az élen végzett formáció híveinek aránya nem érte el a 30%-ot. A győztes Venstre támogatottsága 29,03%-ra, a második helyezett szociáldemokratáké pedig 25,84%-ra esett vissza, akik e szavazataránnyal épphogy meghaladták 1906-os teljesítményüket. Újabb harmadik helyezésével a Dán Néppárt megszilárdította pozícióját, ismét megelőzve a Konzervatív Néppártot. A Radikális Venstre, a voksok 9,18%-ával, 1975 óta legjobb eredményét érte el, míg a rangsor két utolsó pozícióját a politikai spektrum balszélén elhelyezkedő Szocialista Néppárt, illetőleg Vörös-Zöld Egységlista foglalta el. Ez egyben azt jelentette, hogy kiesett a törvényhozásból a Keresztény Néppárt, s így a parlamenti szereplők száma hétre csökkent.[91]

2006-ban, az átfogó önkormányzati reformhoz kapcsolódva a választási rendszert ismét módosították. Az ország területét a korábbi 23 helyett 10 választókerületre bontották, és a jelölési körzetek számát 92-re csökkentették. Mivel a nagyobb magnitúdó, az effektív küszöbhatárt növelve, megkönnyíti a kisebb pártok mandátumszerzését, e hatást oly módon ellensúlyozták, hogy a területi választókerületekben, az 1953 előtti időszakhoz hasonlóan, a képviselői helyeket a d'Hondt-módszerrel osztják ki. Országos szinten viszont továbbra is a Sainte-Laguë-formulát alkalmazzák, s így a dán szisztéma arányosító képességében nem következett be érdemi változás.[92]

A 2007-ben lebonyolított előrehozott választáson tovább mérséklődött a két legnagyobb alakzat, a Venstre és a szociáldemokraták támogatottsága, miközben a Dán Néppárt minimálisan növelte híveinek arányát, a Szocialista Néppárt pedig, csaknem 250 ezer szavazóval szélesítve bázisát, a két évvel korábbi 11 helyett 23 mandátumot szerzett. A konzervatívok, 1973-hoz hasonlóan, az ötödik helyre estek vissza, teljesítményük azonban még meghaladta a 10%-ot. A pártban 2007 májusában bekövetkezett szakadás miatt megint meggyengült a Radikális Venstre, ugyanakkor a belőle kivált, gazdasági liberalizmust hirdető Új Szövetség is bekerült a törvényhozásba, megelőzve a szintén képviselethez jutott Vörös-Zöld Egy-

séglistát. Az új formáció megjelenése következtében ismét nyolcra emelkedett a parlamenti szereplők száma, amelyek közül négy a jobboldalon, egy a centrumban, három pedig a baloldalon helyezkedett el.[93]

A 2011. szeptemberi voksoláson már két pártszövetség állt szemben egymással. A Vörös Koalíciót a szociáldemokrácia, a Radikális Venstre, a Szocialista Néppárt és a Vörös-Zöld Egységlista alkotta, míg a Kék Szövetség a Venstre-t, a Dán Néppártot, a Konzervatív Néppártot, az Új Szövetséget és a Keresztény Néppártot fogta össze. Bár, immár negyedik alkalommal, a Venstre végzett az élen, s a szociáldemokraták támogatottsága 25% alá esett, a választást az előbbi tömörülés nyerte. A Vörös Koalíció ugyanis 89 mandátumot szerzett, míg a Kék Szövetségnek 86 képviselői hely jutott, s ráadásul a négy grönlandi, illetőleg Feröer szigeteki parlamenti szék közül hármat a baloldal nyert el. Sikeréhez nagymértékben hozzájárult, hogy a Radikális Venstre mint centrumerő, egyértelműen e pólushoz csatlakozott, a Vörös-Zöld Egységlista pedig, 6,68%-os szavazati részesedésével történelmének addigi legjobb eredményét érte el. Ugyanakkor a konzervatívok, híveik több mint felét elvesztve 4,94%-os támogatottságukkal az utolsó, nyolcadik helyre kerültek, s mindössze nyolc mandátumot kaptak. Ismét nem került be a törvényhozásba a Keresztény Néppárt, melynek kudarca jelentős mértékben hozzájárult a Kék Szövetség vereségéhez. E két jobboldali formáció hanyatlása egyébként időben egybeesett a holland Kereszténydemokrata Tömörülés rendkívül gyenge eredményével; kudarcaik hátterében feltehetően az húzódott meg, hogy a jobboldali szavazók többségét az élen végzett konzervatív liberálisok vonzották magukhoz.

A legutóbbi, néhány hónappal előrehozott 2015. június 18-i választáson, a XXI. században első alkalommal a szociáldemokraták végeztek az élen, 26,28%-os szavazati aránnyal, az általuk vezetett Vörös Koalíció azonban vereséget szenvedett. Ugyanakkor a győztes Kék Szövetség belső erőviszonyaiban gyökeres fordulat következett be; e csoport legerősebb formációjává az ottani politikai spektrumban újabban szélsőjobboldalinak minősülő Dán Néppárt vált, mely a voksok 21,08%-ával megelőzte a szavazatok csupán 19,47%-át megszerző Venstre-t. E három, Dániában nagynak tekinthető alakzat mögött az erősorrendben két középpárt, a Vörös-Zöld Egységlista és a Liberális Szövetség helyezkedett el, melyek a választók 7,80, illetőleg 7,53%-ának bizalmát nyerték el. Az előbbi politikai erő, támogatottságát 2011-hez képest tovább növelve, a baloldalon a szociáldemokraták mögött a második helyet foglalja el, ami azt jelzi, hogy bizonyos fokig e pólus is radikalizálódik. A harmadik csoportot négy formáció, az Alternatíva, a Radikális Venstre, a Szocialista Néppárt és a Konzervatív Néppárt alkotja, melyek egyike sem érte el a voksok 5%-át. E politikai erők közül a legjobb teljesítményt 4,80%-os szavazati részesedéssel az Alternatíva nyújtotta, mely 2013 őszén vált ki a Radikális Venstre-ből, határozott zöld, a jobb- és a baloldali megosztottságot elutasító programmal. Ily módon Dániában is megjelent egy olyan környezetvédő, s egyben vállalkozásbarát alakzat, mely inkább liberális orientációjú, ám ennek ellenére nem a Kék, hanem a Vörös Koalíció részét képezi. Az Alternatíva egyébként, a politi-

katörténetben ritkán előforduló esetként, valamivel jobb eredményt ért el, mint anyapártja, a szakadások miatt meggyengült Radikális Venstre, mely a választók 4,58%-ának bizalmát nyerte el. Még rosszabbul szerepelt a Szocialista Néppárt, 4,19%-os szavazati részesedésével, míg a Folketingbe bejutott formációk rangsorát a bázisát szinte teljesen elvesztő Konzervatív Néppárt zárta, mindössze 3,35%-os támogatottsággal. A Kék Koalíció ötödik résztvevője, a Keresztény Néppárt most sem került be a törvényhozásba, s független jelölt sem lépte túl a kizárási küszöböt. Összesen tehát kilenc párt küldhetett képviselőket a Folketingbe, az Alternatíva bejutása miatt eggyel több, mint 2011-ben, s közülük öt a Vörös, négy pedig a Kék Koalícióhoz tartozott.

Az erősorrendnek megfelelően a legtöbb mandátumot a szociáldemokraták szerezték meg, 44-ről 47-re növelve parlamenti székeik számát. A második helyen végzett Dán Néppárt képviselőcsoportjának létszáma a 2011. évi 22-ről 37-re emelkedett, míg a Venstre, 13 mandátumot vesztve, csupán 34 fős frakciót hozhatott létre. A két középpárt, a Vörös-Zöld Egységlista és a Liberális Szövetség 14, illetőleg 13 parlamenti széket nyert el, kettővel, illetőleg néggyel többet, mint az előző voksoláson. Szintén jelentős, kilenc-kilenc mandátumos veszteséget szenvedett el a Radikális Venstre, illetőleg a Szocialista Néppárt; az előbbi elvesztett képviselői helyeit az Alternatíva szerezte meg, ami arra utal, hogy az anyapárt lemorzsolódott választói szinte kivétel nélkül a belőle kivált alakzathoz áramlottak át. E meggyengült, kis párti kategóriába került két politikai szervezetnek egyébként mindössze nyolc, illetőleg hét parlamenti szék jutott, a Konzervatív Néppártnak pedig csupán hat. Összességében tehát a Kék Koalíció 90, míg a Vörös 86 képviselői hellyel rendelkezik, s ez utóbbi a Feröer szigeteken elnyert szociáldemokrata mandátumot is magába foglalja. E parlamenti matematika ellenére kisebbségi jobbközép kormány alakult, Venstre-párti vezetéssel, mivel a Dán Néppárt, népszerűségének megőrzése érdekében, csupán az új kabinet külső támogatására vállalkozott.[94]

Az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is egyértelműen jelzi az 1973. évi politikai átrendeződés jelentőségét. Az 1945–1971 közötti időszakban az előbbi szintetikus mutató átlagértéke 4,08, az utóbbié pedig 3,86 volt, az 1973-tól 2015-ig terjedő periódusban viszont nagyságrendjük 5,42-ra, illetőleg 5,21-ra emelkedett. A cezúra előtti effektív négyelemű szerkezetet tehát öt- és negyedpártrendszer váltotta fel, ám mindkét korszak közös jellemzője az, hogy a választási rendszer mechanikai hatása továbbra sem érvényesült. A II. világháború utáni korszak egészét tekintve egyébként e paraméterek átlagértéke 4,88-ot, illetőleg 4,66-ot tett ki, vagyis az 1920–1943 közötti szerkezet az elmúlt 70 év alatt egy effektív formációval bővült.[95]

A mechanikai hatás hiánya egyben azt is jelzi, hogy a dán választási rendszer rendkívül magas fokú arányosságot biztosít. Ennek mértéke azonban paradox módon alakult; 1920–1943 között, amikor egy effektív három- és félpártrendszer működött, a Loosemore–Hanby-index átlaga csupán 1,84%-os torzítást mutatott. A II. világháború után, az 1971-ig terjedő időszakban a négyelemű szerkezet egy

valamivel magasabb, 3,28%-os indexszel társult, majd az ezt követő, mostanáig tartó periódusban az öt- és negyedpártrendszer egy 2,49%-os torzítással kapcsolódott össze. A jóval széttagoltabb politikai struktúra tehát nem járt együtt az arányosság lényeges változásával (sőt átmenetileg csökkentette azt), példaként szolgálva Lijphart azon állítására, hogy a sokpártiság fokozhatja az aránytalanságot.

PORTUGÁLIA

Svédországban és Norvégiában, mint előbb részletesen is kifejtettük, az arányos képviseleti elv évtizedeken keresztül egy hegemón pártszerkezettel társult, s így a legnagyobb politikai erő több alkalommal megszerezte a képviselői helyek abszolút többségét. Hasonló helyzet alakult ki ez utóbbi szempontból a portugál és a spanyol demokratikus fordulat után is, amelyhez a választási szisztémába beépített aránytalanító elemek is hozzájárultak. Portugáliában a többpárti struktúra kialakulása valamelyest megelőzte a választási rendszer újraszabályozását, nem függetlenül attól, hogy a szegfűs forradalom és az alkotmányozó nemzetgyűlés megválasztása között pontosan egy év telt el. A jobboldali autoritárius berendezkedés utolsó időszakában az országon belül kizárólag az illegalitásban levő Portugál Kommunista Párt működött, szövetségben a Portugál Demokratikus Mozgalommal, más politikai erők lényegében csak külföldön tevékenykedtek. 1973 áprilisában az NSZK-ban jött létre szociáldemokrata, baloldali szocialista és kereszténységszocialista áramlatok összefogásával a Szocialista Párt, mely az elődjével való folytonosság hiánya miatt teljesen új formációnak minősült. Összetett, heterogén jellege következtében már 1974–1975 fordulóján, az alkotmányozó nemzetgyűlési választások előtt két csoport is kivált e pártból. Először az újbaloldali eszmék hívei távoztak, s Baloldali Szocialista Mozgalom elnevezéssel önálló szerveződést hoztak létre, majd egy hagyományosabb áramlat szakadt ki, s alakította meg a Szocialista Népfrontot. Emellett ebben az időszakban különféle irányzatú szélsőbaloldali alakzatok is létrejöttek, amelyek közül a mérsékeltebb maoista Népi Demokratikus Unió rendelkezett érzékelhető társadalmi támogatottsággal. Külföldön működött a forradalom előtt a liberális Demokrata Szociális Akció is; a szociáldemokrata jellegű Portugál Szocialista Akció egyébként e szerveződésből szakadt ki, s vállalt később meghatározó szerepet a Szocialista Párt megalapításában.

Közvetlenül a szegfűs forradalom után jobboldali politikai erők nem működtek az országban, ám hamarosan létrejött a szervezeti előzmények nélküli Demokrata Szociális Centrum, mely konzervatív és kereszténydemokrata irányzatokat tömörített, s a régi rendszer számos képviselőjének biztosította a politikai átmenet lehetőségét. A másik új polgári formáció a liberális jellegű Demokratikus Néppárt volt, mely a városi közép- és kisburzsoázia érdekeit képviselte, s politikai irányvonalában eleinte szociális elemek is megjelentek. Emellett újjáéledt az 1910-ben

megdöntött királyság restaurálásáért küzdő Monarchista Néppárt is, a két nagy jobboldali alakzattól eltérően azonban nem került be a voksolások előtti ideiglenes kormányokba.[96]

Mivel a szegfűs forradalom során az autoritárius berendezkedés törvényhozó testületét is feloszlatták, az általános választójogot és az arányos választási rendszert rendeleti úton vezették be. Az 1974 novemberében elfogadott szabályozás az ország területét 22, többnyire alacsony magnitúdójú körzetre osztotta, melyekben a mandátumokat a d'Hondt-formula alkalmazásával osztották ki. Az 1979-es választási törvény e szisztémán mindössze annyit változtatott, hogy megszüntette Madeira és az Azori-szigetek két választókerületre bontását, s így a körzetek már teljesen egybeestek az állam közigazgatási területbeosztásával. Később a külhoni portugál állampolgárokat is szavazati joggal ruházták fel, akik az Európát, illetőleg a világ többi részét átfogó két választókerületből két-két képviselőt küldenek a parlamentbe.[97]

Az 1975 áprilisában lebonyolított alkotmányozó nemzetgyűlési választáson a szocialisták végeztek az élen, a szavazatok 40,69%-ával megszerezve a képviselői helyek 46,40%-át. Második helyre a Demokratikus Néppárt került, mely a mandátumok 32,40%-át nyerte el. A két legnagyobb politikai erő együttesen tehát a parlamenti székek csaknem 80%-át kapta meg, vagyis az arányos képviseleti rendszer már első alkalommal, ráadásul egy forradalmi folyamat közepette lehetővé tette a pártszerkezet viszonylag magas fokú koncentrációját. E voksolás egyébként szinte napjainkig tartó érvényességgel kijelölte az egyes formációk helyét a struktúrában, két nagy és két közepes támogatottságú alakzatra osztva a politikai mezőt. Az utóbbi kategóriába a választás harmadik és negyedik helyezettje, a Portugál Kommunista Párt és a Demokrata Szociális Centrum tartozott, melyek a szavazók 13,39, illetőleg 8,18%-ának bizalmát élvezték. Bekerült az alkotmányozó nemzetgyűlésbe a kommunisták szövetségese, a Portugál Demokratikus Mozgalom is, s emellett egy-egy mandátumot szerzett a Népi Demokratikus Unió, valamint a makaóiak egyik szerveződése is. Összesen tehát hét formáció jutott parlamenti székhez, s a testületben egyértelműen a két mérsékeltebb erő matematikai túlsúlya érvényesült. Ugyanakkor az alkotmányozó nemzetgyűlés kizárólag az új alaptörvény előkészítésére és elfogadására kapott felhatalmazást, a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat továbbra is a Fegyveres Erők Mozgalmának csúcsszerve, a Legfelsőbb Forradalmi Tanács gyakorolta.[98]

A pontosan egy évvel később lezajlott törvényhozó gyűlési választáson a politikai erőviszonyok alig változtak. Valamelyest visszaesett a két legnagyobb párt támogatottsága, miközben a Demokrata Szociális Centrum és a Portugál Demokratikus Mozgalommal szövetségre lépő kommunisták szavazati részesedése túllépte a 15%-ot. Ismét parlamenti szereplővé vált, egy képviselői hellyel, a Népi Demokratikus Unió, a Baloldali Szocialista Mozgalom és a Szocialista Népfront viszont megint nem szerzett mandátumot.[99]

Közben, a két voksolás között, lényegében lezárult a forradalom radikális, társadalmi formaváltásra irányuló szakasza, a polgári berendezkedés konszolidációja azonban még nem fejeződött be. Az 1976. áprilisi választás nyomán kisebbségi kormányt alakító szocialisták eleinte a jobb- és a baloldal közötti egyensúly megteremtésével kísérleteztek, majd rövid életű koalíciót alkottak a Demokrata Szociális Centrummal. Ezt követően „elnöki", technokrata jellegű kabinetek jöttek létre, a politikai bizonytalanság időszakát pedig végül is az 1979. decemberi előrehozott voksolás zárta le. E választásra a jobboldali formációk Demokratikus Szövetség elnevezéssel koalíciót hoztak létre, mely a Demokratikus Néppárt jogutódját, a Szociáldemokrata Pártot, a Demokrata Szociális Centrumot és a Monarchista Néppártot fogta össze. A választási együttműködés és a szocialisták bizonytalan, manőverező politikája radikálisan megváltoztatta az erőviszonyokat; a voksoláson a Demokratikus Szövetség csaknem abszolút többséget szerzett, miközben a Szocialista Párt támogatottsága 8,5%-kal csökkent, s képviselői helyeinek több mint 30%-át elvesztette. Pozíciójának gyengüléséhez az is hozzájárult, hogy 1977 végén, harmadik szakadár áramlatként, a nemrég megszerveződött Munkás Testvériség is kivált e formációból, s Szocialista és Demokratikus Baloldali Unió néven új pártot hozott létre. Ugyanakkor a szocialisták veresége a kommunisták viszonylagos térnyerésével társult, akik a Portugál Demokratikus Mozgalommal szövetséget alkotva a szavazók csaknem 20%-ának bizalmát elnyerték. Kis mértékben szélesítette bázisát a Népi Demokratikus Unió is, ám megint csak egy parlamenti székhez jutott. Első közelítésben öt, a koalíciók alkotóelemeit is figyelembe véve pedig hét párt jutott be a törvényhozásba, annyi, mint az alkotmányozó nemzetgyűlési választáson.[100]

Az 1980-as voksolás fordulópontot jelentett a portugál politikatörténetben, s egyben sajátos, kizárólag erre az alkalomra jellemző vonásokkal is rendelkezett. E választásra mindhárom meghatározó póluson, a jobboldalon, a balközépen és a baloldalon választási szövetséget hoztak létre, jelezve, hogy az arányos képviseleti rendszer sem zárja ki polarizált tömbök kialakítását. A Demokratikus Szövetség összetétele nem változott, s a kommunisták is a Portugál Demokratikus Mozgalommal fogtak össze, míg a Szocialista Párt a belőle 1977 végén kivált alakzattal, valamint a Független Szociáldemokrata Akcióval működött együtt. Ez utóbbi szerveződés 1980 nyarán a Szociáldemokrata Pártból szakadt ki, mely így végérvényesen elvesztette szociális arculatát.

A sorsdöntő 1980-as választáson ismét a Demokratikus Szövetség győzött, s a voksok 45,96%-ával megszerezte az abszolút többséget. A balközép pólus, a három formáció összefogása ellenére, csupán a Szocialista Párt egy évvel korábbi eredményét érte el, miközben a radikális baloldal 120 ezer szavazatot vesztett. Gyengült a Népi Demokratikus Unió támogatottsága is, egy képviselőt azonban most is be tudott juttatni a törvényhozásba. Az egyes koalíciók alkotóelemeit is figyelembe véve kilencre emelkedett a parlamenti szereplők száma, ám a kisebb partnerek közül a Szocialista és Demokratikus Baloldali Unió, illetőleg a Független Szociáldemokrata Akció csupán négy-négy, a Portugál Demokratikus Mozgalom pedig mindössze

két mandátummal rendelkezett. A választás eredménye egyértelműen konszolidálta a polgári berendezkedést, s a pártszakadások korát is lezárta.[101]

Az első, szokványosnak tekinthető voksolás 1983-ban zajlott le, melyen a szocialisták visszaszerezték vezető szerepüket, ám a képviselői helyek mindössze 40,40%-át nyerték el. A második helyezett Szociáldemokrata Pártnak a mandátumok 30,00%-a jutott, csupán eggyel több, mint amennyit a kommunisták által vezetett koalíció és a Demokrata Szociális Centrum együttesen kapott. Más párt nem került be a törvényhozásba, amit jórészt az idézett elő, hogy a jobboldali és a balközép mezőben eltűntek a választási szövetségek, s velük együtt – a Monarchista Néppárt kivételével – a koalíciókhoz tartozó kisebb alakzatok. Ily módon megszilárdult az a korábban már említett négypárti szerkezet, mely aztán az 1985–2015 közötti időszakban voksolásonként legfeljebb egy újabb szereplővel bővült.

Az első ilyen szerveződés, a Demokratikus Megújulás Pártja már 1985-ben, a következő előrehozott választáson megjelent. E formációt Ramalho Eanes, a még hivatalban levő köztársasági elnök hozta létre, annak érdekében, hogy megbízatásának lejárta után is meghatározó szereplője maradhasson a politikai küzdőtérnek. Személyes népszerűsége következtében pártja első alkalommal megkapta a voksok 18,38%-át, jelentős számú szavazót vonva el a szocialistáktól, akiknek támogatottsága 21,30%-ra esett vissza. Ily módon tulajdonképpen az új formáció biztosította a győzelmet a Szociáldemokrata Párt számára, amely 1983-hoz képest alig növelte hívei számát, s a mandátumok mindössze 35,20%-át nyerte el. A Demokratikus Megújulás Pártja a szociáldemokraták 1987. évi átütő sikeréhez is hozzájárult, mégpedig paradox módon azáltal, hogy kikényszerítette kisebbségi kormányuk távozását, s az újabb előrehozott választáson, éppen Eanes egykori híveinek támogatásával, a jobbközép pólus vezető ereje nemcsak a képviselői helyek, hanem a voksok abszolút többségét is megkapta. A gazdasági fellendülés és a politikai stabilitás biztos jeleként a Szociáldemokrata Párt 1991-ben megismételte kiugró teljesítményét, amikor a szavazatok 51,60%-ával a parlamenti székek 58,74%-át szerezte meg. Ebben az évben egyébként kiesett a törvényhozásból a Demokratikus Megújulás Pártja, ötödikként viszont, egy képviselői hellyel, bekerült a nyugdíjasok érdekeit védő Nemzeti Szolidaritási Párt.[102]

A két fölényes szociáldemokrata győzelem szükségszerűen növelte a koncentráció fokát, mely 1991-ben érkezett csúcspontjára. Ekkor a két legnagyobb párt együttesen a voksok 81,30, s a mandátumok 90,00%-át nyerte el, annak ellenére, hogy a portugál választási rendszer, a spanyollal ellentétben, mindig mérsékelten arányos eredményt biztosított. E nagymérvű koncentráció ugyanakkor nyilvánvalóan a két kisebb párt erőteljes térvesztésével társult. Az 1987 óta a Zöldekkel szövetkező kommunisták támogatottsága még 10% körül mozgott, a Demokrata Szociális Centrum híveinek aránya viszont a szociáldemokraták abszolút többségének éveiben 5% alá süllyedt. E gyenge szereplés 1991-ben jelentős változást idézett elő; a formáció Néppárt néven folytatta tevékenységét, s politikájában euroszkeptikus elemek is megjelentek.[103]

A kétpárti váltógazdálkodás szabályszerűségeinek megfelelően, jórészt az 1991–1993 közötti világgazdasági recesszió hatására, a szocialisták 1995-ben visszaszerezték a végrehajtó hatalmat, csaknem 10%-kal előzve meg a szociáldemokratákat. 44,61%-os szavazati részesedésük azonban nem bizonyult elegendőnek az abszolút többség elnyeréséhez, s így a korábbi időszakokhoz hasonlóan ismét kisebbségi kormányzásra kényszerültek. A harmadik helyet, 10 év óta első alkalommal, a Néppárt foglalta el, amit részben megváltozott politikai irányvonalának, részben a szociáldemokraták nagymérvű visszaesésének köszönhetett. A kommunisták és a Zöldek szövetsége lényegében megőrizte négy évvel ezelőtti bázisát, e teljesítményével azonban most a rangsor végére került. A nyugdíjasok érdekvédelmi szerveződése kiesett a törvényhozásból, s így, 1983-hoz hasonlóan, négyre csökkent a parlamenti szereplők száma.

Az 1999-es voksoláson a politikai erőviszonyok csupán annyiban módosultak, hogy a szocialisták mindössze egy mandátummal maradtak el az abszolút többségtől, illetőleg új formációként bekerült a törvényhozásba a Baloldali Blokk. E szélsőbaloldali jellegű szerveződés első alkalommal ugyan csak két képviselői helyet szerzett, a Demokratikus Megújulás Pártjával és a nyugdíjasok érdekképviseleti intézményével ellentétben azonban tartós parlamenti szereplővé vált. Bejutásával megint ötpártivá bővült a releváns politikai struktúra, mely aztán az új évezred első négy választásán is fennmaradt.[104]

Az újabb világgazdasági recesszió és a belpolitikai bizonytalanság 2002-ben, 15 év óta első alkalommal, ismét előrehozott voksoláshoz vezetett, amelyen a szociáldemokraták győztek, ám az abszolút többségtől most jelentős mértékben elmaradtak. Három évvel később, megint idő előtti választáson viszont a szocialisták, történelmük legjobb, 45,03%-os szavazati részesedésével a képviselői helyek 52,60%-át elnyerték, s így első alkalommal stabil, többségi kormányt alakíthattak. Nagymérvű térnyerésük a szociáldemokraták erőteljes visszaesésével társult; a jobbközép formáció híveinek aránya az 1983. évi szintre süllyedt, miközben a pólus másik szereplője, a Néppárt is valamelyest vesztett támogatottságából. A szocialisták mellett a voksolás másik nyertese a Baloldali Blokk volt, melynek szavazati részesedése megközelítette a kommunista–zöld szövetség, illetőleg a Néppárt bázisának terjedelmét.[105]

A 2009. szeptemberi voksolást ismét egy világgazdasági recesszió árnyékában bonyolították le. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy a szocialisták híveinek aránya 8,5%-kal csökkent, ám gyengébb eredményük is elegendőnek bizonyult a kormányzati hatalom megőrzéséhez. A Szociáldemokrata Párt ugyanis nem tudta bázisát bővíteni, mivel az új jobboldali szavazók inkább a Néppártot preferálták, melynek támogatottsága 24 év óta első alkalommal lépte túl a 10%-ot. Jelentősen erősödött a Baloldali Blokk pozíciója is, mely megkétszerezte mandátumainak számát, s a pártok rangsorában megelőzte a kommunista-zöld szövetséget. Portugáliában tehát – az általános európai trendtől eltérően, ám Németországhoz hasonlóan – a 2008 szeptemberében kirobbant világméretű pénzügyi válság, s az azt követő

gazdasági recesszió ekkor még növelte a szociáldemokráciától balra álló, radikálisabb erők befolyását, s ugyanakkor nem segítette hatalomra a konzervatív-liberális pólust.[106]

Két évvel később, 2011. június 5-én azonban e fordulat Portugáliában is bekövetkezett. Bár a világgazdasági recesszió viszonylag kevéssé érintette az országot, az euróövezet államainak ezt követő adósságválsága már súlyos pénzügyi és társadalmi feszültségeket okozott. Görögország és Írország után 2011 tavaszán Portugália is arra kényszerült, hogy az Európai Unióhoz és a Nemzetközi Valutaalaphoz forduljon segítségért, a 78 milliárd eurós „mentőcsomag" feltételeként követelt megszorító intézkedéseket azonban a parlament nem fogadta el. E helyzetben a szocialista kormány előrehozott választás kiírására tett javaslatot az államfőnek, s a voksoláson, a szavazatok 40,31%-ával, a Szociáldemokrata Párt győzött, megszerezve a mandátumok 46,96%-át. Az adósságválságért felelősnek tartott szocialisták támogatottsága 29,24%-ra esett vissza, s így 2005-höz képest híveik csaknem 40%-át elvesztették. Harmadik helyen a Néppárt végzett, melynek teljesítménye ismét meghaladta a 10%-ot, miközben a Baloldali Blokk 2009-ben megszerzett új szavazói más pártokhoz áramlottak át, illetőleg távol maradtak a voksolástól. Ily módon a radikális baloldalon a kommunista-zöld szövetség visszanyerte vezető szerepét, a pólus egészének pozíciója ugyanakkor az adósságválság hatására jelentősen gyengült.

A legutóbbi, 2015. október 4-i választás előtt úgy tűnt, hogy Portugáliában a súlyos megszorításokkal járó válságkezelés ellenére a jobbközép kormánykoalíció hatalmon maradhat. E vélekedés, melyet közvélemény-kutatási adatok is alátámasztottak, azon alapult, hogy a restrikciós intézkedések, szemben Görögországgal, csak kisebb mértékű recessziót okoztak, s ezért a társadalmi konfliktusok is kevésbé éleződtek ki. Új pártok sem jelentek meg a politikai színtéren, s ennek következtében a választási küzdelem a hagyományos formációk összecsapására korlátozódott.

Első közelítésben a voksolás eredményei a várakozásoknak megfelelően alakultak. A győzelmet, a szavazatok 38,30%-ával, a Portugália Előre szerezte meg, mely a két kormányzó erőt, a Szociáldemokrata Pártot és a Néppártot fogta össze. Emellett az előbbi formáció két, az utóbbi pedig egy körzetben (Madeirán, illetőleg az Azori-szigeteken) önállóan indult, s az ottani teljesítményt is figyelembe véve a jobbközép blokk a voksok pontosan 40%-át nyerte el. Második helyen a Szocialista Párt végzett, mely az érvényes szavazatok 33,57%-át kapta meg. Viszonylagos sikertelenségét jórészt az okozta, hogy az adósságválság kormányzása alatt kezdődött, s az első megszorító csomagot még a José Sócrates vezette balközép kabinet dolgozta ki. Ezért a társadalmi elégedetlenség elsősorban a radikálisabb Baloldali Blokknak kedvezett, amely visszanyerve korábbi bázisát, a szavazatok 10,58%-át szerezte meg. Valamelyest javította pozícióját a kommunista-zöld szövetség is, amely azonban 8,27%-os teljesítményével a negyedik helyre esett vissza.

Győzelme ellenére ugyanakkor a jobbközép koalíció mégsem tudta megőrizni a kormányzati hatalmat. A két párt együttesen a mandátumok 46,52%-át nyerte el,

ami 2011-hez képest a képviselői helyek 10,87%-ának elvesztését jelentette. A szocialisták a parlamenti székek 37,39%-ával ugyan jóval elmaradtak a Portugália Előre törvényhozási súlyától, ám a Baloldali Blokk és a kommunista-zöld szövetség támogatásával abszolút többséget érhettek el. Bár Anibal Cavaco Silva elnök, egykori szociáldemokrata kormányfő először elzárkózott egy olyan szocialista kabinet létrehozásától, mely a radikális baloldal képviselőinek voksaitól is függ, végül is rákényszerült arra, hogy a jobbközép kormány programjának elutasítása után a második helyen végzett párt vezetőjét, Antonio Costát nevezze ki miniszterelnöknek.

2015-ben a parlamentbe ismét ugyanazok a formációk kerültek be, mint négy évvel korábban, azzal az eltéréssel, hogy az addig törvényhozáson kívüli Állatvédő Párt egy mandátumot szerzett. A változatlanságot jelzi az is, hogy az effektív választási és parlamenti pártszám értéke 3,43, illetőleg 2,71, lényegében a két paraméter négy évtizedes átlagának felelt meg. Ugyanakkor első alkalommal fordult elő, hogy a győztes politikai erő nem tudott kormányt alakítani, miközben az élen végzett két formáció együttesen a mandátumok 83,91%-át elnyerte.[107]

Négy évtized választási eredményeit összegezve megállapíthatjuk, hogy Portugáliában az arányos képviseleti rendszer hosszabb távon sem vezetett a pártok megsokszorozódásához, sőt kifejezetten kedvező feltételeket biztosított egy viszonylag stabil, ötelemű struktúra kialakulásához. Bár eleinte a parlamenti szereplők száma növekedett, ezt nem a választási szisztéma, hanem a forradalmi folyamat felfelé ívelő, majd konszolidációs szakasza idézte elő. 1983-tól, az átalakulás lezáródásától minden alkalommal csupán négy vagy öt politikai erő került be a törvényhozásba, s az 1975–2015 között lebonyolított 15 voksolás közül négyben a győztes megszerezte a mandátumok abszolút többségét. Ezt csak részben magyarázhatjuk a rendszer mérsékelten torzító hatásával, mivel 1987-ben és 1991-ben az első helyen végzett szociáldemokraták szavazati részesedése is meghaladta az 50%-ot. A stabil pártszerkezet hátterében feltehetően az húzódik meg, hogy Portugáliában, a vallási és etnikai homogenitás következtében, az alapvető törésvonalat az osztálytagozódás képezi, s erre épül a pártpreferenciák sajátos térbeli eloszlása is.

A portugál politikai struktúra stabilitását az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszám alakulása is egyértelműen igazolja. Az 1975–2015 közötti időszakban az előbbi mutató átlaga 3,41, az utóbbié pedig 2,81 volt, vagyis a szegfűs forradalmat követően egy háromelemű szerkezet szilárdult meg, mely két nagy és két-három kisebb formációból áll.[108] Ráadásul – számos más állammal ellentétben – a koncentráció foka az ezredfordulót követően sem csökkent.

SPANYOLORSZÁG

Spanyolországban is először rendelettel szabályozták a választási rendszert, melynek elfogadását éles viták előzték meg. A jobboldali politikai erők angol mintára az egyfordulós többségi rendszert javasolták, míg a baloldali pártok és a történelmi okok miatt fontos szerepet játszó regionális formációk az arányos képviseletet támogatták. A két felfogás közötti kompromisszumot a kormány teremtette meg, amely korrekciókkal az utóbbi szisztéma mellett döntött, hogy az ellenzéki mozgalmakat – alkotmányos lehetőségeik kiszélesítésével – az új politikai rendszerbe integrálja. Az 1977-ben elfogadott rendelet alapján a mandátumokat a d'Hondt-módszer alapján osztották ki, s az arányosság fokának további mérséklése érdekében az 52 tartományt nyilvánították választókerületnek, körzetenként pedig bevezették a 3%-os küszöbhatárt. E lépések azt a célt szolgálták, hogy a parlamenti szereplők száma ne legyen túlzottan magas, s a legnagyobb pártok szavazatarányukhoz képest több képviselői helyet szerezhessenek, miközben a viszonylag mérsékelt jogi küszöb ne akadályozza a regionális alakzatok bekerülését a törvényhozásba. Az 1985-ben elfogadott választási törvény lényegében e rendszert erősítette meg, mely a választókerületek alacsony magnitúdója miatt gyakorolt erőteljes torzító hatást.[109]

Spanyolországban az új választási rendszer és a többpárti struktúra lényegében egyidejűleg jött létre, s a rendszerváltások általános törvényszerűségeinek megfelelően magas volt a politikai alakzatok száma. Az 1977-ben lebonyolított első választáson 13 formáció került be a törvényhozásba, ám a szisztéma sajátos, a legnagyobb pártoknak kedvező hatása már ekkor egyértelműen érvényesült. A voksolás győztese, a 20 különféle jobbközép és centrista alakzatból létrehozott Demokratikus Centrum Unió a szavazatok 34,52%-ával a mandátumok 47,13%-át elnyerte, s így csaknem abszolút többséget kapott a 350 fős Cortesben. Második helyen egy történelmi politikai erő, az 1879-ben megalapított Spanyol Szocialista Munkáspárt végzett, mely katalán szekciójával együtt a képviselői helyek 33,72%-át kapta meg. A két legnagyobb formáció tehát már első alkalommal megszerezte a parlamenti helyek több mint 80%-át, s e magas szintű koncentráció – 1989 kivételével – a 2015-ig lebonyolított valamennyi választást jellemezte. A másik három országos szerveződés, a Népi Szövetség, a Spanyol Kommunista Párt (a kommunisták katalán szekcióját is figyelembe véve) és a Szocialista Néppárt együttesen a mandátumok 12,0%-át szerezték meg, míg a többi formáció csak egy vagy két jelöltjét küldhette a törvényhozásba.

Hasonló eredmények születtek az 1979. évi választásokon is, azt a látszatot keltve, hogy a politikai rendszerváltást követően a pártstruktúra gyorsan megszilárdult. Első helyen ismét a Demokratikus Centrum Unió végzett, mely a voksok 35,08%-ával a mandátumok 48,0%-át nyerte el, s támogatottságánál valamelyest nagyobb mértékben részesedett a képviselői helyekből a Szocialista Néppárttal egyesült Spanyol Szocialista Munkáspárt is. E többletek részben a Spanyol Kommunista Párt és a Népi Szövetség, részben a küszöbhatár alatt maradt formációk

terhére keletkeztek, miközben az erőteljes kiszorító hatás ellenére 14 alakzat került be a törvényhozásba. Baszkföld, Katalónia és Aragónia mellett most már Navarra és a Kanári-szigetek is rendelkeztek képviselettel, s a választási statisztikában önálló szereplőként jelent meg az utolsó független regionális szocialista szervezet, az Andalúz Szocialista Párt is.[110] E körből ugyanakkor két szerveződés emelkedett ki; a jobbközép irányzatú katalán Konvergencia és Unió, valamint a baloldalhoz valamivel közelebb álló, már az előző voksoláson is viszonylag erős Baszk Nacionalista Párt. Az előbbi aztán az országos politikában is jelentős szerephez jutott, míg az utóbbi folyamatosan uralja az autonóm közösség törvényhozását.

Az 1980-as évek elején a spanyol politikai szférában két meghatározó erejű politikai esemény történt. Szétesett az ország legerősebb pártja, a Demokratikus Centrum Unió, és 1981 februárjában a hadsereg és a csendőrség francoista tisztjei sikertelen kísérletet tettek az autoritárius államberendezkedés helyreállítására. Mindkét fejlemény a Spanyol Szocialista Munkáspárt helyzetét erősítette, mely az 1982. évi választáson katalán szekciója nélkül is abszolút többséget szerzett a parlamentben. A jobbközép mezőben keletkezett vákuumot a Népi Szövetség próbálta betölteni, amely azonban, francoista eredete miatt is, a voksok alig több mint egynegyedét kapta meg. Az eddigi kormánypárt, 6,47%-os teljesítményével a két nagy formáció és a szocialisták katalán szekciója mögött a negyedik helyre szorult, és rövidesen kimondta feloszlását. Rendkívül gyengén szerepeltek a kommunisták, akiket még a Konvergencia és Unió is megelőzött; visszaesésüket jórészt az magyarázza, hogy híveik viszonylag jelentős része – a puccskísérlet hatására – a demokrácia védelme érdekében a szocialistákra szavazott. Új formációként jelent meg a kormánypártból kivált liberális Demokratikus és Szociális Centrum, amely azonban ekkor még csak két képviselői helyet szerzett. Átmenetileg háttérbe szorultak a regionális szerveződések is, amelyek közül csak baszk és katalán alakzatok jutottak parlamenti székhez. Ennek hatására a törvényhozásba bekerült formációk száma 12-re mérséklődött, s közülük öt csupán egy vagy két mandátummal rendelkezett.

A következő két voksoláson, 1986-ban és 1989-ben a szocialisták – katalán szekciójukkal együtt – ismételten elnyerték a képviselői helyek abszolút többségét, támogatottságuk azonban érzékelhetően gyengült. Visszaesésük ugyanakkor még nem növelte a Népi Szövetség, illetőleg az annak modernizációja révén létrejött Néppárt bázisát, jórészt azért, mert a mérsékelten baloldali szavazók inkább a Demokratikus és Szociális Centrum táborába áramlottak át. E formáció 1986-ban a harmadik, 1989-ben pedig a negyedik helyen végzett, megszerezve a voksok 9,16, majd 7,95%-át, a választási rendszer torzító hatása miatt azonban a képviselői helyek mindössze 5,43, illetőleg 4,00%-át kapta meg. Emellett az országos formációk közül mandátumhoz jutott még a kommunisták körül megszerveződött Egyesült Baloldal, miközben 1986-ban 10, három évvel később pedig 12 regionális alakzat is parlamenti erővé vált. Ez utóbbi alkalommal, amikor 17-re emelkedett a Cortesbe bejutott pártok száma, a baszkok és a katalánok mellett Andalúzia, Galícia, a Kanári-szigetek és Navarra is rendelkezett etnikai jellegű képviselettel. Közülük

ugyanakkor a Galíciai Koalíció és a Navarrai Népi Unió a Néppárttal kötött választási megállapodást, nem függetlenül attól, hogy e régiók hagyományosan jobboldali terepnek minősültek.

Az erőviszonyok a két nagy formáció között 1993-ban egyenlítődtek ki; a voksok 34,56%-ával már a Néppárt végzett az első helyen, ám a szétaprózott körzetekre épülő választási rendszer paradox hatásaként még a szocialisták nyerték el a legtöbb mandátumot, s katalán szekciójukkal együtt a támogatottsági rangsorban is megelőzték jobbközép versenytársukat. A Néppárt megerősödését jórészt az idézte elő, hogy ekkorra eltűnt a politikai színtérről a Demokratikus és Szociális Centrum, melynek hívei elsősorban a modernizálódott konzervatív alakzat bázisát gyarapították. E változás nyomán az országos pártok száma háromra csökkent; a két nagy politikai erő mellett e körbe már csak az Egyesült Baloldal tartozott. Valamelyest mérséklődött a sikeresen szereplő regionális szerveződések száma és szavazati részesedése is, melyek közül most 10 jutott be a törvényhozásba. E körben továbbra is a Konvergencia és Unió élvezett jelentős támogatottságot, s részben megőrizte bázisát a Baszk Nacionalista Párt is, négy területi alakzat viszont csak egy-egy parlamenti székkel rendelkezett.

1996-ban a voksok 37,19%-ával ismét a Néppárt nyerte a választást, s most már a megnyert mandátumok számát tekintve is megelőzte a Spanyol Szocialista Munkáspárt és a katalán szekció együttes eredményét. Pozícióját tovább javították az aragón és a navarrai regionális formációval kötött megállapodások, melyek 10 képviselővel növelték parlamenti frakcióját. Győzelmével lezárult a szocialisták 14 évig tartó kormányzási időszaka, amihez a baloldali párt gyengébb teljesítménye mellett a Konvergencia és Unió fordulata is hozzájárult. A két formációból álló katalán szövetség ugyanis 1993–1996 között a Spanyol Szocialista Munkáspárt kisebbségi kabinetjét támogatta, az új helyzetben viszont a Néppárt számára biztosította a parlamenti többséget. Az 1996. évi választáson egyébként az Egyesült Baloldal valamelyest szélesítette bázisát és 11 regionális alakzat is bekerült a törvényhozásba, összességében tehát 15-re emelkedett a parlamenti szereplők száma.

Az új évezred első választásán, 2000-ben a Néppárt parlamenti abszolút többséget szerzett, a két nagy politikai erő pedig együttesen a voksok csaknem 80, s a mandátumok közel 88%-át elnyerte. E magas fokú koncentráció szükségszerűen a harmadik országos párt, az Egyesült Baloldal visszaesésével és a regionális formációk térvesztésével társult. Ez utóbbi körből már csak kilenc szerveződés vált parlamenti szereplővé, s közülük öt mindössze egy-egy képviselővel rendelkezett. Ugyanakkor változatlanul fennmaradt a katalán és a baszk túlsúly, hiszen e két autonóm közösség pártjai a 34 regionális mandátumból 25-öt kaptak meg.[111]

Az ezt követő két voksoláson ismét a szocialisták végeztek az első helyen, s az addigi tendenciák még egyértelműbben érvényesültek. Egyfelől a pártstruktúra a korábbinál is koncentráltabbá vált, hiszen a Spanyol Szocialista Munkáspárt és a Néppárt 2004-ben együttesen a mandátumok 89,14%-át, 2008-ban pedig 92,29%-át elnyerte, ilyen eredmények pedig többségi rendszerekben is csak ritkán fordul-

nak elő. Másfelől 1993-hoz és 1996-hoz hasonlóan az erőviszonyok ismét kiegyenlítődtek; 2008-ban mindkét nagy formáció szavazati részesedése meghaladta a 40%-ot s a győztes csupán 3,97%-kal előzte meg vetélytársát. Ilyen körülmények között a többi politikai alakzat szükségszerűen marginalizálódott; bár 2008-ban is 10 párt került be a törvényhozásba, a hat regionális szerveződés, egy új, szociálliberális formáció és az Egyesült Baloldal együttesen is mindössze 28 parlamenti széket szerzett. Közülük ugyanakkor megint a Konvergencia és Unió, valamint a Baszk Nacionalista Párt bizonyult legeredményesebbnek, melyek e maradék képviselői helyek 60%-ával rendelkeztek.[112]

A világgazdasági recessziót követő adósságválság – Portugáliához hasonlóan –, 2011-ben Spanyolországban is előrehozott választáshoz vezetett. A november 20-i voksoláson, az általános európai trendnek megfelelően, jobbközép győzelem született, miközben a szocialisták híveik csaknem 40%-át elvesztették. A Néppárt, a szavazatok 45,25%-ával, a mandátumok 53,14%-át szerezte meg, s így történelmének legnagyobb sikerét érte el. Kimagasló eredménye egyben azt jelentette, hogy csaknem két évtized után megszűnt a legnagyobb formációk közötti viszonylagos egyensúly, hiszen a Spanyol Szocialista Munkáspárt csupán a választók 29,16%-ának bizalmát nyerte el. A mérsékelt baloldali alakzat súlyos veresége ugyanakkor a politikai struktúra koncentrációjának magas fokát is érzékelhetően csökkentette, mivel az első két helyezett együttesen csupán a képviselői helyek 84,37%-át kapta meg. E részleges átrendeződés egyfelől az Egyesült Baloldal és a 2007-ben alapított, szociálliberális irányzatú Unió, Haladás és Demokrácia pozícióját javította, másfelől a katalán Konvergencia és Unió, illetőleg egy új baszk szerveződés, az Amaiur viszonylagos előretörését eredményezte. E négy párt, 2008-hoz képest, együttesen 26-tal gyarapította mandátumai számát, formálisan növelve a parlament széttagolódását, amihez egyébként az is hozzájárult, hogy a korábbi 10 helyett 13 formáció jutott képviselethez. Mindazonáltal a politikai szerkezet lényegében változatlan maradt, hiszen a törvényhozásba bekerült új alakzatok – az előbb említett Amaiur kivételével – csupán egy-egy mandátumot szereztek, s valamennyien a regionális pártok kategóriájába tartoztak.

A legutóbbi, 2015. december 20-i választáson viszont a pártstruktúra látványosan átalakult. Első helyen ugyan – a várakozásoknak megfelelően – ismét a Néppárt végzett, s mögötte a rangsorban a szocialisták következtek, ám 2011-hez képest mindkét formáció támogatottsága radikálisan csökkent, ami egyben a hagyományos, koncentrált politikai szerkezet felbomlását is jelentette. A győztes konzervatív alakzat híveinek aránya 45,25%-ról 28,94%-ra esett vissza, míg a második helyezett vesztesége 6,98% volt. Súlyos vereséget szenvedtek a kisebb parlamenti pártok is; az Egyesült Baloldal szavazótábora csaknem megfeleződött, az Unió, Haladás és Demokrácia pedig bázisának több mint 85%-át elvesztve kiesett a törvényhozásból. A Katalán Köztársasági Baloldal kivételével meggyengültek, illetőleg eltűntek a Cortesből a korábbi választáso(ko)n bekerült regionális pártok is. Ez utóbbi vál-

zások közül legjelentősebbnek a Konvergencia és Unió kiesését tekinthetjük, mely 2015 júniusában bomlott fel, a katalán függetlenség körüli viták miatt.

A politikai szerkezet átalakulásának legfontosabb mozzanata az volt, hogy a harmadik és a negyedik helyet két új párt, a radikális baloldali Podemos és a centrista Ciudadanos foglalta el. Az előbbi formáció a voksok 20,81, az utóbbi pedig 14,04%-át szerezte meg, s így a Cortesben négy alakzat juthat meghatározó szerephez, melyek együttesen a szavazatok 85,97%-át nyerték el. A Podemos egyébként 2014-ben, a Ciudadanos pedig 2006-ban jött létre, ám a katalán liberális, antinacionalista és föderatív Európát követelő párt 2008-ban csupán minimális támogatottsággal rendelkezett, 2011-ben pedig nem indult a parlamenti választáson.

A regionális formációk közül az előbb már említett Katalán Köztársasági Baloldal szerepelt legsikeresebben, mely a voksok 2,40%-át kapta meg, s 2,33-szorosra növelte híveinek számát. Jelentős támogatottságot élvezett e körben, 2,27%-os részesedésével a szintén katalán Demokrácia és Szabadság is, mely háromelemű választási koalícióként a Konvergencia és Unió helyét foglalta el. Ismét bejutott a törvényhozásba a Baszk Nacionalista Párt, s e régiót képviseli az Euzkal Herria Bildu is, mely az Amaiurt váltotta a Cortesben. Katalónián és Baszkföldön kívül csupán a Kanári-szigetek választási koalíciójának sikerült képviselőt küldeni a parlamentbe, ami egyértelműen a regionalizmus politikai súlyának csökkenésére utal.

A nagyobb formációknak kedvező választási rendszer következtében a Néppárt a mandátumok 35,14%-át szerezte meg, ám ezzel az eredménnyel pontosan 18%-kal maradt el négy évvel korábbi teljesítményétől. Valamelyest preferálta e szisztéma a Spanyol Szocialista Munkáspártot is, melynek a képviselői helyek 25,71%-a jutott. A torzító hatás ellenére a két legnagyobb alakzat együttesen a parlamenti székek csaknem egynegyedét elvesztette; részesedésük 84,37%-ról 60,85%-ra esett vissza, megszüntetve a csaknem négy évtizede fennálló magas szintű koncentrációt. Ugyanakkor a kis mértékben alulreprezentált Podemos és Ciudadanos a mandátumok 19,71, illetőleg 11,43%-át nyerte el, s így a képviselői helyek 92,00%-a négy formáció kezében összpontosul. Történelmének leggyengébb teljesítményét nyújtva az Egyesült Baloldalnak mindössze két parlamenti szék jutott, míg a két-két katalán és baszk alakzat együttesen 25 mandátumot kapott. Emellett, mint erre előbb már utaltunk, a Kanári-szigeteket képviselő koalíció küldhetett egy képviselőt a törvényhozásba.

A politikai struktúra látványos átalakulását nyilvánvalóan a bankokat sújtó adósságválság kezelése idézte elő, s emellett a két nagy párt korrupciós botrányai is hozzájárultak a 2015 decemberében lezajlott voksolás eredményéhez. Ugyanakkor, mint ezt előbb már említettük, a gyökeres változás iránti igény a kisebb parlamenti pártok pozícióját is megrendítette. Valószínű, hogy a Podemos nemcsak a szocialistáktól, hanem az Egyesült Baloldaltól is tömegesen vonzott magához szavazókat, a Ciudadanos pedig a Néppárt híveinek egy része mellett az Unió, Haladás és Demokrácia számtalan korábbi támogatóját is megnyerhette. Valamelyest hozzájárult a politikai struktúra átalakulásához a katalán függetlenség körüli küzdelem is; a

Konvergencia és Unió szétesése feltehetően közrejátszott a Katalán Köztársasági Baloldal látványos megerősödésében.

Mivel a győztes Néppárt nem tudott kormányt alakítani, s erre a balközép és a baloldali erők koalíciójának sem nyílt lehetősége, 2016. június 26-án előrehozott választást tartanak. Ezen eldőlhet, hogy a pártszerkezet átalakulása tartós változást jelent-e, vagy csupán egy konkrét szituációhoz kötődő átmeneti jelenségnek bizonyul. A végeredmény jelentős mértékben függhet attól, hogy a bizonytalanabb szavazók a többhónapos kormányzásképtelenségért és az előrehozott voksolásért a Néppártot, a szocialistákat vagy az új formációkat teszik-e nagyobb mértékben felelőssé.[113]

Első közelítésben úgy tűnik, hogy az arányos képviselet elve Spanyolországban valóban sokpártisággal társul, hiszen már az első választáson 13 formáció került be a Cortesbe, s számuk később is elérte vagy meghaladta a tízet. Ezek közül azonban az első voksoláson öt, az 1980-as évek első felében négy, 1993–2004 között három, 2008 óta pedig ismét négy, majd 2013-ban öt volt országos szintű szervezet, a többi kizárólag saját autonóm közösségében működött. E pártstruktúrát tehát két dimenzióban kell vizsgálnunk, elkülönítve egymástól a politikai-ideológiai és a regionális alakzatokat. Az első csoportban kezdetben mérsékelt többpárti struktúra jött létre, mely 1982-től egyértelműen kétpártivá változott, az 1980-as évek végéig a szocialisták egyértelmű túlsúlyával. E szerkezet mindenekelőtt a koncentráció fokában fejeződött ki; a két legnagyobb politikai erő, mint előbb már jeleztük, 1989 és 2015 kivételével minden alkalommal megszerezte a mandátumok több mint 80%-át, amennyiben a szocialisták katalán szekciójának eredményét is figyelembe vesszük. Ily módon a spanyol politikai struktúra mostanáig leginkább az 1974 óta működő brit modellre hasonlított; közöttük az alapvető különbség az volt, hogy az Egyesült Királyságban alacsonyabb a regionális szerveződések száma, s a három legnagyobb párt Észak-Írországban nem indít jelölteket. A második kategóriában, mint láttuk, választásról választásra módosult a bekerült pártok köre, s mindvégig a baszk és a katalán politikai erők túlsúlya érvényesült. Ugyanakkor az országos és a regionális pártok között nem húzódik merev határvonal, hiszen a szocialisták (és a kommunisták) egyes választásokon önálló katalán frakcióval rendelkeztek, a Néppárt pedig néhány esetben szövetséget kötött a konzervatívabb autonóm közösségek helyi szerveződéseivel.

Az effektív választási és parlamenti pártszám alakulása is azt jelzi, hogy a regionális alakzatok csak mérsékelt hatást gyakoroltak a politikai struktúra mennyiségi jellemzőire. Az előbbi mutató átlagos értéke 1977–1996 között 4,33 volt, mely az ezredfordulótól 3,01-ra csökkent, vagyis a voksok megoszlását tekintve az idő előrehaladtával a négy- és negyedpártrendszert egy tiszta háromelemű szerkezet váltotta fel. Ugyanebben a két periódusban az utóbbi paraméter még koncentráltabb struktúrát jelzett. Az első időszakban az effektív parlamenti pártszám 3,11 volt, mely aztán 2000–2011 között 2,48-ra süllyedt, s így a hárompártrendszer helyébe egy két- és fél párti szerkezet lépett. Ugyanakkor 2011-ben a szocialisták jelentős

mérvű visszaesése és a sikeres regionális alakzatok számának növekedése következtében a két mutató értéke, meghaladva az előző három választását, 3,33-ra, illetőleg 2,60-re emelkedett, ám e változás a trendet még nem törte meg. Ez utóbbi adat egyébként csupán 0,02-dal haladta meg a 2010. évi brit választás effektív parlamenti pártszámát, jelezve, hogy 2015-ig mindkét ország törvényhozásában két- és félelemű politikai szerkezet működött.

A 2015. december 20-i választáson aztán gyökeres változás következett be. Az effektív választási pártszám értéke az addigi legmagasabb szintre, 5,03-ra, a parlamentié pedig a szintén csúcspontot jelentő 4,12-ra emelkedett, miközben a törvényhozásba bekerült formációk száma a négy évvel korábbi 13-ról 10-re esett vissza. A nagymérvű széttagolódás ugyanakkor a torzítás fokának csökkenésével társult, ám a 89,58%-os Loosemore–Hanby-index azt mutatja, hogy a spanyol választási rendszer továbbra is a mérsékelten aránytalan szisztémák körébe tartozik.[114]

OLASZORSZÁG

A harmadik dél-európai államban, Olaszországban az arányos képviseleti rendszert először 1919 augusztusában, a férfiak általános választójogával egyidejűleg vezették be. E reformokat az évtizedek óta kormányon levő liberálisok kezdeményezték, feltételezve, hogy az abszolút többségi szisztéma keretei között nem tudják megőrizni hatalmukat. Változtatási szándékukat a Szocialista Párt és az újonnan szerveződött Néppárt egyaránt támogatta, s így e téren a meghatározó politikai erők között lényegében konszenzus alakult ki.

A választási reform során az ország területét 54 körzetre bontották, melyekben a mandátumokat a d'Hondt- formula alkalmazásával osztották ki. Ugyanakkor az új szisztéma olyan elemeket is tartalmazott, melyek a többmandátumos többségi rendszereket jellemezték. A választók ugyanis annyi szavazattal rendelkeztek, ahány képviselőt az érintett körzetből a képviselőházba küldhettek, s azokat a listákon szereplő jelöltekre adták le. Emellett az új törvény lehetővé tette, hogy a jogosultak különféle listákon levő személyeket támogassanak, vagyis egyszerre két vagy több pártot preferálhassanak. Az egyes politikai erők szavazatait oly módon állapították meg, hogy a jelöltjeikre leadott voksokat összesítették. 1921-ben a korábbi 54 helyett 40 körzetet alakítottak ki, s a parlamenti székek számát 508-ról 535-re növelték, más változtatást azonban a rendszerben ekkor még nem hajtottak végre.[115]

A férfiak általános választójoga és az arányos képviselet elve alapján lebonyolított első voksoláson az 1913. évi szavazáshoz képest eggyel, 12-ről 11-re csökkent az alsóházba bejutott politikai erők száma, ismételten bizonyítva, hogy e választási reform önmagában még nem növeli a pártrendszer széttagolódását. 1919-ben csupán két teljesen új formáció, a Veteránok Szövetsége és a Gazdasági Párt jelent meg

a küzdőtéren, miközben a független szocialisták kiestek a törvényhozásból, a disszidens radikálisok és republikánusok pedig eltűntek a közéletből. Bizonyos fokig új alakzatnak tekinthetjük az év elején megalakult Néppártot is, mely az 1904 óta képviselőkkel rendelkező katolikus csoportokat fogta össze, biztosítva számukra a politikai szervezettség egy jóval magasabb szintjét.

1919 valójában azért jelentett fordulópontot az olasz politikatörténetben, mert ekkor szűnt meg a két, majd három formációból álló miniszteriális liberálisok csaknem fél évszázad óta fennálló hegemóniája. E csoportosulás, mely ez idő tájt a liberálisokat, a liberális-demokratikus radikálisokat és a szociáldemokratákat foglalta magába, most csak a voksok 35,49, illetőleg a mandátumok 38,78%-át nyerte el, s pozíciójának jelentős mértékű gyengülését a szocialista és a katolikus bázis ugrásszerű kiszélesedése idézte elő. Olaszország tulajdonképpen ekkor lépett be a tömegdemokrácia korszakába, hiszen a Szocialista Párt, 951 ezerrel növelve hívei számát, a szavazatok 32,28%-át szerezte meg, a Néppárt pedig 20,53%-os eredményt ért el. A három nagy alakzat (valójában öt párt) együttesen a mandátumok 89,18%-át megkapta, s így Ferdinand A. Hermens álláspontjával ellentétben a politikai struktúrát egyáltalán nem tekinthetjük széttagoltnak. Más kérdés, hogy sem a szocialisták, sem a katolikus néppártiak nem akartak koalíciós megállapodást kötni a liberálisokkal, s mivel egymással sem kívántak szövetkezni, a képviselőházban stabil kormányzati többség nem jöhetett létre.[116]

Ha a miniszteriális liberálisokat egységes szervezetnek tekintjük, az effektív választási és parlamenti pártszám értéke 3,63, illetőleg 3,49 volt, vagyis 1919-ben, az arányos képviselet bevezetésének évében három- és félpártrendszer jött létre. Amennyiben viszont e politikai szövetséget formációkként vesszük figyelembe, e két paraméter nagyságrendje 5,16-ra, valamint 5,21-ra emelkedik, ötelemű szerkezetet jelezve. Ez utóbbi jelzőszámok már valóban jelentős széttagolódást mutatnak, melynek hátterében az húzódik meg, hogy a Liberális Párttól koalíciós partnerei is a szavazók számottevő hányadát vonzották magukhoz.[117]

A szocialisták alsóházi súlyának növekedése egybeesett a föld- és gyárfoglaló mozgalmakkal, s e fejlemények a burzsoázia, a kisárutermelő középrendek és a hivatalnoki kar erőteljes ellenlépéseit váltották ki. E társadalmi csoportok a polgári berendezkedés védelmét mindinkább az 1919-ben megalakult Fasiszta Párttól várták, mellyel a liberálisok egyik frakciója és az 1910-ben létrejött Nacionalista Egyesülés az 1921. évi voksolás előtt Nemzeti Blokk néven korlátozott, a területi választókerületek egy részére kiterjedő szövetséget kötött.[118] A centrumon belül 1921-ben más változások is történtek: a Radikális Párt kisebb formációkkal egyesülve Demokratikus Liberális Párttá alakult át, s a szavazáson önálló alakzatként léptek fel a reformista demokraták is. Közben, szintén a választás évében a Szocialista Pártból kivált a balszárny, létrehozva az olasz történelemben később meghatározó jelentőségűvé váló kommunista formációt. Tovább növelte a politikai szereplők számát a szlovén és a német kisebbség szerveződése, s önálló alakzattal jelent meg a közéletben Szardínia szigete is.

Az előrehozott választáson a most már öt pártra tagolódó liberálisok, pozíciójukat érzékelhetően javítva, a voksok 43,08%-át nyerték el, amit részben a Nemzeti Blokkal való együttműködésnek köszönhettek. 201 mandátumuk közül 50-et e szövetség szerzett meg, jelezve, hogy a baloldali előretörés miatt aggódó társadalmi csoportok felsorakoztak e sajátos koalíció mögött. Második helyen ismét a szocialisták végeztek, a pártszakadás és vezetőik taktikázása miatt azonban szavazati részesedésük 24,69%-ra esett vissza, ami 33 parlamenti szék elvesztését eredményezte. A Néppárt pozíciója lényegében változatlan maradt, s így a politikai struktúra koncentrációjának foka alig mérséklődött. 1921-ben a három legnagyobb formáció együttesen a voksok 88,16, illetőleg a mandátumok 80,76%-át birtokolta, amihez azonban a szélsőjobboldal híveinek szavazatai is hozzájárultak. A fasiszták egyébként önállóan mindössze két képviselőt küldhettek az alsóházba, a Nemzeti Blokk révén azonban további 35 parlamenti székhez jutottak. A Kommunista Párt 4,61%-os szavazati részesedésével 15 mandátumot szerzett, s emellett kisebb formációk is bekerültek a törvényhozásba, köztük a szlovén kisebbség, a Német Szövetség és a Szardíniai Akciópárt is. Összesen tehát 17 alakzat, s ezen belül kilenc új szervezet vált alsóházi szereplővé, miközben a reformista szocialisták eltűntek a közéletből. Ha a miniszteriális liberális blokkot öt önálló pártként vesszük figyelembe, az effektív választási és parlamenti pártok száma 6,25-ra, illetőleg 7,36-ra emelkedik; ez utóbbi szintetikus mutató értéke azonban csak 6,08, amennyiben a Nemzeti Blokkot a törvényhozásban is egységes szervezetnek tekintjük.[119]

A kiélezett osztályharc időszakát Benito Mussolini 1922. októberi államcsínye zárta le, melynek nyomán fokozatosan felszámolták a korai olasz polgári demokráciát. 1923-ban a stabil kormányzás megteremtésére hivatkozva egy olyan választási rendszert vezettek be, mely a relatív győztesnek a képviselői helyek csaknem kétharmadát biztosította, míg a többi mandátumot, a Hare-formula és a legnagyobb maradvány módszere alapján a vesztes pártok között osztották el. A 15 területi választókerületben 1924 áprilisában lebonyolított voksoláson, a szavazatok 64,5%-ával, a Fasiszta Párt fölényes győzelmet aratott, amihez az erőszakos cselekmények mellett az is hozzájárult, hogy számos liberális politikus e formáció keretében vett részt a mandátumokért vívott küzdelemben.[120] Ezt követően Mussolini uralmának időszaka alatt újabb többpárti választást már nem tartottak; 1925-ben feloszlatták a politikai formációkat, 1928-ban pedig a területi elvre épülő képviseleti rendszert a fasiszta szakszervezetek, az ún. szindikátusok korporatív berendezkedésével váltották fel.

A pártstruktúra kiépülése a II. világháború utáni Olaszországban is megelőzte az arányos választási rendszer ismételt bevezetését. A Mussolini bukását követően létrejött Nemzeti Felszabadítási Bizottságot hat formáció alkotta, a liberálisok, a munkásdemokraták, a kereszténydemokraták, az akciópártiak, a szocialisták és a kommunisták.[121] Később a változó összetételű nemzeti egységkormányok is e politikai erők (vagy egy részük) szövetségén alapultak, miközben a közélet színterén

az antifasiszta koalíción kívül álló, illetőleg regionális érdekeket képviselő pártok is megjelentek.

Mivel a fasiszta berendezkedés bukása miatt legitim törvényhozás nem létezett, a választójogot és a választási rendszert 1946 elején rendeleti úton szabályozták. A kormánykoalíció pártjai egyetértettek abban, hogy a demokratikus követelményeknek leginkább az arányos képviselet elve felel meg, s ezért egy olyan szisztémát vezettek be, mely a lehető legpontosabban tükrözi a választói akaratot. Az országot 31 területi választókerületre bontották, amelyek közül a 21-nél alacsonyabb magnitúdójú körzetekben a mandátumokat a Hagenbach–Bischoff-, a többiben pedig az Imperiali-formulával osztották ki. A betöltetlen helyeket, a töredékszavazatokkal együtt, országos szinten összesítették, s e voksok alapján a pártok a Hare-módszer alkalmazásával jutottak parlamenti székekhez. 1948-ban e szisztéma annyiban módosult, hogy a területi választókerületekben a korábbi formulákat a megerősített Imperiali-kvótával váltották fel, annak érdekében, hogy csökkentsék a „felcsúszó" mandátumok számát, majd 1953-ban olyan választási törvényt fogadtak el, mely a szavazatok abszolút többségével rendelkező pártnak (illetőleg pártszövetségnek) a képviselői helyek kétharmadát biztosította. E változtatás célja egyfelől a rendszer stabilitásteremtő képességének javítása, másfelől a szocialisták és a kommunisták visszaszorítása volt, s ezért a baloldal kezdettől fogva élesen bírálta. Az 1953. júniusi voksoláson azonban, mint ezt később részletesebben is kifejtjük, a négy kormánykoalíciós párt együttesen csupán a szavazatok 49,85%-át szerezte meg, s így az ún. „csaló törvényt" *(legge truffa)* a gyakorlatban nem alkalmazhatták. A jobboldal viszonylagos gyengesége, és az erős baloldali nyomás aztán lehetetlenné tette e felemás szisztéma fenntartását; 1956-ban visszatértek a tisztán arányos megoldáshoz, mely 1993-ig, az I. Köztársaság bukásáig hatályban maradt. Az újabb változtatás során egyébként a területi választókerületek számát 32-re növelték, s a megerősített Imperiali-kvótát az egyszerűvel váltották fel, vagyis a természetes hányados meghatározásakor az érvényes szavazatokat minden körzetben mandátumszám plusz 2-vel osztották.

A választói akarat minél pontosabb érvényesülését a jogi küszöb sajátos szabályozása is biztosította, mely kizárólag az országos szinten történő mandátumszerzést korlátozta. Az 1946-ban elfogadott rendelet szerint azok a pártok részesülhettek a „felcsúszott" képviselői helyekből, amelyek legalább hat területi választókerületben listát állítottak, s e téren 1948-ban csak annyi változás történt, hogy a második körös elosztásban való részvételt 10 körzetben való induláshoz és egy megszerzett parlamenti székhez kötötték. 1956-ban e két feltételt 300 ezer országos szinten elnyert szavazattal egészítették ki, ami közelítően 1%-os küszöbhatárt jelentett. E három korlát együttesen is alig akadályozta a kisebb formációk mandátumszerzését, elvileg lehetővé téve a parlamenti szereplők számának gyors ütemű növekedését.[122]

Az 1946 júniusában lebonyolított alkotmányozó nemzetgyűlési választáson 15 párt jutott képviselői hely(ek)hez. Az élen, 35,21%-os szavazati részesedéssel a

kereszténydemokraták végeztek, jelentős mértékben megelőzve a Szocialista és a Kommunista Pártot, amelyek a voksok 20,68, illetőleg 18,93%-át szerezték meg. Az ellenállási mozgalom többi résztvevője közül a liberálisok és a republikánusok mérsékelt teljesítményt nyújtottak, míg az akciópártiak és a munkásdemokraták rendkívül gyengén szerepeltek. Viszonylag jó eredményt ért el ugyanakkor a társadalmi haladás minden formájával szemben álló Egyszerű Ember Pártja, mely elsősorban a fasiszta beállítottságú választók támogatását élvezte. A másik nyíltan jobboldali alakzat, a Nemzeti Monarchista Párt viszont annak ellenére csekély számú szavazót vonzott, hogy a választással azonos napon lebonyolított népszavazáson az érvényesen voksolók 45,73%-a a királyság fennmaradását preferálta. Az országos politikai erők mellett két regionális formáció, a Szicíliai Függetlenségi Párt és a Szardíniai Akciópárt is bejutott az alkotmányozó nemzetgyűlésbe, jelezve a szeparatista és az autonomista áramlatok jelenlétét az olasz közéletben.[123]

A három legnagyobb alakzat, a kereszténydemokraták, a szocialisták és a kommunisták együttesen a voksok csaknem háromnegyedét megszerezték. Első közelítésben tehát a szavazatok nagyfokú koncentrációja azt mutatta, hogy a választás nyomán viszonylag konszolidált pártszerkezet alakult ki. Ebben az időszakban azonban nemcsak a kommunisták, hanem a szocialisták is perspektivikusan a tőkés társadalom meghaladására törekedtek, s így e formációkat mind az olasz polgári erők, mind az angolszász nagyhatalmak „rendszerellenesnek" tekintették. A hidegháború kezdete aztán döntő szerepet játszott abban, hogy 1947. január elején, majd 1949-ben a Szocialista Pártból kiváltak a jobboldali áramlatok, melyek 1952-ben Olasz Szociáldemokrata Párt néven egyesültek. E szakadások rövid távon mindkét baloldali erő, perspektivikusan pedig a szocialisták pozícióját gyengítették, hozzájárulva ahhoz, hogy az I. Köztársaság időszakában e póluson a kommunisták jutottak hegemón szerephez.

Az 1948. évi választáson, a szavazatok 48,51%-ával a kereszténydemokraták abszolút többséget szereztek, ám a polgári oldal egységének erősítése érdekében fenntartották koalíciójukat a jobboldal és a centrum laikus formációival. Történelmük legjobb eredményéhez nagymértékben hozzájárult, hogy jelentős számú szavazót vonzottak magukhoz a liberálisok, a megszűnt Egyszerű Ember Pártja és a kisebb alakzatok bázisából, a jobb- és a baloldal közötti kiélezett harc jegyében. Ugyanakkor, az előbb említett szakadás következtében, a szocialisták és a kommunisták közös népi demokratikus listája csupán a voksok 30,98%-át nyerte el, miközben az új szociáldemokrata formáció 7,07%-os teljesítményével a rangsor harmadik helyét foglalta el. E politikai erők egyébként együttesen a mandátumok 90,77%-ával rendelkeztek, és a politikai struktúra növekvő koncentrációját az is jelezte, hogy 15-ről 11-re mérséklődött a parlamenti szereplők száma. Ezt részben az idézte elő, hogy 1946-ban feloszlott az Akciópárt, s megszűnt az Egyszerű Ember Pártja, valamint a Munkásdemokrácia is. Bekerült ugyanakkor a törvényhozásba az 1946 végén megalakult Olasz Szociális Mozgalom, mely nyíltan vállalta a fasiszta eszmerendszer képviseletét. Új szervezetként jelent meg a parlamentben a széles

körű területi autonómiáért küzdő Dél-Tiroli Néppárt is, miközben a szeparatista Szicíliai Függetlenségi Párt elvesztette mandátumait.[124]

A polgári társadalmat stabilizáló, sorsdöntő 1948. évi választáson azon formációk köre is kialakult, amelyek az I. Köztársaság bukásáig meghatározó szerepet játszottak a törvényhozásban. Ettől az időponttól kezdve 1992-ig minden alkalommal bekerültek a képviselőházba a kereszténydemokraták, a kommunisták, a szocialisták, a szociáldemokraták, a liberálisok, a republikánusok és a neofasiszták, 1976-ig pedig a monarchisták is részt vettek a parlamenti munkában. E hét-, illetőleg nyolcelemű szerkezet a regionális jellegű Dél-Tiroli Néppárttal egészült ki, mely mindvégig három (1979-ben négy) mandátumot szerzett.

1953 óta a legnagyobb pártok erősorrendjében sem következett be változás; az első helyen mindig a kereszténydemokraták, a másodikon a kommunisták, a harmadikon pedig a szocialisták végeztek, s 10%-osnál jobb eredményt is csak ezek a politikai szervezetek értek el. Mindazonáltal, a viszonylagos stabilitás ellenére, az idő előrehaladtával az erőviszonyok fokozatosan módosultak. Az átrendeződés már az 1953. júniusi voksoláson megkezdődött, amikor a kereszténydemokraták koalíciós partnereikkel együtt sem szerezték meg a szavazatok több mint 50%-át, s így a „csaló törvény" ellenére sem nyerhették el a mandátumok kétharmadát. E viszonylagos kudarcot nyilvánvalóan a két baloldali párt erősödése idézte elő, melyek együttesen a voksok 35,30%-át kapták meg. Ekkor egyébként a kommunisták már csaknem kétszer olyan széles bázissal rendelkeztek, mint a szocialisták, ám e különbség 1956 után vált igazán jelentős politikai kérdéssé, amikor az utóbbiak eltávolodtak korábbi álláspontjuktól, s az 1963-as választást követően, az ún. középbal koalíciók keretében kormányzati szerepet vállaltak. E döntésük aztán tovább gyengítette pozíciójukat. 1964-ben ugyanis újabb szakadás következett be, amikor a balszárny kivált, s megalakította a Proletár Egység Olasz Szocialista Pártját. Közben a kommunisták előretörése tovább folytatódott; az 1960-as években e párt a szavazatok több mint egynegyedét elnyerte, s Nyugat-Európa legerősebb radikális baloldali formációjává vált. Befolyásának növekedését látva a szocialisták és a szociáldemokraták 1966-ban Egyesült Szocialista Párt néven új alakzatot hoztak létre, amely azonban a két évvel későbbi voksoláson súlyos vereséget szenvedett. E formáció ugyanis a szavazatok mindössze 14,48%-át nyerte el, 5,44%-kal kevesebbet, mint amennyit a két párt 1963-ban együttesen kapott. A kudarc hatására 1969-ben a szocialisták és a szociáldemokraták ismét különváltak, s újabb fúziójuk csupán a II. Köztársaság létrejötte után, 1998-ban következett be.[125]

1971-ben, a Manifesto csoport kiválásával, a Kommunista Pártban is szakadás történt, ennek negatív hatását azonban a Proletár Egység Olasz Szocialista Pártjának egy évvel későbbi beolvadása megfelelően ellensúlyozta. Ebben az időszakban egyébként a kommunisták bázisa tovább szélesedett, s 1976-ban, támogatottságuk csúcspontján, a választók 34,37%-ának bizalmát élvezték. Sikerükhöz a szovjet modelltől eltérő eurokommunista irányvonaluk is hozzájárult, mely ugyanakkor jelentősen különbözött a reformista szociáldemokrata politikától is.[126]

E formáció befolyásának növekedése emellett abban is megnyilvánult, hogy támogatottságának mértéke mindinkább megközelítette a kereszténydemokratákét. Míg az 1950-es években a legnagyobb olasz párt híveinek aránya meghaladta a 40%-ot, s e teljesítményével csaknem 20%-kal megelőzte legjelentősebb vetélytársát, az 1963. évi voksolástól e különbség fokozatosan csökkent, s 1976-ban már csupán 4,34% volt. E kiegyenlítődés alapozta meg a történelmi kompromisszum 1973-ban meghirdetett politikáját, amire a chilei Népi Egység kormányának megdöntése is ösztönözte a kommunista vezetést. E koncepció jegyében a párt a szocialistákhoz, a szociáldemokratákhoz és a republikánusokhoz hasonlóan 1976-tól kívülről támogatta a kereszténydemokrata kabinetet, az együttműködés azonban rövid idő után megszakadt.[127]

1976 bizonyos fokig fordulópontot jelentett az I. Köztársaság politika- és ezen belül választástörténetében. Ettől az időponttól kezdve voksolásról voksolásra csökkent a Kommunista Párt híveinek aránya, s a kereszténydemokraták támogatottsága is érzékelhetően mérséklődött. E változások következtében a pártrendszer koncentrációjának foka is csökkent, mivel a két legnagyobb formáció gyengülését a szocialisták bázisának szélesedése csak részben ellensúlyozta. Míg 1976-ban az első három helyezett a voksok 82,73%-át elnyerte, 1979-ben ez az arány 78,48%-ra, 1983-ban pedig 74,26%-ra esett vissza. E tendencia azonban még nem jelzett érdemi átalakulást, amely csak az 1991–1995 közötti időszakban, a politikai rendszerváltás folyamatában ment végbe.

A pártstruktúra előbb említett stabilitása a parlamenti szereplők számának alakulásában is kifejeződött. Az 1953–1979 közötti időszakban 9–12 politikai erő jutott be a képviselőházba, s e hullámzást elsősorban a regionális formációk bekerülése, illetőleg kiesése idézte elő. Így például a Valdostana Unió 1958-ban, 1963-ban és 1979-ben egy-egy mandátumot szerzett, az 1968–1976 közötti periódusban viszont sikertelenül szerepelt.[128] Befolyásolták a parlamenti szereplők számát a pártszakadások és fúziók is. A szocialistákat és a kommunistákat érintő, előbb már jelzett változások mellett az 1954–1959 közötti időszakban átmenetileg kettévált a Nemzeti Monarchista Párt, mely aztán 1972-ben beolvadt az Olasz Szociális Mozgalomba, 1955-ben pedig kiszakadt a liberális formációból a Radikális Párt. Ez utóbbi alakzat, akárcsak az előbb már említett Manifesto, első alkalommal 1976-ban jutott be a képviselőházba, ami arra utal, hogy még a szinte küszöbhatár nélküli arányos választási rendszer sem biztosítja automatikusan az új szervezetek mandátumszerzését.[129]

A parlamenti szereplők számának növekedése Olaszországban is az 1980-as években kezdődött meg; 1983-ban és 1987-ben 14, 1992-ben pedig már 16 politikai erő került be a törvényhozásba. A pártstruktúra fokozódó széttagolódását új regionális formációk megjelenése, a környezetvédő mozgalom megerősödése és a baloldali pólus átrendeződése idézte elő. 1983-ban és 1987-ben már négy-négy regionális szerveződés jutott mandátum(ok)hoz, amelyek közül az utóbbi voksoláson egy parlamenti széket elnyerő Lombard Liga, később Északi Liga néven a

II. Köztársaság egyik meghatározó jelentőségű politikai szereplőjévé vált. 1987-ben került be a törvényhozásba az 1984-ben megalakult Zöld Föderáció is, mely később szintén érdemi szerepet töltött be az új rendszerben. Igazán nagy horderejű változást azonban a baloldal átrendeződése jelentett; 1991-ben, a kelet-közép-európai államszocialista berendezkedések felszámolásának következményeként a Kommunista Párt, feladva addigi identitását, Baloldali Demokratikus Párt néven szociáldemokrata jellegű formációvá alakult át, miközben balszárnya kivált, s létrehozta a Kommunista Újjászületést. Tovább növelte a parlamenti szereplők számát a kereszténydemokraták kezdődő bomlása is; szintén 1991-ben jött létre a Háló (Rete), mely a kormánypártból szakadt ki, s maffiaellenes erőként lépett a politikai küzdőtérre.[130]

Az I. Köztársaság 1992-ben lebonyolított utolsó voksolásán – a politikai rendszer átalakulásának jeleként – már egyetlen párt támogatottsága sem érte el a 30%-ot. Első helyen még a kereszténydemokraták végeztek, 29,66%-os szavazati részesedésükkel jelentősen megelőzve a Baloldali Demokratikus Pártot, mely csak a voksok 16,11%-át nyerte el. Ekkor úgy tűnt, hogy a kommunista mozgalom szétthullása következtében rövidesen Olaszországban is a szocialisták válnak a baloldal vezető erejévé, hiszen 13,62%-os teljesítményükkel alig maradtak el az utódpárt eredményétől. Változást jelzett az is, hogy 8,65%-os támogatottságával a negyedik helyet az Északi Liga szerezte meg, mely a térség regionális szerveződéseinek összefogásával az állam föderalizálására törekedett. A politikai spektrum két szélső pólusa, a Kommunista Újjászületés és az Olasz Szociális Mozgalom 5,62, illetőleg 5,37%-os szavazati részesedésével a rangsor ötödik és hatodik pozícióját foglalta el, megelőzve a centrum hagyományos formációit, amelyek most is csupán a választók csekély hányadának bizalmát élvezték. Az Északi Ligán kívül egyébként még négy regionális alakzat került be a képviselőházba, ám közülük három csak egy-egy mandátumot szerzett.[131]

Az 1992. évi választást azonban rövidesen a „tiszta kezek" mozgalmának időszaka követte, s a politikai erők intézményes korrupciós ügyeinek feltárása végül is elsöpörte az I. Olasz Köztársaságot. Széleskörűen elterjedt vélemények szerint e csaknem félévszázados történelmi periódust a széttagolt pártstruktúra, a kormányzati instabilitás és a „mérsékelt" formációk váltógazdálkodásának hiánya jellemezte, s e negatívnak tartott jelenségekért elsősorban az arányos képviseleti rendszert tették felelőssé. A korabeli olasz állam, a weimari és a IV. Francia Köztársasághoz hasonlóan a politikai szétesés jelképévé vált, s a politológiai szakirodalomban a tiszta listás szisztéma hátrányos következményeit elsődlegesen e három példával illusztrálták. Rövid áttekintésünkből azonban egyértelműen kiderül, hogy a parlamenti szereplők száma 1948-tól 1979-ig lényegében változatlan maradt, s ezt követően is csak 1992-ben lépte túl az 1946. évi kiindulási szintet. A nagymérvű széttagolódást az effektív választási és parlamenti pártok száma sem igazolja, amelyek átlaga az I. Köztársaság időszakában 4,27, illetőleg 3,79 volt.[132] Emellett e paraméterek az 1980-as évek elején bekövetkezett változást is jelzik. Míg az 1946–1979 közötti

időszakban az effektív választási és parlamenti pártok száma átlagosan 3,92, illetőleg 3,49 volt, az utolsó három voksoláson nagyságrendjük 5,28-ra, valamint 4,61-ra emelkedett. A széttagoltság e paraméterek szerint is 1992-ben érte el csúcspontját, a 6,62-os és az 5,72-os érték azonban elsődlegesen nem az arányos képviselet pártsokszorozó hatását, hanem a közelgő politikai rendszerváltást fejezte ki.

E folyamat mindenekelőtt éppen a választási szisztéma reformját jelentette, melyet két népszavazási kezdeményezés indított el. Először 1990 februárjában kezdődött aláírásgyűjtés a változtatás érdekében, ám a három kérdés közül kettőt az alkotmánybíróság az alaptörvénnyel ellentétesnek minősített, s így 1991-ben csak a preferenciális voksok számának csökkentéséről tarthattak referendumot. Ezen a résztvevők túlnyomó többsége úgy döntött, hogy a választók a pártlistákon az addigi három helyett csak egy támogatott személyt jelölhetnek meg. 1993-ban egy újabb, nyolckérdéses referendumon a szavazók az átfogó reform mellett foglaltak állást, annak tartalmát azonban már a törvényhozás határozta meg. A kamarák, elvetve a brit, a francia vagy a német modell átvételét, végül is egy olyan vegyes rendszert vezettek be, melyben a 630 fős képviselőház tagjainak háromnegyedét egyéni körzetekben, a relatív többség elve alapján választották, egynegyedét pedig országos szinten pártlistákról, a Hare-formula alapján juttatták mandátumhoz. (Ugyanakkor az egyes pártok arányos ágon szerzett parlamenti székeit a területi listák között osztották szét.) Az új törvény 4%-os küszöbhatárt is intézményesített, s egyben a szisztéma két eleme között sajátos kapcsolatot hozott létre. A scorporónak nevezett megoldás azt jelentette, hogy az egyéni körzetek második helyezettjeinek szavazatszámát levonták a győztes jelöltek pártjainak listás voksaiból, megkönnyítve a vesztesek mandátumszerzését a rendszer arányos ágán. Ez az intézmény egyértelműen kompenzációs célt szolgált, mely valamelyest mérsékelte a korábbi szisztémával történő szakítás következményeit.[133]

A relatív többségi formula túlsúlyától mindenekelőtt az alternativitás, a kormányzati váltógazdálkodás létrejöttét várták. E változás valóban bekövetkezett, a Duverger-törvény által feltételezett szabályos kétpártrendszer azonban nem alakult ki. A politikai rendszerváltás sajátosságainak megfelelően ugyanis, mint korábban már említettük, az 1990-es évek elején megkezdődött a pártstruktúra szétaprózódása, mely aztán kétféle módon ment végbe. Egyfelől a korrupciós ügyek hatására a leginkább érintett alakzatok felbomlottak, s új formációk jöttek létre. Az I. Köztársaság hegemón kormányzati ereje, a kereszténydemokrácia 1993-ban Olasz Néppárttá alakult át, miközben jobbszárnya Kereszténydemokrata Centrum néven szervezett új pártot, egy másik áramlata pedig a Segni Paktumot hívta életre, melynek élén a választási reformot előkészítő referendummozgalom vezetője állt.[134] A szocialisták esetében a felbomlás másként zajlott le; egyik csoportjuk önálló formációként működött tovább, más áramlatai pedig a Segni Paktumhoz, illetőleg az 1994 januárjában létrejött jobboldali Forza Italiához csatlakoztak. Szétesett ebben az időszakban a hagyományos centrum is; a liberálisok és a republikánusok egy része a Demokratikus Szövetségben egyesült, míg az előbbiek egy másik

csoportja Liberálisok Föderációja néven folytatta működését, jobbszárnya pedig a Forza Italiához kapcsolódott.[135]

A politikai szerkezet átalakulásának másik útját a teljesen új alakzatok színrelépése jelentette. Meghatározó szerephez ezek közül csak az előbb már említett Forza Italia jutott, melyet Silvio Berlusconi médiamágnás, az ország egyik leggazdagabb nagyvállalkozója szervezett meg. Az új párt rendkívül gyors ütemben betöltötte a jobboldalon keletkezett vákuumot, melyet a kereszténydemokrácia felbomlása idézett elő.[136]

A rendszerváltás során kialakult új szerkezet a politikai polarizálódás erősödésével járt együtt, mely az egyes pólusokon választási koalíciók létrehozására ösztönzött. Először, 1994 elején a Progresszista Szövetség szerveződött meg, mely a Baloldali Demokratikus Párt körül tömörülő formációkat fogta össze. E balközép koalíció lényegében ideológiai és szervezeti kötöttségek nélkül működött, ami lehetővé tette a Kommunista Újjászületés, a Zöld Föderáció, a maradék Szocialista Párt, a Háló és a Demokratikus Szövetség közös fellépését. Eredetileg e körbe tartozott a Segni Paktum is, amely azonban később, az Olasz Néppárttal együtt, létrehozta a centrista jellegű Paktum Itáliáért elnevezésű tömörülést. Néhány nappal a Progresszista Szövetség megalakulása után a Forza Italia és az Olasz Szociális Mozgalom választási pártként létrejött utódszervezete, a Nemzeti Szövetség is megállapodást kötött, mely az ország középső és déli régióira terjedt ki. Rövidesen Berlusconi az Északi Ligával is megegyezett közös jelöltek állításáról, s így a jobboldalon is egy átfogó koalíció jött létre, melyhez a Kereszténydemokrata Centrum és az értékrendjét megváltoztató Radikális Párt is csatlakozott. A Forza Italia körül tömörülő szerveződés magát a Szabadság Pólusának nevezte, mely részben az I. Köztársaság jobboldali és regionális ellenzékét fogta össze.[137]

Az 1994. évi voksolás előtt tehát három választási szövetség állt szemben egymással, amelyeken belül a szoros együttműködés az egyéni körzetekre terjedt ki. Miközben, a 4%-os küszöbhatár ellenére a 26 területi választókerületben az egyes pártok önállóan indultak, a relatív többségi ágon közös jelölteket állítottak. Ily módon az egyéni körzetek túlnyomó többségében csupán három politikus versengett egymással, s mellettük e szinten elsősorban regionális alakzatok jelentek meg.

A vegyes szisztéma keretében lebonyolított első választáson, 46,42%-os listás összteljesítményével, a Szabadság Pólusa győzött. A koalíción belül annak vezető ereje, a Forza Italia szerepelt legsikeresebben, mely 21,04%-os szavazati részesedésével az ország legnagyobb pártjává vált. Híveinek arányát 2,5-szörösére növelve jó eredményt ért el az átalakulóban levő Nemzeti Szövetség is, mely a voksok 13,48%-ával a politikai szervezetek erősorrendjében a harmadik helyet foglalta el. Két évvel korábbi támogatottságához képest ugyan valamelyest szűkült az Északi Liga bázisa, e regionális mozgalom azonban a többségi ágon – csupán egy mandátummal elmaradva a Forza Italiától – a második legerősebb alakzatnak bizonyult. Kiesett viszont a képviselőházból a Radikális Párt, mely nem érte el a 4%-os küszöbhatárt, s az egyéni körzetekben sem jutott parlamenti székhez.

A második helyen, a listás szavazatok 34,31%-ával, a Progresszista Szövetség végzett, s vezető ereje, a Baloldali Demokratikus Párt a voksok 20,35%-át megszerezte. A koalíció többi alkotóeleme közül azonban csak a Kommunista Újjászületés lépte túl a jogi küszöböt, míg a zöldek, a szocialisták, a Háló és a Demokratikus Szövetség kizárólag az egyéni körzetekben nyert el mandátumokat. A Progresszista Szövetség egyébként a relatív többségi ágon gyengén szerepelt, mivel a Szabadság Pólusa 302 képviselői helyével szemben csupán 148 parlamenti székhez jutott. Ezt a különbséget jórészt az idézte elő, hogy az egyéni versengésben a Baloldali Demokratikus Pártot nemcsak a Forza Italia, hanem az Északi Liga és a Nemzeti Szövetség is megelőzte.

A centrista Paktum Itáliáért koalíció a listás szavazatok mindössze 15,71%-át kapta meg, jelezve, hogy a kereszténydemokrata utódpártok önmagukban viszonylag csekély támogatottságot élveztek. A szövetségen belül az Olasz Néppárt 11,06%-os eredményt ért el, míg a Segni Paktum épphogy túllépte a jogi küszöbhatárt. Az egyéni versengésben a centrista koalíció lényegében megsemmisítő vereséget szenvedett, mivel mindössze négy képviselői helyhez jutott, csupán eggyel többhöz, mint a Dél-Tiroli Néppárt. Emellett a relatív többségi ágon 18 alsóházi széket szereztek olyan kisebb formációk, melyek egyik választási szövetséghez sem csatlakoztak.[138]

Az új politikai rendszer alapító választásán több szempontból is paradox eredmény született. Egyfelől a vegyes szisztéma bevezetése ellenére 16-ról 20-ra emelkedett a parlamenti szereplők száma, másfelől az egyéni körzetekből több formáció jutott be a képviselőházba, mint a területi listákról. Az előbbi ágon 19, míg az utóbbin 7 párt szerzett mandátumot, amit az egyes koalíciók jelöltállítási taktikája, illetőleg a 4%-os küszöbhatár idézett elő. Paradox eredménynek tekinthetjük azt is, hogy a Baloldali Demokratikus Párt 20,35 és a Nemzeti Szövetség 13,48%-os szavazati részesedésével egyaránt 109 alsóházi széket szerzett, míg az Északi Liga a voksok 8,39%-ával 117-et.[139]

Az első Berlusconi-kormány részben a miniszterelnök korrupciós ügyei, részben az Északi Liga szeparatista törekvései miatt már 1994 végén megbukott, s a Lamberto Dini vezette szakértői kormány megalakulása már prognosztizálta, hogy rövidesen ismét előrehozott választásokat bonyolítanak le. A közeljövőben várható újabb voksolás a baloldalon és a centrumban egyaránt átrendezte a politikai szövetségek rendszerét. 1995 februárjában Romano Prodi egykori kereszténydemokrata miniszter bejelentette, hogy vállalja egy középbal koalíció vezetését, s kezdeményezése nyomán hamarosan létrejött az Olajfa mozgalom. E választási szövetségben is a Baloldal Demokratikus Pártja játszott meghatározó szerepet, mellette azonban jelentős szervező funkciót töltött be két összetett alakzat, a miniszterelnök-jelöltről elnevezett Prodi és az Olasz Megújulás is. Az előbbi az Olasz Néppártot, a republikánusokat, a Demokratikus Szövetséget és a Dél-Tiroli Néppártot fogta össze egy szervezetben, az utóbbi pedig Lamberto Dini listájából, a Segni Paktumból és a szocialistákból tevődött össze. Csatlakozott a választási megállapodáshoz a Zöld

Föderáció és a Szardíniai Akciópárt is, a Kommunista Megújulás viszont nem lépett be az Olajfa koalícióba. Ugyanakkor e radikális baloldali erő „progresszista" elnevezéssel vett részt a politikai küzdelemben, jelezve, hogy a szövetség siker esetén támogat majd egy középbal kormányt.[140]

A baloldal és a centrum történelmi jelentőségű találkozásához nagymértékben hozzájárult, hogy 1995-ben az Olasz Néppártból kivált a jobbszárny, megalakítva az Egyesült Kereszténydemokraták formációját. Az új alakzat szövetséget kötött a Kereszténydemokrata Centrummal, s együttesen csatlakoztak a Szabadság Pólusához, melyből szeparatista törekvései miatt átmenetileg kivált az Északi Liga. Közben befejeződött az Olasz Szociális Mozgalom átalakulása; az utódszervezet, a Nemzeti Szövetség végérvényesen szakított a neofasiszta ideológiával, melyet ezt követően a párt szélsőjobboldali áramlatából létrejött új formáció, a Tricolor Szociális Mozgalom képviselt.[141]

A politikai átrendeződés nyomán az 1996. évi választáson már nem három, hanem csak két nagy pártszövetség állt szemben egymással, ezek korábbi alkotóelemei közül azonban a Kommunista Újjászületés és az Északi Liga önállóan vett részt a mandátumokért vívott küzdelemben. E voksoláson is a Szabadság Pólusa végzett az élen, megszerezve a listás szavazatok 43,96%-át, s a koalíción belül, 20,58%-os teljesítményével ismét a Forza Italia szerepelt legsikeresebben. Ugyanakkor érzékelhetően erősödött a Nemzeti Szövetség pozíciója, mely 15,67%-os eredményével megközelítette Berlusconi pártjának támogatottságát. A két kereszténydemokrata formáció közös alakzata viszont a választók mindössze 5,84%-ának bizalmát élvezte, s ismét nem került be a képviselőházba a koalíció leggyengébb alkotóeleme, a Radikális Párt.

A második helyet az Olajfa szövetség foglalta el a voksok 34,81%-ával, vezető ereje, a Baloldali Demokratikus Párt pedig 21,06%-os szavazati részesedésével valamelyest megelőzte a Forza Italiát, s így az ország legerősebb politikai szervezetévé vált. Meghatározó szerepe abban is megnyilvánult, hogy a szövetség két összetett alakzata, a Prodi és az Olasz Megújulás csupán 6,81, illetőleg 4,34%-os támogatottsággal rendelkezett, noha e formációk összesen hét pártot fogtak össze. Ismét a jogi küszöb alatt teljesített a Zöldek Föderációja, amely azonban a relatív többségi ágon megint mandátumokat szerzett, míg a Szardíniai Akciópárt híveinek aránya mindössze 0,10%-ot tett ki.

A két önállóan indult jelentős politikai szervezet, az Északi Liga és a Kommunista Újjászületés a listás voksok 10,08, illetőleg 8,58%-át nyerte el. Mindkét formáció jobban szerepelt két évvel korábbi teljesítményénél, ám míg a regionális mozgalom átmeneti függetlenedése megosztotta a jobboldalt, az Olajfa koalíciót kívülről támogató kommunisták biztosították a radikális baloldali választók szavazatait a középbal összefogás számára. Ugyanakkor a szintén önállóan induló Tricolor Szociális Mozgalom 0,90%-os teljesítményével az erőviszonyok alakulását egyáltalán nem befolyásolta.

Az egyéni választókerületekben, jórészt a jobboldali egység hiánya miatt, a listás ág vesztese, az Olajfa szövetség nyerte meg a voksolást. E szinten a középbal koalíció 247 mandátumot szerzett, míg a Szabadság Pólusának 169 hellyel kellett megelégednie. A fennmaradt 59 egyéni parlamenti szék közül 39 az Északi Ligának, 15 pedig a Kommunista Újjászületésnek jutott, míg öt képviselőt kisebb formációk küldhettek az alsóházba.

Ily módon – a relatív többségi ág sajátos működési mechanizmusa következtében – 1994-hez hasonlóan ismét paradox eredmény született. Az Olajfa koalíció, a voksok előbb említett 34,81%-ával a képviselői helyek 45,24%-át elnyerte, a Szabadság Pólusa viszont, 43,96%-os szavazati részesedésével e székek mindössze 39,05%-át kapta meg. Ugyanakkor a középbal koalíció csak a Kommunista Újjászületés támogatásával rendelkezett 10 fős alsóházi többséggel, s így a kormány ismét bizonytalan parlamenti háttérrel rendelkezett.

1994-hez hasonlóan a választási szisztéma paradox működése abban is megnyilvánult, hogy az egyéni körzetekből ismét több formáció került be a képviselőházba, mint a területi listákról. A relatív többségi formula 17, míg az arányos képviselet elve 14 párt számára biztosított parlamenti szereplést. E sajátos helyzetet megint az idézte elő, hogy a két nagy választási koalíción belül az egyes politikai erők, illetőleg összetett alakzatok önálló listát állítottak, ám az egyéni körzetekben közös jelöltekkel indultak.[142]

Az 1996. évi választási eredményekből még egy fontos következtetést levonhatunk. Míg a jobb- és a középbal között megoszló kereszténydemokrácia legfeljebb a választók 10%-ának bizalmát élvezte (az összetett Prodi-alakzat miatt a pontos arányt nem állapíthatjuk meg), a Kommunista Párt két utódszervezete együttesen a szavazatok 29,64%-át szerezte meg. Ennél jobb eredményt az elődformáció csak az 1976–1983 közötti időszakban ért el, vagyis a radikális baloldali bázis az ezredfordulóig fennmaradt.

A voksolást követően folytatódott a baloldal és a centrum politikai átrendeződése. 1998-ban a szocialisták és a szociáldemokraták szervezetének maradékai Olasz Demokratikus Szocialisták néven egyesültek, s 2001-ben a Zöldek Föderációjával közös listát állítva vettek részt az Olajfa koalíció választási küzdelmében. Szintén 1998-ban a kommunista utódpárt a Baloldali Demokraták szervezetévé alakult át annak érdekében, hogy megteremtse a kereszténydemokrata balszárnnyal való szorosabb együttműködést. 1999-ben szakadás következett be a Kommunista Újjászületésben; Itáliai Kommunisták néven új formációt alapítottak azok, akik továbbra is támogatni akarták a középbal kormányt. Közben a centrum politikai szerkezete is átalakult; 2000-ben megszerveződött a Margherita Szövetség, mely az Olasz Néppártot, az Olasz Megújulást, az 1999-ben létrejött Demokratákat és az 1998-ban a jobbközép koalícióból kivált Demokratikus Köztársasági Uniót foglalta magába. (A demokratákat az Olasz Néppárt és a Demokratikus Szövetség szakadárjai, illetőleg más csoportok hozták létre.)[143]

Az új évezred első, 2001-ben lebonyolított választásán ismét két nagy pártszövetség, a Szabadság Háza és az Olajfa állt szemben egymással. 1994-hez hasonlóan az előbbihez megint csatlakozott az Északi Liga, s a koalíción belül önálló alakzatként jelentek meg az új szocialisták, akik egyébként már létrejöttüktől kezdve szorosan kötődtek a Forza Italiához. Még erőteljesebben módosult az Olajfa belső összetétele; a Baloldali Demokraták mellett a Margherita Szövetség is meghatározó jelentőségű alkotóelemmé vált, s beléptek a koalícióba az Itáliai Kommunisták is. A mozgalom negyedik összetevője, mint előbb már jeleztük, a demokratikus szocialisták és a zöldek közös alakzata volt, a Dél-Tiroli Néppárt pedig a koalíció egészével működött együtt. Ugyanakkor 1996-hoz képest jelentősen nőtt a két nagy szövetségétől függetlenül induló politikai szervezetek száma. Ismét önállóan állított jelölteket a Kommunista Újjászületés, valamint a Tricolor Szociális Mozgalom, s ezt a megoldást választotta a Radikális Párt, a nemrég létrejött Értékek Itáliája és az Európai Demokrácia is.

A 2001. évi választáson ismét a jobboldali összefogás végzett az élen; a Szabadság Háza listán a szavazatok 49,54%-át elnyerte, s vezető ereje, a Forza Italia a voksok 29,42%-ával megint az ország legnagyobb pártjává vált. Sikeréhez partnereinek gyengébb szereplése is hozzájárult, hiszen a Nemzeti Szövetség csupán a választók 12,01%-ának bizalmát élvezte, az Északi Liga és az összetett kereszténydemokrata alakzat teljesítménye pedig nem érte el a 4%-os küszöbhatárt. E két szervezetnél is csekélyebb támogatottsággal rendelkezett az Új Olasz Szocialista Párt, mely a voksok mindössze 0,95%-át kapta meg.

Az Olajfa koalíció 35,45%-os teljesítményével ismét a második helyet foglalta el, miközben a szövetségen belüli erőviszonyok egyértelműen kiegyenlítődtek. A Baloldali Demokraták ugyanis a szavazatok 16,56%-át szerezték meg, míg a Margheritának a voksok 14,51%-a jutott. Ugyanakkor a koalíció másik két formációjának eredménye nem érte el a jogi küszöböt, melyet viszont a Kommunista Újjászületés 5,03%-os támogatottságával teljesített.

Az 1996-os választással ellentétben az egyéni körzetekben a listás ág győztese szerepelt sikeresebben; a Szabadság Háza 283 körzetben szerzett mandátumot, míg az Olajfa csupán 192 helyen végzett az élen. A pártok versenyét is a jobboldal nyerte; a Forza Italia 131, a Demokratikus Baloldal viszont csak 104 választókerületben előzte meg vetélytársait, s 75 győzelmével a Nemzeti Szövetség is jobb eredményt ért el az 57 képviselőházi székhez jutó Margheritánál. Bekerült a relatív többségi ágon a törvényhozásba a két nagy szövetség többi alkotóeleme is; közülük a legtöbb képviselőt, 41-et az összetett kereszténydemokrata alakzat küldhette a parlamentbe. Ugyanakkor e koalíciók valamennyi egyéni körzetben az első helyen végeztek, kiszorítva az önállóan induló pártokat.

Harmadik alkalommal tehát a vegyes választási rendszer már stabil kormányzati többséget biztosított, hiszen a Szabadság Háza összesen 369 mandátumot nyert el, szemben az Olajfa 250, s a Kommunista Újjászületés 11 képviselőházi helyével. Paradox hatás azonban ezúttal is érvényesült, mivel a listás ágról továbbra is ke-

vesebb formáció került be, mint az egyéni körzetekből. Míg az arányos képviselet elve alapján öt párt jelenhetett meg a parlamentben, a relatív többségi formula, a Margherita alkotóelemeit is figyelembe véve 15 politikai erő számára tette lehetővé a mandátumszerzést. E sajátos szituációt most is az idézte elő, hogy a szövetségbe tömörült pártok a listákon önállóan indultak, az egyéni körzetekben viszont közös jelölteket állítottak.[144]

A három voksoláson alkalmazott vegyes szisztéma a relatív többségi ág túlsúlya ellenére nem konszolidálta az olasz pártszerkezetet. Kétségtelen, hogy 1994 után már nem három, hanem csak két átfogó szövetség versengett a mandátumokért, s valamelyest a képviselőház szétaprózottsága is mérséklődött, mivel 1994-ben még 7,55 és 6,54, 1996-ban pedig 7,14 és 6,09 volt az effektív választási és parlamenti pártok száma, 2001-re viszont e mutatók értéke 6,32-ra, illetőleg 5,30-re csökkent. Ez utóbbiaknál magasabb paraméterekkel azonban az I. Köztársaság időszakában csak 1992-ben találkozhattunk, amikor, mint ezt többször is jeleztük, már megkezdődött a pártrendszer átalakulásának folyamata. A 7,00-es és 5,98-os átlagszámok még egyértelműbben mutatják, hogy a vegyes szisztéma alkalmazásának periódusában a politikai struktúra jóval nagyobb mértékben széttagolódott, mint 1946–1992 között, hiszen akkor e jelzőszámok átlagértéke 4,27, illetőleg 3,79 volt.[145]

2005 őszén, a Berlusconi-kormány pozíciójának erősítése érdekében, újabb választási reformot hajtottak végre. Ennek során visszaállították a tiszta listás rendszert, azzal az eltéréssel, hogy a győztes párt(szövetség) számára a képviselőházban minimum 340 mandátum megszerzését biztosították. Ily módon, az 1953-as módosításhoz hasonlóan ismét „csaló törvényt" fogadtak el, mely elődjénél is nagyobb kedvezményt garantált, hiszen relatív többség esetén is a parlamenti székek legalább 54%-át juttatja az első helyezettnek. Változást jelentett az 1993 előtti szisztémához képest az is, hogy megszüntették az országos listát, s a 26 területi választókerületben a mandátumokat a Hare-formula alapján osztják ki, míg az üresen maradt helyeket a legnagyobb maradvány módszerével töltik be. Sajátos megoldást alkalmaztak a jogi küszöb szabályozásakor is. A választási koalícióknak 10, az önállóan induló pártoknak pedig 4%-os kizárási klauzulát állapítottak meg, miközben a szövetségeken belül az egyes formációk számára 2%-os korlátot írtak elő. E küszöbhatár alól azonban mentesül az az alatt maradt legnagyobb párt, mely így akár minimális támogatottsággal is mandátum(ok)hoz juthat. E bonyolult szabályozás is, a prémiumos megoldáshoz hasonlóan, a középbal koalíciója ellen irányult, mely 2005-ben még több összetevőből állt, mint a jobbközép szövetség. Új elem volt az is, hogy négy határon túli körzetben 12 képviselőházi és hat szenátusi mandátumot a külföldön élő olasz állampolgárok voksai alapján töltenek be.[146]

A választási rendszer reformja a pártszerkezet alakulását egyáltalán nem befolyásolta; 2006-ban ismét két nagy szövetség állt szemben egymással, melyek összetétele ugyanakkor – az előző időszakokhoz hasonlóan – érzékelhetően módosult. A középbal koalíció most Unió néven vett részt a voksokért vívott küzdelemben, melynek az Olajfa csupán egyik, bár meghatározó jelentőségű elemét alkotta. Ez

utóbbi formáció a Baloldali Demokratákat, a 2002-ben párttá alakult Margheritát és a Mozgalom az Európai Köztársaságért nevű alakzatot fogta össze, vagyis egy összetett politikai erőként képezte a nagy szövetség gerincét. Sajátos konföderációként kötődött az Unióhoz a Rózsa az ökölben elnevezésű szerveződés is, melyet 2005-ben a Demokratikus Szocialisták és a korábban Berlusconihoz kapcsolódó Itáliai Radikálisok hoztak létre. E két összetett formáción kívül 12 önálló párt is az Unió keretében küzdött a mandátumokért, amelyek közül a két kommunista alakzat, az Értékek Itáliája, a Zöldek Föderációja, a centrista Demokratikus Köztársasági Népi Unió és a Dél-Tiroli Néppárt rendelkezett jelentősebb bázissal. 1994 óta első alkalommal a szocialisták is önálló listával jelentek meg a középbal szövetségben; e szervezet 2006 elején az Új Olasz Szocialista Pártból vált ki. A másik koalíció, a Szabadság Háza összetételében annyi változás történt, hogy az öt meghatározó jelentőségű politikai erőhöz nyolc kisebb formáció csatlakozott, köztük a Tricolor Szociális Mozgalom, a Szociális Alternatíva, egy euroellenes szerveződés és a kis Liberális Párt.

A 2006. évi választáson rendkívül szoros eredmény született; az Unió 49,89, a Szabadság Háza pedig 49,68%-os szavazati részesedést ért el. A középbal koalíció mindössze 41 289 vokssal előzte meg vetélytársát, a prémiumos rendszer következtében azonban e minimális előny 67 mandátumos különbséget jelentett. Míg az Unió összesen 348 képviselőt küldhetett az alsóházba, a Szabadság Házának csupán 281 parlamenti szék jutott, s így a Berlusconi-kormány érdekében bevezetett reform a másik oldal számára biztosított stabilnak tűnő többséget.

A középbal szövetségen belül az Olajfa szerepelt a legsikeresebben, megszerezve a szavazatok 31,20%-át, ami 220 mandátum elnyerését tette lehetővé. A koalíció második legerősebb tagja, 5,83%-os teljesítményével a Kommunista Újjászületés volt, mely két- és félszer annyi voksot kapott, mint a belőle kivált Itáliai Kommunisták. E formációk mellett az Unió keretében képviselői helyekhez jutott a Rózsa az ökölben elnevezésű alakzat, az Értékek Itáliája, a Zöldek Föderációja, a Demokratikus Köztársasági Népi Unió és a Dél-Tiroli Néppárt is. Bár valamennyi kisebb alakzat támogatottsága 3% alatt maradt, együttesen 81 mandátumot szereztek, miközben a koalíció öt alkotóeleme nem került be a törvényhozásba.

A Szabadság Házán belül továbbra is a Forza Italia túlsúlya érvényesült, mely 140 alsóházi helyével a szövetség képviselői helyeinek egy híján felét nyerte el. Az előző voksolásokhoz hasonlóan második helyen a Nemzeti Szövetség végzett, a kereszténydemokrata konföderáció pedig ismét megelőzte az Északi Ligát. E politikai erőkön kívül mandátumokhoz jutottak az új olasz szocialisták is, akik e voksoláson egy kisebb kereszténydemokrata alakzattal szövetkeztek. Emellett a külföldön élő olasz állampolgárok szavazataival egy képviselői helyet szerzett az Itáliáért a Világon Tremagliával elnevezésű mozgalom, s e választók döntése alapján nyert el egy alsóházi széket a Dél-Amerikai Itáliai Szövetség. Ez utóbbi volt egyébként az egyetlen olyan szerveződés, amely a két szövetségtől függetlenül indult, s mégis bekerült a törvényhozásba. Ugyanakkor a Szabadság Házához csatlakozott nyolc kisebb párt a voksoláson teljesen sikertelenül szerepelt.

2006-ban, az összetett alakzatok alkotóelemeit is figyelembe véve, 21 politikai erő szerzett mandátumo(ka)t, közülük 12 az Unió, 8 pedig a Szabadság Háza keretében vett részt a választási küzdelemben. Az effektív választási pártok száma 5,52, a parlamentieké pedig 5,08 volt, s e paraméterek a vegyes szisztéma időszakához képest csökkenést mutattak. A viszonylagos mérséklődést az összetett alakzatok körének bővülése idézte elő, ami a politikai struktúra átmeneti konszolidációját jelezte.[147]

A folyamat 2007-ben gyorsult fel, amikor a Baloldali Demokraták és a Margherita Szövetség Demokrata Párt néven egyesültek, s így az Olajfa koalíció egységes politikai párttá vált. Az új formáció az előrehozott választás kitűzését követően, 2008 februárjában megállapodást kötött az Értékek Itáliájával, majd az összefogáshoz csatlakoztak a radikálisok is. Ugyanakkor a Demokrata Párt kizárta a további együttműködést a két kommunista alakzattal, amelyek aztán a zöldekkel létrehozták A Baloldal – A Szivárvány elnevezésű szövetséget. Ily módon a korábbi Unió felbomlott, amit elsődlegesen az egykori Baloldali Demokraták centrista fordulata idézett elő. Tovább növelte e pólus széttagoltságát, hogy a szocialisták önállóan indultak a voksokért vívott küzdelemben.

Jelentős változás zajlott le a választást megelőzően a politikai spektrum jobboldalán is. Szabadság Népe elnevezéssel a Forza Italia és a Nemzeti Szövetség választási pártot hozott létre, melyhez az Északi Liga és a Mozgalom az Autonómiáért a koalíció tagjaként csatlakozott. Az integráció újabb állomása ugyanakkor e póluson is szakadással társult; egyfelől a Kereszténydemokrata Centrum és az Egyesült Kereszténydemokraták megszervezték az önállóan induló Centrum Uniót, másfelől a Tricolor Szociális Mozgalom vezetésével megalakult a Jobb – Tricolor Flame. Összesen tehát öt szövetség küzdött az újabb előrehozott voksoláson a mandátumokért, s tőlük függetlenül állítottak listát a Dél-Tiroli Néppárt és a szocialisták.

Az Unió kormányzati kudarca, illetőleg a centrum és a radikális baloldal szervezeti elkülönülése a két évvel korábbiakhoz képest jelentősen megváltoztatta a politikai erőviszonyokat. 2008 áprilisában, a voksok 46,81%-ával, a mérsékelt jobboldal végzett az élen, megszerezve a győztesnek járó 340 képviselői helyet. A koalíción belül a Szabadság Népe, 37,39%-os teljesítményével 272 mandátumhoz jutott, míg az Északi Liga, 8,30%-os szavazati részesedésével 60, a Mozgalom az Autonómiáért pedig nyolc parlamenti széket nyert el. Az integráció nyomán Berlusconi választási pártja csaknem olyan erős támogatottsággal rendelkezett, mint 1963–1979 között a kereszténydemokraták.

Vezetői várakozásánál gyengébben szerepelt a Demokrata Párt, mely 33,17%-os eredményével 211 mandátumot szerzett.[148] Szövetségese, az Értékek Itáliája 4,37%-os szavazatarányával 28 képviselőházi helyet nyert el, s így a középbal erők összesen 239 parlamenti székhez jutottak, mivel a radikálisok e koalíció keretén belül sem kerültek be a törvényhozásba. Sikeresen szerepeltek viszont a Centrum Uniót alkotó formációk, melyek együttesen 36 mandátumot kaptak.

A 2008. évi választás igazi vesztese a radikális baloldal volt, melynek választási koalíciója a voksok mindössze 3,08%-át szerezte meg, s így pártjai kiestek a parlamentből. A II. világháború óta első alkalommal fordult elő, hogy a kommunisták nem jutottak alsóházi székekhez, s az általános európai tendenciától eltérően a zöldek sem rendelkeztek törvényhozási képviselettel. Még gyengébb teljesítményt nyújtottak az önállóan induló szocialisták, akik csupán 1% alatti támogatottsággal rendelkeztek. Ismét a parlamenten kívül maradt a szélsőjobboldal, híveinek aránya azonban 2006-hoz képest jelentősen növekedett.[149]

E választást követően újabb változások történtek az olasz pártszerkezetben, melyek elsősorban a baloldalt és a centrumot érintették. Az előbbi póluson az átrendeződés a két kommunista formációban kezdődött. Történelmi vereségük után mind a Kommunista Újjászületésen, mind az Itáliai Kommunisták Pártján belül a szélesebb baloldali összefogást követelő modernizáló frakciók kísérletet tettek a vezető titkári tisztség megszerzésére, ám 2008. júliusi kongresszusukon jelöltjük alulmaradt a hagyományos irányvonal képviselőjével szemben. Szakadás először az Újjászületésben következett be, melyből 2009. január 24-én kivált a Mozgalom a Baloldalért elnevezésű frakció, február 8-án pedig az itáliai kommunistáktól távozott az Egyesült Baloldal. Mindkét szerveződés rövidesen önálló párttá alakult, s az európai parlamenti választásokon koalíciót alkotott a szocialistákkal, a Demokratikus Baloldallal és a Zöldek Föderációjával, annak érdekében, hogy átlépjék az újonnan bevezetett 4%-os küszöbhatárt. Partnereik közül a Demokratikus Baloldal 2007. május 5-én jött létre, amikor a Baloldali Demokratákból kiváltak azok a politikusok, akik ellenezték a Margheritával való egyesülést, s ebben az évben alakult újjá az Olasz Szocialista Párt is. Bár a közös lista végül nem érte el a jogi küszöbhatárt, a három új szerveződés (a Mozgalom a Baloldalért, az Egyesült Baloldal és a Demokratikus Baloldal) mégis sikeresnek ítélte a szélesebb körű összefogást, s 2010. október 22-én Baloldali Ökológia Szabadság néven demokratikus szocialista pártot hozott létre. E formációban tehát modernizáló kommunisták és baloldaliságukhoz ragaszkodó szociáldemokraták találkoztak, miközben a közös lista két szereplője, az Olasz Szocialista Párt és a Zöldek Föderációja távol maradt az új alakzattól.

2011. szeptember 16-án a Demokrata Párt ajánlatott tett a Baloldali Ökológia Szabadságnak, valamint 2008-as partnerének, az Értékek Itáliájának egy új Olajfa koalíció létrehozására. A három párt vezetőinek megegyezése, az ún. Vasto Paktum azonban egy évvel később felbomlott, amit a korábbi szövetségesek közötti viszony kiéleződése idézett elő. Az új helyzetben, csaknem negyedéves előkészítés után, 2012. október 13-án a Demokrata Párt, a Baloldali Ökológia Szabadság, valamint az előbbihez kötődő szocialisták megalakították a Demokraták és Progresszívek Szövetségét, melyhez a Dél-Tiroli Néppárt és néhány más regionális szerveződés is csatlakozott. December 28-án az akkor létrehozott Demokratikus Centrum is a balközép koalíció részévé vált, mely a kampányban már Itáliai Közjó elnevezéssel vett részt.

Még jelentősebb átrendeződés zajlott le a politikai mező centrumában, ahol a pártképződés új, korábban ismeretlen (vagy újra felfedezett) formája is megjelent. 2009 júliusában a Jövő Itáliája néven ugyanis egy liberális centrista think tank jött létre, élén a gyáriparos szövetség, a Confindustria korábbi elnökével, amely azonban nem elégedett meg a stratégiaalkotással és a politikai erők befolyásolásával, hanem 2012 őszén egy újonnan létrehozott pártszövetség meghatározó elemévé vált. E sajátos fordulatot jórészt az idézte elő, hogy 2011. november 12-én az Európai Bizottság és a német kormány nyomására lemondott Silvio Berlusconi miniszterelnök és Mario Monti vezetésével szakértői kormány került hatalomra, a költségvetési kiigazítás és a strukturális reformok programjával. A think tank ugyanis azért vállalkozott a közvetlen politikai tevékenységre, hogy egy teljes cikluson keresztül biztosítsa a parlamenti többséget az új kormányfő számára.

Mario Monti kabinetjének neoliberális reformprogramját ugyanakkor nemcsak e sajátos nagyvállalkozói, menedzseri és értelmiségi tanácsadó központ, hanem két regionális szerveződés, a venetói bázisú Észak Felé, illetőleg az Unió Trentinóért is támogatta. Az előbbi alakzat létrehozása 2011. június 23-án kezdődött, amikor a Demokrata Párthoz, a Szabadság Népéhez és más formációkhoz tartozó helyi politikusok egy új, liberális irányzatú párt megalakítását kezdeményezték. Lépésük hátterében az húzódott meg, hogy korábban sikertelenül javasolták saját formációjuk föderális alapon nyugvó átalakítását. E pártokon átnyúló koalíció először a Szövetség Itáliáért elnevezésű politikai erőhöz kívánt csatlakozni, 2012 márciusától azonban fokozatosan a Jövő Itáliája helyi szekciójává vált, miközben tevékenységét más északolasz régiókra is kiterjesztette. A másik szerveződés, az Unió Trentinóért 2008-ban a Baloldali Demokratákkal egyesülő Margheritából szakadt ki, ami lényegében a demokraták és a regionalisták elkülönülését jelentette. Eleinte ez az alakzat is a Szövetség Itáliáért formációhoz közeledett, majd egy olyan Trentino Párt megalakítására törekedett, mely az olasz Dél-Tirol mellett az osztrák Tirolra is kiterjeszti tevékenységét. A választások közeledtével azonban az Unió Trentinóért is Monti támogatására vállalkozott, s 2012. november 17-én a Jövő Itáliája, a két regionális szerveződés, valamint a Saint'Egido Katolikus Közösség, illetőleg az Olasz Munkások Keresztény Társulása (a keresztény szakszervezet) vezetője megalakították a III. Köztársaság Felé elnevezésű mozgalmat.

A politikai mező centrumának elfoglalására azonban nemcsak a Jövő Itáliája törekedett. 2009. november 11-én a Margherita korábbi vezetője, Francesco Rutelli kivált a Demokrata Pártból, s létrehozta az előbb már említett Szövetség Itáliáért elnevezésű demokratikus, liberális és népi formációt, mely egyaránt szembefordult a jobboldali populizmussal és a szociáldemokráciával, meghirdetve a változás és a jó kormányzás programját. Kezdeményezését, mint erre már utaltunk, kezdetben az Észak Felé protoszervezete és az Unió Trentinóért is támogatta, a 2010. márciusi regionális választásokon elszenvedett súlyos vereség után azonban e szerveződések élesen bírálták az új pártot, követelve Rutelli lemondását és egy konföderális struktúra bevezetését. E konfliktus után a Szövetség Itáliáért azt a 2009 decemberében

megfogalmazott koncepcióját kívánta megvalósítani, hogy egyesüljön a Centrum Unióval és nyisson a Jövő és Szabadság felé, mely a Nemzeti Szövetség utódpártjaként távozni készült a Szabadság Népéből. 2010. december 15-én e három párt létrehozta az Új Pólus Itáliáért elnevezésű szövetséget, mely harmadik erőként próbált fellépni, alternatívát nyújtva a balközéppel s a jobbközéppel szemben. Bár e koalíció viszonylag sikeresen szerepelt 2012 májusában néhány helyi választáson, a Centrum Unió vezetése az összesített eredményt nem tartotta kielégítőnek, s idejétmúltnak minősítette a szövetséget. Ezt követően, 2012 szeptemberétől Rutelli pártja – visszatérve kiindulópontjához – a balközép koalícióhoz közeledett annak érdekében, hogy e pólus centrista és liberális alkotóelemévé váljon.

A baloldali és a liberális blokk bonyolult, többlépcsős átrendeződése közepette a politikai mező jobboldalát inkább az állandóság jellemezte. 2009. március végén ugyan a Forza Italiából és a Nemzeti Szövetségből álló Szabadság Népe választási szövetségből egyesült párttá alakult át, ez azonban kezdetben nem jelentett érdemi módosulást. Változás e téren akkor történt, amikor a Nemzeti Szövetség egykori vezetése, mint erre előbb már utaltunk, mindinkább szembefordult Berlusconi irányvonalával, s végül megalapítva a Jövő és Szabadságot, 2010 júliusában kivált a jobbközép pólus gyűjtőpártjából.

2012 decemberében, a Montival való megegyezés meghiúsulása után a Szabadság Népe megvonta a bizalmat a technokrata szakértői kormánytól. Ezt követően december 22-én Giorgio Napolitano elnök feloszlatta a kétkamarás parlamentet, s 2013. február 24–25-ére kitűzte az előrehozott választásokat. E döntés felgyorsította a politikai struktúra átalakulási folyamatát, melynek során az egyes pólusokon helyet foglaló politikai pártok az 1994–2008 közötti időszakhoz hasonlóan bonyolult összetételű koalíciókba tömörültek. Először december 28-án a Montival Itáliáért szövetség jött létre, mely a Polgári Választást, a Centrum Uniót, valamint a Jövő és Szabadságot fogta össze. Paradox módon e koalíció vezető ereje csak egy héttel később, 2013. január 4-én alakult meg, amikor a III. Köztársaság Felé mozgalom, a Polgári Választás nevet felvéve, ténylegesen politikai párttá szerveződött.

Szintén december 28-án jött létre a balközép koalíció „mérsékelt" eleme, az előbb már említett Demokratikus Centrum. Ezt az alakzatot a Szövetség Itáliáért, illetőleg a Jogok és Szabadság elnevezésű szervezet alapította meg, mely alig egy hónappal korábban vált ki az Értékek Itáliájából, annak balratolódására hivatkozva. E koalíció megalkotása egyben azt is jelentette, hogy a centrista politikai irányzat nemcsak Monti táborában, hanem a balközép póluson is megjelent.

Másnap, december 29-én Civil Forradalom néven egy újabb választási tömörülés is megalakult, mely az Értékek Itáliáját, a két kommunista pártból álló Baloldali Szövetséget, a Narancs Mozgalmat és a Zöldek Föderációját fogta össze. E szerveződés is több áramlatból állt, hiszen abban korrupcióellenesek, kommunisták, szociáldemokraták és környezetvédők egyaránt részt vettek. Az új szövetség nyilvánvalóan A Baloldal – A Szivárvány politikai irányvonalát folytatta némiképp kibővített összetétellel, hiszen az Értékek Itáliája 2008-ban a Demokrata Párt szövet-

ségese volt, a Narancs Mozgalom pedig csak 2012. december 12-én szerveződött meg. Ez utóbbi alakzat is tulajdonképpen az Értékek Itáliájából vált ki, szociáldemokrata és korrupció ellenes programmal.

Végezetül 2013. január 7-én a Berlusconi vezette jobbközép koalíció is újjászerveződött, melyhez a Szabadság Népén és az Északi Ligán kívül néhány kisebb formáció is csatlakozott. Ez utóbbiak közül a konzervatív irányzatú Itália Fivérei – Nemzeti Középjobb képviselt jelentősebb erőt, melyet 2012 decemberében a Szabadság Népéből kilépett két csoport hozott létre. Először 17-én a Nemzeti Középjobb alakult meg, mely négy nappal később egyesült az Itália Fivérei elnevezésű alakzattal. E lépések célja az volt, hogy a radikálisabb jobboldali szavazókra is kiterjesszék a szövetség befolyását, miközben a koalíció legnagyobb szervezete a centrista választók voksainak megszerzésére is törekedett. Az Itáliai Közjóhoz hasonlóan tehát a jobbközép blokk is heterogén volt, minél szélesebb szavazótábort kívánt megnyerni, mely a mérsékelt centrumtól a szélsőjobboldalig terjedt.

A négy választási szövetség mellett ugyanakkor egy önállóan induló párt is részt vett a mandátumokért folyó küzdelemben. E szerveződés a Beppe Grillo vezette Öt Csillag Mozgalom volt, mely a politikai szerkezet valamennyi elemével szemben állt. A 2009. október 4-én létrejött protesztpárt antipolitikai erőként lépett fel, eleve hangsúlyozva, hogy nem törekszik a kormányzati hatalom megszerzésére, illetőleg az abból való részesedésre.

A folyamatos átalakulások következtében tehát az egyes politikai áramlatok számos, platformokból álló heterogén pártban jelentek meg. A liberálisok kilenc, a konzervatívok és a kereszténydemokraták öt-öt, a szociáldemokraták és a kommunisták pedig négy-négy formációt alkottak, vagy annak valamelyik frakciójában vettek részt. Az egyes irányzatok az átfogó szövetségek határait is átlépték; így például a liberalizmus különféle áramlataival három pártszövetségben is találkozhatunk.

A 2013. februári választáson ismét rendkívül szoros eredmény született. Az élen, a szavazatok 29,54%-ával, az Itáliai Közjó végzett, ám csupán 0,40%-kal előzte meg a Jobbközép Koalíciót. A győztes szövetségen belül a Demokrata Párt a voksok 25,42%-át nyerte el, míg a Baloldali Ökológia Szabadság 3,20%-os, a Demokratikus Centrum 0,49%-os, a Dél-Tiroli Néppárt pedig 0,43%-os támogatottsággal rendelkezett. A Jobbközép Koalícióban is a vezető erő, a Szabadság Népe egyértelmű fölénye érvényesült; Berlusconi pártja a választók 21,56%-ának bizalmát élvezte, miközben az Északi Liga 4,08%-os, az Itália Fivérei pedig 1,95%-os eredményt ért el. A 2005-ben elfogadott prémiumos rendszer viszont a 124 494 szavazatnyi különbséget az első helyezett döntő mandátumfölényévé változtatta át; 2013-ban az Itáliai Közjó kapta meg a 340 képviselőházi helyet, a Jobbközép Koalíciónak viszont csak 124, s ezen belül a Szabadság Népének 97 mandátum jutott.

Harmadik helyen az Öt Csillag Mozgalom végzett, mely 25,55%-os szavazati részesedésével 108 parlamenti széket szerzett az alsóházban. E teljesítményével ugyanakkor mind a Demokrata Pártot, mind a Szabadság Népét megelőzte, s így

tulajdonképpen az ország legerősebb politikai szervezetévé vált. Sikere a hagyományos formációkból való nagyfokú kiábrándulást jelezte, amit egyébként nemcsak az olasz gazdaság válságával és a sorozatos megszorító intézkedésekkel magyarázhatunk, hanem azzal is, hogy a tradicionális pártkeretek felbomlottak, s az állandósuló átrendeződések során az alakzatok túlnyomó többsége heterogén konglomerátummá alakult át. E változások keretében egyébként a vezető politikusok jelentős része rendszeresen váltogatta politikai hovatartozását, miközben ideológiai beállítottsága változatlan maradt.

Az előrehozott voksolás legnagyobb vesztese a Montival Itáliáért koalíció volt, ami egyértelműen bizonyította, hogy a választók túlnyomó hányada Olaszországban is elutasította a jó kormányzás elvét hirdető technokrata politikai irányvonalat. (Ezt az is igazolja, hogy a Jövő Itáliájához hasonlóan think tank szervezetből létrejött „Cselekedj, hogy megállítsd a hanyatlást" elnevezésű formáció csupán a szavazatok 1,12%-át kapta meg.) E szövetség csupán a választók 10,56%-ának támogatását élvezte, ami 45 mandátumot biztosított számukra. E koalíción belül is a vezető erő, a Polgári Választás szerepelt legsikeresebben, 8,30%-os teljesítményével, miközben a Centrum Unió híveinek aránya 1,78%-ra esett vissza, a Jövő és Szabadság pedig kiszorult a törvényhozásból.

2008-hoz hasonlóan a radikális baloldali koalíció ismét nem került be a parlamentbe, hiszen a Civil Forradalom 2,25%-os eredményével jóval a 4%-os küszöbhatár alatt maradt. Az öt évvel korábbi helyzettel ellentétben azonban, a Baloldali Ökológia Szabadság keretében, néhány kommunista politikus mandátumot szerzett, s a zöldek is e formáción keresztül jutottak képviselői helyekhez. Ugyanakkor a különböző neofasiszta csoportosulások a radikális baloldali koalíciónál is jóval súlyosabb vereséget szenvedtek; három formációjuk együttesen csak a szavazatok 0,53%-át kapta meg.

A 2013-as választás eredményeként tehát három szövetség és egy önálló mozgalom vált parlamenti szereplővé. Az Itáliai Közjó négy, a Jobbközép Koalíció három, míg a Montival Itáliáért két formáció bekerülését biztosította, s így összesen 10 párt képviselői foglalhattak helyet az alsóházban. A rendkívül szoros választási eredmény egyben a szintetikus mutató nagymérvű növekedéséhez vezetett. Míg 2008-ban az effektív választási és parlamenti pártok száma 3,77, illetőleg 3,06 volt, 2013-ra ezek az értékek 5,62-ra, valamint 3,47-ra emelkedtek. A széttagolódás ugyanakkor a koncentrálódás folyamatának visszafordulásával és az aránytalanság növekedésével járt együtt. 2008-ban a két legnagyobb politikai erő a voksok 70,56%-át, öt évvel később viszont mindössze 50,97%-át szerezte meg, a Loosemore–Hanby-index pedig csupán 74,43%-os arányosságot mutatott. Ebben az esetben tehát Lijphart tétele érvényesült, vagyis a pártok számának emelkedése növelte a torzítás fokát, miközben a választási rendszer struktúra-formáló hatása a koalíciók létrehozásának ösztönzésére koncentrálódott, ám ezt jórészt egyetlen elem, a jogi küszöbhatár kényszerítette ki.[150]

Az átrendeződés aztán a szavazás után is folytatódott. 2013 októberében a Polgári Választás kereszténydemokrata és liberális szárnya került szembe egymással, mivel az előbbi a német CDU mintája alapján akarta átalakítani a pártot, s egyben közeledett a Szabadság Népéhez. Néhány héttel később, november 16-án azonban éppen e formáció vált ketté, amikor Berlusconi bejelentette a Forza Italia újjászületését, az Angelino Alfano főtitkár vezette szakadár csoport azonban megalakította az Új Közép Jobbot, mely továbbra is vállalta a nagykoalíciós kormány támogatását. E lépéssel az átrendeződés az ország legstabilabbnak vélt alakzatát is elérte, előre vetítve a pártszerkezet folyamatos átalakulását.[151]

ÖSSZEGZÉS

Kilenc ország választás- és párttörténetének rövid áttekintéséből két alapvető következtetést vonhatunk le. Egyfelől megállapíthatjuk, hogy a többségi szisztémáról az arányos rendszerre való áttérés során többnyire a nagyobb formációknak kedvező megoldásokat alkalmaztak, s csak ezt követően hajtottak végre olyan reformokat, melyek a választói akarat következetesebb érvényesítését szolgálták. Az I. világháború előtt az arányos képviselet elvét bevezető mindhárom államban, Belgiumban, Svédországban, valamint a tanulmányunkban nem tárgyalt Finnországban a mandátumokat viszonylag alacsony magnitúdójú körzetekben a d'Hondt-módszerrel osztották ki, mellőzve a kompenzációs technikák alkalmazását. Az 1910-es évek végén szintén e formulát vezették be Németországban, Olaszországban és Norvégiában, s mindhárom állam területét nagyszámú választókerületre bontották. Kivételt e megoldás alól csak Dánia és Hollandia jelentett. Dániában a d'Hondt-módszert alkalmazó területi körzeteket egy olyan kompenzációs kerettel egészítették ki, melyben a képviselői helyeket az országosan összesített szavazatok alapján a legnagyobb maradvány elvével kombinált Hare-kvótával osztották ki. Még erőteljesebb arányosítást használtak Hollandiában, ahol választási formulaként a Hare-kvótát intézményesítették, s a körzeti struktúra ellenére a mandátumkiosztás országos szinten történt.

Mindazonáltal korrekciókat már az 1919–1923 közötti időszakban bevezettek. 1919-ben a liberálisok követelésére Belgiumban a választókerületek felett egy második, tartományi szintet is létrehoztak, s az első körben a mandátumokat a Hare-formulával, a másodikban pedig a legnagyobb átlag elve alapján osztották ki. Egy évvel később Németországban az elveszett szavazatok számának csökkentése érdekében a d'Hondt-módszert az ún. automatikus rendszerrel váltották fel, melyben a képviselői helyek pártok közötti eloszlását egy bonyolult, háromszintű struktúrában határozták meg. Svédországban 1921-ben a választókerületek számának megfelezésével növelték a körzeti magnitúdót, erősítve az arányosság érvényesülését. Hollandiában viszont a változtatás célja az volt, hogy mérsékeljék a pártszervezet

túlzott töredezettségét. Ennek érdekében 1921-ben valamelyest szigorították a kizárási klauzulát, 1923-tól pedig az üresen maradt helyeket nem a legnagyobb maradvány módszerével, hanem a d'Hondt-formulával töltötték be, amennyiben azok száma elérte vagy meghaladta a 15-öt. Tíz évvel később még jelentősebb korrekciót hajtottak végre, előírva, hogy 19 vagy ennél több parlamenti szék betöltetlensége esetén valamennyi mandátumot a d'Hondt-módszerrel kell kiosztani.

A II. világháború után a reformok továbbra is elsősorban az arányosság fokának növelésére irányultak. 1946-ban Olaszországban olyan rendszert vezettek be, melyben a betöltetlen helyeket és a töredékszavazatokat országos szinten összesítették, az alacsonyabb magnitúdójú választókerületekben pedig a mandátumokat nem az Imperiali-, hanem a Hagenbach–Bischoff-kvótával osztották ki. E szisztémát 1948-ban annyiban módosították, hogy a „felcsúszó" képviselői helyek számának csökkentése érdekében a körzetekben egységesen a megerősített Imperiali-formulát alkalmazták. 1953-ban ugyan kísérletet tettek az abszolút többséget elérő párt(koalíció) premizálására, három évvel később azonban visszatértek a tisztán arányos megoldáshoz, mely az I. Köztársaság 1993-as bukásáig fennmaradt. Svédországban 1952-ben, Norvégiában és Dániában pedig 1953-ban a d'Hondt-módszerről a kisebb pártoknak kedvező Sainte-Laguë-formulára tértek át, amit a szociáldemokrata túlsúly miatt elsősorban a polgári politikai erők követeltek. 1970-ben, majd 1989-ben az addig hiányzó kiegészítő kompenzációs keretet az előbbi két államban is létrehozták, s így a mandátumokat tulajdonképpen országos szinten osztják ki. 1972–1987 között rendkívül magas fokú arányosságot biztosított az NSZK több lépésben kialakított vegyes választási rendszere is, melyet eredetileg éppen a weimari köztársaságra jellemző túlzott széttagoltság elkerülésére vezettek be. Portugáliában és Spanyolországban viszont a 48, illetőleg 36 évig tartó jobboldali autoritárius berendezkedés bukása után olyan választási rendszert intézményesítettek, melyben a képviselői helyeket alacsony magnitúdójú területi körzetekben a d'Hondt-módszerrel osztják ki, éppúgy, mint a nyugat- és észak-európai államok túlnyomó részében a többségi szisztémával történt szakítás után. Ez ismételten azt jelzi, hogy az arányos képviselet elvének bevezetésekor általában a legegyszerűbb és a nagy pártoknak kedvező megoldásokat alkalmazták, s így a választási formulák egyfajta sajátos történelmi fejlődési sort is alkotnak.

Az arányosító reformokat ugyanakkor ellensúlyozó lépések kísérték, amelyek közül a legjelentősebb a jogi küszöbhatár bevezetése volt. A NSZK-ban már az első választási törvényben megjelent az 5%-os kizárási klauzula, mely mostanáig változatlan maradt. Svédországban az 1970-es, Norvégiában pedig a 2003-as arányosító reform ellensúlyaként intézményesítették a 4%-os küszöböt, e lépések azonban érdemben alig befolyásolták a törvényhozás összetételét. Hasonló céllal alkalmazzák 2002 óta Belgiumban az 5%-os kizárási klauzulát, Olaszországban pedig 1993-ban a vegyes rendszerre való áttérés részeként jelent meg a 4%-os korlát. Sajátosan alakult ezen ellensúly szabályozása Dániában, ahol 1953-ban szigorították, majd nyolc évvel később enyhítették a jogi küszöböt. Portugáliában és Spanyolországban vi-

szont ezt az intézményt nem vezették be, hiszen – mint erre előbb már utaltunk – az alacsony körzeti magnitúdó és a d'Hondt-módszer e nélkül is érzékenyen csökkentheti az arányosság fokát.

A kilenc ország választás- és párttörténetének rövid áttekintéséből levont másik következtetésünk az, hogy az arányos képviselet elvének bevezetése, majd hosszú távú működése történelmi időszakonként és országonként eltérő hatást gyakorolt a pártszerkezet mennyiségi jellemzőire. Belgiumban és Svédországban, ahol e rendszert legkorábban bevezették, az arányos szisztéma két és fél-, illetőleg háromelemű struktúrával társult, vagyis a reform nem vezetett érzékelhető széttagolódáshoz, ám a belga effektív választási pártszám kivételével a szintetikus mutatók átlagértéke magasabb volt, mint az áttérés előtt. Ez egyben azt is jelzi, hogy az arányos rendszer elsősorban a mechanikai hatást gyengítette, lehetővé téve már létező formációk parlamenti térnyerését.

Az arányos képviseleti elv széles körű elterjedését követően az egyes országok pártrendszere közötti különbségek azonnal megjelentek. Míg a tanulmányunkban nem vizsgált Ausztriában 1923–1930 között az effektív pártszámok átlagértéke 2,78, illetőleg 2,58 volt, s Belgiumban, Dániában, valamint Svédországban sem jött létre igazán tagolt szerkezet, Olaszországban, Hollandiában és Németországban a szintetikus mutatók extrém mértékű töredezettséget jeleznek. Ez utóbbi két állam esetében azonban, mint erről már szó volt, e mennyiségi jellemzőket nem az arányos képviselet bevezetése idézte elő. Mindkét országban ugyanis e paraméterek átlagértéke 1914 előtt magasabb volt, mint a két világháború között a reform után. Tulajdonképpen Olaszországban sem az új választási szisztéma, hanem a miniszteriális liberálisok konglomerátumának 1913-ban kezdődő felbomlása vezetett a szétaprózódáshoz, hiszen egy egységes szabadelvű tömb feltételezése esetén a szintetikus mutatók csak három- és félpárti szerkezetet jeleznek.

A II. világháború után az arányos képviseleti rendszert alkalmazó államokat a pártszerkezet mennyiségi jellemzői alapján három csoportba sorolhatjuk. Az 1945–1972 közötti állam-monopolkapitalista időszakban az első kategóriába Ausztria, az NSZK, Svédország és Norvégia tartozott. Ezekben az államokban az effektív választási pártszám átlagértéke a 2,46–3,63 közötti sávban helyezkedett el, vagyis e paraméterek nagyságrendje alig haladta meg a brit relatív többségi rendszerét, s a francia abszolút többségi formulához képest kisebb mértékű töredezettséget mutatott. A második csoportot Belgium, Olaszország és Dánia alkotta, melyekben a történelmi fejlődés e periódusában a szavazások szintjén átlagosan négypárti, a törvényhozásokban pedig három- és félpárti szerkezet működött. Ez már jóval erőteljesebb széttagoltságot jelentett, ám még mindig nem érte el azt a szintet, amely az I. világháború előtti Hollandiát és Németországot jellemezte. Valóban erőteljes töredezettséggel csupán Hollandiában és Finnországban találkozhatunk, ahol az effektív választási pártszám átlagértéke egyaránt 5,36, a parlamentié pedig 5,00, illetőleg 4,98 volt.

Az 1973-tól napjainkig terjedő időszakban, a globalizált liberálkapitalizmus korában a politikai szerkezet Hollandia kivételével valamennyi nyugat- és dél-európai államban széttagoltabbá vált, ám az országok egy részében kiugróan magas értékek most sem jelennek meg. Az NSZK-ban az effektív választási pártszám átlagosan 3,22 volt, valamivel alacsonyabb, mint Nagy-Britanniában, míg Ausztriában és a szegfűs forradalom nyomán demokratizálódott Portugáliában épphogy elérte a 3,40-et. A második csoportba Spanyolország, Svédország és Norvégia tartozik, 3,95–4,65 közötti értékkel, ami közepesen tagolt politikai struktúrát jelent. Olaszországban, Hollandiában, Dániában és Finnországban valóban nagymérvű töredezettség alakult ki, hiszen ezekben az államokban az effektív választási pártszám nagyságrendje 4,97-től 5,94-ig terjed. Ugyanakkor Belgiumban Flandria és Vallónia korábban részletesebben elemzett eltérő politikai struktúrája miatt e paraméter átlagos értéke extrém magasra, 8,60-ra emelkedik, miközben az előző időszakban ennek felét sem érte el.

Az effektív parlamenti pártszámok még egyértelműbben jelzik az egyes államok közötti különbségeket. E paraméterek azt mutatják, hogy a vizsgált időszakban Portugáliában, az NSZK-ban, Spanyolországban és Ausztriában a törvényhozást háromelemű, Svédországban, Norvégiában és Olaszországban négyelemű, Hollandiában, Dániában és Finnországban ötelemű pártstruktúra jellemzi. A legerőteljesebb széttagoltsággal e mutató esetében is Belgiumban találkozhatunk, ahol az effektív parlamenti pártszám értéke 7,40 volt.

E különbségeket a kiindulási helyzet napjainkban alig vagy egyáltalán nem magyarázza. A harmadik csoportot alkotó államok közül az áttérés időszakában egyedül Hollandiában voltak magasak az effektív pártszámok, míg Dániát a reform előtt a politikai struktúra mérsékelt töredezettsége, Belgiumot pedig a szavazások szintjén egy három-, a törvényhozásban pedig egy kétpárti szerkezet jellemezte. E magyarázó elv mostanáig ható érvényességét az is megkérdőjelezi, hogy az I. világháborút megelőzően rendkívül széttagolt struktúrájú Németországban az 1973–2015 közötti időszakban alacsonyabb volt az átlagos effektív választási pártszám, mint Nagy-Britanniában.

A törésvonalak viszont valóban meghatározó jelentőségű befolyást gyakorolnak a politikai struktúra mennyiségi jellemzőire. Hollandiában – mint erre korábban már utaltunk – a vallási törésvonal még az abszolút többségi formula alkalmazásának időszakában hívta életre a széttagolt pártrendszert, melyet később a kálvinizmuson belüli szakadások tovább mélyítettek. A katolikus-protestáns ellentét a nemzetiségi és regionális különbségekkel társulva a császári Németországban is nagymértékben hozzájárult a töredezettséghez. Ez utóbbi törésvonal az 1965 utáni Belgiumban magyarázza leginkább a sokpártiság létrejöttét, ám valamelyest az olasz és a spanyol effektív pártszámokat is növelte. Portugáliában és Svédországban ugyanakkor az etnikai és vallási homogenitás következtében a politikai szerkezet szinte kizárólagosan az osztálytagoltságra épül, az utóbbiban hosszú időn keresztül akadályozva a széttagolódást. Tulajdonképpen Norvégiában, a rokkani

centrum-periféria törésvonal klasszikus államában is a pártképződést elsősorban a társadalmi struktúra határozta meg, s az előbbi ellentét inkább az egyes formációkon belül érvényesült, mely aztán 1973-ban az EGK-hoz való csatlakozást elutasító népszavazás után mind a Munkáspártban, mint a Venstre-ben szakadáshoz vezetett.

Dániát viszont 1960-tól a mérsékelt, az 1973-as átrendeződéstől pedig az erőteljes sokpártiság jellemezte. Ezt sem a kiindulási helyzettel, sem a törésvonalak egymásra épülésével nem magyarázhatjuk, hiszen a politikai szerkezet négy évtizeden keresztül stabil maradt. A reform előtti állapot azonban annyiban mégis befolyásolhatta a pártrendszer mennyiségi jellemzőit, hogy Norvégiával ellentétben eleve viszonylag széles bázissal rendelkeztek a polgári radikálisok, akik szavazótáborukat jórészt megtartva bizonyos fokú konkurenciát jelentenek a szociáldemokraták számára. Ugyanakkor a legnagyobb munkáspárt a baloldalon is jelentős versenytársakkal harcol a mandátumokért, hiszen a Szocialista Néppárt, illetőleg a Vörös-Zöld Egységlista jóval nagyobb erőt képvisel norvég testvérszervezeteinél. Több mint negyedszázadon keresztül gyengítette a szociáldemokrácia pozícióit a centrumdemokraták kiválása is, ismételten utalva arra, hogy a dán sokpártiságot a mérsékelt baloldal sajátos helyzete idézhette elő. Finnország rendkívül töredezett pártszerkezetét is részben indokolhatja az, hogy az ottani szociáldemokrata párt támogatottsága 1945 után egyetlen alkalommal sem érte el a 30%-ot.

Az egyes államok közötti különbségeket ugyanakkor bizonyos fokig az alkalmazott választási formulák mégis magyarázhatják. Kétségtelen, hogy Portugáliában és Spanyolországban a mérsékelt körzeti magnitúdó és a d'Hondt-módszer is hozzájárult az alacsony effektív pártszámokhoz, feleslegessé téve bármilyen kizárási klauzulát. Az 5%-os jogi küszöbhatár mellett 1987-ig e formula alkalmazása is közrejátszott a „német választási csoda" létrejöttében és tartós fennmaradásában, bár azt elsődlegesen a gazdasági fellendülés idézte elő. Ausztriában viszont a két-, majd 1992-től a háromszintes maradékátviteli rendszer ellenére hosszú távon is alacsonyak maradtak az effektív pártszámok, míg Finnországban a d'Hondt-módszer és a közepes körzeti magnitúdó tartósan erős töredezettséggel társul. A formula szerepének korlátozottságát jelzi az is, hogy a három skandináv államban a Sainte-Laguë-módszerre való áttérés eltérő következményekkel járt. Svédországban a reform nem idézett elő érdemi változást, Norvégiában jórészt az arányosítástól függetlenül a politikai struktúra mérsékelten széttagolódott, Dániában pedig 1973-tól kezdve erőteljesen nőtt az effektív pártok száma, ám közvetlenül ezt sem a mandátumelosztás módjának 20 évvel korábbi változása idézte elő.

Az 1973–2015 közötti időszak első csoportja esetében ugyanakkor egy sajátos politikatörténeti jellegzetességgel is találkozhatunk. Ausztriában 15, az egykori NSZK területén 16, Spanyolországban pedig 41 éven keresztül nem tartottak választást, s az 1925-től 1975-ig terjedő időszakban Portugáliában sem bonyolítottak le a pluralizmus elvének megfelelő szavazást. E hosszú szünet azonban nem az első többpárti választáson induló formációk számát mérsékelte, hanem inkább a politi-

kai magatartást befolyásolta a kormányzati stabilitás érdekében, a mérsékelt jobbközép és balközép alakzatok támogatására ösztönözve a választókat. E kérdéskör tárgyalása azonban már a szavazói viselkedés empirikus vizsgálatát feltételezi.

JEGYZETEK

[1] Stein Rokkan – Angus Campbell – Per Torsvik – Henry Valen: *Citizens, elections, parties Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development.* New York, David McKay Company Inc – Oslo, Universitets-forlaget. 1970. pp. 157–158. Rokkan Karl Braunias 1932-ben megjelent tanulmányára hivatkozva az arányos képviselet bevezetésének egy korábbi, „kisebbségeket támogató" periódusát is említi. „A nyelvileg és vallásilag megosztott társadalmakban a többségi választások nyilvánvalóan veszélyeztethetik a politikai rendszer folyamatos létezését. A kisebbségi képviselet néhány elemének bevezetését úgy tekinthetjük, mint egy lényeges lépést a területi konszolidáció stratégiájában." Stein Rokkan et al: i. m. p. 157. E kisebbségi fázisra példaként hozza az arányos képviselet 1855-ben Dániában, 1899-ben Belgiumban, 1905-ben Morvaországban és 1906-ban Finnországban történt bevezetését, ám a belga reformról saját maga mutatja ki, hogy annak hátterében a katolikusok és a liberálisok éles ellentéte, illetőleg a férfiak általános (bár plurális) választójogának megteremtése húzódott meg. Dániában egyébként nem az országgyűlést, hanem a Schleswig-Holsteinnel közös ügyek intézésére létrehozott Rigsradot választották az arányos képviselet elve alapján, az egyéni szavazatátviteli rendszerrel. Részletesebben lásd Képes György: i. m. 113.; 156. o.

[2] Carles Boix: Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies. *American Political Science Review,* Vol. 93. No. 3. 1999. September pp. 609–613.; 616–622.

[3] „Ha a Szocialista Párt erős, és létezik egy domináns nem szocialista párt, akkor ez utóbbi nem törekszik arra, hogy feladja a kétfordulós szisztémát. Valójában az a szándék, hogy bevezessék az arányos képviseletet, még gyengébb, mint egy relatív többségi rendszerben. Akár csak a két legerősebb pártot jogosítják fel törvényileg arra, hogy bekerüljenek a második fordulóba, akár a szavazók tudják abszolút bizonyossággal, hogy mely nem szocialista pártra kell racionálisan szavazniuk, a domináns nem szocialista erő válhat a parlamentben az egyedüli nem szocialista párttá, anélkül, hogy kockáztatná egy választás elvesztését. Ezzel szemben egy relatív többségi rendszerben, ha csak az összes nem szocialista szavazó automatikusan nem támogatja a nagyobb választási esélyekkel rendelkező pártot, a domináns nem szocialista párt elszenvedhet egy vereséget, mielőtt megszerzi az összes jobboldali szavazatot, hogy legyőzze a Szocialista Pártot." Carles Boix: i. m. p. 613.

[4] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 172–175.

[5] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 165.

[6] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 172–175.

[7] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.; Seymour Martin Lipset: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai.* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 158–159. o. Lipset elemzése szerint: „Ahogy a nácik erősödtek, a német társadalom kevésbé hagyományhű elemeire – elsősorban a kisvállalkozói és a tisztviselői rétegekre – támaszkodó liberális burzsoá centrumpártok teljesen szétestek. 1928 és 1933 között ezek a pártok szavazataik csaknem 80 százalékát elveszítették, és az összes leadott szavazat rájuk eső hányada egynegyed részről 3 százalék alá csökkent. Az egyetlen centrumpárt, amely képes volt megőrizni arányos támogatottságát, a Katolikus Centrumpárt volt, melynek támogatását a vallásos elkötelezettség erősítette." Seymour Martin Lipset: uo. 158. o.

[8] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 161–162.; 172–175.

[9] Számításaink forrását lásd: Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 173.; 175.

[10] Lipset a legitimáció és a hatékonyság kapcsolatának elemzésekor első történelmi példaként éppen a weimari köztársaságra hivatkozik. „Míg a hatékonyság elsősorban célszerűségi, a legitimáció értékelési kérdés. Az egyes csoportok aszerint tekintenek egy politikai rendszert legitimnek vagy illegitimnek, hogy értékei mennyire feleltethetők meg a magukéinak. A német hadsereg, a köztisztviselői kar és az arisztokrata osztályok jelentős része elutasította a weimari köztársaságot, nem azért, mert nem volt elég hatékony, hanem mert jelképei és alapértékei a sajátjaik tagadását jelentették." Seymour Martin Lipset: i. m. 80. o. Ehhez később hozzátette, hogy a német (és az osztrák) köztársaság akkor bukott meg, amikor az 1930-as években a kormányok hatékony működése is megszűnt. Lásd uo. 84–85. o.

[11] Az 1932 tavaszán lebonyolított kétfordulós elnökválasztás eredményei alapján a többségi rendszerek feltételezett hatásmechanizmusát nemcsak elvont elméleti síkon, hanem tényleges adatok figyelembe vételével is leírhatjuk. Az első körben a nemzetiszocialisták jelöltje, Adolf Hitler önállóan indult, miközben a hivatalban levő államfő, Paul Hindenburg mögött valamennyi polgári középerő és a szociáldemokrata párt is felsorakozott. A szélsőjobboldal pozícióját tovább gyengítette, hogy „éppen ebben az időben bomlott fel a Harzburgi Front, mégpedig éppen az elnökjelölt személyéről kialakult nézeteltérések következtében. A német nemzetiek és a Stahlhelm külön jelölt indítása mellett döntött Düsterberg személyében". Székely Gábor: *Hitler hatalomra jutása.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1983. 71. o. Ilyen körülmények között Hindenburg az első fordulóban a szavazatok 49,6, Hitler pedig 30,1%-át szerezte meg, míg a másodikban ez az arány 53,0, illetőleg 36,8% volt. Első közelítésben tehát egy széles körű összefogás abszolút többségi formula alkalmazása esetén elszigetelhette volna a nemzetiszocialistákat, az adatok mélyebb elemzése azonban más képet vázol fel. „Már az első fordulóban több szavazatot mondhatott magáénak a náci párt, mint a Hindenburg mögött felsorakozott valamennyi polgári irányzat együttvéve. A második forduló még egyértelműbbé tette a képet: Hitlert és a fasiszta diktatúra programját támogatta a hagyományos jobboldalt képviselő Német Nemzeti Néppárt és a Stahlhelm szavazóinak döntő többsége is, s így a náci vezérre leadott szavazatok messze meghaladták már nem csupán a polgáriak, hanem a két munkáspárt 32% körüli értékre becsülhető összeredményét is." Székely Gábor: i. m. 72. o. A nemzetiszocialisták megállítása tehát mind abszolút, mind relatív többségi szisztéma alkalmazása esetén teljes körű, valamennyi körzetre kiterjedő összefogást feltételezett volna. Ilyen átfogó szövetség azonban a konkrét politikai szituációban csak a „pártok felettinek" tűnő Hindenburg személye körül alakulhatott ki, miközben egy többségi elvre épülő parlamenti voksoláson, legkésőbb a második forduló előtt, helyreállt volna a nácik és a nemzeti néppártiak közötti együttműködés.

[12] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 332–333.; 338–339. o.

[13] Uo. 333–334.; 338–339. o.

[14] Uo. 334.; 338. o.

[15] Max Kaase: Personalized Proportional Representation: The Model of the West German Electoral System. In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds): i. m. p. 160.

[16] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 338–342. o.

[17] Uo. 330.; 344–346. o.

[18] Uo. 330–331.; 346. o.

[19] Hajdú János: Két évtized – útkeresés Németországban. *Eszmélet*, 80. szám (2008) 170. o.; Dési András: Merkel a liberálisokkal kormányozhat. Történelmi mélyponton a 11 százalékot veszítő német szociáldemokraták. *Népszabadság*, 2009. szeptember 28. 6. o.; A Bundestag-választás végeredménye. Uo.; Ralf Lindner and Rainer-Olaf Schultze: Germany. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. p. 757.

[20] Ralf Lindner – Rainer-Olaf Schultze: uo. p. 751. Módosították a német választási rendszer mandátumkiosztási szabályait. MTI, 2013. február 21.

[21] http://en.wikipedia.org/wiki/German_federal_election,_2013

[22] E számítások forrását lásd Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 338–347. o.; Ralf Lindner and Rainer-Olaf Schultze: i. m. p. 757.; http://en.wikipedia.org/wiki/German_federal_election,_2013

[23] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 53–55.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 50–53.; 55., 57.

[24] Andrew McLaren Cairstairs: uo. p. 56.

[25] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 55–57.

[26] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 74–76. o.

[27] Uo. 76–79. o.

[28] Uo. 80–81. o.

[29] Uo. 71–73. o.; Matthias Trefs: Belgium. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. p. 287. Fábián és Kovács számításaiból kiderül, hogy a belga választási rendszer a Loosemore–Hanby-index szerint csak 1965-ben, 1971-ben és 1974-ben tartozott az arányos kategóriába; ezekben az években ugyanis a torzítás foka valamelyest 5% alatt maradt. Lásd Fábián György – Kovács László Imre: uo. 74–83. o.

[30] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 82–83. o.

[31] Uo. 69.; 82–83. o.

[32] http://en.wikipedia.org/wiki/Belgian_federal_election2007; MTI, 2007. június 11.

[33] http://en.wikipedia.org/wiki/Belgian federal election 2010; MTI, 2010. június 13.

[34] http://en.wikipedia.org/wiki/Belgian federal election 2014

[35] Az 1900–1939 közötti időszakra vonatkozó számításaink forrását lásd: Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 50–51.; 53.; 55.; 57. Az 1946–2003 közötti időszak esetében számításaink forrása: Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 74–83. o. Az utolsó három választás alapadatai a Wikipediából származnak.

[36] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 64–65.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 322–323.

[37] Andrew McLaren Carstairs: uo. p. 66.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 329–331.; 332–334.

[38] Számításaink forrását lásd uo. pp. 329.; 331.; 333.; 335.

[39] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 216–220.; 228–232. o.

[40] Részletesebben lásd Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. A politikai kulturális tagozódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle,* 1993. évi 4. szám, 35–36. o.

[41] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 220–221.; 234. o.

[42] Uo. 221.; 227.; 236–237. o.; http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch general election2006; 2010

[43] http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch general election 2012

[44] „A legarányosabb választási eredmény 1989-ben született (1,91%), a legaránytalanabb pedig 1971-ben (4,30%), tehát az egyes választások mutatói is azonos arányossági sávban mozogtak. Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 225. o.

[45] Számításaink forrását lásd uo. 228–237. o.; http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch general election2006; 2010; 2012

[46] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 102–103. Carstairs hangsúlyozta, hogy „a reform későbbi szakaszában az ellenzék megosztott volt. A konzervatívok az arányos képviseleti rendszert támogatták, a szociáldemokraták még az egymandátumos választókerületeket és a liberálisok megosztottak voltak". Uo. p. 103.

[47] Uo. pp. 104–105.

[48] Martin Grass: Három szociáldemokrata kormány Svédországban (1920, 1921, 1923, 1924). In: Harsányi Iván – Jemnitz János – Székely Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1998.* XXIV. évfolyam. Budapest, Magyar Lajos Alapítvány, 1997. 64–65.; 67–68. o.; Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 109.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 402.; 406.; 410.

[49] Uo. p. 410.; Szigeti Péter: *Szervezett kapitalizmus.* Budapest, Mediant Kft., 1991. 201. o.

[50] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 107.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 447–449. o. A végeredmény megállapítása azonban valójában országos szinten történik. „Először a 29 körzetben külön-külön osztják el a rendelkezésre álló mandátumokat a küszöböt átlépő pártok között a módosított Sainte-Laguë-formulával (első osztó 1,4). Ezután szintén ezzel a módszerrel elvégeznek egy számítást a pártok országosan összesített szavazatai és a teljes parlamenti létszám alapján, minek eredményeképpen kiderül, hogy melyik pártnak arányosan hány mandátum „járna" a svéd parlamentben. Ebből levonjuk a párt kerületekben már megszerzett képviselői helyeinek számát, s a különbséggel a 39-ből »kiegészítik« azokat. Kisebb pártok számára ez a módszer komoly mandátummennyiséget hozhat: 2002-ben például a Környezetvédő Párt 6 kerületi mandátuma mellé még 11-et kapott, így alakult ki 17 fős képviselete. Ha egy párt a kerületekben már annyi helyet kapott, amennyivel eléri az arányos képviseletet, nem adnak neki kiegészítő mandátumot [...] Az utolsó lépés pedig az, hogy az egyes pártok kiegészítő mandátumait szétosztják a kerületi listák között. Erre azért van szükség, mert a pártok ezek betöltésére nem állítanak országos listákat." Fábián György – Kovács László Imre: uo. 448. o.

[51] Uo. 458–461. o.

[52] http://en.wikipedia.org/wiki/Swedish general election 2006;2010

[53] http://en.wikipedia.org/wiki/Swedish general election 2014

[54] Az 1940-ig terjedő időszak forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 409.; 411.; 413.; 415. Az 1944–2002 közötti időszak adatainak forrása: Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 452–461. o. Az utolsó három választás esetében az alapadatok a Wikipediából származtak.

[55] Míg az 1952–1968 közötti időszakban a Loosemore–Hanby-index 3,41%-os torzítást mutatott, 1970–2002 között e paraméter értéke 2,75%-ra csökkent. Lásd Fábián György – Kovács László: uo. 446., 449. o. A torzítás foka 2006-ban 5,68, 2010-ben 1,94, 2014-ben pedig 4,09% volt. Ha a globalizált liberálkapitalizmus időszakának kezdetétől mostanáig terjedő időszakot vesszük figyelembe, e paraméter értéke átlagosan 3,07%-ra emelkedett.

[56] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 93–95.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 358.; 365–367. Charlotte Larsen Cadoret tanulmánya szerint viszont Norvégiában az arányos képviseleti rendszert 1920-ban vezették be, s akkor az országot 29 választókerületre osztották. Charlotte Larsen Cadoret: i. m. p. 1429.

[57] E számítások forrását lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 365.; 367.

[58] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 95.

[59] Ennek ellenére továbbra is a konzervatív és a liberális erők szövetsége gyakorolta a végrehajtó hatalmat, ám 1971-ben az Európai Közösségbe való belépés körüli viták miatt a koalíció szétesett. Ily módon ismét a Munkáspárt alakíthatott kabinetet, az egy évvel későbbi, a csatlakozást elutasító népszavazás után azonban a kormányzást azoknak az erőknek engedte át, amelyek ellenezték az

ország közös piaci tagságát. Lásd Polgár Tamás: A Haladás Párt Norvégiában. *Politikatudományi Szemle,* 2007. évi 1. szám, 67–69. o.

[60] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 95–97.; Az Anders Lange Pártról részletesebben lásd Polgár Tamás: i. m. 68.; 70–71. o.

[61] Polgár Tamás: uo. 69.; 76–77. o.

[62] Charlotte Larsen Cadoret: i. m. pp. 1432–1433.

[63] Polgár Tamás: i. m. 69.; 77–79. o.; Charlotte Larsen Cadoret: uo. pp. 1457.; 1460.

[64] Marian Gallenkamp: Post Scriptum: Elections in 2009. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. p. 2053; http://en.wikipedia.org/wiki/Norwegian_parliamentary_election,_2013

[65] A 2009-ben győztes vörös-zöld koalíció csupán a voksok 47,8%-át nyerte el, míg az ellenzéki pártok együttesen 49,5%-os szavazati részesedést értek el. Lásd Marian Gallenkamp: uo.

[66] E számítások forrását lásd Polgár Tamás: i. m. 69. o. Charlotte Larsen Cadoret: i. m. pp. 1457., 1460. Marian Gallenkamp: uo.

http://en.wikipedia.org/wiki/Norwegian_parliamentary_election,_2013

[67] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 79–80.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. p. 88.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 98.; 101. o.

[68] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 93–94.; 97–98.

[69] Uo. pp. 97–99.

[70] Carstairs megfogalmazása szerint ebben az időszakban „az arányos képviselet nem teremtett sokpártrendszert, és nem eredményezte az újabb pártok elszaporodását. Volt néhány kisebb párt, amely néha képviseletet szerzett, de még, amikor az ilyen pártok 1939-ben elértek egy csúcspontot, öt kis pártnak, külön a négy nagy párttól, együttesen csak 14 helyet sikerült megszereznie a Folketingben." Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 80.

[71] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. Képes György e voksolásról ezt írja: „Az alkotmány értelmében legkésőbb 1943. április 3-áig meg kellett tartani a parlamenti választásokat, mert akkor töltötte volna ki mandátumát az 1939-ben választott törvényhozás. A németek kezdetben haboztak, de végül hozzájárulásukat adták ahhoz, hogy a voksolást március 23-án megrendezzék. Nem titkolt politikai várakozásuk, sőt elvárásuk az volt, hogy a Frits Clausen vezette dán náci párt (DNSAP) megerősödjék, és mint a Harmadik Birodalom meghosszabbított keze, parlamentáris keretek között is bele tudjon szólni a dán belpolitikába. Mindez azonban nem vált valóra. Ellenkezőleg: a választás a dán nemzeti összefogás és ellenállás sikerét hozta. A voksoláson a választópolgárok közel 90%-a vett részt, és 93,4%-uk a koalíciós pártokra szavazott. A nácik mindössze a szavazatok 3%-át tudták megszerezni, ami jól mutatja, hogy milyen támogatottságuk volt a megszállt Dániában a hitleri eszméknek." Képes György: i. m. 138. o.

[72] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 97.; 99.

[73] Uo.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 104–105. o.

[74] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 101.; 103; Fábián György – Kovács László Imre: uo..

[75] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 81–82.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. p. 90.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 98–99. o.

[76] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 101–103.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 106–107. o.; Képes György: i. m. 173–174. o.

[77] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 82.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 99. o.

[78] Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 101–103. Fábián György – Kovács László Imre: uo. 106–109. Képes György a Szocialista Néppárt pozícióját értékelve kifejtette, hogy az új formáció

„már az 1960. novemberi választáson 150 000 szavazatot szerzett (6,1%), 1966-ban pedig megduplázta korábbi eredményét, s így Jens Otto Krag szociáldemokrata kormánya az ő támogatásukkal tudott hatalmon maradni. Egészen addig a négy nagy párt csak egyszer kapott 86%-nál kevesebb szavazatot (1945-ben, amikor a kommunisták a szociáldemokraták rovására jelentősen megerősödtek) – 1966 novemberében azonban együttes támogatottságuk 84%-ra csökkent. Az SZNP és a szociáldemokraták között 1967 márciusában született meg az első, korlátozott együttműködési megállapodás (bár 1966 után akár többségi, szocialista kormánykoalíciót is alakíthattak volna). Erik Damgaard mindenesetre a Szocialista Néppárt megjelenésére és a kormányalakításban játszott támogatói szerepére tekintettel az 1966-tól 1973-ig terjedő időszakot »új kétblokkrendszernek« nevezi, amelyben a szociáldemokraták és a szocialista néppártiak alkották az egyik tömböt, míg a másik három régi párt (a konzervatívok, a liberálisok és a radikálisok) a másikat." Képes György: i. m. 174. o.

[79] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 82–83.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 108–109. Kan viszonylag részletesen tárgyalta a Szocialista Néppártban végbement szakadást és az 1968. januári választás eredményeit. „1967 végén a dán korona devalválása szükségessé tette a dolgozók kárpótlását a várható új áremelkedés esetére. Larsen, a Szocialista Néppárt vezetője támogatta a devalválást is, és a kormánynak a munkabérek részleges befagyasztásáról szóló döntését is, vagyis azt, hogy nem nyújt teljes ellenértéket a várható áremelkedés fejében. Ez tiltakozást váltott ki a Szocialista Néppárt baloldali kisebbségénél, a »népi szocialisták« parlamenti frakciójának szakadásához vezetett, megbuktatta a kormány javaslatait a Folketingben (a polgári ellenzék és a Szocialista Néppárt balszárnyának szavazataival), és végül új, rendkívüli választások kiírását tette szükségessé. A Szocialista Néppártból drámai körülmények között kiváltak a baloldali szocialisták... és végül a polgári pártok együttes fellépése eldöntötte az 1968. januári választások kimenetelét, amelyekre a választók igen magas fokú aktivitása volt jellemző. A szociáldemokraták csak 62 mandátumot szereztek, a larsenisták 11-et, a »baloldali szocialisták« 4 mandátumot. A legnagyobb sikert a radikális párt aratta pacifista ígéreteivel (népszavazást ígért 1969-re a NATO-tagságról, továbbá a katonai kiadások csökkentését.)" Alekszandr Szergejevics Kan: i. m. 340. o.

[80] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo. pp. 105–107.; Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Alekszandr Szergejevics Kan: uo. 359. o.

[81] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 83.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. A szerzőpáros az 1973. évi voksolás eredményét értékelve hangsúlyozta: „Ezen a választáson az egyik legnagyobb választási elmozdulás figyelhető meg a II. világháború utáni Európában... Ekkor a négy tradicionális párt mindössze 58%-ot szerzett, új pártok jelentek meg, részben pártszakadás, részben a társadalmi változások következtében. Fokozódott a polarizáció, a pártversengés élesebbé vált és kibővült..." Uo. 96–97. o. Képes György röviden a szavazók szintjén bekövetkezett változásokra is utalt. „Ole Borre a dán választók megváltozott attitűdjét vizsgáló, 1977-ben megjelent tanulmányában rámutat, hogy 1971-hez képest a választópolgárok 40%-a váltott pártot, 27%-uk ráadásul a hagyományos pártok helyett »nem konvencionális« pártra (azaz nem a négy régi pártra és nem is a Szocialista Néppártra) voksolt." Képes György: i. m. 176–177. o.

[82] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 110–111. o.

[83] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.: Fábián György – Kovács László Imre: uo.

[84] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo..; Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Képes György röviden utalt arra, hogy „1982-ben Poul Schlüter vezetésével a konzervatívok kerültek hatalomra egy olyan, addig szintén példa nélküli négypárti koalícióval, amelyben a Konzervatív Néppárt és a Venstre mellett a Centrum Demokraták és a Keresztény Néppárt, azaz az 1970-es évek elején létrejött két kisebb centrista párt is részt vett." Uo. 177. o. Erling Bjolra hivatkozva Képes azt is megjegyezte, hogy „épp a Jørgensen pártjából kivált Erhard Jacobsen (Centrum Demokraták) kovácsol-

ta össze a jobbközép koalíciót a szociáldemokraták ellenében és juttatta Schlütert hatalomra." Uo. 630. számú lábjegyzet.

[85] Thomas T. Mackie – Richard Rose: uo.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 112–113. o.

[86] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 93.; 112–113.; Képes György: i. m. 178. o.

[87] E politikai botrányról, mely a tamil menekültek családegyesítési ügyeiben elkövetett visszaélések miatt robbant ki, lásd Képes György: uo. 169.; 178. o.

[88] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 114–115. o.

[89] Uo. 96. o.; Képes György: i. m. 178–179. o.

[90] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 114–115. o.

[91] Jörgen Elklit: Denmark. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 550.; 556.

[92] Uo. p. 518.

[93] Uo. pp. 550.; 556.; Képes György: i. m. 178–179. o.

[94] http://en.wikipedia.org/wiki/Danish parliamentary election 2011; 2015

[95] E számítások forrását lásd Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 104–115. o.; Jörgen Elklit: i. m. pp. 540–550.; 553–556.; http://en.wikipedia.org/wiki/Danish parliamentary election 2011; 2015

[96] Pándi Lajos: Szociáldemokraták a forradalomban: a Portugál Szocialista Párt. In: *A szociáldemokrácia ma*. i. m. 268–270.; 278–279.old.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 389–391. o.

[97] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 395. o.; Pedro Tavares de Almeida: Portugal. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 1535–1538.

[98] Pándi Lajos: uo. 280–282. o.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 400–401. o.

[99] Pándi Lajos: uo. 281.; 292–293. o.; Fábián György – Kovács László Imre: uo.

[100] Pándi Lajos: uo. 294–300. o.; Fábián György – Kovács László Imre: uo.

[101] Pándi Lajos: uo. 303. o.; Fábián György – Kovács László Imre: uo.

[102] Fábián György-Kovács László Imre: uo. 393.; 402–403. o.

[103] A Fábián–Kovács szerzőpáros megjegyzi, hogy „a Néppártot új nevének felvételével párhuzamosan – EU-ellenes fordulata miatt – kizárták az Európai Néppártból". Uo. 390. o.

[104] „A Baloldali Blokk (BE) három kis szervezet, a trockista Forradalmi Szocialista Párt (PRS), a maoista Népi Demokratikus Unió (UDP) és a Politika XXI. választási szövetsége." Harsányi Iván: Portugália. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 702. o.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 404–405. o.

[105] Uo.; Pedro Tavares de Almeida: i. m. pp. 1555.; 1560.

[106] Marian Gallenkamp: i. m. p. 2053.

[107] http://en.wikipedia.org/wiki/Portuguese_legislative_election_2011; 2015

[108] E számítások forrását lásd Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 400–405. o.; Pedro Tavares de Almeida: uo.; Marian Gallenkamp: uo.; http://en.wikipedia.org/wiki/Portuguese_legislative_election_2011

[109] Dieter Nohlen: Changes and Alternatives in Electoral Systems. In: Arend Lijphart – Bernard Grofman (eds.): i. m. p. 222.; Fábián György – Kovács László Imre: uo. 421. o. A szerzőpáros megjegyzi: „Az állandó magnitúdó 6,7, amivel Spanyolország az alacsony magnitúdójú országok közé tartozik. A körzeti magnitúdók 2 és 34 között szóródnak (nem számítva a fentebb említett két egymandátumos körzetet). Ennél is negatívabban hat az arányosságra, hogy az 50 többmandátumos

körzetből 32-ben 7-nél kevesebb mandátum kerül elosztásra és csak 18 körzetben van 7 vagy annál több mandátum." Uo. 421–422. o.

[110] A regionális szocialista szervezetekről és 1976-ban létrejött tömörülésükről, a Szocialista Pártok Szövetségéről lásd Harsányi Iván: A szocialista mozgalom a Franco-rendszer bomlásának és a polgári demokratikus monarchia kialakulásának éveiben. In: *A szociáldemokrácia ma.* I. m. 310–311.; 324. o.

[111] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 426–429. o.

[112] http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish general election 2004; 2008

[113] http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish general election 2011; 2015

[114] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 426–429. o.; http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish general election 2004; 2008; 2011; 2015

[115] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 154–155.

[116] Andrew McLaren Carstairs: uo. p. 155.; Ferdinand A. Hermens: i. m. p. 23.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 264–267.; Mario Caciagli: i. m. pp. 1068.; 1083.

[117] Míg 1913-ban a szövetség vezető ereje, a Liberális Párt a szavazatok 47,62%-át szerezte meg, 1919-ben csak a választók 8,63%-ának bizalmát élvezte, miközben két koalíciós partnere, a Liberális-Demokratikus-Radikális Párt a voksok 15,91%-át, a Szociáldemokrata Párt pedig 10,95%-át nyerte el. http://en.wikipedia.org/wiki/Italian general_election,_1919; A Wikipédia forrása: Piergiorgio Corbetta; Maria Serena Piretti, Atlante storico-elettorale d'Italia, Zanichelli, Bologna, 2009

[118] „Gramsci hazájában, a fasizmus szülőföldjén, az elsők között vizsgálta és kutatta a fasiszta mozgalom keletkezésének és diadalának körülményeit. Vizsgálta és boncolta a megtévesztett városi és falusi középosztályok, a »hivatalnokok, kiskereskedők és kisiparosok« kifejezett és egyre szélesedő konszenzusát a fasizmussal, a közvélemény felsorakoztatását az illúziókon és hazugságokon lovagló, tévútra vezető mechanizmus mögé." Pankovits József: *Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig.* Budapest, L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, 2010. 48. o.

[119] http://en.wikipedia.org/wiki/Italian general_election,_1921 A Wikipédia forrása: Piergiorgio Corbetta; Maria Serena Piretti, Atlante storico-elettorale d'Italia, Zanichelli, Bologna, 2009; Mario Caciagli: i. m. pp. 1069.; 1083–1084. Az öt liberális formáció a Demokratikus Liberális Párt, a Liberális Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Reform Demokratikus Párt és a Nemzeti Blokkhoz csatlakozott Giolitti-lista volt.

[120] Andrew McLaren Carstairs: i. m. p. 156.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. p. 259.

[121] A munkásdemokraták a Szocialista Pártból 1913-ban kizárt szélsőséges reformisták utódai voltak, a kereszténydemokráciát pedig a Néppárt egykori vezetői szervezték meg. Az 1943-ban megalakult Akciópárt a XIX. századi mazziniánus hagyományokat követve elsősorban a köztársasági államforma bevezetéséért küzdött. Részletesebben lást Frank J. Coppa (ed): i. m. p. 319.; Horváth Jenő: 1946. június 2. Két választás Olaszországban. In: Harsányi Iván – Jemnitz János – Székely Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből.* Budapest, Magyar Lajos Alapítvány – Politikatörténeti Alapítvány. 1996. 39–42. o.

[122] Andrew McLaren Carstairs: i. m. pp. 157–158.; Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 365–366. o.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m.

[123] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 372–373. o.; Horváth Jenő: i. m. 44–45. o.; Kis Aladár: *Olaszország története (1748–1968).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 279. o.; Pankovits József: *Az olasz politikai pártok válaszútja a 20. század végén.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. Politikatörténeti Füzetek VIII. 34–35. o.

[124] Fábián György – Kovács László Imre: uo.

[125] Uo. 360.; 372.; 374. o.; Horváth Jenő: Az Olasz Szocialista Párt politikája. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 243–246. o.

[126] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 359–360.; 374. o.; Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 262–263.

[127] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 355. ; 359–360. ; 372. ; 374. o.; Horváth Jenő: i. m. 249.; 263–264. o.

[128] Ez a szervezet Valle d'Aosta régió érdekeit képviselte, ahol a terület képviselőjét, speciális megoldásként, 1919–1921, illetőleg 1946–1948 között az abszolút, 1953–1992 között pedig a relatív többségi formula alapján, egymandátumos körzetben választották meg. Lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 259.; 262. E látszólag marginális szerveződés egyébként jelentős szerepet játszott az olasz politikatörténetben, mivel az Északi Liga első elődszervezete létrehozásának kezdeményezője volt. A Valdostana Unió „karolta fel a lombard és a milánói regionalista csoportokat, és ennek a hatására született meg 1979-ben a Lega Lombarda korai előzménye, az Unolpa [...], amelynek már Umberto Bossi volt a vezetője. 1982-ben ez a szervezet átalakult Lega Autonomista Lombardává (később az egyszerűség kedvéért Lega Lombardává), és egy év múlva előállt programjával." Szabó Tibor: Szélsőjobboldali pártok Olaszországban. *Politikatudományi Szemle,* 2006. évi 1. szám, 145. o.

[129] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 361.; 363.; 372–377. o.

[130] Uo. 359.; 361.; 363–364.; 376–377. o.; Pankovits József (1998) i. m. 58–61.; 71–73. o.

[131] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 363–364.; 376–377. o.

[132] Uo. 367. o.

[133] Uo. 368–369. o. A scorporo alapján a szerzők az 1993-ban bevezetett olasz szisztémát egy sajátos kompenzációs vegyes rendszernek nevezték.

[134] Uo. 358. o.; Pankovits József (1998) i. m. 71–72.; 82.; 98. o.

[135] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 360.; 362–363. o.

[136] Uo. 364. o.; Pankovits József: (1998) i. m. 82.; 99. o.

[137] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 363–364.; 378–379. o Pankovits József: uo. 77–78.; 80.; 99. o. Pankovits József az anyapártból kivált Szocialista Újjászületést és a kereszténységszociális mozgalmat is a Progresszista Szövetség alkotóelemeinek tekintette, e formációk azonban a választási adatsorban önállóan nem jelentek meg. Ugyanakkor a koalíció összetételének ismertetésekor nem említette a centrumjellegű Demokratikus Szövetséget. Részletesebben lásd uo. 78. o.

[138] Az 1994. évi választás eredményeit lásd Fábián György – Kovács László Imre: uo. 378–379. o.

[139] E sajátos mandátummegoszlást Silvio Berlusconi választási taktikája idézte elő. A Szabadság Pólusának „sikere úgy jön össze, hogy messzemenően figyelembe véve az északi, illetve a közép- és a délolasz területeken alkalmazható jelöltállítási taktikákat, a Forza Italia északon a Liga jelöltjeinek javára, délen Fini embereinek javára szépen háttérbe húzódik, és erejét a pártlista minél nagyobb százalékának megszerzésére koncentrálja." Pankovits József: i. m. 83. o.

[140] Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 378–381. o.; Pankovits József: uo. 87–89. o.

[141] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 358.; 361–362. o.; Pankovits József: uo. 71–72.; 87–88.; 99. o. Az Olasz Szociális Mozgalom Nemzeti Szövetséggé történő átalakulása sajátos módon zajlott le. „Az 1994-ben ténylegesen is kormányra került jobboldali pártszövetség [Polo delle Libertá] egyik eleme már a Fini vezette új néven megalakult párt, az Alleanza Nazionale [AN] volt. 1995 januárjában Fini a Fiuggiban megtartott országos kongresszuson elérte, hogy az MSI-Dn mint párt csatlakozzék a választásokra létrehozott Nemzeti Szövetséghez [AN], s ezután e néven szerepeljen az olasz politikai palettán." Szabó Tibor: i. m. 144. o.

[142] Az 1996. évi választás eredményeit lásd Fábián György – Kovács László Imre: uo. 378–379. o.; Pankovits József: uo. 89–91. o.

[143] Fábián György – Kovács László Imre: uo. 359–361.; 363. o.

[144] A 2001. évi választás eredményeit lásd uo. 378–379. o.; Mario Caciagli i. m. pp. 1075.; 1087–1088. A szerzőpáros és a kézikönyv adatsora egymástól eltérően sorolta fel az Olajfa koalícióba tömörült pártokat. Az előbbiek szerint az Értékek Itáliája és az Európai Demokrácia is e szövetség tagja volt, a másik forrás viszont e két formációt önállóan induló politikai szervezetként tüntette fel. Ugyanakkor a kézikönyv az Itáliai Kommunistákat az Olajfa koalíció alkotóelemének tekintette, míg Fábián György és Kovács László Imre táblázata azt jelezte, hogy a szövetségtől függetlenül vettek részt a választási küzdelemben. Elemzésünkben a kézikönyv adatait fogadtuk el, azon törvényszerűség alapján, hogy az 1994–2001 között lebonyolított voksolásokon a koalíciók tagjai sokkal nagyobb valószínűséggel szereztek egyéni körzeti mandátumokat, mint az önállóan induló alakzatok. Azt pedig éppen a szerzőpáros táblázata mutatta be, hogy az Itáliai Kommunisták 10 (a kézikönyv szerint csak nyolc) egyéni választókerületben győztek, az Értékek Itáliája és az Európai Demokrácia pedig e szinten sem jutott képviselői helyhez.

[145] E számítások forrását lásd Fábián György – Kovács László Imre: uo.; Mario Caciagli: uo. Hasonlóan jellemezte egyébként a vegyes szisztéma hatását Fábián György és Kovács László Imre is. Ugyanakkor megjegyezték: „A választási rendszer reduktív hatása viszont jóval erősebb, mint az előző rendszeré, 7,21-ről 5,69-ra csökkenti az effektív pártszámot, ami 22%-os redukciót jelent. Ez duplája az előző periódus adatának." Fábián György – Kovács László Imre: uo. 370. o.

[146] Fábián György: Két választás Európában. A magyar választási rendszer a 2006-os magyar és olasz választás tükrében. *Politikatudományi Szemle,* 2006. évi 2–3. szám, 113–114.; 123–124. o.; Mario Caciagli: uo. pp. 1042–1043.

[147] A 2006. évi választás adatait lásd Mario Caciagli: uo. pp. 1076.; 1087–1088.

[148] Már a 2006. évi választást megelőzően felmerült az az elképzelés, hogy „a mérsékelt ex-kereszténydemokrata reformerek és a baloldali barátaik összefogásával Itáliában lehetőség nyílhat egy 35 százalékos vagy annál is nagyobb tömegre támaszkodó párt megalakításához. Ez a párt olyan erőkoncentrációt jelenthet, amely – amellett, hogy stabilan kormányozhat, komoly, átfogó modernizációs reformokat valósíthat meg – megállíthatja a baloldalnak elsősorban az OKP átalakulása óta tartó válságát." Pankovits József: i. m. 2010. 262. o. 2008-ban azonban az új párt „nem érte el a megcélzott 35 százalékot". Ennek okát D'Alema, a demokraták egyik vezetője abban látta, hogy „2008-ban a szavazók egyharmada távol maradt az urnáktól, ezért lett Berlusconiéknak 45 százalékuk: a tét, hogy az 55 százalékot a középbal oldalára állítsuk". Uo. 266–267. o.

[149] A 2008. évi választás adatait lásd Mario Caciagli: i. m. pp. 1076.; 1087–1088.

[150] http://en.wikipedia.org/wiki/Italian_general_election,_2013; A 2008. évi voksolás effektív választási és parlamenti pártszámára vonatkozó adatok forrása Mario Caciagli: uo.

[151] Szőcs László: Másodhegedűsből főszereplő. Szétszakadt a jobbközép, új párttal támogatja a koalíciót Angelino Alfano. *Népszabadság,* 2013. november 19. 8. o.

5. Az európai pártfejlődés sajátosságai

Eddigi elemzéseinkből egyértelműen kitűnik, hogy a modern európai történelemben az egyes irányzatok párttá szerveződését, fellendülését és hanyatlását sajátos szabályszerűségek jellemezték. Tartósan működő formációk először a klasszikus polgári forradalmakat követő restaurációs periódusokban jöttek létre, melyekben a politikai tagozódást az előző időszak radikális változásaihoz való viszony határozta meg. Legkorábban Angliában jelentek meg pártszerű képződmények, ahol, mint korábban már említettük, az 1670-es évek végétől álltak szemben egymással az abszolút monarchia helyreállítását követelő toryk és az uralkodói hatalmat korlátozni kívánó whigek. Előbbiek a dinasztikus uralom isteni eredetére, utóbbiak pedig a király és a nép közötti szerződés elméletére hivatkoztak, s bár a „dicsőséges forradalom" után a legitimációs viták fokozatosan eltűntek, a földtulajdonosok és az államegyház, illetőleg a pénzarisztokrácia és a kereskedőburzsoázia közötti gazdasági érdekellentétek miatt e kétpárti politikai tagozódás fennmaradt.

A kontinensen a pártfejlődés a francia forradalom utóhatásaként kezdődött meg, s szintén a radikális társadalmi változások eltérő értékelésével függött össze. A polgári államberendezkedés hívei, a liberálisok az 1789–1791 közötti időszak alkotmányos monarchiáját tekintették ideális kormányformának, s a lassú, ám folyamatos fejlődés eszméjét hirdették meg, míg a konzervatívok egyértelműen elutasították a haladás gondolatát, s a tradicionális intézmények megőrzését, illetőleg helyreállítását követelték. E két meghatározó jelentőségű irányzat a hagyományos és az új uralkodó csoportok társadalmi-gazdasági érdekellentétére épült. A liberalizmus a polgárosodó nemesség, a városi burzsoázia és a szabadfoglalkozású értelmiség érdekeit fejezte ki, míg a konzervativizmus a földbirtokos arisztokrácia, az egyház, valamint a hivatalnoki és a katonatiszti kar politikai törekvéseit fogalmazta meg.[1]

E törésvonal mentén pártszerű képződmények először természetesen Franciaországban, illetőleg a napóleoni hódítás elleni harc keretében Spanyolországban jöttek létre, s mindkét államban hamarosan a két alapvető irányzat széttagolódása is megkezdődött. A Bourbon-restauráció korában az ultraroyalisták váltak külön

a mérsékelt legitimistáktól, az 1830-as júliusi forradalom után pedig a pénzarisztokráciára támaszkodó liberálisok mellett jelent meg az ipari burzsoázia érdekeit képviselő balközép, illetőleg dinasztikus ellenzék. Szakadás következett be az abszolutizmus végleges bukása után a spanyol liberális mozgalomban is, mely az 1830-as évek közepétől mérsékeltekre és progresszistákra oszlott. E korszakban a szabadelvű tábor belső tagolódását elsősorban az idézte elő, hogy a bázisát képező társadalmi csoportok érdekközössége felbomlott. Míg a polgárosodó nemesség és a nagytőke az alkotmányos monarchia bevezetését követően már nem akart újabb változásokat, a gyártulajdonos burzsoázia, a szabadfoglalkozású értelmiség és a városi kispolgárság a politikai jogok további kiszélesítését követelte.[2]

Viszonylag korán megkezdődött a pártosodás az 1830-as forradalom nyomán függetlenné vált Belgiumban is, amit jórészt az ipari kapitalizmus gyors ütemű fejlődése idézett elő. Mivel az új ország eleve alkotmányos monarchiaként alakult meg, s tradicionális nemzeti dinasztiával sohasem rendelkezett, az 1846-ban létrejött liberális formáció nem egy konzervatív alakzattal, hanem helyi szerveződésekre épülő katolikus mozgalommal került szembe. Ily módon Belgiumban jelent meg az első felekezeti alapú politikai erő, amely azonban formálisan csak 1884-ben vált országos párttá.

Az 1848-as forradalmak előtt tehát a kontinensen csak Franciaországban, Spanyolországban és Belgiumban szerveződtek meg laza, pártszerű képződmények, s az előbbi két államban a konzervatívok és a liberálisok mellett a republikánusok is önálló irányzatként léptek fel. A „népek tavasza" aztán Hollandiában és Dániában is megindította a modern politikai szerkezet kiépülésének folyamatát. Németalföldön kezdetben sajátos négypártrendszer jött létre, melynek keretében a konzervatívok a korona előjogait védelmezték, a liberálisok a parlamentáris kormányforma bevezetéséért küzdöttek, míg a protestáns forradalomellenesek az előbbiekhez, a vallási egyenjogúságukért küzdő katolikusok inkább az utóbbiakhoz csatlakoztak. Dániában ettől eltérő struktúra alakult ki, mivel a mérsékeltek és a nacionalista, ejderdán szabadelvűek mellett egy parasztpárt csírái is megjelentek, előrevetítve, hogy a skandináv térségben a szabad földtulajdonos parasztok önálló politikai erővé válhatnak. Az 1849-es alkotmány elfogadása után ezek az alakzatok ugyan eltűntek, ám korai fellépésük hozzájárult ahhoz, hogy a skandináv országok közül először itt szilárdult meg a kifejlett pártrendszer.

A modern dán politikai szerkezet kialakulása 1870-ben, a jórészt paraszti bázisra támaszkodó liberális Venstre létrehozásával kezdődött, melyre válaszként a korona hívei, a földbirtokosok és az állami hivatalnokok még ugyanebben az évben megalapították a konzervatív Hoyre-t. Hasonló folyamat zajlott le 1882-ben Norvégiában is, a harmadik skandináv államban, Svédországban viszont a törvényhozás rendi tagozódásának eltörlése után, 1868-ban kizárólag a Farmerpárt szerveződött meg. E formáció aztán a védővámok körüli viták miatt 1888-ban kettészakadt, s a szabadkereskedelmi irányzat 1893-ban liberális, a protekcionista és a mérsékelt áramlat pedig 1899-ben konzervatív alakzattá változott át. A késői pártfejlődés

hátterében az húzódott meg, hogy az ipari forradalom csupán a XIX. század utolsó évtizedeiben érte el a térséget, először Dániát, s utána az északabbra fekvő két országot.

1848-ban a pártképződés a későbbi Németország, illetőleg Itália területén is megkezdődött, az egységes állam megteremtésének ekkori kudarca miatt azonban országos politikai szervezetek még nem jöhettek létre. E téren 1861 jelentett fordulópontot, amikor az új olasz államban megszerveződött a Destra (Jobb) és a Sinistra (Bal), Poroszországban pedig az óliberálisoktól különvált a Haladáspárt, mely a kispolgári demokratákat is magába foglalva éles politikai konfliktusba került az abszolutizmus maradványait védő konzervatívokkal. A német egység létrehozásának folyamatában aztán e kételemű struktúra széttagolódott, s a korabeli Európa legbonyolultabb pártszerkezete alakult ki.

A klasszikus kétpártrendszer a legfejlettebb európai államokban már a XIX. század első felében az oligarchikus berendezkedéssel elégedetlen baloldali liberálisokkal, illetőleg radikálisokkal egészült ki. Ez az irányzat a polgári forradalom politikai, citoyen mozzanatának következetes megvalósítását igényelte, s az idő előrehaladtával szociális reformokat is követelt, a gazdasági viszonyokba történő széles körű állami beavatkozást azonban elvetette. Radikális párt legkorábban az 1820-as években Nagy-Britanniában jött létre, s bázisát a gyártulajdonos burzsoák, mindenekelőtt a manchesteri szabadkereskedők alkották. E formáció azonban, részleges választási sikerei ellenére, hosszabb távon nem maradt fenn, mivel 1859-ben beolvadt a whig pártba. A kontinensen a baloldali liberális, illetőleg a radikális demokrata irányzat is elvileg a francia forradalom meghatározott szakaszaihoz kötődött, a girondizmusban vagy a jakobinizmusban látva törekvései előképét. Lajos Fülöp polgárkirályságának időszakában a mérsékelt, illetőleg a szocialista-demokrata republikánusok képviselték e két áramlatot; szerveződéseik különféle titkos társaságokból alakultak ki, s a rendkívül korlátozott választójog ellenére parlamenti székeket is szereztek. Az 1851 decemberében végrehajtott bonapartista államcsíny után e pártok eltűntek, hasonlóan az 1848–1849-es német forradalom radikálisaihoz, akik szintén sikertelenül próbálkoztak a polgári demokratikus berendezkedés bevezetésével.

Stabil, a politikai szerkezet állandó elemévé váló radikális formációk csak jóval később, a XIX. század utolsó negyedében és a XX. század elején jöttek létre. Franciaországban ez az áramlat az 1870-es évek végén különült el a mérsékeltebb republikánusoktól, míg Hollandiában az 1888. évi választás előtt, Dániában pedig 1905-ben vált ki a hatalmon levő Liberális Unióból, illetőleg Reformer Venstre-ből. 1877-ben, majd 1895-ben szerveződött meg az olasz radikális, illetőleg köztársasági párt is, melyek szintén rendelkeztek parlamenti képviselettel.

A történelmi idő előrehaladtával azonban nemcsak a bal-, hanem a jobboldali liberálisok is távoztak anyaszervezetükből. E változás 1866-ban Poroszországban kezdődött, amikor a Haladáspártból kiváltak a nemzeti szabadelvűek, elfogadva a németek „felülről" történő egyesítését. 1885-ben a brit liberális pártban az ír au-

tonómia körüli viták okoztak szakadást, ezt követően pedig több kisebb államban alakított a konzervatív szárny önálló pártot. Norvégiában 1888-ban, Dániában pedig 1892-ben távoztak a Venstre-ből a mérsékeltek, míg 1894-ben Hollandiában hozták létre a „fontolva haladók" a Szabad Liberális Ligát. A szakadásokat konkrét politikai konfliktusok idézték elő, hátterükben azonban mindenhol az húzódott meg, hogy a nagyburzsoázia akkor már egyértelműen integrálódott a kiváltságosok hagyományos rendjébe.[3] Később aztán a brit és a norvég mérsékelt liberálisok beolvadtak a konzervatív formációba, míg dán és holland testvérpártjuk újra egyesült az anyaszervezettel, mely fokozatosan a politikai spektrum jobboldalára került át.

A klasszikus liberalizmus széttagolódása szorosan összefüggött azzal, hogy a XIX. század utolsó harmadában – mint erre korábban már utaltunk – Európában mindenhol megjelentek a munkásosztály érdekeit képviselő szociáldemokrata, illetőleg szocialista pártok. Megszerveződésük jórészt egy elhúzódó gazdasági válság, az 1873–1896 közötti ún. nagy depresszió időszakában ment végbe, megerősödésük azonban – az élenjáró Németország kivételével – csak valamivel később, a századforduló táján kezdődött meg. Az 1870-es évek közepén ilyen formáció a Második Birodalmon kívül csupán Dániában működött, 1879-et követően viszont egymás után alakultak meg a munkásbaloldal pártjai, melyeket 1889-től a II. Internacionálé fogott össze. E politikai szervezetek gyorsan növekvő tagsággal és tagolt, hierarchikus apparátussal rendelkeztek, megteremtve a modern tömegpárt intézményét. Fellépésük nyomán az addig inkább klubszerűen működő konzervatív, liberális és radikális formációk is arra kényszerültek, hogy országos hálózatot hozzanak létre és bürokratizálódjanak. Tömegpárttá válásukhoz egyébként a választójog kiterjesztése is hozzájárult, amit, mint ezt korábban már kifejtettük, leghatározottabban éppen a szociáldemokraták követeltek.

Az 1870-es évek más szempontból is fordulópontot jelentettek a politikai szerkezet fejlődésében. A tömegdemokrácia első csíráinak hatására felekezeti alapon nyugvó politikai-vallási mozgalmak jöttek létre, noha megalakulásukat a pártokkal és a választásokkal ez idő tájt teljes mértékben szemben álló római katolikus egyház egyértelműen ellenezte. Belgiumtól eltekintve, ahol a jobboldal eleve vallási bázison szerveződött meg, ilyen formációt először a német katolikusok hívtak életre, a Centrumpárt mögé felsorakoztatva a nyugati, illetőleg a déli területek burzsoáziáját, parasztságát és munkásosztályát a bismarcki kormányzattal szemben. 1878-tól kezdve Hollandiában tömegpártokká szerveződtek a felekezeti formációk, melyek a hanyatló, majd eltűnő konzervatívok helyét foglalták el, s Ausztriában és Olaszországban is fokozatosan a keresztény politikai szervezetek váltak a jobboldal meghatározó erejévé. E fordulat hátterében az húzódott meg, hogy ezen államok konzervatív alakzatai alapvetően a földbirtokos arisztokrácia, a hivatalnoki és a katonatiszti kar, valamint egyes nehézipari tőkés érdekcsoportok támogatását élvezték, s így alkalmatlannak bizonyultak arra, hogy a választójogi reformok nyomán megnövekedett számú szavazóra lényeges befolyást gyakoroljanak. Ugyanakkor az új választók jelentős hányada, különösen a birtokos parasztság, ragaszkodott

tradicionális gazdálkodási és életformájához, amit elsősorban a vallási értékrend fejezett ki. A felekezeti pártok mindenekelőtt e bázis voksait nyerték el, míg a bizonyos fokig modernizáló kereszténységszocialista mozgalmak az ipari munkásság és a szegényebb városi kisárutermelők számára kívántak alternatívát nyújtani a szociáldemokráciával szemben.[4] Hosszabb távon meghatározó jelentőségűvé e funkciójuk vált. Belgiumban és Hollandiában, majd a II. világháború után (Nyugat-) Németországban és Olaszországban, ahol a jobbközép pólust keresztény pártok uralták, a baloldal általában jóval gyengébben szerepelt, mint a három skandináv államban, melyekben a hagyományos konzervatív szerveződések fennmaradtak, s felekezeti formációk (mint például Norvégiában a Keresztény Néppárt) viszonylag későn jöttek létre. E különbség hátterében elsődlegesen az osztályszavazás eltérő erőssége húzódott meg; míg a felekezeti pártok hosszú időn keresztül jelentős számú munkás voksát is elnyerték, a világi bázisú jobboldali politikai erők erre általában alkalmatlannak bizonyultak.

Ebben az időszakban a politikai-vallási mozgalmak mellett etnikai kisebbségi formációk is létrejöttek, mindenekelőtt a sok nemzetiséget összefogó Németországban, illetőleg Ausztriában. Már közvetlenül a császárság megalakulása után dán és lengyel, majd elzászi képviselők jelentek meg a Reichstagban, s tulajdonképpen nemzetiségi jellegűnek tekinthetjük a hannoveri Welf-pártot is, mely a szászoknak a régi dinasztiához való hűségét és poroszellenességét fejezte ki. E szerveződések jelentős szerepet játszottak a korai német politikai szerkezet szétaprózódásában, Ausztriában pedig a XIX. század végétől kizárták szilárd parlamenti többség létrehozását. Nyilvánvalóan nemzeti jellegű szervezet volt az Ír Nacionalista Párt is, mely az 1884-es brit választójogi reform után fontos alsóházi szereplővé vált.[5]

Végezetül – a tömegdemokrácia kifejlődése nyomán – a századforduló idején önálló parasztpártok is megjelentek, melyek elsődlegesen az agrártermelők gazdasági érdekeit képviselték. Ha a skandináv államok előbb már említett liberális színezetű szerveződéseitől eltekintünk, ilyen formációk először Németországban alakultak meg, tovább növelve a politikai struktúra szétaprózódását. Paradox módon az 1910-es évek első felében Svédországban és Norvégiában is létrejöttek Farmer-, illetőleg Agrárliga néven önálló parasztpártok, jelezve a skandináv liberális alakzatok társadalmi bázisának bizonyos fokú módosulását.

A klasszikus kételemű szerkezetek széttagolódása a XIX. században mindenhol a relatív, illetőleg az abszolút többségi rendszer keretében ment végbe, egyértelműen igazolva, hogy e folyamat már jóval az arányos képviselet elvének bevezetése előtt megkezdődött. A pártképződést elsődlegesen a társadalomstrukturális törésvonalak határozták meg, a tömegdemokrácia kifejlődését követően pedig a vallási és az etnikai megosztottság is új formációk létrejöttét idézte elő. Ugyanakkor a politikai szerkezet alakulását bizonyos fokig a választási rendszer is befolyásolta, hiszen a kétfordulós szisztéma inkább kedvezett a szétaprózódásnak, mint a relatív többségi formula, amit Németország, Franciaország és Hollandia, illetőleg Nagy-Britannia és Svédország eltérő fejlődési útja világosan mutat.

Az I. világháborút követően újabb irányzatok jelentek meg az európai politikai színtéren. A legjelentősebb változás az volt, hogy a szovjet-orosz forradalom hatására 1918–1923 között mindenhol kommunista pártok jöttek létre, melyek már rövid távon a társadalom szocialista átalakítására törekedtek. E formációkat általában a reformista politikával szakító szociáldemokrata balszárny alakította meg, Franciaországban azonban a mérsékeltek kényszerültek távozásra, a norvég Munkáspárt pedig nevének megváltoztatása nélkül csatlakozott átmenetileg a III. Internacionáléhoz. Sajátos módon szerveződött meg a kommunista mozgalom Hollandiában és Svédországban is. Mindkét államban az 1909-ben, illetőleg 1917-ben szakadás útján létrejött baloldali szociáldemokrata alakzatok képezték az új párt bázisát, jelezve, hogy ezekben az országokban a mérsékelt és a radikális szárny különválása már az októberi szocialista forradalom előtt megkezdődött.[6]

Átmenetileg tovább növelték a politikai szerkezet széttagolódását a kommunista mozgalmon belüli szakadások, melyek jórészt a nyugat-európai formációk „bolsevizálásával", illetőleg a III. Internacionálé 1929-ben meghirdetett „osztály osztály ellen" politikájával függtek össze. 1923-ban, mint erre korábban már utaltunk, a norvég Munkáspárt kilépett a világforradalmi szervezetből, s balszárnya ezt követően alapította meg a Kommunista Pártot. Egy év múlva a svéd formációból váltak ki a baloldali szocialisták, akik aztán 1926-ban visszatértek a Szociáldemokrata Munkáspártba. Igazán jelentős változás 1929-ben következett be, amikor a holland és a svéd kommunista szervezet kettészakadt, a viszonylag széles bázissal rendelkező francia alakzat szakadárai pedig Proletár Egység néven új politikai erőt hoztak létre. Talán nem véletlen, hogy e szétválások azokban az országokban mentek végbe, melyekben a kommunista párt az általánostól eltérő, sajátos módon alakult meg.

Szintén az I. világháború után jelentek meg a szélsőjobboldali, nemzetiszocialista, fasiszta, illetőleg keresztény rendi jellegű formációk, melyek a katonai vereség, illetőleg a szovjet-orosz és a polgári demokratikus forradalmak ellenhatásaként a tradicionális berendezkedést a fajelméletre, a nemzeti elvre és a vallásos értékrendre alapozva kívánták megőrizni vagy helyreállítani. Bázisukat ennek megfelelően elsősorban a kisárutermelő és hivatalnoki középrendek alkották, ám befolyásukat más társadalmi csoportokra is kiterjesztették. Először 1919-ben Németországban jött létre ilyen formáció, a Nemzetiszocialista Munkáspárt, mely kezdettől fogva háborús revánsra és a demokratikus köztársaság megdöntésére törekedett.[7] Rövidesen Itáliában is megalakult a Fasiszta Párt, nem függetlenül attól, hogy az ország egyes térségeiben föld- és gyárfoglalások történtek, illetőleg a kormányzat a versailles-i békerendszerben nem tudta a „nemzeti" érdeket igazán érvényesíteni. Portugáliában is ez idő tájt jelent meg az első szélsőjobboldali jellegű szerveződés, a luzitán integralista mozgalom, amely azonban, az abszolút monarchia restaurálására törekedve, még közel állt a hagyományos konzervativizmushoz. Modernebb, az olasz fasizmust mintának tekintő formáció Nemzeti Szövetség néven 1930-ban alakult meg, s az 1932–1974 közötti időszakban egyértelműen monopolizálta a kormányzati hatalmat.

Sajátos utat járt be a szélsőjobboldal Spanyolországban, ahol 1923-ban pártok nélkül működő prefasiszta diktatúrát vezettek be, s csak utólag, fél évvel később hozták létre rendelettel a Hazafias Szövetséget. Ilyen körülmények között e pólus tömegpártjai is csak a katonai kormányzat bukása után jöhettek létre. Először 1931-ben a német mintát követő nemzeti szindikalista mozgalom szerveződött meg, majd 1933-ban kisebb monarchista csoportok összefogásával megszületett a falangista formáció. E két irányzat 1934-ben egyesült, s a polgárháborút követően 36 éven keresztül a jobboldali autoritárius diktatúra politikai bázisát alkotta. Valamelyest fasiszta színezete volt a szintén 1931-ben létrejött Spanyol Jobboldal Autonomista Szövetségének is, amely azonban később a mérsékelt republikánusokhoz közeledve elfogadta a köztársaság alkotmányos berendezkedését.[8]

A pólus nemzetiszocialista változata az 1929–1933-as világgazdasági válság hatására vált európai szintű politikai irányzattá, melynek térnyeréséhez aztán a nácik németországi hatalomra kerülése is nagymértékben hozzájárult. Ilyen formáció nemcsak a Benelux államokban és Ausztriában, hanem a krízist sikeresen kezelő skandináv országokban is megjelent, ez utóbbi térségben azonban csak csekély támogatottsággal rendelkezett. Új Erő elnevezéssel a nemzetiszocialisták Nagy-Britanniában is pártot alapítottak, ám itt társadalmi bázisuk teljesen hiányzott.

Közvetlenül az I. világháború után más, marginális jelentőségűnek tekinthető alakzatok is feltűntek az európai politikai szerkezetben. Számos államban, mint például Belgiumban, Hollandiában, Németországban és Olaszországban Gazdasági Párt, Társadalmi Párt vagy Középosztály Párt elnevezéssel olyan liberális színezetű formációk jöttek létre, melyek a kisburzsoázia, illetőleg a kisárutermelő középrendek érdekeit képviselték. Emellett a háborúban részt vett országok egy részében a veteránok önálló politikai szervezeteket alakítottak, melyek a harcok lezárultát követő első két választáson a törvényhozásba is bekerültek. Ezen általános tendenciák mellett, mint korábban már említettük, Hollandiában folytatódott a felekezeti formációk további széttagolódása; 1918-ban létrejött a szélsőségesen konzervatív kálvinista Megreformált Politikai Párt, 1922-ben az Új Reformált Állampárt, 1925-ben pedig a Római Katolikus Néppárt.

A politikai struktúra új elemeinek megjelenése időben egybeesett az arányos képviseleti elv általános elterjedésével, azt a látszatot keltve, hogy a növekvő mértékű széttagolódást a választási reformok idézték elő. Valójában e szisztéma hatása csak annyiban érvényesült, hogy az új pártok számára néhány képviselői helyet biztosított a parlamentekben, alig befolyásolva a korábban kialakult politikai alapszerkezetet. Kivételt ez alól csak Németország képezett, ahol a szélsőjobboldal és a radikális bal együttesen már 1924-ben a mandátumok csaknem egyötödét megszerezte, a gazdasági világválság idején pedig a pártok erősorrendjében az első, illetőleg a harmadik helyet foglalta el. Emellett a kommunisták Franciaországban és az 1930-as évek közepétől Spanyolországban rendelkeztek érdemi befolyással, ahol a választásokat nem az arányos képviselet elve alapján, hanem az abszolút, illetőleg a minősített relatív többségi rendszer keretében bonyolították le. Legjobb eredmé-

nyüket e két országban 1936-ban, a Népfront alkotóelemeként érték el, 72, illetőleg 17 mandátumot szerezve. Viszonylagos sikerüket tehát a széles körű baloldali összefogás magyarázza, amihez a választási szisztéma csak annyiban járult hozzá, hogy az egyes pólusok pártjainak összefogására ösztönzött.

A II. világháborút közvetlenül követő időszakban új formációk csak kivételesen jöttek létre, a korábbi pártszerkezet azonban érzékelhetően átrendeződött. Olaszország kivételével mindenhol eltűntek a szélsőjobboldali értékrendet nyíltan vállaló pártok, miközben átmenetileg megerősödtek az ellenállásban meghatározó szerepet játszó kommunisták. A hidegháború kezdetétől aztán befolyásuk fokozatosan visszaszorult, Olaszországban és Franciaországban azonban a kelet-közép-európai államszocializmus összeomlásáig széles körű támogatottsággal rendelkeztek. Néhány államban a jobbközép póluson is jelentős változás következett be; a vallási-politikai mozgalmak mellett modern, az egyházaktól fokozatosan távolodó kereszténydemokrata formációk szerveződtek meg, illetőleg korábbi felekezeti alakzatok ilyen jellegű pártokká alakultak át. Ez az irányzat átmenetileg még Franciaországban is meghatározó kormányzati szereplővé vált, ahol 1945 előtt a politikai katolicizmust a monarchista, illetőleg a mérsékelt republikánus erők jelenítették meg.[9]

E viszonylagos stabilitást fejezte ki Stein Rokkan „befagyási" elmélete, amely szerint az európai politikai rendszereket évtizedek óta ugyanazok a pártok uralják. Az 1950-es évek végétől azonban e mozdulatlanság megszűnt, amit kezdetben főként új baloldali formációk megjelenése idézett elő. Először 1957-ben hozták létre korábbi holland szociáldemokraták és kommunisták a Pacifista Szocialista Pártot, majd 1959-ben a Dán Kommunista Pártból kizárt „revizionisták" alakították meg a Szocialista Néppártot. E folyamat következő állomásaként 1961-ben a norvég Munkáspártból távozott a baloldal, s a kormányba való belépés hatására 1964-ben az olasz szocialistáknál is hasonló jellegű szakadás következett be. A hagyományos szociáldemokrata, illetőleg kommunista formációkat érintő változások után a kiválási sorozat a dán Szocialista Néppártot is elérte; radikális szárnya 1967-ben megalapította a Baloldali Szocialista Pártot, tovább növelve a pólus széttagolódását. Mindezen alakzatok a létrejöttüket követő első választáson bekerültek a törvényhozásba, szemben az 1972-ben megszerveződött holland szocialistákkal, akik először csak 1994-ben jutottak képviselői helyekhez.

E baloldali pártok sajátos helyet foglaltak el a politikai spektrumban. Elutasították a polgári társadalomba mindinkább betagolódó szociáldemokrata irányvonalat, ám szembekerültek a tradicionális kommunista mozgalommal is. A munkásosztály hagyományos követeléseit emberi jogi tematikával egészítették ki, s ennek keretében szorosan együttműködtek a feminista s más hasonló jellegű szerveződésekkel. Demokratikus szocialista elképzeléseiket ugyan nem tudták érvényesíteni, ám a politikai szerkezet stabil elemeivé váltak, s a kelet-közép-európai rendszerváltások után önállóan vagy később létrejött újabb formációk keretében egyre jelentősebb szerephez jutottak a baloldalon.

A struktúra viszonylagos mozdulatlanságát, „befagyását" a regionális és etnikai alapú szerveződések súlyának növekedése is oldotta. Mint korábban már többször is említettük, ilyen alakzatok a XIX. század utolsó harmadában, majd az I. világháború után is felléptek, jelentősebb befolyással azonban csak az 1960-as évektől rendelkeztek. E téren Belgium játszott vezető szerepet, ahol a flamand-vallon törésvonal nemcsak új formációk megjelenését alapozta meg, hanem az 1968–1978 közötti időszakban a három történelmi pártot is kettészakította. Erősödtek az ilyen jellegű alakzatok Nagy-Britanniában és Olaszországban is, ez idő tájt azonban még viszonylag csekély támogatottságot élveztek.

A pártrendszer „befagyásának" időszaka az 1970-es évek elején végérvényesen lezárult. Ekkor megtorpant a két- és fél évtizedes gazdasági fejlődés, és a negyedik Kondratyev-ciklus ereszkedő ága a száz évvel korábbi nagy depresszióhoz hasonló válságjelenségeket idézett elő, melyek egyben a globalizált liberálkapitalizmus korának kezdetét is jelentették. Az új történelmi periódusban mind a bal-, mind a jobboldali póluson számottevő változások zajlottak le, európai léptékben újraindítva a pártrendszer széttagolódásának folyamatát.

A baloldalon az egyik jelentős változás az volt, hogy az Olasz Szocialista Párt 1947-ben történt szakadása óta első alkalommal nem a radikálisok, hanem a mérsékeltek távoztak sorozatosan a szociáldemokrata formációkból. Sajátos módon e folyamat is Hollandiában kezdődött; 1970-ben a Munkapártból kiváltak a politikai irányvonalat túlzottan baloldalinak vélő demokratikus szocialisták, s ezt követően 10 éven keresztül önálló erőként vettek részt a törvényhozás munkájában. Hasonló szakadás ment végbe 1973-ban Dániában, ahol a távozó centrumdemokraták egyértelműen a politikai középen helyezkedtek el, s 2001-ig képviselettel rendelkeztek a parlamentben. Szintén 1970-ben a luxemburgi Szocialista Munkáspártból lépett ki a jobbszárny, létrehozva a Szociáldemokrata Pártot, mely aztán 1984-ben beolvadt a keresztényszociális formációba. Végezetül 1981-ben a brit Labour is kettévált; az átmeneti baloldali fordulatot elutasító mérsékeltek itt is Szociáldemokrata Pártot hívtak életre, mely később választási szövetséget kötött a liberálisokkal, majd egyik szárnya 1988-ban egyesült velük.

Az általános európai tendenciával ellentétben a szegfűs forradalom után Portugáliában a baloldali irányzatok váltak le a Szocialista Pártról. 1974 decemberétől három hullámban távoztak a vezetéssel elégedetlen csoportok, kísérletet téve arra, hogy önálló alakzatként vegyenek részt a politikai küzdelemben. Hosszabb távon azonban egyikük sem maradt fenn, mivel a kiélezett helyzetben a baloldali szavazók voksainak túlnyomó többsége a polgári demokráciát konszolidáló szocialisták és a permanens forradalmat támogató kommunisták között oszlott meg.

Változást jelentett e póluson a szélsőbaloldali erők megszerveződése is. Először még 1958-ban Franciaországban jelent meg ilyen alakzat, európai léptékű fellépésük azonban csak az 1968-as diákmegmozdulások után következett be. Olaszországban a Kommunista Pártból vált ki a radikális balszárny, máshol maoista és trockista formációk alakultak meg vagy épültek újjá. E mozgalmak azonban csak

kivételesen kerültek be a törvényhozásba, tagjaik és szimpatizánsaik egy része pedig később a környezetvédő pártokhoz csatlakozott.[10]

Az 1970-es évektől létrejövő zöld pártok többsége éppúgy kötődött a diákmegmozdulások szellemi örökségéhez, mint egykor a liberálisok a francia forradalom első, mérsékelt szakaszához. Az ún. posztmateriális értékek mentén szerveződő környezetvédő mozgalmak ugyanis nemcsak ökológiai, hanem a bázisdemokrácia elvére épülő átfogó társadalompolitikai programot is hirdettek, átvéve 1968 követelései közül azokat, amelyek forradalom nélkül is megvalósíthatónak tűntek. Ilyen formációk először Nagy-Britanniában, Nyugat-Németországban és a flamand-vallon törésvonalhoz igazodva Belgiumban szerveződtek meg, az 1980-as évtizedben pedig valamennyi polgári demokratikus berendezkedésű európai államban megjelentek. Egy részük, nyíltan vállalva történelmi eredetét, a politikai spektrum baloldalán helyezkedett el, másik csoportjuk viszont inkább a centrumhoz közeledett, s a mérsékelt szociáldemokraták, illetőleg a liberális erők vetélytársává vált. E megosztottság az Európai Parlamentben jelenleg is érvényesül, ahol a környezetvédő pártok a Zöldek, illetőleg az Európai Baloldal-Északi Zöld Baloldal frakciójában foglalnak helyet.

A mediterrán térségben az ökológiai mozgalmak jórészt a hagyományos baloldali pártokkal működtek együtt. Olaszországban a Zöldek Föderációja az átfogó választási koalíciók megszerveződése óta a Progresszistákhoz, az Olajfához, majd az Unióhoz, az utóbbi két választáson A Baloldal – A Szivárványhoz, illetőleg a Civil Forradalomhoz csatlakozott, míg Portugáliában a környezetvédők immár negyedszázada a kommunistákkal szövetségben indulnak a választásokon. Némiképp hasonló helyzet alakult ki Franciaországban is, ahol a nemzetgyűlésbe csak 1997-ben bekerült Zöldek az akkor létrejött ötpárti baloldali kormány egyik összetevőjét képezték.

Hollandiában és Dániában az ökológiai mozgalmak nem egyszerűen kötődnek a baloldalhoz, hanem annak új, radikális szárnyát alkotják. Mindkét államban pártegyesülések révén 1989-ben olyan új alakzat jött létre, a Zöld Baloldal, illetőleg a Vörös-Zöld Egységlista, amely teljesen kiszorította a politikai szintérről a klaszszikus környezetvédőket. 2013-ban Dániában e helyzet megváltozott, amikor a Radikális Venstre-ből kivált zöld irányzat Alternatíva néven új pártot alapított, mely 2015-ben bekerült a törvényhozásba. Egy másik skandináv országban, Norvégiában sem az ökológiai formáció, hanem az arculatot váltó Centrumpárt képviseli a parlamentben a posztmateriális értékeket, melybe emiatt a Zöldek csak 2013-ban, s akkor is mindössze egyetlen képviselővel jutottak be.

A politikailag legtekintélyesebb ökológiai mozgalom, a német Zöldek eleinte a szociáldemokrácia vetélytársaként léptek fel, majd fokozatosan közeledtek e párthoz, s az ezredforduló előtt koalíciós partnerekké váltak. Ugyanakkor az elmúlt években a környezetvédő formáció a jobbközép pólus felé is nyitott. Tartományi szinten már alkottak koalíciót a kereszténydemokratákkal, s elvileg országos szinten sem kizárt egy ilyen szövetség lehetősége. Legvalószínűbbnek mégis az tűnik,

hogy hosszabb távon fennmarad a szociáldemokrata-zöld együttműködés, miközben a környezetvédő párt, avantgárd jellegét végleg elvesztve, a jobbközép és a liberális beállítottságú szavazók számára is elfogadhatóvá válik.

A két belga ökológiai formáció szintén a mérsékelt baloldaltól vonzott magához szavazókat, majd megerősödve kormányzati koalíciós megállapodást kötött a szocialistákkal és a liberálisokkal. Svédországban a Zöldek eleinte mindkét pólustól távol tartották magukat, ezt az álláspontjukat azonban az 1990-es években feladták, s kívülről támogatták a kisebbségi szociáldemokrata kabinetet. Legsajátosabban Nagy-Britanniában alakult a környezetvédők pozíciója, ahol – talán a relatív többségi szisztéma következtében – csak 2010-ben jutottak be a parlamentbe, a helyi politikai szintéren és az Európai Unióban azonban régóta viszonylag jelentős szerepet játszanak.[11]

Mint előbb már jeleztük, a politikai spektrum baloldalát bizonyos fokig a kelet-közép-európai rendszerváltások is átrendezték. A globalizált liberálkapitalizmus kifejlődése, s ezzel összefüggésben az államszocialista berendezkedések válsága, majd összeomlása a nyugati kommunista pártok egy részének megszűnéséhez, illetőleg átalakulásához vezetett. A csekélyebb támogatottságú formációk közül a belga és a brit eltűnt a politikai közéletből, a holland és a dán pedig, mint ezt korábban már említettük, részt vett a Zöld Baloldal, illetőleg a Vörös-Zöld Egységlista létrehozásában, s tagsága ezt követően az új szervezeti keretek között folytatta tevékenységét. A svéd kommunisták 1991-től Baloldali Pártként működtek tovább, irányvonalukban hasonulva dán és norvég testvérszervezeteikhez. Nyugat-Európa legsikeresebb kommunista formációja, az olasz, mint ezt korábban részletesebben tárgyaltuk, 1991-ben szociáldemokratizálódott, majd 2007-től a centrum felé fordulva egy középbal szervezetben oldódott fel. Az átalakulás során kivált Kommunista Újjászületés, s a később abból kiszakadt Itáliai Kommunista Párt, a fennmaradt francia és portugál formációhoz hasonlóan, európai, modernizálódott irányvonalat követ, míg a görög alakzat, a kontinensen egyedüliként, ragaszkodik az ortodox leninista doktrínához.

A világgazdasági ciklusváltás a politikai spektrum jobboldalán is érzékelhető változásokat idézett elő, nem függetlenül attól, hogy az elhúzódó válság kezdetektől összefonódott a jóléti állam ellen irányuló, neoliberális-neokonzervatív indíttatású támadásokkal. Norvégiában és Dániában ezek élére az adózásellenes Anders Lange Párt, illetőleg a Haladás Párt állt, melyek viszonylag széles közép- és kispolgári bázisra támaszkodtak. Röviddel megalakulásuk után, 1973-ban mindkét formáció bekerült a törvényhozásba, jelentősen átrendezve a parlamenten belüli, több évtizedes erőviszonyokat.[12] A két alakzat egyébként ellentétes politikai pályát futott be. Míg a norvég Anders Lange Párt, mely később szintén a Haladás Párt nevet vette fel, kisebb hullámzásokkal fokozatosan erősödött, s 1997-től a formációk rangsorában a második-harmadik helyet foglalta el, dán testvérszervezete e kiemelkedő pozíciót azonnal megszerezte, ám befolyása az 1970-es évek végétől hanyatlott, s szerepkörét végül is az 1995-ben belőle kivált Néppárt vette át. Mindkét alakzat

irányvonalában később egyre nagyobb hangsúlyt kapott a bevándorlásellenesség, mely a harmadik skandináv állam, Svédország szélsőjobboldali pártjait, az 1990-ben létrejött Új Demokráciát, majd a XXI. századi Svéd Demokratákat kezdettől jellemezte. E szélsőjobboldali pártcsaládhoz Hollandiában is több szerveződés tartozott. Először e póluson a Centrumpárt jelent meg, majd az ezredfordulót követően helyére az Élhető Hollandia, az abból kivált Pim Fortuyn-lista, végezetül pedig a jelenleg is működő Szabadságpárt lépett. Talán nem véletlen, hogy ezek a formációk a legfejlettebb jóléti államokban alakultak meg, s a svéd pártok kivételével gazdaság- és társadalompolitikai irányvonalukat a konzervatív liberális értékrend határozza meg.[13]

A legutóbbi választáson egyébként ezek az alakzatok jelentős mértékben megerősödtek. 2014 szeptemberében a Svéd Demokraták a formációk rangsorában a harmadik, 2015 júniusában pedig a Dán Néppárt a második helyet foglalta el, s a 2015. májusi brit voksoláson a részben hasonló jellegű Függetlenségi Párt is, megelőzve a liberális demokratákat, szavazataránya alapján a harmadik politikai erővé vált. Sikerükhöz nagymértékben hozzájárult a menekültek egyre növekvő száma, az iszlám terrorizmus állandósulása és az Unió egyes válságjelenségei miatt terjedő euroszkepticizmus.

Az 1973-as trendfordulót követően egyes országokban a hagyományos szélsőjobboldal is feléledt, kiegészítve programját a modernebbnek tűnő idegenellenességgel. E formációk közül először a francia Nemzeti Front vált igazán jelentős politikai erővé, majd 1986-tól a liberális eredetű Osztrák Szabadságpárt is ilyen jellegű szerveződéssé alakult át. Nyugat-Németországban az 1960-as évek közepén létrejött Nemzeti Demokrata Párt viszonylag nyíltan náci irányvonalat követett, s az újraegyesítés időszakában fellépő Republikánusok, majd az ezredforduló előtt megjelent Német Népi Unió szintén a tradicionális szélsőjobboldal ideológiáját képviseli. Ebben az államban azonban, Franciaországgal és Ausztriával ellentétben, a történelmi előzmények lényegében kizárják e formációk megerősödését, amihez az is hozzájárul, hogy a kereszténydemokraták helyi szinten is elzárkóznak a velük való együttműködéstől.

Belgiumban és Olaszországban a nemzeti-regionális ellentétek játszottak döntő szerepet új szélsőjobboldali pártok megjelenésében. A Flamand Blokk, illetőleg utódszervezete egyértelműen az önálló Flandria megteremtésére törekszik, s hosszú ideig szeparatista tendenciák jellemezték az Északi Liga politikai irányvonalát is. Olaszországban egyébként e póluson az általános európai trenddel ellentétes folyamat is lezajlott. 1995-ben, mint ezt korábban már részletesebben is tárgyaltuk, az Olasz Szociális Mozgalom, szakítva neofasiszta értékrendjével, Nemzeti Szövetséggé alakult át, s partnerként csatlakozott az új jobboldal sajátos alakzatához, a Forza Italiához. Ez utóbbi párt, mely a kereszténydemokrácia szétesése utáni vákuumban szerveződött meg, új minőséget képvisel; irányvonalában a konzervatív liberalizmus, a katolicizmus és a klasszikus, amerikai és francia eredetű kispolgári

populizmus elemei keverednek, s ideológiájában meghatározó szerepet játszik az antikommunizmus.[14]

Az elmúlt években, nem függetlenül a 2008–2009-es világgazdasági recessziótól, Olaszországban a pártfejlődés két új formája jelent meg. Egyrészt nagytőkésekből, vezető menedzserekből és magas státuszú értelmiségiekből álló think tank-intézmények egyes politikai formációk részévé váltak, illetőleg önálló párttá alakultak át. E szerveződések, a változás és a jó kormányzás jelszavával, átfogó reformokat hirdettek meg, melyek elsődlegesen az állam gazdasági szerepvállalásának csökkentésére, a költségvetési kiadások radikális visszafogására, s ezzel összefüggésben a tartós államháztartási egyensúly elérésére irányultak. Másrészt az egyes ideológiai áramlatok most már nemcsak különféle választási koalíciókban, hanem eszmeileg heterogén önálló pártokban jelennek meg, melyek folyamatosan átrendeződnek. E jellegzetességük 2013-ban nyilvánvalóan megkönnyítette a nagykoalíciós kormány létrehozását, ám egyben elmossa a pártok közötti határvonalakat, erősítve az antipolitikai protesztmozgalmakat. Jelenleg nem foglalhatunk állást abban a kérdésben, hogy e fejlemények kizárólag az olasz pártszerkezetet jellemzik-e, vagy későbbi, általánosabb európai tendenciák kezdeteként értelmezhetők.

A II. világháború után, s különösen az 1970-es évek óta lezajlott széttagolódás ellenére az európai pártszerkezetet folyamatosan a XIX. század három nagy áramlata, a konzervativizmus (illetőleg az azt részben felváltó kereszténydemokrácia), a liberalizmus és a szociáldemokrácia uralja, s e téren hosszú ideig csak annyi változás történt, hogy mind a gyakorlati politika, mind az értékrendek síkján ezek az irányzatok bizonyos fokig közeledtek egymáshoz. E folyamat jórészt a „liberális minimum" elfogadását jelentette, melynek következtében a politikai életben a konzervatív liberálisok és a liberális szociáldemokraták kerültek előtérbe. A legutóbbi évek fejleményei ugyanakkor azt mutatják, hogy ez az alapstruktúra valamelyest megrendült, s más politikai erők is érdemi szerephez juthatnak a törvényhozásban és a kormányzásban. Különösen a neoliberalizmusban feloldódó szociáldemokrácia pozíciója gyengült meg. A német formáció, mint korábban már említettük, 2009-ben a II. világháború utáni legrosszabb eredményével került be a Bundestagba, míg 2010-ben a Svéd Szociáldemokrata Munkáspárt szavazati részesedése az 1917-es, a holland Munkapárté pedig – amennyiben 2002. évi teljesítményétől eltekintünk – az 1922-es szintre esett vissza. Ugyanekkor 30% alá csökkent a brit Labour híveinek aránya is, s a kormányzati hatalmat 2011 szeptemberében visszaszerző dán szociáldemokraták támogatottságának mértéke is, 1903 óta első alkalommal, 25% alatt maradt. A 2014 szeptembere és 2015 júniusa között lebonyolított választásokon ugyan a svéd és a brit párt támogatottsága ismét meghaladta a 30, a dáné pedig a 25%-ot, ezek az eredmények azonban nem jelentettek gyökeres fordulatot a szociáldemokrácia helyzetében. Egyes országokban érzékelhetően romlott a kereszténydemokraták pozíciója is; 2009-ben a német CDU-CSU szövetség is addigi leggyengébb eredményével végzett az élen, 2010-ben a nyolc éven át miniszterelnököt adó holland Kereszténydemokrata Tömörülés, mandátumainak csaknem

felét elvesztve, a pártok rangsorában a negyedik helyre szorult vissza, 2012-ben pedig már az ötödik pozícióval kellett megelégednie. Lényegében szétesett a dán Konzervatív Néppárt szavazóbázisa is; e politikai formáció 2011-ben és 2015-ben egyaránt a nyolcadik helyen végzett, s 4,94, majd 3,35%-os támogatottságával mindössze nyolc, illetőleg hat képviselői helyet szerzett.

Az alapstruktúra fennmaradása egyben azt is jelenti, hogy az idő előrehaladtával létrejövő újabb és újabb formációk e bázishoz adódnak hozzá, szükségszerűen növelve a politikai szerkezet széttagolódását. E folyamathoz az is hozzájárul, hogy a történelmi fejlődés során csak azok a párt(család)ok tűntek el, amelyek szorosan kötődtek egy-egy konkrét berendezkedéshez, mint például a Német Császárság szabad konzervatívjai és nemzeti liberálisai, illetőleg, vesztes háborúk és rendszerváltások következtében végleges vagy annak tűnő vereséget szenvedtek. A parlamenti szereplők száma különösen az 1970-es évek elejétől növekedett, talán nem függetlenül attól, hogy a világgazdasági rendszer a globalizált liberálkapitalizmus korába lépett át.

JEGYZETEK

[1] „A »liberális és a liberalizmus« kifejezés a nemzetközi korabeli politikai szótárba a cádizi spanyol alkotmányból kerül át. A szó önmagában toleráns, türelmes, generoso (azaz nagylelkű) értelmű. Ez arra utal, hogy a liberális politika a saját korában nagy morális töltést hordoz." Semsey Viktória: *A polgári átalakulás Spanyolországban 1808–1868.* Budapest, L'Harmattan, 2005. 133–134. o.; Eric J. Hobsbawm a „liberális" terminust francia-spanyol eredetűnek nevezi, s részben francia hátterűnek tekinti a „konzervatív" megjelölést is. Lásd Eric J. Hobsbawm: *A forradalmak kora (1789–1848).* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 125. o.

[2] 1830 után „a mérsékelt liberálisok kiváltak a restauráció idején kialakult közös ellenzéki frontból (vagy, ha csak erős rokonszenvet tanúsítottak irányában, ezzel is felhagytak), és átmentek a kormányon levők vagy a potenciálisan kormányképesek táborába. Miután pedig a radikálisok harca [...] hatalomra segítette őket, azonnal elárulták azokat, akiknek ezt a hatalmat köszönhették. Hallani sem akartak többé olyan veszedelmes dolgokról, mint a demokrácia vagy a köztársaság. »Nincs többé jogos indok vagy tetszetős ürügy azokra az elvekre és azokra a szenvedélyekre, amelyek oly sokáig voltak a demokrácia zászlajára írva – mondta Guizot, aki ellenzéki liberális volt a restauráció alatt és miniszterelnök a júliusi monarchia idején. Ami azelőtt a demokrácia volt, most az anarchiát jelentené; a demokratikus szellem ma semmi egyéb, és sokáig nem is lesz egyéb, mint forradalmi szellem.«" Eric J. Hobsbawm: i. m. 131. o.

[3] Hobsbawm szerint korábban „azok alkottak közös frontot, akik dolgoztak vagy termeltek, vagyis a munkások, az iparosok, a boltosok, a tőkés tulajdonosok, szemben a henyékkel, a »privilegizáltakkal« – a front egyik oldalán a haladás hívei (ez a koalíció is túllépte az osztálykereteket), a másikon a reakciósok álltak. Ám ez a szövetség, mely jelentősen hozzájárult a liberalizmus kezdeti történeti és politikai erejéhez (lásd A tőke kora, 6. fejezet), hamar összeomlott; és nemcsak azért, mert a választói szabadság felszínre hozta a különböző résztvevők érdekellentéteit (lásd 93–95. oldal), hanem mert a munkaadók osztálya, melyet egyre inkább jellemzett mérete és koncentráltsága – mint már láttuk, a kulcsszó a »nagy« lett: nagyvállalatok, grande industrie, grand patronat, Grossindustrie stb. – szemmel láthatóan integrálódott a jólét, az államhatalom és a kiváltságok egységes szférájába." Eric J. Hobsbawm: *A birodalmak kora.* Budapest, Pannonica, 2004. 132. o.

[4] Hobsbawm hangsúlyozza, hogy az egyház hosszú időn keresztül „nem volt hajlandó olyan katolikus pártokat létrehozni, melyeket nyíltan támogatott volna, pedig már az 1890-es évek elején felismerte, hogy a munkásosztályt kívánatos lenne kiragadni az istentelen szocialista forradalom bűvköréből, és ugyancsak fontos lenne a fő szavazói bázis, a parasztság megszervezése. De annak ellenére, hogy a pápa áldását adta az új katolikus társadalmi politikára (az 1891-es Rerum Novarum című enciklikában), a későbbi, a II. világháború utáni korszakban alakult kereszténydemokrata pártok elődeit és alapítóit gyanakvás és időnként még ellenséges érzületek is fogadták az egyház részéről. Nemcsak azért, mert a »modernistákhoz« hasonlóan látszólag kompromisszumot kötöttek a laikus világgal, hanem azért is, mert az egyház nem tudott megbékülni a városi és vidéki származású új, a gazdasági fejlődés nyomán színre lépő katolikus közép- és alsó középosztálybeli káderekkel, akik ezekben a mozgalmakban találták meg cselekvési terüket." Eric J. Hobsbawm: i. m. 96. o.

[5] A nemzeti kisebbségi pártokról részletesebben lásd uo. 97–99. o.

[6] A II. világháború utáni időszak legsikeresebb nyugat-európai kommunista pártja, az olasz is a szocialisták kisebbségben levő balszárnyának kiválásával alakult meg. A pártszakadás „1921-ben, a livornói kongresszuson történt meg: a kommunisták elhagyták a szocialista kongresszus helyszínét, a Goldoni Színházat, és egy másik színházban, a San Marcóban deklarálták az új párt megalapítását. A livornói szakadást mindössze egy nem jelentéktelen, de nem is átütő erejű kisebbség hajtotta végre: az Amadeo Bordiga és Antonio Gramsci körül csoportosuló két kemény mag, összesen negyvenezer párttag. A Goldoni Színházban a kongresszuson még ötvennyolcezernek a képviseletét regisztrálták; a taglétszám kis idő múltával harmincezer körül állapodott meg." Pankovits József: (2010) i. m. 32. o. A szerző pontos adatokat is közöl a Szocialista Párton belüli politikai tagolódásról. „A kongresszusi erőviszonyok egyébként a küldöttek szavazatai szerint a következőképpen alakultak: a centrista többség 98 128, a kommunisták 58 782, a reformisták 14 695 szavazatot kaptak. Az eredmények az alapszervezeti szavazásokat számszerűsítették." Uo. 34. o. 28. számú lábjegyzet.

[7] A nemzetiszocialista kifejezés sajátos paradoxonként a szociáldemokrata mozgalomból származott. „Jellemző, hogy az – egyaránt a munkásmozgalomhoz vonzódó – csehek és németek torzsalkodása által kettészakított, iparosodott Csehországban nevezték magukat az ilyen mozgalmak (a nemzet képviseletének szerepkörét is vállaló szociáldemokrata pártok) először »nemzeti szocialistának«. A cseh nemzeti szocialisták végül a független Csehország meghatározó jelentőségű pártját alkották és utolsó elnökét (Benešt) is ők adták. A német nemzeti szocialisták arra inspiráltak egy fiatal osztrákot, hogy elnevezésüket és antiszemitizmussal fertőzött, szélsőséges nacionalizmusukat egy csipet populista demagógiával fűszerezze, és a háború utáni Németországba importálja: ez a fiatalember természetesen Adolf Hitler volt." Eric J. Hobsbawm: 2004, i. m. 167–168. o.

[8] A spanyol szélsőjobboldali pártokról lásd Thomas T. Mackie – Richard Rose: i. m. pp. 390., 392.; Pierre Vilar: *Spanyolország története.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1984. 100.; 111–112.; 115.; 117.; 128. o.

[9] A világháború után Franciaországban „a centrum meghatározó ereje a kereszténydemokrata színezetű, 1945-ben megalakult Köztársasági Népi Mozgalom (MRP) lett. A IV. Köztársaság csaknem minden kormányának tagja volt, hat alkalommal miniszterelnököt is adott. 1947-ig a kommunista és szocialista párttal, majd az ún. harmadik erő kormányaiban a szocialistákkal, a mérsékelt konzervatívokkal és radikálisokkal együtt játszott jelentős szerepet. Legjobb választási eredményét 1946 júniusában érte el, 28,11%-kal, amivel meg is nyerte a választást. Szavazótábora azonban rendkívül instabilnak bizonyult, és 1958-ra 11,09%-ra csökkent." Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 149. o.

[10] E váltást az tette lehetővé, hogy a különféle szélsőbaloldali csoportok eleve elutasították a növekedést középpontba állító gazdaságpolitikát és a fogyasztói társadalmat. Az Európai Parlament Zöld frakciójának jelenlegi társelnöke, Daniel Cohn-Bendit párizsi diákvezérként 1968. május 14-i beszédében hangsúlyozta, hogy „A kezdődő forradalom nemcsak a szocialista társadalmat, hanem

az ipari forradalmat is megkérdőjelezi. A fogyasztói társadalom erőszakos halállal kell hogy kimúljon... Új és eredeti világot akarunk." Az idézetet lásd Gazdag Ferenc: i. m. 126. o.

[11] A brit Zöld Pártról részletesebben lásd Fábián György – Kovács László Imre: i. m. 303. o.

[12] A dán Haladás Párt esetében a világgazdasági ciklusváltás hatása azonnal, közvetlenül érvényesült. Ekkor „A dán politika fő kérdése immár nem a jóléti állam rendszerének építése, hanem az adócsökkentés lett. Ebben közrejátszott az 1973. évi olajválság, amely csak erősítette a dán gazdaság korábban is jelentkező krízistüneteit. Míg korábban az SZNP a szociális ügyekben licitálta túl a szociáldemokratákat, most ugyanezt tette a Haladás Párt az adócsökkentés és a gazdasági liberalizáció kérdésében a liberálisokkal és a konzervatívokkal (az új baloldal és új jobboldal politikájának lényege egyaránt a protestálás és a hagyományos politizálással szembeni bizalmatlanság volt)." Képes György: i. m. 176. o.

[13] A norvég Haladás Párt „alapvető értékeit, világnézetét összefoglaló »Elvi és cselekvési program« ... preambulumában a következő önmeghatározás szerepel: »A Haladás Párt liberális [a hivatalos angol fordításban: »libertárius« – *P. T.*] párt. A keresztény értékekből kiindulva Norvégia alkotmányára, a norvég és a nyugati hagyományokra és kulturális örökségre épít. A Haladás Párt elsődleges célkitűzése az adók, járulékok és az állami beavatkozás jelentős csökkentése.«" Polgár Tamás: i. m. 79–80. o. A 2006. novemberi holland választás eredményeinek ismertetésekor a Szabadságpártot politikai ideológiája alapján konzervatív liberális formációként jelölték meg. Lásd http://www.kiesraad.nl/nl Overige Content/Bestanden/pdf thema/Poces-verbaal Tweede Kamer 2006.pdf

[14] A párt 1994. évi gyors sikere, számos más tényező mellett, „Berlusconi kommunikációjában, kifejezetten populista jelszavaiban keresendő. Ennek is központi eleme a jelentős, minden társadalmi és jövedelmi rétegre kiterjedő adócsökkentés, és a tömeges (egymillió) új munkahely teremtése volt." Emellett „A szociális érdekek, a leszakadók támogatása, a pénzosztogatás középpontba állítása fontos eleme volt a születő Forza Italia politikájának, amit a közvélemény mindig szívesen elhisz." Szabó Tibor: A Forza Italia (Olaszország). *Politikatudományi Szemle,* 2007. évi 1. szám, 61. o.

6. A választási és a pártrendszerek kapcsolatának matematikai-statisztikai vizsgálata

A választási rendszerek és a politikai struktúrák kapcsolatának történeti áttekintése, valamint a nyugat- és dél-európai pártfejlődés általános tendenciáinak vázolása után matematikai statisztikai eszköz alkalmazásával is elemeztük a két szisztéma egymáshoz való viszonyát. E téren kiindulópontként Arend Lijphartot követtük, aki kétváltozós korrelációs együtthatókkal is vizsgálta az arányosság fokának az effektív pártszámok alakulására gyakorolt hatását. Elemzésünk, a rendelkezésünkre álló adatok függvényében az 1871-től 2015-ig terjedő időszakot fogta át, melyet öt szakaszra bontottunk. Az első 1917-tel zárul, figyelembe véve azt a tényt, hogy a semleges országokban a világháború alatt is tartottak választásokat. A második szakasz 1918-tól 1944-ig terjed, melyben kizárólag a többpárti, adminisztratív korlátozásoktól mentes voksolásokat vettük számításba. Az 1945 utáni periódusban 1973-at tekintettük határvonalnak, mivel ezzel az időponttal kezdődött a világgazdasági korszakváltás, a globalizált liberálkapitalizmus fázisa, mely a pártok számának alakulására is jelentős befolyást gyakorol. Végezetül külön vizsgáljuk az érintett országokban 2012–2015 között a nemzetközi adósságválságot követően lebonyolított utolsó választásokat.

Míg a vizsgálatba bevont időszak sokkal hosszabb, mint a Lijphart által elemzett 46 év, áttekintésünk 27 ország helyett csupán 15 államot fogott át. Ezek közül négy, Ausztria, Finnország, Ausztrália és Kanada terjedelmi korlátok miatt a történeti feldolgozásból kimaradt, s kizárólag a matematikai-statisztikai számításokban szerepel.[1] Az első két ország, az arányos képviselet keretében kialakuló effektív pártszámok szélső értékeit képviseli (vagy azok közelében helyezkedik el), míg Ausztrália a sajátos alternatív szavazás hatásmechanizmusának bemutatása, Kanada pedig a relatív többségi szisztémák súlyának növelése érdekében került be a vizsgált körbe.

Az elemzésbe bevont választási rendszerek számát Lijphart szempontjai szerint határoztuk meg. Ily módon újnak tekintettük azt a szisztémát, amelyben a korábbihoz képest változott a formula, a választókerületi struktúra, a jogi küszöbhatár vagy jelentős mértékben a parlament létszáma.[2] E kritériumok alapján az első

történelmi szakaszban 14, a két világháború között 18, az 1945 utáni periódusokban pedig 26-26 rendszert különböztettünk meg. (A 2012–2015 közötti időszakban pedig nyilvánvalóan csak 15-öt.) Az átfedéseket, vagyis az új korszakba változatlan formában átkerült szisztémákat figyelembe véve a matematikai-statisztikai vizsgálat összesen 61 rendszert fogott át, ami kilenccel maradt el a Lijphart által elemzett körtől.

Táblázataink tanúsága szerint az arányosság foka és az effektív pártszámok közötti kapcsolat az egyes történelmi periódusokban eltérően alakult. 1918 előtt, a többségi szisztémák túlsúlyának időszakában a kétváltozós korrelációs együtthatók negatív előjelűek, érdemi összefüggést azonban alig vagy egyáltalán nem jeleznek. A Loosemore–Hanby-indexek és az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszámok között e paraméter –0.18 és –0.01 erősségű kapcsolatot mutat, vagyis a tömegdemokrácia kibontakozásának kezdetén a pártstruktúrák alapvetően a társadalmi törésvonalak mentén fejlődtek ki. A negatív előjelű koefficiensek hátterében elsősorban az húzódik meg, hogy a német, a holland és a francia abszolút többségi rendszerekben a nagymérvű aránytalanság széttagolt politikai szerkezet kiépülésével társult. E sajátos helyzet következtében a kétfordulós szisztémákban az effektív választási és parlamenti pártszámok átlaga jóval magasabb volt, mint az arányos képviselet elvén nyugvó rendszerekben, ami a későbbi időszakokban, jórészt az ausztrál alternatív szavazás működési mechanizmusa miatt, többé nem fordult elő.

Az 1918–1944 közötti időszakot viszont a választási és a pártrendszerek klaszszikusnak tartott kapcsolata jellemezte. E periódusban a kétfordulós abszolút többségi szisztéma csupán Franciaországban maradt fenn, miközben számos európai állam áttért az arányos képviselet elvére. A Loosemore–Hanby-indexek és az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszámok között a korrelációs együtthatók 0.38 és 0.49 erősségű összefüggést mutatnak, s ez utóbbi koefficiens 95%-os valószínűségi szinten szignifikáns kapcsolatot jelez. Az arányos és az abszolút többségi szisztémák átlagszámai ugyanakkor alacsonyabbak voltak, mint az 1919-ben és 1924-ben alkalmazott francia vegyes rendszeré, mivel egyes országokban a radikális választási reform nem vezetett a pártstruktúra érzékelhető széttagolódásához, illetőleg az ausztrál alternatív szavazás háromelemű szerkezettel kapcsolódott össze.

A harmadik, 1945-től 1972-ig tartó időszakban, az állam-monopolkapitalizmus és a jóléti állam korában mind a négy rendszertípusban csökkent az effektív választási, illetőleg parlamenti pártok átlagszáma, ami a politikai struktúrák konszolidációját mutatja. Ugyanakkor a korrelációs együtthatók az arányosság és a széttagoltság kapcsolatának lazulását jelzik. A Loosemore–Hanby-indexek és az effektív választási pártszámok között –0.01 értékű kapcsolat áll fenn, vagyis e két változó teljesen függetlennek tűnik egymástól. Az effektív parlamenti pártszámok esetében a 0.31 erősségű koefficiens már viszonylag jelentős kapcsolatot fejez ki, ám az előző időszakkal ellentétben az összefüggés nem szignifikáns. Ezt elsősorban azzal magyarázhatjuk, hogy a túlsúlyossá vált arányos rendszerek egyik csoportjában, mint ezt korábban már részletesen tárgyaltuk, a magas Loosemore–Hanby-

indexek alacsony effektív pártszámokkal társultak, s így esetükben a Duverger-törvény (vagy más megfogalmazásban a Duverger-hipotézis) nem érvényesült.

A vegyes szisztéma viszont az átlagértékek szintjén ismét a politikai struktúra legnagyobb mérvű széttagolódásához vezetett. E körbe a harmadik periódusban kizárólag az NSZK 1949-es választási rendszere tartozott, hiszen 1953 óta a (nyugat)német modellt megszemélyesített arányos képviseletként jellemezhetjük. Az új német állam első voksolásán, mint erre korábban már utaltunk, az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszám értéke 4,92, és 4,01 volt, miközben az arányos szisztémák esetében e paraméterek átlaga 3,85-ot és 3,51-ot tett ki.

A globalizált liberálkapitalizmus kezdetétől, 1973-tól 2011-ig terjedő időszakban a pártszerkezet valamennyi rendszertípusban töredezettebbé vált, sőt, az effektív választási pártszámok átlagértéke – az abszolút többségi szisztéma kivételével – e periódusban érte el a legmagasabb szintet. Különösen szembetűnő, hogy a relatív többségi formula esetében e paraméter közelítően három és félpártrendszert jelez, vagyis olyan mértékű tagoltságot, mely e korszakban megkérdőjelezi a pszichológiai hatás érvényesülését. A kétváltozós korrelációs együtthatók viszont az előző periódushoz képest nem mutatnak jelentősebb elmozdulásokat. A koefficiensek a Loosemore–Hanby-indexek és az effektív választási, illetőleg parlamenti pártszámok viszonyában 0.03 és 0.23 erősségű kapcsolatot jeleznek, melyek e változók egymáshoz való közömbösségét, valamint nem szignifikáns függését fejezik ki.

Az átlagértékek szintjén ismét a vegyes szisztéma társult a legnagyobb mérvű széttagoltsággal. Az 1994–2001 között alkalmazott olasz rendszerben az effektív választási és parlamenti pártszám átlaga 7,00, illetőleg 5,94 volt, miközben e jelzőszám az arányos listás modellek esetében 5,01-ot, valamint 4,44-ot tett ki. Akárcsak a két korábbi periódusban, a nagyfokú széttöredezettség ez alkalommal is olyan vegyes szisztémában alakult ki, melyben a többségi elem túlsúlya érvényesült. A német és az olasz eset egyben azt is jelzi, hogy e sajátos rendszerekben a relatív többségi formula sem állja útját a pártszerkezet széttagolódásának.

A legutóbbi, 2012–2015 között lebonyolított választásokon az arányosság foka és a pártrendszer jellemzői közötti kapcsolat jelentősen megváltozott. Ebben az időszakban a Loosemore–Hanby-indexek és az effektív parlamenti pártszámok között 0.62 erősségű összefüggés áll fenn, mely 95%-os valószínűségi szinten szignifikáns. E gyökeres átalakulás hátterében az arányos választási rendszereket alkalmazó államok közötti, korábban részletesen elemzett különbségek részleges eltűnése húzódik meg. Spanyolországban a megszorítások következtében a 2015. december 20-i voksoláson felbomlott az addigi kvázi-kétpártrendszer, Ausztriában a három legnagyobb formáció között 2013-ban lényegében kiegyenlítődtek az erőviszonyok, Svédországban pedig a növekvő bevándorláselleneség jelentősen növelte egy nemrég feltűnt alakzat, a Svéd Demokraták támogatottságát. Mindezen változások hatására az effektív parlamenti pártszámok értéke ezen országokban a 4,12–5,00 közötti sávba került, kevéssé maradva el a holland, a dán és a finn tör-

vényhozás töredezettségétől, s érzékelhetően emelkedett e körben a másik paraméter nagysága is.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a hosszú távú adatsorok az arányosság foka és az effektív választási pártszám között csak kivételesen mutatnak összefüggést, ami a pszichológiai hatás csekély erősségére utal. E kutatási eredmény tehát lényegében megegyezik Lijphartéval, aki az 1945-től 1990-ig terjedő időszakban, mint erre korábban már hivatkoztunk, egyértelműen bizonyította a statisztikailag értékelhető viszony hiányát. A mechanikai hatás már jóval jelentősebb, szignifikáns kapcsolattal azonban e téren is csak az 1918–1944 közötti korszakban, majd az utóbbi években találkozhatunk. A hosszú távú adatsorok ugyanakkor azt is jelzik, hogy az effektív választási pártszámok átlaga az 1945–1972 közötti konszolidációs időszak kivételével folyamatosan növekedett. E szintetikus mutató értéke 1918 előtt 3,30, az 1973–2011-es periódusban 4,81, az utóbbi négy évben pedig 5,12 volt, bizonyítva a politikai struktúra széttagolódásának tartós tendenciáját. Az effektív parlamenti pártok száma viszont a két világháború között érte el a legmagasabb szintet, bár az arányos rendszerek esetében nagyságrendjük az utóbbi években valamelyest meghaladta az akkori átlagértéket (4,75, illetőleg 4,53). Végül is történeti áttekintésünkből, konkrét adatainkból és korrelációs együtthatóinkból azt a következtetést vonhatjuk el, hogy a Duverger-törvény a társadalmi törésvonalaknak alárendelten működik, s érvényesülésének mértéke korszakról korszakra változik. Grofman és szerzőtársai tételét (mely a relatív többségi formula működésére vonatkozik) tehát úgy fogalmazhatjuk át, hogy a sajátos körülmények nem akadályokként, hanem a megvalósulás kivételes feltételeiként alakítják a választási és a pártrendszerek kapcsolatát.

JEGYZETEK

[1] http://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_legislative_election,_1923–2013;

http://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_parliamentary_election,_1919–2015;

http://psephos.adam-carr.net

http://en.wikipedia.org/wiki/Canadian federal election 1878–2015

[2] Ez alól az újraegyesült Németország képez kivételt, ahol 1990–2009 között hat választást – Lijphart szempontjai szerint – négy rendszerben bonyolítottak le.

Táblázatok

1. táblázat. Az arányosság és az effektív választási pártszám kapcsolata 1918 előtt

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív választási pártszám	Loosemore–Hanby-index
Svédország	1911–1917	arányos	3,24	96,3
Belgium	1900–1914	arányos	2,91	95,1
Svédország	1887–1908	relatív többségi	2,31	94,4
Ausztrália	1901–1917	relatív többségi	2,51	93,6
Kanada	1878–1917	relatív többségi	2,10	91,9
Franciaország	1889–1914	abszolút többségi	4,74	91,7
Norvégia	1882–1903	relatív többségi	2,16	89,7
Olaszország	1895–1913	abszolút többségi	2,97	89,0
Németország	1871–1912	abszolút többségi	6,20	86,7
Nagy-Britannia	1885–1910	relatív többségi	2,30	86,0
Hollandia	1888–1913	abszolút többségi	4,98	84,8
Dánia	1887–1913	relatív többségi	3,39	83,4
Norvégia	1906–1918	abszolút többségi	3,21	79,3
Belgium	1894–1898	abszolút többségi	3,05	72,4
Átlag	1918 előtt		3,30	88,2

Korrelációs együttható: – 0.18

2. táblázat. Az effektív választási pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1918 előtt

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	3,08
Mérsékelten arányos	90–95% között	2,92
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	3,41
Aránytalan	85% alatt	3,66

3. táblázat. Az effektív választási pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1918 előtt

	Effektív választási pártszám	LH-index
Arányos	3,08	95,70
Abszolút többségi	4,19	83,98
Relatív többségi	2,46	89,83

4. táblázat. Az arányosság és az effektív parlamenti pártszám kapcsolata 1918 előtt

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív parlamenti pártszám	Loosemore–Hanby-index
Svédország	1911–1917	arányos	3.07	96,3
Belgium	1900–1914	arányos	2.53	95,1
Svédország	1887–1908	relatív többségi	2.28	94,4
Ausztrália	1901–1917	relatív többségi	2.40	93,6
Kanada	1878–1917	relatív többségi	1.90	91,9
Franciaország	1889–1914	abszolút többségi	4.25	91,7
Norvégia	1882–1903	relatív többségi	2.15	89,7
Olaszország	1895–1913	abszolút többségi	2.35	89,0
Németország	1871–1912	abszolút többségi	6.19	86,7
Nagy-Britannia	1885–1910	relatív többségi	2.91	86,0
Hollandia	1888–1913	abszolút többségi	4.39	84,8
Dánia	1887–1913	relatív többségi	2.73	83,4
Norvégia	1906–1918	abszolút többségi	2.81	79,3
Belgium	1894–1898	abszolút többségi	1.89	72,4
Átlag	1918 előtt		2.99	88,2

Korrelációs együttható: – 0.01

5. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1918 előtt

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	2,80
Mérsékelten arányos	90–95% között	2,71
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	3,40
Aránytalan	85% alatt	2,96

6. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1918 előtt

	Effektív parlamenti pártszám	LH-index
Arányos	2,80	95,70
Abszolút többségi	3,65	83,98
Relatív többségi	2,40	89,83

7. táblázat. Az arányosság és az effektív választási pártszám kapcsolata 1918–1944 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív választási pártszám	Loosemore–Hanby-index
Dánia	1920–1943	arányos	3,61	98,16
Németország	1920–1932	arányos	6,29	97,41
Németország	1919	arányos	4,30	96,10
Hollandia	1925–1929	arányos	5,69	95,40
Hollandia	1933–1937	arányos	5,99	95,35
Olaszország	1919	arányos	5,16	94,88
Hollandia	1918–1922	arányos	5,83	94,80
Svédország	1920–1944	arányos	3,72	94,70
Olaszország	1921	arányos	6,25	94,61
Belgium	1919–1939	arányos	3,63	94,59
Finnország	1919–1939	arányos	4,63	94,58
Ausztria	1923–1930	arányos	2,78	94,13
Norvégia	1921–1936	arányos	4,21	92,83
Franciaország	1928–1936	abszolút többségi	6,04	88,87
Ausztrália	1919–1943	abszolút többségi	3,11	87,62
Franciaország	1919–1924	vegyes	5,32	87,20
Kanada	1921–1940	relatív többségi	2,73	85,65
Egyesült Királyság	1918–1935	relatív többségi	3,06	82,44
Átlag	1918–1944		4,58	92,74

Korrelációs együttható: 0.38

8. táblázat. Az effektív választási pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1918–1944 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	5,18
Mérsékelten arányos	90–95% között	4,53
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	4,30
Aránytalan	85% alatt	3,06

9. táblázat. Az effektív választási pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1918–1944 között

	Effektív választási pártszám	LH-index
Arányos	4,78	95,20
Abszolút többségi	4,57	88,24
Relatív többségi	2,89	84,04
Vegyes	5,32	87,20

10. táblázat. Az arányosság és az effektív parlamenti pártszám kapcsolata 1918–1944 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív parlamenti pártszám	Loosemore–Hanby-index
Dánia	1920–1943	arányos	3,55	98,16
Németország	1920–1932	arányos	6,01	97,41
Németország	1919	arányos	4,10	96,10
Hollandia	1925–1929	arányos	5,34	95,40
Hollandia	1933–1937	arányos	5,57	95,35
Olaszország	1919	arányos	5,21	94,88
Hollandia	1918–1922	arányos	5,53	94,80
Svédország	1920–1944	arányos	3,31	94,70
Olaszország	1921	arányos	6,08	94,61
Belgium	1919–1939	arányos	3,25	94,59
Finnország	1919–1939	arányos	4,27	94,58
Ausztria	1923–1930	arányos	2,58	94,13
Norvégia	1921–1936	arányos	4,08	92,83
Franciaország	1928–1936	abszolút többségi	5,20	88,87
Ausztrália	1919–1943	abszolút többségi	2,78	87,62
Franciaország	1919–1924	vegyes	4,58	87,20
Kanada	1921–1940	relatív többségi	2,25	85,65
Egyesült Királyság	1918–1935	relatív többségi	2,51	82,44
Átlag	1918–1944		4,23	92,74

Korrelációs együttható: 0.49* 95%-os szinten szignifikáns

11. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1918–1944 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	4,91
Mérsékelten arányos	90–95% között	4,29
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	3,70
Aránytalan	85% alatt	2,51

12. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1918–1944 között

	Effektív parlamenti pártszám	LH-index
Arányos	4,53	95,20
Abszolút többségi	3,99	88,24
Relatív többségi	2,38	84,04
Vegyes	4,58	87,20

13. táblázat. Az arányosság és az effektív választási pártszám kapcsolata 1945–1972 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív választási pártszám	Loosemore–Hanby-index
Ausztria	1971	arányos	2,28	98,60
Svédország	1970	arányos	3,48	97,76
Dánia	1945–1953	arányos	4,08	97,54
Hollandia	1946–1952	arányos	4,89	97,30
Dánia	1953–1960	arányos	3,84	97,16
Olaszország	1946	arányos	4,69	97,11
Hollandia	1956–1972	arányos	5,61	96,98
Svédország	1952–1968	arányos	3,30	96,59
Finnország	1945–1972	arányos	5,36	95,67
Dánia	1964–1971	arányos	4,27	95,57
Olaszország	1958–1972	arányos	4,00	95,47
NSZK	1957–1972	arányos	2,61	95,43
Ausztria	1945–1970	arányos	2,48	94,98
Svédország	1948	arányos	3,43	94,74
Norvégia	1953–1969	arányos	3,54	94,60
Franciaország	1945–1946	arányos	4,59	94,58
Olaszország	1948–1953	arányos	3,56	94,12
Belgium	1946–1971	arányos	3,80	93,92
NSZK	1953	arányos	3,31	92,73
Egyesült Királyság	1945–1970	relatív többségi	2,39	91,20
NSZK	1949	vegyes	4,92	89,79
Ausztrália	1949–1972	abszolút többségi	2,75	89,22
Norvégia	1945–1949	arányos	3,87	89,21
Ausztrália	1946	abszolút többségi	2,74	86,75
Kanada	1945–1972	relatív többségi	3,07	86,63
Franciaország	1958–1968	abszolút többségi	5,01	75,47
Átlag	1945–1972		3,76	93,43

Korrelációs együttható: – 0.01

14. táblázat. Az effektív választási pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1945–1972 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	4,03
Mérsékelten arányos	90–95% között	3,39
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	3,47
Aránytalan	85% alatt	5,01

15. táblázat. Az effektív választási pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1945–1972 között

	Effektív választási pártszám	LH-index
Arányos	3,85	95,51
Abszolút többségi	3,50	83,81
Relatív többségi	2,73	88,92
Vegyes *	4,92	89,79

* A német rendszert az arányos szisztémák között vettük figyelembe 1949 kivételével.

16. táblázat. Az arányosság és az effektív parlamenti pártszám kapcsolata 1945–1972 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív parlamenti pártszám	Loosemore-Hanby-index
Ausztria	1971	arányos	2,21	98,60
Svédország	1970	arányos	3,31	97,76
Dánia	1945–1953	arányos	3,96	97,54
Hollandia	1946–1952	arányos	4,60	97,30
Dánia	1953–1960	arányos	3,66	97,16
Olaszország	1946	arányos	4,39	97,11
Hollandia	1956–1972	arányos	5,21	96,98
Svédország	1952–1968	arányos	3,11	96,59
Finnország	1945–1972	arányos	4,98	95,67
Dánia	1964–1971	arányos	3,91	95,57
Olaszország	1958–1972	arányos	3,58	95,47
NSZK	1957–1972	arányos	2,44	95,43
Ausztria	1945–1970	arányos	2,25	94,98
Svédország	1948	arányos	3,06	94,74
Norvégia	1953–1969	arányos	3,20	94,60
Franciaország	1945–1946	arányos	4,23	94,58
Olaszország	1948–1953	arányos	3,06	94,12
Belgium	1946–1971	arányos	3,38	93,92
NSZK	1953	arányos	2,78	92,73
Egyesült Királyság	1945–1970	relatív többségi	2,05	91,20
NSZK	1949	vegyes	4,01	89,79
Ausztrália	1949–1972	abszolút többségi	2,57	89,22
Norvégia	1945–1949	arányos	2,92	89,21
Ausztrália	1946	abszolút többségi	2,40	86,75
Kanada	1945–1972	relatív többségi	2,44	86,63
Franciaország	1958–1968	abszolút többségi	3,28	75,47
Átlag	1945–1972		3,35	93,43

Korrelációs együttható: 0.30

17. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1945–1972 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	3,78
Mérsékelten arányos	90–95% között	3,00
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	2,87
Aránytalan	85% alatt	3,28

18. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1945–1972 között

	Effektív parlamenti pártszám	LH-index
Arányos	3,51	95,51
Abszolút többségi	2,75	83,81
Relatív többségi	2,25	88,92
Vegyes *	4,01	91,60

* A német rendszert az arányos szisztémák között vettük figyelembe 1949 kivételével.

19. táblázat. Az arányosság és az effektív választási pártszám kapcsolata 1973–2011 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív választási pártszám	Loosemore-Hanby-index
NSZK	1976–1983	arányos	2,48	98,76
Dánia	2007–2011	arányos	5,57	97,86
Ausztria	1975–1990	arányos	2,56	97,66
Hollandia	1977–2010	arányos	5,01	97,35
Dánia	1973–2005	arányos	5,36	97,35
Svédország	1973–2010	arányos	4,02	97,02
Ausztria	1994–2008	arányos	3,81	96,41
Olaszország	1976–1992	arányos	4,66	96,26
Norvégia	2005–2009	arányos	4,82	95,45
NSZK	1987–2009	arányos	3,44	94,93
Norvégia	1989–2001	arányos	5,17	93,85
Finnország	1975–2011	arányos	5,88	93,22
Belgium	1974–1991	arányos	7,87	92,68
Belgium	1995–1999	arányos	9,80	92,59
Portugália	1975–2011	arányos	3,41	92,16
Olaszország	2006–2008	arányos	4,65	91,79
Belgium	2003–2010	arányos	9,22	90,82
Norvégia	1973–1985	arányos	4,00	90,78
Spanyolország	1977–2011	arányos	3,85	87,64
Olaszország	1994–2001	vegyes	7,00	85,73
Franciaország	1986	arányos	4,65	85,50
Ausztrália	1984–2010	abszolút többségi	3,08	85,03
Ausztrália	1974–1983	abszolút többségi	2,78	84,76
Kanada	1974–2011	relatív többségi	3,44	83,87
Egyesült Királyság	1974–2010	relatív többségi	3,29	79,54
Franciaország	1973–2007 (1986 nélkül)	abszolút többségi	5,36	75,43
Átlag	1973–2011		4,81	91,32

Korrelációs együttható: 0.03

20. táblázat. Az effektív választási pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 1973–2011 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	4,25
Mérsékelten arányos	90–95% között	5,94
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	4,65
Aránytalan	85% alatt	3,72

21. táblázat. Az effektív választási pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1973–2011 között

	Átlagszám	LH-index
Arányos	5,01	94,00
Abszolút többségi	3,74	81,74
Relatív többségi	3,37	81,71
Vegyes*	7,00	85,73

* A német rendszert az arányos szisztémák között vettük figyelembe.

22. táblázat. Az arányosság és az effektív parlamenti pártszám kapcsolata 1973–2011 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív parlamenti pártszám	Loosemore-Hanby-index
NSZK	1976–1983	arányos	2,42	98,76
Dánia	2007–2011	arányos	5,48	97,86
Ausztria	1975–1990	arányos	2,46	97,66
Hollandia	1977–2010	arányos	4,70	97,35
Dánia	1973–2005	arányos	5,12	97,35
Svédország	1973–2010	arányos	3,78	97,02
Ausztria	1994–2008	arányos	3,53	96,41
Olaszország	1976–1992	arányos	4,09	96,26
Norvégia	2005–2009	arányos	4,32	95,45
NSZK	1987–2009	arányos	3,07	94,93
Norvégia	1989–2001	arányos	4,51	93,85
Finnország	1975–2011	arányos	5,18	93,22
Belgium	1974–1991	arányos	6,84	92,68
Belgium	1995–1999	arányos	8,55	92,59
Portugália	1975–2011	arányos	2,82	92,16
Olaszország	2006–2008	arányos	4,07	91,79
Belgium	2003–2010	arányos	7,80	90,82
Norvégia	1973–1985	arányos	3,35	90,78
Spanyolország	1977–2011	arányos	2,87	87,64
Olaszország	1994–2001	vegyes	5,94	85,73
Franciaország	1986	arányos	3,90	85,50
Ausztrália	1984–2010	abszolút többségi	2,37	85,03
Ausztrália	1974–1983	abszolút többségi	2,47	84,76
Kanada	1974–2011	relatív többségi	2,58	83,87
Egyesült Királyság	1974–2010	relatív többségi	2,31	79,54
Franciaország	1973–2007 (1986 nélkül)	abszolút többségi	3,26	75,43
Átlag	1973–2011		4,15	91,32

Korrelációs együttható: 0.23

23. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám átlaga az LH-index szerint arányosság alapján 1973–2011 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	3,99
Mérsékelten arányos	90–95% között	5,13
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	3,77
Aránytalan	85% alatt	2,66

24. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 1973–2011 között

	Átlagszám	LH-index
Arányos	4,44	94,00
Abszolút többségi	2,70	81,74
Relatív többségi	2,45	81,71
Vegyes*	5,94	85,73

* A német rendszert az arányos szisztémák között vettük figyelembe

25. táblázat. Az arányosság és az effektív választási pártszám kapcsolata 2012–2015 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív választási pártszám	Loosemore–Hanby-index
Dánia	2015	arányos	5,86	98,74
Hollandia	2012	arányos	5,95	97,70
Svédország	2014	arányos	5,41	95,91
Norvégia	2013	arányos	4,86	94,95
Ausztria	2013	arányos	5,17	94,38
Finnország	2015	arányos	6,57	94,33
Portugália	2015	arányos	3,43	89,66
Spanyolország	2015	arányos	5,03	89,58
Belgium	2014	arányos	9,47	88,81
Kanada	2015	relatív többségi	3,34	85,04
Ausztrália	2013	abszolút többségi	3,02	84,78
NSZK	2013	arányos	3,86	84,31
Nagy-Britannia	2015	relatív többségi	3,92	76,08
Olaszország	2013	arányos	5,62	74,43
Franciaország	2012	abszolút többségi	5,27	73,48
Átlag	2012–2015		5,12	88,14

Korrelációs együttható: 0.26

26. táblázat. Az effektív választási pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 2012–2015 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	5,74
Mérsékelten arányos	90–95% között	5,53
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	5,32
Aránytalan	85% alatt	4,34

27. táblázat. Az effektív választási pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 2012–2015 között

	Effektív választási pártszám	LH-index
Arányos	5,57	91,16
Abszolút többségi	4,15	79,13
Relatív többségi	3,63	80,56

28. táblázat. Az arányosság és az effektív parlamenti pártszám kapcsolata 2012–2015 között

Ország	Időszak	Választási rendszer	Effektív parlamenti pártszám	Loosemore-Hanby-index
Dánia	2015	arányos	5,75	98,74
Hollandia	2012	arányos	5,70	97,70
Svédország	2014	arányos	5,00	95,91
Norvégia	2013	arányos	4,40	94,95
Ausztria	2013	arányos	4,59	94,38
Finnország	2015	arányos	5,85	94,33
Portugália	2015	arányos	2,71	89,66
Spanyolország	2015	arányos	4,12	89,58
Belgium	2014	arányos	7,82	88,81
Kanada	2015	relatív többségi	2,50	85,04
Ausztrália	2013	abszolút többségi	2,02	84,78
NSZK	2013	arányos	2,80	84,31
Nagy-Britannia	2015	relatív többségi	2,53	76,08
Olaszország	2013	arányos	3,47	74,43
Franciaország	2012	abszolút többségi	2,83	73,48
Átlag	2012–2015		4,14	88,14

Korrelációs együttható: 0.62 95%-os szinten szignifikáns.

29. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám átlaga az LH-index szerinti arányosság alapján 2012–2015 között

	LH-index	Átlagszám
Arányos	95% felett	5,48
Mérsékelten arányos	90–95% között	4,95
Mérsékelten aránytalan	85–90% között	4,29
Aránytalan	85% alatt	2,73

30. táblázat. Az effektív parlamenti pártszám és az LH-index átlaga az egyes rendszerekben 2012–2015 között

	Effektív választási pártszám	LH-index
Arányos	4,75	91,16
Abszolút többségi	2,43	79,13
Relatív többségi	2,52	80,56

31. táblázat. Az effektív pártszámok és az LH-indexek történelmi dinamikája 1871–2015 között

Időszak	Választási	Parlamenti	LH-index
1918 előtt	3,30	2,99	88,16
1918–1944	4,58	4,23	92,74
1945–1972	3,76	3,35	93,43
1973–2011	4,81	4,15	91,32
2012–2015	5,12	4,14	88,14
Átlag	4,31	3,77	90,76

32. táblázat. Korrelációs együtthatók történelmi dinamikája

Időszak	Választási	Parlamenti
1918 előtt	-0.18	-0.01
1918–1944	0.38	0.49*
1945–1972	-0.01	0.31
1973–2011	0.03	0.23
2012–2015	0.26	0.62*

* 95%-os szinten szignifikáns

II. RÉSZ

SZOBOSZLAI GYÖRGY

Választások Magyarországon az 1989. évi alkotmányos rendszerváltás után (1990–2014)

1. A rendszerváltozás választása – 1990

BEVEZETÉS: A DEMOKRATIKUS ALKOTMÁNYOS KERETEK KIALAKULÁSA ÉS MEGSZILÁRDULÁSA

Írott közhatalmi normák és rögzült szokások jellemeznek egy országot, annak életvilágát, az emberek egymáshoz való viszonyát, kapcsolataikat. Az 1989 óta eltelt időszak gyökeres változásokat hozott a magyarországi társadalmi és gazdasági viszonyokban, és ez a közpolitikai változásokban, történésekben is jól nyomon követhető. Egy elementárisan új hatalmi struktúra alakult ki a régi, lassan változó politikai kultúra oszlopain. Ezt az új berendezkedést összefoglalóan a jogállamiság kategóriájával szokás jellemezni, megkülönböztetve azt, ami van, attól, ami volt, vagyis távolságot mérve és tartva a nem jogállamtól, az 1989 előtti állampolitikai viszonyoktól.

Sokan sokféleképpen elemezték és jellemezték a magyar alkotmányfejlődés sorsfordulós eseményeit és azt a modellt, ami 1989–1990-ben kialakult. Meglepő a különböző megközelítések „szétfutása", akár átfogó igényű áttekintésről, akár egy-egy résztéma taglalásáról esik szó.[1] Ezek a különbségek részben a megközelítésből adódó, részben a hangsúlyok elhelyezéséből következő, részben pedig értékrendszerre visszavezethető okokkal magyarázhatók.[2] Ebből következik, hogy az elemző akkor jár el helyesen, ha eleve kinyilvánítja, hogy milyen értékek alapján elemez, mert ezzel megkönnyíti az elemzés elhelyezését és reális mérlegelését.[3]

Az alkotmányos modell kialakulásának a törvényhozásban megragadható folyamata és eseményleírása ma már nem jelent újdonságot, és az alkotmányos hatalomváltás természetének értékelésében a vélekedések nagymértékben egybeesnek. A kialakult államszerkezet alkalmasságát, „jó"-ságát, megfelelőségét illetően azonban már igen eltérőek a végső értékelések, ami jórészt azzal magyarázható, hogy semmiféle objektív mérték vagy konszenzuson alapuló módszertan nem áll rendelkezésre, amire rá lehetne építeni a különböző megközelítéseket. Nincs ugyanis a parlamentáris formának általánosan elfogadott modellje, sőt, továbbmenve: eleve

viták vannak a politológián, az államelméleten és az alkotmánytanon belül arról, hogy melyik kormányforma milyen politikai rendszerbeli és társadalmi fejlődési hatással, jelentőséggel bír.

AZ 1989–1990-BEN KIALAKULT ALKOTMÁNYOS BERENDEZKEDÉS JELLEMZŐI ÉS ELLENTMONDÁSAI

Jogállamnak azt az alkotmányos államhatalmi berendezkedést tekintjük, amelyik szabad állampolgárok társulására építi a mindenkit kötelező, és erőhatalommal kikényszeríthető normarendet, ahol a polgárok a közvéleményen és az intézményesített hatalombefolyásolási eszközökön keresztül képesek irányt szabni a társadalmi viszonyok alakulásának. Ebben a berendezkedésben a formális jog uralma – rule of law – érvényesül, ám ez csak annyit jelent, hogy a jog a törvényes megkülönböztetéseken túl mindenkire azonosan érvényes és kötelező: nincsenek jogon kívüli kikényszeríthető kiváltságok. Fontos megjegyezni, hogy a jogállamban a jog az állammal, az erőszakszervezettel szemben is kikényszeríthető: ez meglétének igazi fokmérője.[4] A jog állammal szembeni kikényszeríthetősége feltételezi az írott jog alkalmazásának hagyományokon alapuló kultúráját, valamint a kormánytól független bíráskodást.

A jogállamiság központi jelentőségű kategória volt a rendszerváltás idején, 1987–1989-ben.[5] Ebben a fogalomban ragadták meg a politikai változások lényegét, a különbséget a régi és az új berendezkedés között. Nem véletlen, hogy a reformalkotmány[6] ideiglenes preambulumában a módosítás politikai célját akként fogalmazták meg, hogy az nem más, mint „a jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése". S az is a fogalmazás kimódoltságát jelzi, hogy az átmenetet végrehajtó elit – amely magában foglalta az ún. reformszocialistákat és az új polgári pártok zászlóvivőit egyaránt – úgy vélte: a jogállamisággal együtt megvalósul a többpártrendszer, a parlamenti demokrácia és a szociális piacgazdaság hármassága.[7] E politikai célok megjelölése a lényeg kiemelését jelenti, és semmiképpen sem azt, hogy a jogállam tudományos fogalma kimerülne az említett komponensekkel. Épp az egyik leglényegesebb elem nem említődik: a jog általánossága és a formális jog mindenekfölöttisége. Azt mondhatjuk, hogy a reformalkotmány nyitva hagyja a jogállamiság alkotmányjogi tartalmát, amit nem is kísérel meg definiálni, rejtett üzenetként azt tételezve, hogy a jogállamiságot az alkotmány egésze fejezi ki, és normatív szinten az valósítja meg. Amit ebből a preambulum kiemel, az politikai akaratnyilvánítás, de nem a befejezett jogállam általános programja. És itt rögtön űr is keletkezik, nevezetesen, hogy az alkotmány egésze, szerkezeti felépítése és rejtett vagy strukturálisan kódolt modellje nem garantálja a jog stabilitását biztosító eszközöket. A rendszerváltást követő magyar államfejlődés tapasztalataiból leszűrve kimondható, hogy a hazai jogrendszer, a jogalkotás és a jogműködés

messze alatta marad az indulás nagyigényű várakozásainak. A rendszer átépítői alábecsülték az írott jog változékonyságával, a mögöttes értékek viharos átrendeződésével, a szabályozási űrök tartós fennmaradásával jellemezhető állapotokat, az ellentmondások, inkonzisztenciák politikai okokból vagy egyszerűen az áttekinthetetlenségből és a gazdátlanságból eredő továbbélését. Nem túlzás kimondani: a rendszerváltás alkotmányosságának legérzékenyebb része a jog instabilitása.[8]

A TÖBBPÁRTRENDSZER INTÉZMÉNYESÜLÉSE AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS KERETEIBEN

Az államszocializmus lényeges politikai eleme a versengő többpártrendszer hiánya, mivel a politikai verseny a tőkés termelési mód megfelelő politikai formája, megjelenési módja. A tőkeviszony kiiktatása ugyanis a modern árutermelés közepette csakis monopolisztikus hatalomgyakorlás útján lehetséges, ugyanis, ha eltűnik a rendszerfenntartó politikai akarat vagy képesség, a tőkeértékesülés automatikusan kitermeli a politika versengő formáját, a választások által legitimált politikai szabad versenyt. Magyarországon az államszocializmus bomlása a menedzsertársadalom politikai párt feletti „uralma" megszerveződésével kezdődött, párhuzamosan a kelet-európai szovjet modell fokozatos ellehetetlenülésével, a gazdasági modell csődjének árnyékában. Az államszocializmus kevésbé diktatórikus formája kitermelte a rendszer átalakításának bázisát, saját elitjét fordította önmagával szemben, mivel az elit felismerte, hogy a piaci átalakulásban tudástőkéjét profittermelő valóságos tőkévé transzformálhatja, miközben a társadalom többségét a szegénységi szint környékén képes kordában tartani. Felső menedzserek, magasan kvalifikált tudósok, a technokrata értelmiség, a piacgazdaság korai kapitalistái, politikai szerencselovagok és a tőkés átalakulásban anyagilag érdekelt más csoportok a szabadságeszmények hangoztatása közepette megszerezték a közvélemény befolyásolásának eszközeit, teret nyertek a sajtóban, rádióban, televízióban, pozícióhoz jutottak a lassan megszerveződő civil társadalmi mozgalmakban, miközben formálisan létezett még pártellenőrzés, és számon tartották a megbízhatóságot. A Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) 1985 után, a liberalizált választási rendszer következtében fokozatosan került a perifériára. Az 1985-ben megválasztott parlamentben lépésről lépésre túlsúlyba kerültek a reformerek, a hatalmat formálisan ellenőrző monopolpárt elveszítette képességét a hatalom tényleges ellenőrzésére, s a rendszer automatikusan indult meg a belső pluralizálódás útján. Az alkotmányos közhatalom nem képezte, nem is képezhette akadályát ennek a folyamatnak, mivel a jognak nem volt irányító szerepe az átalakulásban, csupán legitimációs keretként szerepelt, és kifejezte az új hatalmi berendezkedés valódi érdekszerkezetét. Ez korántsem jelenti azt, hogy a jogi, s kiváltképp az alkotmányjogi átalakulás ne lett volna döntő jelentőségű, mivel az alkotmányos alapintézmények átalakulása kifejezte a régi rend bu-

kásának visszafordíthatatlanságát, biztonságot adott az új berendezkedés elitjének, s ezáltal a folyamat önmagát erősítővé vált.

Miképpen jelentek meg ennek az átalakulásnak a jegyei a politikai felszínen? Az első jel maga az 1985. évi parlamenti választás volt. Az 1983-as választójogi liberalizálás eredményeként a parlament nagy többsége kicserélődött, és az országos listára nem került, nem védett politikusok közül sokan vereséget szenvedtek. Ennek szimbolikus jelentősége volt, azt mutatta, hogy a pártközpont lemondott a hatalmi intézmények feltétlen ellenőrzéséről, és elegendőnek vélte a kormányon keresztüli befolyásérvényesítést.

Az átalakulás a gazdasági válság hatására gyorsult fel, ám alapvető előidézője a Szovjetunió politikai rendszerének megroppanása. E nélkül a mélyreható változások ilyen tempóban nem mehettek volna végbe. Tetézte ezt a körülményt az a sajátosság, hogy a hatalom csúcsán olyan idős politikusok álltak, akik már életkoruk alapján is a hatalom átadására kényszerültek volna előbb vagy utóbb.[9] A Kádár-rendszer egyik fontos jellemzője a civil társadalom szinte teljes hiánya, a polgári magánélet atomizáltsága. A hatalom engedékenysége addig terjedt, amíg a magánélet nem kívánt szervezeti formában is megjelenni, különösen nem tolerálta a politikai típusú szerveződést. Ez a korlátozás az államszocializmus lényegéből fakadt, azt jelzi, hogy az árutermelés nem annyira fejlett, hogy megteremtse a maga piaci feltételeinek megfelelő intézményi struktúrákat. Magyarországon a gazdasági reformkísérletezés azonban fokozatosan megteremtette a politikai tagolódás szervezeti feltételeit. A politikailag aktív közönség nemcsak befogadta, igényelte is a demokratizálódás jelszavainak aprópénzre váltását. A kötetlenebb közéleti diskurzus, a társadalom valós viszonyainak egyre nyíltabb felszínre kerülésének jelenségei ugyanazt a folyamatot gerjesztették, lassan-lassan elkerülhetetlenné vált a politika autonóm befolyásolásának intézményesülése, az ezt hordozó intézmények megjelenése.

Ami a kultúrában, a társadalomtudományban és a médiában már korábban is jelentkezett, az elkerülhetetlenné vált a politikában is, mégpedig alapvetően kettős síkon. Egyfelől komoly belső viták gerjedtek az uralkodó párton belül. A felvilágosult pártértelmiségi elit számára evidencia volt a nyitás, a külső-belső demokratizálódás, a tekintélyuralmi szerkezet fokozatos felszámolásának igénye. A párton belüli átalakulás döntő jelentőségű a hazai rendszerváltozás történetében, ez teremtette meg a fokozatos, békés, konszenzuális átmenet lehetőségét. A fordulat 1987 tavaszán következett be, amikor Kádár Jánost leváltották az MSZMP éléről, és az akkor 57 éves Grósz Károlyt választották meg főtitkárnak. Grósz a mérsékelt reformok híve volt, ellenezte a nyílt politikai pluralizmust, ám kis idő múltán, a viszonyok alakulásának hatására a többpártrendszer tényének elismerésére kényszerült. A párton belüli reformmozgalmak élén Pozsgay Imre nagy erőket mozgósított annak ellenére is, hogy 1982-ben formálisan kikerült a párt első vonalából, miután a Hazafias Népfront főtitkárának nevezték ki, mely posztot 1988-ig töltötte be. Az új pártvezetés válságkezelésre kényszerült, és szembe kellett néznie a poli-

tikai rendszer elkerülhetetlen reformjával. A fordulat évében, 1987-ben a hatalom legkisebb repedésének hatására, azonnal megjelentek az autonóm politikai szervezetek. Különböző félpolitikai vagy a politikai közélettel érintkező intézmények, társaságok már az 1980-as évek elejétől kezdődően megszerveződtek.[10] A szervezetként történő megjelenés éve 1988 volt. Ez év márciusában alakult meg a Szabad Kezdeményezések Hálózata, mint laza ellenzéki mozgalom,[11] amely néhány hónap múlva, novemberben párttá szerveződött Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) néven. Szintén márciusban jött létre a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), formálisan ifjúsági szervezetként, de radikális társadalomátalakító politikai programmal, vagyis tartalmilag politikai pártként. A történelmi pártok közül elsőként a Független Kisgazda, Földmíves és Polgári Párt (FKgP) szerveződött újjá, 1988 novemberében.

A jogrendszer ekkor még nem ismerte a párt fogalmát, párttörvény nem létezett. A hatályos büntető törvénykönyv éppenséggel büntetni rendelte az államellenesnek minősíthető szervezkedést, az pedig ügyészi értelmezési kérdés minden korban, hogy mi minősül államellenes szervezkedésnek. A próbát a Fidesz állta ki, amikor az alapítók egy része ellen ügyészségi vizsgálat indult. A jogász végzettségű csapat megalapozottan hivatkozott az alkotmányos szintű egyesülési jogra, amivel szemben nemigen lehetett hatékony racionális érveket felhozni. Csak rövid idő kellett ahhoz, hogy a hatalom belássa: a folyamat feltartóztathatatlan, a társadalom elitjének, legmobilabb rétegének autonóm politikai megszerveződése már nem állítható meg. A kérdés ezután csak az lehetett, hogy milyenek lesznek az új jogi-intézményes keretek. A politikai pluralizmus 1989-re teljesedett ki. Ekkorra már a pártok széles választéka jelent meg a polgárok előtt, a politikailag aktívak szabadon választhattak politikai színek között.

KÉPVISELET ÉS DEMOKRÁCIA

A modern állam képviseleti intézményei létrehozását és kereteit meghatározó anyagi jogi és eljárási szabályok egymásra épülő normarendjét nevezzük választási rendszernek. Ezek a magas szintű, törvényi formát öltő jogszabályok nem teljesen semlegesek, rövidebb-hosszabb távon hatnak a politikai rendszer intézményeire, azok szervezeti formáira és működési mechanizmusaira egyaránt. A XX. század hajnalán megszilárduló tömegdemokráciák egyik alapvető tételeme az, hogy a politikai hatalmat gyakorlók, a politikai elit hivatásos politikusai a népképviseletre szóló megbízásukat nyilvános versengés keretei között, választás révén nyerik el, ami azt jelenti, hogy nemcsak a maguk szűkebb elitköreitől függenek, mint az állami főtisztviselők, hanem a választásra jogosultak közül sajátos értékek és érdekek alapján kiválasztott személyek: legitimitást élvező politikusok, akiknek a megbízása politikai, térbeli és időbeli értelemben korlátozott.

Gyakran találkozunk azzal a vélekedéssel, hogy a hatalomgyakorlás képviseleti formája már önmagában a demokrácia redukciója, a politikai munkamegosztás terméke.[12] A rousseau-i közvetlen demokrácia hívei a politikai képviseletben az elithatalom eszközét látják, és azzal érvelnek, hogy a képviseleti demokrácia olyan formájú gyakorlására, amely az elitek hatalmát hatékonyan ellensúlyozta volna, nem ismerünk példát. Ez a kritika egyoldalúsága ellenére lényeges igazságot rejt magában. Nevezetesen azt, hogy a demokrácia európai történeti fejlődésében a francia forradalom után a társadalmak uralkodó csoportjai csak hosszas, sokszor véres küzdelmek után engedték a polgárságot, majd a munkásosztályt és a társadalmi kisebbségeket a politika közelébe: a politikai jogok kiterjesztése lassan, vontatottan haladt előre. Az 1848. évi forradalmi hullámot követően egy évszázadot vett igénybe a szabadságjogok gyakorlati érvényesíthetősége, és a képviseleti demokrácia csorbítatlan megvalósulása csak 1945 után következett be.

A társadalmi demokráciának csak egyik vékony rétege a makropolitikai intézmények (parlament, kormány) ellenőrizhető működése. E mellett a mindennapi élet egyéb színterei legalább ennyire fontosak: a regionális, a helyi, a munkahelyi, a családi közösségek belső életében – mindegyiknél másként – szintén felmerül a közreműködők és az érintettek demokratikus részvételének és ellenőrzésének valamilyen formája. Nyilvánvaló tehát, hogy a képviseleti demokrácia modern vívmány, az ipari, individualizálódott, urbanizált tömegtársadalmak terméke, amelyekben a társadalom anyagi és szellemi folyamatainak és a javak elosztásának irányítása a társadalom által delegált, megbízott politikusok feladata. A politikai irányítás funkcionálisan elkülönül az egyéb tevékenységektől csakúgy, mint egy üzemben a különböző munkafolyamatok. De míg az utóbbiban a tevékenység eredménye mindig valamilyen árufajta létrejötte, a politikai tevékenység terméke sokkal megfoghatatlanabb dolog: a társadalom normális működésének egyensúlya, az ezt biztosító szabályok rendszere olyan döntések folyamatos láncolata, amelyek válaszolnak a társadalom szakadatlan változásaira, új és új konfliktusaira, azokra a belső feszültségekre, amelyek maguktól, vagy éppen a politikai hatalom tevékenysége folytán keletkeznek. A képviseleti demokrácia fejlődése Európában válasz volt a polgárosuló, illetőleg a munka világában jogokat kiharcoló tömegek igényére: a társadalom értékeit meghatározó, a javakat és az erőforrásokat elosztó hatalmi elit ne önmagát legitimálja, hanem a sokaság a demokratikus eljárás eszközével maga válassza ki képviselőit a hatalom gyakorlására. A választójog kiterjesztése, a polgári jogegyenlőség elismerése és a demokratikus képviselet igénye egymáshoz szorosan kötődő követelések, amelyek egymástól csak a szemléletben választhatók el.

A képviseleti demokrácia az államiságnak csak az egyik aspektusára utal, arra, hogy a legfontosabb döntéseket választott és politikai felelősséggel bíró testületek hozzák. A modern államiság azonban éppen abban különbözik a korábbi demokratikus eljárásokat is alkalmazó politikai közösségektől – például a demokratikus vagy oligarchikus városállamoktól, a parlamentet működtető felvilágosult abszolutizmustól –, hogy benne megvalósul a jogállamiság és a hatalmi ágak elválasztása-

nak követelménye is. A képviseleti demokráciát a XX. században azután a szociális állam igénye teszi teljessé: a politikai demokrácia önmagában üres forma, ha nem biztosítja a társadalomban a szociális minimumot és az elosztás demokratizmusát.[13]

A politikai rendszer átalakulásának eredményeként a magyar képviseleti demokrácia intézményrendszere nagy vonalakban megfelel az európai demokratikus tradícióknak. Elmaradások nem az átfogó intézményes megoldásokban, hanem a demokratikus értékek intézményesülése terén tapasztalhatók, és ennek nem strukturális, hanem társadalmi, társadalomfejlődési okai vannak. Ezek közül kiemelendő a politika és a morál szoros kapcsolatának hiánya; a közérdeket képviselő altruista szellemiség retardáltsága; a jogkövetés alacsony szintje; a politikai részvétel és a politikai kultúra elmaradott volta; a manipulálhatóság magas szintje; a hatalom befolyásolására képes civil társadalom szervezettségének elmaradottsága; az állami beavatkozás hatékonyságának negatív jellemzői és a jogi szabályozás kultúrájának hiányosságai.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER JELENTŐSÉGE ÉS A MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZER KIALAKULÁSA

A választási rendszer tanulmányozása hozzásegít a politikai szisztéma más területeinek megértéséhez is, hiszen a választások révén kerül a polgár a legáltalánosabb módon és ciklikus jelleggel kapcsolatba a politika világával. A különféle szintű választások között természetesen a parlamenti képviselők megbízására irányulók jelentik a makropolitika számára jelentős elemzési síkot. A modern képviseleti demokrácia ugyanis azt jelenti – a XIX. század derekától, a választójogot liberalizáló angliai reformtörvényektől kezdődően –, hogy a polgárok nagy többsége helyett mások, választott szószólóik hoznak döntéseket mindazokban az ügyekben, amelyeket az állam szabályozó testülete hatalmi kompetenciájába sorol. Ahova az állami autoritás elér, ott elsősorban ez az elv uralkodik, így a nép közvetlen részvétele a hatalomgyakorlásban az európai parlamentarizmus fő fejlődési vonalában ugyancsak kivételes jellegű.[14]

A társadalmi kiegyenlítődés és a történelmi emancipáció terméke a modern képviselet, amely a hatalmat delegáltként feltételezi, s ilyképpen az egyénekből és a társadalmi közösségekből eredezteti. A XX. században teljessé váló népképviselet – akár parlamentáris, akár elnöki és a kettő közötti átmeneti kormányformák kereti között valósul meg – arra a posztulátumra épül, hogy a hatalom gyakorlása a társadalom megbízásából történik, s a részérdekeket a társadalom állandó integrációjának figyelembevételével kell érvényre juttatni – értékek őrzésének és megújításának alávetve. Ezért a képviselet magában foglalja a felhatalmazást éppúgy, mint az elszámoltathatóságot.

A választási eljárás, a hatalmat gyakorló, döntéseket hozó képviselők kiválasztása és jogi felhatalmazása tehát a képviseleti demokrácia szerves része, azt is mondhatjuk, hogy a választással kezdődik a modern demokratikus társadalmi berendezkedés. Ahol a választás nem ellenőrizhető vagy nem valóságos – például csak egyetlen, a hatalom által előzetesen kiválasztott személyre vagy politikai mozgalomra lehet a voksot leadni –, és nem felel meg bizonyos, általánosan elfogadott követelményeknek – mint a választások egyenlősége, befolyásmentessége (titkosság), általánossága (mindenkire kiterjedtség) –, ott nem is beszélhetünk polgári értelemben vett demokratikus államiságról. Ennek alapján az államszocialista berendezkedések választási rendszerei nem feleltek meg a polgári alkotmányossági kritériumoknak, még ha a jelöltkiválasztási mechanizmus esetleg más értékek alapján nyitottnak és ellenőrizhetőnek bizonyult is.[15]

A politológia a választási rendszert a valóságos politikai intézmények környezetében tanulmányozza és elemzi, és elsősorban azt vizsgálja, hogy milyen intézményes és eljárási rendben, továbbá milyen valóságos hatásmechanizmus alapján működik a normatív modell. Nem elsősorban a történeti momentumok érdeklik, hanem a dinamikus modellek, a közelmúlt és a jelen valósága, a választással érintett intézmények kölcsönhatása, és magának a választásnak a funkciója a politikai folyamatokban. Amíg tehát a normatív – elsősorban jogi – vizsgálódások arra keresik a választ, hogy milyennek kell lennie a norma szintjén megfelelő, a jogi értékeket és általános követelményeket megvalósító jogi szabályozásnak, a politológiai megközelítés empirikus-analitikus jellegű, inkább el van foglalva a „hogyan"-nal és a „miért"-tel, mint a „milyen kell legyen"-nel. Ugyanakkor természetesen a politológiai megközelítéseknél is találkozunk normatív modellekkel, ezek azonban általánosabb kérdéseket érintenek, mint a tradicionális jogászi szemléletmód.

A választási rendszer az az alkotmányos alapintézmény, amelynél a pártok érdekei a legközvetlenebbül a felszínre kerülnek, a legkönnyebben felismerhetők. Megjelennek azok a szempontok, amelyek tükrözik az adott párt társadalmi pozícióit, nagyságát, szervezettségét, jellegét, ideológiai és értékrendszerét egyfelől, és azok a szempontok is, amelyek alapján megítélhető, hogy a párt vezető elitje hogyan ítéli meg a párt rövidebb-hosszabb távú kilátásait. A jövő értékelése, a konceptualizált várakozások elkerülhetetlenül kódolva vannak a pártoknak a választási rendszerre vonatkozó elképzeléseiben, esetleges reformkoncepcióiban, amelyek ennélfogva a maguk jövőbeli kilátásaira vonatkozó politikai állásfoglalásként is felfoghatók.

A magyar választási rendszer kereteit 1989 nyarán az alkotmányos átmenetre vonatkozó politikai döntéseket és megállapodást előkészítő kerekasztal-tanácskozásokon a hatalmon levő MSZMP-politikusok és az ellenzéki kerekasztalt alkotó pártok, mozgalmak képviselői alakították ki a pártokhoz nem tartozó szervezetek, az ún. harmadik oldal részvételével. A történelmi hagyományokkal rendelkező, tevékenységüket megújító pártok, elsősorban az FKgP és a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP), egyértelműen egy tisztán (megyei) listás megoldás mellett érveltek, az SZDSZ és bizonyos fokig a Fidesz is elsősorban az egyéni kerületi rend-

szer túlsúlyára épülő modellt preferálta. Végül a Magyar Demokrata Fórum (MDF) kompromisszumos javaslatát fogadták el, amikor kiderült, hogy egynemű megoldásban a felek nem tudnak megegyezni. A vegyes rendszer tehát nem egy tudatos, előre tervezett, optimálisnak szánt megoldás volt, ellenkezőleg, éppenséggel a politikai kényszer szülte, és a törekvések közötti felezővonalon állónak tekintendő. A kerekasztal-tárgyalások jegyzőkönyveiből és dokumentumaiból[16] pontosan kirajzolódnak a kompromisszumkötés mozgatói és motívumai. Mint egy laboratóriumban az anyagok összetételét, úgy tanulmányozhatjuk a politikai vegyértékeket, álláspontokat és érdekeket, amelyek megnyilvánultak a választások elveinek kidolgozásakor. Meglepő élességgel rajzolódtak ki a fő frontvonalak, és drámai közelségbe kerülnek a történelmi jelentőségű rövid időszak lehetőségei és kényszerei. A döntés formálói szinte mindannyian igen pontosan látták a lehetőségeket, a buktatókat, és a nyers politikai érdekek elemi erővel törtek a felszínre. Utólag szembesülhetünk azzal, hogy a hatalmat képviselők mennyire nem látták át a helyzetet, vagy nem tudták saját érdekeiket megragadni és érvényesíteni. Erőltették az aránytalan többségi rendszert, és engedtek az alulról jövő politikai nyomásnak az egyéni kerületek számának növelése érdekében. Egyes ellenzéki szakértő politikusok tisztán látták ennek a sajátos politikai vakságnak a lehetséges következményeit.[17] Ezért nem túlzunk, amikor azt állítjuk, hogy a baloldalt az ellenzéki pártok mentették meg attól, hogy ne kerüljön a perifériára az első választások után.

Azokat a kérdéseket, amelyek ma is az érdeklődés homlokterében állnak, már a tanácskozások korai szakaszában kivétel nélkül megfogalmazták. Így világos volt, hogy az egyéni kerületi rendszer aránytalan eredményeket hoz, hogy a megyei listás rendszer voltaképpen szükségtelenné teszi a bejutási küszöböt, mivel a kis pártoknak a főváros és a nagyobb megyék kivételével semmi esélyük sincs a mandátumszerzésre. A politikusok tudatában voltak annak, hogy a tisztán listás rendszer elaprózza a pártszerkezetet és gyengíti a kormányozhatóságot, de azt is látták, hogy a mesterséges kirekesztés esetleg túl korán és esetlegesen koncentrálja a pártszerkezetet, és rombolja a képviseleti elvet. Felszínre kerültek a túlméretezett parlamenttel kapcsolatos aggályok, mivel nyilvánvaló tényként kezelték, hogy a kombinált rendszer eleve útját állja a kisebb parlamenti létszám meghatározásának. Ugyanakkor azok az érvek is megfogalmazódtak, hogy a demokratikus szerkezet kialakításakor nem a parlamenti képviseleten kellene takarékoskodni, és a nagyobb parlamentnek megvan az az előnye, hogy jobban leképezi a társadalmi tagoltságokat.

A sürgető idő fenyegetése árnyékában végül kompromisszum született, mivel a történelmi pártok nem tudták érvényesíteni a tiszta listás rendszerre vonatkozó elképzeléseiket. Bár az SZDSZ szerepelt a másik póluson azzal az elképzeléssel, hogy a választási struktúra alapja a többségi elem legyen, képviselőjük a tárgyalásokon nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ők is következetesen vegyes rendszerben gondolkodtak. Az MDF tehát egy olyan középutat kínált fel, amelynek hatásait csak korlátozottan látták át. Az bizonyos volt, hogy a kétfordulós egyéni kerületi

komponens egyértelműen a megsokasodó ellenzéki pártoknak kedvez, mivel a második fordulóban – két jelölt esetén – a versengés a régi hatalom képviselője és az új, feltörekvő, politikailag „tiszta" erők között folyik. Az 1989 júliusában lebonyolított időközi választások nem hagytak kétséget afelől, hogy ebben a versengésben a korábbi állampárt képviselői elvéreznek. Bár az MSZMP szakértői nem zárták ki egy tisztán egyéni kerületi rendszer felállítását, erre semmi lehetőség nem maradt az után, hogy az Ellenzéki Kerekasztal nagy nehezen megállapodott a vegyes rendszerben. Az állampárti tárgyalófél azt azonban el tudta érni, hogy az egyéni kerületi rendszer túlsúlyos maradt, és mivel a megyei listás változat aránytalansága ismert volt, az országos listás arányosítás pedig eleve szűk kapacitással rendelkezett, a szorosabb elemzés nyomán kiderülhetett, hogy a megalkotott struktúra aránytalansági hajlama számottevő. A parlament létszáma a tárgyalások folyamán egyre emelkedett, és végül nagyon közel került ahhoz, ami aktuálisan létezett.

AZ 1990. ÉVI VÁLASZTÁS POLITIKAI HÁTTERE

Az 1985. évi gorbacsovi fordulat, s részben az ennek következtében beköszöntő világpolitikai ritmusváltás óta a hazai politikai reformmozgalmak kimondva-kimondatlanul döntő szerepet szántak a soron következő parlamenti választásoknak. Alkotmányosan is, politikailag is teljes joggal, hiszen amilyen ütemben leépült az „ancien régime" legitimitása és legitimációja, olyan mértékben nőtt az igény bármiféle új hatalom csorbítatlan társadalmi felhatalmazásra építésére. A nyílt reformmozgalmak esetleges fékeződésére vagy netán erőszakos visszaszorításukra is – modellszerűen – döntő válaszként szolgált a legkésőbb 1990 júniusában esedékes országgyűlési ciklusváltás. A rendszerváltást azonban a három hónappal előbbre hozott általános választások csak betetőzték, az már 1988 őszén, 1989 tavaszán végbement, és 1989 szeptemberére a színen levő politikai erőközpontok egyezségében is megpecsételődött a hatalom és az ellenzék között lezajlott korábbi tárgyalások eredményeként.

1989 sűrítve hozta a nagy horderejű változásokat, amelyek a társadalom számára is kézzelfoghatóvá tették mindazt, ami a politikaközeli csoportok számára már korábban is nyilvánvalóvá vált: hatalomváltás ment végbe. Egy agonizáló, elismerten sikertelen modell mélyreható átalakításának igénye fogalmazódott meg az adósságválság szorító és elkerülhetetlen kényszerűségei közepette. A válság leginkább a kormányzó politikai erők összeomlásán, meghasonlásán érhető tetten, az MSZMP – ha szociológiailag szemléljük az eseményeket – feladta a hatalmat, és kísérletet sem tesz egy önálló modell kialakítására. Ezt egyesek utólag politikai öngyilkosságnak minősítették. Ez a megfogalmazás érzelmileg megengedhetetlenül színezett ugyan, mégsem áll távol a valóságtól.

A parlamenti választások ilyen körülmények közepette nem elsősorban a régi rend megbuktatásában játszottak elsődleges szerepet, fő funkciójuk az újonnan termett politikai tagoltság kifejezése lett, a törvényhozó hatalom elosztása a színre lépett politikai erőcsoportok között.

Normál körülmények között a választások funkciója a kormányzó párt vagy pártok megerősítése, illetőleg megbuktatása. Itt és most azonban nemcsak a kormánynak kellett távoznia, a rendszerváltás utolsó, lényegi alkotmányos aktusára került sor. Ez adja az 1990. évi parlamenti választások történelmi jelentőségét és megismételhetetlenségét. (Természetesen a parlamenti úton végbement rendszerváltás maga is kivételes jelenség a modern históriában.)

VÁLASZTÁSI RENDSZER, ARÁNYOSSÁG ÉS ARÁNYTALANSÁG

Egyes vélekedések szerint a többpártrendszerű választásoknak keretet adó 1989. évi XXXIV. törvény túlságosan bonyolult, nehezen áttekinthető. Szögezzük le: léteznek ennél is komplikáltabb választási rendszerek (mint pl. az ír vagy a svájci). A választás nem kötelessége a polgároknak, hanem joga: ez az elv kifejeződik a részvétel viszonylag alacsony voltában. Az első fordulóban a területi listákra a választójogosultak 63,15%-a, a második fordulóban pedig már csupán 46%-a szavazott. A választó számára a választás mikéntje jól áttekinthető volt: mindenki választhatott a maga körzetében egy „személyes képviselőt", aki az egyéni választókerületi jelöltek közül kerül ki, másrészt leadhatta voksát a megyéjében (illetőleg a fővárosban) egy politikai párt által összeállított pártlistára, olyan emberekre, akik egy párttal vállaltak azonosságot. A választási rendszert a harmadik fő elem bonyolítja, nevezetesen az országos lista, amelyre a polgárok közvetlenül nem szavazhattak, mivel az országos listák szerint kiosztott mandátumokat a két említett ágon számolt töredékszavazatok alapján osztották szét két évtizeden keresztül. A törvény szerint a mandátumok megoszlása az egyes kategóriák között a következő:

- 176 egyéni választókerületi mandátum, ami azt jelenti, hogy az ország területe, a megyehatárok tiszteletben tartásával, ennyi körzetre van felosztva;
- maximum – a valóságban mindig ennél valamivel kevesebb – 152 területi listás mandátum a megyék (főváros) között a népességszám szerint elosztva (a legkisebb megyékben 4, a legnagyobb egységben, a fővárosban 28 területi listás mandátum nyerhető el);
- minimum – valóságban ennél mindig több – 58 országos listás mandátum, amelyek a pártok által felállított listák között, az egyéni pártjelöltekre, valamint a területi pártlistákra leadott, de mandátumot nem eredményező szavazatok – ezek az ún. töredékszavazatok – arányában kerültek felosztásra.

Ezek az arányok azt mutatják, hogy a képviselői helyek 45,6%-a egyéni kerületi, maximum 39,4%-a területi, minimum 15%-a országos listás mandátum. A való-

ságban azonban – s ez várható volt – ez a normatív modell csak az egyéni kerületek tekintetében érvényesült a választások eredménye nyomán, mivel a töredékszavazatok következtében 32 mandátum „felcsúszott" az országos listák szintjére. Így a tényleges arányok 1990-ben: 45,6 – 31,1 – 23,3%. A 90 országos listás mandátum és a 120 területi listás mandátum a parlamentbe bejutott pártok országos és helyi vezetőit megkíméli a közvetlen politikai versengéstől. A hat parlamenti párt az *I.1. táblázat*ban foglaltak szerint osztozott a 90 országos listás mandátumon.

I.1. táblázat. A parlamenti pártok országos listás mandátumai

	Országos listás mandátumok
Magyar Demokrata Fórum	10
Szabad Demokraták Szövetsége	23
Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt	17
Magyar Szocialista Párt	18
Fiatal Demokraták Szövetsége	12
Kereszténydemokrata Néppárt	10

A szóródás a töredékszavazatok tükre: a legnagyobb és a legkisebb képviselettel rendelkező párt egyenlő számú mandátumot szerzett az országos listáról. A területi listák természetesen jobban tükrözik a pártokra leadott szavazatarányokat. A pártok mindkét – területi és országos – lista szerinti összes listás mandátumainak megoszlását az *I.2. táblázat* tartalmazza.

I.2. táblázat. A pártok listás szavazatainak és listás mandátumainak megoszlása

Pártok	Listás szavazatok		Listás mandátumok	
	száma	aránya (%)	száma	aránya (%)
MDF	1 214 359	24,73	50	23,81
SZDSZ	1 050 799	21,40	57	27,14
FKgP	576 315	11,73	33	15,72
MSZP	535 064	10,89	32	15,24
Fidesz	439 649	8,95	20	9,52
KDNP	317 278	6,46	18	8,57
13 egyéb párt	777 777	15,84	0	–
Összesen	4 911 241	100,00	210	100,00

Az adatokból jól látható, hogy a listák esetében már sérül az arányosság követelménye. Az alacsony területi magnitúdó miatt, vagyis a széttöredezett területi rendszer következményeként a listás ág a 4%-os küszöb nélkül is jelentős szelektivitási kapacitással rendelkezik. Ezzel a beépített torzítással a rendszer megalkotói tisztában lehettek, és igyekeztek egy többé-kevésbé kiegyensúlyozott helyzetet teremteni a kompenzációs mechanizmussal, ami részlegesen sikerült azzal, hogy az elsődleges torzítást mérsékelte, és az egyéni kerületben elszenvedett hátrányokért

kárpótolt. Mivel a szisztéma egyszerre több értéknek is igyekezett megfelelni, ez a törekvés önmagában indokolta a rendszer sokszor elmarasztalt összetettségét. Három ilyen alapkövetelményt lehet kiemelni:

- a választópolgár és a képviselő között legyen közvetlen kapcsolat, amit csak az egyéni kerületi rendszer biztosít;
- a rendszer lehetőség szerint biztosítson arányosságot; ennek a követelménynek a listás megoldások felelnek meg;
- a parlament ne legyen szétszabdalva túl sok kis párt között; ezért állíttatott fel a 4%-os küszöb, ami azt jelenti, hogy a területi listákról való részesedés feltétele, hogy az adott párt országosan megszerezze az érvényes szavazatok 4%-át.

Az egyéni kerületi és a területi listás rendszer kombinálása önmagában bonyolulttá teszi a választásokat, ugyanakkor a két rendszer előnyeit is megjeleníti. Az egyéni kerületi rendszer fékezheti a túlzott pártosodást, ám a választás tapasztalatai azt mutatják, hogy ha a társadalomban erős a pártosodás, az egyéni jelöltek közötti választást is ez uralja. (Igen erős civil társadalom és kifejlett érdekképviseleti-korporációs szerkezet szükségeltetik ahhoz, hogy a pártosodás rovására erős függés alakuljon ki a képviselő és képviseltjei, egy adott terület állampolgárai között. Ehhez kifejlett valóságos önkormányzatokra is szükség van. Az európai tradícióra eleddig a pártok dominanciája jellemző.) Az azonban már vitatható, hogy milyen típusú legyen az arányosítás. Az 1990-ben vizsgázott rendszer az arányosítást a területi és az országos listák alkalmazásával oldja meg, ezek összetételébe azonban az állampolgároknak nincs beleszólása. Kétségek merülhetnek fel a zárt országos listák alkalmazása miatt, mivel ez a rugalmatlan jelleg a pártok felső vezetésének automatikus parlamenti székhez való juttatását szolgálta, éppúgy, mint 1985-ben, amikor először szerepelt – igaz, egyetlen – lista.

A vázolt struktúra az egyéni választókerületek pártjelöltjeire leadott, de a jelölt meg nem választása miatt elveszett szavazatokat is „hasznosítja", s ez mindenképpen pozitív elem. Ez magyarázza azt, hogy a listás mandátumokból a legnagyobb mértékben a legerősebb ellenzéki párt, az SZDSZ részesedett. Van azonban egy másik típusú újraelosztás is: a 4%-os küszöböt el nem ért pártok listás szavazatai elvesznek, s ezáltal indirekt módon a bejutottak mandátumait a listás támogatottságukhoz képest az ő rovásukra növelik.

A küszöb tehát a kiszorítás révén aránytalanítja a rendszert, mígnem a bejutottak között – a kombinált rendszer jellemzői folytán – sérül az arányosság. A küszöbérték a parlamenti mandátumok számához mérten magasnak minősíthető. Az eredmények azt mutatják, hogy a törésvonal az 1,89%-ot elért Vállalkozók Pártja és a 3,15%-ot elért Agrárszövetség között húzódott 1990-ben. A 3%-os küszöb a választásokon – adott részvétel mellett – csaknem kétszázezer szavazót jelentett, és alkalmazása mindössze három további pártot juttatott volna be az országgyűlésbe (MSZMP, MSZDP, Agrárszövetség). Az országos listán ez e pártoknak egyenként mintegy 7-10 mandátumot jelentett volna a hat parlamenti párt rovására.

A többpárti parlamentarizmus akkor funkcionál megfelelően és úgy biztosít kellő ellenőrzést, ha a parlament még kezelhetően tagolt. Ha leszűkül a ténylegesen hatalmat gyakorló pártok száma, a nem párttípusú hatalommegosztásnak kell nagyobb mértékben teret engedni. A küszöbérték megszabása egyébként sem demokratikus módszer, a kis pártok ezt joggal bírálják, és minősítik a választói akaratot csorbító megoldásnak. Az ezt támogatók érvelésében a kormányozhatóság mint vélt közérdek, menti alkalmazását, de még így is az alacsony szinten megszabott érték az elfogadhatóbb. Ezt a hatalmat szerzett pártokkal nemigen lehet elfogadtatni, a konszenzusdemokrácia értékeit vallók azonban következetesen kiállnak mellette.

A pártok érvényesülését korlátozó tényezőknek azonban csak egyike a 4%-os határ. Ezt egészíti ki az a szabály, hogy a területi lista állításának feltétele meghatározott számú egyéni kerületi jelölt indítása. E feltétel szerint a megyében (fővárosban) csak az a párt állíthat jelöltet, amelyik a választókerületek negyedében, de legalább két kerületben egyéni jelöltet állított. Ez Budapesten nyolc választókerületet jelent, a megyék többségében pedig kettőt. Ez a küszöb „igazságosabb", mint a 4%-os határ, mivel viszonylag objektíve és diszkriminációmentesen méri a pártok kiépültségét, területi, illetőleg országos szintű szervezettségét. Nem túl nagy, az elérendő célhoz szabott erőfeszítést igényel a pártoktól.

Ez a küszöb érthetően a fővárosban működött a legszelektívebben, itt csak 9 párt tudott területi listát felállítani. A megyékben a listával szereplő pártok száma 10 (Baranya és Vas), valamint 14 (Somogy) között váltakozott.

A hat parlamenti párton kívül 13 párt állított területi listát (*I.3. táblázat* – a harmadik oszlop a százalékos eredményt mutatja – értelemszerűen az első forduló szavazatai alapján):

I.3. táblázat. A mandátumot nem nyert pártok listás szavazatainak megoszlása

Jelöltállító szervezetek	Területi listák száma	Listás szavazatok	
		száma	aránya
Magyar Szocialista Munkáspárt	19	180964	3,68
Magyarországi Szociáldemokrata Párt	18	174434	3,55
Agrárszövetség	18	154004	3,14
Vállalkozók Pártja	13	92689	1,89
Hazafias Választási Koalíció	20	91922	1,87
Magyar Néppárt	12	37047	0,76
Magyarországi Zöld Párt	2	17951	0,37
Nemzeti Kisgazda- és Polgári Párt	3	9944	0,20
Somogyi Keresztény Koalíció	1	5966	0,12
Magyarországi Szövetkezeti és Agrárpárt	1	4945	0,10
Független Magyar Demokrata Párt	1	2954	0,06
Szabadság Párt	2	2814	0,06
Magyar Függetlenségi Párt	1	2143	0,04
Összesen		777777	15,84

A listaállításban a parlamenti pártokon kívül a HVK volt a legsikeresebb, mindenütt indított listát. Az MSZMP csak Pest megyében nem tudott listával szerepelni, míg az MSZDP Szabolcs és Vas megyében, az Agrárszövetség a fővárosban és Heves megyében nem vette az akadályt. A Magyar Néppárt csak 12 megyében állított listát, de nem szerepelt sikeresen: e megyékben a pártok között az utolsó vagy az utolsó előtti helyen végzett. A többi párt csak 1-3 megyében szerepelt igen kicsi, elhanyagolható támogatással. Meglepő csak a jobboldalon elhelyezkedő Magyarországi Zöld Párt sikertelensége lehet; úgy tűnik, a rendszerváltás után a magyar társadalom nem érezte át a környezetvédelem valóságos súlyát, politikai jelentőségét, amit jól jelzett, hogy a párt csak két területi listát tudott állítani. A helyzet azóta sem sokat változott.

A törvény az országos lista állítása tekintetében is beépített egy küszöböt: országos listát csak az a párt állíthat, amelyik legalább 7 területi listával/rendelkezik. Ezt 12 párt tudta produkálni, a hat parlamenti párt és az I.3 táblázat első hat pártja. Ez a szelekció már leszűkítette a versengést: csak ez a 12 párt remélhette, hogy egyáltalán képviselettel fog rendelkezni a parlamentben. Ennek fényében is bírálható a 4%-os küszöb, helyette a listaállítási küszöbökön lehetett volna egy kicsit srófolni.

Az új demokratikus választási rendszer tehát úgy épült fel, hogy a pártokkal szemben fokozatosan egyre szigorúbb követelményeket fogalmazott meg a mandátumokért folytatott versenyben. Ezek a lépcsőfokok a következők.

I. A pártok regisztrálási kötelezettsége (ez teljesen liberális rendszerekben nincs meg); a választások időpontjáig 65 pártot vettek nyilvántartásba, de szociológiailag ennél több párttípusú szervezet létezett (ez utóbbiak számát mintegy 80-ra becsülik az elemzők).

II. A siker primer feltétele az egyéni választókerületi jelöltállítás, amihez szükségeltetik a „körzeti társadalom", a választójoggal rendelkező állampolgárok egy részének politikailag megfontolt támogatása, amin a nyilvánvalóan komolytalan jelöltek elbuknak. Ezt a szűrőt biztosítja az a szabály, hogy egyéni választókerületi jelölt állításához 750 állampolgári ajánlószelvény kell (ez a választók kb. 2-4%-a). A szűrő szerepet jelzi, hogy a 65 bejegyzett párt közül már csak 28-nak sikerült legalább egy jelöltet állítani.

III. A harmadik szűrő a már elemzett területi listaállítási küszöb. Ez a versengő pártok számát 28-ról 19-re csökkentette. Az e pártokra leadott szavazatok esetében egy további korlátozás érvényesül a területi mandátum megszerzése útjában. Ez az ún. kétharmados határ, ami azt jelenti, hogy a területi lista jelöltje csak akkor szerez mandátumot, ha eléri a mandátum megszerzéséhez az adott választókerületben szükséges számú szavazat több mint kétharmadát. E szabály és számítási módszer alkalmazásának következménye a területi mandátumok országos listára történő „felcsúszása", ami az 1990-es választásoknál 32 mandátumot érintett.

IV. A következő akadály az a feltétel, hogy az országos lista állításához legalább 7 területi listával kell bírni. Ez a szűrő a 19 területi listát állító pártot 12-re csökkentette.

V. Végül az idáig eljutott pártokat elkülönítheti a 4%-os választóvonal, a kis pártokat ez kiiktathatja a területi listák versenyéből, illetőleg a töredékszavazatok alapulvételével történő országos listás részesedésből. A választók döntése alapján ez a határ a 12 versenyben maradt pártot megfelezte, és csak hatot juttatott listás parlamenti mandátumhoz. Ez természetesen nem jelenti, hogy a 4%-ot el nem ért pártok e rendszerben egyáltalán nem juthatnak parlamenti képviselethez: nincs akadálya annak, hogy egyéni kerületi mandátumhoz jussanak. Ez az induló pártok közül egyedül versenyezve 1990-ben csak az Agrárszövetségnek sikerült. E kis pártok jelöltjeinek helyzete hasonlatos a független jelöltek helyzetéhez: az egyéni kvalitásoknak kell ellensúlyozniuk a nagy pártok nyomasztó induló fölényét. A nagy pártok árnyékában a közepes jelöltek is „megélnek", különösen a listás helyekkel honorálható a pártnak – s nem a köznek – tett szolgálat; a kis pártok jelöltjei eleve nagy hátránnyal indulnak.

Az utolsó szelekciós lépcső következtében 777 777 választópolgár szavazata veszett el, azaz nem eredményezett mandátumot. Ez a rendszer nyilvánvaló aránytalanságát mutatja, ami egyúttal kézenfekvő fogyatékossága is. Az érvényes szavazatok csaknem 16%-áról nem mondhat le egy arányosságra törekvő választási rendszer. Az arányossági kompenzáció beépítése csak mérsékelten ellensúlyozta az egyéni kerületi rendszer aránytalanságait.

Tekintsük át, hogy milyen összefüggés mutatható ki a parlamenti pártokra, illetőleg független jelöltekre leadott érvényes szavazatok és a megszerzett mandátumok között *(I.4. táblázat)*.

I.4. táblázat. A parlamenti pártok szavazatainak és mandátumainak megoszlása

Pártok	Érvényes szavazatok		Mandátumok	
	száma	aránya	száma	aránya
MDF	1 214 359	24,73	164	42,49
SZDSZ	1 050 799	21,40	92	23,83
FKgP	576 315	11,73	44	11,40
MSZP	535 064	10,89	33	8,55
Fidesz	439 649	8,95	21	5,44
KDNP	317 278	6,46	21	5,44
Agrárszövetség			1	0,26
Független jelölt			6	1,55
Közös jelölt			4	1,04
Elveszett szavazat	777 777	15,84		
Összesen	4 911 241	100,00	386	100,00

Az *I.4. táblázat* alapján jól látható, hogy az arányossági kompenzáció beépítése milyen módon ellensúlyozta az egyéni kerületi rendszer aránytalanságait. Ennek pontos áttekintéséhez látni kell az egyéni és a listás mandátumok megoszlását *(I.5. táblázat)*.

I.5. táblázat. A mandátumot szerzett pártok és jelöltek mandátumtípusainak megoszlása

Pártok	Mandátumok			
	Egyéni kerületi	Területi listás	Országos listás	Összes
MDF	114	40	10	164
SZDSZ	35	34	23	92
FKgP	11	16	17	44
MSZP	1	14	18	33
Fidesz	1	8	12	21
KDNP	3	8	10	21
Agrárszövetség	1	–	–	1
Független jelölt	6	–	–	6
Közös jelölt	4	–	–	4
Összesen	176	120	90	386

A listás mandátumok az egyéni kerületekben sikertelen, ám listás támogatást élvező pártokat kárpótolták látványosan (MSZP, Fidesz, KDNP). E nélkül csak elhanyagolható arányú képviselethez jutottak volna. E kompenzáció az egyéni kerületi versengésben az MDF-fel szemben alulmaradt SZDSZ-nek is „jól jött". A megvalósult vegyes rendszer kiiktatja a kis pártokat, s e tekintetben – mint már említettük – diszkriminatív. Az egyéni kerületekben kevés mandátumot szerző, de egyébként támogatott pártokat – a töredékszavazatok beszámításával – tisztes parlamenti képviselethez juttatja (MSZP, Fidesz, KDNP), ugyanakkor a nagy pártokat egyéni választókerületi mandátumokkal jutalmazza. Az adatok tükrében mérsékelten aránytalan választási rendszer jött létre.

A VÁLASZTÁSOK ÉS A POLITIKAI TAGOLTSÁG

Releváns tudományos kérdés, hogy milyen politikai tagoltság olvasható le a választási térképről? Mielőtt e kérdést megkísérelnénk körbejárni, először a hazai politikai tagoltság fogalmi összetevőiről kell szót ejteni, mivel az elemzés érvényességi körének meghatározása nélkül megállapításaink félrevezetőek lehetnek, és a hamis extrapoláció „bűnébe esnénk". Ez éppoly megengedhetetlen, mint az a korábbi gondolkodásra jellemző redukció, amely intézményes kifejeződése hiányában tagadta a politikai tagoltság meglétét, vagy legalábbis annak hatását az állampolgári politikai magatartásra. A relatíve homogén tulajdoni szerkezet, a magántőkés tulajdontól való általános megfosztottság valóban felértékelte a munkamegosztásban rejlő strukturáló elemeket. Úgy tűnhetett, hogy a politikai értékek tagolódnak, de ez nem eredményez valóságos, objektív érdekekre való alapozottságot. A civil társadalom, az örökölt politikai értékek rendszere azonban sohasem szűnt meg a

korábbi évtizedek folyamán, még ha jelentősen át is alakult azon társadalomformáló erők eredményeként, amelyek a vontatott ipari modernizáció és a lassú középosztályosodás (városi középrétegek, szolgáltató szektor, falusi, „paraszti" vállalkozói rétegek) nyomán bekövetkeztek. Akármilyen paradoxnak is tűnik, a rendszerváltást megelőző három évtizedben sok dimenzióban fokozatosan megteremtődtek a modern polgárosodás feltételei – hamarosan kiderült, hogy milyen mértékben –, éppen a felemás modernizáció termékeként, a tradicionális, olykor ugyancsak retrográd értékeket őrző, piacellenes paraszti társadalom keserves átalakulásának eredményeként – bármennyire ellentmondásosnak ítéljük is meg ezt a folyamatot.

A politikai rendszer nyilvános szerkezete szinte bénultan viszonyult ehhez az átalakuláshoz: a társadalom és annak közvetítő orgánumai először elnyomattak, majd kizárattak, s ezáltal eltűnt a politika intézményesített reflexív képessége. Az egypártrendszerben nem jelenhettek meg a politikai tagoltság jelei, csak egyes politikus személyiségek – s azok is csak egy szűk sávban, korlátozottan – reprezentáltak eltérő ideológiákat, értékeket és taktikákat. Ezért kapott oly kitüntetett – és hát voltaképpen diszfunkcionális – szerepet a tudomány, az ideológia, a társadalomfilozófia, mint a megszüntetettnek vélt tagoltság pótléka, mint a politika hamis reflexiója. E mögött rejtőzködővé vált a politikai tagoltság mint értékek kavargó, nem artikulált rendszere, mint gondolkodási minták láncolata, sőt, mint etikai mértékeket is hordozó, egyéni magatartásban megnyilvánuló rejtett politikai értékhalmaz. Egy ponton tört leplezetlenül a politikai élet felszínére: a demokrácia makacs és támadhatatlan igenlése útján, a politikai rendszerrel szemben általános szinten megfogalmazott követelések alakjában. Létezett is politikai tagoltság, meg nem is. Kifejeződésének objektív feltételei hiányoztak, ezért dimenziói elfedődtek. Természetesen a társadalom különböző rétegei nem egyformán, sőt, nagyon is különbözőképpen hordozták ezt a nehezen megfogható politikai tagoltságot. A politikai közömbösség, a társadalom egy részének marginalizálódása egy olyan – területileg és társadalmilag tagolt – szubkultúrát hozott létre, amelyre nézve nem értelmezhető a politikai tagoltság kategóriája. A „politikai névtelenek" jelenthetik azokat, akik nem vettek részt az 1990. évi parlamenti választások első fordulóján.

Ezt a rejtőzködő politikai tagoltságot nagyon nehéz, szinte lehetetlen volt felbecsülni. A Kádár-korszak a hatvanas években kétségkívül megjelenített egyfajta társadalmi stabilitást, a „belenyugvás békéjét", ami természetesen nem jelentett pozitív legitimációt, csupán a szükségszerű, természetes alkalmazkodás igényét fejezte ki. (Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a nyugati társadalmak ebben a korszakban nem dicsekedhettek azokkal a jegyekkel, amelyeket ma tulajdoníthatunk nekik. Ezt nem kell különösebben bizonygatni.) Ezenkívül van egy komolyan veendő társadalom-lélektani tényező, nevezetesen a pozitív várakozások fokozatos igazolódása: a helyzet érezhetően javult, legalábbis 1968-ig. A Brezsnyev-korszak áporodott levegője ekkor vált több mint kellemetlenné, s ezt követően a fokozatos javulás, a lassú, de érezhető demokratizálódás már nem biztosított a korábbihoz hasonló hatalomigazolást. Egy kiút maradhatott belátható időre: egy sikeresebb,

rugalmasabb gazdasági modell megteremtése, s a relatív különállás következetes elfogadtatása. A gazdasági reform azonban nem hozott hatékonyabb gazdaságot, éppen ellenkezőleg, válságba torkollott; viszont elindította a társadalom differenciálódását, fokozatosan kiépített egy sokrétű második gazdaságot, lehetővé tette a burkolt magántőke-képződést, s mindezek eredményeként megkezdődött a középosztályosodás, a civil társadalom tétova szerveződése. Ez nem jelentette a társadalom átpolitizálódását, mert jórészt a civil gazdasági szférára, a magánéletre, a második gazdaságra korlátozódott. A társadalom egyre szélesebb körét elérő gazdasági válság indította el a politikai tagozódás manifesztálódását. A monolitikus struktúrán először kis értelmiségi ellenzéki csoportok okoznak repedéseket. Társadalmi hatásuk egyenesen arányosan növekedett a nyugati gazdasági dominanciával (eladósodás) és a gazdasági válság elmélyülésével. Ez a magát demokratikus ellenzéknek nevező mozgalom nemcsak szimbolikus értékű, elsősorban intézményesültségnek jelentőségét kell látnunk.

Megindult a politikai tagozódás, részben a pártállam hatalmi szerkezetén kívül, részben azon belül. E folyamat sajátos – Kelet-Közép-Európára jellemző – jegye az, hogy nem a primer gazdasági érdekekre alapozódik, inkább e dimenzió pótlékaként jelenik meg. Nincs ugyanis jelen sem a sajátlagos magángazdaság, sem egy erre épülhető érdekképviseleti, korporációs rendszer. A gazdasági érdektagozódás az állami szervezetrendszeren belül reked, míg a politikai erővonalak elsősorban az állampárt vonzási körébe eső társadalmi szférákban hullámzanak. Ezt a politikai tagolódást már indirekt eszközökkel ki lehet tapogatni, nem véletlen, hogy az ezt firtató tanulmányok először a hetvenes évek elején fogalmazódtak meg.[18] Az elméleti közelítéseket követően, amikor a politikai tagozódás már gyakorlati jelentőségre tett szert, megindultak az empirikus politikai szociológiai kutatások is.[19] Az érdektagolt társadalom olyan informális struktúrákat fejlesztett ki, amelyeket a meglevő politikai rendszer már nem volt képes hatékonyan kezelni, és minduntalan konfliktusokba keveredett a pluralizálódás kezelése közepette. A nyolcvanas évek második felére nyilvánvalóvá vált, hogy kikerülhetetlen a társadalom érdektagolódásának politikai rendszerbeli kifejeződése, a kérdés már csak az volt, hogy ez miképpen lehetséges.

A politológia művelői új típusú szervezetek kialakítását képzelték el, hangsúlyozták a korporációs érdekképviselet fontosságát, és különleges szerepet szántak egy megújuló alkotmányos berendezkedésnek. A többpártrendszer intézményesítésének a lehetősége a szakmai vitákban, mint elvi lehetőség felmerült, de a Kádár-rendszer keretén belül ezt még nem mérlegelték komolyan. Általános volt egy olyan – ma már könnyedén illúziónak minősíthető – vélekedés, hogy a többpártrendszert, a nyugati típusú polgári demokráciát ki lehet kerülni egy nem pártalapú demokratikus szerkezettel. Akik szilárdan hittek a párttípusú szerveződés kikerülhetetlenségében, elsősorban új, a történelmi szituációból kinövő többpártrendszerben gondolkodtak, és csak kevesen hihették, hogy a hajdani patinás politikai pártok újra megjelenhetnek a

politikai arénában. Az élet rácáfolt a kishitű és 1956 tapasztalataival terhes gondolkodásmódra: amint a Kádár-rezsim dezintegrálódni kezdett (1985 után, s különösen 1987–1988-ban), megindult az új politikai pártok genezise és a régi pártok újraélesztése.

A magyar társadalom újra elindult a nyílt politikai tagolódás útján, s ezt jelzi az a pártalakulási folyamat, amely igen rövid idő alatt több tucat politikai pártot eredményezett. Ez azonban nem kényszerfolyamat, hanem egyéni választás kérdése volt. A szabadság egyik fokmérője az a lehetőség, hogy a polgár közvetlenül nem, esetleg csak szavazatával politizál, nem azonosul egyetlen készen talált szervezettel, megőrzi kívülállóságát, politikai autonómiáját. A kívülmaradásnak is vannak dimenziói, fokozatai és motivációi, éppúgy, mint a politikai aktivitásnak, és mindkettő releváns a politikai tagozódás szempontjából.

Az új típusú politikai tagolódás kezdetekor nem tekinthető sem stabilnak, sem véglegesnek. Ezt a tényt több körülmény is magyarázza. Egyfelől az, hogy nincs még kellően kiérlelt, szervesült kapcsolatrendszer a pluralitást megjelenítő pártok és érdekképviseletek, valamint a politikai tagoltság legfontosabb objektív meghatározói, a tulajdon, politikai értékek, a hatalmi befolyás, a munka világa és a tudás között. Ez teljességgel természetes, mivel éppen eme objektív alap fő meghatározói lendültek mozgásba, különböző energiákkal. A pártokban megjelenő, s különösen azok neve által jelzett tagoltság csak a hullámzó háttérfolyamatok tökéletlen pillanatfelvétele. Ezért úgy véljük, fenntartásokkal kell fogadni azokat a véleményeket, miszerint az államszocializmus évtizedeiben a magyar társadalom politikai arculata nem változott. Ezt az 1945. évi és az 1990. évi választások eredményeinek hasonlósága igazolná. Az FKgP akkor a választással betöltött mandátumok (12 nem választott volt, hanem kooptált) 59,90%-át tudta magáénak; mígnem az 1990-es kormánykoalíció pártjai, az MDF, az FKgP és a KDNP a mandátumok 59,33%-át birtokolta. Valóban csábító a párhuzam, de könnyen belátható, hogy felszínes. Egyfelől: a koalíció társadalmi bázisát nem lehet azonosítani az 1945-ös bázissal. Másfelől: az eredmények azonossága a választási rendszerek különbözősége miatt esetleges; korábban kimutattuk, hogy a mandátumok megoszlását azonos szavazatszámok alapján miképpen befolyásolja egy adott választási rendszer. Az érvek folytatásától – több is felhozható – eltekintek. A társadalom mélyrétegeiben meghúzódó értékek, politikai attitűdök relatív állandóságáról már inkább beszélhetünk, már csak azért is, mivel ezek lassabban változnak. A választások ezeket csak részben képesek kifejezni, mert a pártok értékrendszere kényszerű amputálásokkal jelenik meg a társadalom értékrendszeréhez képest.

Mint jeleztük, a politikai rendszerváltás előtti látens politikai tagoltság a társadalmi rendszerváltás ütemének megfelelően mozgásban volt. Viszonylag stabillá akkor vált, amikor a társadalom nagyobb mértékben átrétegződött, tömegesen megváltoztak a tulajdonosi és hatalom-ellenőrzési pozíciók. Egy kontúrosabb rétegződés (vagy egy új osztálytársadalom?), a demokratikusan nyitott és konfliktusokat vállalni tudó társadalmi szerkezet politikai tagoltsága jóval egyértelműbb,

megfoghatóbb, mint a rendszerváltás időszakában. A társadalmi viszonyok átalakulásával, az osztálykonfliktusok egyértelmű megjelenésével párhuzamosan a tagoltságot már nemcsak a pártok jelenítik meg, hanem a civil társadalom egyéb autonóm szervezetei, érdekképviseletei, nyomásgyakorló csoportjai és mozgalmai. A kezdeti szerkezet kialakulatlanságát épp az utóbbi szféra fejletlensége jelzi, s ez nagymértékben megnehezíti a pártok érdekeket politikává transzformáló tevékenységét is.

A sajátos történelmi szituációból adódóan a politikai tagolódás nem a civil társadalom teljes felületéről indult, inkább a politikai erőközpontokból szerveződött a társadalom felé. Ez következett a rendszerváltozás belső logikájából; összesűrűsödtek az események, s a nagy tételnek megfelelően a választási eredményeket az érzelmek – olykor túlfűtöttek és a Nyugaton tapasztaltnál irracionálisabbak – legalább annyira befolyásolták, mint a stabil politikai értékek és a materiális érdekek.

A választásokon a volt ellenzéki pártok elsöprő győzelmet arattak, s ebben kifejeződött a társadalom változások iránti egyértelmű igénye. A korábbi berendezkedéshez közelebb álló erők a parlamenten kívül rekedtek. E tekintetben a kép egységes, csak a finom részletekben mutatkoztak különbségek. A kialakult parlamenti erőviszonyok a választók pillanatnyi igényeit rögzítette, s ennek megfelelően billent át a súly az MDF javára. A pártpreferenciákban nem volt akkora különbség, mint ahogy az a parlamenti mandátumokban megmutatkozott. Ez a választási rendszer szerkezetének következménye volt, az egyéni kerületi versengés beiktatása következtében a választók másodlagos politikai preferenciája is szóhoz jutott. Ez azt jelenti, hogy a két fő vetélytárs, az MDF és az SZDSZ közötti vetélkedést sok esetben azok döntötték el, akik az első fordulóban egy harmadik pártra szavaztak.

JEGYZETEK

[1] Az alkotmányos modellt Bihari Mihály stabilnak és kialakultnak tekintette, melyben a hatalommegosztás elve a kormány túlhatalma miatt sérül, és a parlament alárendelődik a mindenkori végrehajtó hatalomnak. (*A demokrácia 10 éve. V. Országos Politológus Vándorgyűlés.* Nyíregyháza, 1999. május 7–8.; az előadás címe: Demokratikus kihívások – demokrácia igények és modellek.) Körösényi András egyetemi habilitációs téziseiben – álláspontunk szerint tévesen – ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a parlamenti törvényhozó és a kormányzati végrehajtó hatalom között figyelemre méltó osztottság fedezhető fel, és szó sincs egybeépülésről. Pokol Béla a megvalósult alkotmányos modell legfőbb jellemzőjeként – szintén tévesen – azt találta, hogy az „extrém módon széttagolt rendszert" jelenített meg, amely erősen blokkolja a kormányzati végrehajtó hatalmat, és ezzel az európai alkotmányfejlődés, különösen a klasszikus angol parlamenti modell sajátos alternatívájaként jelenik meg (*A demokrácia 10 éve.* i. m.; az előadás címe: 89 – 10 év után.). Pokol Béla úgy véli, hogy a modell ilyen alakulásának az a fő magyarázata, hogy a nyolcvanas évek végén megszerveződő ellenzék túlbiztosította a gyors átmenetben kiharcolt alkotmányos szerkezetet, és olyan biztosítékokat épített ki az államszocialistának tekintett erők esetleges választási győzelme és többségi hatalma ellen, ami az átmenetben a polgári erőkkel szembeni fékek rendszereként szilárdult meg.

[2] Például az Alkotmánybíróság (AB) szerepének megítélése jórészt attól függően különböző, hogy az elemző miként értékeli a hatalommegosztást, azt alapvető alkotmányos követelménynek vagy éppenséggel a klasszikus parlamentarizmussal szemben álló elvnek tartja-e. Ebből a szemléletbeli, értékalapú megközelítésből fakadóan minősülhet az AB alapvetően pozitív szerepűnek és sikeres intézménynek, vagy ellenkezőleg, kaphat igen negatív megítélést és szisztematikus, egyértelműen negatív végkicsengésű bírálatot.

[3] Az értékkötöttség kinyilvánítása ugyanakkor nem ad felmentés a tudományos objektivitás és a szigorú ténykezelés követelménye alól. E nélkül bármely elemzés érvényessége megkérdőjelezhető, és a politikai publicisztika és érdekérvényesítés világába utalandó. Az a tapasztalat, hogy az írott sajtó körül szerveződő közvéleményt az ilyen típusú megközelítések uralják. Nem azt akarom sugallni, hogy az ilyen politika alapú elemzésekre egyáltalán nincs szükség, vagy azok tudományos szempontból eleve közömbösek és értéktelenek. Ez nem fedné a valóságot, mivel még a legelfogultabb, politikailag kimutathatóan érdekkötött publicisztikai írásokban is találkozhatunk figyelemre méltó megállapításokkal, egy-egy „telitalálattal".

[4] Az önkényuralmat az jellemzi, hogy az államot nem köti a jog, és a mindenkori uralkodó politikai osztály érdekeinek, jogon kívüli intézkedéseinek megfelelően irányítják a társadalmat, több vagy kevesebb manipulációs eszköz alkalmazásával. Az ilyen rendszerben az állammal szemben kockázatos fellépni, mivel az állam magára nézve nem tartja kötelezőnek a maga által mások ellen megállapított normarendet. Az állami önkény alkalmazásának nincs közvetlen szankciója; ha a rezsim megbukik, utólagos elszámoltatásra majdnem mindig sor kerül; a ritka kivételek táplálják a reményt, hogy a hatalommal visszaélőkkel nem ugyanúgy járnak el, mint ők maguk ellenségeikkel.

[5] A kezdő dátum éppúgy vitatott szakmai körökben, mint a befejezés. A kezdet tekintetében azért védhető az 1987-es év, mert ekkor került sor az első kapitalista jogintézmények bevezetésére, az általános forgalmi adóról szóló 1987. évi V. tv., valamint a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló 1987. évi VI. tv. megalkotására. Az is figyelemre méltó, hogy ezek nem politikai, hanem gazdasági törvények. A politikai áttörésre csak később, a polgárosodás jogi kereteinek megalkotása után kerülhetett sor. Mindenesetre a korszakos változások előjeleként értékelhető a Népköztársaság Elnöki Tanácsa jogkörének szimbolikus megkurtítása: az Alkotmány 30. § (5) bekezdése erősen korlátozta a NET jogalkotó hatáskörét. (Az új szabályozás: „Ha az Országgyűlés nem ülésezik, az Országgyűlés jogkörét az Elnöki Tanács gyakorolja; az Alkotmányt azonban nem változtathatja meg, és nem alkothat jogszabályt olyan tárgykörben, amelynek szabályozása az Országgyűlés hatáskörébe tartozik.") A befejező dátum biztosabb: nem vitatható, hogy jogi értelemben a rendszerváltás végbement azzal, hogy a jogállamiságot deklaráló átfogó alkotmánymódosítást 1989. október 23-án ünnepélyesen kihirdették. A régi rezsimben létrejött kormány ugyan hivatalában maradt, és a valóságos politikai őrségváltásra csak a többpárti parlamenti választásokat követően, 1990-ben kerülhetett sor, az alkotmányreformot követően már döntő strukturális változtatás a modellben nem történt.

[6] Az 1989. évi XXXI. tv. az alkotmány módosításáról: egy a törvények hosszú sorában, ám a polgári demokratikus rendszernek a 2010-es második rendszerváltásig alapvető keretét adta. A törvény ünnepélyes kihirdetését szándékosan – meghozóihoz nem illő pátosszal – tudatosan időzítették október 23-ára, az 1956-os népfelkelés évfordulójára. Már akkor is nyilvánvaló lehetett, hogy '56 politikai tematikájához az aktusnak nem sok köze volt, tehát egy prózaibb bevezetés az alkalomhoz jobban illett volna.

[7] A reformalkotmány preambuluma tömör és lényegre törő szöveg: „A többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg:"

[8] A rendszerváltást követő magyar alkotmány másik fő jellegzetessége az, hogy magán viseli a politikai átmenet spontaneitásait, a politikai harcokra jellemző változékonyságot, kiszámíthatatlan-

ságot és az ezzel járó kompromisszumukat. Ez a megszületés folyamatából, logikájából következő adottság, amin máig nem sikerült túllépni. Ennek egyszerű oka van: a politikai elit – amely az államtól nagymértékben független és integrált polgárság hiányában voltaképpen a politika világában élethivatásszerűen tevékenykedő, csaknem kizárólag pártokhoz kötődő politikusi rétegre korlátozódik – a politikai alternatívákat nem engedte ki a társadalom mezejére, hanem a maga köreiben, leszűkült belharcaiban mindig az adott szituációhoz ragadva, tehát sokszor ezoterikus módon kezelte.

[9] Az uralkodó párt, az MSZMP főtitkára, Kádár János az 1985. évi választásokkor 73 éves, és egészsége láthatóan megromlott. A párton belül alig van jele generációváltásnak. Pozsgay Imre, a radikális reformerszárny egyik vezéralakja ekkor 52, Berecz János, a konzervatív újítók élén 55 éves – egyikőjük sem a fiatal korosztály képviselője.

[10] Ilyen volt például a Magyar Politikatudományi Társaság, amely a tudományos kutatás felől közelített a politikai hatalom kérdéseihez; a Szegényeket Támogató Alap (SZETA) a párton kívüli ellenzékiek egy részének ernyőszervezete volt; léteztek ún. földalatti mozgalmak, mint például *Beszélő* című szamizdat lap körül szerveződő liberális ellenzék; azután létrejöttek közvetlen politikai programmal is bíró tömörülések, mint a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság (1986) és a Veres Péter Társaság (1986). Az első kifejezetten politikai mozgalom, a Magyar Demokrata Fórum 1987 szeptemberében a lakiteleki értelmiségi találkozón alakult meg, ekkor még nem kifejezetten politikai pártként, de annak összes alapvető jegyeit hordozta. A korra jellemző volt, hogy tagjai között nem kis számban jelen voltak formális MSZMP-tagok is, ami jelezte az alakulat mozgalmi jellegét és a pártfegyelem teljes hiányát, amit a szerveződés időszakában természetes jelenségként értékelhetünk.

[11] Alapítói között találjuk a Fidesz meghatározó személyiségét, Kövér Lászlót.

[12] Ez tenné lehetővé az elitek uralmát és végső soron azt, hogy a társadalom számottevő tömegeit szellemi és anyagi kiszolgáltatottságban tartsák. Eszerint a demokrácia fokmérője annak közvetlen jellege, s mivel az európai fejlődés fő vonalában a közvetlen hatalomgyakorlás csak kiegészítő jellegű és a politikai biztonsági szelep funkcióját tölti be, a modern képviselet demokratikus jellege ab ovo megkérdőjelezhető.

[13] Az európai fejlődésben az itt említett értékek nagy kataklizmák, súlyos társadalmi változások során alakultak át. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert a hazai közgondolkodásban, de a szűkebben vett szakmai politikai gondolkodásban is igencsak elterjedt a kettős torzítás: az európai demokrácia idealizálása és az a hit, hogy a demokratikus intézményrendszer többé-kevésbé egynemű. Ebből a kettős szemléleti hibából következően a hazai gyakorlat és a fejlesztési lehetőségek megítélésében a politikai döntéshozók eleve hibás alapról indulnak ki, és olyan sztereotípiák foglyai, amelyek káros döntéseket eredményeznek. Emellett azt is hangsúlyozni kell, hogy a demokrácia konkrét intézményes, s ezen belül nagyon fontos informális aspektusai egyáltalán nem vagy csak igen töredékesen ismertek. Ez összefüggésbe hozható azzal a ténnyel, hogy a magyar társadalomtudomány az elmúlt harminc évben képtelen volt követni az európai trendeket, és a fejlődésben olyan mértékben szakadt le, hogy az ma már felbecsülhetetlen károkat okoz a mindennapi politikai gyakorlatban is.

[14] A képviselet elve persze nemcsak a modern államiság elválaszthatatlan sajátossága; még a legkisebb közösségekben is megjelenik, mivel a munkamegosztás az emberi csoportok – de természetesen a tudatosság és a racionális döntés keretéig más biológiai közösségek – alapvető jellemzője. Ebből következően a létfenntartási munkafolyamatokban, de más tevékenységek esetében is a döntés mindig ahhoz az egységhez kerül, amelyik az adott részfeladatért felelős, s ez nyilvánvalóan csak esetlegesen a végrehajtás szintje. Csak az egész csoportot érintő egyes kiemelt kérdésekben hozhatnak a tagok közvetlenül, képviselet közbeiktatása nélkül, együttesen döntéseket. Az már történetileg determinált, hogy van-e egyáltalán ilyen közösségi szint, vagy az uralmi formák alakulása révén a döntési kompetenciák elosztása csakis a helyettesítés vagy a kiszorítás elvén nyugszik.

[15] A választási rendszer demokratizmusa semmit sem árul el az egész politikai rendszer vagy államiság tényleges demokratizmusáról, a társadalom által ellenőrizhetőségéről. Tehát korántsem

elégséges, csupán csak kiinduló feltétel. A formailag demokratikus választási rendszer mellett nem ritka a leplezetlen elituralom, a társadalom nagy többségének politikai és egzisztenciális perifériára szorítása.

[16] *A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben.* I–IV. kötet. Szerk. Bozóki András – Elbert Mária – Kalmár Melinda – Révész Béla – Ripp Erzsébet – Ripp Zoltán. Budapest, Magvető Kiadó, 1999.

[17] Tölgyessy Péter az egyik tanácskozáson a következőket mondta: „Szerintem az MSZMP egy öngyilkos javaslatot tett. [...] Ők abból indultak ki, hogy mi van. A választási törvényt alig írták át. [...] Nem gondolták át ezt az egészet. A lengyel választások fényesen igazolják, hogy egy kétfordulós rendszerben az MSZMP kockára teszi, hogy egyáltalán bejut-e a parlamentbe. Mert mit jelent ez? Az MSZMP-nek a közvélemény-kutatás 30%-ot hoz ki. Hogyha minden képviselőhelyen ez érvényesül, azt jelenti, hogy az MSZMP nulla százalék helyhez jut ebben a szisztémában." Uo. II. kötet, 377. o. És valóban szinte kísértetiesen ez történt 1990 tavaszán: az MSZP egy egyéni kerületi helyhez jutott Szűrös Mátyás révén.

[18] Lásd Gombár Csaba: Van-e, s ha van, milyen a politikai tagoltság nálunk? In: *Politika és társadalom, a Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1983.* Szerk. Szoboszlai György. Budapest, Magyar Politikatudományi Társaság, 1983. A tanulmány 1973-ban íródott, s tíz évet töltött a Társadalomtudományi Intézet egyik íróasztalának fiókjában.

[19] A társadalom értékviszonyait Hankiss Elemér térképezte fel a nyolcvanas évek elején, majd sor került az első empirikus vizsgálatra, amely a politikai hatalom legitimációját kutatta és a politikai tagozódást megpróbálta szociológiai eszközökkel mérni, megint csak a Társadalomtudományi Intézetben.

2. Baloldali fordulat – 1994

Az 1990. március–áprilisban megválasztott Országgyűlés megbízatása a hatályos alkotmány értelmében 1994. május 2-án járt le. Az a tény, hogy a kormány kitöltötte négyéves mandátumát, önmagában jelezte az 1989-ben kialakult politikai szerkezet viszonylagos szilárdságát. Erre az alapra építkezve a keresztény-konzervatív szellemiségű kormányzat súlyponti kérdésként kezelte a politikai stabilitást, és sikerült a gazdaságot olyan keretek között tartania, hogy a sokasodó válságjelenségek, a nagyarányú munkanélküliség és széles társadalmi rétegek elszegényedése ellenére – nem számítva a taxisblokád sajátos fejleményét, ami voltaképpen megelőzte a komolyabb konfliktusforrások felszaporodását – látványos társadalmi elégedetlenség nem alakult ki.

A kormányzat stabilitását az alkotmányos szabályozás is segítette, legalábbis indirekt módon: a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye megakadályozta a fennálló koalíció szimbolikus gyengítését is. Az 1990. őszi, az egész országot néhány napra megbénító taxisblokád után a kormányzat – noha nem adta fel a kormányfő által megszemélyesített ideológiai orientáltságát és militáns konzervativizmusát – igyekezett a merőben formálisan értelmezett jogállamiság sáncai között maradva olyan módon adminisztrálni, hogy a négyéves ciklus kitöltését semmi ne veszélyeztesse. A hosszabb távú hatalmi berendezkedés célzatával olyan politikai eszközöket igyekeztek felhasználni, amelyek a kormányzó elitek szándékai szerint alkalmasak lehetnek a széles kispolgári, polgárosodó középrétegek megnyerésére, miközben szétzilálják a kádári konszolidációnak az átmenetben egyébként is megroppant társadalmi bázisát. Alapvetően ezt a stratégiai célt szolgálta a kárpótlási folyamat, különösen a föld gyakorlati reprivatizációja; az igazságtételi igények hangsúlyozása, valamint a közszolgálatinak mondott tömegkommunikációs eszközök fokozatos birtokbavétele. A kormányzati többség zárt ideológiai egységessége segítette e politika maradéktalan megvalósítását.

Az első törést a kis- és középparaszti radikalizmus okozta, amely nem fogadta el a nagy nehezen kiküzdött piacosított reprivatizációt, és teljes körű földvisszaadást követelt az eredeti tulajdonosoknak, illetőleg leszármazottaiknak. A Torgyán

József által ellenőrzött kisgazdapárti vonal ezt a radikális, a termelőszövetkezeti modell romjain újjáéledő paraszti, földművelő-vállalkozó réteget használta fel a koalíción belüli térnyerésre. A konfrontáció és szakítás az antalli hagyományos keresztény-konzervatív többséggel elkerülhetetlen volt. A kormányzat parlamenti többsége a ciklus előrehaladtával egyre olvadozott, de számszerűen mindvégig megmaradt, elsősorban a radikális pártbázisról leváló kisgazda képviselők, az ún. 36-os frakció támogatásának köszönhetően.

A kormányzási félidőn túl nem volt kétséges, hogy az Antall-kabinet – bár a közvélemény-kutatások egyértelműen kedvezőtlen népszerűségi mutatókat jeleztek – ha nem is változatlan összetételben, kitölti a négyéves ciklusidőt. A kormányzat vezető ereje, az MDF, bízott abban, hogy a stabilitás érdekében tett erőfeszítései, markáns nemzeti ideológiája és a gyakorlati politikai tettekben is kifejeződő keresztény szellemisége elegendő lesz a széttagolt politikai palettán a relatív többségen alapuló irányítói pozíció megszerzéséhez. Utólag már könnyű megállapítani, hogy nem mérték fel reálisan helyzetüket, és saját érdekeik szempontjából súlyos hibákat követtek el. Az Antall-féle elképzelésnek az volt a lényege, hogy a Fidesz antiszocialista beállítódását kihasználva a liberális erőket megosztják, és így az össztüzet a szocialistákra lehet irányítani. Ennek alternatívája csak az lehetett volna az SZDSZ részéről, hogy igyekszik mindenáron fenntartani a liberális szövetséget, és jobbra tolódva csatlakozik a szocialisták teljes elszigeteléséhez. Nagy volt azonban a két vezető párt közötti szakadék, túl nagy ahhoz, hogy akár időleges taktikai szövetséget is kössenek. Ráadásul – s ez is része volt az elhibázott MDF-stratégiának – a konzervatív erők kizárták az SZDSZ-szel való együttműködés lehetőségét.

A csendes társadalom jelzései nem jutottak el a politikai döntéshozókig, a média körüli csatározások harsány csinnadrattái elfedték a valóságos társadalmi értékeléseket a kormányzatról és az ellenzékről. Az MDF, bár kétségkívül voltak sikeres lépései a gazdaság, különösen az infrastruktúra terén, a ciklus vége felé elengedte a gyeplőt. Túlköltekezésbe fogott, ellenőrizetlenül hagyta a privatizációs folyamatot, felborult a fizetési mérleg és a költségvetési egyensúly. Megszerezte ugyan a médiumokat, ám a munkanélküliek és a nyugdíjasok elvesztése ezért olyan ár volt, amit utólag bizonyára nem fizettek volna meg. Nem vettek tudomást arról a tényről, hogy a kádári rezsim hanyatló korszakában, a nyolcvanas évek elejétől számítva békén hagyta a társadalom túlnyomó többségét, lemondott az ideológiai indoktrinációról, és gyakorlatában szakított a szovjet típusú szocializmussal. Az MDF ideológusai nem elemezték a valóság talaján a magyarországi államszocializmust és annak társadalmát. Nem látták, vagy nem akarták nyíltan elismerni, hogy az uralkodó elit már régen szakított a társadalmi egyenlőséget alapértékként kezelő szocializmussal, az úgynevezett keményvonalasok pedig sem presztízzsel, sem befolyással nem rendelkeznek. Nem akarták elismerni azt a tényt, hogy éppen a késő Kádár-korszakban berendezkedő gazdasági, tudományos és a második vonalbeli politikai elit vitte végbe a hazai átmenetet az államszocializmusból a kora kapitalizmusba. Ehhez a nyolcvanas évek végén megszerveződő ellenzék az antiszocialista

ideológiát szolgáltatta. Ilyen körülmények között az átmenet retorikájának folytatása és az az érv, hogy az MSZP győzelme a korábbi rezsim restaurációját jelentené, nyilvánvalóan ellentmondott a mérsékelt többség gyakorlati tapasztalatainak.

A szocialisták a parlamenti ciklus alatt igen visszafogottan politizáltak, a médiumokban teljesen háttérbe szorultak, az ideológiai csatározások elől kitértek, és igyekeztek pragmatikus politikai programot kimunkálni. Az MSZP aktív bázisa erősen beszűkült, ám a helyi társadalomban a korábban elnémított, a társadalmi kommunikációt kívánó és a társadalmi igazságosság iránt érzékeny elsőgenerációs középrétegek, jórészt egykori MSZMP-tagok, illetőleg közvetlen hozzátartozóik,[1] köztük igen sokan, akik a kádári konszolidációban nyerték el stabilnak hitt társadalmi pozíciójukat, igazolva látták a korábbi mérsékelt centrumhoz tartozásukat, és egyre nyíltabban fordultak szembe a hatalmon levők túlideologizált régi-új jelképrendszerével s az azzal társuló hatalmi arroganciával. Ezekhez a rétegekhez a kormánypártok nem tudtak üzeneteket eljuttatni, ellenkezőleg, egyre jobban mobilizálták a velük szemben álló társadalmi közeget. Ennek azért is volt a választások során kiemelt jelentősége, mivel csaknem teljesen bizonyos, hogy éppen ez a társadalmi réteg volt az, amelyik 1990-ben az MDF-et győzelemhez juttatta. Az MSZP politikailag aktív támogatói a párt lassú, de biztos konszolidációjában gondolkodtak. Egy évvel a választások előtt az MSZP-n belül is kevesen hitték volna, hogy pártjuk akár a relatív többséget is megszerzi a választásokon. A többség reálisan a parlamenti befolyás növekedésével számolt, ami a mandátumok megduplázását már átütő sikernek tekintette volna. A kampányt utólag elemezve nyilvánvaló, hogy az elhibázott MDF-stratégia azt a hatást váltotta ki, hogy másik politikai pólus állandó sulykolásával, a szocialistáknak fő riválisokként való megjelenítésével a médiumok által nyomatékosított kampány mintegy hangsúlyozottan felépítette ellenfelének, az MSZP-nek átütő sikerét.

A kormánypártok a választási rendszer logikáját sem mérlegelték kellő gondossággal. Az 1993 végén kezdeményezett választási reform, bár nagyrészt technikai jellegű volt, az egyébként is magas küszöbérték felemelésével tovább növelte a rendszer aránytalansági hajlamát. Az 5%-os küszöb alkalmazása ugyanis nemcsak a voksok leadása utáni számítási művelet alapját teremti meg, hanem hat magára a választási magatartásra is. Márpedig már az 1990. évi választások is azt mutatták, hogy a hazai választási magatartás egyik markáns jellemzője az esélyesnek tekintett párt vagy pártok „túljutalmazása", a koncentráló szavazási gyakorlat. A polgár értéknek tekintette szavazatát, és nem szívesen adta le olyan pártra, amelyiket a közvélekedés eleve sikertelennek ítélt. Ilyen körülmények között az aránytalansági hajlam fokozása azokat erősíti, akik potenciálisan a relatív többségre esélyesek.

A választások előtt már nyilvánvaló volt, hogy a társadalom alkotmányos úton leváltja a kormányzó koalíciót, és az ország történetében 1905 és 1990 után harmadszor az ellenzék valamely politikai formációját juttatja kormányra. Ezt világosan jelezték a közvélemény-kutatások összesített trendjei. Ennek ismeretében és az alkotmányos stabilitás egyértelmű jelzései ellenére voltak egyesek, akik kétség-

be vonták azt a kormányzati szándékot, hogy választási vereség esetén hajlandók békésen átadni a hatalmat. Utólag egyértelműen megállapítható, hogy a koalíció mértékadó erői bíztak abban: ha csak kis különbséggel is, a keresztény-konzervatív blokknak sikerül relatív többséggel megnyerni a választásokat, és fenn lehet tartani a kormányzati szerepet. Úgy vélték, hogy a választási kampány koncentrálásával sikerül kimozdulni a kormányzati pozícióból is következő kedvezőtlen, a politikai bénultság jeleit mutató védekező helyzetből. Ennek a számításnak az a fentebb vázolt, logikailag koherensen felépített feltételezéssor állott a hátterében, hogy markáns antikommunista, baloldalellenes kampánnyal az MSZP továbbra is politikai gettóban tartható, a liberális tábor a Fidesz jobbközép irányváltásával megosztható, a kisgazdák radikális torgyánista szárnya pedig a koalíciópárti mérsékelt csoport aktív támogatásával párhuzamosan semlegesíthető, végleg kiszorítható a parlamenti keretekből. A miniszterelnök rosszul mérte fel a helyzetet: Csurkáék táborát túl-, a torgyánisták kisgazda befolyását pedig alábecsülte. Az MDF-en belüli extrém-populista jobboldal „cunctatori" kezelése egészítette ki az antalli politikai stratégia lajtsromát. A kormányzat igyekezett ezt a programot a gyakorlatban megvalósítani, ám a koncepció visszájára fordult a lépések radikalizmusa és a politika stiláris környezete miatt. A kormány meg sem kísérelte a társadalommal a sokcsatornás kommunikációt. Stratégái azt gondolhatták, hogy elegendő a hatalom ismert technikáinak működtetése a formális jog keretein belül, kiegészítve ezt a kurzust ellenzők ideológiai megbélyegzésével összekötött személyi politizálással. Mivel a kommunikáció a hatalom és a társadalom között egyirányú volt, a kormányzat nem rendelkezett megbízható képpel a társadalom állapotáról. A stabilitás statikus egyensúlya mögött sokasodtak a válságjelek, s a társadalom pragmatikusan gondolkodó, egyik ideológiai táborhoz sem tartozó középmezőnye a radikális eszközökről tudatosan lemondva már eldöntötte magában, hogy a soron következő választásokon az urnák erejét felhasználva megvonja a bizalmat a kormányzó elittől. A konstruált ellenfél győzelmét az MDF szinte előkészítette.

A választások kitűzésére egy rövid alkotmányjogi vitát követően kerülhetett sor. A vita hátterében az a szabályozási hiányosság állott, hogy az alkotmány semmiféle normatív utalást nem tartalmazott arra vonatkozóan, hogy a köztársasági elnöknek milyen időpontra kell kitűznie a választásokat. A kormány ragaszkodott ahhoz, hogy a választásokra az országgyűlés megalakulásától számított négy év lejárta után kerüljön sor. Voltak olyan vélekedések is, hogy a ciklusidő végére meg kell választani az új parlamentet, ami azt jelentette volna, hogy a választásokra a négy évvel korábbihoz hasonló időpontban, március–áprilisban sort kell keríteni. A köztársasági elnök a nem egységes szakmai érvek tanulmányozása alapján úgy döntött, hogy e kérdésben nincs értelme az ütközésnek, és részben engedett a konzervatív tábornak. Miután május 2-án lejárt az országgyűlés mandátuma, az ezt követő – a korábbi évtizedek szokásainak megfelelő – vasárnapon meg lehetett tartani a választásokat. Az elnöki döntést senki sem ellenezte különös nyomatékkal: az első forduló május 8-i dátuma minden fél számára elfogadhatónak bizonyult.

A második fordulóról az Országos Választási Bizottság döntött. E döntést élénk vita előzte meg. A kormánykoalíció pártjai által delegált szakértők a háromhetes intervallum mellett érveltek, nyilvánvalóan azzal a megfontolással, hogy a két forduló között több idő marad a formálódó szocialista-szabaddemokrata oldal elleni kampányra. Az ellenzéki szakértők az ezzel ellentétes törekvést jelenítették meg, az MSZP és az SZDSZ még pünkösdvasárnap előtt, május 15-én szeretett volna új parlamentet választani. A Fidesz nem képviselt határozott álláspontot, de a rövidebb időköz felé hajlott, csakúgy, mint a kisebb parlamenten kívüli pártok zöme. Az OVB-n belül a parlament által választott tagok többsége a kormány álláspontját osztotta. Az Országos Választási Iroda szakmai érveket hangoztatva tette ugyanezt: azzal argumentáltak, hogy a választási eredményeket kétségbe vonók által kezdeményezett jogorvoslati eljárások technikailag nem tesznek elfogadhatóvá rövid időközt, a hétköznapra eső dátumot pedig a szokásokra hivatkozva opponálták. A vitát csak többszöri szavazással lehetett lezárni, s végül az OVB elnökének szavazata döntött. Ez azt jelentette, hogy a második fordulót május 29-én kellett megtartani.

A választást megelőző hetekben az MDF ideológiai támogatói az előre megtervezett stratégiának megfelelően igyekeztek a kampányt az MSZP-re koncentrálva a szocialistákat elszigetelni és lejáratni. Elsősorban a Magyar Televíziót sikerült felhasználni erre a célra. A párt elnökének durva lejáratására irányuló műsorok a nézők többségében visszatetszést váltottak ki. Az alkalmazott módszereket azok is elutasították, akik egyébként nem kedvelték különösebben sem az MSZP-t, sem Horn Gyulát. A múlt tendenciózus visszaidézése olyan túlzásokba torkollott, hogy a kampány a célzottal ellentétes hatást váltott ki, azokra ütött vissza, akik ebből profitálni szerettek volna. Ugyanakkor a Fidesz grandiózus köztéri kampánya felerősítette a negatív hatást, a kettő együtt végképp mesterkéltté és hiteltelenné vált. Olyan helyzet alakult ki, amelyben a magát nemzetinek feltüntető centrum szinte sulykolta a közvéleménybe: ha le akarja váltani a kormányt, az egyedüli alternatíva az MSZP-re leadott szavazat. Az SZDSZ nem volt könnyű helyzetben, mivel éppen az a célja sérült, hogy meggyőző alternatívaként fogadtassa el magát. Mégis, az SZDSZ-nek sikerült olyan hatékony kampányt folytatnia, amely pozitív volt, nem alkalmazott lejáratót, visszatetszést kiváltó túlzó elemeket. Néhány hónap alatt felépítették Kuncze Gábor nyilvánosságimázsát, és egy pragmatikus-liberális alternatíva felvázolásával kívül kerültek a minden más pártot a perifériára sodró örvényen.

Az Országos Választási Bizottságon belül a jogértelmezés eszközeivel folyt a csatározás a kampány tisztaságának biztosítása érdekében. Az OVB igyekezett kívül maradni a kampány érdemi folyamatain, ám amikor a formális jog keretein belül a választásetikai normák nyilvánvalóan sérültek – elsősorban a TV Híradó műsorszerkesztési gyakorlatában –, az OVB többsége fellépett a választások tisztaságának megőrzése érdekében arra hivatkozva, hogy a hatályos választási törvény ezt feladatává s egyben kötelességévé is teszi. E döntések többségét azonban a Legfelsőbb Bíróság egymásnak is ellentmondó határozatokkal, nyilvánva-

lóan hibás jogértelmezéssel, a konzervatív jogszolgáltatás keretében sorra-rendre megsemmisítette a jogorvoslati eljárásokban, arra hivatkozva, hogy a törvény nem biztosít konkrét hatáskört az OVB számára a feladat definiálásán túl. Eszerint az OVB feladata a választások tisztaságának garantálása, de ehhez nincsenek meg a jogi eszközei, és állásfoglalást sem tehet közzé, ha olyan jelenséget észlel, amely a többségi vélemény szerint sérti a választások tisztaságát. A közvéleményt azonban ezek a jogértelmezési viták egyáltalán nem befolyásolták, mivel a vélekedéseket nem a pozitív jog és az arra épülő absztrakt jogértelmezések, hanem a politikai és a hétköznapi erkölcsi normák irányították a napi általános érdekeken túl.

A választás előestéjén bekövetkezett Horn-baleset elvette a kampány személyre koncentráltságának maradék erejét is, de lényegesen nem változtatta meg a választáspolitikai képletet. Annyi hatása e váratlan és drámai eseménynek feltehetően lehetett, hogy növelte a részvételi hajlandóságot. A választáson, amelyre jól szervezetten, mindenféle technikai anomáliától mentesen került sor, a polgárok kifejezhették valódi politikai akaratukat.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER SZELEKTIVITÁSA: A JELÖLÉSI FÁZIS

A magyar választási rendszer sajátos ötvözete a mérsékelten arányos területi listás (20 területi egységben maximum 152 mandátum) és a strukturálisan aránytalan egymandátumos egyéni kerületi rendszernek (176 választókerületben 176 mandátum). A választók az országos listákra nem szavaznak. E listák versengését az úgynevezett töredékszavazatok döntik el, mégpedig azokat mindkét ágon számításba véve, tehát a mandátumot nem eredményező területi listás szavazatok körében és a pártok sikertelen egyéni jelöltjei tekintetében egyaránt. A töredékszavazatok alapján elosztott mandátumok (minimálisan 58) nyilvánvalóan az arányosítást szolgálják. A mennyiségi összefüggések jelölik ki az arányosítás mértékét és határait. Mivel a területi listák versengésében nagy valószínűséggel adódnak be nem tölthető mandátumok, ezek az országos keretbe kerülnek, és növelik az úgynevezett arányosítási kapacitást. (1990-ben 32 mandátum „csúszott fel" az országos keretbe, 1994-ben pedig 27.) Az arányosítás korlátja az országosan összesített érvényes területi listás szavazatok 5%-a. Azok a pártok, amelyek az összes szavazat 5%-át nem érik el, sem területi, sem országos listás mandátumot nem szerezhetnek. A küszöb tehát nemcsak a kompenzációs keretből való részesedést zárja ki adott pártok esetében, hanem visszahat az egyébként sikeres területi listás mandátumszerzésre, vagyis duplán büntet. A kis pártok tehát csak az egyéni kerületben reménykedhetnek, ámbár reményeik itt sem lehetnek vérmesek, amennyiben a listás és az egyéni szavazatok között magas a korrelációs szint. Azok a pártok, amelyek csak kevés körzetben állítanak területi listát, eleve kedvezőtlen helyzetből indulnak, mivel kisebb az esélyük a küszöb elérésére.

A rendszer egyes elemeit a jelölési feltételek szorosan egymáshoz kapcsolják. A szelektivitás azáltal érvényesül, hogy területi listát csak az a párt állíthat, amelyik az adott listás körzet egyéni kerületeinek legalább egynegyedében, de minimálisan két körzetben érvényesen jelöltet állított. Egy egyéni jelölt állításához 750 névre szóló állampolgári ajánlás szükséges, a listaállításhoz már nem kell közvetlen állampolgári támogatás. Így a listák összeállítása a pártok belügye, és nincs is arra példa, hogy egy párt tagságán kívül másnak is beleszólást engedett volna listájának összetételébe. A lista pedig zárt, a választáson a polgár nem befolyásolhatja a listán szereplők sorrendjét a preferált párt tekintetében sem. (A választás utáni listás mandátum pótlása esetén már nem érvényesül a sorrendkényszer: a döntést hozó szervezet a listán szereplők közül bárkit delegálhat.)

Az országos lista állításának feltétele az, hogy az adott párt legalább hét egységben területi listát állított. A feltételek nem túlságosan szigorúak, ám a protopártokat, álpolitikai szerveződéseket, családi és baráti társas körökre méretezett politikai magánvállalkozásokat mindenképpen kiszűri a komoly versengésből.

A megyék megfelelő kiválasztásával minimálisan 14 egyéni jelöltet kell érvényesen jelölni ahhoz, hogy egy párt országos listát állíthasson. A küszöb eléréséhez azonban – mint látni fogjuk – ez igen kevés. Csak arra elég, hogy egy párt a bevett nagy pártokkal azonos mértékben juthat hozzá a közszolgálatinak mondott televízió és rádió egyenlő feltételek mellett igénybe vehető kampányidejéhez. A kezdőrúgás biztosított, a gól csaknem kizárva.

A jelölési időszakban tehát már felszínre kerülnek a pártok erőviszonyai, hiszen a struktúra ugrópontja az egyéni jelöltállítás. A választási rendszernek ezt az elemét a múltban is, és e választás alkalmával is sok kritika érte. Kétségtelen, hogy némiképp sérült a tág értelemben vett választási eljárás titkossága, mivel a jelölés során a polgár a nevét adja egy jelölt ajánlásához, és hangsúlyozni kell, hogy kizárólag egyetlen jelöltéhez. (Elvenné e kritika élét az a lehetőség, ha a polgár korlátozott számú jelöltet támogathatna, miközben a jelölési küszöb ennek arányában megemelkedne.) 1994-ben országszerte azt lehetett tapasztalni, hogy a polgárok az előző választásokhoz képest jóval tartózkodóbbak lettek, sokan minden jelölttől megtagadták a nyilvános támogatást. Ez a bizalmatlanság mindenképpen összefüggésbe hozható az elkülönülő szekértáborok ideológiai csatározásaival, a hétköznapi viszonyok szokatlan átpolitizálódásával. Az esetleges hátrányoktól való félelem jelzi, hogy a polgárosodás folyamata lassú, nem egyirányú, hogy a politikai közélet az államon keresztül túlságosan is kézben tartja a civil szférát, hogy a jogállami modernizáció 1994-re éppenhogy csak megkezdődött, és nem alakult ki visszafordíthatatlanságának általános elfogadottsága. Az elmúlt ciklus sokak számára azt jelezhette, hogy az ideológiai csapdák mezt cserélve ismételhetik magukat, s úgymond jobb, ha az ember nem árulja el nyíltan politikai vélekedéseinek vagy szimpátiáinak személyes vonatkozásait.

A jelölési eljárásban már megmutatkozott a pártok társadalmi támogatottságának mértéke. Az ajánlási aláírások gyűjtésének tapasztalatait a pártok belső

ügyként kezelték, ám ezeken keresztül viszonylag pontos, területileg tagolt képet kaphattak arról, hogy hol lesznek nagyobb nehézségeik. Mivel azonban a többi párt adatait általában nem ismerhették, ebben a fázisban az esélyeket sok körzetben még nem lehetett megbízhatóan felmérni, különösen azokban a körzetekben nem, ahol szoros eredményt lehetett prognosztizálni. Választókerületenként tagolt közvélemény-kutatásokat egyes pártok (mint például a Fidesz) megrendeltek, de ezek eredményeit nem hozták nyilvánosságra. A nagy költség miatt ezek a felmérések egyébként is elmaradtak az országos mintáktól a megbízhatóság tekintetében.

Az egyéni kerületekben a jelölés a nagyobb pártoknak nem okozott különösebb gondot, de kivétel nélkül mindegyik párt szembekerült olyan körzetekkel, ahol egyedi akciókat kellett beindítani a jelöltállítás sikere érdekében. Ez legkevésbé az MSZP számára jelentett nehézséget, viszont mind az MDF, mind az SZDSZ kénytelen volt tapasztalni, hogy nem elegendő a párt neve, automatikusan nem garantált a jelöltállítás sikere. Még inkább igaz ez a másik három listás parlamenti pártra: a négyéves parlamenti szereplés nem hozott általános elfogadottságot. A kisgazdák számára az jelentett nyilvánvaló akadályt, hogy kettészakadásuk mellett kisebb szakadár csoportok is beléptek a választási küzdelembe (Kiegyezés Független Kisgazdapárt és Történelmi Kisgazdapárt). Már a jelölési szakasz lezárulásakor látható volt, hogy a koalícióban megrekedt, a torgyáni vonallal szembekerült Egyesült Kisgazda Párt alulmarad a választásokon; a tét már csak az volt, hogy eléri-e a költségvetési támogatáshoz szükséges 1%-ot. Kiderült, hogy támogatottsága még ehhez sem elég. Az Egyesült Kisgazda Párt (EKGP) Budapesten egyetlen jelöltet sem tudott állítani, és sikertelen volt Fejér, Hajdú-Bihar, Somogy és Vas megyében, ahol is nem indíthattak megyei listát. A megyék többségében csak a minimálisan szükséges két jelöltre futotta, s ez élesen rávilágított a pártként megszerveződő szakadár frakció valóságos támogatásának hiányára. Ezzel szemben a Torgyán József vezette FKgP már a jelöltállításban legyőzte riválisait, amit jól jelzett a sikeres fővárosi, húsz egyéni jelöltre alapozott listaállítás. Vidéken pedig már a jelölési szakaszban csatát nyert azzal, hogy a jelöltállítás 95%-os hatékonyságot mutatott (mindössze hét egyéni körzetben voltak sikertelenek, Borsod-Abaúj-Zemplénben négy, Baranyában egy, Tolnában egy és Szabolcs-Szatmár-Beregben egy körzet maradt független kisgazda egyéni jelölt nélkül).

A parlamenten kívüli, s különösképpen az újonnan szerveződő pártok többsége számára szinte leküzdhetetlen akadályt jelentett az egyéni jelöltállítás. A Munkáspárt volt egyetlen jól szervezett parlamenten kívüli politikai mozgalom, amely hatékony országos hálózattal rendelkezett. Jelöltállítási hetedik helyezése megegyezett listás helyezésével. Az Agrárszövetség követte az egyéni jelöltek számában. Az ASZ sikertelensége tehát nem a jelölési szakasszal hozható összefüggésbe, sokkal inkább azzal a politikai vákuummal, amelybe azáltal jutott, hogy átmenetileg liberális fordulatot hajtott végre, bár bázisának jó részétől idegen volt ez a változás, a vezetés keresztülvitte a liberális szövetséghez való csatlakozást. (A vezetésében ekkor, átmenetileg, jelentős eszmei befolyásra tett szert a Hit Gyülekezete mint ke-

resztény felekezet.) Ez a pólus azonban már szinte telített volt, az agrártársadalom számára pedig igencsak üresen és főképp hiteltelenül csengtek a liberális jelszavak. A termelőszövetkezetek mögött állók inkább bíztak az MSZP által meghirdetett, a kisparaszti termeléssel egyensúlyra törekvő politikában, a magukat a kulákság örököseinek tekintő radikális földigénylők pedig bőséggel válogathattak a kisgazda csoportosulások között.

Az újonnan szervezett pártok közül egyedül a Köztársaság Párt kezdett ígéretesen a jelölési szakaszban. Az előzetes közvélemény-kutatások szerint eleve nem volt esélye az 5%-os küszöb leküzdésére, de a jelöltállítási sorrendben elért nyolcadik helyezése jelezte, hogy az indulást komoly szervezőmunka és politikai tőke befektetése előzte meg. 1994-re érzékelhetővé váltak a pártrendszer befagyási tendenciái, amikor a politikai elit már nem volt képes a társadalmi-gazdasági visszaesést hatékony hatalomlegitimálással elfogadtatni és a társadalmi tűzoltás eszközeivel elszigetelni a leginkább krízis sújtotta területeket. (Ezt a trendet már csak a 2008–2010-es mély, nyílt társadalmi-gazdasági válság boríthatta fel.) Ilyen körülmények között a rendszerváltást követő befagyási tendenciák miatt egy mérsékelt, hangsúlyozottan ideológiamentes, pragmatikus mozgalom nem volt képes a közvéleményt befolyásolni, mivel nem álltak mögé sem az elit kritikus tömege, sem a tömegkommunikáció mérvadó, véleményformáló intézményei. Ezt a támogatottságot nem sikerült a Köztársaság Pártnak elérnie, s így, bár jelöltállítása sikeresnek mondható, a nagy áttörésre már nem futotta erejéből.

Az új pártok közül a Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) számára a jelölési szakasz már jóval kevésbé volt sikeres. Nagy erőfeszítéseket kellett tennie, hogy a körzetek kétötödében egyéni jelöltet állíthasson. Ez az arány mindössze 11 területi listát takart, s a népszerűségi mutatók fényében ez eleve azt jelentette, hogy az 5%-os küszöb elérésének nem volt reális valószínűsége. Az eredmények megfeleltek ennek az objektív kalkulációnak: a félsikeres jelöltállítás a jobboldali párt számára megadta a túlélés lehetőségét a költségvetési támogatáshoz szükséges 1% meghaladásával.

A Nemzeti Demokrata Szövetség (NDSZ) sorsa szintén kódolva volt a választást megelőző szakaszban: a körzetek mintegy harmadában indított jelöltet, ám a MIÉP-pel ellentétben a fővárosban nem tudott annyi helyet betölteni, amennyire a területi listaállításhoz szükség lett volna. Ebből egyenesen következett, hogy a párt még az 1%-os küszöbtől is jócskán elmaradt.

Ehhez nagyon hasonlóan alakult az Liberális Polgári Szövetség – Vállalkozók Pártja helyzete: azonos jelöltszám, fővárosi lista hiánya, közel azonosan alacsony társadalmi támogatás. Az LPSZ–VP csak annyival szerepelt jobban az NDSZ-nél, amennyivel jobb volt a szervezettsége.

Végül meg kell említenünk a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) listás eredményének és jelöltállításának összefüggését. A paradigma itt is érvényesült. Az a tény, hogy a párt a fővárosban csak három körzetben indult s így budapesti listával nem rendelkezhetett, megpecsételte sorsát, éppen elmaradt az 1%-os

szinttől. Ebben nyilvánvalóan része volt annak, hogy az MSZP sikeresen foglalta el a szociáldemokrata pólust, továbbá az is, hogy az 5%-os küszöb automatikusan koncentrálta a szavazatok megoszlását, ám a jelöltállítás már jelezte, hogy a párt képtelen volt hatékonyan megszervezni magát.

A VÁLASZTÁSI EREDMÉNYEK A VÁLASZTÁSI RENDSZER STRUKTÚRÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Az 1994. május 8-án lebonyolított első forduló 68,92%-os részvétel mellett a kormányzó nemzeti-keresztény koalíció nagyarányú vereségét és egyúttal a szocialisták fölényes győzelmét hozta. A területi és országos mandátumszerzést akadályozó 5%-os küszöböt csak hat párt teljesítette, ugyanaz a hat, amelyik 1990-ben is listás mandátumokat szerzett az akkori 4%-os küszöb teljesítésével.

A területi listás eredmények országos összesítése alapján az MSZP az érvényes szavazatok 32,99%-át szerezte meg, s ez a biztos első helyet jelentette számára. A második helyezését megismétlő SZDSZ-t (19,74%) az 1990. évi győztes MDF (11,74%) követte, az FKgP (8,82%) a negyedik helyre esett vissza a korábbi harmadikról, a KDNP (7,03%) mindössze 179 szavazattal előzte meg a Fideszt (7,02%), s ezzel e két párt korábbi listás helyezése felcserélődött.

A bejutási küszöb alatt 13 területi listát állító párt maradt. A Munkáspárt (MP) szerepelt a kívülrekedtek között a legjobban, 3,19%-kal. A pártra szavazó 172 ezer polgár támogatása listás arányos rendszer esetén nem elhanyagolható 12 mandátumot jelentett volna. A területi listás rendszer aránytalansága és a küszöb együtt azonban megteszi a kívánt hatást, az ilyen kis szavazótáborral rendelkező pártok költségvetési támogatást ugyan kapnak, ami lehetővé teszi szervezeti túlélésüket, a parlamenti pártharcokban azonban nem vehetnek részt.

A kiesők közül további három párt haladta meg a költségvetési támogatást biztosító 1%-ot: a Köztársaság Párt (2,55%), az Agrárszövetség (2,10%) valamint a Magyar Igazság és Élet Pártja (1,59%). Az 1990-es választásokon még viszonylag jól szerepelt MSZDP (0,95%) került legközelebb az 1%-hoz. Az FKgP-ről levált kisgazda koalíciós frakció, az ún. 36-okból párttá alakult Egyesült Kisgazda Párt nem tudta magához vonzani a birtokos vagy az egyéni parasztgazdálkodásra berendezkedő vidéki agrárnépesség meghatározó részét, az alig több, mint 44 ezer szavazat az összes voksnak csak 0,82%-át adta. Az előző választáson sem sikeres (1,89%) Vállalkozók Pártja helyzete kedvezőtlenebbre fordult (0,62%). A vállalkozói réteg politikai érdekképviseletét szinte mindegyik párt megjelenítette programjában, s így a kifejezetten a társadalmi szerkezeti státuszra szűkülő érdekképviselet nem kapott jelentős támogatást. Ez a körülmény felvetette az ilyen típusú rétegpártok jövőjének kérdését, szerepüket a koncentrálódó pártrendszerben. A Pozsgay Imre és Bíró Zoltán nevével fémjelzett Nemzeti Demokrata Szövetség gyenge választási

szereplése azt mutatta, hogy még megalapozott szakértői háttérrel és ismert nevekkel sem lehetett könnyen betörni a befagyni látszó pártrendszerbe. Pozsgayék szereplése részben a sértett s ezért a politikai vitákból kivonuló, a parlamentnek jószerével hátat fordító politikusi attitűd kudarca volt, részben a valóságos bázis hiányának világos politikai következménye. Az NDSZ által megjeleníteni kívánt érdekek képviselete foglalt volt: azokat az MSZP és – paradoxnak tűnő módon – az MDF nagyrészt lefedte. Egy, a népszerűségét növelő parlamenti párttal szemben szinte lehetetlen komoly szervezeti és anyagi háttér nélkül újként betörni a parlamentbe, különösen akkor, amikor a választási rendszer is kemény korlátokat állít a bejutás elé.

A kívülrekedtek harmadik csoportjára az jellemző, hogy a párttá alakulás igen korai szakaszában voltak: országos befolyás és szervezettség híján voltaképpen már a jelölésben való részvételük is nagyon szerény. E pártok közül csak a Magyarországi Zöld Párt tudott országos listát állítani, a feltételeket épphogy teljesítve. Ez azt jelenti, hogy hét területi listát állítottak olyan megyékben, ahol a területi listaállítás feltételei is könnyebbek voltak, vagyis két egyéni kerületi jelölt állítása elegendőnek bizonyult. Mivel azonban a szavazás nem az országos listára történt, a küszöbérték viszont az országos támogatottságot méri, a területi alulreprezentáltság magában hordozza a kudarc valószínűségét. A *II.1. táblázat* bemutatja a listás szavazatokkal mért változásokat az 1990. évi parlamenti választásokhoz képest.

II.1. táblázat. A területi listákra leadott országosan összesített szavazatok száma és százalékos megoszlása a területi listás mandátumot szerzett pártok esetében – összehasonlító adatok

Pártok	1990		1994	
	Szavazat	Arány (%)	Szavazat	Arány (%)
MSZP	535 064	10,89	1 781 504	32,99
SZDSZ	1 050 799	21,39	1 065 889	19,74
MDF	1 214 359	24,73	633 770	11,74
FKgP	576 315	11,73	476 272	8,82
KDNP	317 278	6,46	379 523	7,03
Fidesz	439 649	8,95	379 344	7,02
Összesen	4 133 464	84,15	4 716 302	87,34

A parlamentbe listás ágon bejutott pártok összesen 4 716 302 szavazatot kaptak, 14,1%-kal többet, mint 1990-ben. Ebből az aránynövekedésből csak 3,73%-ot magyaráz a magasabb részvétel, a fennmaradó 10,37% a nagyobb pártok nyeresége a kisebb, 5% alatti támogatottságú pártok rovására. (1990-ben a listás szavazás esetében 7 798 267 szavazásra jogosult közül 5 083 086 élt szavazati jogával, vagyis a részvétel 65,18%-os volt; az érvényes szavazatok száma 4 911 241, 62,9%. A szavazatszámláló bizottságok az összes szavazat 3,38%-át nyilvánították érvénytelennek. 1994-ben a választójogosultak száma 7 959 228 (a hivatalos közlemény szerint ennyi személyt vettek fel a választók nyilvántartásába az igazolással szavazókkal

– 37 094 fő – együtt), a szavazók száma 5 485 538, 68,92%-os; az érvényes szavazatok száma 5 400 194, 67,8%-os. 80 191 szavazat bizonyult érvénytelennek, ez az összes szavazat 1,48%-a – ez az arány jóval kedvezőbb, mint az 1990. évi, bár még mindig meglehetősen magas.[2] A részvétel tehát 65,18-ról 68,92%-ra nőtt – ez a 3,74 százalékpontos növekedés a részvételi hajlandóság kismértékű emelkedését jelzi. Ez a részvételi arány elmarad a fejlett európai demokráciákban akkor tapasztalható 70% fölötti átlagtól. A formális demokrácia politikai kultúrájának viszonylagos elmaradottságát jelzi ez a körülmény, amely mögött többféle politikai attitűd is fellelhető. A részvétel átlagszámai mögött nem jelentéktelen területi szóródás is megfigyelhető. A kevésbé fejlett, elsősorban agrártöbbségű körzetekben alacsonyabb a választói aktivitás, az urbanizáltabb és polgárosodottabb vidékeken viszont az átlagnál magasabb. A részvétel kisebb-nagyobb mértékű növekedése csaknem töretlen tendencia. Mindössze két megyében csökkent az aktivitás az első fordulóban, Győr-Moson-Sopron és Vas megyében – 1990-ben ezek voltak az ország legaktívabb körzetei és Vas megye a csökkenés ellenére is megőrizte első helyét.

Továbbra is érvényesült az a jelenség, hogy a Dunántúl, ideértve a főváros e körbe eső kerületeit, markánsan aktívabb, mint az alföldi megyék. A passzivitási rangsort Bács-Kiskun vezeti, megelőzve Szabolcs-Szatmár-Bereget és Hajdú-Bihart. A két szélsőérték között 12,7 százalékpontos különbség mutatkozik, ami azt jelenti, hogy országosan komoly kiegyenlítődés ment végbe, mivel 1990-ben ez az érték 23,1 volt.

A második fordulóban a részvétel látványosan növekedett 1990-hez képest. Míg az I. fordulós többlet országosan csak 3,82 százalékpont, a II. fordulós nyereség már 9,57 százalékpont. A második fordulóban a főváros bizonyult a legaktívabbnak, Vas és Veszprém megye mellett. A másik póluson Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar foglal helyet e sorrendben. Ebben a tisztán egyéni versengéses fordulóban a körzetek többségében 50% fölötti volt a részvétel, a fővárosban pedig még a 60%-ot is meghaladta.

Megállapítható, hogy a részvétel növekedése mellett ennél nagyobb mértékben nőtt a nagyobb pártok támogatottsága. Ez a szavazatkoncentrálódás minden bizonnyal két alapvető körülménnyel hozható összefüggésbe. Egyfelől a pártok támogatottságának polarizációjával magyarázható (a parlamentbe bejutott pártok támogatottságának szélső értékei közötti különbség 18,37%-ról 25,97%-ra nőtt), másfelől a küszöb felemelése indirekt módon hatott a választói magatartásra, és ennek következtében a tudatos szavazók egy része a kis pártra eső elsődleges preferenciáját „félretéve" arra az ideológiailag közel álló nagyobb pártra szavazott, amelyikről biztosan gondolhatta, hogy bejut a parlamentbe. Ez utóbbi hatásnak tudható be, hogy az elveszett listás (töredék-) szavazatok aránya 15,84-ről 12,66%-ra csökkent (nagyobb részvétel mellett 777 777-ről 683 892-re). A parlamentbe nem jutott pártok területi listáira leadott szavazatokat mutatja be a két választás adatait összehasonlító *II.2. táblázat.*

II.2. táblázat. Az 5% alatti pártok területi listáira leadott, országosan összesített szavazatok száma és aránya 1990-ben és 1994-ben

Pártok	1990		1994	
	szavazat	arány (%)	szavazat	arány (%)
MSZMP (MP)	180 964	3,68	172 109	3,19
KP	–	–	137 561	2,55
ASZ	154 004	3,13	113 384	2,10
MIÉP	–	–	85 737	1,59
MSZDP	174 434	3,55	51 110	0,95
EKGP	–	–	44 292	0,82
LPSZ–VP	92 689	1,89	33 367	0,62
NDSZ	–	–	28 075	0,52
MZP (94)	–	–	8 809	0,16
KFK	–	–	5 918	0,11
KP-GPSZ	–	–	2 046	0,04
ZA	–	–	849	0,02
MP	–	–	635	0,01
HVK	91 922	1,87	–	–
MNP	37 047	0,75	–	–
MZP	17 951	0,36	–	–
NKgPP	9 944	0,20	–	–
SKK	5 966	0,12	–	–
MSZAP	4 945	0,10	–	–
FMDP	2 954	0,06	–	–
SZP	2 814	0,06	–	–
MFP	2 143	0,04	–	–
Összesen	777 777	15,81	683 892	12,66

Rövidítések: MP – Munkáspárt (1994-ben), KP – Köztársaság Párt, ASZ – Agrárszövetség, MIÉP – Magyar Igazság és Élet Pártja, MSZDP – Magyarországi Szociáldemokrata Párt, EKGP-Egyesült Kisgazda Párt, LPSZ-VP – Liberális Polgári Szövetség, Vállalkozók Pártja, MSZAP – Magyarországi Szövetkezeti és Agrárpárt, NDSZ – Nemzeti Demokrata Szövetség, MZP – Magyarországi Zöld Párt, KFK – Kiegyezés Független Kisgazdapárt, KP-GPSZ – Konzervatív Párt, Gazdák és Polgárok Szövetsége, ZA – Zöld Alternatíva, MPP – Magyar Piacpárt, HVK – Hazafias Választási Koalíció, MNP – Magyar Néppárt, NKgPP – Nemzeti Kisgazda- és Polgári Párt, SKK – Somogyi Keresztény Koalíció, FMDP – Független Magyar Demokrata Párt, SZP – Szabadság Párt, MFP – Magyar Függetlenségi Párt

Forrás: Az Országos Választási Bizottság közleménye az országgyűlési képviselők választásáról. *Magyar Közlöny,* 1990. 44. szám, 1013–1092. o.; Az Országos Választási Bizottság közleménye. Jegyzőkönyv az 1994. évi országgyűlési képviselő-választás első és második fordulójának végleges országos eredményéről. *Magyar Közlöny,* 1994/70. szám, 2611–2625. o.)

A kisebb társadalmi bázisú pártok tehát könnyen bekerülhetnek egy ördögi körbe: az 5%-os küszöb miatt nem jutnak be a parlamentbe, s ezért potenciális szavazótáboruk tovább csökken, olyannyira, hogy még az 1%-os költségvetési támo-

gatási küszöb alá is eshetnek, ami jelöltállítási képességüket még tovább tépázza egészen addig, amíg teljesen fel nem számolódnak. Ámbár e a folyamat több ciklusra is terjedhet, és nem zárhatjuk ki az esetleges nagy visszatérések lehetőségét, a trend iránya egyértelmű.

A kis pártok növekedési esélyeit a választási rendszer objektíve visszafogja, s ezáltal strukturálisan hozzájárul a pártrendszer megmerevedéséhez, befagyásához. A kis pártok közül is a kisebbség legfeljebb csak stagnálásra képes, mégpedig alacsony szinten. Az 1990-ben területi listát állító 19 párt közül 1994-re nyolc tűnt el az országos palettáról – ami persze nem okvetlenül zárja ki, hogy foltokban tovább él és a helyi hatalomban itt-ott megjelenik. 1994-ben újabb nyolc párt jelentkezett, de közülük csak a Köztársaság Párt és a MIÉP tudta meghaladni az 1%-ot. A parlamentbe be nem jutott pártok közül csak a Munkáspárt rendelkezett viszonylag stabil társadalmi bázissal, ami megóvta a megszűnéstől. E három párt közül a Köztársaság Párt 1998-ban és 2002-ben nem állított jelöltet, s ezt követően formálisan is megszűnt, a MIÉP és a Munkáspárt támogatottsága 2010-ben 0,1% alá esett.

A területi listás eredményeket az aktuális választási rendszer többé-kevésbé arányosan fordította le mandátumokra. A területi listás mandátumelosztás esetében az aránytalanság forrása részben a területi egységek eltéréseiben rejlik, részben pedig abban, hogy az egységek relatíve kicsik, s így a kioszthatő mandátumok jelentős hányada, 17,7%-a (152-ből 27) felkerült az országos listás keretbe. Az aránytalanság puszta tényén túl ez azt jelenti, hogy szociológiailag felértékelődött az országos szint, mivel ide vándoroltak a töredékszavazatok.

Csakúgy, mint 1990-ben, markáns területi különbségeket figyelhetünk meg, s azt is megállapíthatjuk, hogy e területi különbségek stabil, hosszabb távra érvényes területi törésvonalakhoz kötődnek, amelyek nyilvánvalóan társadalmi-gazdasági és kulturális törésvonalakhoz kapcsolódnak.

A területi különbségek tartós továbbélése ellenére az 1994-es választás homogénebb volt, mint az 1990-es. Akkor a helyezési sorrendek nagyobb változatosságot mutattak, több megyében is előfordult, hogy az SZDSZ megelőzte az MDF-et, de volt olyan régió, ahol a kisgazdák mögött a harmadik helyre szorult. 1994-ben az MSZP mindenütt az első helyen végzett, és az SZDSZ volt mindenütt a második. A sorrend szabályossága csak a harmadik helytől törik meg: az FKgP néhány megyében (Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy, Zala) megelőzte az MDF-et, egyes térségekben viszont az első hat közé sem került be, ha tekintetbe vesszük a küszöb alatti pártokat is. Az MDF-nek negyediknél rosszabb helyezése nem volt, a 4-5-6. helyen viszont az FKgP, a KDNP és a Fidesz váltakozva osztozott.

A tipikus helyezési sorrend az úgynevezett végső parlamenti erősorrend. (Modellszerűen az is előfordulhatna, hogy a kettő között egyetlen megyében sincs közvetlen megfelelés.) A parlamenti pártokat a be nem jutott pártok csak kivételesen előzték meg.[3]

A választás győztesére országosan 1 781 504 polgár szavazott, ez 567 ezerrel több, mint az MDF előző választási eredménye. A szavazótábor több mint három-

szorosára növekedett, s már e puszta tény arra utal, hogy nincs okunk azt hinni, négy év alatt ennyien szegődtek a szocializmus támogatóinak táborához. A lavinaszerű szavazatnyereség tartósságában viszont senki sem reménykedhetett. Nyilvánvaló, hogy a rendszerváltáshoz fűződő hamis illúziók elillanása nagy szerepet játszott a szocialisták nagyarányú térnyerésében, de az eredmények mögött társadalmi strukturális jelenségek is meghúzódtak.

A hat parlamenti párt közötti szavazatmozgások alapján megvonható egyenleg azt mutatja, hogy a politikai alternatíva hordozója magához vonzza a gyenge pártkötődéssel rendelkező szavazókat. Így a legjobb eredményt elérő párt valóságos és stabilnak tekinthető támogatottsága nem feltétlenül arányos listás eredményével sem, nem beszélve a mandátumok megoszlásáról. A pártrendszer stabilitásának viszonylagosságát a területi átrendeződések is tükrözték. Ahol erősebbek voltak a strukturális kötöttségek, ott az átrendeződés kisebb mértékű volt. A pártok regionális eredményeivel kapcsolatos jelenségek egyúttal arra is utalnak, hogy a pártokhoz nem vagy csak lazán kötődők átáramlása alapján adódó területi eltérések nemcsak arra adnak választ, hogy a sikeres párt támogatottsága milyen földrajzi alakot mutat, hanem arra is, hogy adott területi egységekben miképpen alakul a szavazatváltók aránya.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a pártok listás erőpróbája abban a körben mérhető pontosan össze, amelybe az összes körzetben indulni képes pártokat sorolhatjuk. Ebbe a csoportba hét párt tartozott 1994-ben, a hat listás mandátumot szerzett párt és a Munkáspárt – az utóbbi jelentős mértékben elmaradva az 5%-os küszöbtől. A mandátumok elosztása csak a területi listás helyek esetében homogén, itt azonban meglehetősen aránytalan még abban az esetben is, ha az országos összesítést vesszük alapul. Az országos listás mandátumok elosztása már nemcsak a pártokra leadott preferenciális szavazatokat tükrözi, mivel itt a listás és egyéni kerületi töredékszavazatok „egy kalapba" kerülnek. Ezt világítja meg a *II.3. táblázat.*

A számok az eltérítések többszintű rendszerét jelzik. A területi és az országos listás mandátumok összege a vesztesek esetében pozitív eltérést mutat, ez adja a listás versengés kompenzációs jellegét. Természetesen modellszerűen az is előfordulhat, hogy a listás győztes az egyéni kerületekben szerényebb eredményeket ér el (ez történt az MSZP-vel 1998-ban). Ilyenkor a töredékszavazatok alapján a listás mandátumok száma a preferenciaszavazással pozitív egyenlegbe kerülhet. Mivel 1994-ben az MSZP az egyéni kerületek 84,7%-ában győzött, az egyéni kerületi töredékszavazatok a kompenzációs keretben csak mérsékelten jelentek meg. Ugyanakkor a területi listás mandátumelosztás a győztes javára torzít, ami a listás szavazatok végelszámolásában tompítottan jelentkezik.

A preferenciális és a pártok egyéni jelöltjeire leadott szavazatok között meglehetősen nagy összhang mutatkozott, ami azt jelenti, hogy a legnépszerűbb párt egyúttal számíthatott az egyéni kerületi túlsúlyra is. A két első parlamenti választás adatai arra utaltak, hogy az első fordulós relatív többség a második fordulóban csak tovább erősödik. (Ez az összefüggés később, 1998-ban és 2002-ben nem érvé-

II.3. táblázat. A pártok országosan összesített listás szavazataranyai, valamint a területi és országos listás mandátumok számának és arányának megoszlása pártonként.

Párt	Listás szavazat-arány	Területi listás mandátumok		Országos listás mandátumok		Összes listás mandátum	
		száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
MSZP	32,99	53	42,40	7	8,23	60	28,57
SZDSZ	19,74	28	22,40	25	29,41	53	25,23
MDF	11,74	18	14,40	15	17,64	33	15,71
FKgP	8,82	14	11,20	11	12,94	25	11,90
KDNP	7,03	5	4,00	14	16,47	19	9,04
Fidesz	7,02	7	5,60	13	15,29	20	9,52
MP	3,19	–	–	–	–	–	–
Egyéb	9,47	–	–	–	–	–	–
Összesen	100,00	125	100,00	85	100,00	210	100,00

nyesült.) Így a rendszer kumulatív hatása az ún. erősorrend első helyezettjét a szavazataranyra vetítve több mint másfélszeres mandátummal jutalmazza. Ez 1990-ben az MDF esetében úgy alakult, hogy 24,73%-os listás eredményre 42,48%-os mandátumarány jutott (1,7-szeres többlet). A választási rendszernek ez a győztest preferáló, mandátumot multiplikáló jellege 1994-ben az MSZP malmára hajtotta a vizet: 32,99%-os preferenciális szavazatra 54,14%-os arány a parlamenti padsorokban (1,6-szoros többlet). Ennek az aránynak a kulcsa a két szavazattípus magas korrelációs szintje.

AZ EGYÉNI KERÜLETI EREDMÉNYEK AZ ELSŐ ÉS A MÁSODIK FORDULÓBAN

A 176 egyéni választókerületben az első fordulóban érvényes volt a választás, ami azt jelenti, hogy mindegyik kerületben 50% fölötti volt a részvétel. Két kerületben már az első fordulóban érvényes eredmény született: a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei 7. számú (Kazincbarcika) választókerületben Rádóné Gyárfás Ildikó (MSZP) 50,91%-kal, a Komárom-Esztergom megyei 3. számú kerületben pedig Keleti György (MSZP) 51,41%-kal bejutott, mivel megszerezték a szavazatok abszolút többségét. A többi 174 kerületben – mivel nem született ilyen arányú eredmény – második fordulóra került sor. (1990-ben öt egyéni jelölt jutott be az első fordulóban.)

Az MSZP területi listás sikeréhez hasonlóan eredményes egyéni kerületi szereplés társult, 160 kerületben végzett MSZP-s jelölt az első helyen. Ez a 90,34%-os

eredményesség – mint láttuk – azzal magyarázható, hogy a relatív többség nem arányokban, hanem helyezésekben fejeződik ki, s így halmozódik. Az első hat hely megoszlását mutatja a *II.4. táblázat.*

II.4. táblázat. Az egyéni választókerületben jelöltet állító pártok egyéni jelöltjeinek megoszlása a helyezési számok szerint az első hat hely tekintetében

Párt	Helyezések száma					
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
MSZP	160	15	1	–	–	–
SZDSZ	12	125	25	8	2	–
MDF	1	18	81	50	17	6
FKgP	–	5	42	33	35	25
KDNP	1	7	10	28	45	48
Fidesz	–	1	11	45	56	48
MP	–	1	2	3	7	14
KP	–	1	–	3	3	8
ASZ	1	–	2	–	1	7
MIÉP	–	–	–	–	1	8
MSZDP	–	–	–	–	1	1
NDSZ	–	–	–	–	–	2
MPP	–	–	–	–	1	–
CSZP	–	–	–	–	1	–
VP–Fidesz	–	–	–	–	–	1
Független	–	1	2	6	5	6
Közös jelölt	1	2	–	–	1	–
Összesen	176	176	176	176	176	174

Megjegyzés: az első hat hely valamelyikét megszerzett közös jelöltek a következők voltak (zárójelben a helyezés száma). Bács-Kiskun megye 2. sz. vk.: Zwack Péter (1), LPSZ VP – ASZ – Fidesz – SZDSZ; Bács-Kiskun megye 9. vk: Kopári László (6); Békés megye 5. sz. vk.: Bódi János (2), KP – SZDSZ; Veszprém megye 7. sz. vk.: Dióssy László (2), ASZ – SZDSZ; Hajdú-Bihar megye 6. sz. vk.: Czeglédi Péter Pál (5), ASZ – SZDSZ. Egy körzetben jelölt hiányában nem volt hatodik helyezett (Budapest 10. vk.).

A második fordulóban már csak tíz párt maradt versenyben; a hat parlamenti párton kívül a Munkáspárt, az Agrárszövetség, a Köztársaság Párt és az LPSZ Vállalkozók Pártja. A függetlenek 1990-hez képest erősen visszaszorultak, a második fordulóba csak hárman jutottak be (Fodor István, aki az előző ciklusban független képviselő volt; Kupa Mihály, aki időközi választáson jutott be a parlamentbe Németh Miklós helyére, s aki megőrizve függetlenségét, pénzügyminiszterként sem lépett be a koalíciós pártok egyikébe sem; valamint Czoma László, aki már az 1985-ben megválasztott parlamentbe is mint úgynevezett spontán jelölt jutott be, tehát politikai értelemben független képviselő volt).

Az MSZP jellemzően az első, az SZDSZ a második, az MDF pedig a harmadik helyet foglalta el, ez volt a leggyakoribb felállás a mandátumok végső elosztását eldöntő második szavazás előtt. Ahol ez a sorrend alakult ki, koalíciós megállapodások nem születhettek, mert e három párt a második fordulóban is önállóan versengett, az MDF pedig nem támogatta az SZDSZ-t az MSZP-vel szemben, és még ott sem kísérletezett jelöltje visszaléptetésével, ahol a harmadik helyezett annyira lemaradt, hogy semmi esélye sem volt. E döntésnek a későbbi erőviszonyokra nézve különös jelentősége van. Ha az MDF és a KDNP a második fordulóban egy politikai taktikai döntés folyományaként az SZDSZ támogatására szólít fel abból a meggondolásból, hogy csökkentse az MSZP előnyét, kialakulhatott volna egy olyan eredmény, amelyben a szocialistáknak be kell érniük a relatív többséggel. A két jobboldali párt azonban meglehetősen ambivalensen viszonyult ehhez a helyzethez, érzékelve azt is, hogy e kérdésben a konzervatív tábor is meglehetősen megosztott. Ahol esetenként helyi jelleggel sor került ilyen visszalépésre, ez nem befolyásolta az első fordulóban kialakult sorrendet. (Két körzetben lépett vissza a harmadik helyről MDF-es jelölt: Budapest IV. kerületében az MSZP–SZDSZ versengést ez nem befolyásolta; a Nógrád megyei 3. sz. körzetben a visszalépés a KDNP-jelölt javára történt, ám az MSZP első helyét ez sem veszélyeztette.)

A két forduló között már felmerült az MSZP-n és az SZDSZ-en belül is, hogy paritásos alapon egyes körzetekben visszalépnek egymás javára. Olyan körzetekről volt szó, ahol e kettő közül valamelyik párt a harmadik helyen végzett. Az SZDSZ azonban reménykedett abban, hogy a szavazók egy része elfogadja a párt érvelését, és a második fordulóban – tartva az MSZP „túlzott" előretörésétől – megmásítja szavazatát. Ez a számítás azonban nem jött be. Két körzetben lépett vissza a harmadik helyen álló SZDSZ-es jelölt; a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei 6. sz. választókerületben olyan nagy volt az MSZP előnye a KDNP-vel szemben, hogy a visszalépés nem befolyásolhatta a versenyt, s a kevés szavazatot szerzett jelölt kiválása objektíve az MSZP-t segítette. A karcagi körzetben az SZDSZ-es jelölt a második helyen álló Fidesz javára lépett vissza. A sokjelöltes körzetben ez a végeredményt szintén nem befolyásolta: bár a Fidesz jelöltje megduplázta támogatóit, az MSZP-t is jócskán segítették a másodlagos preferenciák, ami biztosította az első helyezés megőrzését.

Nagyobb arányú visszalépésekre csak a liberális blokk keretében, a választásokat megelőzően kötött megállapodás teljesítéseként került sor. Ebbe a kategóriába tartozott a karcagi eset, s ezen kívül még hét körzetben lépett vissza harmadik helyen végzett Fidesz-jelölt és egy Agrárszövetség-jelölt. A korábbi sorrend az MSZP kárára csak két helyen változott meg, Székesfehérváron és Sopronban, ahol az SZDSZ a liberális összefogásnak köszönhette a mandátumát.

A visszalépések mérlege azonban azt mutatja, hogy a választópolgárok akkor befolyásolhatók a pártok közötti megállapodásokkal, illetőleg az ilyen lépéseknek csak ott lehet hatása, ahol már eleve egyenletesen széttagolt a pártok közötti támogatás. Lényeges az a körülmény, hogy a választói magatartás aktív-e vagy passzív; a másodlagos preferenciákra csak ott lehet építeni, ahol a közönség politikailag tu-

datosabb és/vagy iskolázottabb és ezáltal aktívabb. Ettől eltérő helyzet akkor állt elő, ha a visszalépések tömegesen a harmadik helyről történtek, és az ideológiailag közeli párt számára a kisebb mértékű hátrány ezáltal megfordulhatott. Ez határozta meg az 1998. évi választás kimenetelét.

A részvételre hajlamosabbak körében a blokkszavazás természetesen működhetett, ami alatt az értendő, hogy a konzervatív tábor szavazói megtalálhatták az eszméikhez közel álló jelöltet: 133 körzetben szerepelt a konzervatív tábor valamely pártja, az MDF, az FKgP vagy a KDNP jelöltje harmadik helyen. Mivel az SZDSZ a két forduló között abban reménykedett – és a kampánystratégiát is ehhez a reményhez igazította –, hogy meg tudja állítani, illetőleg vissza tudja szorítani az MSZP-t, a konzervatív blokk választási lehetősége ugyancsak felértékelődött. Az e pólust reprezentáló pártok ugyanis dönthettek volna úgy, hogy reménytelen helyzetben startoló jelöltjeik visszaléptetésével a választókra bízzák, hogy a baloldali vagy a liberális irányvonalat preferálják-e, ha már csak e két irányzat között lehet választani. Ez a lépés voltaképpen objektíve az MSZP visszaszorítását segítette volna, ám mindhárom jobboldali párt meglehetősen egységes volt abban, hogy az SZDSZ-t még indirekt módon sem erősíti az MSZP-vel szemben. Ez a nem cselekvésben megnyilvánuló döntés figyelemre méltó fejleménye az 1994. évi parlamenti választásoknak, különösen az FKgP részéről, mivel e párt 1990-ben sok helyütt nyíltan az SZDSZ mellé állt a másodlagos preferenciák kinyilvánításakor.

A második fordulóban a választók zöme kitartott az MSZP mellett, és a blokkszavazás sem eredményezett lényeges változást az első fordulóhoz képest. A második fordulós helyezéseket mutatja *II.5. táblázat.*

II.5. táblázat. Az egyes pártjelöltek helyezési gyakorisága a második forduló eredményei alapján az egyéni választókerületekben

Párt	Helyezések száma				Visszalépett
	I.	II	III.	IV	
MSZP	147	25	2	–	–
SZDSZ	16	118	24	–	2
MDF	5	14	78	–	2
FKgP	1	5	41	1	–
KDNP	3	5	10	–	–
FIDESZ	–	1	4	–	7
MP	–	1	1	–	–
KP	–	2	–	–	–
ASZ	1	1	–	–	1
Független	–	1	2	–	–
Közös jelölt	1	1	–	–	–
Összesen	174	174	174	1	12

A második fordulós eredmények azt mutatják, hogy nincsenek jelentős átrendeződések az első fordulóhoz képest. Ezt jól jelzi, hogy az MSZP 160 első helyéből

147-et tudott megtartani, és a második helyezései is stabilak maradtak egy kivételével. Ezzel összhangban az SZDSZ-nek nem sikerült a második fordulós áttörés, az eredmény megfordítását csak néhány helyen tudta elérni, hasonlóan az MDF-hez. A helyezési sorrend viszonylagos stabilitása azzal is magyarázható, hogy a politikai mező alapvetően hárompólusú volt, és ez a hármas tagolódás jelent meg a második fordulós versengésben. Mivel a fő politikai irányzatok nem kötöttek semmiféle előzetes megállapodást egymással, a hármas versengés a korábbi felállásokat stabilizálta. A keresztény-konzervatív jobboldal, a kétkomponensű liberális blokk, valamint a szociáldemokrata, szocialista baloldal társadalmi támogatottsága országos szinten jórészt kiegyenlített volt. Alapvetően ez áll annak a hátterében, hogy a második fordulóban már nem lehetett lényeges politikai eltolódásokra számítani.

A VÁLASZTÁSI RENDSZER STRUKTURÁLIS ÖSSZETEVŐI ÉS REJTETT DIMENZIÓI AZ ARÁNYOSSÁG TÜKRÉBEN

Az 1989-ben megalkotott választási rendszer mérsékelten arányos, vagy más oldalról szemlélve: mérsékelten aránytalan. Mint ismeretes, az arányosság objektív mérséklője a lista széttagolt területi jellege, és ehhez társul a parlamentbe való bejutást akadályozó 5%-os küszöb. A mandátumok 45,6%-át adó egyéni kerületi rendszer elvileg hathat mindkét irányban, befolyásolhatja az arányosságot, attól függően, hogy milyen a politikai szituáció, és a választói magatartás alapmeghatározottsága középre húzó vagy diffúz.

A kétfordulós vegyes rendszer lehetővé teszi, hogy az első forduló után ki lehessen hirdetni a győztest, azt a pártot, amelyik a legtöbb listás szavazatot kapta. Ennek azonban nincs közvetlen alkotmányos jelentősége, mivel az első fordulóban csak a területi listás helyek sorsa dől el, legfeljebb a mandátumok 39%-a. A politikai üzenet azonban jelentősen befolyásolhatja a választói magatartást. Ezért, bár elvben előfordulhat, hogy az úgynevezett listás győztes a második fordulóban minden egyéni kerületben veszít, 1990-ben és 1994-ben a listás nyertes az első helyezést az egyéni kerületek többségében is biztosan megőrizte.

A rendszernek az arányossági jelleget hordozó listás összetevője azzal a hatással is bír, hogy erősíti a pártokra történő szavazást, amit jól jelez a listás és az egyéni jelöltekre leadott szavazatok erős korrelációja, bár meg kell jegyezni, hogy a listás ág nélkül is elsősorban a párthovatartozás befolyásolta a választói magatartást.

Így a rendszer, amennyiben az egyéni kerületekbe átviszi a listás szavazási megoszlásokat, egyúttal fel is erősíti a pártszavazás erősorrendjét, s ezáltal a tényleges társadalmi támogatáson túlmutató parlamenti erőhöz juttatja a győztest, esetleg mellette még a vele kiegyensúlyozottan versengő második helyezettet. Ezt a relatív többségi támogatást feltranszformáló hatást mutatja a listás támogatás és a mandátum arányainak változása az első két választás adatai tükrében *(II.6. táblázat)*.

II.6. táblázat. A pártok listás szavazatainak és összes mandátumainak aránya az 1990. és az 1994. évi választásokon

Pártok	1990		1994	
	listás szavazatarányok	mandátumarányok	listás szavazatarányok	mandátumarányok
MSZP	10,89	8,55	32,99	54,14
SZDSZ	21,39	23,83	19,74	17,87
MDF	24,73	42,49	11,74	9,84
FKgP	11,73	11,40	8,82	6,73
KDNP	6,46	5,44	7,03	5,69
Fidesz	8,95	5,44	7,02	5,18

A rendszer tehát a győztest az egyéni kerületi szisztéma aránytalanságaiból fakadóan többletmandátumokkal jutalmazza, miközben elvesz a kisebb pártoktól, és végképp kiiktatja a bejutási küszöb alatt maradókat. A torzító hatás meglehetősen nagy, nemzetközi összehasonlításban is számottevő. Ez biztosítja – egyéb alkotmányjogi eszközökkel együtt – a hatékony parlamenti többséget, és áttételesen erősíti a kormányzati stabilitást.

Mivel az 1989-ben megalkotott hazai vegyes választási rendszer a két alaptípus, a tisztán listás és tisztán egyéni ötvözete volt, a választási rendszernek a mandátumok megoszlására, illetőleg az arányosságra gyakorolt hatása pontosan mérhető, közvetlenül tanulmányozható. Ennek alapján kimutatható, hogy a választási rendszer jellege döntően befolyásolja a pártok parlamenti erőviszonyait attól függően, hogy a leadott szavazatok milyen rendszerben alakulnak át mandátumokká. Teljesen természetes, hogy a képviseleti elvet az a választási rendszer tükrözi a leghívebben, amelyik a pártokra eső szavazatok arányában osztja el a mandátumokat mindenféle utólagos szűrő vagy bejutási küszöb nélkül. Ez a tisztán listás választás, ahol a szavazás nem régiónkénti, hanem közvetlenül az országos listákra történik. Ha ugyanis a listás rendszer kisebb régiók, körzetek keretei között működik, már sérülhet az arányosság elve, mivel a kevésbé sikeres pártokra leadott szavazatok sorra-rendre elvesznek a tagoltság miatt. (Ezt a regionális széttagoltságból fakadó torzulást sok helyen országos kompenzációs kerettel korrigálják, s ezáltal a mandátumelosztás – a korrekció hatékonyságától függően – arányosabbá válik.)

Az 1989-ben létrehozott választási rendszerben jelen volt a területi listás rendszerből fakadó torzítás is, amit jól mutat az országos listára felkerülő mandátumok magas aránya. Ez azt jelenti, hogy ha az adott területi egység, megye vagy főváros, esetében a kisebb támogatottságú pártok szavazatai nem érik el az egy mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatmennyiség kétharmadát, nem nyernek területi mandátumot még akkor sem, ha van a keretben kioszthatő mandátum. Ilyenkor az adott pártra leadott töredékszavazatok – feltéve, hogy a párt országosan összesített szavazatai elérik az 5%-os küszöböt – integrálódnak, és ez az országos listáról való részesedés keretében lehetővé teszi az arányosítás egy adott mértékét.

A valóságos szavazatok alapulvételével szimulált mandátummegoszlás mutatja, hogy az arányos rendszerben valóságosan érvényesül a képviseleti elv. A torzítás mértéke elhanyagolható, azaz az úgynevezett elveszett szavazatok száma csekély. E választási rendszerben csak azok a pártok nem jutnának be a parlamentbe, amelyek támogatottsága országosan 0,2% alatt marad. 1994-ben ebbe a körbe mindösszesen egy országos listát állító párt, a Magyarországi Zöld Párt került (8809 szavazat, 0,16%). A többi e modell szerint kieső párt nem érte el az országos szervezettséget, szavazótáboruk nem mutat túl a jelöltek családi és szűkebb érdekalapú támogatói körén, illetőleg az esetleges, véletlenszerűen szavazókon. Négy párt tartozott az MZP-n kívül ebbe a körbe: a Kiegyezés Független Kisgazdapárt (5918 szavazat, 0,11%), a Konzervatív Párt Gazdák és Polgárok Szövetsége (2046 szavazat, 0,04%), a Zöld Alternatíva a Magyarországi Zöldek Szövetsége (849 szavazat, 0,02%) és a Magyar Piacpárt (635 szavazat, 0,01%). E pártok kívül rekedésének egyetlen okát találjuk a modellben: sikertelen a jelöltállításuk és – ettől el nem választhatóan – igen alacsony a társadalmi támogatottságuk.

A tisztán listás rendszer természetéből adódóan tagolt parlamentet eredményezne, amelyben a képviseleti elv háttérbe szorítja a kormányozhatósági szempontot. Az MSZP megőrizte volna első helyét, de valóságos politikai támogatottságának megfelelően nem rendelkezett volna abszolút többséggel. A koalíciós kormányzás nem választás kérdése lett volna, hanem nehezen elkerülhető szükségszerűség. Szóba jöhetett ugyan a kisebbségi kormányzás, de az MSZP-t kizáró koalíció is. A legvalószínűbb azonban egy MSZP többségű MSZP–SZDSZ-koalíció volt. Ez meg is valósult e két párt elitjeinek elhatározásából és a pártok mögött álló támogatók többségének akarata folytán, valamint a külföldi politikai és üzleti körök igényeinek megfelelően. A koalíció inkább kényszerpályán mozgott, illetőleg még egy MSZP-t kizáró koalíció is szóba jöhetett volna. A listás rendszerben az MSZP-n kívül minden más párt – még az SZDSZ is – jobban járt volna, a ténylegesnél több mandátummal. Azonban nemcsak ez a tisztán listás rendszer üzenete. Kiegyensúlyozottságát az adja, hogy tényleges társadalmi támogatottságuk arányában helyet kapnának a kis pártok is. 1994-ben nyolc párt képviseltette magát a parlamentben. Az arányos modellben további hat párt jutott volna politikabefolyásoló szerephez. Befolyásuk nem lett volna számottevő, miután összesen 37 helyet kaptak volna (9,6%). A koalíció által irányított alkotmányozáshoz ez a támogatás sem elegendő, és az úgynevezett kétharmados törvények elfogadásához is szükség lett volna az ellenzék nagy részének támogatására. Belátható, hogy e modell magas szintű konszenzusigényt feltételez.

A tisztán listás rendszer arányosságát nagymértékben mérsékli az egyébként funkcionáló 5%-os küszöb. Csak hat párt jutott be a parlamentbe, és az összes érvényes szavazat 12,66%-a elveszett A koalíciós keretek nem változtak meg lényegesen, de az MSZP–SZDSZ-koalíció nem rendelkezett alkotmányozó erővel.

A tisztán listás rendszer inverze a tisztán többségi, vagyis egyéni kerületi rendszer. Ha egy angol típusú egyfordulós relatív többségi rendszerben került volna sor

a választásokra, a valóságos szavazatok alapján a parlament ugyancsak egyszínűvé vált volna. Az MSZP 84,7%-os fölénye nyomasztó többséget testesített volna meg, és az ellenzéknek csak szimbolikus szerep jut. Ha a választás kétfordulós keretben bonyolódik, az MSZP többsége mérsékelt, de így is túlsúlyos hatalommal rendelkezik. Ez a mandátumelosztás nyilvánvalóan elszakadna a tényleges társadalmi támogatottságtól, ami persze nem legitimációs kérdés, mivel nem önmagában a többség, hanem a választás ténye és a győzelmek összegezése legitimál.

A nagyfokú aránytalansági hajlam igazolta azokat, akik vegyes rendszerben gondolkodtak, és a kormányozhatósági elv megtartásával az arányosítást szükségesnek tartották. Ezeket a törekvéseket indokolták a valóságos választási eredmények. A megvalósult vegyes rendszer ugyanis a modellek között csaknem középen helyezkedett el, közelebb az aránytalan többségi rendszerekhez. A területi listák versengése kifejezésre juttatta az arányossági elvet, az egyéni kerületi rendszer jutalmazta a listás verseny győztesét, míg a kompenzációs országos listás keret mérsékelte a többségi rendszer polarizáló hatását. Az egyéni kerületi versenyben a polgárok a második fordulóban két fő dologról dönthettek. Egyfelől érvényre juttathatták másodlagos preferenciájukat, ha pártjuk nem jutott tovább. Ha koalíciós megállapodás nyomán visszalépésre került sor, lehetővé vált a blokkszavazás. A másik lehetőség az első forduló győztesének visszafogása, fölényének mérséklése, azaz az első forduló arányainak akár radikális módosítása.

A fentiek fényében merült fel egy esetleges választási reform kérdése. A többségi erők elszánták magukat a választási rendszer egyszerűsítésére, ami elsősorban egy, a német modellhez hasonló, arányosító egyfordulós formára való áttérésben nyilvánult volna meg. Ez be is került a koalíciós megállapodásba. Ez a modell a kétharmados többség birtokában sem valósult meg.

JEGYZETEK

[1] Angelusz Róbert – Tardos Róbert: A választói magatartás egy mögöttes pillére. Az egykori MSZMP-tagság mögöttes szerepe. *Politikatudományi Szemle,* 1995/3. 5–18. o.

[2] Az OVB megállapította, hogy a szavazatszámláló bizottságok a formai követelmények túlságosan merev értelmezésével sok esetben akkor is érvénytelennek minősítenek szavazatokat, amikor kétségkívül megállapítható, hogy a szavazónak mire irányult az akarata. Nem veszik tehát figyelembe a Legfelsőbb Bíróság iránymutatását, amely szerint érvényesnek kell tekinteni azt a voksot, amelyből egyértelműen megállapítható a választói szándék. A választási eredményeket ez a gyakorlat nem befolyásolja számottevően, kivéve, ha a jelöltek eredményei között kicsi a különbség. Ezeket az eseteket azonban az OVB kérelemre megvizsgálta, és egy esetben a felülvizsgálat alapján meg is változott az egyéni kerületi végeredmény (Győr-Moson-Sopron megyében, a kapuvári központú kerületben az előzetesen kihirdetett győztes SZDSZ-es volt, ám a voksok egyenkénti felülvizsgálata alapján érvénytelennek minősített szavazat utólagos elfogadásának eredményeként a kihirdetett győztes az MDF-jelölt Raskó György lett).

[3] Ez történt Budapesten, ahol a Köztársaság Párt (4,78%) megelőzte az FKgP-t, és a 6. helyen végzett; Békés megyében, ahol a Munkáspárt (5,45%) megelőzte a KDNP-t, és így a 6. helyet szerezte meg; valamint Nógrád megyében, ahol a Munkáspárt (10,6%) a 4. helyet szerezte meg, megelőzve az MDF-et, a Fideszt és az FKgP-t is. A sorrendek mögé nézve lényeges választásföldrajzi jelenségek tűnnek elő, az arányok a pártok igen eltérő befolyásáról árulkodnak.

3. Az átalakult jobboldal visszatér a hatalomba – 1998

A parlamenti választások sokféle megközelítésben mérlegre tehetők, elsősorban az alkotmányjog, a politika, a szociológia, a kommunikációelmélet és a politikaelmélet vizsgálódási keretében. Ebben a részben arra is választ keresek, hogy a rendszerváltást követő eddigi három plurális választás alapján milyen arányossági trendet lehet felvázolni, milyen a választási rendszer arányossági kapacitása és ennek alakulását milyen tényezők befolyásolják leginkább. Az arányosság vizsgálata nem pusztán elvont elméleti érdeklődésből fakad; kutatásának nagyon is földhözragadt, észszerű oka van, mivel az e körben megfogalmazható válaszok közvetlen befolyást gyakorolhatnak a pártok magatartására, politikai stratégiájuk alakítására, s ezáltal a politikai elitek és a társadalom viszonyára is hatással lehetnek.

A választási rendszer működése egy sokténye zős mezőben valósul meg, amelynek fő pólusai a pártszerkezet, a lista- és jelöltállítási szabályok, a bekerülési küszöb, a kétfordulós jelleg, a kormány társadalmi megítélése, a feltörekvő mozgalmak programalkotó képessége és társadalmi hitelessége, a választói magatartás konzervatív vagy kísérletező jellege, a részvételi hajlandóság és a részvételi mobilizációs potenciálok – hogy csak a legfontosabbakat említsem. Ezek az időben változó jelentőségű elemek, egy adott politikai szituációban egymásra hatva fejtik ki hatásukat, és a szavazás eredményeként megmutatkozik a politikai szereplők társadalmi támogatottsága, valamint az ezt többé-kevésbé kifejező képviselői helyek megoszlása. A választási rendszer elsődleges funkciója, hogy legitim képviselettel ruházza fel a pártpolitika szereplőit, a társadalom reprezentálásáért egymással versenyre kelő politikai közszereplőket.

A szabályoknak megfelelő, tiszta választások esetén a részvételi arányoktól függetlenül senki sem kérdőjelezheti meg a választás nyomán kialakuló parlamenti hatalmi viszonyokat, magát a törvényhozó hatalmat. Ebben a tekintetben a választások beleilleszkednek a demokratikus országok hagyományos kereteibe; kisebb incidensektől eltekintve a választások 1998-ban, csakúgy, mint a két korábbi alkalommal, fair és törvényes keretek között bonyolódtak. Ebben a tekintetben tehát határozott folyamatosság figyelhető meg a rendszerváltás után, ami azt jelenti,

hogy a választási eljárási szabályok alapjában megfelelőek, és biztosítják a tisztességes versengés feltételrendszerét. Ugyanakkor találkozhattunk olyan új jelenségekkel, amelyek korábban nem fordultak elő. Ezek részben a politikai szituációból, részben a választási rendszer rejtett sajátosságaiból eredtek.

A VÁLASZTÁSOK POLITIKAI KÖRNYEZETÉNEK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

Parlamentáris keretben a választások igazi tétje az a kérdés, hogy a kormány marad-e vagy megy? A választók négyévenként ítéletet mondanak a kormány teljesítményének egészéről, s ebben a mérlegre tételben az egyéni politikusi teljesítménynek ugyancsak alárendelt a szerepe. (Elnöki rendszerben a képviselő-testületi választásoknak már nem ilyen döntő a szerepe, mivel a kormányzás irányultságára az elnök is döntő befolyással rendelkezik.) Mind az 1990-es, mind az 1994-es parlamenti választás tipikusan „kormányleváltó" jellegű volt, már jóval a választásokat megelőzően világossá vált, hogy a korábbi hatalom egyértelmű felváltására kerül sor. Az 1998. évi választást ezzel szemben éppen az jellemezte, hogy a kormány megítélésében a társadalom hónapokkal a választások előtt érezhetően polarizálódott, ami megjelent a közvélemény-kutatások adataiban, a pártok támogatottságának kis léptékű alakulásában. Megfigyelhető volt mindazonáltal az a tendencia, hogy amint a választások közeledtek, úgy olvadozott a kormányzó szocialista-szabaddemokrata kormánykoalíció korábban egyértelműnek látszó biztos támogatottsága. A választás évének beköszöntével az országmérleg pozitívnak mutatkozott, és a kormányzat nemzetközi megítélése is egyértelműen pozitív volt. A Magyar Szocialista Párt (MSZP) vezetői ekkor még úgy vélhették, hogy megismételhetik az 1994. évi sikert, szerencsés esetben akár a mandátumok többségét is megszerezhetik; ha pedig ez nem sikerül, gyengébb szereplés esetén is adott lehet a kormányzás folytatása a Szabad Demokraták Szövetségével (SZDSZ). Az 1998. januárban közölt közvélemény-kutatások ezt a kilátást erősítették, és elaltatták a kormányzó pártok figyelmét. Semmi sem ösztönözte őket a politikai megújításra, s a kötelező önkritikus szellem is hiányzott. A pártvezetők kritikátlanul fogadták a közvélemény-kutatók előrejelzéseit, és nem gondoltak arra, milyen törékeny állapotot rögzítenek a pillanatfelvételek. Különösen hiba volt a népszerűségi mutatók kivetítése a várható választási eredményekre, mivel az egyéni kerületi rendszer nem engedi meg az árnyalatlan extrapolációt. Ezt a hibát a politikusok nem először követték el.

A pozitív várakozást erősítette az ellenzék meglehetősen dezintegrált állapota: a Magyar Demokrata Fórum (MDF) nem tudott komolyabb társadalmi befolyásra szert tenni. A pártszakadás még éreztette hatását, a mozgalom mérsékeltebb erői a parlamentben külön, a Magyar Demokrata Néppárt (MDNP) szervezeti keretei között politizáltak. A pártszakadás véglegessé vált, és az utódpártok külön utakon járva készültek a megmérettetésre, bár a korábbi tapasztalatok egyértelműen arra

figyelmeztettek, hogy a szakadó középpártok parlamentbe jutási esélyei a választási rendszer szelektivitása és a magas küszöb miatt – domináns pártok jelenlétében – igencsak minimálisak. A pártpreferenciákat és a kialakulatlan választói kötődéseket tudakoló különféle felmérések egybehangzóan azt mutatták, hogy a listás parlamenti képviseletre sem az MDF-nek, sem az MDNP-nek nem volt sok esélye.

Nagyon hasonló volt a helyzet a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) esetében is. A párton belül egyértelmű támogatást élvező pártelnök, Giczy György, kifejezetten jobboldalra kormányozott, és részben a meghirdetetten centrum irányába váltó, ám mégis markánsan jobboldali Független Kisgazda-, Földműves- és Polgári Párttal (FKgP), részben az egyértelműen szélsőjobboldali jegyeket és szimbólumokat felmutató Magyar Igazság és Élet Pártjával (MIÉP) kereste a kapcsolódási pontokat. A KDNP-nek ez a poros jobboldalisága megakadályozta a Fidesz – Magyar Polgári Párthoz (Fidesz-MDNP; a továbbiakban: Fidesz) való érdemi közeledést, majd a választási együttműködést. A pártszakadás, az intellektuális szárny eltávolítása, majd a kiszorítottak gyors szövetségbe (Kereszténydemokrata Szövetség – MKDSZ) tömörülése az MDF-hez hasonlóan a listás sikertelenség árnyékát vetítette előre, ami azt jelentette, hogy a KDNP is állandóan a bekerülési küszöb közelében tanyázott, és a közvélemény-kutatások politikai magatartást befolyásoló üzenete inkább e szint alá szorította, mintsem annak a felülső tartományába.

Az itt vázolt felállás a választásokhoz közeledvén egyre inkább kikristályosodott. A politikai mezőben három markánsabb szereplő volt jelen, a kormányoldalon az MSZP, az ellenzékin pedig a Fidesz és az FKgP. Az ellenzéki póluson a két párt között sokáig kiegyensúlyozottnak látszott az erőviszony, a verseny azonban voltaképpen már régen eldőlt azzal, hogy a mérsékelt centrumpárt szerepét csak a Fidesz képviselhette hitelesen. A nyilvánosság számára azonban a legdöntőbb körülménynek a Fidesz–MDF részleges szövetség bizonyult. A Fidesz vezetői és választási szakértői idejekorán felismerték: a szocialista-szociáldemokrata eszmékkel nem azonosuló hagyományos magyar konzervatív középosztály pártot keres, és szívesen támogat egy jobbközép-jobboldali pártszövetséget. Kockázatosnak bizonyulhatott versenyben maradni a szervezetileg még erős MDF-fel, mivel a különállás mindkét pártot gyengítette volna. A másik teljesen tudatosan mérlegelt és a gyakorlatba szervesen átültetett felismerés is döntő jelentőségűnek értékelhető: a választási rendszer kétfordulós jellege azoknak a pártoknak kedvez, amelyek koalíciós képességet, nyitottságot képesek felmutatni, és vonzzák a másodlagos preferenciákat. A Fidesz tanult és profitált az 1994. őszi önkormányzati választások tapasztalataiból; ezek felmutatták a választási összefogásban rejlő pozitívumokat. Az MDF-fel kötött választási szövetség – mint az elszámolásnál utólag igazolódott – belekerült néhány töredékszavazat-mandátumba, ám ezen az áron biztosította a legfontosabbat, a mandátumelsőséget.

Ez a választási rendszerben kódolt koalíciós többletkapacitás, mint elméleti tény persze a másik oldalon sem volt ismeretlen, csak éppen a hatásával nem számoltak, és nem vették figyelembe a választási szakértők jelzéseit. A kormányolda-

lon a helyzet persze sokkal kedvezőtlenebb és rugalmatlanabb volt, és az MSZP, ha akart volna sem tudott élni a koalíciókötés lehetőségével, lévén hogy maga az MSZP is több baloldali áramlat átfogó gyűjtőpártja, és az SZDSZ-szel való együttműködése nem elvi, hanem inkább gyakorlati-politikai alapokon nyugodott. Ezért meg lehetett ugyan hirdetni a koalíciós együttműködés folytatására irányuló politikai szándékot, a kormányoldalon nem lett volna hozadéka a Fidesz–MDF-éhez hasonló választási együttműködésnek. Ezt eleve kizárta a két párt tagságában megnyilvánuló aszimmetrikus másodlagos preferencia jelensége: az MSZP tagsága jórészt elfogadta az SZDSZ-t mint tartós politikai partnert, fordítva azonban ez az elfogadottság jóval kisebb, mondhatni inkább kivételes volt. A jobboldali együttműködésre tehát másképpen kellett volna az MSZP-nek válaszokat találni – ezt azonban még csak meg sem kísérelte. Ez a politikai vakság az 1998-as választások egyik nagy kérdőjele.

Volt a választások felé való időbeli közeledésnek egy másik említésre méltó fontos jelensége, nevezetesen a verseny fokozatos bipolarizálódása. Az akkori magyar választási rendszer döntő sajátossága, hogy szinte kikényszeríti és reflektorfénybe állítja a potenciális leváltó erőt, legyen az akár egy párt, vagy pártok szövetsége. Ez történt az 1998-as választások alkalmával is. A Fidesz–MDF-szövetség már eleve magában hordozta a mérsékelt jobbközép erők általános támogatottságát, míg az FKgP elsősorban az ettől jobbra álló vidéki konzervatív erők integrálásában bízhatott. Hogy ez csak töredékesen sikerült a kisgazdáknak, azt döntően szavazói egy részének a Fideszhez való átáramlása magyarázza.

A LISTÁS VÁLASZTÁS EREDMÉNYEI

A 20 területi listás választás közül az első fordulóban 17 megyében és a fővárosban érvényes eredmény született.[1] A keleti végeken, az ország gazdaságilag leszakadt vidékein, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a részvétel nem érte el a törvény által megkívánt 50%-ot, s ezért e megyékben két héttel később meg kellett ismételni a listás választást. A politikai közömbösség e meglepő megnyilvánulása azt eredményezte, hogy hivatalosan nem lehetett megállapítani az 5%-os bekerülési küszöböt, bár a pontos szám megállapíthatatlanságától függetlenül nyilvánvalóvá vált, hogy mely pártok nem tudták teljesíteni ezt a százalékos határt. Az érvényes eredmények alapján a pártok támogatottsági sorrendje a következőképpen alakult *(III.1. táblázat)*.

Az országosan összesített listás szavazatok alapján az MSZP – ha nem is fölényesen – megnyerte a választásokat, több mint 156 ezer szavazattal előzte meg riválisát, a Fideszt. 32,92%-os eredménye hajszálnyira maradt el a négy évvel korábbitól (32,99), ám a szavazatok abszolút számában már jelentős különbségek mutatkoznak, ami a lényegesen alacsonyabb részvétellel függ össze.

III.1. táblázat. A pártok listás szavazatainak megoszlása

Pártok	Szavazatok száma	Szavazatarány (%)
5% fölött		
MSZP	1 497 231	32,92
Fidesz	1 40 826	29,48
FKgP	597 820	13,15
SZDSZ	344 352	7,57
MIÉP	248 901	5,47
1–5% között		
MP	179 672	3,95
MDF	127 118	2,80
KDNP	104 892	2,31
MDNP	61 004	1,34
1% alatt		
ÚSZM	22 220	0,49
EMU	8 786	0,19
NF	5 895	0,13
MSZDP	3 504	0,08
MSzZP	3 052	0,07
VP	2 409	0,05
Összesen	4 547 682	100,00

MP: Munkáspárt, ÚSZM: Új Szövetség Magyarországért, EMU: Együtt Magyarországért Unió, NF: Nemzetiségi Fórum, MSZDP: Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MSzZP: Magyar Szociális Zöld Párt, VP: Vállalkozók Pártja.

Ha 1990-re is visszamegyünk, sajátos összefüggések tűnnek elő a pártok mögött felsorakozó táborok mozgásaiban. Lássuk ezt először a listán bejutó parlamenti pártok támogatottságának tükrében *(III.2. táblázat).*

III.2. táblázat. Három választás listás eredményei

Pártok	1990		1994		1998	
	Szavazat	Arány (%)	Szavazat	Arány (%)	Szavazat	Arány (%)
Fidesz	439 649	8,95	379 344	7,02	1 340 826	29,48
FKgP	576 315	11,73	476 272	8,82	597 820	13,15
KDNP	317 278	6,46	379 523	7,02	104 892	2,31
MDF	1 214 359	24,73	633 770	11,74	127 118	2,80
MSZP	535 064	10,89	1 781 504	32,99	1 497 231	32,92
SZDSZ	1 050 799	21,39	1 065 889	19,74	344 352	7,57
Összesen	4 133 464	84,14	4 716 302	87,34	4 012 239	88,23

A számok jól jelzik, hogy a szavazótáborok meglehetősen mozgékonyak, egyik párt sem rendelkezik olyan biztos támogatói közönséggel, amely választásról választásra szilárd kormányzóképességet biztosíthatna. Történetileg ez azt jelenti, hogy a pártok pólusfoglalási periódusa még a harmadik ciklusban sem zárult le. Leginkább a baloldali blokk látszik megállapodottnak, és valószínű, hogy ez a pólusképző folyamat éppen az MSZP mandátumveresége következtében folytatódik. A liberális közép korábban, az elmúlt két ciklusban a másik két fő pólussal egyenlő erőt jelenített meg – gondoljunk arra, hogy az 1994-es választások előtt Fidesz–SZDSZ választási együttműködés volt érvényben, ha nem is különösebb lendülettel. A Fidesz „átállása", a jobboldali konzervativizmus felé történt eltolódása a képletet gyökeresen megváltoztatta, s az SZDSZ végzetes meggyengülése a liberális közepet hosszú időre eljelentéktelenítette. Ezt a helyzetet rejtetten persze némiképp kiegyensúlyozza az a tény, hogy a politikailag továbbra is meghatározó MSZP-táboron belül jelentős erőt képviselnek a baloldali liberális eszmék követői. Ez az irányzat vált a kormányzást meghatározó erővé az előző parlamenti ciklusban, s a MSZP felemás választási veresége is jórészt ezzel a liberális túlsúllyal, illetve az ebből eredő politikai egyoldalúságokkal magyarázható. A konzervatív jobboldalon ment végbe a legnagyobb átrendeződés, mivel ez a pólus az antalli kormányzás kudarca miatt tartósan széttöredezetté vált. 1994-ben az MDF nagyarányú veresége a rajtvonalra állította a másik három markánsan jobboldali pártot, az FKgP-t, a KDNP-t és a MIÉP-et, ám a Fidesz stratégiailag gondosan felépített konzervatív irányváltása a többi párt pólusfoglalási törekvéseit ellehetetlenítette. A diktatórikusan centralizált, kifejezetten antidemokratikusan felépített torgyánista kisgazdapárt vezérének politikai mohósága következtében eltaktikázta a versenyt, és radikális populizmusa elidegenítette a szolid, elsősorban vidéki nagy- és középvárosi konzervatív középosztályt. A „patakvér" és „féregirtás" vezérszavakba tömörített politikai radikalizmussal csak a sértett, tömegében képzetlen, hagyományos, modernizációra kevéssé képes, a korfa felső részén helyet foglaló vidéki parasztságot lehetett megszólítani. A ciklus félidejében elindított radikalizmus a párt népszerűségi mutatóit azonnal látványosan megtépázta, és az ambiciózus populista pártvezér meghátrálásra, de legalábbis időleges kiigazításra kényszerült. A centrumba igyekvést a párt szűk vezérkara azonban túl későn hirdette meg, és ráadásul ezért nagy árat is kellett fizetnie, amit dr. Maczó Ágnes nemzeti radikális csoportjának kiválása jelzett plasztikusan. Az MDF kudarca túl közeli volt ahhoz, hogy sorait rendezze, s ezt a konszolidációs folyamatot végképp blokkolta a Szabó Iván vezette mérsékelt centrumerők kiválása és az MDNP megalapítása. A pártszakadás már előrevetítette mind a maradók, mind a kiváltak egyértelmű választási vereségét. Nyilvánvalóvá vált, hogy a pártszakadást a választók igen negatív üzenetként értelmezik és egyértelműen büntetik. Az MDF korábbi pártelitje nem ismerte fel azt a kívülállók számára eléggé evidens tényt, hogy a párt egybenmaradását eredményező kompromisszum az egyedül vállalható megoldás, amihez képest minden más a politikai marginalizálódás rémképét vetíti előre. Szinte naiv volt az a bizakodás,

amellyel az új párttá szerveződő mérsékelt MDF-tábor megkísérelte a választókkal elhitetni, hogy az egyéni politikusi adottságok az igazán fontosak, és a politikai pálya morális megítélése másodrendű kérdés.

A KDNP belső pártharcai, az intoleráns jobboldali radikalizmus térnyerése, az ezzel párosuló, a „felvilágosultak" kizárásához vezető kirekesztő politizálás e politikai csoport számára is megérlelte a megérdemelt gyümölcsöt, a csaknem totális választási vereséget. Ebben az esetben a kiszorítottak belátták, hogy a megmérettetés előtt fél évvel már nem érdemes a választáson is induló pártot szervezni, s e belátás alapján a Kereszténydemokrata Szövetség a Fidesz szárnyai alatt kísérelte meg a politikai túlélést. Ez a taktika sikeresnek bizonyult, amennyiben egyes politikusok parlamentbe jutását eredményezte, kérdéses volt azonban, hogy ennek az útnak lehet-e komolyabb folytatása? Úgy vélem, aligha: a szakadás itt is állandósítja a párt lassú agóniáját és partra vetettségét.

A jobboldal dezintegráltsága ellenére kormányzó erővé tudott válni, s ez a tény bővebb és mélyebb magyarázatot érdemel. Az első helyen azt kell említeni, hogy a váltáshoz a kormányzó koalíció kínálta fel a lehetőséget azáltal, hogy belemerevedett egy rosszul értelmezett, passzív kormányzati szerepbe, amely elveszítette kommunikációképességét és a társadalommal való „szót értés" szükséges minimumát. A csak a közvetlen referenciaként megjelenő eliten belüli kommunikáció eleve csapdahelyzetet teremtett, az MSZP vezető magja vagy elhitte, vagy elfogadta, hogy elegendő a referenciaelittel való kommunikáció és a makrogazdasági stabilitás sikerként való felmutatása. Ezáltal egy hamis, önmegnyugtató tudat alakult ki mindkét pártban – ebben a tekintetben nincs lényeges különbség az MSZP és az SZDSZ között, és az is közömbös, hogy közpolitikai kérdésekben milyen mély, áthidalhatatlan szakadékok húzódtak az elitcsoportok között. A legnagyobb balfogás talán az volt, hogy a programalkotás intellektuális erőfeszítéseiről e pártok szinte teljesen lemondtak. Ennek a nehezen érthető jelenségnek azonban – úgy vélem – könnyen megfejthető, szociálpszichológiai jegyekkel is párosuló magyarázata van, nevezetesen a kritikus önreflexió szinte teljes hiánya. Ez általában a kormányzó elit sajátossága, a maga hatalomtorzító, önigazoló paradigmáinak tudatátalakító mechanizmusa munkál benne. A kritikus tudat és magatartás mint ellenséges attitűd jelenik meg, és – ha a politika egyébként egészében integráló és sikeres – elkerülhetetlenül kirekesztődik, a perifériára szorul. Ez történt az MSZP esetében. A liberális oldalon a tudatzavar talán még bénítóbb paradigmákat állandósított. A radikális antiszocialista bázisra támaszkodva nagyon nehéz volt hitelessé tenni a kormányzásban való aktív részvételt. Ráadásul az SZDSZ nem éppen a sikerágazatokat adminisztrálta, különösen kudarcos volt a belügyi tárca irányítása, függetlenül attól, hogy a szervezett maffiabűnözés kezelhetetlenségéért ki mennyire tehető személyesen felelőssé. A jelenség a lényeg, ami a kormányon belül is látványos konfliktusokban nyilvánult meg. A napi taktikai, hatalmi harcok és a kormányfő kisebb verbális győzelmei a koalíciós partner fölött (például az a belügyi vezetésnek szánt kijelentés, miszerint a helyzet úgy jellemezhető, hogy: „ez minden, csak

nem közbiztonság") kikövezték az utat a liberális oldal meggyengítése és a választási vereség felé. A terv túl jól sikerült, és a koalíciós viták eleve hiteltelenítették az esetleges jövőbeni együttműködést. A bizalmatlanságon alapuló közbeszéd a magyar választók lelkében nem tud igenlő attitűdöket mozgósítani.

Fontos megemlíteni a korrupciós jelenségek súlyát, és annak a középosztályban, valamint az értelmiségiekben kiváltott hatását. Igen sajátos kérdéskört érintünk, amikor e jelenséget igyekszünk a választói magatartással összefüggésbe hozni. Arról van ugyanis szó, hogy a hazai közvélemény a korrupciós jelenségeket nem kezeli radikálisan elítélő módon, mivel történetileg megtanult e jelenségekkel együtt élni, és bizonyos fokig el is fogadja, meg is tűri kísérő jegyeit. Csak akkor rémül meg, ha mások az ő kárára látványosan sikeresen élnek előnyeivel, ha egy-egy botrány (a pártpénzeket közvetítő Tocsik Márta esete az ÁPV Rt.-vel) felvillantja a jelenség mélységeit és dimenzióit. A közvélemény ráadásul rejtélyes módon jobban tolerálja a „jobboldali korrupciót" – bármit is jelentsen ez –, mint a „baloldalit". Nem véletlen, hogy a kormány egyetlen alkalommal sem hirdetett meg kampányt a tiszta közéletért, mert nem akart olyan darázsfészekbe nyúlni, ami lekötötte volna energiáit fontosabbnak tartott társadalomátrendező ügyek kárára. Kortársként szemlélve és utólag is egyértelmű politikai hibaként kell ezt az érthetetlen passzivitást kezelnünk.

A kormányzás legnagyobb kihívása az a dilemma volt, hogy a vezetés a piaci viszonyok korrekciós mechanizmusaira hagyatkozzon, és csak a legneuralgikusabb pontokon avatkozzon be a gazdasági folyamatokba, vagy lásson hozzá a felborult külgazdasági egyensúly makrogazdasági eszközökkel történő helyreállításához.[2] Horn Gyula kormánya kezdeti bizonytalankodás után – nem kis részben nemzetközi nyomásra – az utóbbi mellett döntött, és a megszorítási fordulatot gazdasági reformként is igyekezett kommunikálni. Ez a fordulat nyilvánvalóan szerepet játszott a későbbi választási kudarcban, vagyis ebből az aspektusból az „eredendő bűn" az ún. Bokros-csomag volt. Horn Gyula már a kormányzása második évében, az antall–borosi kormányzási csődtömeg nyomása alatt komoly megszorításokra kényszerült. Bokros Lajos pénzügyminiszterként 1995. március 12-én hirdette meg gazdasági stabilizációs programját, amelynek alapvető célja a költségvetési egyensúly helyreállítása és az ún. fenntartható növekedés egyes strukturális feltételeinek megteremtése volt. Az összefoglalóan megszorítások csomagjaként ismert intézkedések szükségességét a rendszerváltást követő gazdasági visszaesés sokkja indokolhatta,[3] bár voltak olyan vélemények, hogy a gazdasági konjunktúra változásait az ilyen kampányjellegű lépések tartósan nem befolyásolhatják. Kétségtelen tény, hogy a megszorítások nyomán 1995-ben a gazdaság stabilizálódott, a tőkebevonásra, államháztartási szigorra, forintleértékelésre, (inflációs) jövedelemátcsoportosításra és privatizációra épülő exportorientált modellváltás rövid távon sikeresnek bizonyult, bár az infláció drasztikus növekedése súlyos gazdasági károkat is okozott. Ugyanakkor az árat a magánfogyasztási szféra fizette meg, és ezt a lakosság a maga bőrén közvetlenül érzékelte, a reálbérek érezhetően csökkentek. A szociális ellátási

szférában látványosan jelentek meg a szigorítások (járulékalap-szélesítés, családi ellátások csökkentése, fogászati ellátás fizetőssé tétele, tandíj bevezetése a felsőoktatásban stb.). A rászorultsági elv érvényesítése a szociális ellátások strukturális átcsoportosításával járt, ez mindenképpen sértette a magasabb jövedelmi szinten élő rétegek érdekeit. Ezek az érdeksérelmek is motiválhatták azt, hogy a szociális megszorításokat tartalmazó jogszabályokat megtámadták az Alkotmánybíróságon (AB). Az AB a jogrendszer kiszámíthatóságára és a jogállami elvekre hivatkozva megsemmisítette a csomag egyes lényeges elemeit, annak irányultságát azonban nem kérdőjelezte meg. A stabilizációs fordulatot ért kritikák nyomására a pénzügyminiszter fokozatosan defenzívába szorult, és elveszítette a politikai támogatást. Amint megjelentek az első eredmények, az MSZP vezetői a minden oldalról elhangzó – a baloldali kritikusok és a konzervatív közgazdászok különböző indíttatású, de egy irányba futó – kritikáinak össztüze alatt a reform lassítását, korrekcióját határozták el. Bokros lemondásának közvetlen oka a tb-költségvetés körüli vitában a kormányfő támogatásának elvesztése volt, de ez csak az utolsó csepp volt a pohárban, mivel a sorozatos AB-döntések árnyékában radikális elképzeléseinek megvalósítása egyre nyilvánvalóbban ellehetetlenült.[4] A miniszteri székben őt követő Medgyessy Péter óvatosabban ugyan, de folytatta Bokros stabilizációs irányvonalát, elsősorban az államháztartás átalakításával és a nyugdíjreformmal kísérletezve.

A kormánynak a ciklus második felében sikerült a gazdaság egyensúlyának helyreállítása, de a választások árnyékában a fékezés helyett további konfrontációs vonalakat nyitott. E körben kell említenünk a Horn Gyula kormányfő által elkövetett politikai balfogásokat, amelyek a választásokhoz közeledvén csak sokasodtak. Ezek közül kiemelt jelentőségű a földkérdés kezelése, ami a választások előtt tíz hónappal óriási lehetőséget kínált a jobboldal integrálására. A kérdés tartalmi vonatkozásait itt nem kell érintenünk, és nem kell azzal foglalkoznunk, hogy mennyiben volt indokolt a földpiaci helyzet statikus egyensúlyát felborítani egy, az MSZP-n belüli szűk lobbicsoport érdekei miatt. Az európai integrációs folyamatokkal ezt nem lehet magyarázni, mivel a kérdésnek nem volt közvetlen külpolitikai aktualitása. A valódi ok az alacsony földárakban rejlő későbbi vélt tetemes piaci nyereség és a különböző agrárcsoportok közötti érdekellentét.[5] Ez a kérdés kormányzati felvetésekor, 1997 júniusában elemi erővel tört a felszínre, olyannyira, hogy csak a választási szempontokra tekintettel rögtön takarodót kellett volna fújni. Ehelyett a kormány a politikai manipuláció eszközéhez folyamodott, és azt akarta elhitetni a közvéleménnyel: nem jelenti a külföldiek tulajdonhoz jutását, ha a földtulajdont gazdasági társaságokon keresztül szerzik meg. Ez az érvelés több mint hiteltelen volt, és a maga átlátszó leegyszerűsítésével elárulta a valódi gazdasági érdekeket. Hangsúlyozni kell, hogy nem a dolog gazdasági vagy politikai racionalitásával volt baj. A politikai szándék ott bicsaklott meg, hogy a birtokos parasztság és a hozzá kötődő agrárközéposztály elemi érdekeit érezte halálosan fenyegetve, és a kormány képtelen volt érzékelni a kérdés mobilizáló erejét. A csatát hamar és egyértelműen elveszítette, és a választási eredményekre ez véleményem szerint döntő befolyással

volt: a kisgazdák második fordulós Fidesz-támogatása hozta meg a „polgári erők" egyéni mandátumelsőségében megnyilvánuló választási győzelmét. A népszavazási alkotmányos küzdelem a választások előtt néhány hónappal elvette az energiát a koalíciós kormánytól, hogy a valódi politikai problémákkal foglalkozzék, s főként, hogy a kiigazítás politikai programját megfogalmazza. A kérdést azonban az Alkotmánybíróság kivételes gyorsasággal meghozott, a kormány által kezdeményezett népszavazást elutasító határozata végképp eldöntötte.[6]

A másik hasonló jelentőségű kérdés a Duna-ügy, a dunai gát vagy erőmű létesítésének, a bős–nagymarosi szlovák–magyar konfliktus kezelésének a módja. Általános vélemény, hogy ezt a kényes kérdést a kormány nem megfelelően kezelte, és az elkövetett hibákat csak akkor észlelte, amikor már késő volt. Az egykori ellenzéki pártok – különösen az MDF – talán hajlamosak voltak túlságosan is a maguk javára értékelni mindazt, ami történt, ám gyanítható, hogy a konfliktus szakszerűtlen és a közvélemény megosztottságát semmibe vevő kezelése szavazatokban is sokat ártott az MSZP-nek. Ráadásul ebben a kérdésben – eltérően a földmagántulajdon ügyétől – az MSZP szembekerült koalíciós partnerével is, ami a választások előtt néhány hónappal nyilvánvalóan elkerülendő lett volna. Végül a Postabank csődjének kezelését és az utcai bombamerényletek felderítésének teljes sikertelenségét kell említenünk. E különböző természetű jelenségek a választó felé azonos üzenetet hordoztak: a kétségtelen sikerek mellett komoly társadalmi gondok is sorakoznak, a kormány által sugallt kép egyoldalú, kritikátlan, nem őszinte, nem kellően kommunikatív. A hitelességben rejlő politikai erőt a kormány stratégái – ha voltak ilyenek – alaposan lebecsülték.

Ezek után vegyük szemügyre, hogy mi volt a másik oldalon. A kormány által elkövetett hibák tálcán kínálták az ellenzéknek a muníciót, és tulajdonképpen nem is tudták ezeket maximálisan a maguk javára fordítani. A kormányzati túlsúly és a kormány elit általi támogatása a választást megelőző hónapokban olyannyira szilárdnak látszott, hogy az ellenzéknek a kétségek ébresztéséhez volt ereje – igaz, ez később döntő jelentőségűvé vált. Az ellenzéki győzelem kulcsa tehát végül is nem a kormány nyilvánvaló hibáiban keresendő, hanem a jobboldal integrálásában és a jobboldali pártok hatékony együttműködésében. Ebben a Fidesz tudatos politikai építkezése, imázsteremtése alapvető jelentőségű. A fiatal demokraták elemezték korábbi vereségük tanulságait, és különös figyelmet fordítottak a választási rendszer működésének sajátosságaira. Még jóval a választások előtt felismerték, hogy nem érdemes a nyugati választási tömegpszichológiai eszközökkel foglalatoskodniuk, és látniuk kellett, hogy a kampánytechnikai eszközök helyett a tartalmi kérdésekre, a valóságos társadalmi problémákra kell a figyelmet irányítaniuk. Nem fogadták el azt, amit nem lehet egy konszolidált jogállamban elfogadni és egykedvű beletörődéssel szemlélni: a tömeges jogmegkerülést, az adórendszer működésképtelenségét, a teljesítményekhez és valóságos társadalmi értékekhez nem kötődő növekvő társadalmi különbségeket, a stagnáló munkanélküliséget, a privatizáció korrupcióba fülledt átláthatatlanságát, a kapcsolati tőke elszámoltathatatlan élős-

diségét a közjavak fölött, hogy csak néhány elemet nevezzünk meg. Legalább ilyen jelentőségű volt az MDF önfeladása, a Fidesszel kötött alárendelt választási szövetsége. Ennek üzenetértéke volt: az MDF felkínálta korábbi helyét cserébe a túlélésért. A terv egyik fele az egyéni kerületi versengésben realizálódott, ám a párt elveszítette listás támogatottságát. Az MDF hozzájárulása részben szervezeti segítség, részben politikai szimbolika volt. Ehhez társult az MKDSZ intellektuális támogatása, ami megint csak üzenetértékű volt, az összefogás ethoszát, magasabbrendűségét jelenítette meg. A jobboldali pártok a szövetségalkotás előnyeit nem tankönyvekből merítették, a minta felmutatása egészen az 1994. évi önkormányzati választásokig húzódik vissza. Ekkor vált kézzelfoghatóvá, hogy a választási rendszer honorálja a szövetségalkotást, és hogy a másodlagos preferenciák mobilizálásának milyen mandátumokban kifejezhető ereje van. A széttagolt jobboldali tábor számára nyilvánvalóvá vált: egyedül egyik párt sem válhat az MSZP-vel szemben kormányzati alternatíva hordozójává és ebből a felismerésből kiindulva megkezdődött a választási rendszer által is támogatott blokkosodási folyamat. Ezzel egy időben persze a versengés is megindult a jobboldal vezető pártja pozíciójáért, és a ciklus második felében a kisgazdák és a Fidesz fej fej mellett haladtak a közvélemény-kutatási eredmények tükrében. Az egyszemélyes kisgazdapárt vezérének szónoklat- és interjúáradatán keresztül próbált az élre törni, de e politikai építkezés egyértelműen kudarcra volt ítélve, mivel a másodlagos preferenciák fogadására képtelenné tette ezt a pártot. A Fidesz választási gyűjtőpárt jellege eleve adott volt, és az e potenciálban rejlő lehetőségeket tudatosan koncentrálta. A vezérszerep korai kiaknázásáról a Fidesz eleve lemondott, és a párt elnöke szinte teljesen kivonult a napi politizálásból. Megtehette, mivel a rendszerváltás idején csapatára támaszkodva számottevő politikai tőkét halmozott fel, volt miből időlegesen áldozni. Orbán Viktor olyan párt élén készült a kormányzásra, amelyben nem jelentek meg vele szemben versengő platformok, politikai alternatívák, az 1994-es választási vereséget könnyedén kiheverte, és személye legalább olyan egyértelmű támogatást élvezett, mint fő riválisáé, a kisgazda pártvezéré.

A Fidesz nem rendelkezett jól kiépített pártszervezettel, de ezt a hátrányt a „polgári összefogás", s az ezzel párosuló ad hoc helyi szervezeti támogatás bőven ellensúlyozta. A sok kis lelkes csapat hatékonysága egy csöppet sem maradt el a fegyelmezettebb, fizetett alkalmazottakkal operáló helyi szervezetekéitől. Ráadásul a Fidesz számára világossá vált, hogy a helyi kampányok jelentősége nem mérhető össze a központi médiában való jelenlét fontosságával; a helyi elit támogatása fontos, ám a véleményformáló központi elitek egy részének megnyerése összehasonlíthatatlanul fontosabb. Az MDF kudarcából a Fidesz azt a leckét is megtanulta, hogy az agresszív antiszocialista ideológiai kampány az ellenfél malmára hajtja a vizet; bölcsebb dolog tehát a mérsékelt politikai diskurzus stílusát felvenni, ami hitelesebb és az aktív polgárok számára sokkalta vonzóbb. A csatát a jobboldali pártok versengésében akkor nyerte meg, amikor összeállt a Fidesz–MDF választási együttműködés. Az MDF megpróbált ugyan hidat építeni a kisgazdák és a KDNP

radikális szárnya felé, ám ez a törekvése sikertelen maradt. A konkrét választási együttműködés pozitív üzenet volt a választók felé, a siker reményének fontos üzenete. A Fidesz a parlamenti politika érett szereplőjeként az összes többi párttal szemben egy óriási előnnyel bírt: még nem méretődött meg, s ezáltal nem is kompromittálódott a politikai hatalomban. Ebből eleve adódott egy nagyarányú bázistámogatás, ami természetes politikai tőkeként állt a dinamikus, az intézmények gúzsba kötő kapcsolati béklyóitól mentes, jövőre orientált, szűk fideszes vezető réteg számára. Nem kellett tehát politikai bűvészmutatványokkal fellépnie; elég volt a helyzeti előnyt hitelesként eladható-elfogadtatható politikai programmal megszilárdítani, és arra vigyázni, hogy a felhalmozott előnyt politikai hibákkal, túlzott ideológiai radikalizmussal ne veszélyeztessék. Előny volt az is, hogy a párt szűk vezető elitje nem volt elkötelezve egyetlen politikán kívüli gazdasági-közigazgatási hatalmi csoportosulásnak, lobbinak sem, és ez a tény a programalkotásban nagyfokú szabadságot biztosított számukra.

A választásokhoz közeledvén megfigyelhető volt a Fidesz és az FKgP közötti versenynek az előbbi párt javára történő egyértelmű eltolódása. Az MDF–Fidesz-koalíció a választási rendszerben rejlő lehetőségek maximális kiaknázására épült: a pártok megtartották listás önállóságukat, részben abból az elképzelésből kiindulva, hogy az MDF is önállóan bejut a parlamentbe, részben pedig azért, mert a pártok közötti szorosabb szervezeti integrációt rövid távon nem tartották elképzelhetőnek vagy reálisnak. Ezáltal a közös vagy kapcsolt listák állítása eleve fel sem merült. Az egyéni kerületi jelöltállításban mutatkozott meg igazán az együttműködés jelentősége: a 176 egyéni kerület közül 78-ban állítottak közös jelöltet, mégpedig az erőviszonyokat alkuban a Fidesz javára 2/3-1/3 arányban rögzítve. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy 52 körzetben a közös jelölt voltaképpen a Fidesz által javasolt, míg 26-ban az MDF által kiválasztott és támogatott jelölt volt. Persze ahhoz nem férhetett kétség, hogy a közös jelölteket mindkét párttábor azonos erővel támogatja. Ezt az előre rögzített osztozkodást, az ún. „erősorrend-paktumot" a külvilág számára a jelöltek melletti párttámogatás sorrendje (Fidesz–MDF, illetőleg MDF–Fidesz) jelezte, s ez az osztozkodás kifejeződött a töredékszavazatok előre rögzítendő pártok közötti megoszlásában; ez tehát azt jelentette, hogy az előzetes alku eredményeként a Fidesz a mandátumot nem eredményező töredékszavazatok 2/3-ára tarthatott igényt. Utólag egyértelműen megállapítható, hogy e választási koalíció nélkül az MDF az egyéni kerületi ágon sem került volna be a parlamentbe, s a KDNP és az MDNP sorsára jut; ha mégis sikerült volna egy-egy jelöltjének a második fordulóban is talpon maradnia, frakciót nem tudott volna alakítani.

A jobboldali siker azonban csak a kisgazdákkal együtt tekinthető annak, ami: valóságos parlamenti többségnek. A kisgazdákkal kötött látens koalíció nélkül a Fidesz nem ért el volna olyan látványos és nem várt eredményt, amit utólag mindenki természetesnek és magától értetődőnek gondol. Pedig egyáltalán nem volt az. A sikerben az antiszocialista középosztályi összefogás és ennek a katolikus klérus általi támogatása döntő jelentőségű volt kettős értelemben is. Bár a választásnak

nem volt egyértelműen leváltó hangulata, ami alatt azt kell érteni, hogy a kormányzást illethető kritikák ellenére a kormány mérlegét a társadalom is elfogadhatónak tartotta, a konzervatív középosztály egyértelműen a Fidesz–MDF–MKDSZ összefogás mellé állt, mert ebben a formációban látta a szociálliberális kormánykoalíció lehetséges stratégiai alternatíváját. Az MSZP vezetése a blokkosodásban rejlő elhatárolódást és ideológiai frontképződést erősítette azzal, hogy túlságosan korán egyértelművé tette: számára csak az adott MSZP–SZDSZ-koalíció elfogadható kormányzati lehetőség. Ez az egyértelmű, a programokat semmibe vevő túl korai ideológiai lehatárolódás politikailag ugyan funkcionális volt, amennyiben bipolarizálva a versengést, egyértelmű választást igényelt az egyébként zavart és értékeiben bizonytalan polgárok nagy tömegeitől. A választási alternatívának ez a szerencsétlen kiélezése a remélt eredmény ellenkezőjét hozta, miáltal a bizonytalan kétkedőket, a kormányzati tevékenységet sok kritikával fogadó potenciális támogatókat átsodorta a másik oldalra. „Ha már csak az adott lehetőségek közül lehet választani, próbáljuk meg azt, ami még nem volt, amit még nem ismerünk."

A katolikus egyházi vezetés Fidesz melletti egyértelmű kiállása hatékony kampány volt a szocialisták ellen. Hiába próbált gesztusokat tenni a kormányfő és a Miniszterelnöki Hivatal, ezek az elhibázott egyházpolitikai lépések, a támogatási rendszer tekintélyelvű keresztülvitele, ráadásul a koalíciós partner politikai szándékai ellenére, semmiféle politikai hozadékot nem jelentettek az MSZP számára. A szocialisták, talán mert valóban tartottak a klérus hagyományos antiszocialista beállítódásától, letértek az állam és az egyház következetes elválasztásának platformjáról, s azt remélték, hogy a katolikus egyházi vezetés politikailag semleges marad. Nem ez történt. A püspökkari konferencia határozata a választások előtt pontosan időzítve, anélkül, hogy egyetlen pártot is megnevezett volna, felszólította a hívőket, hogy a Fideszt támogassák, és lehetőleg ne vesztegessék szavazataikat a kis pártokra. Ezzel az 5% körüli politikai mozgalmakra valóságos csapást mértek, elszigetelték a KDNP-t, az MDNP-t, és az MDF listás kiesésében is részük lett. Ráadásul a felhívás azzal a nem tervezett hatással is járt, hogy segítette a szélsőjobboldali MIÉP bejutását, mivel erre a szavazótáborra nem fejthetett ki számottevő hatást. Ez a következmény persze nem automatikusan állt be, megérlelődésében szerepe volt a MIÉP sikeres jelöltállításának és ennek folyományaként annak, hogy a közvélemény-kutatások alapján egyes szakértők a nyilvános diskurzusban a MIÉP-nek nagyobb esélyt adtak a három, egyébként potenciálisan bejutásra esélyes említett párttal szemben.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az első fordulós listás eredmények – kiegészítve az érvénytelenség miatt megismételt két megyei szavazás adataival – egészében a jobbközép-jobboldal összesített előnyét jelenítették meg. A jobboldal előretörése elsősorban az SZDSZ hanyatlásával magyarázható, azzal a ténnyel, hogy az SZDSZ-szavazók zöme nem a szocialistákhoz vándorolt át, hanem a Fideszhez. A balközép meggyengülésében döntő szerepe volt annak is, hogy az első fordulós részvétel az előző választás csaknem 70%-os optimálisnak mondható

arányáról drasztikusan visszaesett 56%-ra. Ez a nagyarányú távolmaradás egészében több mint 700 000-nyi szavazatcsökkenést jelentett – ez megfelel két átlagos megye teljes népességének. Az ilyen méretű állampolgári nemszavazás felér egy erős tiltakozással, még ha mögötte nyilvánvalóan többféle attitűd is fellelhető. Az SZDSZ esetében a szavazatátáramlás és a korábbi SZDSZ-szavazók távolmaradása együtt mintegy 720 000 szavazat elveszítését jelentette. Ez volt az 1998-as választások talán legdrámaibb fejleménye. A szocialisták is veszítettek korábbi szavazótáborukból, nem is keveset, ám a több mint 280 000 szavazó elveszítése négyévi nehéz kormányzás után nem tekinthető kivételes eseménynek, különösen ha arra gondolunk, hogy a korábbi választáson a szavazók tábora mesterségesen duzzadt fel a protestvoksolókkal. Ha azonban a pólus együttes szavazatvesztését tekintjük, az egymilliós veszteség okszerűen vezetett a kormányzati pozíció elvesztéséhez. Ugyanakkor a Fidesz – az alacsonyabb részvétel ellenére – 1994-hez képest hatalmas mértékben növelte táborát: a 960 ezres nyereség egyértelműen a szavazók átvándorlásából tevődik össze. Már a választások előtt is nyilvánvaló volt, hogy a Fidesz megközelítette az MSZP-t az elsődleges preferenciák terén, de még ennél is lényegesebb üzenet volt a tudatosan szavazók számára – és a véleményformáló csatornákon keresztül tulajdonképpen az érzelmi alapon szavazók nagy tömegeire nézve is –, hogy a Fidesz a leginkább elfogadott párt a másodlagos preferenciák tekintetében. A Fideszen kívül a csökkenő részvétel mellett csak az FKgP és a MIÉP tudta szavazóinak számát növelni. A kisgazdák esetében a többlet 122 ezer szavazat, a MIÉP-nél még ennél is több, 163 ezer. Ez az általános jobboldali előretörés a táborok közötti arányokban minőségi változást hozott, miután a jobboldali pártok többségbe kerültek a korábbi koalícióval szemben. Ha a listás szavazatokat és az 1%-ot elért, tehát valóságos pártokat vesszük alapul, az egyes irányzatok súlya (szavazatok száma) és aránya (szavazatok aránya százalékban) az alábbiak szerint alakult *(III.3. táblázat):*

III.3. táblázat. Szavazótáborok megoszlása pártok, pártcsaládok szerint

radikális jobboldali irányzat *MIÉP*	keresztény-konzervatív irányzat *KDNP, MDF, FKgP*	jobbközép szabadelvű *Fidesz*	liberális irányzat *SZDSZ*	szocialista, szociáldemokrata irányzat *MSZP*	radikális baloldali irányzat *MP*
248 901	890 834	1 340 826	344 352	1 497 231	179 672
5,53%	19,79%	29,78%	7,64%	33,25%	4%

radikális jobboldal *MIÉP*	jobboldali-jobbközép pártok *Fidesz, FKgP, KDNP, MDF*	baloldali-balközép pártok *MSZP, SZDSZ*	radikális baloldal *MP*
248 901	2 231 660	1 841 583	179 672
5,53%	49,6%	40,91%	4%

Az 1% fölött szerepelt pártok megszerezték az összes szavazópolgár támogatásának 99%-át (4 501 816 szavazat), ami azt jelenti, hogy a perifériára került pszeudopártok együttesen is csak alig több mint 1%-ot (45 866 szavazat) képviselnek. A jobboldal a MIÉP nélkül nem éri el az 50%-ot (49,6%). Mivel azonban az alkalmazott magyar választási rendszer aránytalan, a különböző irányzatok közötti erőviszony-eltérések elemzése csak elméleti jelentőséggel bír. A kormányzóképességet a listás eredmények természetesen meghatározó módon befolyásolják, ám a kormányzóképesség a kétfordulós abszolút többségi egyéni kerületi rendszerben dől el. A többségi formula inherens sajátosságai miatt a választási rendszernek ez az ága teszi lehetővé a társadalmi támogatások pártok közötti összegezését, valamint azt is, hogy a blokkok szerinti – olykor azok közötti – másodlagos választói preferenciák összegezésével egy párt lényegesen több mandátumhoz jusson, mint ami egy tisztán arányos egyfordulós rendszerben megilletné.

AZ EGYÉNI KERÜLETI EREDMÉNYEK

A harmadik plurális voksolás a választási rendszer addig rejtett dimenzióit tárta fel, és korábban csak elvi lehetőségként emlegetett változatokat emelt a politikai realitások szintjére. Az előző két választáson a listás győztesek megszerezték a vezető helyek relatív vagy abszolút többségét a mandátumok 46%-át adó 176 egyéni kerületben. 1990-ben az MDF 81 körzetben végzett az első helyen és a második fordulóban egyéni mandátumainak számát 114-re tudta növelni azzal, hogy akkori riválisával, az SZDSZ-szel szemben mérsékeltebb, a vesztesek számára (MSZP) megnyugtatóbb, kiegyensúlyozottabb politikai átmenetet ígért. 1994-ben a „kormányleváltós" politikai légkörben már az első forduló elsöprő MSZP-s előnyt hozott, a 33%-kal listás első szocialisták 160 körzetben végeztek az első helyen, és már az első menetben megszereztek két egyéni kerületi mandátumot. A második fordulóban elveszítettek ugyan 13 körzetet, de ez a kis korrekció is csak tompította a fölcsuszamlás hatását, azt a tényt, hogy a listás nyertes elvitte az egyéni mandátumok 85%-át, 149-et a 176-ból.

1998-ban egy harmadik verzió következett be a két forduló közötti események eredményeként. Az első fordulóban csak egyetlen jelöltnek sikerült nyernie: a korábbi kereszténydemokrata hódmezővásárhelyi polgármester, Rapcsák András immár Fidesz–MDF közös jelöltként (a szavazatok 51,44%-ával) megszerezte a mandátumot. A fennmaradó 175 körzetben tehát nyitott maradt a küzdelem, és a kerületek többségében az első három helyen végzett jelölt maradt versenyben, kivéve azokat a kerületeket, ahol az 50%-ot meg nem haladó részvétel miatt a szavazás érvénytelen volt; ezekben a körzetekben minden jelölt újra indulhatott, illetőleg mérlegelhette visszalépését. A visszalépés szempontjából azonban a szavazás érvénytelenség miatti megismétlésének volt egy következménye: az érintett párt

elveszítette a töredékszavazatot. Ez a hatás természetesen csak a sok harmadik helyet szerző pártokat, elsősorban a kisgazdákat és az SZDSZ-t érintette.

Az előzetes várakozásoknak és a közvélemény-kutatási előrejelzéseknek megfelelően az MSZP az induláskor 113 körzetben került az élre, és megszerezte a 2. helyezések egyharmadát is (59 kerületben), míg riválisa, a Fidesz csak 41 első és 87 második helyezést szerzett. Ezt szemlélteti a *III.4. táblázat.*

III.4. táblázat. Az első három hely pártok és jelöltek közötti megoszlása

Pártok	Helyezések		
	1.	2.	3.
MSZP	113	59	4
Fidesz	41	87	15
MDF	13	12	4
FKgP	6	14	93
SZDSZ	2	3	49
KDNP	0	0	1
MIÉP	0	0	2
Munkáspárt	0	0	2
Független	1	1	6
Összesen	176	176	176

Megjegyzés: A Fideszné vettük számításba a Fidesz–MDF megjelölésű jelölteket, az MDF-nél pedig az MDF–Fidesz megjelölésűeket.

Sportnyelven szólva: innen szép nyerni, és ezúttal a Fidesznek ez sikerült is: önállóan 56, az MDF – ellenjelölt nélküli – támogatásával pedig 34, összesen tehát 90 egyéni kerületi mandátumot szerzett. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy az MSZP nem tudta megőrizni vezető pozícióját, és a 113 első helyezés ellenére csak 54 egyéni kerületi mandátumot tudott magának biztosítani. Az egyéni kerületi siker az egyik oldalon, a kudarc a másikon eldöntötte a mandátumelsőség kérdését, és ebből egyenesen következett a váratlan kormányváltás. Jellemző volt az egyéni kerületi versengésre, hogy – a korábbi választásokhoz hasonlóan – a bipolarizálódás jegyeit hordozta, és a többi párt alig tudott beleszólni a két nagy rivalizálásába. Az MDF egyéni jelöltjeinek nagy többsége csak a Fidesz támogatásának köszönhette képviselőségét, amit jól érzékeltet, hogy az önállóan induló jelöltek közül csak kettő nyert mandátumot. Az SZDSZ is sikertelennek bizonyult, amit két elnyert mandátum jelez. A kisgazdák 12 egyéni képviselői helye azt mutatja, hogy a versengés második fordulós elkerülhetetlen bipolarizálódása a harmadik – az első fordulóban érvénytelen körzetekben ennél is kedvezőtlenebb – helyre szorulók választási esélyeit eleve megpecsételi.

A versenyben maradásnak csak akkor volt értelme, ha az a potenciális partner visszalépésével párosult, vagy éppenséggel az volt a funkciója, hogy megakadályoz-

za a két versengő valamelyikének mandátumszerzését. A kisgazdák az egyéni kerületi versengésben zömmel a harmadik helyre szorultak, és ebben a helyzetben megtorpedózhatták volna a Fidesz egyéni kerületi sikerességét, s ezzel megfosztották volna a fiatal demokratákat a kormányalakítási megbízástól. A választások végeredményének kialakulása szempontjából döntő jelentősége volt annak, hogy Torgyán József meghirdetett és nyilvánosan egyeztetett jobboldali koalíciós együttműködés hiányában a Fidesz mellé állt: a második forduló előtt három nappal döntött úgy, hogy a már korábban bejelentett visszalépéseket további több tucat körzetben teszi teljessé, kivárva a kampánycsend előtti napokig, nehogy a lépés a nyilvános politikai viták és a következmények mérlegelésének középpontjába kerüljön.

Ez a puccsszerű lépés átbillentette az egyensúlyt az MSZP oldaláról a Fidesz javára, amit jól mutat, hogy a mandátumtöbbséget mindössze 7 képviselői hely átkerülése adta meg a győztes pártnak. A Fidesz, miközben a közvéleményben azt sulykolta, hogy abszolút többségre törekszik, s erre kér a választóktól felhatalmazást, elrejtette a publikum elől azt a nyilvánvaló szakmai tényt, hogy erre reménye sem lehetett, még az MDF-fel sem. Minden elemző teljes bizonyossággal láthatta, hogy a Fidesz–MDF választási unió a kisgazdák támogatása nélkül nem szerezhet többséget. A kisgazdákkal való együttműködési készség, illetőleg a koalíció szándékának lebegtetése éppolyan választási fogás volt, mint a teljesíthetetlen választási ígéretek tömege. A választások után azonnal kiderült, hogy a mandátumelsőség nem jelent kormányzóképességet, és nem lehet kikerülni a kisgazdákkal való együtt kormányzást.

Az egyéni kerületi rendszer valóságos hatása abban mutatkozott meg, hogy koncentrálta a pártrendszert, amit azzal illusztrálhatunk, hogy a két nagy párt az egyéni mandátumok 82%-át szerezte meg, s a további egyéni képviselői helyeket szerző három párton kívül erre a kisebb pártok képtelenek voltak. Mindazonáltal nem fogadható el az az álláspont, hogy a pártrendszer kétpólusúvá vált, mivel az egyéni kerületi rendszer koncentrálóképessége nem ellensúlyozta a területi listás versengés tagoltságot újratermelő jellegét. Ráadásul a pártfinanszírozási szisztéma életben tartotta az 1%-ot elért politikai mozgalmakat, és ezáltal a széttagoltság ciklusról ciklusra újratermelődött, ha a szereplők változtak is.

AZ ÉRVÉNYESSÉG ÉS A VÁLASZTÁSI RENDSZER NÉHÁNY ARÁNYOSSÁGI ÖSSZEFÜGGÉSE

Korábban azt gondoltuk, hogy a listás szavazatok 30-35%-ával mandátumtöbbséget és valószínűleg abszolút többséget lehet elérni. Ez a megállapítás a tények tükrében nem veszítette el érvényét, ám mindenképpen korrekcióra szorul: a lehetőség továbbra is adott maradt, de hangsúlyozottan csak elvi lehetőség, amit csak kedvező politikai feltételek mellett lehet realizálni. Az egyéni kerületi mandátumok leg-

alább kétharmadának megszerzése nélkül egyetlen párt sem remélhet kormányzó többséget, vagy akár kényelmes relatív többséget sem.

A területi listákról a mandátumkiosztás a második fordulóban megismételt Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei területi listás eredmények megállapítása után vált jogilag is lehetségessé, miután e két megyében az első fordulót a nagyfokú politikai közömbösség jellemezte. A második fordulóban sem volt kiemelkedő a részvétel, ám mégis megközelítette az első fordulós átlagot. Az ismétlésnek azonban volt egy el nem hanyagolható következménye, ami jogalkotási hibaként értékelhető: az első fordulós eredmények befolyásolták az eredményeket, s ez csorbítja a választások egyneműségét. A megoldás kézenfekvő: az önkormányzati választásokhoz hasonlóan el kell törölni a részvételi küszöböt.

A második forduló tehát a korábbi választásokhoz képest eltérő információs bázison zajlott le, amit még az is tetézett, hogy nem kevés egyéni kerületben is érvénytelen volt a szavazás (Bács-Kiskun megye 3., 4., 5., 8. és 10., Békés megye 4. és 7., Borsod-Abaúj-Zemplén megye 12., Csongrád megye 4. és 7., Fejér megye 6., Hajdú-Bihar megye 4., 5., 6., 7., 8. és 9., Heves megye 5. és 6., Jász-Nagykun-Szolnok megye 7. és 8., Pest megye 6., 13., 14., 15. és 16., valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 3., 4., 5., 6. és 7. számú egyéni választókerületében, összesen 31 választókerületben kellett ismételni).

E korábban ilyen méretekben nem tapasztalt rendkívüli körülmények megkérdőjelezik a választási rendszer koherenciáját, átláthatóságát. Ezáltal a listás eredmények összemérhetősége megkérdőjeleződik, és ezzel a választási eredmények legitimitása is sérül.

A hazai választási rendszer vegyes jellegéből következően egyébként is egymás mellett szerepeltet eltérő legitimációs elveket. A területi listás eredmények alapján szándékoltan arányos reprezentáció keletkezik, ami a valóságban persze nem következik be, mivel a kisebb megyékben a kioszthatő mandátumok alacsony száma az arányosságot törvényszerűen torzítja. A listás parlamenti pártok számának hatról ötre csökkenése szintén új helyzetet eredményezett az arányosság szempontjából. Az a sajátos helyzet jött létre, hogy a Fidesz–MDF választási uniónak köszönhetően az MDF frakció alakításhoz elegendő jelöltet juttatott be a parlamentbe, ugyanakkor a listás ágon bejutó MIÉP mandátumainak száma nem érte el a 15 fős frakcióalakítási küszöböt, és ez a listás parlamenti párt egyetlen egyéni kerületi mandátumot sem szerzett. (A frakcióalakítási jogot az Alkotmánybíróság döntése adta meg a MIÉP-nek.) Előállott az a helyzet, hogy jogi-politikai értelemben négy teljes értékű – területi és országos listás, valamint egyéni képviselőkkel egyaránt rendelkező – párt volt az Országgyűlésben, további két frakció működött, és egyetlen független egyéni kerületi képviselő is sikerrel vette az akadályt. Ez utóbbi jelenség ugyancsak kivételes, és a három választás alapján esetlegesnek kell minősítenünk.

A rendszer arányossági mutatói jobbak voltak 1998-ban, mint az előző két választás esetében. Ez nyilvánvalóan összefügg a pártrendszer lassú átalakulásával és

azzal a körülménnyel, hogy az egyéni kerületi eredmények a korábbiaknál kiegyenlítettebbek. A *III.5. táblázat* a három típusú mandátummegoszlást mutatja be.

III.5. táblázat. Az egyes mandátumtípusok megoszlása

Párt	Egyéni kerületi mandátumok		Területi listás mandátumok		Országos listás mandátumok		Összes mandátum	
	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya	száma	aránya
Fidesz	90	51,14	48	37,50	10	12,19	148	38,34
MSZP	54	30,68	50	39,06	30	36,58	134	34,71
FKgP	12	6,82	22	17,19	14	17,07	48	12,44
SZDSZ	2	1,14	5	3,90	17	20,73	24	6,22
MIÉP	–	–	3	2,35	11	13,41	14	3,63
MDF	17	9,66	–	–	–	–	17	4,40
Független	1	0,56	–	–	–	–	1	0,26
Összes	176	100,00	128	100,00	82	100,00	386	100,00

A fenti adatsorok szemléletesen jelzik az arányossági torzulásokat. Mint várható volt, az egyéni kerületi eredmények mutatják a legnagyobb eltérítéseket a listás-preferenciális támogatottsághoz képest. A Fidesz közel 30%-os listás teljesítményéhez képest az 50% fölötti egyéni kerületi eredmény jelzi a többségi rendszer győztest preferáló természetét. A felülreprezentáltság – ha kisebb mértékben is – a győztes párt esetében jelen van a területi listás ágon, ám ezt már az országos listás kompenzációs mechanizmus hatékonyan tompítja. Így a listás mandátumok együttvéve már negatív mérleget mutatnak (27,61 versus 29,48%), azonban az eltérés elhanyagolható. A vesztes nagy párt esetében a fenti összefüggések némiképp módosult formában jelennek meg: az egyéni kerületi eredmény a társadalmi támogatás alatt marad, ám a különbség itt már nem számottevő; a kis veszteségért viszont mind a területi, mind az országos mandátumkiosztás bőségesen kárpótol. A végső mandátumegyenleg az MSZP esetében is többletet mutat a preferenciális támogatáshoz képest, ami azt jelenti, hogy az 1998. évi parlamenti választások alkalmával a két legnagyobb párt enyhén túlreprezentált, míg a többi párt – az MDF kivételével – enyhén alulreprezentált. Az MDF esetében a sajátosságot az magyarázza, hogy a párt a támogatási határérték alá került, ám a választási szövetség jutalmaként megkapta a túlélés lehetőségét az egyéni kerületi szisztémában.

Lényeges eredmény, hogy a kieső pártok elveszett, vagyis mandátumot nem eredményező listás szavazatainak mind abszolút száma, mind aránya lényegesen alacsonyabb, mint a korábbi választások alkalmával. Ez logikus következménye annak a választói magatartásnak, amely a hasznos szavazatok elvének megfelelően a bejutónak vélt vagy beállított pártok támogatására irányul. Más oldalról megközelítve ez azt jelenti, hogy a kisebb pártoknak egyre halványabbak a reményei a parlamentbe jutásra, hacsak valamely nyomós politikai ok – például a társadalmi anómia

kóros terjedése, a társadalom indokolatlan vagyoni differenciálódása, a szélsőséges eszmék térnyerése – nem keresztezi ezt a tendenciát. Erre az 1998-as választáson a MIÉP mutatott a példát: parlamenti erővé válása nyilvánvalóan összefüggésbe hozható a nacionalista jobboldaliság újraéledésével, a városi alsó középosztály történelmi atavizmusának mesterségesen gerjesztett mobilizálódásával és a politikai részvétel súlyos defektusaival. Ebben a tekintetben az MSZP kampánya kifejezetten elhibázott volt: eleve lemondott a hatékony mobilizációs technikákról, és csak az első fordulós eredmények ismeretében próbált változtatni ezen, ám ekkor a kialakult helyzeten – a listás eredmények lényegi rögzülése miatt – már nem tudott változtatni.

A választási rendszer arányossági mutatói javuló tendenciát mutatnak, ha az első három parlamenti választás adatait egymás mellett szemléljük. Megfigyelhető, hogy a szavazatok koncentrálódásával a rendszer arányosítási kapacitása javul. Az itt bemutatott összefoglaló adatok szerint 1998-ra bekövetkezett az egyéni kerületi eredmények kiegyenlítettebbé válása, amit már 1994-re prognosztizáltam, ám akkor az MSZP felduzzasztott, a beágyazottsággal nem arányos győzelme azt az előrejelzést érvénytelenítette. Az 1998-as választások azonban jelezték, hogy bár a többségi elem dominanciája továbbra is markáns és a választási rendszernek meghatározó komponense, a blokkosodásra támaszkodó választási együttműködésből adódóan felszínre kerül a kompenzációs mechanizmus egy eddig rejtve maradt jellegzetessége, nevezetesen az, hogy a töredékszavazatok kiegyenlítő hatása erőteljesebben érvényesül. Ez szembetűnő az MSZP esetében, de nyomon követhető a kisgazdák képviseltségének alakulásán keresztül is. A második fordulós jobboldali választási együttműködés egyoldalúsága miatt az egyéni kerületi versengésben a kisgazdák lényegesen rosszabbul szerepeltek, mint azt korábban remélték, és elmaradtak saját listás támogatottságuktól is. A listás kompenzáció azonban hatékonyan működött, s ezért veszteségük elhanyagolható lett. Amit pedig elveszítettek a választási rendszer aránytalansága miatt, azért bőségesen kárpótolta őket a választások előtt rejtve hagyott koalíciós kormányzási lehetőség gyakorlati megvalósulása.

JEGYZETEK

[1] A választás hivatalos végeredményét a *Magyar Közlöny* 1998. évi 47. számában tették közzé, 1998. június 4-én. 3889–4064. o.

[2] A gazdaságpolitikai dilemmákat taglalja Antal László, aki Bokros szűkebb tanácsadói köréhez tartozott. Antal László: A Bokros-csomag. *Beszélő*, 5. évf. 1995/5. szám.

[3] A helyzetre visszatekintve megállapítható, hogy az ország egyre mélyülő krízisspirálból igyekezett megtalálni a kiutat. A rendszerváltástól 1993-ig a GDP több mint 20%-kal, az ipari termelés 35%-kal, a mezőgazdasági termelés 45%-kal csökkent. A magánfogyasztás csökkenése ugyan nem újdonság, hiszen az már jóval a rendszerváltozás előtt megkezdődött, de 1990 és 1993 között további 10%-kal esett vissza. A jövedelmek és átlagkeresetek reálértéke 1988-tól 1993-ig folyamatosan csök-

kent. Az 1994-es évben az egy évvel korábbi állapothoz képest ugyan nőttek a reálbérek, de az egy főre jutó érték így is 22-23%-kal, a reáljövedelmek összességében 12-13%-kal voltak alacsonyabbak az 1989-es értékeknél. A munkanélküliségi ráta a rendszerváltást követő két évben 2%-ról 13%-ra szökött. A drámai helyzetet jól szemlélteti, hogy 1990 és 1994 között 1,4 millió munkahely szűnt meg. Lásd: http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20020418bokroscsomag.html

[4] A program politikai ellehetetlenülésébe közvetlen bepillantást nyújt Bossányi Katalin Bokros Lajossal készített interjúja. Bokros Lajos: „Még sokkal több balhét is elvittem volna." [Riporter:] Bossányi Katalin. *Mozgó Világ,* 22. évf. 1996/5. 3–26. o. Lásd: http://mek.oszk.hu/05500/05549/html/ bossanyi0011.html

[5] A földtörvény módosításának tervére az ellenzék viharos gyorsasággal reagált, és Glattfelder Béla felvetésére népszavazást kezdeményező aláírásgyűjtésbe kezdett. A kormány és az MSZP parlamenti frakciója ezt a saját népszavazási kérdésével igyekezett semlegesíteni, ezt azonban az AB – mintán Göncz Árpád köztársasági elnök november 16-ára kiírta a kormány által kezdeményezett népszavazást – kivételes gyorsasággal meghozott határozatával megakadályozta. Lásd: 52/1997. (X. 14.) AB határozat. A határozat később sokat idézett kulcsmondatai, amelyekkel a kormány terveit keresztülhúzták, a következők: „A közvetlen hatalomgyakorlás a népszuverenitás gyakorlásának kivételes formája, amely azonban kivételes megvalósulása eseteiben a képviseleti hatalomgyakorlás fölött áll. A kötelezően elrendelendő népszavazást tehát elsőbbség illeti meg a 28/C. § (4) bekezdésében meghatározott, a népképviseleti és a közvetlen hatalomgyakorlás elemeit egyaránt tartalmazó, mérlegelés alapján elrendelhető népszavazással szemben."

[6] Az ellenzéki pártok 1997 augusztusában kezdeményeztek népszavazást annak érdekében, hogy megakadályozzák a külföldiek földtulajdonszerzését. A kormány ennek semlegesítésére maga kezdeményezett e tárgyban népszavazást egy megengedőbb szabályozás érdekében. A 52/1997. (X. 14.) AB határozat a kormány kezdeményezését alkotmányellenesnek minősítette azzal az érveléssel, hogy a közvetlen hatalomgyakorlás a népszuverenitás gyakorlásának kivételes formája, amely azonban kivételes megvalósulása eseteiben a képviseleti hatalomgyakorlás fölött áll. Ennek megfelelően a kötelezően elrendelendő népszavazást tehát elsőbbség illeti meg a népképviseleti és a közvetlen hatalomgyakorlás elemeit egyaránt tartalmazó – azaz a kormány által kezdeményezett és a parlament által elhatározott –, mérlegelés alapján elrendelhető népszavazással szemben. Lásd ehhez: Kukorelli István: Az országos népszavazás, 1989–1998. In: *Magyarország évtizedkönyve, 1988–1998: a rendszerváltás.* Szerk. Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (1998) 469–477. o.; Szoboszlai György: A népszavazás alkotmányos helye és a politika – A politikai osztály találkozásai a közvetlen demokráciával, 1989–1997. In: *Magyarország Politikai Évkönyve, 1997.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. 103–121. o.

4. Választási rendszer a kétpólusúvá válás útján – 2002

A 2002. évi parlamenti választásokon csúcsok és dogmák dőltek meg, bebizonyosodott, hogy a választási rendszer keretei rugalmasak, a kétfordulós szerkezet lehetőséget teremt a nagyfokú választási manipulációra, a taktikázásokra és alkudozásokra, tragédia és komédia jól megférnek egymás mellett. A pártszerkezet az előző ciklusban erősen átalakult, és a választás eredményeként radikálisan átalakult a politikai szerkezet. A pártrendszer bipolaritása még nyilvánvalóbbá vált, a politikai képviselet nélkül maradók száma lényegében változatlan maradt, a választási rendszer átfogó aránytalansága pedig továbbra is jellemzőnek bizonyult. Másfelől szemlélve a meglepetések választása is volt ez, mivel az eredmények nem igazolták az előzetes jóslatokat, menet közben a Fidesz markáns fölénye elolvadt, és a kevesek által remélt szocialista kormányzás jött el, bár a vágyott abszolút többség nem vált valósággá.

E rendhagyó választást korábban nem tapasztalt mobilizáció kísérte, tömegek vonultak az utcákra, a kampány behatolt az iskolafalak mögé, az emberek nagy számban nyíltan vállalták politikai szimpátiájukat azzal, hogy jelvényeket, emblémákat tűztek ruhájukra, amire korábban nem volt példa, az ország hetekig a kampányviták felzaklatott légkörében élt, mintha történelmi sorsfordulót élt volna meg az ország. Ez különösen szokatlan volt egy inkább mérsékelt és passzív politikai magatartásra szocializálódott országban, az emberek hirtelen ráéreztek a politika belső világának zaklatottságára, arra, hogy a választásoknak valójában tétje van, mert egyfelől ténylegesen lehet választani, az egyéni választói meggondolás valóban súllyal, jelentőséggel bír, valóságosan lehet befolyásolni a politikai elit tagjainak sorsát akár egyetlen leadott szavazattal, mivel e voksok, elvesztvén individualitásukat, összegeződnek. Később az egyszavazatos különbségre valóban adódott példa: a szerencsi egyéni választókerületben hosszas választási procedúra eredményeként egyetlen szavazat döntötte el a választást a két versengő jelölt között.

Van olyan helyzet, amikor egyértelműen meg lehet jósolni a választás kimenetelét, hogy a ciklus végén a választók többsége meghosszabbítja-e a kormányzók mandátumát vagy pedig a leváltásukra voksol. A választási folyamat egyfajta értékösszegezés, a polgárok, különböző aktivitással, megvonják a kormányzás mérlegét, voltaképpen osztályoznak, büntetnek és jutalmaznak. Ez az intézményes demokrácia kivételes mozzanata, feltételezi, hogy a polgárok normál állapotban nem befolyásolják közvetlenül a politikai menetrendet, legföljebb csak figyelik, értékelik, megítélik az eseményeket. A választások a ciklusváltáskor a társadalmi közvéleményt a múltról és a jövőről egyaránt alkotmányos jelentőségűvé transzformálják, a választópolgárok többségi szavazattal döntenek a kormányzás sorsáról, értékítéletet mondanak a pártokról és képviselőikről.

2002 tavaszán a kormányzó tömb és ellenzéke között közelítő egyensúly, feszült és dinamikus patthelyzet alakult ki, nem volt egyértelmű a társadalmi közvélemény a kormány megítélésében. Orbán Viktor miniszterelnök és környezete a média és a közvélemény-kutatások üzeneteiből azt olvasta ki, hogy a gazdaságilag sikeres kormányzás önmagában biztosítja az egyesített jobboldal fölényét az elkeseredetten bíráló, támadó balközép centrum fölött. A politikai elit azonban érzékelhetően megosztott volt, s különösen a nagyvárosi középrétegekben nagyfokú elégedetlenség halmozódott fel. Ennek nem elsősorban anyagi-egzisztenciális okai voltak, sokkal inkább szellemiek, értékbeliek vagy morálisak.

A kormány nem érzékelte, hogy egyes jogilag nem támadható lépései, intézkedései súlyos morális megítélés alá esnek, és elfogadottságát egyes társadalmi csoportokban az ezzel kapcsolatos jelenségek súlyosan erodálják. Ilyenek voltak például egyes elfogadhatatlannak minősített kinevezések (APEH elnöke), köztartozásokkal terhelt, ún. Fidesz-közeli cégek eltüntetése (Schlecht Csaba találkozása az elhíresült Kaya Ibrahimmal), közbeszerzési pályáztatások nélküli nagy állami megrendelések (autópálya-építés és -felújítás), politikai alapú kinevezések és kedvezések, a klientúra nyílt, bevallott, szisztematikus és látványos kiépítése – a sort hosszan lehetne folytatni. A célratörő, szókimondó, ütközni kész (konfrontatív), sokszor kifejezetten konfliktusvállaló politizálási stílus sokak szimpátiáját nyerte meg, ugyanakkor sokakat taszított is.

Volt azonban két döntő jelentőségű stratégiai kérdés is, amely meghatározónak bizonyult a szavazatok összeszámlálásakor: a kisgazdapárttal való szövetség és a szélsőjobboldal felé történő elmozdulás. 1998-ban a jobboldali kormány nem volt megalakítható Torgyán József nélkül, de a kormányzáshoz már nem volt szükség a kisgazdák látványos támogatására. A Fidesz a kormányzás első szakaszában közönnyel, látszólag belenyugvással szemlélte a kisgazdáknak juttatott földművelési tárca minősíthetetlen igazgatását, hagyta, hogy az ágazat tönkremenjen, és eközben a kisgazda vezetés erkölcsileg, politikailag lejárassa magát. A ciklus második felében megindultak Torgyán József ellen a személyes támadások, megakadályoz-

ták, hogy jelöltesse magát a köztársasági elnöknek, és olyan helyzetbe hozták, hogy politikailag teljesen ellehetetlenült. A kisgazda politikusok egész sora távolodott el a korábban egyeduralkodó vezértől, s ezeket a politikusokat a Fidesz látványosan befogadta, olyannyira, hogy a választási megállapodásban a Kisgazda Polgári Egyesület formálisan is helyet kapott. Ez a folyamat oda vezetett, hogy a Torgyán vezette FKgP egyre veszített népszerűségéből, a Fidesz pedig folyamatosan behatolt a korábban egységes tömbként szavazó kisgazda táborba. A választások előestéjén ellehetetlenült az FKgP és a Fidesz formális együttműködése és a kisgazdapárt mint a rendszerváltás utolsó ún. történelmi pártja szétziláltan és esélytelenül indult neki a választásoknak.

A MIÉP-et a Fidesz egy gyökeresen eltérő harcmodorral semlegesítette. Informálisan jó kapcsolatot vállalt a radikális jobboldallal, és a parlamenti együttműködés is konfliktusmentes volt. A nyilvánosság felé viszont az együttműködést a Fidesz nem vállalta, és kétértelmű nyilatkozatok hangzottak el az esetleges kormányzati szintű együttműködésről arra az esetre, ha a MIÉP nélkül nem lehet kormányt alakítani. A várható nyugat-európai reakcióktól tartva, az ebbéli döntés tartalmát a választások utánra hagyták, tanulva az 1998-as tapasztalatokból. Akkor a kisgazdákkal való közös kormányzás lehetőségét a választás előtt inkább tagadták mint elismerték, ami rövid életű politikai álláspontnak bizonyult. A Fidesz vezetése a MIÉP-pel kapcsolatban egyértelművé tette, hogy a tagsággal nincs gondja és széles felületen fel tudja vállalni az általa képviselt politikai filozófiát. Ez azt jelentette, hogy jelszavaiban, ideológiájában a Fidesz jobbra tolódott és jelentős mértékben lefedte a MIÉP szavazótáborát. Ezzel elérte, hogy a MIÉP-et a kiesés felé szorította, intenzív kampányt folytatott a magas részvétel érdekében, ami szintén a MIÉP-et fenyegette, s ez a taktika végül a kormányzásba került.

A PÁRTOK ELŐZETES ERŐPRÓBÁJA, A JELÖLÉSI SZAKASZ

A választásokat megelőző időszakban a közvélemény-kutatással foglalkozó vállalkozások kivétel nélkül a jobboldal kismértékű, de állandósultnak vélt előnyéről tudósítottak. A legnagyobb arányú Fidesz-előnyt – ez baloldali körökben egyáltalán nem okozott meglepetést – a Gallup mutatta ki. Ennél a társaságnál a kormányzó párt számottevő többlettámogatottságot élvezett, ami biztos egyéni kerületi győzelmet is sugallt. Ez kiélezett, tömbök közötti szavazatkoncentráló verseny esetén behozhatatlan előny – ha valós és nem a mintavétel hibáin vagy a felvétel helytelen értelmezésén alapul. Mint az első fordulóban, a valóságos közvélemény-kutatási eredmények ismertté válása után kiderült, a becslés nagymértékben torz, valótlan volt.

A legóvatosabb és szakmailag a leghitelesebb a Medián előrejelzése volt, s bár ők is Fidesz-fölényt jeleztek, ez nem volt olyan mértékű, amire biztos győzelmet lehetett volna jósolni. Újra világossá vált, hogy a vélemények mérése nagyon pon-

tatlan, az eredményt – különösen szoros küzdelem esetén – nem lehet pontosan előre jelezni. Ennek pedig jól látható, s voltaképpen általánosan ismert oka van, a bizonytalan szavazók nagy száma, a választói magatartás korábbi – éppen ebben az időszakban megszűnő – képlékenysége, a pártkötődések tömeges és túlnyomó gyengesége, lazasága, a pártok társadalmi kapcsolatainak csökevényes volta – ezek a legfontosabb jellemzők. Az igazi kérdés az, hogy ezt a körülményt a közvélemény-kutató, marketingcégek miért nem építik be elemzéseikbe. Önmagában szakmai hiba az, amivel később védekeztek, mentegetvén a rossz bizonyítványt: nem észlelték, vagy ha igen, nem értékelték megfelelően a bizonytalanok meghatározó szerepét, a rejtőzködő szavazók nagy arányát. Kellő visszafogottság esetén pontosabban jelezhették volna az esélyeket.

A nem manipulált adatok alapján már a választások előtt tíz nappal pontosan lehetett látni a következőket: a két párt között olyan szoros a verseny, hogy az utolsó napokban bármely fontosabb esemény átrendezheti a sorrendet. A jobboldali szövetség szilárdsága és az FKgP hanyatlása a kisgazdákat a be nem jutás rémével fenyegeti. Ha figyelmesen szemléltük a párt fővezérének lemondó, lagymatag, bohózatszerű kampányát, láthattuk, hogy a kisgazdák már tudják, semmi esély, a tét a költségvetési támogatást biztosító 1%-os határ átlépése. A kérdés már akkor eldőlt, amikor a szakadár kisgazdák felültek a Fidesz-vonatra, Torgyán József udvartartása pedig nem volt abban a helyzetben, hogy jegyet válthasson, amire úgy reagált, hogy a kikosarazót próbálta lekicsinyelni, teljességgel hiteltelenül. A jobboldal egységét még a szélsőjobboldal korai és funkciótlan, a második fordulóra kilátásba helyezett együttműködésre történt felajánlkozása is erősítette.

A Fidesz-vezérkar, különösen Kövér László veretes szélsőjobboldali megnyilvánulásai, s persze a tét kiéleződése, a most vagy soha hangulat, a dupla vagy semmi érzelmi felfokozottsága, mind-mind az attól való félelmet voltak hivatottak erősíteni, hogy elveszhetnek a kormányzás nyilvánvaló eredményei és visszatérnek a „kozmopolita liberálisok, a szervilis, nyugatbérenc, elvtelen, köpönyegforgató, kapitalista-restaurátor" szocialisták. Akik pedig ebbe a helyzetbe belenyugodnak, jobban teszik, ha keresnek egy jó erős kötelet... – a választások előestéjén az ilyesfajta megnyilvánulások sokkolták a közönség egy számottevő részét. A részvételre buzdítás, a tömegmobilizálás, az ellentétek végletes kiélezése kétségkívül a „renegát szocdemeknek" kedvezett, sokakat riasztott a militáns, agresszív stílus, a gyakori személyeskedések stb.

A Fidesz vezetői az ország általános állapotaira, s különösen a jó gazdasági mutatókra tekintettel bízhattak abban, hogy eséllyel indulnak neki a választásoknak. Olyannyira megvolt ez a bizakodás, hogy Orbán Viktor tüntetően távolmaradt a kampánytól, és tudatosan kivonta magát a nyilvánosság előtti kampányszerepléssekből, rábízva ezt a feladatot a párt vezéralakjaira és kampánymenedzsereire. Számítás volt ebben a magatartásban, annak az elképzelésnek az érvényesítése, hogy az eredmények mindent igazolnak, és ha lehettek is szépségfoltok, kisiklások, az ellenzék által esetleg bírálható jelenségek, elszigetelt hatalmi és gazdasági anomáli-

ák, mindezek jelentőségüket tekintve eltörpülnek a lényeg mellett, vagyis hogy „a mi gazdaságpolitikánk nem csődmenedzselés, nem »Bokros-csomag«, nem megszorítás, hanem ellenkezőleg, gazdasági növekedés, inflációmérséklés, munkahelyteremtés, egészében véve tehát sikeres, szakértői kormányzás, aminek a fő garanciája a felkészült, vezetésre termett, dinamikus, hozzáértő, fiatal, de már komoly gyakorlattal rendelkező, parlamenti harcokban edzett, immár három ciklust végigharcolt politikus csapat, élen a karizmatikus, nemzetközileg is elismert, mindenfelől támogatott és megkérdőjelezhetetlenül első számú vezetővel, a kormányfővel".

Ha ezt a megközelítést megfosztjuk az eufemisztikus jegyektől, az egyik serpenyőben ott találhatók a komolyan bírálható hatalomgyakorlási technikák, a demokratikus intézményekben a konszenzuális politizálási stílus teljes negligálása, az ellenzék teljes visszaszorítása, a parlamenti ellenőrzés alkotmányos minimumra szorítása, az érdekek puszta jogformalista töretlen és akadálytalan érvényesítése, a jobboldali vetélytársak kiszorítása vagy behódoltatása, összességében antidemokratikus szellemiségű kormányzás, a másik serpenyőben pedig e pragmatikus, szándékoltan és kinyilvánítottan társadalmi-gazdasági bázisépítést célzó országépítő politika materiális sikerei, a többnyire pozitív gazdasági mutatók. A reálszféra és a humán vonatkozások talán nem ennyire kiélezett, de végeredményben ilyenformán megjeleníthető szembeállítása ragadható meg a Fidesz kampánystratégiájának fő vonulataként, megfejelve azzal a hivatalban levő mindenkori kormány által hangoztatott érvvel, hogy „csak félúton vagyunk, a mű befejezéséhez mindenképpen szükségünk van legalább egy ciklusra, a többit pedig majd meglátjuk". A vázolt megközelítés azt is sugallta, hogy nem a pártot kell támogatni – hovatovább a pártoknak már nincs is jelentőségük –, hanem a jó kormányzást, ehhez csak eszköz a jobboldali politikai mozgalmat szervező pártszövetség támogatása. Kétségkívül sikerrel kecsegtetett ez az elképzelés, és adva voltak a siker feltételei. Ezt az állapotot regisztrálták azok a közvélemény-kutatási elemzések, amelyek megfelelő szakmai mértéktartással azt üzenték a megfigyelőnek, hogy a két oldal támogatottsága kiegyenlített, amiből persze az is következett, hogy egy-egy váratlan esemény, előre nem látható, nem is túl lényeges momentum is félrebillentheti a mérleget, és ezért a végeredmény csaknem megjósolhatatlan. Miként 1998-ban az MSZP, a Fidesz vezetői túlzott bizalommal, önáltató módon kezelték, talán el is hitték a közvélemény-kutatók előrejelzéseit és nem viszonyultak azokhoz kritikusan, különös tekintettel arra, hogy az országos népszerűségi mutatók kivetítése a várható választási eredményekre, ismerve a hazai választási rendszer bonyolult összefüggéseit, az egyéni kerületi rendszer rejtett, soha alaposan nem vizsgált attitűdmegoszlásait, több mint kockázatos. Az MSZP korábbi ilyen természetű tévedését a Fidesz-politikusok szintén rendre megismételték.

A közvélemény-kutatási adatok alapján biztosan csak a lényeges folyamatokat lehetett leképezni: a tendenciák jól kitapinthatók voltak, ám a pontos mértékeket nem lehetett megbízhatóan előre jelezni. Különösen fontos ebben a körben a bejutó pártok körének meghatározása. A vélemények mérésén alapuló számvetések

szerint csak két pártalakulat volt biztos befutó, amelyek egymás között versengtek, illetőleg eldönthették egymás közt a kormányzás sorsát, a Fidesz–MDF-koalíció és az MSZP. Bejutásra eséllyel csak az SZDSZ, a MIÉP és az új pártalakulat, a Centrum rendelkezett. Eleve biztos volt az FKgP kiesése, miután a párt vezetőinek ellehetetlenülése és a Fidesz sikeres kiszorító politikája megpecsételte az utolsó talpon maradt ún. történelmi párt sorsát. A bejutási küszöbhöz közel álló pártok sorsát nagymértékben befolyásolhatta a részvétel. A nagyobb aktivitás kifejezetten a nagyobb pártoknak kedvezett és kieséssel fenyegette a limithez közeli pártokat, melyek választói közönségét erős kötődés, az ebből következő határozottabb szavazási szándék, valamint részvételi aktivitás jellemzi. Végül is a részvétel szintje döntötte el a parlamentbe jutó pártok számát, azt, hogy az SZDSZ még becsúszott, a MIÉP kiesett, a Centrum pedig nem jutott mandátumhoz. Nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy 5%-kal alacsonyabb részvétel esetén a MIÉP biztosan bejut, még egyszer ennyivel gyengébb aktivitás pedig meghozza a Centrum sikerét is. Ez az összefüggés természetesen a másik irányban is igaz: ha a részvétel eléri a 77-80%-ot – ami Nyugat-Európában ebben az időszakban éppenséggel szokásszerű –, az SZDSZ is kiesik a parlamentből, és minden bizonnyal a polgári kormánynak kedvező többség jön létre egy hárompárti parlamentben. Ezért, bár a parlamenti demokrácia szempontjából látszólag a nagyobb aktivitás tűnhet „demokratikusabbnak", a nagyobb részvételre buzdító felhívás semmiképpen nem tekinthető pártsemlegesnek.

A jelöltállítás sikeressége nem jelenti feltétlenül a parlamentbe való bejutást, amit jelez, hogy a MIÉP minden egyéni kerületben és minden területi egységben állított egyéni jelölteket, illetőleg területi listákat, csakúgy, mint az SZDSZ. Tudjuk azonban, hogy a MIÉP kiesését elsősorban a magas részvétel, a verseny bipolarizálódása, valamint a párt vezetőjének, Csurka Istvánnak a taktikai ballépései, mint például a Fidesz–MDF javára kilátásba helyezett második fordulós visszalépések túl korai bejelentése és a párt vidéki bázisa kiterjesztésének a kampány gyengeségére is visszavezethető kudarca okozta. A másik irányban azonban igaz az összefüggés: a sikertelen jelöltállítás az adott párt támogatottságának egyenetlenségét, akár súlyos defektusait és magának a pártnak a szervezeti gyengeségét, tőkehiányát jelzi. Éles határvonal húzható a minden egyéni kerületben jelöltet állító pártalakulatok, egyes pártok vagy pártszövetségek, valamint az e téren leszakadt pártok kilátásait illetően. Azok a pártok, amelyek képtelenek voltak 176-hoz közeli számban, azaz szinte minden körzetben egyéni képviselőjelöltet indítani, nem indulhattak eséllyel a parlamentbe való bejutásért. Tekintsük át a jelöltállítás eredményességét az országos listát állító pártok esetében.

A *IV.1. táblázat* jól érzékelteti, hogy az egyéni kerületi jelöltállítás a választási eredményeket tekintve megbízható választási barométernek bizonyult, az egyéni kerületek egy részében sikertelen pártoknak kevés esélyük volt a bejutási küszöb leküzdésére. A kisgazda szavazókat a Fidesz–MDF-szövetség szívta fel, a munkáspártiakat vélhetően az MSZP, miközben az új Centrum mindkét oldaltól szerzett támogatást, de ez nem lett elegendő a bekerüléshez.

IV.1. táblázat. A jelöltállítás adatai az egyéni kerületekben és a területi listák vonatkozásában

Jelölő szervezetek	Egyéni választókerületi jelöltek száma			Területi listák száma	Listás szavazatok száma	Mandátumok száma
	Budapest	Vidék	Összesen			
Fidesz-MDF	32	144	176	20	2 306 763	188
MIÉP	32	144	176	20	245 326	0
SZDSZ	32	142	174	20	313 084	19
MSZP	32	140	170	20	2 361 997	178
FKgP	11	137	148	20	42 338	0
Munkáspárt	28	120	148	20	121 503	0
Centrum	26	101	127	20	219 029	0
Új Baloldal	1	24	25	7	3198	0
DRP	0	1	1	0	0	0
FMDP	0	1	1	0	0	0
KPDP	0	1	1	0	0	0
Kisgazdapárt	1	11	12	1	451	0
MAVEP	0	5	5	1	318	0
MRP	0	2	2	1	745	0
RKGP	0	15	15	4	1086	0
SZDP	0	4	4	1	912	0
MSZP–MSZDP	0	4	4	0	0	0
MSZP–SZDSZ	0	2	2	0	0	1
Összesen					5 617 750	386

FMDP: Független Magyar Demokrata Párt, DRP: Demokratikus Roma Párt, KPDP: Konzervatív Párt – Gazdák és Polgárok Szövetsége; Centrum: Összefogás Magyarországért Centrum; FKgP: Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párt; RKGP: Reform Kisgazdapárt, MRP: Magyarországi Roma Párt (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye); SZDP: Szociáldemokrata Párt (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye); Kisgazdapárt: Kisgazdapárt a Kisgazda Szövetség Pártja (Veszprém megye); MAVEP: Magyar Vállalkozó Egységpárt (Csongrád megye).

A LISTÁS VÁLASZTÁS EREDMÉNYEI

A 20 területi listás választás közül az első fordulóban minden területi egységben érvényes eredmény született, köszönhetően a magas részvételnek. Ismeretes, hogy az előző, 1998. évi választáson ez nem így történt, mivel Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a részvétel nem érte el a törvény által megkívánt 50%-ot, s ezért e megyékben két héttel később meg kellett ismételni a listás választást. Akkor felmerült, hogy a részvételi küszöböt el kellene törölni, mivel a részleges érvénytelenség megtöri a rendszer kohézióját, erre a módosításra azonban – más fontos korrekciókhoz hasonlóan – nem került sor. Az érvényes eredmények alapján a pártok támogatottsági sorrendje a következőképpen alakult *(IV.2. táblázat).*

IV.2. táblázat. Listás szavazatok és szavazatarányok országos összesítésben

Pártok	Szavazatok száma	Szavazatarány (%)
5% fölött	4 981 844	88,70
MSZP	2 361 997	42,05
Fidesz-MDF	2 306 763	41,07
SZDSZ	313 084	5,57
1-5% között	585 858	10,43
MIÉP	245 326	4,37
Centrum	219 029	3,90
Munkáspárt	121 503	2,16
1% alatt	49 048	0,87
FKgP	42 338	0,75
Új Baloldal Párt	3198	0,06
RKGP	1086	0,02
MRP	745	0,01
SZDP	912	0,02
Kisgazdapárt	451	0,01
MAVEP	318	0,01
Összesen	5 616 750	100,00

Centrum: Összefogás Magyarországért Centrum; FKgP: Független Kisgazda- Földmunkás- és Polgári Párt; RKGP: Reform Kisgazdapárt, MRP: Magyarországi Roma Párt (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye); SZDP: Szociáldemokrata Párt (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye); Kisgazdapárt: Kisgazdapárt a Kisgazda Szövetség Pártja (Veszprém megye); MAVEP: Magyar Vállalkozó Egységpárt (Csongrád megye).

Az MSZP az országosan összesített listás szavazatok alapján közel 10%-kal növelte szavazati arányát 1998-hoz képest, 32,92%-ról 42,05%-ra, ami a szavazatok számát tekintve 864 ezer szavazattöbbletet takar. Ez a tekintélyes tömeg nyilvánvalóan nem került át a párt törzsszavazói táborába, inkább beszélhetünk a megnövekedett aktivitásból eredő ideiglenes, ad hoc, a konkrét politikai szituációhoz kötődő véleménynyilvánításról.

A riválisFidesz–MDF-pártszövetség 41,07%-kal alig maradt el az MSZP-től, a két párt közös listáira az MSZP-hez képest 55 ezerrel kevesebb szavazatot adtak le. Ezzel az eredménnyel az MSZP megnyerte a listás versenyt a Fidesz–MDF-szövetség előtt. A baloldali és a jobboldali egyesült tábor uralta a szavazói közönséget, a pártrendszer bipolaritása a rendszerváltás óta nem jelent meg ilyen markánsan. Volt azonban egy lényeges különbség a két tábor növekedését magyarázó faktorok között. Míg a jobboldalon a Fidesz–MDF-szövetség magába tudta szippantani a kisgazdák, a kereszténydemokraták és részben a MIÉP-esek több százezres táborát, addig az MSZP csak a bizonytalan, ingadozó, vélhetően tiltakozó (protest-) szavazatokat leadókkal növelte táborát. A két pólusképző erőcsoport, a keresztény-konzervatív és a szocialista-szociáldemokrata lefedte a voksolók 83%-át, a kiesők összesen 11,3%-a már csak kis teret szabott a liberális tábornak, amely

a magas részvétel ellenére a küszöböt meghaladva bejutott a képviselőházba. Az SZDSZ középpárti jellegét elveszítve törpepárttá zsugorodott, de mint szervesen új, modern párt, abban reménykedhetett, hogy tartósan helye van a politikai erőtérben, és alkalomadtán, ha bármelyik tábor meginog, növelheti szavazótáborát s ezáltal politikai befolyását.

A kiesők két nagy vesztessel gyarapodtak a mindig küszöb alatti Munkáspárt és az egyválasztásos családi vállalkozás keretében induló pártocskák mellett. Az FKgP kiesése nem okozott nagy meglepetést a politikailag aktívak körében, a közvélemény-kutatások 2001-től a kieső pártok között mérték a párt befolyását. Az azért talán egyeseket meglephetett, hogy ez az eddigi ciklusokban stabil tábort maga mögött tudó párt hogyan roppanhatott annyira össze, hogy még az 1%-ot sem érte el. Ebben a Fidesz tudatos pártbomlasztó és hatalomkiterjesztő szerepe volt meghatározó, amit a párt egyszemélyes vezetője hosszú ideig észre sem vett. A Fidesz tudatos térfoglalásához a kisgazdák több mint populista vezére asszisztált, és sikerrel tette tönkre szebb napokat is látott táborát, olyannyira, hogy a kudarcot a kétarcú, részben a liberálisokkal szövetséget kereső, részben autoriter konzervatív beállítottságú politikai formáció a Fidesz rohama alatt nem élhette túl.

A MIÉP be nem jutása az elemzett választások döntő, a kormányzásra is ható fejleménye. Ezt a pártot is autokratikusan, populista módon tartotta ellenőrzése alatt a vezér, Csurka István. A vesztét a magas részvétel okozta, valamint a Fidesz javára tett korai és funkciótlan gesztus, nevezetesen, hogy a pártvezér, a túlélésben reménykedve, még az első forduló előtt, idejekorán ajánlotta fel a második fordulóban történő visszalépéseket a konzervatív pártszövetség javára.

A harmadik 1% fölött szerepelt párt a Centrum, amely sajátos átmenetet képezett – valóban a centrumban – az MSZP és az MDF között, mérsékelt hangvétellel, szakpolitikai orientációval. A Kupa Mihály nevével hitelesített, röviddel a választások előtt különböző kispártokból és civil szerveződésekből kialkudott választási szervezet tudatosan a csalódott mérsékeltek szavazataira számított – természetesen mindkét oldalról. Ez a számítás nem volt eleve elhibázott, mivel az uralkodó blokkosodás ellenére a bizonytalanok hatalmas táborára minden erő pályázhatott. Új versengőként a Centrum nem kis meglepetésre sikerrel szerepelt, amennyiben közel 4%-ot ért el, megelőzve az összes eddigi választáson e tartományban tartósan berendezkedett Munkáspártot. Ez az eredmény azért is meglephetett sokakat, mert a közvélemény-kutatások 1%-os támogatást jeleztek. A siker titka valószínűleg a mérsékelt, politikai szenvedélyektől mentes stílusban lelhető fel, ami persze nem garantált a jövőre nézve semmit, annál inkább sem, mivel a szövetségen belüli törésvonalak igen hamar a felszínre törtek a második fordulós állásfoglalási kényszer következtében.

Az 1% alatt szerepelt pártok a már említett FKgP kivételével nem tekinthetők a szó politológiai értelmében politikai pártnak. Annak ugyanis fogalmi eleme a valóságos politikai erőcsoportként való megjelenés és a társadalmi támogatás egy elvárható minimuma. Ilyen értelemben ezek a képződmények protopártoknak, párt-

kezdeményeknek tekinthetők. Az e szervezetekre leadott szavazatok száma igen csekély és többségében egy-egy régióra, jobbára megyére korlátozódik. E protopártok szervezettsége alacsony szintű, anyagi forrásaik elhanyagolhatók, s ezek az adottságok eleve lehatárolják a kilátásokat. A négy korábbi parlamenti választás tapasztalatai azt mutatják, hogy egyetlen 1% alatti eredménnyel bemutatkozó minipártnak sem sikerült későbbi választáson elindulni. Ezt illusztrálja a *IV.3. táblázat.*

IV.3. táblázat. Az 5% alatti, országos listát állító pártok területi listáira leadott, országosan összesített szavazatok száma és aránya a négy parlamenti választáson.

Pártok	1990		1994		1998		2002	
	Szavazat	Arány	Szavazat	Arány	Szavazat	Arány	Szavazat	Arány
MP *	180 964	3,68	172 109	3,19	179 692	3,95	121 503	2,16
MSZDP	174 437	3,55	51 110	0,95	3 504	0,08	912	0,02
VP **	92 689	1.89	33 367	0,62	2 409	0,05	318	0,01
ASZ	154004	3,13	113 384	2,10		–		–
KP		–	137 561	2,55		–		–
HVK	91922	1,87		–		–		–
MDNP		–		–	61 004	1,34	Centrum részeként	
Centrum		–		–		–	219 029	3,90
ÚBP		–		–		–	3 198	0,01
MRP		–		–		–	745	0,01
KSZP		–		–		–	451	0,01
	777 777	15,8	683 892	12,7	518 552	11,4	634 906	11,3

* 1990-ben MSZMP

** 1994-ben pártszövetségben a Liberális Szövetség – Vállalkozók Pártja (LPSZ) név alatt szerepelt; 2002-ben Magyar Vállalkozó Egységpárt néven szerveződött (MAVEP)

A táblázatban szereplő pártok: Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP); Vállalkozók Pártja (VP); Agrárszövetség (ASZ); Köztársaság Párt (KP); Magyar Demokrata Néppárt (MDNP); Hazafias Választási Koalíció (HVK); Összefogás Magyarországért Centrum (Centrum); Új Baloldal Párt (ÚBP); Magyarországi Roma Párt (MRP); Kisgazdapárt a Kisgazda Szövetség Pártja (KSZP)

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az első fordulós listás eredmények egészében a balközép-baloldal és a jobboldal-jobbközép közel azonos támogatottságát jelenítették meg. Az MSZP kismértékű előnye elsősorban a bizonytalanok és a rejtőzködők időzített állásfoglalásával magyarázható, azzal a ténnyel, hogy a gyenge pártkötődésekkel rendelkezők zöme nem a keresztény-nemzeti táborra szavazott, hanem elsősorban a szocialistákhoz vándorolt, kisebb részben az SZDSZ-hez.

A jobbközép második fordulós egyéni kerületi felzárkózásában döntő szerepe volt annak is, hogy egyáltalán sor kerülhetett a bizonytalanok mobilizálására, amit a második fordulós részvétel addig példa nélkül álló növekedése jelzett. A jelenség egyik magyarázó ismérve minden bizonnyal a roma szavazatok tömeges vásárlása lehetett. Míg az előző, 1998. évi választásokat az apátia, a részleges távolmaradás

jellemezte, addig 2002-ben a kiélezett, „igen-nem" típusú választás a politikailag egyébként passzív választópolgárok jelentős részét is mozgósította. A konzervatív tábor a két forduló között hatalmas energiával vetette bele magát a választási küzdelembe, Orbán Viktor és csapata, valamint az MDF vezérkara eddig nem látott intenzitással rohanta végig az országot, végiglátogatva minden olyan egyéni választókerületet, ahol a gyorselemzések szerint a legcsekélyebb lehetőség adódott az eredmény visszafordítására. A kampány – különösen a fővárosban – a korábbiaknál jóval nagyobb mértékben kiterjedt az utcákra és a közterekre, a nagy tömegeket vonzó lelkesítő-ígérgető kampánybeszédek az adott tábor igazi politikai fesztiváljaiként jelentek meg, pátosszal, lelkesedéssel, az azonosulás, a közösséghez tartozás ősi ösztönére építve.

A Fidesz választási vereségének okai tehát összetettek, s végül nincs igazán pontos, objektív módszer arra, hogy teljesen tévedhetetlen ok-okozati összefüggésrendszert vázolhassunk fel. Megalapozott véleményeink lehetnek, s az egyes összetevők hatását szubjektív értékelési rendszerünkön keresztül mérlegeljük. Ám a közvélekedések, az utólagos értékelések sokaságából kikeveredik egy többé-kevésbé pontos kép, amelynek meggyőző ereje lehet, hatást gyakorolhat a jövőbeni politikai cselekvésekre, viselkedési minták megválasztására. Az elemzők véleménye egybecseng abban, hogy a Fidesz stratégái túlzottan jobbra kormányozták pártszövetségüket, elhanyagolták a középen álló, ingadozó, az ideológiai harcoktól idegenkedő mérsékeltek nem kis táborát, és nem ígértek semmit a baloldali érzelmű, a jobboldali „militarizmust" elutasító, de az MSZP-től is távolságot tartó, főként városi középrétegeknek, elsőgenerációs értelmiségieknek, akikre jobban hatnak az erkölcsi paraméterek, mint a materiális teljesítmények. Amikor választaniuk kellett, e csoportok aktívabb szavazói az ő szempontjukból „kisebbik rossz"-ra voksoltak, és vagy a Centrumot, vagy a szociálliberális blokkot támogatták, kinek-kinek másodlagos-harmadlagos preferenciái szerint. A Centrum elsősorban a jobbközépről szerzett szavazatokat, váratlan és hirtelen sikerét ez a faktor jelentős mértékben magyarázza.

AZ EGYÉNI KERÜLETI EREDMÉNYEK

A 2002. évi parlamenti választás egyéni kerületi ágán eddig nem tapasztalt fordulat ment végbe azáltal, hogy már az első fordulóban eldőlt 45 körzet sorsa azáltal, hogy az egyik induló abszolút, 50% fölötti többséget szerzett. A korábbi három választás alkalmával ez kivételes jelenség volt: 1990-ben 5, 1994-ben 2, 1998-ban 1 egyéni választókerületben született ilyen eredmény.

Ez egyértelműen a versengés kétpólusúvá válásának a következménye, az elsődleges preferenciák részleges elfedését is jelezheti. A kétfordulós rendszer elvileg lehetővé tenné, hogy a szavazók az első fordulóban az elsődleges preferencia szerint szavazzanak, a másodikban pedig az ideológiailag magukhoz közelebb állóra, ha az

elsődleges preferenciát hordozó személy nem jut tovább. Ez a képlet a sokjelöltes, kiegyensúlyozott pártrendszerre érvényes, a bipoláris mérsékelt többpártrendszerre már kevésbé. A két meghatározó párt kiélezett versenye, a korábbi kormánnyal szemben állók elhatározottsága, a kormány híveinek erőteljes mobilizálódása az egyéni kerületben eleve az esélyesek szavazatkoncentrálását eredményezte, akár az egyéni kerületi szavazatra vonatkozó elsődleges preferencia rovására is, ami persze nem zárta ki annak listás ágon történő kifejezését.

Egy másik vonatkozásban azonban megismétlődött az előző választáson tapasztalt jelenség: az első fordulóban listás győztes párt az egyéni kerületi versengésben a második helyre szorult. 1990-ben és 1994-ben a listás győztesek megszerezték a vezető helyek relatív vagy abszolút többségét a mandátumok 46%-át adó 176 egyéni kerületben. 1990-ben az MDF 114 egyéni mandátumot vitt el, jelentősen növelve első fordulós eredményét azáltal, hogy a rendszerváltás veszteseinek mérsékeltebb alternatívát kínált annál, amit a második helyre szorult SZDSZ kilátásba helyezett. 1994-ben az első ciklus kormányzati gyakorlatától elidegenített tömegek már az első fordulóban radikális váltásra voksoltak, a második menetben pedig – igaz, elveszítve néhány első helyezéses körzetet – 147 kerületi mandátumot szereztek a már megszerzett két első fordulós hely mellé. Ez az összesen 149 egyéni kerületi hely 2010-ig rekordnak számított, és egyúttal abszolút többséget biztosított a listán is első helyen szereplő pártnak. (Igazolódott az a feltevés, hogy a magyar választási rendszerben csak az a párt remélhet abszolút többséget a parlamentben, amelyik képes nyerni az egyéni körzetek legalább háromnegyedében.)

1998-ban megtört a trend a két forduló közötti politikai alkuk, a nagyarányú visszalépések következtében. Az első fordulóban csak egy jelölt jutott túl az 50%-on, abszolút többséget szerezvén, a többi 175 körzetben a szabályok szerint körzetenként legalább 3 jelölt maradt versenyben (leszámítva azokat a körzeteket, amelyekben az alacsony részvétel miatt érvénytelennek bizonyult a szavazás, és így a második fordulóban minden jelölt újra próbálkozhatott vagy – alacsony támogatottság esetén különösen okkal – szabadon dönthetett, igaz, annak árán, hogy a jelöltet támogató párt elvesztette a töredékszavazatot.) Bár az MSZP az első fordulóban megszerezte az első pozíciót a körzetek többségében, 113 kerületben, a visszalépések szempontjából lényeges 3. posztok zömében azonban nem a potenciális szövetséges, az SZDSZ, hanem a másik oldalt támogató FKgP volt sikeresebb, 52%-os eredménnyel (93 körzet), az SZDSZ 28%-os teljesítményével szemben (49 körzet). Ez a megoszlás az FKgP-jelöltek tömeges visszalépésével eldöntötte az egyéni versengést, a Fidesz szövetségeseivel együtt az első fordulós hátrányt képest volt leküzdeni, megszerezve az egyéni mandátumok többségét, 90-et (az MDF-fel együtt 107-et) MSZP 54 helyével szemben.

Lényegében ez ismétlődött meg 2002-ben azzal, hogy a Fidesz–MDF-szövetség a második fordulóban megszerezte az egyéni mandátumok többségét. A *IV.4. táblázat* bemutatja az első forduló után kialakult erőviszonyokat az első három helyezés alapján.

IV.4. táblázat. A jelöltet állító pártok első három helyezésének megoszlása az első fordulóban

Pártok Független jelöltek	Helyezés eredményes I. fordulóban			Helyezés eredménytelen I. fordulóban			Helyezések száma az I. fordulóban		
	I.	II.	III.	I.	II.	III.	I.	II.	III.
MSZP	24	20	–	73	53	–	97	73	–
Fidesz–MDF	20	25	–	56	74	1	76	99	1
SZDSZ	–	–	24	–	–	78	–	–	102
MIÉP	–	–	8	–	–	17	–	–	25
Centrum	–	–	11	–	–	18	–	–	29
Munkáspárt	–	–	–	–	–	8	–	–	8
FKgP	–	–	1		–	4	–	–	5
MSZP–SZDSZ	1	–	–	–	1	–	1	1	–
MSZDP–MSZP	–	–	–	2	2	–	2	2	–
Független	–	–	1	–	1	6	–	1	7
Összesen	45	45	45	131	131	132*	176	176	177*

Jász-Nagykun-Szolnok megye 2. számú kerületében (Jászapáti) szavazategyenlőség következtében két jelölt végzett a harmadik helyen (SZDSZ, FKgP jelöltjei; a második forduló előtt mindketten visszaléptek).

Az MSZP az első fordulót nemcsak a listás versenyágon nyerte meg, hanem az egyéni kerületekben is. A 45 eredményes első fordulós kerületek többségét, 24-et vitt el, egyet az SZDSZ-szel közösen, míg az eredménytelen körzetekben is nagy előnyre tett szert azzal, hogy a 131 kerületből 73-ban végzett az első helyen. A végeredmény szempontjából ez nem elhanyagolható körülmény, még akkor sem, ha tudjuk, hogy a második fordulóban a koalícióképesség a döntő körülmény, amit részben az fejez ki, hogy melyik politikai erő végez a harmadik helyen, illetőleg jut be a második fordulóba. (A második fordulóba a 3. helyezett mindenképpen bekerül, valamint minden további jelölt, aki legalább 15%-ot elér. Erre az itt elemzett választáson nem volt példa, csupán egy körzetben volt négy indulásra jogosult személy, ennek oka azonban a szavazategyenlőség volt.) Az MSZP végső sikerét az vetítette előre, hogy a harmadik helyen az SZDSZ-jelöltek döntő fölénybe kerültek, a 132 második fordulóra kvalifikált harmadik befutó közül 78 volt a liberális jelölt, vagyis 59%. Az SZDSZ-t közel azonos eredménnyel a Centrum és a MIÉP követte, 18, illetőleg 17 jelölttel, ami jelezte, hogy a keresztény-nemzeti szárny tartalékai kisebbek. Az első fordulós eredmények az MSZP nyerési esélyeiről üzentek, amit az erősített különösen, hogy a szocialisták fölénye a fővárosban számottevőnek bizonyult. Az első fordulóban eldőlt 11 fővárosi mandátum mindegyikét az MSZP vitte el. A fővároson kívül az eredmények markáns regionális különbségekről árulkodnak. Az MSZP a hagyományosan szociáldemokrata vagy újonnan iparosodott vidékeken (Borsod, Baranya, Fejér) volt sikeresebb, a Fidesz–MDF-koalíció általában eredményesebb volt vidéken, különösen a nyugat-dunántúli megyékben (Veszprém, Győr, Zala). Ezeket a regionális különbségeket érzékelteti a *IV.5. táblázat.*

IV.5. táblázat. Az első két hely megoszlása az MSZP és a Fidesz–MDF között az eredményes kerületekben az első fordulóban

Listás területi egységek: főváros és megyék	Összes körzet száma	I. fordulós első helyezések	Első két helyezés száma			
			MSZP		Fidesz-MDF	
			I.	II.	I.	II.
Budapest	32	11	11	–	–	11
Baranya	7	2	2	–	–	2
Bács-Kiskun	10	2	–	2	2	–
Békés	7	–	–	–	–	–
Borsod	13	6	4	2	2	4
Csongrád	7	1	–	1	1	–
Fejér	7	3	2	1	1	2
Győr-Moson-Sopron	7	4	1	3	3	1
Hajdú-Bihar	9	2	–	2	2	–
Heves	6	1	1	–	–	1
Jász-Nagykun-Szolnok	8	1	1	–	–	1
Komárom-Esztergom	5	1	1	–		1
Nógrád	4	–	–	–	–	–
Pest	16	–	–	–	–	–
Somogy	6	–	–	–	–	–
Szabolcs-Szatmár-Bereg	10	2	1	1*	1	1
Tolna	5	–	–	–	–	–
Vas	5	3	1*	2	2	1
Veszprém	7	4	–	4	4	–
Zala	5	2	–	2	2	–
Összesen	176	45	25	20	20	25

* MSZP-SZDSZ közös jelölt

** MSZDP-vel közös jelölt

A második fordulót az igen intenzív kampány eredményeként a Fidesz–MDF-koalíció nyerte meg, ha a szavazatok összesített számát vesszük alapul. Az eredmények mögött jelentős regionális különbségek húzódnak meg. A második fordulóba 131 körzetben 394 jelölt jutott be, s közülük a 131 harmadik, illetőleg az egyetlen negyedik helyről 125 visszalépett. Így mindössze hét körzetben versengett 3 jelölt (Budapest 25, 32; Békés 7; Csongrád 3, 7; Szabolcs 1, 4.) A *IV.6. táblázat* bemutatja azokat a körzeteket, ahol a 3. helyezett nem lépett vissza.

IV.6. táblázat. Második fordulós háromjelöltes kerületek eredményei a két fordulóban

Pártok	Budapest 25	Budapest 32	Békés 7	Csongrád 3	Csongrád 7	Szabolcs 1	Szabolcs 4
MSZP	22 283	14 819	12 235	18 330	11 010	17 577	9772
	27 839	18 541	14 868	21 968	12 157	20 625	11 414
Fidesz–MDF	15 295	11 198	7782	14 120	8906	11 656	9945
	20 685	14 830	11 587	17 747	14 130	13 975	15 556
SZDSZ	3484	2599	3430	1862	898	1742	354
			1398				
MIÉP	3133	2884	1689	1295	840	1094	378
		325					
Centrum	3907	1750	554	2399		2351	4775
	1253			850		677	2500
FKgP	261		722	211	2597	1128	676
					692		
MP	822		1055	669	780	453	318
MAVEP				238			
SZDP							128

Ezek a számok beszédesen jelzik a verseny koncentrálódását, bipolarizálódását. Jellemző, hogy a hármas versenyekben a harmadik jelölt egyértelműen esélytelen volt, a legsikeresebb is 9% alatt maradt, a többség pedig éppenhogy elérte az 1-2%-ot. A vissza nem lépők között nem találunk független, pártok szerinti megoszlásuk a következő: 4 Centrum párti, egy-egy SZDSZ-es, MIÉP-es és kisgazda. Az is jellemző, hogy a zömük – a versenyben maradó SZDSZ-jelölt kivételével – az MSZP-s jelölt sikerét támogatta a versenyben maradással, amit utólag is igazolt, hogy a hétből négy kerületben szocialista nyerte el a mandátumot, még ott is, ahol a szabaddemokrata megtagadta a visszalépést. Az általános visszalépési hullám azt is jelentette, hogy az ideológiai táborok vezetői sikeresen befolyásolták a jelölttársakat, renitens viselkedésre alig-alig akadt példa – ez is újdonság volt a korábbi választásokhoz képest. Ez azt jelenti, hogy 77 SZDSZ-jelölt, a 17-ből 16 MIÉP-jelölt, az összes munkáspárti (8) jelölt és a 18 Centrum-jelölt túlnyomó része, 14 visszalépett.

A centrumosok visszalépése mögött nem volt központi politikai állásfoglalás, és a visszalépések hatása is más-más volt kerületenként, az erőviszonyoktól függően: volt, ahol a döntés a baloldali, volt, ahol a jobboldali koalíciót erősítette, ha csak szimbolikusan is. Látszatra tehát nem volt nagy jelentősége a 3. helyről történt visszalépéseknek, ám ha a szoros táborközi végeredményt vesszük alapul, azt a tényt, hogy a kormányzást végül 5 mandátum sorsa döntötte el, és ehhez még a szoros eredményt hozó kerületeket is számba vesszük, mégis arra a következtetésre kell jussunk, hogy a visszalépések döntő jelentőségűnek bizonyultak. Még pontosabban

fogalmazva: ahogy 1998-ban a választásokat a torgyánista kisgazdák puccsszerűen, három nappal a második forduló előtt bejelentett visszalépése döntötte el, az itt elemzett 2002. évi választásokon a centrum-baloldali-liberális szövetség második fordulós együttműködése segítette győzelemhez a korábban már kormányra került szocialista-szabaddemokrata tábort. Ez az együttműködés különösen a fővárosban bizonyult hatékonynak, ahol a liberálisok hagyományosan erősek és egyértelműen harmadik erőnek számítanak.

A *IV.7. táblázat* adatainak segítségével vegyük sorra a kerületi eredményeket azokban a választókerületekben, ahol két fordulóra került sor, mivel ezek elemzésre érdemesek, sokatmondóak, tanulságosak. Az egyik fővárosi „elitkerületben", az I.-ben a fideszes Nagy Gábor Tamás – aki mellesleg már akkor is a kerület polgármestere volt, és ez jó hátszelet biztosított – a második fordulóban csak a MIÉP – (3541) szavazatokkal nem tudott volna nyerni, ehhez a Centrum pártiak aktív támogatása is szükségeltetett. A baloldal összes szavazata (MSZP, SZDSZ, MP) összesen 17 184 az első fordulóban, míg a jobboldalé (Fidesz-MDF) 17 705, tehát a fegyelmezett második fordulós részvétel esetén már eleve biztosított volt a jobboldali győzelem. A második fordulóban 37 057 fő helyett 36 801 fő vett részt, a lemorzsolódás tehát elhanyagolható volt. Valószínűsíthető, hogy a Centrum pártiak döntötték el a második fordulós eredményt: a jobboldal 975 fővel növelte táborát, míg az SZDSZ-es Mécs Imre csak 778-cal tudott több szavazatot biztosítani. Ez a különbség elegendő volt a Fidesz-győzelemhez.

A II. kerület szintén hagyományosan jobboldali körzet, a konzervatív tábor nagyobb támogatottsága történetileg stabilnak bizonyul. Itt is jobboldali győzelem született, mégpedig úgy, hogy a jobboldal jelentősen, a baloldalnál nagyobb mértékben növelte szavazatait. Itt is a Centrum döntötte el a végeredményt: a frissen alkotott pártkonglomerátumban képviselt, volt MDF-es Magyar Demokrata Néppárti szavazók voksaival, ugyanis az első fordulós 21 550 keresztény-nemzeti tábor csakis a Centrum 2398 szavazójából növelhette 22 900-ra támogatóit. Az ilyen arányú bővülés a baloldali tábornak nem sikerült: 19 899-es első fordulós eredménye mintegy ezer fővel gyarapodott, 20 832-re. A második fordulós részvételi lemorzsolódás szintén a baloldalt gyengítette, s csak feltételezhetjük, hogy az SZDSZ-es szavazók egy csekély hányada maradt el, miután a szavazók száma 115-tel csökkent. Mégsem ez volt a döntő, hanem az, hogy a jobboldalnak a lakosság összetételéből adódóan nagyobb tartaléka volt.

A III. kerület inkább családi házas övezete szocialista fölényt mutat, ami a lakossági betelepüléssel magyarázható, áttételesen pedig a felfelé történő társadalmi mobilitással. Itt a MIÉP a fővárosi átlagnál gyengébb, a Centrum nem is tudott elindulni, s ezáltal a jobboldal tartalékai csekélyek. Az SZDSZ-szavazók a második menetben egyértelműen a koalícióra voksoltak, és mivel kivételesen a jobboldali tábor a második fordulóra – valószínűleg a kisgazda és a MIÉP-szavazók apadásával – 582 fővel csökkent, a szocialista tábor pedig – enyhén csökkenő részvétel mellett – 732-vel nőtt, a baloldali siker szinte kódolva volt a körzet politikai összetételében.

IV.7. táblázat. A fővárosi egyéni kerületek első három jelöltjének eredményei mindkét fordulóban

Választó-kerületek	MSZP		Fidesz–MDF		SZDSZ		MIÉP		Centrum	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Budapest 1 I.	10 465	V	14 164	18 860	6295	17 962				
Budapest 2 II.	13 454	20 832	17 003	22 900	6057	V				
Budapest 3 III.	16 757	22 493	13 992	15 733	4302	V				
Budapest 4 III.	19 771	27 061	13 408	18 798	4823	V				
Budapest 6 IV.	15 745	19 555	9242	12 025			2290	V		
Budapest 7 V.	8887	V	9543	12 166	6885	15 802				
Budapest 8 VI.	9974	15 195	8895	11 739	3876	V				
Budapest 9 VII.	11 341	15 397	7415	10 346	3227	V				
Budapest 10 VIII.	10 206	14 011	7665	10 141	2638	V				
Budapest 11 VIII.	10 284	16 580	8347	11 975	5746	V				
Budapest 12 IX.	9211	13 085	7878	10 716	3436	V				
Budapest 14 X.	16 115	20 540	10 302	12 067	2104					
Budapest 15 XI.	9416	13 897	12 265	15 111	2977	V				
Budapest 16 XI.	15 355	20 121	11 399	14 897	3134	V				
Budapest 17 XI.	11 042	15 464	10 366	13 661	3172	V				
Budapest 18 XII.	12 089	20 384	17 892	22 796	6533	V				
Budapest 21 XIV.	13 807	21 197	11 652	15 557	6301	V				
Budapest 22 XIV.	17 710	24 742	10 922	14 546	5679	V				
Budapest 24 XVI.	18 635	24 802	15 592	21 235			3942	V		
Budapest 25 XVII.	22 283	27 839	15 295	20 685					3907	1253
Budapest 32 XXII.	14 819	18 541	11 198	14 830			2884	325		

A III. kerület lakótelepi részében az államszocializmus pozitív hatásai egyértelmű szocialista fölényt mutatnak: itt még az SZDSZ visszalépése nélkül is szocialista győzelem született volna (41 versus 59% a baloldali párt javára a jobboldali szövetséggel szemben).

A IV. kerület hasonló képet mutatott, a baloldal fölénye már az első fordulóban stabil volt és működött a pártközi szolidaritás a liberális és a szocialista pólus között, csakúgy mint a Fidesz–MDF- és a MIÉP-tábor között. A Centrum szavazói itt feltehetően nagyobb arányban csatlakoztak a baloldalhoz.

Az V. kerület jó példája a politikai rendszer blokkosodásának és a kétpólusúvá válás gyakorlati megvalósulásának. Az MSZP és az SZDSZ megállapodásának eredményeként itt az első helyen végzett MSZP-jelölt, Steiner Pál lépett vissza a mintegy kétezer szavazattal kevesebbet szerző SZDSZ-jelölt Pető Iván javára. A csaknem kilencezres szocialista szavazótábor a második fordulóban egyértelműen támogatta a liberális jelöltet, s így Pető Iván elnyerte a mandátumot a jobboldalnak a MIÉP által is támogatott jelöltjével szemben. A számok alapján arra lehet következtetni, hogy az együttműködésben csak a radikális baloldaliak egy része nem vett részt vagy a távolmaradók helyett új jobboldali támogatók jelentek meg a második megmérettetéskor.

A VI. kerületben a szocialista-liberális fölény már az első fordulóban eldöntötte a választást, a jobboldal még a Centrum teljes támogatásával is lemaradt volna (14 307 versus 11 920 szavazat a baloldali blokk javára, a Centrum 1623 voksával).

A VII. kerületben gyakorlatilag azonos részvételi aktivitás mellett ugyanez a tendencia érvényesült: az elszegényedő, félig proletár, félig kispolgári lakosság egyértelműen balra húz, és ez a tendencia tartósnak mutatkozik.

A VIII. kerület mindkét választókörzetében – a 10. számú egyéni választókerület részben VII. kerületi volt – közel hasonló trendek figyelhetők meg: a szocialista fölény mindkét körzetben már az első fordulóban markánsan megjelent, a kerület társadalmi és kor szerinti összetétele normál viszonyok között magában rejti a baloldali többséget, amit csak sajátos körülmények között, protestszavazatok tömeges előfordulásakor lehet megfordítani. Ebben a kerületben az SZDSZ-szavazók csak biztossá tették a már létező szocialista sikert.

A IX. kerületben viszont a baloldali fölény biztosításához feltétlenül szükség volt a liberális támogatásra, itt ugyanis a két tábor között kiegyensúlyozottabbak a viszonyok. A baloldal viszonylagos gyengeségét jól jelzi, hogy a Munkáspárt nem tudott jelöltet állítani. A kerület arra is példa, hogy a Centrum inkább a jobboldalra szavazott, mint a szocialisták felé.

A X. kerület egyértelműen az ipari munkásság által dominált, amit jól mutat az SZDSZ gyengesége és a Munkáspárt jelenléte. Ebben a kerületben a verseny voltaképpen már az első fordulóban eldőlt, a szocialista jelölt alig maradt el az 50%-tól, a második fordulóban pedig még a Centrumtól is lényegesen több szavazatot kapott, mint jobboldali riválisa.

A XI. zöldövezeti, illetőleg a lágymányosi, része hagyományosan kereszténynemzeti beállítódású, amit a jelenlegi választások is igazoltak, a jobboldali előnyt még a fegyelmezett MSZP–SZDSZ-együttműködés sem tudta ellensúlyozni. Azt is fontos megjegyezni, hogy ebben a körzetben a MIÉP is erősebb saját átlagánál, ez az egyik markáns bázisa. S bár a baloldali tábor jobban növelte támogatottságát, mint ellenfele, ez sem volt elegendő az induló hátrány ledolgozásához.

A XI. kerület lakótelepi része fordított felállást mutatott, itt ugyanis a választás-szociológiai viszonyok miatt tartósan szocialista fölénnyel lehet számolni, ami azt jelenti, hogy már az első fordulóban eldőlhet a kerület politikai sorsa. A képletet az is egyszerűsíti, hogy nem volt jelen a munkáspárti radikalizmus, és a Centrum sem tudott jelöltet állítani. A viszonylag markáns MIÉP viszont az SZDSZ-szel összehasonlítható erőt képviselt, ami így nem játszott szerepet a „nagyok" közötti versengésben.

A XI. kerület vegyes övezetű része viszont kiegyensúlyozott képletet mutatott: sajátos módon hiányzott a radikális baloldal, viszont nyomokban megmaradt a kisgazda szín. Ezért a XI. kerületnek ez a része mindkét oldal számára bizonytalan volt, és csak az adott politikai szituáció függvénye volt, hogy a gyengébb politikai kötődésűek, a bizonytalanok melyik irányban billentik el a mérleget. 2002-ben a Centrum szavazói, a két oldal között ingadozók döntötték el a végeredményt az MSZP javára.

A XII. kerület hagyományosan jobboldali környék, ahol erős a radikális jobboldal, ám a liberálisok is komoly befolyást őriztek meg. Ezért a két tábor között nem túl nagy a különbség (21 994 versus 19 179 a jobboldal javára, a Centrum 2135 támogatója mellett), bár éppen elegendő a biztos jobboldali győzelemhez, még azzal is, hogy a baloldal nagyobb mértékben erősödött a második fordulóra (1205 szavazat), mint a keresztény-nemzeti tábor (802 voks). A többlet forrását a Centrum szavazói adták.

A XIV. kerület belső, részben családi házas, részben tömblakásos övezete baloldali fölényt hordoz, markáns liberális jelenléttel. A két koalíciós párt együtt kényelmes többséggel bírt, bár nem volt elhanyagolható a jobboldalra szavazók száma sem. Itt a Centrum pártiak is inkább a jobboldalt támogatták a második menetben – ez a kapacitás azonban elhanyagolható volt.

A XIV. kerület lakótelepi választási körzete tartósan nyomasztó szocialista fölényt mutatott, amely még az SZDSZ támogatása nélkül is biztosította volna az MSZP győzelmét. A Centrum többsége ebben a körzetben is a jobboldali koalíciót támogatta.

A XVI. kerületet túlnyomóan a jobboldal dominanciája jellemzi. A mostani választásokon a szocialisták szereztek előnyt, ami csak a szabaddemokraták 3368 fős táborának támogatásával sikerült. A képet színezi, hogy a MIÉP jelenléte markáns, az SZDSZ-t is megelőzi, s így az első fordulóban jelöltjük a továbbjutó helyen végzett, hogy azután visszaléphessen a Fidesz javára.

A XVII. kerületben egyaránt jelen vannak a munkás- és alkalmazotti, bérből és fizetésből élő rétegek, amelyek körében természetes módon népszerűbbek a szocialisztikus törekvések, de a családi házas és egyedi villás zöldövezetekben erőteljesen képviselve vannak a jobboldalt támogató keresztény-konzervatív szavazók is. A kis pártok nagyjából azonos erőt képviselnek, és csak a részvétel esetlegességei magyarázzák, hogy kis különbséggel a Centrum végzett a harmadik helyen. Ez a kettő közül az egyik körzet a fővárosban, ahol a leggyengébb továbbjutó nem lépett vissza, ez azonban nem befolyásolta a végeredményt, bár az megállapítható, hogy a versenyben maradás ellenére csökkent a Centrum tábora, mivel sokan átszavaztak a jobboldali koalíció jelöltjére.

Végül a kétfordulós fővárosi kerületek közül az utolsó, a XXII. Ezen a választáson a szocialisták egyik sikeres körzete volt. Ugyanakkor a MIÉP is erős volt, amit mutat, hogy jelöltjük a harmadik helyen végzett. A jobboldalt gyengítette, hogy a radikális jobboldali jelölt nem lépett vissza, ami merőben funkciótlan volt, mivel a MIÉP-es szavazók a második fordulóban zömmel a jobboldali pártszövetségre voksoltak. Néhány száz fős részvételi többlet mellett a szocialisták növelték támogatottságukat, és a liberálisok is blokkszerűen szavaztak, szavatolva ezzel az MSZP-s jelölt biztos sikerét.

A fővárosi kétfordulós körzetek eredményeit elemezve általánosságban leszűrhetjük, hogy újra beigazolódott a pártközi együttműködés kiemelkedő jelentősége mindazokban a körzetekben, ahol a politikailag vegyes összetételű lakosság a domináns pártokat közel azonos arányban támogatja. Ezekben a kerületekben a harmadik erő mögött álló polgárok döntenek, akár úgy, hogy távol maradnak, és ezáltal a negyedik vagy a további pártokra bízzák a döntést, akár úgy, hogy aktívak és hajlandók is a potenciális szövetségesre. Az egyéni kerületi rendszer belső logikájából következően kedvez a kétpólusúságnak azáltal, hogy csak egy győztes van és a második fordulóban már a relatív többség is elég. Az első szavazást követően, ha a kerület nem elkötelezett egyértelműen az egyik párt vagy pártszövetség oldalán, jól fel lehet mérni az erőviszonyokat. Az eredmény megfordítására csak akkor van remény, ha a szavazatkülönbség a két pólus között kicsi és/vagy vannak mobilizációs tartalékok.

A fővárosban a visszalépések rendszere a jogi keret megalkotóinak intenciói szerint működött, az már más kérdés, hogy a rendszerváltás folyamatában menynyire voltak a politikusok tisztában a vegyes rendszer egyéni kerületi ágának meghatározó szerepével a bejutási küszöb árnyékában. Igaz, hogy eredetileg a bejutási korlát 4% volt, ami talán még nem jelenített meg egy olyan pszichológiai küszöböt, amely a pártrendszer koncentrálódását egyirányú utcává tette volna. Az első parlamenti ciklus végén azonban a honatyák, az akkor együtt kétharmados többséget adó MDF és SZDSZ támogatásával felemelték a küszöböt egy százalékponttal, s ez álláspontom szerint döntő különbséget hozott, ami azáltal érzékeltethető, hogy a küszöb 25%-kal növekedett meg. Ezzel a rendszer túllépett egy lélektani határon, és a pártszerkezet átalakulását egymást erősítő hatások kondicionálják: a listás

ágon az alacsony körzeti amplitudó, a bekerülési küszöb, az egyéni kerületi rendszerben a kétfordulós jelleg adott formája, a visszalépéseknek a töredékszavazatokat hasznosító formulájával. A visszalépő jelölt szavazatainak törvényben garantált hasznosítása közvetlenül ösztönöz a blokkszerű együttműködésre, ami egyensúlytalan helyzetben a kisebb együttműködő alárendelődéséhez, majd feltételesen kiszorulásához vezethet.

A visszalépések természetesen nemcsak a fővárosban működtek, hanem a rendszer egész spektrumában. Terjedelmi korlátok miatt nem adok részletes áttekintést egyes megyék történéseiről, egy kis kitérő után e helyett álljon itt egy összefoglaló áttekintés.

A 131 második fordulós körzet közül 21 a fővárosban dőlt el, s mint láttuk, ezek közül mindössze öt körzetben volt igazi jelentősége a visszalépésnek, s ezek az V. kerület kivételével zöldövezeti Fidesz-fellegvárak, ahol az MSZP és az SZDSZ megkísérelte elhódítani a mandátumot a keresztény polgári oldaltól. Ennek jegyében az MSZP két helyen lépett vissza az első fordulós vezető pozícióból (az I. és az V. kerületben), az I. kerületben sikertelenül, az V.-ben sikeresen. A II. kerületben az SZDSZ visszalépésével szoros eredmény született, de az MDF-es Balsai István megőrizte helyét. A 15-ös körzetben (XI. kerület) szintén nem sikerült a támadás, a Fidesz–MDF közös jelöltként indult Csapody Miklós személyes népszerűsége ezt megakadályozta. (Ez 2006-ban, MDF-jelöltként már nem sikerült neki a Fidesz–KDNP közös jelöltjével szemben.) Hasonlóan eredménytelen volt a pártközi együttműködés a XII. kerületben, ráadásul itt nem kevés SZDSZ-szavazó le is morzsolódott a második fordulóra.

A vidéki Magyarországon a fennmaradó 110 körzet hasonló tanulságokkal szolgál. A választókerületek többségében a visszalépések funkcionálisnak bizonyultak, az első fordulós eredményt szavatolták a második szavazáskor is. 10 egységben fordult elő, hogy az első fordulós baloldali előny a visszalépés ellenére elolvadt, és a blokkszavazás eredményeként a keresztény-polgári oldal vitte el a mandátumot. Ezekben a körzetekben szoros eredmény született, a jelöltek között ezernél kevesebb volt a szavazatkülönbség. A másik tíz, szoros eredményt hozó kerületben a baloldali tábor megőrizte előnyét, ha olykor a versengést az is jellemezte, hogy az előny majdnem teljesen eltűnt. Ezeket az adatokat tükrözi a *IV.8. táblázat.*

IV.8. táblázat. Szoros körzetek ezer szavazaton belül

Körzet	I. fordulós szavazatok			II. fordulós eredmények			
	Baloldal	Centrum	Jobboldal	MSZP		Fidesz–MDF	
				Szavazat	%	Szavazat	%
Baranya 7	12 447	680	10 452	13 073	49,72	13 219	50,28
Békés 2	15 531	1171	17 279	17 443	49,61	17 719	50,39
Békés 6	18 886	1206	15 464	19 549	51,31	18 550	48,69
Borsod-Abaúj-Zemplén 11	12 972	5752	12 588	16 969	50,00	16 967	50,00
Csongrád 2	19 981	–	19 935	20 524	48,34	21 937	51,66
Hajdú-Bihar 5	13 563	–	13 299	14 497	48,79	15 215	51,21
Heves 2	13 745	887	11 182	14 400	50,41	14 166	49,59
Jász-Nagykun-Szolnok 1	14 219	1892	8644	13 484	50,39	13 273	49,61
Pest 2	13 676	1394	17 626	16 425	49,06	17 057	50,94
Pest 7	20 652	2381	18 888	22 536	50,76	21 863	49,24
Pest 9	20 309	–	16 665	19 346	50,63	18 864	49,37
Pest 13	19 967	–	19 475	20 538	50,77	21 809	49,23
Somogy 2	17 339	1655	15 414	18 536	49,71	18 751	50,29
Somogy 6	11 249	6446	10 002	14 735	48,60	15 587	51,40
Szabolcs 3	13 410	1760	12 256	14 531	49,60	14 766	50,40
Tolna 4	9679	1141	8145	10 566	50,65	10 295	49,35
Veszprém 5	16 879	1883	14 366	17 247	49,99	17 257	50,01
				SZDSZ		Fidesz–MDF	
Hajdú-Bihar 8	14 121	520	9430	12 367	48,30	13 237	51,70
Tolna 1	19 509	2272	15 076	19 565	49,19	20 207	50,81
				MSZP–MSZDP		Fidesz–MDF	
Szabolcs 7	14 609	1773	12 576	15 426	48,86	16 144	51,14

Fontos változás a korábbi választásokhoz képest, hogy bár a visszalépések továbbra is döntő jelentőségűek, mégis, a blokkosodás jelenségének erősödésével párhuzamosan a visszalépések nem uralták a második fordulót. Másképp kifejezve: a szavazatok akkor is a két legerősebb párt körül koncentrálódtak, ha nem került sor a harmadik (esetleg a további) jelölt visszalépésére. Annak persze továbbra is nagy súlya van, hogy melyik párt kerül a harmadik helyre, mivel a versenyben maradás a szoros eredményt hozó kerületekben éppúgy eldöntheti a végeredményt, mint a pártközeli jelölt javára történő visszalépés.

IV.9. táblázat. A pártok jelöltjei egyéni kerületi mandátumainak megoszlása megyei-fővárosi bontásban a második fordulóban

Főváros, megyék	MSZP	Fidesz-MDF	SZDSZ	Összesen
Budapest	16	4	1	21
Baranya	2	3	–	5
Bács-Kiskun	–	8	–	8
Békés	3	4	–	7
Borsod-Abaúj-Zemplén	5	2	–	7
Csongrád	2	4	–	6
Fejér	1	3	–	4
Győr-Moson-Sopron	–	3	–	3
Hajdú-Bihar	–	7	–	7
Heves	5	–	–	5
Jász-Nagykun-Szolnok	5	2	–	7
Komárom	4	–	–	4
Nógrád	2	2	–	4
Pest	4	11	1	16
Somogy	1	5	–	6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1	7	–	8
Tolna	1	4	–	5
Vas	–	2	–	2
Veszprém	1	2	–	3
Zala	1	2	–	3
Összesen	54	75	2	131

A *IV.9. táblázatból* kiolvasható, hogy az egyéni kerületi verseny második fordulóját a keresztény-polgári koalíció nyerte meg, elvitte a második fordulós 131 mandátum többségét, 57%-át. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Fidesz–MDF-koalíció 19 helyen fordított, amit egyes elemzők a két forduló közötti kampány sikerességével magyaráztak, amiben nem kis szerepe volt a miniszterelnök Orbán Viktornak. Működőképesnek bizonyult egyfelől a durva negatív propaganda, az ellenfél lejáratása, sok esetben nyilvánvaló rágalmak terjesztése, az ellenfél politikai szándékainak tudatos eltorzítása, a negatív változásokkal való riogatás, mint például az energiaárak prognosztizált emelése, a családi támogatás leépítése, a magyarság háttérbe szorítása, a külföldi tőke elvtelen preferálása, a maradék állami tulajdon kiárusítása, hogy csak néhány panelt említsünk. Másfelől sikeresnek bizonyult a személyes, köztereken folytatott kampány, elsősorban a vidéki nagyobb városokban, megyeszékhelyeken. A roma szavazatok vásárlása szintén szerepet játszhatott az északkeleti, keleti megyékben.

A választás után voltak olyan vélekedések, hogy ha a két forduló között nem kettő, hanem három hét marad a kampányra, az MSZP elveszítette volna azokat a helyeket, ahol a két pólus között kicsiny volt a támogatottságbeli különbség, s ilyenformán a végső sorrendet is megfordíthatta volna. Ezt az eredményt

elsősorban a fővárosi szavazótábor akadályozta meg, miután Budapesten a Fidesz agresszív kampánytaktikája nem vált be; a szociáldemokrata-liberális együttműködés hatékonyan működött, és a választópolgárok a pártelitek által kialkudott kooperációt támogatták, a visszalépések pedig az alapvetően baloldali orientációnak megfelelően bebiztosították, hogy a főváros a kormányváltásra szavazott. A vidéki Magyarországon az SZDSZ relatív gyengesége miatt az MSZP nem tudta megőrizni azt az előnyt, amire az első fordulóban szert tett. A Fidesz–MDF-szövetség az első fordulóban 56 körzetben végzett az első helyen, nyernie viszont már 75 körzetben sikerült. Ez az arány az MSZP esetében fordított, a szocialisták az első forduló eredménytelen körzeteiben 75 első helyezést tudtak magukénak, a többséget azonban a dunántúli megyék jobbra billenése miatt nem tudták tartóssá tenni. A politikai rendszer bipolaritását jelzi, hogy egyéni körzeti képviselőséget a két nagy vetélytárson kívül más erő csak kivételesen tudott megszerezni: az SZDSZ három egyéni mandátuma közül az egyik úgy keletkezett, hogy az MSZP a biztos befutó pozíciójából lépett vissza, egy pedig eleve közös jelöltként indult.

A két forduló egyéni kerületi mérlege végül a konzervatív tábor felé billent el: a baloldali polgári tábor 81 mandátumával szemben a keresztény-polgári oldal 95 képviselői helyet szerzett.

5. A kormányzó pártok hatalomban maradnak – 2006

A négyéves parlamenti ciklusok utolsó évében felfordul a politikai rendszer, a közállapotokon eluralkodik a lázas izgalom a nagy hatalmi újraosztozkodásban. A választott posztok nagyobbik része bizonytalan, a verseny kimenetele még inkább, a ki kit győz le logikája mint gladiátorokat állítja szembe a politikában szereplő, a társadalom fő testrészeit megjelenítő ágenseket. Minden mozog, mindenki pozíciót foglal, a harc szelleme uralja a politikai tömegkommunikáció világát, a politika iránt erősen érdeklődő, aktív emberek – a társadalom mintegy harmada? – hétköznapjait. Minden áttelítődik a napi politikai érdekekkel, a mindig mozgó, pulzáló reflexiókkal, a politikai csoportok ugrásra készen koncentrálnak arra, hogy hol kereshetnek fogást az ellenfélen, azonnal lecsapnak egy-egy elszólásra, hibára, félrelépésre, bakira, politikai baklövésre, felszínre kerülő régi politikai csínytevésre vagy éppenséggel bűnre, múltbéli történetek kerülnek elő, külön hadak kutakodnak a családfákon, a politikai kapcsolatrendszereket elemzik, ki, kivel, mikor, miért, hogyan, özönlenek a kérdések a bulvársajtóban, a standard napi újságírásban, a politikai elemző műhelyekben, a klubokban és ezerféle ad hoc csoportosulásban. Nehéz eligazodni ebben a színes, állandóan lüktető kavalkádban, bár a felek igyekeznek portékájukat az abszolút igazság és objektivitás fényébe állítani, meggyőzni a másik tábort, de elsősorban az ingadozó közepet, hogy az ő számaik, az ő tényállításaik, az ő elemzéseik a hitelesek, a másik oldal hazudik, ferdít, becsap, félrevezet, átveri a választóközönséget, manipulálja a közvéleményt, seregnyi fondorlattal, csak hogy önző hatalmi érdekei utat törjenek a nagy versengésben. Valóban lázas politikai közállapotok. A tét a kormányzati hatalom, az állami szervek fölötti politikai ellenőrzés, a jogalkotás útján a társadalom irányítása az adott alkotmányos rendben, amelynek egyik lényegi eleme, hogy a programot a választó legitimálja, ő dönti el, hogy milyen irányban mozduljon vagy forduljon a politika, az ország. A tét leegyszerűsítve az, hogy megy-e, vagy marad a kormány, milyen változások mennek végbe az uralkodó elit hatalmi pozícióiban. Így volt ez 2006 tavaszán is, amikor az áprilisi parlamenti választásokon a kormány és az ellenzék megmérette magát a társadalomban.

Tudjuk, hogy a korábbi négy demokratikus választáson a hivatalban levő kormány hatalmát feladni volt kénytelen, mert nem tudta meggyőzni a választópolgárokat arról, hogy amit négy éven keresztül csinált, az jó, az folytatandó, az a többség számára támogatásra érdemes. És ez az első pont, ahol egy pillanatra meg kell állnunk. Mit jelent a mi viszonyaink között a többség? Nyilvánvalóan nem minőségi kategóriáról van szó, mivel a választópolgárok egyenlők, akármelyik oldalon is állnak, közöttük jogilag semmilyen dimenzióban nem lehet különbséget tenni. Ugyanannyit ér a politikában eligazodni képtelen, rábeszélésre szavazó, mint a legtudatosabb, a politikai élet minden lényeges kérdésében eligazodó választópolgár. Minden voks ugyanannyit ér. A magyar választási rendszerben azonban – amint ezt már többször hangsúlyoztuk – a dolog nem ilyen egyszerű, mert a képviselői mandátumot a 2010. évi rendszerváltozást megelőző választási rendszerben három ágon is meg lehetett szerezni, a politikai hatalom pedig e három elem összegeződésével dőlt el, akár egyetlen mandátum eredményeként.[1]

A 2006. évi választások előestéjén, a kampány intenzívvé válásának kezdetén nyilvánvalóvá vált, hogy az ígérgetés, egymásra licitálás versenyét bajos lesz kikerülni. A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség a Kereszténydemokrata Néppárttal koalícióban azt igyekezett sulykolni a közvéleményben, hogy a szocialista-szabaddemokrata kormányzás idején a polgárok elszegényedtek, rosszabbul élnek, mint az egy ciklussal korábbi Fidesz-kormányzás alatt. A Magyar Szocialista Párt válaszul a száraz adatok tömegével rukkolt elő, az objektivitás tényleges vagy látszatprezentációján keresztül egyszerre próbálta cáfolni a „depressziós" kampány üzeneteit, és ugyanakkor a szakmaiság, a pártatlan hozzáértés szerepazonosságát is igyekezett bemutatni. A kormány a sokszor irracionális ígéreteket akarta semlegesíteni, rámutatni azok manipulatív és kivitelezhetetlen voltára, ám a realitást nélkülöző, szerényebb „alullicitálást" nem tudta elkerülni. Ennél azonban nagyobb hibának bizonyult a választást követően, hogy a Fidesz irracionális és felelőtlen kampánya közepette a koalíció nem merte vállalni a reális gazdasági helyzet bemutatását, előre felkészítve az ország lakosságát arra, hogy ha megtartja a kormányzati pozíciót, kénytelen lesz húsbavágó szerkezeti átalakításokkal indítani, hogy a költségvetés azonnali összeomlását elkerülje. Ez a döntés hosszabb távon nehezen kalkulálható igencsak baljós következményekkel járt.

A két nagy tábor közötti versenyben döntő szerepet kaptak az első számú vezetők, a kiélezett politikai versenyben már jóval a hivatalos kampányidőszak előtt különös hangsúlyt kapott a két vezéregyéniség, Gyurcsány Ferenc és kihívója, a korábbi miniszterelnök Orbán Viktor. Nehéz megítélni a személyek párharcának szerepét a végső eredmény kialakulásában, nem tévedünk azonban nagyot, ha azt állítjuk, hogy a szocialisták győzelmében Gyurcsány agresszív stílusának, kitartó energikusságának, offenzív és fáradhatatlan személyes aktivitásának döntő jelentősége volt. Orbán Viktor nem találta meg a hivatalban levő kormányfő lehengerlő stílusának ellenszerét, defenzív, szinte védekező magatartása sokak szemében gyengeségről, elbizonytalanodásról árulkodott. Ezt az üzenetet sugallták a televíziós

szemtől szembeni viták, amikor a két személyiség egymással nézett farkasszemet, és amikor a vitában a többi pártvezér is helyett kapott. A kisebb pártok közül a közvélemény-kutatások egybehangzó eredményei szerint csak az SZDSZ – a Magyar Liberális Pártnak és a Magyar Demokrata Fórumnak volt bejutási esélye, azt azonban lehetetlen volt előzetesen pontosan felmérni, hogy ez melyiküknek sikerül, lévén hogy mindkét párt a hibahatáron belüli értekkel került a bejutási küszöb közelébe.

Csak a rend kedvéért jegyezzük meg, hogy a választási szabályok változatlanok maradtak és a küzdelem választókörzeti feltételei sem módosultak, a kormány meg sem kísérelte a választókerületek kiigazítását, annak ellenére, hogy szakmai körökben már évekkel korábban is közismert volt, hogy a különböző választókerületek között nagyok, olykor a választás egyenlőségét sértő, kirívó különbségek mutatkoznak. A kérdést a ciklus első harmadában lehetett volna egyáltalán felvetni, de ez még az időnként napirendre kerülő választási reformvitákban sem fogalmazódott meg hangsúlyosan. Az Alkotmánybíróság határozata [22/2005. (VI. 17.) AB hat.] kinyilvánította azt, amit a politikusok még suttogva sem mertek, hogy tudniillik a létező választási rendszer egyik ugyancsak reformérett kérdése a kerületi-területi arányosítás, annak érdekében, hogy a szavazópolgárok egyenlőségesélye eleve ne csorbulhasson. A választási rendszer a politikai patthelyzet közepette igen stabilnak bizonyult: annak ellenére, hogy az országgyűlési választások alapjául szolgáló anyagi jogi jogszabály, az 1989. évi XXXIV. törvény az 1989. évi tárgyalások során az ideológiai pólusok gyors kompromisszumaként született meg, 2006-ban már az ötödik parlamenti választásra került sor ugyanabban a modellben.[2]

Az országgyűlési képviselők választásáról szóló törvény alapstruktúrája, anyagi jogi része lényegében változatlan volt, a reformtörekvések nem tudták a szerkezetet megingatni. A hazai jog gyors inflálódásának paradigmáit ismerve különleges okokat kellene keresnünk e stabilitásra, ám a dolog magyarázata egyszerű: a választójog olyan alapvető politikai jog, amelynek korlátozása 2006-ban még fel sem merülhetett. Van egy döntő alkotmányjogi körülmény is, a kétharmados szavazatkényszer: az egyes nagy politikai erőcsoportok érdekeinek harmonizálhatóaknak kellene lenniük a választási rendszer kérdésében, ez pedig eddig nem látszott megvalósíthatónak. Fontos elem az is, hogy a törvény szerkezete megőrizte az 1989-es kompromisszum racionalitását, vagyis a vegyes jelleg, a kétszavazatos forma, a kétfordulós megoldás, az arányossági és az aránytalansági pillérek egymáshoz való viszonya olyan belső erőket és egyensúlyokat adott a választási rendszernek, hogy a politika szereplői a rendszer átalakítására vonatkozó elképzeléseiket a közöttük lévő alapvető nézetkülönbségek miatt nem tudták megvalósítani. Rövidre fogva: a rendszer stabil, szereplői a teljesítményével elégedettek, nem volt meg az átalakításhoz az alkotmányos erőfölény, s bár az egyes pártok, ha egyedül rajtuk múlik, azonnal átalakították volna a szerkezetét, ám mivel mindegyik mást akart, a törekvéseik kioltották egymást. Így maradt a reformgondolkodás reformcselekvés nélkül, ám ez a patthelyzet legalább azt megakadályozta – egészen 2010-ig –, hogy kedvezőtlenebb, kevésbé demokratikus irányba alakuljon a rendszer.

A választások eredménye eltért a rendszerváltás utáni paradigmától azzal, hogy a kormányzó szocialisták megőrizték elsőségüket, megnyerték mind a listás, mind az egyéni kerületi versenyt. A 2006. évi választásokig minden esetben az ellenzék nyerte meg a választásokat, miközben a kormányok mindegyike kitöltötte négyéves mandátumát még a rendkívüli események bekövetkezte – az első miniszterelnök, Antall József 1993. év végi halála és Medgyessy Péter 2004. évi lemondása – esetén is. A választások eredményeként a pártrendszer tendenciaszerűen koncentrálódott, s ami még inkább jellemző, blokkosodott. A leköszönő parlamentben 2006 tavaszán négy párt rendelkezett képviselettel a 2002. évi választások eredményeként: a kormánytöbbséget alkotó két párt, az MSZP mint balközép szocialista-liberális, szociáldemokrata értékeket valló programpárt, amelynek az induláskor 178 mandátuma volt, és az SZDSZ mint tisztán liberális formáció, a maga 20 képviselőjével – együtt szilárd kormánytöbbséget alkotva. A Fidesz–MDF-koalíció az előző parlamenti választáson nem tudta megőrizni a jobboldali kormányzati pozíciót a gazdaságilag sikeres kormányzás ellenére sem, aminek a legfőbb okát talán abban lehet megragadni, hogy a demokratikus hatalomgyakorlás terén komoly adósságot halmoztak fel, miközben a Fidesz legfőbb törekvése nyert teret azzal, hogy a jobboldalt a vitatható eszközözök egész arzenáljával próbálta, nem sikertelenül, a maga értékei és uralmi érdekei szerint integrálni. Ez a politikai attitűd vezetett oda, hogy az MDF kisodródott a jobbközép koalícióból, és ha meg akarta őrizni maradék önállóságát és saját ideológiai arculatát, nem volt más választása, mint önállóan indulni, felvállalva azt a reális nagy kockázatot, hogy nem jut be a parlamentbe.[3]

A kormányszövetség tehát rendhagyó módon magabiztosan megnyerte a választásokat, annyiban azonban követve a több ciklus alatt egyre inkább egyértelművé váló trendet, hogy a választások végeredménye az egyéni választókerületekben születik meg. Ezt mutatja be az *V.1. táblázat.*

V.1. táblázat. A pártok mandátumszerző képessége a területi listás és az egyéni kerületi, valamint az országos listás kompenzációt magában foglaló összes mandátum tekintetében (%)

Pártok	Területi listás szavazatok aránya	Területi listás mandátumok aránya	Egyéni kerületi mandátumok aránya	Összes mandátum aránya
MSZP	43,21	48,63	57,96	49,22
Fidesz-KDNP	42,03	47,26	38,63	42,49
SZDSZ	6,50	2,74	2,84	5,18
MDF	5,04	1,37	–	2,85
Egyéb	3,22	–	0,57	0,26
Összesen	100,00	100,00	100,00	100,00

Az egyéni választókerületek döntő jelentőségét mutatják a választási eredmények, különösen így van az elemzett 2006. évi voksolás esetében: a listás eredmények a két nagy blokk esetében közel esnek egymáshoz, az MSZP (43,21%) kis szavazatkülönbséggel előzte meg a Fidesz–KDNP-szövetséget (42,03%). A különbség alig haladta meg az 1 százalékpontot (1,18), úgy azonban, hogy a területi listás mandátumok aránya felülreprezentált a szavazatokhoz képest, ami az aránytalanságot jelzi.

Az egyéni kerületi arányok egyértelműen a kormánykoalíció oldalára billentették a súlyt. A második fordulóban a győztes mindent visz elve kódolja az aránytalanságot, és az országos eredmények szintjén a kis egyéni kerületi különbségek könnyen kumulálódhatnak akkor is, ha a két párt között az országosan összesített eredmények ebben a körben is közel esnek egymáshoz. Ezért mondjuk azt, hogy az egyéni kerületi rendszer potenciálisan aránytalanságra hajlamosít, ami nem áll ellentmondásban azzal, hogy ez a szint is produkálhat – akár véletlenszerűen is – igen arányos mandátumeloszlást.

Mint láttuk, 2002-ben szintén a balközép koalíció nyert, az egyéni kerületi eredmények azonban kiegyenlítettebbek voltak. Akkor az a paradox helyzet állt elő, hogy a Fidesz–MDF választási koalíció a mandátumokat tekintve győztesen került az élre, ám miután a többi jobboldali formáció nem jutott túl a küszöbön, az SZDSZ viszont igen, a kormányalakításra csak a liberálisok támogatásával kerülhetett sor. A két választás különböző mandátumtípusainak megoszlását szemléletesen mutatja be az *V.2. táblázat.*[4]

V.2. táblázat. A parlamenti mandátumtípusok pártok szerinti megoszlása a 2002. és a 2006. évi választások eredményeként

Politikai szereplők	2002				2006			
	EKM	TLM	OLM	ÖM	EKM	TLM	OLM	ÖM
Fidesz–MDF	95	67	26	188	–	–	–	–
Fidesz–KDNP	–	–	–	–	68	69	27	164
MDF	–	–	–	–	–	2	9	11
MSZP	78	69	31	178	102	71	17	190
SZDSZ	3	4	13	20	5	4	11	20
Somogyért Egyesület	–	–	–	–	1	–	–	1
Összesen	176	140	70	386	176	146	64	386

Mandátumtípusok: az egyéni kerületben megválasztott képviselői mandátumok száma (EKM), a területi listás mandátumok száma (TLM), az országos listás (kompenzációs) mandátumok (OLM), összes mandátum megoszlása (ÖM).

A 2006. évi választások fő tétje, a váltógazdálkodás logikáját követve, egy alapvetően nem konszenzusos, hanem konfrontációra épülő demokráciában, kissé

leegyszerűsítve az, hogy a kormánykoalíció meg tudja-e őrizni alkotmányos pozícióját a mély gazdasági válság kellős közepén. A kampány központi eleme ilyen körülmények között csak az lehetett, hogy ki kit győz le, ebben pedig a kormány gazdasági és szociális teljesítménye került a mérlegre két évvel az uniós csatlakozás után. Magyarország 2004. május 1-jén csatlakozott az Európai Unióhoz. Ezt követően került sor az európai parlament 24 magyarországi tagjának megválasztására 2004 júniusában. A ciklus félidején lebonyolított választás elkerülhetetlenül a hivatalban lévő kormányról, illetőleg a hatalmat gyakorló MSZP–SZDSZ-koalícióról szólt. Alacsony, mindössze 38,5%-os részvétel mellett a pártpreferenciákra épülő listás választás keretében egyértelműen az ellenzék nyerte meg a választásokat, a jobboldali pártokra[5] a polgárok mintegy 56%-a szavazott.[6] Ennek az eredménynek a közvetlen hatása az volt, hogy a szabaddemokraták és a szocialisták liberális szárnya által kondicionált helyzetben a miniszterelnök lemondott, és ezt az alkalmat a koalíciós pártok arra használták fel, hogy a következő választásokra Medgyessy Péternél olyan karizmatikusabb jelöltet állítsanak a jobboldal erős vezérével szemben, akinek egyáltalán esélye lehet a tendenciát megfordítani. Az új szocialista miniszterelnököt alkotmányos viták közepette, de zökkenőmentesen választották meg, és Gyurcsány Ferenc azonnal megkezdte új programok indítását, a modern tömegkommunikációs eszközök intenzív használatát annak érdekében, hogy meggyőzze a közönséget kormányzásának szakszerűsége és hatékonysága felől.

Mindeközben a nagyobb ellenzéki párt, a Fidesz választási szövetséget kötött a parlamenten kívüli kereszténydemokratákkal (már a 2002-es választások előtt integrálta a szétesett kisgazdapárt maradék politikusainak egy részét), de nem volt képes megfelelő keretet adni a fórumos politikusokkal való együttműködésre, mert nem szövetséget akart, célja az MDF bekebelezése volt. Az MDF frakciójának mérsékeltebb, centrista kisebbsége nem hódolt be a jobboldal lassan ikonná váló vezérének, és vállalta a kiesés jelenvaló kockázatát. Ez a helyzet mindenképpen kedvezőtlen előjel volt a jobboldal számára. A centrum másik oldalán a kisebbik koalíciós párt, az SZDSZ, az MDF-hez hasonlóan a küszöb környékéről igyekezett kitörni, s annyival volt jobb helyzetben, hogy a fővárosban tartósan őrizte erős, történelmileg kondicionált, regionális jelenlétét.

A választási kampány elsősorban a gazdaságról szólt, de nem a jelen valós állapotairól, hanem arról, hogy a kétségkívül kedvezőtlen költségvetési helyzetben melyik stratégia jelenti a kivezető utat. A két nagy blokk eltérő modelleket kínált. A jobboldali ellenzék az adórendszer teljes átalakítása mellett, az adók radikális csökkentésével kívánta mozgásba hozni a hazai magángazdaságot, a kormányerők inkább a reformok továbbvitelére, a külföldi tőke bevonására, a költségvetési struktúra átalakításának szükségességére építették a kampányt. Ebben az éles koncepcionális szembenállásban elkerülhetetlenül beindult az egymásra licitáló ígéretek rivalizálása, ami a végkifejletben irracionális mértékeket öltött. Elég példaként a térítésmentes gyógyszerjuttatásnak a közgyógyellátáson túli kiterjesztésére, a 14. havi nyugdíjra, a közüzemi szolgáltatások piaci mozgásoktól elszakított díjcsökkenté-

sének programjára utalni. A közvélemény-kutatások a két nagy párt fej fej melletti állását mutatták, ami jól tükrözte az eredményekben is megmutatkozó közel azonos országosan összesített párttámogatottságot. Ebben a helyzetben lehetetlen volt megjósolni, hogy melyik párt kerül ki győztesen, s ez a tény a választást érzelmileg erősen túlfűtötté, olykor hisztérikussá tette. A hazai választási rendszerben ugyanis ilyen körülmények között az egyéni kerületekben dől el a végeredmény, ezen a szinten azonban a végső arányok olykor nagyon kicsiny szavazatkülönbségeken múlnak, nemritkán egyetlen szavazat dönti el a mandátum sorsát.

A választások első fordulója érvényes lett mind a 176 egyéni kerületben, mind a húsz területi listás, fővárosi és megyei körzetben: az országos részvételi arány az első fordulóban 67,8% volt, ami elmaradt az előző választás participációs szintjétől. Ez a listás szempontból döntő forduló kijelölte az erősorrendet, az élre állítva a szocialistákat, és eldöntötte a bejutás kérdését, mindkét eséllyel indult kisebb párt, az SZDSZ és az MDF bekerült a parlamentbe. A bekerülési küszöbtől a kieső 11 kisebb párt messzebb került, mindössze egyetlen kieső, a MIÉP – Jobbik a Harmadik Út koalíció lépte túl a költségvetési támogatást biztosító 1%-ot. A parlamentbe nem jutó, területi listát állító pártok eredményeit mutatja be az *V.3. táblázat.*

V.3. táblázat. A listás mandátumot nem szerzett, területi listát állító pártok szavazatainak száma és aránya (%)

Pártok	Szavazatok	Szavazatarányok
MIÉP – Jobbik a Harmadik Út	119 007	2,20
Magyar Kommunista Munkáspárt	21 955	0,41
Centrum Összefogás Magyarországért	17 431	0,32
MCF Roma Összefogás Párt	4459	0,08
Zöldek Pártja	2870	0,05
Magyar Vidék és Polgári Párt	2789	0,05
Kereszténydemokrata Párt – Keresztényszociális Centrum Összefogás	2362	0,04
Független Kisgazda, Nemzeti Egység Párt (FKNEP)	889	0,02
Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP)	838	0,02
Magyarok Egymásért Szövetsége (MESZ)	767	0,02
Magyarországi Munkáspárt 2006 (MP 2006)	556	0,01
Kiesett pártokra leadott szavazatok	173 923	3,22
Bejutott pártokra leadott szavazatok	5 234 127	96,78
Összes listás szavazat	5 408 050	100,00

Országos listát nem állító pártok: FKNEP, FKgP, MESZ, MP 2006.

A két kisebb parlamenti párt, az SZDSZ és az MDF sikeres bejutása döntő fontosságúvá vált a későbbi kormányalakításkor, miután az egyéni kerületi eredmények, elsősorban a fővárosban, egyértelműen a koalíciónak hoztak sikert, a második fordulóra már nyugodtan készülhettek. Új jelenségként értékelendő, hogy az első fordulóban a korábbiaknál lényegesen több egyéni kerületi mandátum sorsa dőlt el: 66 körzetben a jelölt (38 MSZP-jelölt, közülük négyen MSZP–SZDSZ közös jelöltként, valamint 28 Fidesz–KDNP-jelölt) megszerezte az 50%-ot meghaladó abszolút többséget, és így a második fordulóra csak 110 körzetben került sor. Ez az egyértelmű első fordulós koalíciós siker előrevetítette a meglepetést, azt, hogy a koalíció először a rendszerváltozás után, megőrizte, sőt növelte parlamenti többségét. Az első fordulós abszolút többséges eredményeket mutatja be az *V.4. táblázat* területi bontásban.

V.4. táblázat. Az első fordulóban megszerzett egyéni kerületi mandátumok területi bontásban jelöltállító szervezetek szerint

Főváros és megyék	MSZP	MSZP–SZDSZ	Fidesz–KDNP	Összesen
Budapest	12			12
Baranya	3			3
Bács-Kiskun			3	3
Békés			1	1
Borsod-Abaúj-Zemplén	8		2	10
Csongrád	2	2	1	5
Fejér	1		1	2
Győr-Moson-Sopron			3	3
Hajdú-Bihar			4	4
Heves	2			2
Jász-Nagykun-Szolnok	2		1	3
Komárom-Esztergom	2			2
Nógrád				
Pest			1	1
Somogy		1	1	2
Szabolcs-Szatmár-Bereg	2	1	1	4
Tolna			1	1
Vas			3	3
Veszprém			3	3
Zala			2	2
Összesen	34	4	28	66

Az abszolút győzelmek területi megoszlása a pártok regionális befolyását plasztikusan tükrözi. Az MSZP legerősebb bástyája a főváros, itt az abszolút győztesek kizárólag az MSZP-jelöltek közül kerültek ki. Egyértelmű a baloldali túlsúly Borsodban, ahol a 13 körzetből tízben már az első körben eldőlt a mandátum sorsa,

80%-ban az MSZP javára. A Fidesz egyes dunántúli megyékben – Vas, Veszprém, Zala – tartósan, több cikluson keresztül sikeres, ott, ahol a katolicizmusnak hagyományosan jelentős a befolyása a közgondolkodásban.

Az egyéni kerületi versengés az abszolút többségi eredményeken túl is változatos képet mutat azokban a körzetekben, ahol az első körben senki sem haladta meg az 50%-os támogatást, és ezért legalább három, az első helyen végzett, valamint legalább 15%-ot elért jelölt továbbjutott a második fordulóba. E sokszínű paletta alapján is felrajzolható a politikai preferenciák országos képe egyéni kerületi bontásban. Az első forduló területi egységenkénti (megyénkénti és fővárosi) eredményeit mutatja be az *V.5. táblázat.*

V.5. táblázat. Az egyéni kerületi eredmények az első fordulóban területi bontásban, első helyen végzett jelöltek jelöltállító szervezetek szerint

Főváros, megyék	MSZP	MSZP–SZDSZ	SZDSZ–MSZP	Fidesz–KDNP	MDF–Fidesz–KDNP	Egyéb	Összes
Budapest	25			7			32
Baranya	5			2			7
Bács-Kiskun		1		9			10
Békés	3			4			7
Borsod-Abaúj-Zemplén	9			4			13
Csongrád	2	2	1	2			7
Fejér	3			4			7
Győr-Moson-Sopron	1			6			7
Hajdú-Bihar	3			6			9
Heves	6						6
Jász-Nagykun-Szolnok	7			1			8
Komárom-Esztergom	4			1			5
Nógrád	2			2			4
Pest	9			6	1		16
Somogy	1	1		3		1	6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	6	1		3			10
Tolna	1			4			5
Vas		1	1	3			5
Veszprém	3			4			7
Zala	1			4			5
Összesen	91	6	2	75	1	1	176

A második fordulóra azokban az egyéni választókerületekben került sor, ahol az első megmérettetéskor nem született végleges eredmény, ezen körzetek száma 110 volt. A kétfordulós rendszer alkalmat ad a helyi és országos politikai alkuk megkötésére abból a célból, hogy az egyes politikai csoportok a legoptimálisabb eredményt érjék el az erők koncentrálásával. Ennek az eszköze valamelyik továbbjutó

jelölt visszalépése, ami az esetek többségében eldönti a végeredményt, feltéve, hogy az egyesült erők a másik oldallal szemben numerikus fölényben állnak, valamint, hogy a szavazókat képes befolyásolni az ilyen természetű döntés. Megfigyelhetjük azt az erős tendenciát, hogy az ideológiailag rokon pártok szavazói felismerik a blokkszavazás előnyeit, és a központilag meghirdetett politikai együttműködés az esetleges ideológiai különbségeket leküzdve hat a választói magatartásra, ritka kivételektől eltekintve. Így sok helyen tapasztalható a visszalépések sikere és a választók igazodása, ami megnyilvánul a részvételi hajlandóságban és a blokkszavazásban. Az MSZP második fordulós sikerében így nagy szerepet játszott 2006-ban a harmadik helyen álló SZDSZ-jelöltek visszalépése és szavazóik résztvevő támogatása csakúgy, mint a jobboldali körzetekben az MDF-jelöltek hasonló lépése és ennek hatása a keresztény-konzervatív beállítottságú szavazókra. A második fordulóban a politikai szövetségek hatására többnyire bipoláris versengés alakult ki, ami az elsőfordulós helyezések számbavételén, országos elemzésén alapult.

Az alábbiakban áttekintjük a második forduló sajátosságait a fővárosban és az egyes megyékben. A második fordulós eredményeket és helyezéseket mutatja be az *V.6. táblázat.*

Budapesten a 32 körzetből 20-ban tartottak második erőpróbát, kivétel nélkül két jelölt versenyben maradásával. Ez a térség volt a visszalépések hatékonyságának igazi felmutatója, ahol beigazolódott, hogy a duális politikai mezőben a sikeres politikai egyeztetés hatékony fegyver lehet. A fővárosban a második forduló is az MSZP sikerét hozta, miután a szocialisták az első fordulós 13 első helyezésből 12 mandátumot szereztek úgy, hogy két helyen – mindkettőben a második helyről – visszaléptek a harmadik helyen álló SZDSZ-jelölt javára (Budapest 7. V. kerület, Pető Iván javára; Budapest 12. IX. kerület, Gegesy Ferenc javára), akik azután a baloldali szavazók aktív részvételével meg is szerezték a mandátumot a korábbi első helyezett fideszes jelölttel szemben; egy körzetben pedig az MSZP-s jelölt meg tudta fordítani a sorrendet (Budapest 17. XI. kerület) és első helyen végzett.

A megyék a második fordulós visszalépések tekintetében vegyes képet mutattak. Baranyában már az első fordulóban három helyen MSZP-s győzelem született; a 4 második fordulós körzetben a harmadik helyen álló jelöltek visszaléptek, és ez 3 körzetben az MSZP-nek hozott sikert annak ellenére, hogy Siklóson a harmadik helyen nagy többséggel az MDF végzett az SZDSZ előtt.

Bács-Kiskunban eleve nagy volt a Fidesz–KDNP-fölény, négy körzetben a jobboldal nyert fideszes színekben, a 7 nyitott küzdelemben a visszalépések befolyásolták a végső sorrendet: ezek többségében, hatban a jobboldal szerzett mandátumot, ráadásul Kecskeméten az MSZP–SZDSZ közös jelölt nem tudta megőrizni első helyét. Kiskunfélegyházán viszont az MSZP fordított, itt az SZDSZ-nek több volt a támogatója és a MIÉP–Jobbik nem is tudott jelöltet állítani.

Békésben csak egy első fordulós eredményes körzet volt (Szarvas: Fidesz–KDNP), a többi hatból – a visszalépések hatására is – ötben baloldali siker lett úgy, hogy egy helyen (Békéscsaba) az MSZP megfordította a sorrendet csaknem ezres

V.6. táblázat. A táblázatban az országos listát állító pártok szerepelnek rövidítéssel, a többi, egyéni kerületben jelöltállító pártok az „egyéb" megjelölés alatt

Főváros, megyék	Helyezések a II. fordulóban									Eredményes fordulók száma	
	1. helyezések száma			2. helyezések száma			3. helyezések száma				
	MSZP	Fidesz-KDNP	SZDSZ	MSZP	Fidesz-KDNP	SZDSZ	MDF	MDF Sz-Sz-B megyéért	MIÉP-Jobbik	I.	II.
Budapest	14	4	2	3	16	1				12	20
Baranya	3	1		1	3					3	4
Bács-Kiskun	1	6		6	1					3	7
Békés	5	1								1	6
Borsod	2	1		1	2					10	3
Csongrád*		1	1**		1					5	2
Fejér	2	3		3	2		3			2	5
Győr-M-S	2	2		2	2		1			3	4
Hajdú-Bihar	3	2		2	3		1			4	5
Heves	4				4		1			2	4
Jász-N-Sz	5				5		1			3	5
Komárom-E	3				3					2	3
Nógrád	2	2		2	2***					0	4
Pest	8	6	1	6	9		1			1	15
Somogy	1	2	****	2	2		1			2	4
Szabolcs-Sz-B	4	2		2	4		1	2	1	4	6
Tolna	1	3		3	1		2			1	4
Vas		1	1	1	1					3	2
Veszprém	3	1		1	3		3			3	4
Zala	1	2		2	1					2	3
Összesen	64	40	5	37	65	1	15	2	1	66	110

* Csongrád 6. vk.: a 2. helyen független jelölt szerepelt a harmadik helyen bejutó MSZP-s visszalépését követően.

** SZDSZ–MSZP közös jelölt Csongrád 2. vk. Sándor Klára szabaddemokrata politikus Szegeden.

*** Az egyik jobboldali jelölt MDF–Fidesz–KDNP támogatással indult (Nógrád 2 Pásztó).

**** Somogy 6. vk: a nagyatádi körzetben Gyenesei István a Somogyért Egyesület jelöltje nyert.

hátrányt ledolgozva; itt is az SZDSZ-es szavazók négyezres tábora juttatta a másodikról az első helyre az MSZP jelöltjét.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az első fordulóban eldőlt a körzetek nagy többsége – a 13-ból 10-ben –, mégpedig az MSZP fölényével 8:2 arányban. A maradék három kerületben is az MSZP fölénye mutatkozott, ők nyertek Szerencsen (B-A-Z 11.) és fordítottak Edelényben (B-A-Z 8.), míg Sátoraljaújhelyen (B-A-Z 10.) a Fidesz-jelölt volt sikeres, megőrizve első fordulós előnyét.

Csongrádban az 5 első fordulós végeredmény után csak két körzetre szűkült a rivalizálás, mindkettőben 2 jelölttel, ezekben döntetlen született a bal- és a jobboldal között. Meg kell jegyezni, hogy az SZDSZ-jelölt az MSZP-vel szövetségben indult (Szeged 2.), és az sem érdektelen, hogy Hódmezővásárhelyen az MSZP lépett vissza a 3. helyről egy független jelölt javára. (Az egykori fideszes Balogh Jánosné pedagógus 45%-ot ért el a jobboldali jelölt Lázár Jánossal szemben az erősen jobbos körzetben.)

Fejérben a két első fordulós eredményes körzet után öt körzetben a jobb- és a baloldal osztozott a mandátumokon 3:2 arányban. Három körzetben hármas verseny alakult ki, miután a harmadik helyezett MDF-jelölt nem lépett vissza – ám ez nem volt hatással a végeredményre csekély támogatottságuk miatt (Fejér 4 Gárdony, Fejér 6 Sárbogárd és Fejér 7 Bicske).

Győr-Moson-Sopron az első eredményes körben a Fidesz megyéjének bizonyult, már az induláskor 3 körzetben nyertek. A fennmaradó 4 egyéni kerületben a felek osztozkodtak úgy, hogy Győr egyik körzetében az MDF nem lépett vissza a kis kapacitású (5,28%) harmadik helyről. Ám mivel a jelöltek között az első forduló után kicsi volt a távolság, mindössze 94 szavazat a Fidesz–KDNP javára, ilyen körülmények között az esélytelen jelölt versenyben maradása is számíthat: az adott esetben el is döntötte a mandátum sorsát az MSZP javára (GY-M-S 3 Győr).

Hajdú-Bihar megyében 4 kerület választott már az első menetben képviselőt a „csak a Fidesz" felhívást követve. (Ez itt egy stiláris visszavetítés, mivel ez a jelszó ekkor még nem volt használatos.) A fennmaradó 5 körzet viszont baloldali többségű lett 3:2 arányban. Egy kivétellel kettős verseny alakult ki; az MDF versenyben maradt egy kerületben, igaz, mindenféle eredmény nélkül (Hajdú-Bihar 4 Hajdúhadház), mivel az erősorrend a második körben is változatlan maradt.

2006 Heves megyében az MSZP teljes sikerét hozta: 2 körzetben az első, 4-ben pedig a megismételt megmérettetésben. A második menetben mindegyik harmadik helyezett visszalépett, közülük egy MIÉP–jobbikos is (Heves 6. Füzesabony).

MSZP-s túlsúly figyelhető meg Jász-Nagykun-Szolnok megyében is. Három első körös győzelem egyikében volt sikeres a Fidesz (Jász-Nagykun-Szolnok 8. Karcag, Varga Mihály). A másik kettőben az MSZP, ha kis előnnyel is, vitte a mandátumot. A második fordulós körzetekben kettős felállásokban mind a hat választókerületben MSZP-s siker született érzékelhető szabaddemokrata támogatással.

Komárom-Esztergom ezen a választáson is baloldali túlsúlyú volt. Két MSZP-jelölt már az első körben nyert, a fennmaradó három kerületben kettős versenyben szintén baloldali siker született.

Nógrád négy kerületében nem adódott első fordulós befejezés, mind a négyben 3 jelölt jutott tovább, de a 3. helyezett mindenütt visszalépett, két helyen SZDSZ-, másik kettőben MDF-aspiráns. Ezek a visszalépések befolyásolták a végeredményt: a katolikus befolyású rurális körzetekben jobboldali (Szécsény, Balassagyarmat), az iparosodottabb városkörnyéken (Salgótarján és Pásztó) baloldali jelölt futott be elsőként. Pest megye vegyes pártpreferenciális és részben agglomerációs jellegére utal, hogy kevés egyértelmű győzelem született, arányosan ebben a megyében volt a legkevesebb a sikeresen befejezett első forduló, mindössze egy. Ugyanakkor a választási együttműködés csaknem teljes volt. Csak egy kivétel akadt (Pest 16. Nagykőrös), ahol a 3. helyezett MDF-jelölt nem lépett vissza, ám a szavazói ezt nem honorálták, inkább távolmaradással reagáltak, legalábbis ez olvasható ki a részvételi adatokból. A körzetek többségében a baloldali-liberális blokk volt sikeresebb, a 15 második fordulós mandátum közül az MSZP 8 mandátumot szerzett, az SZDSZ pedig Kuncze Gáborral úgy vitte el a szigetszentmiklósi képviselői helyet (Pest 12.), hogy az első fordulós nyertes Varjú László (MSZP) az első helyről lépett vissza. Ez a visszalépés látványosan demonstrálja a kétfordulós rendszer igazi politikai funkcióját, vagyis azt, hogy ez a rendszer rugalmasan engedi a pártpreferenciák felmutatását és lehetővé teszi a politikai programalapú szövetségek megkötését a hatékonyabb kormányzás érdekében. Azokban a rendszerekben, ahol az egyéni kerületek torzító hatása érvényesül, a második forduló megadja a választóknak azt a lehetőséget, hogy szabad utat engednek-e e torzító hatás érvényesülésének, vagy éppen ellenkezőleg, azt tompítani kívánják-e, illetőleg az együttműködést jutalmazzák-e azzal, hogy a második fordulóban megfordítják az erősorrendet. Ez utóbbi történt abban a két körzetben (Pest 4. Gödöllő és Pest 9. Budaörs), ahol a visszalépés eredményeként az MSZP-s jelölt a második helyről nyert, jelentősen növelve az első fordulóban elért szavazatokat.

Sajátosan alakult a pártok versengése Somogy 6 körzetében. Az első körben fej fej melletti alakult ki a bal- és a jobboldal között, miután az MSZP az SZDSZ-szel szövetségben nyert (Lamperth Mónika, Somogy 1. Kaposvár), míg a Fidesz–KDNP Marcaliban volt eredményes (Somogy 5.). A második fordulóban a Fidesz szerzett előnyt 2 győzelemmel, úgy, hogy az egyik helyen (Somogy 4. Balatonboglár) a mérsékelt MDF-es Herényi Károly harmadikként állva maradt, bár első fordulós szavazói beálltak a Fidesz mögé. Az MSZP a második menetben csak egy helyet szerzett, a liberálisok támogatásával növelve támogatottságát. Ebben a megyében nyert a választás egyetlen pártoktól formálisan független jelöltje. Gyenesei István a Somogyért Egyesület képviseletében szerezte meg a mandátumot, megőrizve első helyezését, voltaképpen az MSZP támogatásával, miután baloldali jelölt a második fordulóban nem indult.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az első forduló három kerületben a mandátum elnyerésével zárult, és mindhárom helyet az MSZP vitte el. A további hat versengő terepen az MSZP volt sikeresebb, 4:2 arányban, mindenütt növelve első fordulós szavazatainak számát. A Fidesz–KDNP két megszerzett körzetében hármas versengés alakult ki a második menetben, mivel az MDF-jelölt, illetőleg az MDF Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyéért elnevezésű civil szerveződés jelöltje nem lépett vissza; e visszalépések nem befolyásolták a korábbi sorrendet. Érdekességként kell említeni, hogy az egyik baloldali körzetben is hárman maradtak versenyben, miután a MIÉP–Jobbik jelöltje talpon maradt. A közel 2%-os szavazati tőke nem értékesült a folyamatban.

Tolna a jobboldal megyéje, legalábbis ezt sugallják a 2006-os eredmények. Az egyetlen első fordulós mandátumnyerését követően a Fidesz–KDNP jelöltek egy kivételével nyertek a többi körzetben, Szekszárdon, Pakson és Tamásiban; az utóbbi kettőben az MDF jelöltjei tovább versenyeztek. A harmadik helyen említhető támogatottsággal csak Dávid Ibolya rendelkezett (Tolna 5.), de az ő támogatóinak fele is elpárolgott az ismétlésben, vagy átállt az erősebb jobboldali jelölt mögé. Az MSZP Dombóváron volt sikeres, itt a mérsékelt MDF-esek a baloldali jelöltet támogatták az ismétléskor.

Ha Tolna a jobboldal megyéje, Vas még inkább az: az ötből három körzetben már az első körben elnyerték a mandátumot a Fidesz–KDNP-jelöltek. A maradék kettőben baloldali-liberális együttműködés keretében szerepeltek a kormánypárti jelöltek, az egyikben az SZDSZ–MSZP színeiben sikerrel (Vas 1. Szombathely, Hankó Faragó Miklós), a másikban az MSZP-SZDSZ közös jelölt a második helyre, a Fidesz mögé szorulva (Vas 2. Szombathely).

Veszprém megye az eddigi választásokon megosztott volt némi jobboldali túlsúllyal. 2006-ban ez a jelleg továbbra is érvényesült, amit a területi listás szavazatok is kifejeznek (53,9:46,03 arány a jobboldal javára). Ez az egyéni kerületi színtéren úgy jelent meg, hogy mindhárom első fordulós mandátumszerzés a Fidesz–KDNP oldalára került. A nyitottan maradt megmérettetéseken a négy kerületből háromban a baloldal nyert úgy, hogy Ajkán (Veszprém 1.) és Veszprémben (Veszprém 7.) az MDF nem lépett vissza, és ezzel akarva-akaratlanul az MSZP-t segítette. Igaz ugyanakkor az is, hogy a másik veszprémi körzetben szintén hármas versenyben dőlt el a mandátum sorsa, itt azonban a baloldali-liberális összefogás nem tudta megakadályozni az Antall-kormány első belügyminisztere, Horváth Balázs győzelmét.

Zala 5 körzetéből a Fidesz–KDNP kettőben már az első fordulóban elvitte a mandátumot. A többi három körzetben kettős felállás maradt, miután ezekben a körzetekben az MDF- és az SZDSZ-jelölt, valamint a független jelöltként induló Boros Imre kisgazda politikus visszalépett. E három második fordulós körzetekből kettőben a jobboldali jelölt győzött, a harmadikban viszont az egyetlen baloldali ebben a megyében. A megyei végeredmény – 4:1 –, jelentős konzervatív túlsúlyt mutat.

Az egyéni választókerületekben a két forduló összesített eredményei szerint az MSZP jelentős előnnyel került az élre, és ez az egyéni kerületek arányosságot torzító hatása következtében eldöntötte a mandátumelsőséget. Az egyéni kerületi versengés végeredményét mutatja be az *V.7. táblázat* a két forduló bontásában.

V.7. táblázat. Az egyéni kerületekben mandátumot szerzett jelöltek megoszlása jelölőszervezetek és területi egységek szerint a két fordulóban.

Főváros, megye	MSZP			Fidesz–KDNP			SZDSZ	Somogyért Szövetség	Összesen
	I.	II.	I.+ II.	I.	II.	I.+ II.	II.	II.	I.+ II.
Budapest	12	14	26		4	4	2		32
Baranya	3	3	6		1	1			7
Bács-Kiskun		1	1	3	6	9			10
Békés		5	5	1	1	2			7
Borsod-A.-Z.	8	2	10	2	1	3			13
Csongrád	4		4	1	1	2	1		7
Fejér	1	2	3	1	3	4			7
Győr-M.-S.		2	2	3	2	5			7
Hajdú-Bihar		3	3	4	2	6			9
Heves	2	4	6						6
Jász-N.-Sz.	2	5	7	1		1			8
Komárom-E.	2	3	5						5
Nógrád		2	2		2	2			4
Pest		8	8	1	6	7	1		16
Somogy	1	1	2	1	2	3		1	6
Szabolcs-Sz.-B.	3	4	7	1	2	3			10
Tolna		1	1	1	3	4			5
Vas				3	1	4	1		5
Veszprém		3	3	3	1	4			7
Zala		1	1	2	2	4			5
Összesen	38	64	102	28	40	68	5	1	176

Megjegyzés: Az MSZP-nél vettük számításba a mandátumot szerző az MSZP–SZDSZ közös jelölteket (Ujhelyi István Csongrád 1., Botka László Csongrád 2., Lamperth Mónika Somogy 1., Juhász Ferenc Szabolcs-Szatmár-Bereg 3.) Az SZDSZ-nél vettük számításba az SZDSZ–MSZP közös jelölteket: Sándor Klára Csongrád 2., Hankó Faragó Miklós Vas 1.)

A végső elszámolásban, a kétfordulós eredményeket országosan összesítve – a közös jelölteket a súlyponti, az első helyen szereplő, párthoz sorolva –, az egyéni választókerületekben a szocialisták 190 helyet szereztek, az SZDSZ 20-at, és ezáltal a kormánykoalíció 54,40%-os többséget szerzett a parlamentben. A Fidesz–KDNP ellenzéki koalíció 164 mandátumot kapott (42,48%), a Fórum kicsiny, de fontos ré-

szesedést szerzett 11 mandátumával (2,86%), elegendővel ahhoz, hogy parlamenti frakciót alakíthasson az új országgyűlésben. Egyetlen mandátumot (0,26%) szerzett egy nem parlamenti párt által támogatott jelölt, a Somogyért Egyesület mint civil szervezet támogatásával, elsősorban a kormányoldalt erősítve. A mandátumtípusok pártok szerinti megoszlását mutatja be az *V.8. táblázat.*

V.8. táblázat. Az egyéni választókerületi, a területi listás és az országos kompenzációs listás mandátumok megoszlása pártok/jelölőszervezetek szerint, valamint a listás szavazatok száma és aránya

Mandátumtípusok	MSZP	Fidesz–KDNP	SZDSZ	MDF	S. Sz.*	Összesen
Egyéni kerületi	102	68	5	0	1	176
Területi listás	71	69	4	2	0	146
Országos listás	17	27	11	9	0	64
Összes mandátum száma	190	164	20	11	1	386
Összes mandátum aránya	49,22	42,49	5,18	2,85	0,26	100,00
Listás szavazatok száma	2 336 705	2 272 979	351 612	272 831	0	5 234 127
Listás szavazatok aránya	44,64	43,43	6,72	5,21	0	100,00

* Somogyért Szövetség

Ezeket az eredményeket különböző technikai apparátusokkal, többféle nézőpontból is elemezhetjük. Magam úgy vélem, hogy a sok közül egy kérdés különösen hangsúlyos, nevezetesen a rendszer arányossága, amit a listás szavazatok és a végső parlamenti erőviszonyok közötti összefüggésen keresztül mérhetünk le. A magyar választási rendszert gyakran érik bírálatok a kirívó aránytalansági hajlama miatt. Ez az aránytalansági hajlam többek között két fő síkon vehető szemügyre: egyfelől az egyéni kerületi mandátumok aránytalan eloszlásán, másfelől az 5%-os rendszerküszöb kiszorító hatásán keresztül. A rendszer intézményesítését követően, 1990-ben az eredmények kirívóan aránytalannak bizonyultak. A pártrendszer fokozatos koncentrációja, a két nagyobb párt bipoláris szembenállásának rögzülése eredményeként megfigyelhető az aránytalanság tendenciaszerű mérséklődése. Ebbe a sorba illeszkedik a 2006. évi parlamenti választás is.

A PARLAMENTI VÁLASZTÁSI RENDSZER LEGFONTOSABB JELLEMZŐI, GYENGE PONTJAI, A BENNE REJLŐ TENDENCIÁK

A vegyes választási rendszer háromfajta politikai kötődést jelenít meg: a pártkötődés dominanciája mellett az egyéni választókerületi képviselők körzetük politikai érdekeit is megjelenítik, a területi listán bejutók nem vonatkoztathatnak el a delegáló régió sajátosságaitól, az országos listáról a parlamentbe kerülő honatyák

pedig az adott pártvezérkar belső politikai viszonyait reprezentálják elsősorban. A szociológiai kötődések természetesen metszik és átfedik egymást, de jelentőségük változó, időben és a politikai térben is. A politikai függőségi viszonyoknak egy strukturált, árnyalt rendszerével van dolgunk, ami intézményesül a pártok területi és döntéshozatali szerkezetében is. Ez a 2006-ra már másfél évtizedes politikailag szocializált szerkezet önmagában fontos stabilizáló erőként befolyásolta a pártok szerveződését is.

Az egyéni választókerületek a megyehatárokhoz igazodtak, a főváros esetében Budapest közigazgatási határához, itt azonban a kerülethatárok már nem meghatározók. A 176 egyéni képviselői kerület leginkább kistérségi/járási közigazgatási földrajzi egységekhez hasonló struktúrát modellezett, és az említett határhoz igazodási szabály miatt nagy eltéréseket takart.

A 2006. évi választás adatait alapul véve azt látjuk, hogy a kerületek közötti különbségek számottevőek voltak, ami a választójog egyenlősége elvének sérülését eredményezte. Hasonló kiinduló aránytalanságok fedezhetők fel a területi listás egységek népességszáma és mandátumszáma között. Az Alkotmánybíróság (AB) a 22/2005. (VI. 17.) AB határozatban az Alkotmány 71. § (1) bekezdésébe foglalt választójog alapelvéből kiindulva[7] azt a követelményt fogalmazta meg, hogy „az egyéni választókerületekben a választásra jogosultak száma a lehető legkisebb mértékben térjen el egymástól, továbbá az egyes területi választókerületenként megszerezhető országgyűlési képviselői mandátumok száma szorosan igazodjon a választásra jogosultak számához". E követelmény meghatározásával az AB kötelezte a jogalkotót a megfelelő alkotmányos keretek kialakítására.[8]

Az AB elvi éllel megfogalmazott döntése valóságos problémára vetett fényt, mégpedig mindkét vonalon, mind az egyéni választókerületek, mind pedig a területi egységekhez rendelt mandátumszámok tekintetében. A 176 egyéni választókerület közötti népességi különbségek jelentősek voltak.[9] Kettő egyéni választókerületben a választópolgárok száma nem érte el a 30 ezret, 11-ben viszont ez a szám 60 ezer fölötti volt.[10] A több mint kétszeres különbség nem legitimálható, és a választójog egyenlőségének elvébe ütközik.[11] Természetesen ez a követelmény csak a kiinduló feltételek tekintetében érvényesülhet, mivel a választási folyamatban a jog egyenlősége már paradigmajelleggel sérül.[12]

A területi listákkal egy-egy megyében és a fővárosban elnyerhető mandátumok száma szintén arányossági követelményeket hordoz, ami azt jelenti, hogy nem lehetnek jelentős eltérések a listás területi egységek között a kioszthatóra mandátumokra jutó választópolgárok száma szerint. Megállapítható, hogy a 2006-os választásokon a regisztrált átlagtól való eltérések a területi listás mandátumok és a választójogosultak száma közötti viszonyban – az egyéni kerületi eltérésekhez hasonlóan – markánsak.[13] Az átlagtól való eltérések pozitív és negatív irányban is jelentősek, a szélső értékek között 49%-os különbség mutatkozik, ám a korrekció igénye csak három megyében állapítható meg.[14] A halmozott aránytalanság azonban mindenképpen meghaladja a „good practice" kritériumot.[15] Mindazonáltal meg kell je-

gyezni, hogy a valóságban a ki nem osztható mandátumok intézménye lényegesen nagyobb aránytalanságokat eredményezhet. Azt is látnunk kell, hogy ezek száma tendenciaszerűen csökkent a rendszerváltás utáni választásokon.[16]

Az itt taglalt területi arányossági problémákon túl választási rendszerünket két lényeges ponton érték a leggyakrabban kritikák. Egyfelől a törvényben meghatározott mandátumok számát tartották egyes irányzatok soknak, másrészt gyakori – elsősorban elméleti elemzők részéről megfogalmazott – bírálatok fogalmazódtak meg a rendszer aránytalansági hajlama miatt. Az első felvetés a közvélemény előtt úgy jelent meg, hogy a parlament túlságosan nagy létszámú, nemzetközi összehasonlításban túlméretezettnek számít. Elsősorban liberális – az állam szerepét visszaszorítani törekvő – politikusok részéről merült fel az elvárás, hogy át kell térni egy lényegesen kisebb parlamenti modellre, amelyben a politikus képviselőket nagyobb, hatékonyabb szakértői apparátus segítheti, s ezáltal, ha a képviselet egészében nem is lesz olcsóbb, hatékonysága – a szakmaiság követelményének fokozottabb érvényesülésével párhuzamosan – növekedhetne. A magyar parlament kétségkívül a nagyobb létszámúak közé tartozott, összehasonlítva a szűkebb-tágabb környezettel. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy önmagában a létszám nem is legitimált, és nem is indokolt egy nagyléptékű reformot egy olyan alkotmányos jelentőségű területen, mint a parlamenti választási rendszer. A költségekre való hivatkozás – összevetve a kormányzati szervezet fenntartásával és kiadásaival – nem volt erős érv, inkább populisztikus hivatkozásnak tekintendő. A kisebb parlament kialakítása csak akkor értelmes kérdésfelvetés, ha összekapcsolódik más fajsúlyos érvekkel, politikai értékek érvényesülésének igényével. Ilyen kérdés, hogy az adott rendszer mennyire felel meg a politikai képviselet csorbítatlan biztosítása követelményének, érvényesül-e és milyen mértékben a szavazategyenlőség elve, a politikai pártok esélyegyenlősége biztosított-e, teljes mértékben kizárható-e a választási eredmények meg nem engedhető befolyásolása, a kampányfinanszírozás mennyire átlátható, megvalósul-e a különböző politikai irányzatok társadalmi támogatással arányos megjelenítése a választási folyamat elején, kivitelezése során és a végén, és a sort hosszan lehetne folytatni. Ezek közül a képviselet politikai funkciója szempontjából a legfontosabb dimenziókat tárgyaltuk, amelyek összesűríthetők egyetlen fogalomban, a választási rendszer arányosságának kérdéskörében. A nagyfokú aránytalansági hajlam a magyar választási rendszer legmarkánsabb jellemzőjének bizonyult, ami végigkísérte a parlamenti választások történetét.

JEGYZETEK

[1] Mivel a parlamenti mandátumok száma páros, a kormány és ellenzéke között szabályos patthelyzet is kialakulhat, úgy is, hogy a pártok között is teljes az egyensúly. Ilyenkor a listás szavazatok alapján dőlhet el a kormányalakítási megbízás, nem garantálható eredménnyel. A két oldal közötti legkisebb különbség két mandátum lehet, ez már elegendő a kormányzáshoz, de ebből könnyen

kialakulhat a kormányváltó helyzet. Ehhez legközelebb a 2002-ben kezdődő ciklus elején került a parlament. Ekkor a kormány 198 mandátuma állt szemben a 188 ellenzéki szavazattal.

[2] Annak ellenére így történt, hogy korábban is sokszor megfogalmazódott a választási rendszer reformjának igénye, sok elképzelés született a parlamenti bizottsági színtereken, a tudományos műhelyekben, de még a közjót szolgálni akaró egyéni próbálkozások szintjén is.

[3] Mindössze 2429 szavazaton múlt az MDF bekerülése a parlamentbe. Spekulatívnak tűnik, de valóságos az a vélekedés, hogy ha a kampány nem mozdul már-már betegesen emocionális irányba, a részvétel mérsékeltebb, és a kisebb pártok közül az MDF nem éri el a bejutási küszöböt. A Fidesz túlzott mobilizációja visszafelé sült el, egyfelől rongálta a legnagyobb ellenzéki párt győzelmi esélyeit, másrész a túlzott radikalizmus – a szinglihordák emlegetése és a nyers hatalmi törekvések kendőzetlen megfogalmazása – a mérsékeltebb jobboldali párt felé vitték a választók egy kisebb, de az MDF sorsa szempontjából döntő hányadát.

[4] A kompenzációs mandátumok nélkül az arány 162:154 a jobboldal javára. A 70 kompenzációs hely megoszlása 44:26 az MSZP–SZDSZ-koalíció javára. Ez az összefüggés magyarázza a kompenzáció semlegesítésére irányuló törekvéseket.

[5] Ide sorolom az EP-választásokon induló következő pártokat: Fidesz–MPSZ, MDF, Magyar Igazság és Élet Pártja és a Magyar Nemzeti Szövetség. A Munkáspárt és a Szociáldemokrata Párt besorolása nem könnyű, mivel baloldali pártok ugyan, de e pártok nem tekinthetők a kormánykoalíció támogatóinak.

[6] A választások végeredményét mutatja a következő táblázat:

A magyarországi EP-választások eredménye			
Év	2004		
A szavazásra jogosultak száma	8 043 763		
Leadott szavazatok száma	3 094 163		38,5%
Ebből érvénytelen	20 710		0,7%
A listát állító párt(ok) neve	Leadott szavazatok		Elnyert mandátumok száma
	száma	(százalék)	
Fidesz – Magyar Polgári Szövetség	1 457 750	47,40	12
Magyar Szocialista Párt	1 054 921	34,30	9
Szabad Demokraták Szövetsége	237 908	7,77	2
Magyar Demokrata Fórum	164 025	5,33	1
Magyar Igazság és Élet Pártja	72 203	2,35	–
Munkáspárt	56 221	1,83	–
Magyar Nemzeti Szövetség	20 226	0,66	–
Szociáldemokrata Párt	12 196	0,40	–
Összes érvényes szavazat	3 073 453	100	24

[7] E tekintetben az AB visszautalt egy korábbi határozatára. „A 6/1991. (II. 28.) AB határozatban a testület hangsúlyozta, hogy »a választópolgároknak az Alkotmány 71. §-ának (1) bekezdésében biztosított jogát kiemelkedően fontos politikai jognak tekinti«, mert »a választópolgárok kizárólag az aktív választójog négyévenkénti gyakorlása révén tudnak befolyást gyakorolni a legfelsőbb államhatalmi és népképviseleti szerv összetételére.« Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint »– éppen azért, mert különösen fontos állampolgári jogról van szó – akár az egyenlőség, akár az általánosság bármiféle korlátozása csak igen jelentős elvi indokból fogadható el és egyeztethető össze az Alkotmánnyal.« (ABH 1991, 19., 20.)" E mellett az AB-döntés „figyelembe vette az Európa Tanács Velencei Bizottságának 190/2002. számú véleményét, amelyben a Code of Good Practice in Electoral

Matters a közös európai választójogi örökség egyik meghatározó elemének minősíti a választójog egyenlőségét. A dokumentum szerint az egyenlőség magában foglalja a mandátumok választókerületek közötti egyenletes elosztásának követelményét". Ez – többek között – tartalmazza azt a követelményt, hogy

- az egy képviselői helyre jutó választópolgárok száma tekintetében a választókerületenkénti eltérés nem haladhatja meg a 10%-ot, és semmiképpen sem lépheti túl a 15%-ot. E szabályoktól csak kivételes körülmények esetén engedhető meg az eltérés (adott területen élő kisebbségek érdekeinek védelme, szórványosan lakott terület egységének védelme érdekében);
- a képviselői helyek elosztásának rendszerét legkevesebb tízévenként újra kell vizsgálni, lehetőleg választásokon kívüli időszakokban".

[8] „Az Alkotmánybíróság – hivatalból eljárva – megállapítja: az Országgyűlés jogalkotói feladatának elmulasztásával alkotmányellenes helyzetet idézett elő azáltal, hogy nem teremtette meg maradéktalanul az Alkotmány 71. § (1) bekezdésébe foglalt egyenlő választójog alapelvéből következő követelmények érvényesülését biztosító jogszabályi feltételeket. Az Alkotmánybíróság felhívja az Országgyűlést, hogy jogalkotói feladatának – az országgyűlési képviselők Alkotmány 20. § (1) bekezdése alapján megtartandó választását követően – 2007. június 30-ig tegyen eleget."

Ez az AB rendelkezés abból a szempontból vitatható, hogy a parlament az egyéni kerületi határok megállapítását a választójogi törvényben a kormány hatáskörébe utalta. Ilyenformán a követelménynek megfelelő kiigazítás – ha ez technikailag lehetséges – a kormány feladata. Az országgyűlésnek akkor kell rendelkeznie, ha a választókerületi átrendezés kihat az egyéni választókerületek számára, akár pozitív, akár negatív irányban. Ez nyilvánvalóan csak konszenzusos úton képzelhető el, az ellenzéki pártok aktív közreműködésével. Jóslásokba nem szívesen bocsátkozom, ám a választókerületi átrendezés túlmutat a puszta arányossági követelményen, és mint ilyen, már politikai érdekeket közelebbről érint.

[9] A legkisebb egység választópolgárainak száma a 2006. évi választás első fordulójában 27 073 volt [a Veszprém megyei 6. választókerület (vk.) Veszprém központtal], ezt nem sokkal követte a 27 768 választópolgárt megjelenítő körzet (a Tolna megyei 4. vk. Dombóvár központtal). A másik póluson a két legnagyobb körzet 67 092 és 67 026 választót számlál (a Pest megyei 4. vk. Gödöllő központtal és a szintén Pest megyei 8. vk. Érd központtal). A túlreprezentált körzetek főként Pest megyében találhatók (az említetteken kívül a monori, a pilisvörösvári, a szigetszentmiklósi, a ráckevei), valamint a régióközpontokban, Budapesten, Debrecenben, Győrött és Szegeden.

[10] A választókerületek itt taglalt különbségeit érzékelteti az alábbi táblázat.

A választókerületek száma a választópolgárok számának sávok szerinti besorolása alapján

	A választópolgárok száma egyéni választókerületenként				
	30 ezer alatt	30–40 ezer	40–50 ezer	50–60 ezer	60 ezer fölött
Választókerületek száma	2	35	98	30	11

[11] Nincs itt hely a megoldási lehetőségek taglalására. Mód van arra, hogy a megyehatárok mozgatása nélkül a települések kerületek közötti áthelyezésével kedvezőbb arányok alakuljanak ki. Az optimális rendezés azonban feltételezi az egyéni körzetek számának csökkentését. Így például a két Veszprém központú körzetet akadály nélkül össze lehetne vonni, és a kiigazítás hasonlóképpen oldható meg Tolna megyében. A racionálisnak tűnő megoldások azonban a politikai folyamatban érdekekkel telítődnek, és ez a vetület az átalakítást könnyen zátonyra futtathatja.

[12] Így az AB a hivatkozott határozatban leszögezte: „Az Alkotmánybíróság a szavazatok súlyával összefüggésben megállapította: A választójog egyenlősége nem jelenti és nem is jelentheti a választáskor kifejezett politikai akarat csorbítatlanul egyenlő érvényesülését. Bár az Alkotmány ki-

nyilvánítja a választójog egyenlőségét, az állampolgári politikai akarat képviselők útján való, azaz közvetett érvényesülése természetszerűleg aránytalanságot eredményez." [3/1991. (II. 7.) AB határozat, ABH 1991, 15., 17–18.]

[13] Országos átlagban, a kioszthatő 152 területi listás mandátum alapján egy mandátumra 52 880 választópolgár jut. A választópolgárok száma és a területi listán kioszthatő mandátumok száma közötti aránytalanságokat mutatja be a következő táblázat.

A területi listás egységek választópolgárainak száma, az egyes egységekben kioszthatő mandátumok száma, az egy mandátumra jutó választópolgárok száma és az átlagtól való eltérések.

Főváros, megye	Választópolgárok száma (ezer fő)	Mandátumok száma	Választópolgár-mandátum arány (ezer fő)	Átlagtól való eltérés (%)
Budapest	1375,4	28	49,12	– 7,65
Baranya	322,2	6	53,70	+ 1,55
Bács-Kiskun	432,1	8	54,01	+ 2,14
Békés	311,5	6	51,91	– 1,83
Borsod	570,9	11	51,90	– 1,85
Csongrád	337,6	6	56,27	+ 6,41
Fejér	342,5	6	57,08	+ 7,94
Győr-Moson-Sopron	353,3	6	58,88	+ 11,35
Hajdú-Bihar	430,6	8	53,82	+ 1,78
Heves	258,6	5	51,72	– 2,19
Jász-Nagykun-Szolnok	326,5	6	54,42	+ 2,91
Komárom-Esztergom	251,3	5	50,26	– 4,95
Nógrád	172,4	4	43,10	– 18,49
Pest	899,6	14	64,26	+ 21,52
Somogy	265,2	5	53,04	+ 0,30
Szabolcs-Szatmár-Bereg	443,7	9	49,30	– 6,77
Tolna	196,8	4	49,20	– 6,96
Vas	213,6	4	53,40	+ 0,98
Veszprém	295,4	6	49,23	– 6,90
Zala	238,9	5	47,78	– 9,64
Összesen/átlag	8038,0	152	52,88	6,21

[14] Nógrád megyében 43 100, Pest megyében pedig 64 260 választópolgár jut egy kioszthatő területi listás mandátumra; ezek a szélső értékek. A kerületek felében pozitív, a másik felében negatív eltérés mutatkozik, de az eltérés 9 egységben 3% alatti, tehát nem számottevő. A hivatkozott konvenció a 10% fölötti eltérést tekinti korrigálandónak, ebbe a körbe a két említett megyén kívül csak Győr-Moson-Sopron megye tartozott. Az eltérések átlaga abszolút számban (eltekintve az előjelektől) 6,21%.

[15] Kézenfekvő megoldás ebben az esetben sem kínálkozott. Mindenesetre a kioszthatő mandátumok számának átrendezésével a kirívó eltéréseket ki lehetett volna iktatni. Így például Pest megyében 14 helyett 17 képviselői hely helyrebillentette volna az egyensúlyt. A másik irányban lehetett volna korrigálni a Nógrád megyei eltérést: itt a meglevő négy kioszthatő mandátumból egyet kellett volna elvenni, hogy a mutató jelentősen javuljon. Az adott struktúrán belüli átalakítás azonban a területi egységek nagy száma és a népesség aránytalan eloszlása miatt akadályokba ütközött. A megyehatárok módosítása csak elvi lehetőség volt, a tényleges megoldást a regionális beosztás

alapulvételére való áttérés jelentette volna. Ez azonban megint csak a választási rendszer gyökeres átalakítását feltételezte.

[16] Ez a jelenség a pártrendszer koncentrálódására, illetőleg erősödő bipolaritására vezethető vissza a kiszorítási effektus mérséklődéséhez hasonlóan. A területi szinten ki nem osztott mandátumok száma az induláskor, 1990-ben még 32 volt, majd fokozatosan csökkent: 1994-ben 27-re, 1998-ban 24-re, 2002-ben 12-re, 2006-ban pedig 4-re. Ez a változás markánsan jelzi a rendszerben működő belső törvényszerűségeket.

6. A 2010. évi országgyűlési választások egyedisége és általánossága

KORSZAKVÁLTÁS

A 2010. évi parlamenti választásokkal egy egész korszak lezárult, előre látható volt, hogy az 1989 őszén megalkotott választási törvény alapján feltehetően utoljára kerül sor általános választásokra. A Fidesz a választási kampányban meghirdette a kisebb létszámú parlamentet, ez pedig okszerűen magában foglalja, hogy valamilyen formában át kell alakítani a választási szisztémát is. A kampányban nemcsak a Fidesz oldalán szerepelt hangsúlyosan a parlamenti képviselők számának radikális csökkentése, ehhez a meglehetően demagóg, szakmailag mindenképpen megkérdőjelezhető populista programhoz más erők – többek között a szocialisták is – csatlakoztak. Örökzöld téma volt egyébként is a választási rendszer reformja, nem alap nélkül, a létszám-takarékosság ennek egyik elhanyagolható, ám a közvéleményt hatékonyan manipuláló eleme.

Ez a rendszerváltás utáni korszakot, egy emberöltőnyi időszakot lezáró választás sok tekintetben rendhagyó volt, nagyban eltért a korábban megszokottaktól. Az egyik legfontosabb tényezője, hogy biztosra lehetett venni a kormányváltást. Kis túlzással állítható, hogy a szocialista-szabaddemokrata koalíció a kormányfő Balatonőszödön a frakciója előtt elmondott beszédével megrendítette az MSZP és a kormány pozícióját. A társadalom a kilátásba helyezett megszorító reformok árnyékában fogékony volt a Fidesz által hazugnak, csalónak beállított kormány megbélyegzésére, az ellenzék pedig az öszödi beszéd valóságos üzenetének kiforgatásával szította a tüzet. 2006 nyarától permanens kampányba kezdett, és igyekezett a politikai hatalmat minél előbb megragadni. Az előrehozott választásokat még az utcai lázadások szításával, az alkotmányosságon kívüli eszközökkel sem sikerült elérnie, a kormány pedig képtelen volt a gazdasági helyzet árnyékában a viszonyokat konszolidálni. Amikor a kormány fiskális megszorításokat (vizitdíj, kórházi napidíj, tandíj) vezetett be az egészségügyben és az oktatásban, az ellenzék hét kérdésben népszavazást kezdeményezett, és az Alkotmánybíróság, ez alkalommal átpolitizálódva, ennek nem állta útját. A népszavazás az ellenzék megerősödését hozta,

a lakosság a legkisebb közvetlen tehervállalást is elutasította, nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány úgynevezett reformpolitikája a középosztályok teljes elutasításával találkozik. Amikor a népszavazási kudarc nyomán az MSZP visszalépett az egészségbiztosítás többpénztáras reformjától, az SZDSZ 2008. április 30-ával kilépett a koalícióból, és úgy határozott, hogy csak kívülről támogatja a kormányt. A liberális párt az előrehozott választásokban nem volt érdekelt, ezért kényszerült erre a kettős szerepre. A 2008 őszén kirobbant bank-pénzügyi világválság az eladósodott országokat, így Magyarországot is, fokozottabban sújtotta, a kormányfő hiába próbálkozott egy átfogó konszenzus megteremtésével, az ellenzék korlátlan hatalmi ambíciói ezt csírájában megakadályozták. A Fidesz–KDNP permanensen követelte az előrehozott választások megtartását, amit az SZDSZ ellenzett ugyan, de Gyurcsány az SZDSZ számára is tehertétellé vált. 2009 márciusában a kormányfő bejelentette, hogy konstruktív bizalmatlansági indítvány útján átadja a helyét egy szakértői kormánynak, miután világossá vált, hogy a megszorító reformokhoz nem tud támogatást szerezni, mérsékelt reformcsomagját pedig a radikális neoliberális SZDSZ-es politikusok – akár pártjuk megsemmisülése árán – nem támogatják. Az előrehozott választásokat a szakértői Bajnai-kabinet megalakítása akadályozta meg. A Bajnai kabinet megalakításával azonban a politikai helyzet gyökeresen megváltozott. A Fidesz ugyanis ezt követően már nem törekedett a választások kikényszerítésére, éppen ellenkezőleg, abban vált érdekeltté, hogy Bajnai Gordon kormánya a népszerűtlen konszolidációs lépések felvállalásával minél több megszorító intézkedést foganatosítson, tehermentesítve a választások utáni új kormányt.

A választást megelőző évben, a permanens pénzügyi válság, az elszegényedés, munkanélküliség, a társadalmi dezintegráció árnyékában 2009. június 7-én megtartott európai parlamenti választások a pártszerkezetben végbement radikális változásokról tanúskodtak, a Fidesz–KDNP egyedüli jobbközép erővé vált, az önállóságát megőrizni kívánó MDF eljelentéktelenedett, a szélsőjobb pólus megerősödött, összességében a jobboldal a pártrendszerben egyeduralkodóvá vált közel 80%-os támogatottsággal *(VI.1. táblázat).*

VI.1. táblázat. Választási eredmények

Párt	Szavazat	Szavazatarány (%)	Mandátum
Fidesz–KDNP	1 632 309	56,36	14
MSZP	503 140	17,37	4
Jobbik	427 773	14,77	3
MDF	153 660	5.31	1
LMP–HP	75 522	2,61	0
SZDSZ	62 527	2,16	0
Munkáspárt	27 817	0,96	0
MCF Roma Összefogás	13 431	0,46	0
Összes érvényes szavazat	2896179	100,00	22

Az európai parlamenti választás eredményei egyértelműen jelezték, hogy az 1989–1990-ben létrejött pártstruktúra gyökeresen megváltozott. A Fidesz–KDNP-szövetség fölényes győzelme egy olyan hegemón szerkezet kialakulását mutatta, mely a hazai politikai spektrumot mind a dualizmus, mind a két világháború közötti időszak nagy részében jellemezte. Tovább növelte a hasonlóságot az a tény, hogy meghatározó erővé egy olyan jobbközép párt vált, mely a keresztény-konzervatív és a nemzeti liberális szavazótábort egyaránt átfogja. E nagy horderejű változást közvetlenül az idézte elő, hogy az MSZP bázisa 2009 tavaszán az előző év decemberéhez képest csaknem felére csökkent; e rövid időszak alatt a szocialisták az új évezredben megnyert támogatóik után részben azok bizalmát is elvesztették, akik 1994 óta a párt törzsszavazói közé tartoztak.

Az átalakulás másik jelentős elemét a Jobbik megerősödése képezte. E párt néhány hónap alatt hétszeresére növelte híveinek arányát, s az európai parlamenti választáson megközelítette az MSZP támogatottságát. Emellett fontos mozzanata volt e voksolásnak a kormányból 2008. május 1-jén távozott SZDSZ szavazótáborának szétesése is, melyet a pártok rangsorában a 2009 februárjában megalakult LMP is megelőzött.

A választási eredmények – az MDF mandátumszerzése ellenére – összességükben a „felelős pártok" kudarcát jelentették, azokét a politikai szervezetekét, melyek felsorakoztak a kilenc munkáltatói érdekképviselet által létrehozott Reformszövetség radikális gazdaságpolitikai koncepciója mögött. A társadalom meghatározó többsége ily módon is érzékeltette, hogy elutasítja a fiskális szigort és a jóléti rendszereket megbontó strukturális reformokat, amelyeket nemcsak a hazai nagytőkések és a mértékadónak tartott közgazdászok, hanem az Európai Unió, a nemzetközi pénzügyi szervezetek és a külföldi befektetők is követeltek. A szavazótáborok átrendeződése egyben azt is jelezte, hogy a közvélemény elsődlegesen a kormány gazdaságpolitikáját, s nem a világméretű recessziót tette felelőssé a kialakult helyzetért.

A választások előtt néhány hónappal a közvélemény-kutatások a Fidesz–KDNP választási szövetségnél 60–70% közötti támogatottságot mutattak. Nem volt kétséges, hogy kormányváltásra kerül sor, csak az volt a kérdés, hogy a Fidesz megszerzi-e az alkotmányozáshoz szükséges kétharmados többséget vagy sem. 2010. április 25-én eldőlt, hogy megszerezte. Lássuk, hogy a választási rendszerben milyen út vezet ide.

A VÁLASZTÁS ELSŐ FORDULÓJA

Az első fordulóban eldőlt a kormányzás kérdése, miután az egyéni kerületek többségében a Fidesz–KDNP-jelöltek közül 119-en abszolút többséget elérvén, mandátumot szereztek *(VI.2. táblázat)*.

VI.2. táblázat. Az első fordulós egyéni kerületi helyezések

Helyezés egyéni körzetben	Fidesz	Jobbik	MSZP	LMP	Független
Első fordulóban mandátumot nyert	119	0	0	0	0
Első forduló után 2. helyen állt	56	0	1	0	0
Első forduló után 3. helyen állt	1	16	39	0	1
Első forduló után 4. helyen állt	0	26	17	13	1

Ehhez hozzáadva a Fidesz–KDNP területi listás eredményeit, a kormányváltó erő az első fordulóban, április 11-én 119 plusz 87, összesen 206 képviselői helyet szerzett meg az egyszerű többséget biztosító 194 mandátum helyett. A listás szavazatok alapján az 5%-os küszöb kizáró hatásának következményeként a területi listát állító tíz közül csak négy jelölőszervezet – összesen öt párt – jutott be a parlamentbe *(VI.3. táblázat).*

VI.3. táblázat. A területi és országos listás eredmények megoszlása

Párt	Területi listák száma	Területi listás szavazatok		Területi listás mandátumok		Országos listás mandátumok		Listás mandátum összesen	
		száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
Fidesz-KDNP	20	2 706 292	52,73	87	59,59	3	4,69	90	42,86
MSZP	20	990 428	19,30	28	19,18	29	45,31	57	27,14
Jobbik	20	855 436	16,67	26	17,81	21	32,81	47	22,38
LMP	20	383 876	7,48	5	3,42	11	17,19	16	7,62
MDF	17	136 895	2,67	–	–	–	–	–	–
Civil Mozgalom	9	45 863	0,89	–	–	–	–	–	–
Munkáspárt	4	5 606	0,11	–	–	–	–	–	–
MSZDP	4	4 117	0,08	–	–	–	–	–	–
Összefogás Párt	1	2 732	0,05	–	–	–	–	–	–
MIÉP	2	1 286	0,03	–	–	–	–	–	–
Összesen	117	5 132 531	100	146	100	64	100	210	100

Látható, hogy az 5%-os küszöb átlépésének határfeltétele az, hogy az adott jelölőszervezet mind a 20 területi listás egységben állítson listát, aminek viszont az a feltétele, hogy az adott egység egyéni választókerületeinek egynegyedében, de legalább két egyéni körzetben állítson egyéni képviselőjelöltet. A rendszer szelektivitásának alapja tehát a megfelelő egyéni képviselőjelölt kiválasztása, aki vagy a mögötte álló politikai közösség/párt, vagy egyéni kvalitásai/ismertsége alapján képes viszonylag rövid idő alatt 750 ajánlószelvényt megszerezni a választópolgároktól. A politikai pártok beágyazottságát, elfogadottságát, népszerűségét – ezeket az elemeket különböző időkben eltérő mértékben – jelzi az, hogy milyen erőfeszítést igényel az adott helyi szervezettől, támogatói közösségtől a támogató aláírások

megszerzése. Ne felejtsük el, hogy a jelölés a választási eljárás nyilvános szakasza, amelyben a polgár nyíltan, azonosítható személyi adataival vállalja politikai szimpátiáját, és ezzel ki nem számítható kockázatot is vállal olyan politikai rendszerben, amelyben a polgárokról listákat készíthetnek és a listák alapján a polgárt előnyök érhetik vagy hátrányok sújthatják.[1] A győzelem várományosát vagy a feljövő csillagzatúakat az emberek könnyű szívvel vagy a következményektől tartva kényszeredetten támogatják, míg az újonnan szerveződők vagy a lejtmenetre kerültek szinte „vért izzadva" küszködnek – olykor sikertelenül – az indulási támogatás megszerzéséért. Az ajánlási szakaszban dőlt el a versengés a rövid múltra visszatekintő LMP és a belső válsággal sújtott MDF maradék erői (kiegészülve az SZDSZ leszakadó szárnyával) között. Miután az MDF erősen vitatható bírósági eljárások következményeként – a Fidesz kitartó támadásai és ellehetetlenítő technikái közepette – három megyében – Vas, Nógrád és Somogy – nem tudott területi listát állítani, eleve esélytelenül indult a küszöb átlépésére.

Mivel a későbbi eredmények már a jelölési szakaszban is előre kalkulálhatók, a jelölési fázis különös figyelmet érdemel. Már a jelölés lezárultával világossá vált, hogy a Jobbik komoly parlamenti erővé válik, egyike volt annak a három jelölőszervezetnek a Fidesz–KDNP és az MSZP mellett, amelynek mind a 176 egyéni körzetben volt jelöltje. Az LMP 92, az MDF pedig 89 egyéni körzetben indult, az összes többi párt együtt állított 89 jelöltet.[2] A jelölési eljárás a választás legkényesebb, manipulatív szakasza, a választási visszaélések sűrítménye. Nem véletlen, hogy a nagyobb pártok „túlgyűjtésbe" kezdenek, céljuk az, hogy a választók felé demonstrálják erejüket, előzetes támogatottságukat. Szabályos versengést figyelhettünk meg a választások előtti hetekben: melyik párt, mikor, milyen számú ajánlószelvényt tudott összegyűjteni. A Jobbik sikerpropagandájának része volt, hogy rövid idő alatt az összes egyéni kerületben jelöltet állított, és az sem véletlen, hogy a Fidesz kétmillió ajánlószelvény megszerzésének szándékát jelentette be, miközben a biztonsági tartalékokkal együtt is bőségesen elegendő 200 ezer szelvény begyűjtése, illetőleg leadása. Mivel nagy a tét, a minden választónak járó ajánlási szelvény materiális értékkel is bír, a választási csalások jelentős hányada, az ajánlócédulák adása-vétele helyenként szervezett formákat is öltött.

A 2010. április 11-én lebonyolított első fordulóban a nyilvánvaló Fidesz-győzelem ellenére a vártnál jóval többen járultak az urnákhoz. A politológusok és a közvélemény-kutató cégek 60% körüli előrejelzésével ellentétben a jogosultak 64,38%-a adta le szavazatát, jelezve, hogy a verseny nélkülinek tűnő kampány érzékelhetően növelte a részvételi hajlandóságot. Mindazonáltal a megjelentek aránya, az 1998. évi voksolást leszámítva, alacsonyabb volt, mint az 1989–1990-es rendszerváltás utáni bármely választáson. Ez elsősorban a korábbi baloldali szavazók viszonylag jelentős hányadának kiábrándultságát, passzivitását mutatta, hiszen az MSZP azon a három voksoláson győzött, melyeken a részvétel megközelítette, illetőleg valamelyest túllépte a 70%-ot. Ugyanakkor a vártnál magasabb megjelenési arányhoz feltehetően hozzájárult az a tény, hogy a Jobbik az átlagosnál nagyobb bizalmat élvezett az első

választók, illetőleg a korábbi politikai „névtelenek", az urnáktól mindeddig távol maradók körében.

A részvétel térbeli megoszlása az előző voksolásokhoz képest jóval egyenletesebbé vált; a legmagasabb és a legalacsonyabb megjelenési arány közötti különbség a területi választókerületek szintjén csupán 9,19 százalékpont volt. Az aktivitási erősorrend élén ismét Budapest állt, ahol a jogosultak 69,77%-a kereste fel a szavazóhelyiségeket, s meghaladta az országos átlagot a részvétel Győr-Moson-Sopron, Pest és Vas megyében is. A politikai érdeklődés szintje tehát megint a középső régióban és a nyugati határszélen bizonyult a legmagasabbnak, ám ezekben a területi egységekben is elmaradt a 2002. és a 2006. évi megjelenési aránytól. A rangsor végén viszont jelentős változás történt; legkevesebben Baranya megyében vettek részt a voksoláson, ahol korábban mindig az átlagosnál többen járultak az urnákhoz, s érzékelhetően romlott a két másik dél-dunántúli területi választókerület, Somogy és Tolna megye helyezése is. Borsod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok megyét viszont változatlanul az alacsony aktivitás jellemezte, miközben a keleti határszél területi körzetei, pozíciójukat választásról választásra javítva, a középmezőnybe kerültek.

Az alacsonyabb részvételi hajlandóság természetesen az egyéni választókerületek szintjén is érvényesült. Míg 2006-ban a megjelenési arány öt körzetben meghaladta a 80, további 50-ben pedig a 70%-ot, 2010-ben az aktivitás szintje csupán 10 fővárosi és négy Pest megyei választási egységben lépte túl ez utóbbi határt. Ugyanakkor, akárcsak 2006-ban, most is a budapesti 2. számú körzetben keresték fel relatíve legtöbben, s az ózdi választókerületben legkevesebben a szavazóhelyiségeket.[3]

A várakozásoknak megfelelően a területi listás választás a Fidesz–KDNP-szövetség elsöprő győzelmével végződött. A koalíció a szavazatok 52,73%-át nyerte el, s így az 1989–1990-es rendszerváltás utáni választások történetében első alkalommal fordult elő, hogy egy politikai erő a voksolók abszolút többségétől kapott bizalmat. E teljesítménnyel a területi listákon kiosztott 146 mandátum közül 87-et szerzett meg, s mind a 20 választókerületben fölényesen az élen végzett. Mindazonáltal eredménye, akárcsak a 2009. június 7-i európai parlamenti választáson, most is jóval elmaradt a közvélemény-kutatók által mért támogatottságtól. Mint erre korábban már utaltunk, a március 27. és április 2. között lebonyolított Szonda Ipsos-felvétel szerint a Fidesz a pártot választó biztos szavazók 62%-ának bizalmát élvezte, s a cég választásnapi előrejelzése is 57%-os szavazati részesedéssel számolt. A Századvég, a Medián és a Nézőpont Intézet április 11-i prognózisa is meghaladta a Fidesz–KDNP-pártszövetség tényleges eredményét, melyet legjobban a Forsense közelített meg.[4]

Az elsöprő győzelem a szavazótábor mérsékelt bővülésével járt együtt; a Fidesz–KDNP-szövetség listán a négy évvel korábbihoz képest 19,07%-kal, 2706292-re növelte híveinek számát. Nem változott jelentős mértékben a bázis földrajzi elhelyezkedése sem. A választási koalíció továbbra is Vas, Bács-Kiskun és Győr-Moson-Sopron megyében szerepelt legsikeresebben, s leggyengébb ered-

ményét Budapesten, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyében érte el, ahol támogatottságának mértéke csak kevéssel lépte túl a 45%-ot. Megszűnt viszont a rangsor élén a nyugati határszél egyértelmű túlsúlya, amit az idézett elő, hogy 2006-hoz képest a jobbközép szövetség Somogy és Tolna megyében az átlagosnál nagyobb mértékben szélesítette bázisát. 2010-re egyébként a Fidesz alapvetően a nyugati országrészen került túlsúlyos pozícióba; támogatottsági erősorrendjében az első 10 hely közül nyolcat a dunántúli megyék foglaltak el, nem függetlenül attól, hogy a Jobbik – mint ezt részletesebben is kifejtjük – elsősorban Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön vált meghatározó jelentőségű politikai erővé.

A második helyen az MSZP végzett, a voksok 19,30%-ával, ám csupán 2,63 százalékponttal előzte meg a jobbszél pártját. A szocialisták 2006-hoz képest híveik 57,61%-át elvesztették, s ezzel végérvényesen megszűnt az előző választásokra jellemző kvázi-kétpártrendszer. E nagy horderejű változás, mint erre korábban már utaltunk, az újabb rendszerváltás egyik alapvető mozzanatát képezte, kedvező feltételeket teremtve a centrális politikai erőtér megszilárdulásához.

Viszonylag gyenge teljesítményével az MSZP mindössze 28 területi listás mandátumot nyert el, melyek egynegyede a fővárosból származott. A támogatottsági sorrendben ugyanis, 25,54%-os szocialista szavazati részesedéssel, Budapest került az első helyre, melyet a rangsorban néhány hagyományos vidéki baloldali terep, Komárom, Baranya, Heves, Nógrád és az e körbe nemrég bejutott Csongrád megye követett. Borsod-Abaúj-Zemplén, illetőleg Jász-Nagykun-Szolnok megye viszont a nyolcadik, illetőleg a 12. helyre esett vissza, mutatva a bázis földrajzi megoszlásának bizonyos fokú módosulását. Leggyengébben az MSZP Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun és Hajdú-Bihar megyében szerepelt, vagyis az Alföldön, s különösen a keleti országrészben sokkal több támogatót vesztett, mint a nyugati határszélen, ahol tradicionálisan viszonylag szűk bázissal rendelkezett. A térbeli különbségek egyben azt is kifejezték, hogy a párt szavazótáborában, akárcsak 1990-ben és bizonyos fokig 1998-ban, a magasabb státuszú csoportok felülreprezentáltakká váltak, jelezve, hogy a sorozatos megszorító csomagok és a kampányban menetrendszerűen előkerülő korrupciós ügyek elsősorban azokat távolították el a szocialistáktól, akik korábban a szociális ígéretek és egy igazságosabb társadalom vágya miatt voksoltak a baloldalra.

A harmadik helyezett Jobbik a szavazatok 16,67%-át nyerte el, s így abszolút számban az európai parlamenti választáshoz képest megkétszerezte bázisát. A jobbszél pártja 855 436 választójogosult bizalmát élvezte, ami arra utal, hogy e politikai erő a hazai közélet tartós szereplőjévé válik, cáfolva azokat a vélekedéseket, amelyek 2009. június 7-i eredményét egyszeri fejleményként értékelték. Ezt az is valószínűsíti, hogy a 26 területi listás mandátumot szerző politikai erő kilenc megyében megelőzte a szocialistákat, s vidéken a második legnagyobb párttá vált.

A nemzeti radikális formáció Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élvezte a legerősebb támogatást, vagyis jórészt azokban a területi egységekben, amelyek hagyományosan a

baloldal legjelentősebb terepei közé tartoztak. Emellett a Jobbik országos átlagánál szélesebb bázissal rendelkezett Nógrád, Békés, Hajdú-Bihar és Zala megyében is, ahol szintén megelőzte a szocialistákat. Mindezen adatok azt mutatják, hogy 2009. június 7-éhez hasonlóan a jobbszél Észak-Magyarországon és a keleti határszélen, az ország elmaradottabb térségeiben támaszkodhatott igazán jelentős bázisra, miközben a Dunántúl túlnyomó részén s különösen Budapesten kevésbé bizonyult népszerűnek.[5] Bázisa tehát, miként ezt az európai parlamenti választás eredményei is igazolták, jelentősen különbözött a MIÉP-étől, mely éppen a fővárosban és Pest megyében kapta a legtöbb szavazatot.

Az április 11-i első forduló legnagyobb meglepetését az LMP okozta, mely 7,48%-os támogatottságával a negyedik helyet szerezte meg, s öt területi listás mandátumot nyert el. Az ökopárt főként a liberális beállítottságú választók bizalmát élvezte; az egykori szabaddemokrata szavazók túlnyomó többsége e politikai erő mögött sorakozott fel. Ez mindenekelőtt az LMP kimagasló fővárosi eredményéből derült ki; Budapesten a hazai zöldek a voksok 12,76%-ával a harmadik helyen végeztek, megelőzve a Jobbikot, melynek teljesítménye épphogy meghaladta a 10%-ot. Jól szerepelt az ökopárt Baranya, Pest és Csongrád megyében is, míg más területi választókerületekben országos átlagánál gyengébb eredményt ért el. Híveinek aránya a keleti határszél három megyéjében és Borsod-Abaúj-Zemplénben, az ország elmaradottabb térségeiben volt a legalacsonyabb, igazolva azt a közkeletű politikai szociológiai állítást, amely szerint a posztmateriális értékek csupán a gazdasági fejlettség magasabb szintjén rendelkezhetnek jelentősebb vonzerővel.[6]

A szocialistáknál is súlyosabb vereséget szenvedett az MDF, mely a voksok 2,67%-ával a jogi küszöb alatt maradt, s így partnerével, az SZDSZ-szel együtt kiesett a parlamentből. Távozásukat az újabb rendszerváltás egyik meghatározó jelentőségű szimbolikus elemeként értékelhetjük, hiszen 1990-ben, az első többpárti választáson e két politikai erő küzdött a kormányzati hatalom megszerzéséért. 2010-ben viszont szövetségkötésük sem tette lehetővé, hogy bekerüljenek az új törvényhozásba; a liberális választók ugyanis, mint erre már előbb utaltunk, az LMP felé fordultak, amihez véleményvezéreik állásfoglalása is nagymértékben hozzájárult. 2009. június 7-ével ellentétben tehát a konzervatív liberalizmus vereséget szenvedett a szociálliberális felfogással szemben, ami egyben azt is jelentette, hogy a nyugat-európai országokban újabban túlsúlyba került irányzat, legalábbis átmenetileg, kiszorult a politikai közélet fő áramlatai közül. A sikert most Bokros Lajos személye sem tudta biztosítani; az egykori pénzügyminiszter imázsa nyilvánvalóan elkopott az MDF és az SZDSZ belső harcai, illetőleg a viszonylag sikertelen cédulagyűjtés közepette, s emellett a gazdasági visszaesés időszakában radikális reformprogramja is vesztett vonzerejéből.

Az MDF–SZDSZ-szövetség is Budapesten érte el legjobb eredményét, ahol a szavazók 4,70%-ának bizalmát élvezte. Ily módon a fővárosban a különféle liberális irányzatok és a zöldek együttesen a választók 17,46%-ának támogatásával rendelkeztek, ami az ország központja és a vidék politikai tagoltságának gyökeresen eltérő

képét mutatja. Emellett a Bokros Lajos programjával kampányoló együttműködés az átlagosnál szélesebb bázisra támaszkodhatott a Dunántúl néhány területi választókerületében és Pest megyében is, Észak-Magyarországon és az Alföldön viszont egyértelmű elutasításban részesült. Leggyengébb teljesítményét Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében nyújtotta, ahol még a Civil Mozgalom is megelőzte.

A Seres Mária által vezetett szerveződés, mely csupán kilenc területi választókerületben tudott listát állítani, a voksok 0,89%-át kapta meg. Ennél is gyengébb eredményt értek el azok a pártok, amelyek nem feleltek meg az országos listaállítás kritériumainak. A már korábban szétesett Magyar Kommunista Munkáspárt és az újjászervezésével hiába próbálkozó Magyarországi Szociáldemokrata Párt négy területi választókerületben az országosan összesített voksok mindössze 0,11, illetőleg 0,08%-át nyerte el, a jobbszélen betöltött pozícióját teljesen elvesztő MIÉP pedig két megyei listájával 0,03%-os eredményt ért el. A kizárólag Borsod-Abaúj-Zemplén megyében induló Összefogás Párt, melynek élén a szociális kártyát bevezető akkori monoki polgármester, Szepessy Zsolt állt, az összes listás szavazat 0,05%-át szerezte meg.

A keresztény nemzeti oldal a politikai blokkok szintjén is elsöprő győzelmet aratott, jelezve a társadalom földcsuszamlás-szerű jobbratolódását. A Fidesz–KDNP-szövetség és a különféle nemzeti radikális irányzatok együttesen a területi listás szavazatok 69,48%-át kapták meg, míg a liberális centrumnak a voksok 10,15, a baloldalnak pedig 19,49%-a jutott. Az egyéb kategóriába tartozó, ám inkább jobboldali színezetű Civil Mozgalom 0,89%-os teljesítménye e képet csupán annyiban árnyalja, hogy e szervezettel együtt a jobboldali tömb támogatottsága túllépte a 70%-ot. Ugyanakkor Budapesten a liberális centrum és a baloldal híveinek aránya együttesen pontosan 43%-ot tett ki, jelezve, hogy a politikai rendszerváltás társadalmi bázisát elsődlegesen a vidéki választók alkották.

Az egyéni választókerületekben a Fidesz–KDNP-szövetség elsöprő fölénye még látványosabban érvényesült. A koalíció a voksok 53,64%-ával, egy kivételtől eltekintve valamennyi körzetben az élen végzett, s 119 helyen, abszolút többséget szerezve, a mandátumot már az első fordulóban elnyerte. E választókerületek közül kettőben a győztes 70%-nál, 32-ben pedig 60%-nál jobb teljesítményt nyújtott.

A Fidesz–KDNP-szövetség bázisának térbeli eloszlása természetesen az egyéni jelöltek eredményét is alapvetően meghatározta. Győr-Moson-Sopron, Hajdu-Bihar, Somogy, Tolna, Vas, Veszprém és Zala megye valamennyi körzetében már az első fordulóban eldőlt a mandátum sorsa, miközben Budapesten 21, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 10, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 6, Heves megyében 4 választókerületben vált szükségessé az újabb voksolás.

1990 óta első alkalommal az MSZP 21,28%-os szavazati részesedésével az egyéni körzetekben jobban szerepelt, mint a listás ágon, amit jórészt az idézett elő, hogy saját jelölt hiányában az LMP, illetőleg az MDF híveinek egy része első voksát szocialista politikusra adta. A párt a fővárosi 20. számú választókerületben az élen végzett, míg 112-ben a második, 61-ben pedig a harmadik helyet szerezte meg.

Ugyanakkor az edelényi és a lenti körzetben a szocialista jelöltet a Fidesz–KDNP és a Jobbik politikusa mellett Molnár Oszkár, illetőleg Nógrádi László is megelőzte.

A Jobbik egyéni jelöltjei a listás ágnál valamivel gyengébben szerepelve a szavazatok 16,36%-át kapták meg, s e teljesítményükkel 60 második és 89 harmadik helyezést értek el. Legjobb teljesítményüket a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei, Tiszavasvári székhelyű 3. számú körzetben nyújtották, ahol a voksok 33,05%-át elnyerték, s 30% feletti támogatottságot élveztek az ózdi és a tiszaújvárosi választókerületben is. Néhány politológus vélekedésével ellentétben tehát a jobbszél pártja sehol sem végzett az élen, s a szavazatok megoszlása alapján esélyes sem volt arra, hogy a második fordulóban a többségi ágon mandátumhoz jusson.

Az LMP 92 jelöltjével természetesen sokkal gyengébb eredményt ért el az egyéni körzetekben, mint a területi listákon, ám 5,07%-os teljesítményével a szisztéma abszolút többségi elemében is átlépte a jogi küszöbhatárt. Az ökopárt 25 választókerületben végzett a harmadik helyen, amelyek közül 21 a fővárosban, 2-2 pedig a budapesti agglomerációban, illetőleg Pécsett volt. Egyéni voksainak jelentős hányadát e körzetekben szerezte meg, ami ismételten alátámasztotta a hazai zöldformáció nagyvárosi jellegét.

A társadalmi szervezetek és a függetlenek 2010-ben az egyéni választókerületekben is teljesen alárendelt szerepet játszottak. Kivételt ez alól a Somogyért Szövetség, illetőleg három független képezett, akik közül Molnár Oszkár és Nógrádi László a kampány időszakában még a Fidesz–KDNP-frakciószövetség tagjaként vett részt a parlamenti munkában. A Somogyért színeiben egyébként Gyenesei István független képviselő, a Gyurcsány-kormány egyik önkormányzati minisztere ért el korábbi győzelme színterén, a nagyatádi székhelyű 6. számú választókerületben 2. helyezést, eredménye azonban csak szimbolikus jelentőségű, mivel a mandátum sorsa már az első körben eldőlt.

Az MDF, a Civil Mozgalom és az országos listával nem rendelkező pártok jelöltjei sehol sem kerültek az első három helyezett közé. E formációk együttesen az egyéni választókerületi voksok 3%-át kapták meg.[7] A személyiség szerepének szinte teljes leértékelődését leglátványosabban talán a Csongrád megyei 4. számú körzet eredményei mutatják, ahol a Fidesz–KDNP-szövetség színeiben induló egykori kisgazda politikus Vincze László a szavazatok 54,06%-át nyerte el, míg hajdani pártelnöke, Torgyán József csupán 2,71%-os részesedést ért el.

Elsöprő fölénye következtében a választási koalíció 206 mandátummal már az első fordulóban megszerezte a kormányzati többséget, miközben az MSZP-nek mindössze 28, a Jobbiknak 26, az LMP-nek pedig 5 képviselői hely jutott. Az 57 második fordulós egyéni körzet közül 56-ban a Fidesz–KDNP-szövetség vezetett, és az első, illetőleg a második helyezett közötti különbség csupán nyolcban volt kisebb 10%-nál. Ezek mindegyike korábban a szocialisták fellegvárai közé tartozott, s egyikükben, az előbb már említett angyalföldi 20. számú választókerületben az MSZP jelöltje, Tóth József állt az élen. Emellett még a budapesti 16. és 19. számú, valamint két szegedi, illetőleg az ózdi, a kazincbarcikai és a tiszavasvári körzetben

nyílt elvi lehetőség a fordításra, ez utóbbiakban azonban a második helyen a Jobbik végzett.

A KÉT FORDULÓ KÖZÖTTI KAMPÁNY

Hatalmas győzelme után Orbán Viktor történelmi fordulópontként értékelte a választási eredményt, és alapvető célnak a kétharmados többség elérését nevezte. Április 12-ei nemzetközi sajtótájékoztatóján úgy fogalmazott, hogy az első fordulóban a választók az irányról döntöttek, arról, hogy merre menjen az ország, a másodikban pedig majd a nemzeti egységet teremtik meg. Kormányzati céljairól szólva megismételte, hogy a Fidesz gazdaságpolitikájának középpontjában a versenyképesség nagyságrendekkel történő javítása és a növekedés áll, ezért adócsökkentést hajtanak végre, illetőleg átfogó támadást indítanak a bürokrácia ellen. A nemzetközi közvélemény megnyugtatása érdekében a költségvetési egyensúly megteremtését is alapvető jelentőségű feladatnak nevezte, ám ehhez most is hozzátette, hogy az új kormány megalakulásának időpontjáig a deficit mértéke elérheti az éves szintet, s így a hiánycélt nem tudják tartani. A Fidesz elnöke úgy vélte, hogy e helyzetet a Nemzetközi Valutaalapnak, az Európai Uniónak, a befektetőknek és a hazai közgazdászoknak egyaránt meg kell érteniük, miközben fontosnak ítélte a nemzetközi partnerekkel, a befektetőkkel, az üzletemberekkel és a munkavállalókkal való megállapodást. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy olyan gazdaságpolitikai koncepciót akarnak kialakítani, amelyet a szociális biztonság szempontjából is vállalhatónak találnak. Céljaikról emellett azt is elmondta, hogy még az új kormány megalakulása előtt elfogadnak néhány szimbolikus jelentőségű törvényt, az új kabinet megalakulása után pedig a közbiztonság terén két hét alatt rendet tesznek az országban.[8]

Miközben a Fidesz már a hatalomgyakorlásra készült, az MSZP a kampány folytatását látta alapvető feladatának. A kialakult helyzetet értékelve Mesterházy Attila kifejtette, hogy a választók leváltották a kormányt, ám arról is döntöttek, hogy az MSZP legyen a legnagyobb ellenzéki párt. Ilyen körülmények között a második forduló már az ellenzékről szól, arról, hogy a parlament milyen erős demokratikus kontrollt gyakorolhat az Orbán Viktor vezette kabinet felett. E megfogalmazás nyilvánvalóvá tette, hogy az MSZP a Fidesz kétharmados többségének megakadályozására törekszik, s a hátralevő két hétben kampányának minden mozzanatát e célnak rendeli alá. Mesterházy Attila egyébként úgy látta, hogy a vártnál sokkal több jelöltjük „maradt állva", s elképzelhetőnek tartotta, hogy számos körzetben megfordíthatják az eredményt. Eltökéltségét azzal is jelezte, hogy ismét miniszterelnök-jelölti vitára hívta Orbán Viktort, hangsúlyozva, hogy megszűnt a korábbi dilemma, hiszen az új parlamentben a második helyet az MSZP foglalja el.[9]

Hasonlóan értékelte a helyzetet Lendvai Ildikó is, feltételezve, hogy amennyiben 8-10 helyen nem a Fidesz szerzi meg a mandátumot, megakadályozhatják az alkotmányozó többség kialakulását. E cél eléréséhez szükségesnek találta a bi-

zonytalan szavazók, valamint az MDF és az LMP híveinek megnyerését, alkalmi összefogást is ajánlva a győztes oldal túlhatalmának megelőzése érdekében.[10]

A Jobbik vezetése a harmadik helyezést is hatalmas győzelemként értékelte, kiemelve, hogy a párt 2009. június 7-éhez képest megkétszerezte híveinek számát. Pozíciójukat most érthetően nem a Fideszéhez, hanem az MSZP-éhez hasonlították; míg a szocialisták azt hangsúlyozták, hogy a legnagyobb ellenzéki formációként kerülnek be az új törvényhozásba, a nemzeti radikálisok arra hívták fel a figyelmet, hogy vidéken megelőzték a baloldalt, s ott második erővé váltak. Azt sem zárták ki, hogy néhány körzetben a sorrend megfordulhat, s a Jobbik nyerheti el a mandátumot.[11]

Az LMP is nagy sikerként értékelte választási eredményét. Schiffer András szerint az ökopárt megmutatta, hogy a politika a XXI. század Magyarországáról is szólhat, és tisztességesen is végigcsinálhatnak egy kampányt. A listavezető igazi feladatnak egy másfajta működési elv és részvétel bemutatását nevezte, amit Karácsony Gergely azzal egészített ki, hogy nemcsak egy párt, hanem az a gondolat is bejutott a parlamentbe, amely szerint a politika mégiscsak az állampolgárokról, s nem a politikusokról szól.[12]

Drámai változás az első forduló után csak az MDF-ben következett be. Dávid Ibolya még a megsemmisítő vereség éjszakáján lemondott elnöki tisztségéről, s a párt vezetését ideiglenesen helyettese, Herényi Károly vette át. Ekkor háttérinformációk alapján az is kiderült, hogy a Fórum politikusai a jelölt- és listaállítási kudarcok miatt már csak a csodában bíztak, bár Bokros Lajost még mindig jelentős húzóerőnek tartották. Vereségük másik okát abban látták, hogy a fővárosban a Retkes Attila vezette SZDSZ helyett az LMP vonzotta magához a liberális szavazókat.[13]

A 119 első körös Fidesz-győzelem következtében a két forduló közötti visszalépések kérdése teljesen másként merült fel, mint a korábbi voksolásokon. A fiatal demokraták nem szorultak más párt támogatására, ám Orbán Viktor megjegyezte, hogy számukra a Jobbik és az MSZP választói is fontosak, amit az irányukba tett, szavazatszerzést célzó gesztusként is értékelhetünk.

Nem igényeltek második fordulós együttműködést a nemzeti radikálisok sem, hiszen az ellentétben állt volna addigi kampánystratégiájukkal, s egyébként sem számíthattak a Fidesz felső vezetésével való megállapodásra. Az MSZP sem akart egyoldalú gesztust tenni a fiatal demokratáknak egy esetleges jobbikos győzelem megakadályozása érdekében, amit Lendvai Ildikó azzal indokolt, hogy nem lépnek vissza „komcsilistázók" javára.[14]

A balliberális oldalon viszont fennállt az elvi lehetősége annak, hogy az MSZP és az LMP választási megállapodást kössön a Fidesz kétharmados győzelmének megakadályozása érdekében. Az ökopárt azonban már a voksolás másnapján kategorikusan kizárt bármely politikai erővel létrehozandó szövetséget, s egyoldalú visszalépést is csak abban az esetben tartott elképzelhetőnek, ha e döntéssel jelentős mértékben csökkentheti egy jobbikos jelölt győzelmének esélyét. Az LMP vezetői tehát választóvonalat a demokratikus pártok és a nemzeti radikálisok között

láttak, s e felfogás alapján mindegynek ítélték, hogy az MSZP-t vagy a Fideszt segítik-e a visszalépéssel.[15]

Az elutasító magatartás ellenére a szocialisták mégis kísérletet tettek arra, hogy megegyezzenek az ökopárttal a második fordulós együttműködésről. Lendvai Ildikó már április 12-én utalt arra, hogy egyes körzetekben a szocialista jelölt visszaléphet az LMP javára, s egyben kérte annak vezetését, hogy tárgyaljanak a két politikai erő alkalmi összefogásáról. Másnap bejelentette, hogy négy fővárosi körzetben, a 8., a 10., a 21. és a 31. számú választókerületben egyoldalú gesztusként visszavonják jelöltjüket, hangsúlyozva, hogy e döntést nem a két párt, hanem a demokrácia érdekében hozták meg. A helyek kiválasztását azzal indokolta, hogy az LMP ezekben a választási egységekben jobban szerepelt országos átlagánál, s van esély arra, hogy a demokratikus beállítottságú szavazók értik e gesztust. Ez utóbbi megjegyzésével az érintett körzetek egy részének azon jellegzetességére utalt, hogy szocialista választóinak többsége a liberális és a baloldali értékrendhez egyaránt vonzódik, s ezért pozitívan reagál a visszalépésekre. Cserébe nem hasonló gesztust igényelt, hanem azt kérte az LMP híveitől, hogy felelősségük tudatában döntsék el, melyik demokratikus erő támogatásával akadályozhatják meg Orbán Viktor túlhatalmát.[16]

Az MSZP ajánlatát, miként ez várható volt, az ökopárt azonnal visszautasította. Schiffer András a visszalépéseket egyoldalú gesztusnak nevezte, megismételve, hogy az LMP nem készül együttműködésre sem a szocialistákkal, sem más politikai erővel. Az összefogás ellen érvelve emlékeztetett arra, hogy néhány nappal korábban Lendvai Ildikó az ökopártra leadandó szavazatokat még elveszett voksokként értékelte. Ugyanakkor elismerte, hogy a Fidesz esetleges alkotmányozó többsége az LMP-t is aggasztja, ám kételkedett abban, hogy ilyen felajánlásokkal a kétharmados győzelmet megakadályozhatják.[17] A listavezető álláspontját az ökopárt országos választmánya még aznap megerősítette, s közleményében az MSZP egyoldalú gesztusát alapvetően kommunikációs lépésként értékelte, melynek célja az, hogy a kialakult helyzetért a felelősséget az LMP-re hárítsa.

Az LMP elutasító magatartását különféle okokkal magyarázhatjuk. Az ökopárt válaszát feltehetően jelentős mértékben motiválta, hogy új erőként meg akarták őrizni függetlenségüket a hagyományos politikai szereplőktől. Elzárkózásukhoz valószínűleg az MSZP korrupciós ügyei is hozzájárultak, hiszen az LMP többek között az átláthatóság, a tiszta közélet követelésével lépett a politikai színtérre. E nyilvánvaló okoknál is erőteljesebben befolyásolhatta azonban az elutasító döntést az ökopárt összetett, konzervatív, liberális és baloldali elemekkel egyaránt átszőtt identitása, illetőleg határozott, posztmodern jellegű rendszerváltó szándéka. Az LMP számára mind a Fidesz, mind az MSZP a múltat képviselte, mellyel szemben a párt, nevének megfelelően egy új berendezkedést akart létrehozni.

Az MSZP alkalmi összefogási kísérlete mellett még egy visszaléptetés foglalkoztatta a politikai közvéleményt. Április 15-én a Jobbik bejelentette, hogy az edelényi körzetben esetleg visszavonja jelöltjét Molnár Oszkár javára, amennyiben

az ő programja megfelel a párt értékrendjének. E hír hatására erőteljes nyomás nehezedett az MSZP-re, hogy Gúr Nándor visszaléptetésével akadályozza meg a polgármester győzelmét, a szocialisták azonban, korábbi álláspontjukat követve, sehol sem akarták a Fideszt támogatni. Április 21-én aztán a Jobbik felső vezetése visszavonta jelöltjét, miközben Borsod megye más választókerületeiben az első fordulós eredmény megfordítására készült.[18]

Kampánytevékenységet a két forduló között igazán csak a szocialisták folytattak. Alapvető céljuk, a kétharmados Fidesz-győzelem megakadályozása érdekében a korábbiaknál is nagyobb erőfeszítéseket tettek a baloldali, a liberális és a mérsékelt konzervatív bázis összefogására, a jobboldallal és a jobbszéllel szembenálló választók mozgósítására. E stratégia jegyében „7 nap a demokráciáért, 7 nap a teljhatalom ellen" címmel sajtótájékoztató-sorozatot tartottak, melynek egyes állomásain a szabadságjogokat és a demokratikus berendezkedést fenyegető veszélyekre hívták fel a figyelmet. Emellett olyan politikai hirdetéseket, óriásplakátokat és szórólapokat jelentettek meg, melyeken, más pártok jellemző színeit felhasználva, azt üzenték a szabad demokratáknak, a magyar demokratáknak és a szociáldemokratáknak, hogy igen, lehet más a politika, ha április 25-én az MSZP támogatásával megállítják Orbán Viktor kontrollálhatatlan túlhatalmát. Számos körzetben külön levelet küldtek az első választóknak és a nyugdíjasoknak, egyes helyeken pedig neves közéleti személyiségek szólították fel a szavazókat az „állva maradt" szocialista jelöltek preferálására.[19] A más pártok színeivel és neveivel folytatott kampány miatt Schiffer András azonnal az OVB-hez fordult, a választási szerv azonban elutasította kifogását.[20]

A második forduló előtti utolsó napokban az MSZP nemcsak túlhatalomra való törekvése miatt bírálta a Fideszt, hanem azért is, mert véleménye szerint a legnagyobb ellenzéki párt kormányra kerülése esetén nem kívánja egyetlen konkrét ígéretét sem betartani. Erre Kövér László szolgáltatott alkalmat, aki április 20-án egy komlói lakossági fórumon ismét kijelentette, hogy az új kabinet 2010-ben nem csökkenti az adókat és a járulékokat, a ciklus végére azonban a vállalkozók, hat év múlva pedig a munkavállalók átlagos terhelését közép-európai versenytársaik szintjére akarja mérsékelni. Ezzel egyidejűleg Varga Mihály megint hangsúlyozta, hogy a költségvetési deficit már májusban elérheti az egész évre tervezett 3,8%-ot, amit többek között az áfából és a jövedéki adóból származó bevételek elmaradásával magyarázott. Másnap, Kövér Lászlóra reagálva, a Hét nap a demokráciáért sorozat negyedik sajtótájékoztatóján Mesterházy Attila úgy fogalmazott, hogy a Fidesz már most megszegte lényegében egyetlen konkrét választási ígéretét, nyilvánvalóvá téve, hogy 2010-re nem tervez adócsökkentést.[21] A kampány utolsó napján, április 23-án aztán Orbán Viktor bejelentette, hogy még ebben az évben lesz adócsökkentés, és az új kormány legfontosabb intézkedései már július 1-jén hatályba léphetnek.[22]

A két forduló közötti kampány igazi színtereit azonban azok a választókerületek alkották, ahol nemcsak matematikai, hanem politikai lehetőség is nyílt az első-

körös sorrend megfordítására. Ilyen körzetek, mint erre előbb már utaltunk, a fővárosban, valamint Borsod és Csongrád megyében voltak, vagyis olyan terepeken, melyeken az MSZP, illetőleg a Jobbik az átlagosnál jóval erősebb támogatottsággal rendelkezett.[23] Különösen éles küzdelem zajlott az újbudai 16. és az újlipótvárosi 19. számú választókerületben, melyekben a szocialisták leginkább esélyesnek tűntek a mandátum elnyerésére. Az előbbi körzetben Molnár Gyula vitára hívta ki ellenfelét, a kereszténydemokrata Simicskó Istvánt, aki a Fidesz–KDNP-szövetség általános irányvonalát követve elzárkózott a polémiától, majd azzal támadta szocialista vetélytársát, hogy az szórólapjáról elhagyta pártja logóját. A kerületi polgármester e váddal szemben azzal védekezett, hogy Újbudán mindenki ismeri pártállását, s a Fidesz nagyarányú győzelme után, a választókerületben egyébként is a személyeknek kellene megküzdeniük egymással.[24] Álláspontjának hátterében nyilvánvalóan az húzódott meg, hogy népszerű és sikeres önkormányzati politikusként egy ilyen jellegű összecsapásban nyilvánvaló előnnyel rendelkezett a XI. kerületben jórészt ismeretlen Simicskó Istvánnal szemben, míg a pártok küzdelmében, országos hatásként, a fiatal demokraták pozíciója volt sokkal erősebb.

A legszorosabb verseny az újlipótvárosi körzetben alakult ki, ahol a Fidesz jelöltje csupán 429 vokssal előzte meg Szanyi Tibort, s győzelmét kizárólag az igazolással szavazók táborának köszönhette. Ezért a szocialista politikus élesen támadta a voksturizmust, egy kiszivárogtatott hangfelvétel alapján viszont a fiatal demokraták állították azt, hogy éppen ő akarta ezen eszköz alkalmazásával pozícióját javítani. E választókerületben egyébként különösen fontosnak tűnt az MSZP számára, hogy az LMP viszonozza egyoldalú gesztusát, hiszen a két párt együttes teljesítménye itt valamelyest meghaladta az 50%-ot.[25]

A kampány utolsó napján még egy olyan esemény történt, melyet az MSZP megpróbált helyzetének javítására felhasználni. Pokorni Zoltán a közszolgálati televízió reggeli műsorában közölte, hogy a Fidesz azért zárkózott el a miniszterelnök-jelölti vitától, mert nem volt érdeke e kampányelem alkalmazása. Úgy fogalmazott, hogy nyilván nem tudják olyan mértékben megnyerni ezeket a polémiákat, mint amilyen különbség a fiatal demokraták és a szocialisták között kialakult. E gondolatmenethez hozzátette, hogy az ilyen jellegű viták a sajtó számára fontos eseménynek minősülnek, a választók túlnyomó többsége azonban nem e politikai összecsapások alapján dönt. A Fidesz alelnökére reagálva Lendvai Ildikó kifejtette, hogy sejtése szerint is e motívum húzódott meg az elutasítás mögött, ám mégis szokatlan nyíltsággal hangzott el Pokorni Zoltán beismerése, hogy azért nem vállalták a miniszterelnök-jelölti vitát, mert tartottak a kudarctól.[26]

A MÁSODIK FORDULÓ BIZTOSÍTJA A KÉTHARMADOS HATALMAT

Mint láttuk, az első fordulóban eldőlt a kormányzás sorsa, az MSZP nagyarányú vereséget szenvedett el, egyéni kerületi jelöltjeit sok helyen még a Jobbik is megelőzte. A két forduló között már csak abban az 57 kerületben folyt kampány, ahol az első forduló nem hozott eredményt, ám ezek többségében sem volt kétséges az eredmény, miután az első helyen végzett Fidesz–KDNP-jelöltek többsége könnyedén vette az akadályt. Pedig a tét igen nagy jelentőségű volt, nevezetesen, hogy a maradék körzetekben, ahol egyáltalán elméleti valószínűsége volt ellenzéki győzelemnek, lehetséges-e az eredmény megfordítása, és ezek eredőjeként a kétharmados Fidesz-győzelem megakadályozása.

A hazai közvélemény nem érezte át a második forduló tétjét, a választók részint közönyösen fogadták a várható hatalomkoncentrációt, részben úgy gondolkodhattak, hogy végre meg kell adni az esélyt a jobboldalnak, hogy eltérő gazdaságfilozófiát követve visszafordítsa a két évtizedes lejtmenetet, és beváltsa választási ígéreteit az ország válságból való kivezetésére, és azt követően, felvirágoztatására. Nyilván sokan voltak olyanok, akik nem látták veszélyesnek a kétharmados hatalmat, nem gondolták azt, hogy a Fidesz ezzel a szinte korlátlan alkotmányos hatalommal visszaélhet. Egyedül az MSZP kezelte súlyának megfelelően a kérdést, és a második forduló előtti kampányának középpontjába a kétharmados többség megakadályozását állította. E stratégiai cél elérése eleve lehetetlennek látszott, mivel a riválisoldalon lehetetlen volt az összefogás, de még az informális együttműködés is. Az MSZP négy fővárosi jelöltjét az LPM-t támogatandó visszaléptette ugyan, ám az LMP még a hallgatólagos együttműködéstől is elzárkózott, a nyílt együttműködés ellen pedig hangosan tiltakozott, a kölcsönös visszaléptetések szóba sem jöhettek. A Jobbikkal való együttműködést mind a két centrumpárt eleve kizárta, a rasszista párttal sem az MSZP, sem az LMP nem működhetett együtt, ezek a pártok a Jobbiktól fényévnyi távolságban voltak.

Az alkotmányozó többséghez a Fidesz–KDNP-szövetségnek legalább 258 mandátumot kellett elnyernie, az első fordulóban megszerzett 206-hoz még 52-t. Az országos listás keretbe 6 mandátum csúszott fel (csakúgy, mint 2006-ban, ami a pártrendszer koncentrálódásával magyarázható), ebből azonban 3-nál több matematikailag nem volt megszerezhető. Így jutottunk el a számításban ahhoz, hogy a második fordulóban a versenyben maradt 57 körzetből a Fidesz–KDNP-nek legalább 49-ben kellett nyernie ahhoz, hogy kétharmados többséget szerezzen a parlamentben. Ismerjük a végeredményt: a Fidesz a második fordulóban 3 kivételével az összes nyitott körzetet megszerezte, vagyis 54-ben mandátumhoz jutott, és ezzel az összes megszerzett mandátum száma 263. A második forduló tehát a tárgyalt szempontból a Fidesz ellenzékének nem volt sikeres. Az LMP sehol sem nyert, Budapesten azokban a körzetekben is esélytelennek bizonyult, ahol az MSZP-jelölt visszalépésével csak kettős párharc alakult ki. Az LMP egyetlen körzetben sem lépett vissza, de versenyben maradása a fővárosban nem okozta az MSZP-jelölt bu-

kását, még abban a két körzetben sem, ahol végül MSZP-jelöltek nyertek a második fordulóban: Szanyi Tibor és Tóth József a XIII. kerületi körzetekben. Függetlenként csak egy jelölt tudott nyerni úgy, hogy a Jobbik visszalépett a javára: egy volt fideszes, a jelölésből szélsőséges nézetei miatt kizárt edelényi képviselő, Molnár Oszkár, függetlenként őrizte meg mandátumát.

A Jobbik viszont sok helyen kiejtette az MSZP-t: két miskolci körzetben (Káli Sándort, Tompa Sándort), Kazincbarcikán (Szitka Pétert), Gyöngyösön (Magda Sándort), Salgótarjánban (Boldvai Lászlót). Ózdon viszont az MSZP-s Tóth István akadályozta meg a jobbikos jelölt (Kisgergely András) relatív többségi győzelmét. Ez természetesen csak egy elvi felvetés, csupán azt jelenti, hogy az említett körzetekben a fideszes jelölt a másik kettővel szemben – hatékonyan működő visszalépések esetén – kisebbségbe került volna. Hangsúlyozzuk, hogy a vázolt esetekben a fideszes jelölt kiszorítására csak matematikai esély volt, egyáltalán nem garantálható, hogy a baloldali szavazók csak azért támogatnak egy Jobbik-jelöltet, hogy megakadályozzák a harmadik mandátumszerzését. Ez csak nagyon kiélezett helyzetben, nyíltan vállalt megállapodások alapján, az ideológiai távolságok félretételével, „a cél szentesíti az eszközt" alapon képzelhető el. Ha tehát csak számtani alapon tekintjük át a második forduló eredményeit, azt állapíthatjuk meg, hogy a három mandátumszerzésen túl mindössze hat körzetben vesztett volna a fideszes jelölt teljes és sikeres ellenzéki összefogás esetében. Igaz viszont, hogy egy ilyen képletben a Fidesz „csak" 257 mandátumot szerzett volna (és még a töredékszavazat-növekedés sem biztosított volna többletmandátumot az országos listáról), és ez nem lett volna elég a kétharmadhoz. A választási eredményeket a nyers számok döntik el: utólag még azok is beláthatják ennek jelentőségét, akik a szavazás idején távolmaradtak, vagy nem eredeti pártszimpátiájuk szerint voksoltak. Ennek fényében élesen világítódik meg az a három hagyományosan baloldali borsodi körzet, ahol az előző ciklusban a gazdasági válság a szélsőjobb táborába űzte az elégedetleneket, és még az egyébként népszerű szocialista politikusok sem indulhattak eséllyel.

Az április 25-én lebonyolított második forduló eredményei azokat a politikusokat és elemzőket igazolták, akik szerint a fiatal demokraták kétharmados győzelmét nem lehetett megakadályozni. Az 57 körzet közül 54-ben a Fidesz–KDNP-szövetség győzött, s így 173 egyéni választókerületben nyerte el a mandátumot. Az első körös eredményt csupán két helyen sikerült megfordítani. A fővárosi 19. számú újlipótvárosi körzetben Szanyi Tibor, 46,65%-os szavazati részesedésével, 234 vokssal előzte meg fideszes ellenfelét, az edelényi választókerületben pedig, a Jobbik visszalépése következtében, Molnár Oszkár győzött. Mivel Angyalföldön Tóth József szocialista polgármester, előnyét növelve, megőrizte vezető pozícióját, mindkét XIII. kerületi körzetben az MSZP szerezte meg az egyéni képviselői helyet, s így e közigazgatási egység az ország egyetlen baloldali terepe maradt.[27] Az elsöprő jobboldali győzelem közepette szocialista sikernek számított az is, hogy a Borsod megyei 7. számú kazincbarcikai székhelyű választókerületben az április 11-

én harmadik helyen végzett szocialista jelölt a második fordulóban több mint ezer vokssal előzte meg a Jobbikot.

Az LMP javára történt szocialista visszalépések sikertelennek bizonyultak. A Fidesz–KDNP-szövetség jelöltje mind a négy érintett körzetben elnyerte a voksok több mint 60%-át, a jobbközép koalíció ilyen kiugró eredményt a főváros háromszereplős egységei közül csak a 4. számú választókerületben ért el, ahol Bús Balázs óbudai polgármester szerezte meg a mandátumot. Az MSZP szavazóinak többsége tehát nem támogatta az ökopártot, nem függetlenül attól, hogy az nem viszonozta a szocialisták egyoldalú gesztusát.

Mivel a kompenzációs listára 6 mandátum „csúszott fel", a töredékszavazatok alapján összesen 64 helyet osztottak ki. E keretből az MSZP 29, a Jobbik 21, az LMP 11, a Fidesz–KDNP-szövetség pedig három parlamenti székhez jutott, vagyis ismét érvényesült az a törvényszerűség, hogy az országos listáról a második helyezett kapja a legtöbb mandátumot.[28] Ily módon a fiatal demokraták összesen 263 képviselőt küldhettek a törvényhozásba, ami öt fővel haladta meg a kétharmados alkotmányozó többséget. A legnagyobb ellenzéki párt pozícióját az MSZP szerezte meg, ám 59 parlamenti székével csupán 12 mandátummal előzte meg a Jobbikot. Az LMP összesen 16 képviselővel jelenhetett meg az Országgyűlésben, míg egy hely a független Molnár Oszkárnak jutott.[29]

A Fidesz–KDNP-koalíció kétharmados győzelmével a politikai rendszerváltás folyamata csúcspontjához érkezett. Orbán Viktor sikerét úgy értékelte, hogy április 25-én a magyarok rendszert buktattak, miközben újat alapítottak; a hatalommal visszaélők és az oligarchák berendezkedését a nemzeti együttműködés rendszerével váltották fel. A Fidesz elnöke szerint „ma forradalom történt a szavazófülkékben", ami új korszak kezdetét jelenti a magyar történelemben. A változás súlyát azzal a kijelentésével is megerősítette, amely szerint a magánhatalmat építő politika napjai leáldoztak, s nem fogják hagyni, hogy még egyszer visszatérjen.[30] Orbán Viktor e szavaival 2009. szeptember 5-i kötcsei beszédét hitelesítette, vagyis most már a nyilvánosság előtt is hangsúlyozta, hogy az ellenzék, mindenekelőtt a szocialisták a következő évtizedekben még egyszer nem kerülhetnek hatalomra.

A politikai rendszerváltás tulajdonképpen a III. Köztársaság bukását jelentette, melyet valóban a centrális politikai erőtér hegemóniája vált fel. Az új berendezkedés kiépítése során a kétharmados parlamenti többség kilenc alkalommal módosította az Alkotmányt, 2011-ben pedig az Országgyűlés egy olyan alaptörvényt fogadott el, mely a Szent Koronára alapozott jogfolytonosság helyreállítása jegyében érvénytelennek nyilvánítja az 1949-ben elfogadott Alkotmányt, s az 1944. március 19. és 1990. május 2. közötti időszakot közjogi értelemben kiiktatja a magyar történelemből. A kormánypártok által „első"-nek nevezett alaptörvény az állam hivatalos nevét Magyar Köztársaságról Magyarországra változtatta, érzékeltetve, hogy a republikánus eszmeiség távol áll a kétharmados többséget szerzett pártszövetségtől. Jelentősen módosul a választási rendszer is, melynek alapján 2014-ben már egy

200 fősnél kisebb létszámú parlament kezdi meg működését, a hazai és a határon túli magyar állampolgárok szavazatai alapján.

A VÁLASZTÁS EGYEDISÉGE

Miben áll a 2010. évi parlamenti választásoknak a címben jelzett egyedisége és általánossága? Az egyediség a korábbi választásokkal összevetve abban ragadható meg, hogy a rendszerváltó pártok bukásával a Fidesz úgy tudta elfoglalni a centrumtól erősen jobbra álló politikai mezőt, hogy ez alkalommal maga mellé tudta állítani a liberális irányba szélsőségesen elmozdult, a korrupciós ügyekkel megvert, válsággal sújtott, a liberális partnerrel gúzsba kötött MSZP hagyományos baloldali szavazóit. Az MSZP nem tudta meggyőzni a társadalmat a szerkezetet átalakító reformok szükségességéről, maga ellen fordította az aktív szavazó nyugdíjasokat (tizenharmadik havi nyugdíj) és a bizonytalan helyzetbe került középosztályt (eladósodott devizahitelesek, munkahelyüket elveszítő szakmunkásrétegek), a szakszerűtlenül bevezetni kívánt ingatlanadóval pedig még azokat is elijesztette, akiket az adó ténylegesen nem is érintett, legalábbis a bevezetéskor. A Fidesz radikális fordulatot ígért, de tanulva korábbi kudarcaiból, programjában – a radikális adócsökkentés tervén túl – semmiféle megszorítást nem nevesített, meghirdetett társadalomátalakító elképzeléseit az általánosság szintjén, jelszavakba csomagolva tartotta. Jellemző módon még a két forduló között is rejtegette konkrét terveit, annak ellenére, hogy – amint az a választások másnapján kiderült – pontos forgatókönyvvel rendelkezett a hatalom teljes szerkezetének átalakítására, a felső százezer adópolitikán keresztüli megvásárlására, a hatalommegosztás alkotmányos rendszerének felszámolására, a független intézmények (OVB, Költségvetési Tanács, Magyar Nemzeti Bank, médiahatóságok) önállóságának direkt vagy indirekt módszerekkel történő felfüggesztésére, a köztisztviselői kar függőségbe taszítására, az Alkotmánybíróság hatáskörének kiüresítésére, a visszamenőleges hatályú jogalkotás alkotmányba foglalására, majd végezetül a független igazságszolgáltatás sakkban tartására.

A leglényegesebb stratégiai politikaiprogram-eltitkolás az alkotmányozás kérdésének elrejtése. Nyilvánvaló lehetett szakmai körökben, hogy a kétharmados többség utat nyit a rendszerváltás alkotmányos berendezkedésének átalakításához. Erre azonban választási programjának közzétételével a Fidesz–KDNP választási szövetség nem kért választói felhatalmazást. A kormányzat a választások után nem késlekedett a vázolt programelemek, közöttük kitüntetetten az alkotmányozás megvalósításával. A választásokat követő hónapokban gyors ütemben alakult át a magyar államiság és az új alkotmány előkészítésével egyértelművé vált, hogy új, a hatalom egységén alapuló, centralizált, autokratikus modell van kiépülőben. A parlamenti választások egyedisége abban áll, hogy a rendszerváltás utáni hatodik választás alkalmával – az effektív pártok számának csökkenésével – egyetlen

jelölőszervezet meg tudta szerezni a területi listás szavazatok abszolút többségét. Tekintsünk most el attól a kérdéstől, hogy a KDNP mennyire tekinthető önálló pártnak, illetőleg mennyire a Fidesz vazallusa. Eléggé nyilvánvaló, hogy a kereszténydemokrata párt önállóan nem jutna be a parlamentbe, mint ahogy 1998-ban csak 2,51%-ot szerzett, 2002-ben nem indult, 2006-ban pedig csak a Fidesz segítségével jutott be, és alakíthatott frakciót. Ugyanakkor a KDNP által reprezentált vallásos pólus és ezáltal a katolikus klérus szellemi-ideológiai támogatása biztosított – ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A listás ágon elért abszolút többség önmagában nem elegendő a kormányzáshoz, mivel a listás mandátumok egy része – jelen esetben a 64 országos listás mandátum – nem a szavazatok arányában oszlik meg, hanem a kiegyenlítést, az arányosítást szolgálja. Mint láttuk, listás ágon a Fidesz a 210-ből az abszolút többséggel is csak 90 képviselői helyhez jutott. Az abszolút többségnek abban van jelentősége, hogy az egyéni kerületekben azonnal mandátumot eredményezhet. A magyar választások történetében tendenciának tekinthető a pártkoncentráció, az első fordulós győzelmek egyre szaporodnak, függetlenül attól, hogy ún. kormányleváltó jellegű választásokra kerül-e sor. 2002-ben 45, 2006-ban 66, 2010-ben már 119 mandátum sorsa dőlt el az első fordulóban.

A VÁLASZTÁS ÁLTALÁNOSSÁGA ÉS VÁLASZTÁSPOLITOLÓGIAI ÜZENETE

A 2010. évi országgyűlési választások általánossága az eredmények aránytalanságában ragadható meg. A leglényegesebb jegye a hazai választási rendszernek az aránytalansági hajlam, ami már a rendszerváltó választáson, 1990-ben is megjelent, és azután mindvégig jellemző volt. Tekintsük ezt markáns jellegzetességnek, ami az európai választási rendszerekben igazi unikumnak számít, leszámítva a brit választási rendszert, amely többségi formulájából adódóan eleve magában hordozza az aránytalanság lehetőségét.[31] 1990-ben az MDF 24,73%-kal 42,49% mandátumhoz jutott. 1994-ben az MSZP volt az aránytalanság kedvezményezettje, a listás szavazatok 32,99%-a az egyéni kerületi győzelmek következtében kormányzó többséget, 54,15%-ot biztosított. 1998-ban a Fidesz volt a kedvezményezett: 29,48% listás támogatás 38,34%-os mandátumaránnyá transzformálódott. 2002-ben az arányosság kissé javult, ám az MSZP országosan összesített 41,07% listás eredményéhez 48,71%-os mandátum társult. 2006-ban az MSZP – először a rendszerváltás után – megőrizte listás elsőségét 43,21%-kal, ám az arányosság további enyhe javulása folytán megszerezte a mandátumok 49,22%-át. Ez azt jelentette, hogy koalícióra kényszerült a liberálisokkal, mert az egyéni körzetekben a Fidesz komoly támogatást tudott felmutatni. Ez vezetett a 2010-es választásokhoz, amikor az arányosság újra jelentősen romlott: a Fidesz–KDNP listás 52,73%-a, valamint az egyéni kerületi elsöprő eredmény (az egyéni körzetek 98,3%-át megszerezték)

a mandátumok 68,13%-át biztosították, s ezáltal egy hegemón pártnak kölcsönöztek rendszerátalakító hatalmat. (Szokás párhuzamot vonni az 1994-ben kialakult MSZP–SZDSZ alkotmányozó többséggel. Való igaz, hogy ez a koalíció is élt alkalmanként a kétharmados hatalommal, és egyes pontokon jelentős változásokat eszközölt az alkotmányos szerkezetben, elsősorban az önkormányzati szférában és az igazságszolgáltatás függetlenítésében. Azt azonban le kell szögezni, hogy az egyoldalú alkotmányozás lehetőségével ez a koalíció nem élt, és a két párt közötti ideológiai távolság megakadályozta, hogy az államhatalmi szerkezetben a jövőt meghatározó változásokat eszközöljön.) Az itteni rövid áttekintésből leszűrhető, hogy a választási rendszer aránytalansági hajlama állandó, döntő meghatározó eleme a berendezkedésnek, és ez elvezethet a konszenzuális politikai kényszer modelljétől a többségi hatalomgyakorlási modellhez. Az aránytalanság tendenciaszerűen egyre magasabb szavazatkoncentrációs szinten valósult meg, és végül ez vezetett oda, hogy az aránytalanság alkotmányozó többséget eredményezett.[32]

JEGYZETEK

[1] Az ún. Kubatov-ügyre utalhatunk. A választások első fordulója előtt a szélsőjobboldali kuruc.info hírportál két hangfelvételt hozott nyilvánosságra. Ezeken Kubatov Gábor, a Fidesz pártigazgatója egy politikai egyeztető megbeszélésen arról tájékoztatja hallgatóságát, hogy a 2009-es pécsi időközi polgármester-választáson a Fidesz nyilvántartást vezetett saját szimpatizánsairól és más szavazópolgárokról is, illetve hogy ugyanazon a választáson a párt aktivistái kampánycsendsértéseket követtek el az MSZP rovására. Az Országos Választási Bizottság 2010. április 8-án a felvételt hitelesnek ismerte el, és eltiltotta a pártot az adatbázis használatától. A Legfelsőbb Bíróság megváltoztatta az OVB határozatát, döntése szerint az OVB-nek el kellett volna utasítania a kifogásokat, mivel az OVB nem volt abban a helyzetben, hogy „a felvételen elhangzottak megvalósulását is minden kétséget kizáróan bizonyítottnak tekintse". Az Országos Választási Bizottság ismeretlen elkövető ellen feljelentést tett az adatkezelési szabályok megsértése miatt, ám az ügynek semmiféle következménye nem lett, az ügyészség nem látott okot az eljárás megindítására. Lásd http://hu.wikipedia.org/wiki/Kubatov_Gábor-féle_hangfelvétel

[2] A Civil Mozgalom 24, a Munkáspárt 16, a MIÉP 11, az MSZDP 11, az SZDSZ (az MDF-el közös jelöltként) 10, Torgyán–Kisgazda-koalíció 7, az Összefogás Párt 5, a Magyarok Egymásért Szövetsége 4, a Somogyért Egyesület 3, az FKgP 2 , az Összefogás–MDF 2, a Zöld Baloldal 2. az MCF Roma Összefogás Párt, 1, az MVMP 1,, az MCF Romák Összefogás Párt 1, Magyar Vállalkozók és Munkaadók Pártja (MVMP) 1 jelöltet állított, míg 19 független jelölt indult.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Kubatov_G%C3%A1bor-f%C3%A9le_hangfelv%C3%A9tela

[3] A részvételi arányról részletesebben lásd Fábián György: Választás a változásért – 2010. In Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.* Budapest, 2010, Napvilág Kiadó, 470–471. o.

[4] A Fidesz támogatottságát túl, az LMP-ét alábecsülték a közvélemény-kutatók. MTI, 2010. április 12.

[5] Részletesebben lásd Fábián i. m., 478. o.

[6] Uo.

[7] Az egyéni választókerületi eredmények részletesebb eredményét lásd Fábián i. m., 472–475. o.

[8] Csuhaj Ildikó: Orbán: Nincs időnk száz napokra. *Népszabadság*, 2010. április 13. 2. o.

[9] Mesterházy telefonon gratulált Orbánnak. MTI, 2010. április 12.

[10] Az MSZP számít az LMP- és az MDF-es szavazatokra a második fordulóban. MTI, 2010. április 12; Szalay Tamás Lajos: „Nemcsak az MSZP-n múlik". Lendvai Ildikó a lehetséges alkalmi összefogásról. *Népszabadság*, 2010. április 13. 3. o.

[11] Vidéken a Jobbik megelőzte az MSZP-t. MTI 2010. április 12.

[12] Schiffer: A politika szólhat a XXI. század Magyarországáról. MTI 2010. április 12.

[13] Csuhaj Ildikó: „Dávid Ibolya egyszerű MDF-tag". *Népszabadság*, 2010. április 13. 2. o.

[14] Lendvai Ildikó nem javasol visszalépést a Fidesz javára. MTI, 2010. április 12.; Csuhaj Ildikó: Orbán: Nincs idő száz napokra. *Népszabadság*, 2010. április 13.

[15] Nyusztay Máté: LMP – nincs miért visszalépni. *Népszabadság*, 2010. április 13. 3. o.

[16] Az MSZP visszalépteti négy fővárosi képviselőjelöltjét. MTI, 2010. április 13.

[17] Schiffer az MSZP-s visszalépésekről. – Máris megtalálták az elveszett szavazatokat? nol.hu 2010. április 13.

[18] A Jobbik gondolkozik a Molnár Oszkár javára történő visszalépésen MTI, 2010. április 15.; Gúr Nándor nem lép vissza. *Népszabadság*, 2010. április 20. 3. o.; Visszalép a Jobbik edelényi képviselő-jelöltje Molnár Oszkár javára. MTI, 2010. április 21.; http://www.origo.hu/itthon/valasztas2010/kampanynaplo/20100421-molnar-oszkart-tamogatja-a-masodik-forduloban-a-jobbik.html

[19] A politikai hirdetés szövegét lásd: *Népszabadság*, 2010. április 19. 5. o.; A tervezett kampánylépéseket röviden ismerteti a *Népszabadság*, uo. 2. o.

[20] „Az LMP konkrétan a lapunkban megjelentetett fizetett hirdetésen, illetve Magda Sándor és Molnár Gyula szórólapjain háborodott fel – ezeken ugyanis a Lehet Más a Politika-szlogen olvasható, az MSZP logója helyett pedig (igaz, piros) szívecskét, illetve a zöld színt is használják. Emiatt a helyi választási bizottságnál bejelentést tettek. Karácsony Gergely kampányfőnök hétfőn azt mondta: »az MSZP megtévesztő módon úgy próbál kampányolni, mintha az LMP támogatná a jelöltjeiket.« Az OVB aztán még a kifogás benyújtásának napján, április 19-én „elutasította az MSZP lehet más szöveggel megjelent plakátjai miatti LMP-kifogást. A testület 5:2 arányban úgy döntött, hogy a plakát a véleményszabadság körébe tartozó közléseket tartalmaz." Nyusztay Máté: Narancs szmájli után piros szívecske. *Népszabadság*, 2010. április 20. 2. o.

[21] Kövér: idén nem lesz adócsökkentés. MTI, 2010. április 20.; Varga Mihály: A tervezett hiány nem lesz tartható. MTI, 2010. április 20.; Király András: Mesterházy szerint a Fidesz máris megsértette legfőbb ígéretét. index.hu 2010. április 21. Varga Mihály sajtótájékoztatójára reagálva a pénzügyminisztérium közleményében azt írta, hogy: „Nem igaz az az ellenzéki állítás, miszerint a költségvetési hiány eléri az egész évre tervezett 80%-át, mire a kormányváltás megtörténik. Emlékeztetnek arra: a költségvetés elfogadásakor a parlament összesen 205 milliárd forintos, a korábbi évekhez képest nagyobb tartalékállományról döntött, e tartalékoknak pedig több, mint 91%-a rendelkezésre áll. A PM közlése szerint érintetlen az ötvenmilliárd forintos kamatkockázati, a 98 milliárd forintos stabilitási tartalék, csupán az 57 milliárd forintos általános tartalékból használtak fel, de ennek nagyságrendje sem több, mint 17 milliárd forint. Mint kiemeli, a pénzforgalmi hiány várhatóan május végére az egész évre várható 82%-a lesz, vagyis annyi, mint 2002-ben, amikor az előirányzathoz képest a hiány 81%-ot tett ki." PM: jelentősek a fel nem használt tartalékok a költségvetésben. MTI, 2010. április 21.

[22] Orbán: A legfontosabb döntések július 1-jén hatályba léphetnek. Péntek 8, Hír TV, 2010. április 23.

[23] E körzetek felsorolásáról és második fordulós eredményeinek előrejelzéséről lásd Király András: Csak szántogat az MSZP. index.hu 2010. április 21.

[24] Molnár Gyula vitára hívja Simicskó Istvánt, MTI, 2010. április 14.; Nagy András: „Molnár Gyula: Ellenfelemnek köze nincs Újbudához" – interjú, hírextra, 2010. április 15.

[25] Megfordult az eredmény a XIII. kerületben. MTI, 2010. április 12.; 429 szavazattal maradt alul az MSZP-s Szanyi Tibor. index.hu, 2010. április 12.; Átjelentkezéseket javasol Szanyi Tibor. MTI, 2010. április 16.

[26] Lendvai: Pokorni leleplezte a vezért. MTI, 2010. április 23.

[27] E szempontból a 2010-es választás erőteljesen hasonlít az 1939. évi parlamenti voksoláshoz. Akkor az MSZDP kizárólag Angyalföldön, a liberális Polgári Szabadság Párt pedig csupán Újlipótvárosban szerepelt sikeresen. „Társadalmi összetételüknek megfelelően az angyalföldi szavazókörök politikai tagoltságát a baloldal viszonylagos túlsúlya jellemezte. Budapesten a szociáldemokraták a vizsgálatunkba bevont két egységben, a 91. és 127. szavazókörben szerepeltek legsikeresebben, ahol 38,2, illetőleg 35,4%-os eredményt értek el. Támogatottságuk mértéke a 124/a körzetben is meghaladta a 30%-ot, jelezve, hogy az ipari munkásság meghatározó része még 1939-ben is a baloldalt preferálta. Ugyanakkor ezek az eredmények meg sem közelítették a szociáldemokraták egykori, angyalföldi teljesítményét, amely egyes szavazókörökben túllépte a 70, sőt, kivételesen a 80%-ot." Wiener György: Osztályszavazás a két világháború közötti időszakban. *Múltunk,* 2006. évi 1. sz. 129. o. A liberális centrum Újlipótváros déli részén rendelkezett a legszélesebb bázissal, ahol a választójogosultak több mint 60%-ának bizalmát elnyerte. Részletesebben lásd Wiener: i. m. 125. o.

[28] 2010-ben 2 753 672 töredékszavazatot „lehetett figyelembe venni az elosztásnál. Ezek 44,36%-ával az MSZP, 33,60%-ával a Jobbik, 17,11%-ával az LMP, 4,92%-ával pedig a Fidesz–KDNP rendelkezett. A mandátumeloszlás ezen a szinten lényegében a szavazatarányoknak megfelelően történt, az MSZP, mint a legtöbb ilyennel rendelkező, de kevés egyéni és listás mandátumot szerző párt, 1%-kal jobban járt, mint a Jobbik (amelynek szintén valamivel több országos listás mandátumhoz kellett volna jutnia)... egy vagy két országos mandátummal rosszabbul". Fábián: i. m. 480–481. o.

[29] Részletesebben lásd Fábián: i. m. 479–480. o.

[30] Csuhaj Ildikó – Danó Anna: Sikerült a csúcstámadás. *Népszabadság,* 2010. április 26. 2. o.

[31] A valóságban a brit választások tendenciaszerűen arányosabb eredményeket mutatnak, mint a rendszerváltás utáni magyar voksolások. Ez a történetileg kialakult és társadalmilag beágyazott pártrendszer jellegzetességeivel magyarázható.

[32] A jelen elemzés felhasználja Wiener György „A 2010. évi rendszerválasztó választás eseményei" című elemzésének egyes részleteit, és tükrözi a szerzőtárs egyes politikai értékeléseit is.

7. A második rendszerváltás megerősítése: parlamenti választás – 2014

A 2010–2014 közötti időszak az újkori magyar történelem lapjain úgy szerepel, mint az azt megelőző húszéves polgári demokratikus fejlődés tagadása, egy sajátos állam által támogatott nemzeti kapitalista modell kiépítése a politikai rendszer csapdába ejtése útján. 2010-ben a Fidesz–KDNP választási szövetség szűk alkotmányozó többséget (67,9%)[1] szerzett a parlamentben egy olyan kétfordulós választási rendszerben, amely lehetőséget adott volna arra, hogy ezt a felhatalmazást a második fordulóban a választók mérsékeljék, és ne adjanak szabad utat az önkényuralom kiépítéséhez. Láttuk, hogy az első forduló után az állva maradt egyéni választókerületekben megvolt a lehetőség arra, hogy az ellenzéki erőket ellenőrző mandátumhoz juttassák a választók. Az ellenkezője történt, ami mögött az a társadalom-lélektani motívum húzódhatott meg, hogy legyen szabad felhatalmazása egy új többségnek, annak reményében, hogy az kivezeti a társadalmat a lefelé húzó spirálból, amit a megelőző kudarcos két évtizedben megtapasztalt. A Horn-kormány előtti illúziók élhettek a közvéleményben az első Orbán-kormány negatív tapasztalatai ellenére. A második kormányalakítás után a kétharmados többségével új rendszerváltást megvalósító Fidesznek nem sikerült ezen a történelmi trenden változtatnia, de 2014-re képes volt elhitetni a szavazók aktív relatív többségével, mintegy 43,6%-ával, hogy kormányzati teljesítménye nem marad el az elvárható színvonaltól. A közönség méltányolta, hogy az ország kikecmergett a 2008. évi gazdasági válságból, és a társadalom középosztályi elitjének az új uralom stabilitást, egy szűkebb, ámde annál befolyásosabb, véleményformáló rétegnek pedig felemelkedést hozott. A külföldön boldogulást kereső több százezer polgár ebbe a választásba már nem tudott érdemben beleszólni. A végeredmény – amit az alábbiakban igyekszünk több oldalról megközelítve komplex módon elemezni – ismert: a kormányzó többség ismét elnyerte az alkotmányozó többséget (66,8%), s ha szűk mezsgyére szorulva is, az előző négy év intézményi talapzatára állva, szilárd kormányzati bázist tudhatott magáénak.

AZ ALKOTMÁNYOS RENDSZER GYÖKERES ÁTALAKÍTÁSA, A HOSSZÚ TÁVÚ EGYOLDALÚ HATALOMGYAKORLÁS MEGALAPOZÁSA

A 2010. áprilisi parlamenti választást követően május 14-én ült össze a parlament alakuló ülése és az országgyűlés a mandátumok igazolása után azonnal megkezdte az alkotmányos alapintézmények átalakítását. Egyértelmű volt, hogy a Fidesz legszűkebb felső vezetése az előző két ciklusban titkos árnyékkormányként működött, és kész tervvel rendelkezett a korábbi struktúra lebontására, illetőleg az alapokig lehatoló átalakítására. Szinte a semmiből kerültek elő a kész törvénytervezetek, és a gondosan kiválasztott régi-új kormánypárti képviselők szavazógépe olajozottan, minden megingás és ellenállás nélkül működött. Hogy a törvényalkotást meggyorsítsák, úgy iktatták ki a kötelező társadalmi és szakmai egyeztetéseket, hogy még az alkotmánymódosító törvényeket is egyéni képviselői indítványokként terjesztették elő, az esetek nagy többségében úgy, hogy a törvény előterjesztője azzal sem volt tisztában, hogy mi a törvényjavaslat tartalma. Ilyenkor rendre elmaradt a társadalmi hatásvizsgálat, többnyire rejtve maradt a javaslat valóságos politikai funkciója, várható társadalmi következménye. E folyamat lényeges elemein keresztül érzékeltetni tudjuk az intézményi változások valóságos súlyát, kiterjedését.

A PARLAMENTI CIKLUS FŐBB ESEMÉNYEI: A TEKINTÉLYURALMI RENDSZER KIÉPÍTÉSÉNEK ÁLLOMÁSAI 2010–2011-BEN

A húszéves alkotmányos átmenet az államszocializmusból a szociális piacgazdaságba és a jogállamba – előre- és visszalépések sorozatán át – a Fidesz–KDNP[2] a prognosztizálhatónál is nagyobb arányú győzelmét követően látványosan irányt váltott. A kétharmados többséget[3] szerző pártkoalíció a demokratikus folyamatot nem beteljesíteni, hanem visszafordítani szándékozott, és az államhatalom központosításával megkezdte a hatalmi ágak megosztására épülő alkotmányos berendezkedés lebontását a hatalomra jutását követő napon. Ennek a folyamatnak a főbb állomását vesszük számba a továbbiakban, leltárt készítve a 2010. év alkotmányos változásairól. A megtett intézkedések a kormányzati hatalom átépítésében öltenek testet, az államhatalom – a parlamenti többség és a kormányzati döntési kompetenciák – következetes érvényesítésével, a jogalkotói autoritás gátakat és ellensúlyokat nem ismerő alkalmazásával, kiiktatva a társadalmi érdekegyeztetés intézményeit éppúgy, mint a parlamentben helyet foglaló ellenzéki (párt)frakciókat. Sokak szerint egy hatalomvezérelt, ösztönös, ide-oda rángatózó, alapjában véve spontán hatalomgyakorlási folyamatról van szó, ám ezzel a vélekedéssel szemben érvek állíthatók: az egyes döntések logikai láncolatot alkotnak, egy irányba hatnak, kimutatható bennük az azonos motiváció és irányultság, mind-mind a hatalommegosztási rendszer gyöngítését szolgálják, láthatóan előregyártott tervezetekre épülnek,

koherens rendszert alkotnak, a kimódoltság, a kitaláltság jegyeit viselik magukon, rendezettek és következetesek. Spontaneitás csak akkor fedezhető fel, ha egy-egy elképzelés megvalósítása nem várt akadályokba – többnyire a nemzetközi tőke vagy szervezetek ellenállásába – ütközik, és gyorsan alternatív megoldásokat kell találni. Ilyenkor valóban találkozhatunk a „trial and error" kockázatvállaló politikai magatartás típusaival, ám ilyenkor is felfedezhető a célazonosság, a tudatos központosítás és hatalommaximalizálás ethosza. A rendezettség és a láthatatlan forgatókönyvre építettség mellett felfedezhető egy visszatérő politikai cselekvési motívum, a politikai reváns[4], egyes esetekben a személyi bosszú motívuma, ami az ún. elszámoltatásban, a korábbi állami és politikai vezetők meghurcolásában, személyi szabadságuk indokolatlan korlátozásában nyilvánul meg.

A polgári társadalmak közjogi alapdokumentumai, a modern alkotmányok egyik alapvető jellegzetessége, hogy többnyire időtálló alkotások, csak nagyon indokolt esetekben, mély társadalmi átalakulások közepette vagy a társadalom szerkezetére is kiható kataklizmák alkalmával változnak. Az is fontos jellegzetesség, hogy bár a monarchia vagy a köztársaság alkotmányát a politikai elitek kompromisszumai öntik végső alakzatba, mögöttük mindig ott találjuk a társadalom aktív vagy passzív jóváhagyását, akár kifejezett (népszavazás), akár közvetett demokratikus (valamely külön alkotmányozó szerv) pozitív döntését, elhatározását. Természetesen ez a kikötés nemcsak az új alkotmány megalkotására, hanem a meglevő módosítására is igaz. Az alkotmány stabilitása nem valamiféle statikus dolog, a társadalom ölében zajló változások időszakonként sűrűbben törik át az intézmények merev szerkezetét, a jog stabilitása forradalmakat és más hatalmi szerkezeti változásokat követően megtörik, új konszenzusok rögzülnek, hogy egy módosult stabilitási szinten intézményes kereteket adjanak az új rend napi politikai és közhatalmi történéseinek, az államélet kiszámítható és átlátható működésének. A harmadik jellegzetesség, a kiszámíthatóság, kiemelt jelentőséggel bír a fejlett piacgazdaságokban, mivel annak mellőzhetetlen előfeltétele, ami a társadalompszichológiai bizalomra, a kölcsönös elfogadásra, belátásra és az ezzel járó szabályoknak való alávetésre épül, ami tömören kifejezve annyit jelent, hogy a legális rend kereteibe illeszkedik (a hatalom cselekvései jogszokásokhoz és lefektetett szabályokhoz igazodnak) és egyúttal rendelkezik a legitimitás bizonyos erejével (az elfogadás, az azonosulás, az egyetértés szükséges minimumával). Ennek jelentősége akkor válik élesen láthatóvá, ha a többnyire rejtve maradó társadalmi konszenzus hirtelen megbomlik, az adott uralmi rend elutasítottsága a felszínre tör, és a társadalom normál működése megszűnik, irracionalitásba és anarchiába fordul, az anómiás társadalmi jelenségek időlegesen a normalitás helyébe lépnek. Forradalmak, népfelkelések, háborúk, a társadalom egészére kiterjedő lázadások idején megtapasztaljuk, hogy mit jelent a kiszámíthatóság hiánya, hogy a legelemibb szükségletek kielégítése is mennyire igényli a modern jogrend intézményes stabilitását.

Ebből az elvont, elméleti keretből, bizonyos távolságtartással szemlélve a napi politikai érdekekkel átitatott politikai folyamatokat, jobban megértjük azokat az

eseményeket, amelyek a 2010. tavaszi parlamenti választások után a hazai alkotmányos szerkezetben és a közjogi intézmények rendszerében végbementek. A hatalmat legitim módon, a választások útján megszerző jobboldali koalíció az áprilisi választásokat követően azonnal, nagy intenzitással látott hozzá programja végrehajtásához, nem rejtve véka alá, sőt kifejezetten hangsúlyozva, hogy az 1989 után két évtizeden át működő modellen alapvető változtatásokat kíván végrehajtani, a társadalmi fejlődés irányát lényeges pontokon meg akarja változtatni. A két koalíciós párt a célzott változásokat csak nagy vonalakban, az általános értékváltások nyelvezetébe rejtetten előlegezte meg. Egyes pontok valóban nagyon[5] egyértelműen megfogalmazódtak, mint például az állam szerepének erősítése, a kormányzati szervezetrendszer koncentrálása, az adópolitika filozófiájának és gyakorlatának gyökeres megváltoztatása, egyszeri nagyarányú adócsökkentés, a családi adózás bevezetése, a választott közjogi intézmények, a parlament és az önkormányzati testületek létszámának radikális csökkentése, a hazai kis- és középvállalkozások hangsúlyos megerősítése, a helyben lakó gazdatársadalom előnyökhöz juttatása a társult mezőgazdasági vállalkozókkal szemben stb. Ezen tervek között egymás mellett szerepeltek a kormány hatáskörébe tartozó, többnyire gazdaságpolitikai kérdések és olyan közpolitikai célok, amelyek megvalósításához nem elegendő a kormányalakításhoz szükséges egyszerű parlamenti többség, amelyek tehát feltételezik az ennél nagyobb társadalmi-politikai konszenzust, a magyar közjogi berendezkedésben, az éppen hatályos alkotmány szerint megkívánt kétharmados többségi támogatást.

Ez utóbbi dimenzió a jobboldali koalíció választási kampányában, ha nem is maradt rejtve, nem körvonalazódott világosan. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kártyák nem voltak kiterítve, holott egy demokratikus választásnál a nyílt „játszma" lényeges követelmény, hogy a polgárok a megfelelő információk birtokában felelősen dönthessenek arról, mit választanak ki a demokratikusan tálalt menüből. Nem ez történt. A Fidesz és a KDNP kampányában csak általánosságban jelezte, hogy győzelmük mértékétől függ a változtatások mibenléte is. A „kis többség – kis változás, nagy többség – nagy változás" jelmondat éppenséggel a valóságos szándék elrejtésére szolgált, arra utalt, hogy a közönség csak akkor remélhet gyökeres fordulatot, ha megadja a váltásra készülő erőnek az alkotmányos szerkezetváltásra a felhatalmazást. A politikai pártok között csak a Lehet Más a Politika és a Magyar Szocialista Párt hívta fel a figyelmet a kétharmados többségben rejlő veszélyekre, amelyek akkor következnek be, ha az alkotmányozó erővel a hatalom a konszenzusszükségleteket félretéve, egyoldalú hatalompolitikai megfontolásokra építve él és cselekszik. A versengő felek között e kérdésről nem is folyt megfontolt párbeszéd, vita sem alakult ki, a felek elbeszéltek egymás mellett. Diskurzus csak szűk értelmiségi körökben alakult ki két irányzat között: az egyik szerint a „kétharmad", az ellenőrizetlen többség, hatékony alkotmányos ellensúlyok hiányában komoly veszélyeket hordoz magában, míg mások szerint a „kétharmadtól" nem kell félni, a magyar demokrácia megerősödött annyira az eltelt két évtizedben, hogy a jogilag

korlátlannak tűnő hatalmat, különös figyelemmel az európai uniós beágyazottságra és a nemzetközi jogi kötelezettségekre, hosszú távon nem lehet visszaélésszerűen gyakorolni, ennek a magyar társadalom gátat vet, ha úgy adódik.

A kétharmados problematika jelentőségét a szavazóközönség nagy része – különösen a passzívak, az urnáktól távolmaradók – valószínűleg nem érzékelte, vagy ha igen, elfogadta, sőt, nem kis támogatottsággal tudatosan vállalta a benne rejlő kockázatokat. A beletörődők talán abból indulhattak ki, hogy a korábbi ciklusokban a politikai mozgások fő jellemzője a konszenzuskeresés volt. Ennek ellent kellett mondania annak a tapasztalatnak, ami 2006 őszén az utcai megmozdulásokban, a legalitáson túlmutató radikális mozgalmak térnyerésében és a jobboldalon látszó politikai fogadtatásában, majd az ún. szociális népszavazás ellenzéki és alkotmányjogi kezelésében megnyilvánult. Ezek a jelenségek előrevetítették a 2010-es év alkotmányos történéseit, a figyelmes elemző ezeket nem téveszthette szem elől, és számítani lehetett arra, hogy a kormányzati hatalmat elnyerő koalíció a kétharmados többség birtokában egyoldalú alkotmányos átalakításokba kezd. Ennek azonban konkrét intézkedéseit, dimenzióit nem lehetett előre látni, és különösen arra nem lehetett számítani, hogy a jogállamiság egyensúlyát felborító alkotmányos változtatásokra kerül sor.

A koalíció a kétharmados többség birtokában rögtön meghirdette, hogy választási programját annak radikális változatában habozás nélkül, akár egyoldalúan is, következetesen végrehajtja, azon az alapon, hogy tartozik a választóknak a választási program megvalósításával. Ennek megfelelően megkezdődött a Magyar Köztársaság alkotmányos átalakítása, ami 2010-ben kilenc alkotmánymódosító törvényt, ezen belül több tucat szerkezeti változtatást eredményezett a hatályos alkotmánytörvényi szövetben, mivel egy-egy alkotmánymódosító aktus adott esetben különböző tárgyakban, pontokon és mélységben érintette az alkotmányt.[6] Ezekhez az 1949. évi XX. törvényt, vagyis az 1989-ben és 1990-ben átoperált hatályos alkotmányt módosító parlamenti döntésekhez hozzá kell vennünk az alkotmányt közvetlenül nem érintő jogszabályi változtatásokat, amelyek alkalmasint az alaptörvényi változásokra épülnek, azok folyományaiként értékelhetők. Ilyenek egyes teljes államigazgatási ágazatokat érintő szabályozások, mint az állami vagyonnal való gazdálkodás, a területi közigazgatás átszervezése (megyei közigazgatás megreformálása, a regionális igazgatás felszámolása), az adózás rendszere, a közszolgálati munkajogi szabályozás (kormánytisztviselői kar kiemelése és a közszolgálatiság átszabása), a sajtószabadság érvényesülésének, a média és a hírközlés szervezeti és működési rendjének radikális átépítése, a büntető igazságszolgáltatás hangsúlyváltásai stb.

A kilenc alkotmánymódosítás egyikét sem szavazta meg a három ellenzéki párt, az MSZP, a Jobbik és az LMP, egyetlen alkalommal sem.[7] Meg kell emlékezni egy sajátos jelenségről is, ami funkcionálisan szolgálta a gyors hatalmi szerkezetváltást, az állam szerepének növelését, a hatalommegosztás szerkezetének átalakítását: ez az új elem a nagyjelentőségű alkotmányszintű változtatások látszatra rög-

tönzött megjelenésében jelentkezett. És valóban, ha áttekintjük a nagy horderejű módosításokat, kétségkívül találunk közöttük hirtelen elhatározottakat, amelyek egy-egy éles politikai szituációhoz kötődtek, és később maguk a kezdeményezők is – talán önvédelemből, vagy a reakció túlzásait felismerve – ilyenként azonosítottak. Az irányultság azonban tévedhetetlenül azonos: a gyors és radikális térfoglalási, hatalmi aspirációs törekvéseket nyomatékosan jelezte, hogy a kilenc alkotmánymódosító parlamenti döntés, illetőleg becikkelyezett törvény túlnyomó többségét nem a normál, megszokott jogalkotási rendben terjesztették elő és tárgyalták: a kilencből hat alkotmánymódosító törvény egyéni képviselői indítvány nyomán született meg. Ez a merőben szokatlan eljárás nemcsak az alkotmánymódosítások esetében jelentkezett, hanem általában a törvényalkotási folyamatban. Az ok alapvetően kettős és kézenfekvő: ily módon drasztikusan lerövidül a törvényalkotási folyamat, és ennek a célnak a szolgálatában ki lehet rekeszteni az egyébként kötelező társadalmi érdekegyeztetési mechanizmust. Ez a megoldás erősen kifogásolható, ám a kormányzati elit a társadalmi közvélemény felé elfogadhatónak látszó magyarázattal szolgált: a gazdasági szükséghelyzetben – amit persze több esetben, mint például az IMF hirtelen kitessékelésével, egyes vezető politikusok felelőtlen piacbefolyásoló nyilatkozataival, maga a kormányzat idézett elő vagy legalábbis gerjesztett – sürgősen meg kellett hozni a struktúraátalakító döntéseket, hiszen a késlekedés rontja az új berendezkedés hatását, és veszélyezteti a koherenciát igénylő intézkedések egymásra is reflektált érvényesülését. Ebben az érvelésben, semleges nézőpontból szemlélve, elvonatkoztatva a makropolitikai összefüggésektől, lehet is némi igazság, ám ha a folyamat egészében szemléljük a részjelenséget, annak elfogadhatósága egyszerre elenyészik.

Az itt vázolt alkotmányos és azzal egyenértékű törvényi változtatások közös jellemzője, hogy fő motívumuk a hatalom kiterjesztése, ezen belül a végrehajtó hatalom koncentrálása, központosítása.

A sort a kormányzati szervezetrendszer szinte kötelező átalakítása nyitotta meg, ebben világosan tetten érhetők a centralizációs törekvések. Az átfogó, több ágazatot összefogó minisztériumi struktúra, ún. csúcsminisztériumok megteremtése, részben visszaállítása koncentrálta a bürokratikus kapacitásokat, a közigazgatási államtitkári funkció helyreállítása sajátos módon átpolitizálta a közigazgatás felsőbb régióit ott is, ahol a szakkontrollnak nagyobb teret kellene biztosítani, a közszolgálati karból a kormánytisztviselői réteg kiemelése és politikai függésének látványos kinyilvánítása egyértelműen a felső politikai elit formális és informális hatalma kiterjesztéseként értelmezhető.[8]

Mindenekelőtt a miniszterelnök cselekvési szabadságának növekedése volt megfigyelhető, több esetben pusztán azáltal, hogy az ellenerők befolyása gyengült és a konzekvens hatalommegosztás szerkezeti elemei megroppantak. A hatalmi ágak rendszerében két fronton is tapasztalhatóvá vált az ellensúlyok relativizálódása. Egyfelől a formális struktúrában, az intézmények hatásköri rendszerében és egymáshoz való viszonyukban. Erre szolgáltat példát a minisztériumi szerkezet in-

tegrálása, a több, korábban különálló ágazat szervezeti összevonása nagyléptékű igazgatási szervekbe, ami nyilvánvalóan a döntési szintek redukálását eredményezi és lerövidíti a döntési láncot. Az ágazati konfliktusok nem torlódnak fel a kormányfői szintre, azokat a „nagyminisztériumok" főnökei hatékonyan szűrni képesek. Az újonnan megválasztott parlament a korábbi hagyományokat folytatva nem késlekedett az új minisztériumi struktúra felállításával; ennek keretében a hagyományos tárcák (külügy, belügy, honvédelem, igazságügy, az utóbbi kiegészítve a közigazgatás jogalkotási-irányítási hatásköreivel) mellett csak további négy ágazati tárca alakult, és a koncentrációnak egy tradicionálisan önálló funkcionális szerv, a pénzügyminisztérium is áldozatul esett.[9]

A második lépés, egyúttal kiemelten szimbolikus döntés, az állampolgársági törvény módosítása volt,[10] ami által megszületett a határokon kívül élő, magyarországi lakóhellyel nem rendelkező, magyar gyökerekkel és/vagy identitással rendelkező nem magyar állampolgárok számára a magyar állampolgárság kedvezményes honosítással történő megszerzésének lehetősége. Szorosan összefüggött ezzel a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény, amely a trianoni békekötés napját a nemzeti összetartozás napjává nyilvánította.[11] Az 1920. évi „trianoni békediktátum napját" törvénybe iktató ideológiai dokumentum a történelmi reváns szavakban való kifejeződése, ám ennél fontosabb a távlati politikai üzenete, nevezetesen az a funkció, hogy a jobboldal potenciális szavazótáborát szimbolikus aktusokkal is erősítse: „a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme. Ebből kiindulva az országgyűlés megerősíti Magyarország elkötelezettségét a magyar nemzet tagjainak és közösségeinek egymással való kapcsolatuk fenntartására és ápolására, és az Európában elfogadott gyakorlatot alapul vevő közösségi autonómia különböző formáira irányuló természetes igényének támogatására." Mindkét itt említett jogszabály ugyanazt a célt szolgálja, az egyik ideológiai síkon, a másik a praxis gyakorlati terepén, és mindkettő ugyanannak a politikai célnak a szolgálatára hivatott: a nemzeti érzelmű, a nemzettudatot a demokratikus értékek fölé helyező szavazóbázis kiszélesítése, a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező magyar állampolgároknak a szavazati jog biztosítása, bevonva őket a belpolitikai pártversengésbe; ezáltal a hatalmi berendezkedés távlatos megerősítése, a „bebetonozás" szándékával. Ezeknek a jogalkotási, állampolitikai lépéseknek a valóságos hatásmechanizmusa csak menet közben bontakozott ki, de nagy vonalakban kódolható volt: a mérleg nyelve nagy valószínűséggel a jobboldal támogatása felé billen. Az a két évtizedes kompromisszum szűnt meg, hogy a politikai befolyás erősítése érdekében egyik politikai tábor sem használja eszközül az országhatárokon túli magyar nemzetiséget az anyagi vagy erkölcsi támogatás eszközeinek bevetésével. E befolyás érvényesítését kívánta kizárni a magyar alkotmány 1990. évi módosítása, ami úgy rendelkezett, hogy választójoga csak annak van, aki a választás napján az ország területén tartóz-

kodik.[12] A későbbi módosítás is magyarországi lakóhelyhez kötötte a szavazati jog gyakorlását.[13]

A jogállam lebontásának következő stációja az Országos Választási Bizottság (OVB) feloszlatása és egy új, kizárólag a koalícióhoz köthető választott tagokból álló testület létrehozása volt. Itt megfigyelhető egyfelől a reváns említett motívuma, miután a jogszabály megváltoztatását nem leplezetten azzal is magyarázták, hogy az OVB tagjai az előző ciklusban szembeszegültek a Fidesz–KDNP költségvetést érintő népszavazási kezdeményezéseivel és a szakmaiság határain belül megvívták harcukat az akkori Alkotmánybírósággal szemben.[14] A hivatalos indoklás szemforgató módon úgy szólt, hogy ez a megoldás a nemzetközi gyakorlatban is ismert, „és lehetőséget teremt arra, hogy a különböző választástípusokból fakadó eltérő szempontokat is mérlegelhesse az Országgyűlés az Országos Választási Bizottság tagjainak megválasztásakor".[15] Az új OVB tagjai megválasztásának szempontjait a közönség a törvény elfogadása után azonnal megismerte, mivel a törvény erejénél fogva az OVB tagjainak megbízatása öt hónappal a hivatalba lépés után megszűnt, és az önkormányzati választásokat megelőzően a parlament kivétel nélkül a Fideszhez közel álló jogászokat választott meg. Ez volt az első eset az új parlamentben, hogy egy négy évre választott közjogi testület mandátumát erőből megszüntette, majd a helyébe lépő új tagokat kizárólag a saját szakértői közegéből választotta ki a kétharmados többség.[16] Ez a változtatás a személyeken keresztüli politikai befolyásérvényesítés eklatáns megnyilvánulása.[17]

A kormányzó erők a választás után azonnal módosították az alkotmányt, eleget téve egyik erős választási ígéretüknek, ami az országgyűlési helyek radikális csökkentését célozta meg. Az új parlament első alkotmánymódosítása[18] rendelkezett arról, hogy a parlament létszáma nem haladhatja meg a 200 főt, amin felül a nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletére további, legfeljebb 13 országgyűlési képviselő választható. Így a törvényhozás maximális létszámát új megoldásként az alkotmányban rögzítették, ami egyúttal annak a választási ígéretnek a megvalósítását is előre jelezte, hogy a választási rendszert hatékonyabbá és kezelhetőbbé kell tenni, orvosolva az olyan kialakult alkotmányos hibákat, mint a választókerületi egyenlőtlenségek vagy az ajánlási rendszer anomáliái. A létszám alkotmányba foglalása a választási rendszer átalakítását a jövőbe s egyúttal kényszerpályára helyezte, azzal együtt is, hogy az ezt szabályozó rendelkezés nem léphetett hatályba, mert ez magával vonta volna az országgyűlés azonnali feloszlatását. Ezért a reformra nyilvánvalóan csak a következő parlamenti ciklustól kerülhetett sor.

Ugyanez a 2010. május 25-i módosítás rendelkezett a miniszterelnök-helyettesi státusz reinkarnálásáról, ez a pozíció a rendszerváltást megelőző korszakban, a centralizált államszervezetben funkcionált. Az 1989. évi alkotmányreformig a kormányfőt a Minisztertanács elnökhelyetteseinek egyike helyettesítette, a reform ezt a szerepet az erre a pozícióra kinevezett államminiszterre delegálta. Az 1990. évi átfogó alkotmányrevízió intézményesítette a kormány fogalmát és a helyettesítést szervezési szintre szállította le.[19] A centralizáltabb állami berendezkedésben felér-

tékelődhet a kormányfőt helyettesítő politikus szerepe, a felelősségi viszonyok is ehhez igazodhatnak.

A parlamenti létszámon és a kormányzati struktúra kérdésén túl e módosító csomag még tartalmazta azt a felhatalmazást is, hogy a felső köztisztviselői kar, a minisztériumok és a kormány alá rendelt szervek alkalmazottainak jogállását, díjazását, továbbá felelősségre vonásuk módját külön törvény szabályozza. Ez az alkotmányos felhatalmazás tette lehetővé, hogy, mint erre már korábban hivatkoztunk, a kormánytisztviselői jogállást néhány héttel később egyéni képviselői indítvány alapján külön törvényben szabályozza az országgyűlés.[20] Az alkotmánymódosítás korai időpontja arra utal, hogy a kormányzásra készülvén a Fidesz még az árnyékkormányzás keretei között, vagyis ellenzékben kidolgozta azt a stratégiát, amelynek legfontosabb elemeit a választások után készpénzre tudta váltani.[21]

A második alkotmánymódosítás[22] a már említett stratégiába illeszkedett, amennyiben szakított a konszenzuális parlamenti politizálás évtizedes hagyományival. E novella megváltoztatta az AB tagjaira történő jelölési eljárást. A korábbi szabályozás konszenzuskényszert modellezett, a pártok frakciói által delegált bizottságban a jelöltek személyéről meg kellett egyezni. Ezt a valóságos megegyezési kényszert iktatta ki a koalíció az új formulával. E szerint a bármely okból beálló üresedés esetén az AB új tagját olyan bizottság jelöli, amely a képviselőcsoportok szerinti arányoknak megfelelően jön létre. Ez azt jelenti, hogy az alkotmánybíróvá válás már a jelölési szakaszban eldől a parlamenti többség javára, ha a koalíció tagjai meg tudnak egyezni. A parlamenti döntésnél a módosítás fenntartja a kétharmados szavazati arányt, ami az adott erőviszonyok között egyenlő volt azzal, hogy az ellenzéki pártok javaslatait teljesen mellőzni lehet. Az új szabályozás lehetővé tette, hogy a jelölőbizottságban fideszes többség érvényesül, a két új alkotmánybíró megválasztásánál nem volt nehéz a koalíciós partner KDNP támogatását megszerezni.[23] Az Alkotmánybíróság fölötti, a jelölési eljárásban megnyilvánuló áttételes személyi kontrollt nem szabad alábecsülni. A hivatásrendi értékek felülírhatják ugyan a politikai kötődéseket, különösen, ha friss a közéleti klíma és a nyilvánosság közvetlen politikai korlátozásoktól mentes, s ezért ez nem elég biztosíték a hatalomhoz igazodó döntések meghozatalához. Ehhez már szükség volt a hatáskörök átalakítására is. Az Alkotmánybíróság hatáskörének szűkítése az alkotmányos berendezkedés egészét döntő módon befolyásoló strukturális változás, amire később sor is került.

A következő alkotmányszintű változtatás[24] a helyi önkormányzatok szervezetét érintette, és ebben is megfigyelhető a politikai térfoglalás szándéka. Technikainak tűnik a változtatás, ami lehetővé tette, hogy a képviselő-testület a polgármester helyettesítésére olyan alpolgármestert is megválaszthat, aki nem tagja a képviselő-testületnek, azzal a korlátozással, hogy a polgármestert a képviselő-testület elnökeként csak olyan alpolgármester helyettesítheti, aki a képviselő-testület tagja. Ez a „finom" módosítás lehetővé teszi pártelkötelezett szakemberek tisztséghez és javadalmazáshoz juttatását, ami a politikai hatalom személyi bázisának megszilárdítását szolgálhatja. A pártkatonák tisztségbe helyezése különösen akkor nyer je-

lentőséget, amikor a képviselő-testület többsége a kormánynak elkötelezett, a polgármester viszont a másik táborból jön: ilyen esetben az alpolgármesteri tisztség ellensúlyozó és ellenőrző szerepet is betölthet.

Ennél nagyobb jelentőségű azonban az ugyanekkor elfogadott másik alkotmánymódosítás, ami a véleménynyilvánítási és a sajtószabadságot érintette, és előkészítette a médiafelügyelet későbbi átfogó törvényi szabályozását.[25] Az új alkotmányi passzus megelőlegezte a médiaszabadság pártalapú korlátozását azáltal, hogy a közszolgálati rádió, televízió és hírügynökség felügyeletéről, valamint vezetőinek kinevezéséről, továbbá a kereskedelmi rádió és televízió engedélyezéséről, illetőleg a tájékoztatási monopóliumok megakadályozásáról szóló parlamenti kétharmados törvény helyébe egy szervezeti megoldást állított, megteremtve a központi, hatáskörében szuperhatósággá varázsolt médiahatóságot. Az új szabályozás szerint: „A közszolgálati médiaszolgáltatást az Országgyűlés által választott tagokkal működő autonóm közigazgatási hatóság és független tulajdonosi testület felügyeli, céljainak megvalósulása felett pedig az állampolgárok egyes, törvényben meghatározott közösségei őrködnek." Természetesen az új struktúrában is fennmarad a kétharmados szabály,[26] ám ez nyilvánvalóan nem megfelelő normatív garancia a közvetlen pártpolitikai befolyás kizárására és az nem nyújt biztosítékot a többcsatornás befolyásolás és kiegyensúlyozott kölcsönös kontroll működésére. Ez a rejtett lehetőség a 2010. decemberi médiaszabályozásban öltött testet, befejezve a jogállamiság korlátozásának megkezdett folyamatát.

A parlament rövidített nyári szünetet tartott, augusztusban két javaslat is született az alkotmány módosítására, mindkettő azonos napon. A sorrendben az első[27] – a módosítások sorában immár az ötödik – lex Borkaiként híresült[28] el: a parlamenti bizottság ülésén az egyik bizottsági tag, a Győr megyei jogú városi polgármester, a fideszes Borkai Zsolt jelezte, hogy ha ötéves korlátozással fogadják el összeférhetetlenségi szabályozást, érintettsége miatt nem indulhat jelöltként a győri polgármesteri tisztségért. A rendvédelmi szervek és a honvédség volt tagjait a politikai tevékenységtől ideiglenesen eltiltó jogszabály ugyanis Győr fideszes polgármesterének sem tette volna lehetővé, hogy induljon az őszi választásokon. A javaslat – annak a szabálynak a fenntartása mellett, miszerint a Magyar Honvédség, a rendőrség és a nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai szolgálati jogviszonyuk fennállása alatt nem lehetnek tagjai pártnak, politikai tevékenységet nem folytathatnak – öt évben határozta meg azt az időt, amelyen belül fegyveres testületek tagjai szolgálati viszonyuk megszűnését követően nem indulhatnak jelöltként az országgyűlési képviselők választásán, az európai parlamenti választáson, a helyi önkormányzati képviselők és a polgármesterek, valamint a kisebbségi önkormányzati képviselők választásán.[29] Borkai érintettségét kiküszöbölendő, a „jogállami" megoldás hamar megszületett, a korlátozást a bizottság többsége viharos gyorsasággal három évre mérsékelte.

A másik augusztusi módosítást, megtörve az addig kialakult sorozatot, a kormány terjesztette be az országgyűléshez, e formai változtatásnak azonban nem volt

kézenfekvő magyarázata, hacsak az nem, hogy a módosításnak csekélyebb volt a közvetlen politikai töltete.[30] A módosítás két különböző tárgyat érintett.

Az első az igazságszolgáltatás működési nehézségein kívánt segíteni ugyancsak vitatható módon azzal, hogy igazságszolgáltatási tevékenységek ellátását lehetővé tette a bírósági titkárok körében. Ez sokak szerint nem tekinthető jogállami megoldásnak, mivel a „cél szentesíti az eszközt" megfontolás áll mögötte. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a korábbi alkotmányi szabályozások is kifogásolhatók voltak, amennyiben megengedték a bíráskodásban a hasonló kivételeket.[31] Korábban az AB már foglalkozott ezzel a témakörrel, és 2008-ban alkotmányellenesnek ítélte a bírósági titkárok ítélkezésbe történő bevonását.[32] Ezúttal tehát a parlament egy alkotmányos tilalmat úgy írt felül – tegyük hozzá: az Országos Igazságszolgáltatási Tanács (OIT) kezdeményezésére és aktív támogatásával –, hogy a kifogásolt intézményt beépítette az alkotmányba. Ezt a módosítást – a kialakult konvenciónak megfelelően – az AB már nem vizsgálhatta.[33] Az AB már 1990-ben, működésének megkezdésekor kinyilvánította, hogy az alkotmány az igazságszolgáltatást a bírói hivatáshoz, felelősséghez és függetlenséghez köti. A bírósági titkár, státuszából és nem szubjektumából adódóan, ezekkel az attribútumokkal nem bír. Az alkotmányos megoldás a bíróságok hivatkozott túlterheltségére kétirányú is lehetett volna: egyfelől a bírák számának emelése – akár a nyugdíj melletti foglalkoztatás szigorításának terhére is –, illetőleg azoknak az adminisztratív jellegű ügyeknek a közigazgatási szférába helyezése, amiket, épp ilyen jellegük miatt, titkári hatáskörbe kívánt a kormány utalni. A bírált új alkotmányos szabályozás egyfelől nyíltan megkerülte az alkotmánybírósági kifogást, vagyis ez alkotmányellenesnek minősített szabályozást alkotmányos rangra emelt, ráadásul úgy, hogy erre a körülményre az indokolásban kifejezetten utalt is,[34] másfelől utat nyitott annak, hogy a kormány, parlamenti többségével élve, kifogásolható módon kiterjessze azon ügyek körét, amelyek bírói hatáskörből alacsonyabb garanciát biztosító titkári hatáskörbe kerülhetnek. Egyetlen biztosíték marad, hogy az AB az ilyen bírói hatáskört elvonó rendelkezéseket éppen a jogállamiság sérelmére való hivatkozással alkotmányellenesnek minősítheti.

Az augusztus 11-én kihirdetett módosítás másik eleme még nagyobb rést ütött a jogállamiság építményén: a kormány a közigazgatási és igazságügyi miniszter útján terjesztette elő azt az alkotmánymódosítást is, amely a visszamenőleges jogalkotást lehetővé tette a korábban folyósított végkielégítések visszafizettetésének megalapozására. A közteherviselés alkotmányos kötelezettségét általánossá és jövedelem-, illetőleg vagyonarányossá minősítő, 1989-ben bevezetett, majd 2002-ben módosított alkotmányos előírás[35] mellé az új többség beiktatta azt a lehetőséget, hogy egyes jogszabályokon alapuló és költségvetési forrásokból származó korábbi juttatásokat külön törvényi felhatalmazással elvonjanak: „A közterhek viselésére szolgáló forrásokból, valamint az állami vagyonnal gazdálkodó, illetve az állam többségi tulajdonában vagy irányítása alatt álló szervezetek részéről jó erkölcsbe

ütköző módon juttatott jövedelmek tekintetében törvény, az adott adóévtől kezdődően, külön mértékű kötelezettséget állapíthat meg."

Túl azon, hogy a szöveg magyartalan és jelentéstartalmában – szándékosan vagy csak puszta pongyolaságból – homályos, olyan parttalan felhatalmazást ad a törvényalkotónak, ami nyilvánvalóan ellentétes a jogállamiság értékeivel. Az a kérdés merül fel, hogy a jogszerű juttatás mely esetben minősül jó erkölcsbe ütközőnek. Ha korábban megalkotott jogszabályok alapján jó erkölcsbe ütköző módon lehetséges elvonni az állami vagyont, feltehetően a jogalkotással nincs valami rendben, maga a jogszabály ütközik a jó erkölcsbe, tágabb értelemben a jogállamiság elveibe, és az ilyen anomáliákat a jövőre nézve jogalkotási úton kell orvosolni. A másik megoldás az egyedi juttatások egyedi peres eljárásokban való kezelése, amikor megvizsgálható, hogy a juttatást, adott esetben a végkielégítést valóban tisztességtelen módon állapították-e meg. Az alkotmánymódosítás nyilvánvalóan közvetlen politikai célokat szolgált, nevezetesen éppen az egyedi vizsgálódás megkerülésével és a megoldás normatív szintre emelésével. Ez pedig már önmagában is a jogállamiságot romboló lépés, amit az az utólagos magyarázat sem ment, hogy úgymond gazdasági szükséghelyzetben íródott. Az így elvont jövedelmek, mint költségvetési bevételek, ugyanis teljességgel alkalmatlanok voltak a gazdasági szükséghelyzet kezelésére, de ha fenn is állt volna a szükséghelyzet, annak kezelésére adottak az alkotmányos intézmények. Az igazi funkció valójában kettős: egyfelől szempont volt a felső szintű közigazgatás személyi állományában történő – a parlamenti választásokat követően egyébként már megszokott –, politikai kötődésen alapuló tömeges csere olcsóbbá tétele, másrészt a korábbi politikai elit kollektív büntetése, megregulázása.[36] A törvény július 22-i elfogadása azonnal vihart kavart, és az érintettek rögvest megtámadták az Alkotmánybíróságon. Várható volt, hogy az AB ezt a jogállamisággal nyíltan szembemenő jogalkotási „gyöngyszemet" éles nagyító alá veszi. Az AB döntését október 26-án hirdették ki, ám időközben az alkotmányossági vizsgálat idején megszületett az alkotmány 2010. évi hetedik módosítása.

Erre a hetedik alkotmánymódosításra szeptemberben került sor: ezt az átalakítást a régóta várt és az AB által előírt jogalkotási rendszer átalakítása indokolta.[37] Korábban ehhez a lépéshez nem volt meg a kétharmados többség, annak ellenére, hogy ezen a területen elsősorban a szakmai értékeknek kell érvényesülniük. Ez a terjedelmes módosítás átfogóan szabályozta a jogalkotási rendet, és egyúttal szakított a rendszerváltás előtti, már régen túlhaladottá vált 1987. évi XI. számú jogalkotási törvénnyel.[38] Ez az átfogó alkotmánymódosítás azonban nem csak a jogalkotás rendjét érintette. Amint ez már korábban is előfordult, ez a módosítás is vegyes jellegűvé vált: a jogalkotáson túl olyan elemeket is tartalmazott, amelyek nem az alkotmányos stabilitást támogatták, hanem hatalompolitikai érdekeket szolgáltak. Ilyen a legfőbb ügyészre vonatkozó új szabályozás, amely szerint a legfőbb ügyészt, a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez hasonlóan, az országgyűlés immár nem egyszerű, hanem kétharmados szavazataránnyal választja meg, továbbá megszűnik interpellálhatósága. Változott az ügyészségre és az ügyészek szolgálati viszonyára vonat-

kozó törvény elfogadásának szabályozása is, e törvény elfogadása is kétharmados többséget igényel. Paradox módon ez a változás nem közelíti az ügyészi intézményt a végrehajtó hatalomhoz, hanem attól távolítja. A politikai térfoglalás, vulgáris kifejezéssel a bebetonozás, azáltal valósul meg, hogy a már emelt szavazati aránnyal elfogadott szabályok akkor is fennmaradnak, amikor a kormány nem rendelkezik kétharmados többséggel. Ebbe a trendbe illeszkedik, hogy az ügyészség alkotmányi „ráncba szedését" hamarosan követte az ügyészségi szolgálati jogviszonyról szóló törvény kiigazítása révén a legfőbb ügyész megbízatásának kilenc évre történő meghosszabbítása, valamint az a szabály, hogy a megszűnt megbízatás egyes eseteiben a legfőbb ügyész a helyén marad mindaddig, amíg a tisztség betöltéséről a parlament nem határoz.[39] Ezáltal a legfőbb ügyész megbízatása akár három vagy több ciklust is átölelhet – legalábbis elvi lehetőségként.

További lényeges új tartalmi változtatás a fővárosi és megyei kormányhivatalok mint újraszabályozott közigazgatási intézmények vezetőire, a kormánymegbízottakra vonatkozó alkotmányi szintű szabályozási felhatalmazás megadása. Ez is az intézménystabilizálási törekvések sorába illeszkedik.

A jogalkotás új alkotmányi rendjét és az ügyészség parlamentáris rendszerbeli szerepének hangsúlyváltását a kormányzó koalíció viták közepette iktatta az alkotmányba, de a mindent elsöprő egységes ellenzéki kritikát a visszamenőleges hatály melletti kiállás és az Alkotmánybíróság hatáskörének ezzel kapcsolatos erőteljes szűkítése váltotta ki. A 2010. évi alkotmánymódosító törvények sorában a jogállamiságot a leginkább érintő, azt voltaképpen időlegesen megbénító, vagy legalábbis döntően korlátozó lépés kétségkívül az Alkotmánybíróság hatáskörének drasztikus korlátozása volt. Az előzmények jól ismertek. Mint láttuk, az apropót a végkielégítések utólagos megadóztatásának törvénybe iktatása szolgáltatta.

Az a törekvés, hogy határt szabjanak a költségvetésből finanszírozott nagy összegű, sok esetben visszaélésszerűen alkalmazott, korrupciógyanús végkielégítéseknek, legitimnek tekinthető politikai törekvés, és az is elfogadható, hogy a jó erkölcsbe ütköző ilyen tárgyú polgári jogi és munkaszerződéseket a kormányzat felül kívánta vizsgálni. Ez aggálytalan törekvés, amennyiben beleilleszkedik a fennálló jogrend írott szabályrendszerébe és ennek megfelelő eljárásrendben, az illetékes hatóságok, bíróságok előtt érvényesítik a reparáció elvét, azaz korrekt jogi eljárások keretében vizsgálják, hogy sérültek-e a jogszabályok, az egyes végkielégítések megfeleltek-e a polgári jogi és munkajogi szabályozásnak. A kormány azonban nem a jogszerű megoldást választotta, hanem olyan eszközhöz folyamodott, ami nem illeszkedett a jogállami keretekbe. Túl azon, hogy a végkielégítéseket generálisan, politikai kampányelemekkel fűszerezett, propagandisztikus csinnadratta közepette támadták, olyan jogszabályt alkottak, amely az egyedi jogi környezettől elvonatkoztatottan a végkielégítések minden fajtájára vonatkozott az ötéves elévülési időn belül. A normatív, törvényi szintű szabályozásról tudni lehetett, hogy eleve nem illeszkedik a jogállamiság általánosan elfogadott értékrendjébe, durván sérti a jogbiztonságot, önkényes és kiszámíthatatlan, rombolja az állam bizalmi tőké-

jét, hiteltelenîti az állami szerveket és a jogalkotó hatalmat. Azokban az esetekben, amikor a végkielégítések megállapítására a formális jog keretein belül, törvényesen került sor, az időben visszanyúló szabályozás alapvető stabilitási érdekeket sért, a már folyósított és adott esetben felhasznált törvényes juttatások adójogba utalt visszafizettetése kirívóan alkotmánysértő jogalkotásnak minősül, ennek belátásához nem volt szükség különleges jogászi szakismeretekre. A kormány előtt is világosnak kellett lennie, hogy ilyen törvényjavaslatot az állam nem képviselhet.

A törvény fő elemei alkotmányellenességének kinyilvánítására az Alkotmánybíróság működési gyakorlatához képest rövid időn belül sor került. Az alkotmányvédő fórum igen alapos, aprólékos és színvonalas határozatban kiterjedten elemezte a visszamenőleges hatály alkalmazásának korlátait és szűk mezsgyén történő érvényesítésének lehetőségeit. Erre a szűk mezsgyére a megalkotott törvény olyannyira nem fért rá, hogy az Alkotmánybíróság egyhangú határozatot hozott.[40] Megállapította, hogy az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról, illetve módosításáról szóló 2010. évi XC. törvény 8–12. §-a és 133. §-a alkotmányellenes, ezért ezeket a rendelkezéseket a hatálybalépésükre – 2010. október 1-jére – visszaható hatállyal megsemmisítette.

A kormánynak számolnia kellett ezzel a következménnyel, és ebből arra következtethetünk, hogy a konfrontáció szándékos volt, azt a célt szolgálta, hogy egy populáris ügy kapcsán kiiktassa az AB-t a gazdasági alkotmányossági vizsgálati körből, és ezzel elhárítsa az akadályokat a jóléti állam átalakítása, részleges leépítése és egy új beavatkozó államiság megteremtése elől. A tét tehát nem a különadóból befolyó kétes nagyságú költségvetési bevételek megszerzése volt, és a politikai stratégiában az „élősködő", a jó erkölcsöt nem követő személyek megregulázása is csak epizódként értékelhető. A politikai stratégák felidézhették a „Bokros-csomag" sorsát és nem kívántak hasonló közjogi akadályokkal szembekerülni. Ezt az értelmezést támasztja alá az a körülmény, hogy az AB döntésre a viszontválasz viharos gyorsasággal és kellő médiakörítéssel érkezett meg; az Alkotmánybíróság hatáskörét szűkítő javaslat azonnal megszületett.[41]

Az alkotmánybírósági döntésre való kormánykoalíciós válaszlépés nagy vihart kavart a parlamenten belül és azon kívül is. Egyre-másra születtek meg olyan szakmai és a tágabb politikai közvéleményből, valamint a kritikus média frontjairól olyan értékelések, melyek szerint az Alkotmánybíróság hatáskörének kilátásba helyezett szűkítése összeegyeztethetetlen a jogállamiság alapvető értékeivel. A javaslatok lényege ugyanis az volt, hogy az Alkotmánybírósággal szemben a visszamenőleges hatály alkalmazásának lehetőségét bele kell foglalni az alkotmányba, az Alkotmánybíróságtól el kell vonni mindazokat a hatásköröket, amelyekben az alkotmány szerint népszavazás nem tartható, és végül módosított formában, ám tartalmilag azonos módon visszaállítani a jó erkölcsbe ütközőnek minősített kétmillió forint fölötti végkielégítésekre kivethető 98%-os különadót. A javaslat egyes kormánypárti képviselők körében sem volt fenntartások nélkül támogatott, mindkét pártban akadt olyan alkotmányjogász szakember, aki különvéleményének

adott hangot, és csak a zárt ajtók mögött lezajlott egyeztetések hatására alakult ki az egységes támogatás, immár a finomított változaté. A finomítás lényege az volt, hogy elvetették a népszavazási tilalmi lista egy az egyben való – analógia szerinti – alkalmazást, és e helyett egy tartalmában lényegesen nem különböző, csaknem azonos korlátozást alkalmaztak. E szerint az Alkotmánybíróság a költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvényeket csak akkor semmisíti meg, ha azok tartalma az élethez és emberi méltósághoz való jogot, a személyes adatok védelméhez való jogot, a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságát, vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokat sérti. Az ilyen tárgyú törvényeket az AB csak kivételes esetben vizsgálhatja.[42] A megsemmisítési okok között nem szerepelnek a tulajdon alkotmányos védelmének körébe tartozó jogterületek.[43]

Az Alkotmánybíróság hatáskörét karanténba záró módosítás mellett a kormánykoalíció az alkotmányba iktatta a visszamenőlegesen alkalmazható jogalkotást lehetővé tevő passzust is, amit ráadásul úgy alkottak meg, hogy a nyomaték kedvéért a büntetőadókat öt évre visszamenve is lehessen alkalmazni.[44] Ezt az alkotmánymódosítást a parlament a konfliktus kirobbanását követő három héten belül elfogadta, és a törvény a kihirdetést követő napon, november 20-án hatályba is lépett.[45] Ugyanekkor fogadták el az alkotmánybírósági törvény módosítását, aminek az volt jelentősége, hogy a vonatkozó módosítást a folyamatban levő ügyekre is alkalmazni rendelték.[46] A különadó kivetéséről szóló törvény szükségszerű módosítása már csak technikai következmény volt.[47] Bezárult tehát a kör, az Alkotmánybíróság részleges megbénítása befejezett ténnyé vált, és ezáltal, valamint a már részletezett hatalomtechnikai lépések következményeként a magyar jogállamiság Csipkerózsika-álomba szenderült.

2010 hátralevő másfél hónapjában a parlamentnek a költségvetés elfogadása mellett még jutott ideje a kilencedik alkotmánymódosításra.[48] Ez a rohamtempóban elfogadott alkotmányreform több, egymással nem összefüggő tárgyat tartalmazott. Egyfelől beiktatta a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének sokak által erősen vitatott rendeletalkotási jogát. A koalíción belüli viták e körül a szabályozás körül nyilvánosságra kerültek, és ezáltal világossá vált, hogy a szakmai megfontolásokat a hatalmi-politikai stratégiai érdekek elemi erővel írták fölül. Így fordult elő, hogy az alkotmány egy adott bekezdése alig több mint egy hónapon belül változott meg. Ez normál jogállami keretek között még alacsonyabb szintű jogszabályoknál is csak nagyon kivételesen fordulhat elő, stabil polgári demokráciákban az alkotmány esetében elképzelhetetlen.

E bátran forradalminak nevezhető alkotmánymódosítási folyamat betetőzése a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság intézményének alaptörvényi intézményi rangjára emelése volt.[49]

2011-ben folytatódott a hatalmi szerkezet átépítése, aminek kiemelkedő állomása a köztársasági alkotmány helyébe lépő Alaptörvény elfogadása volt 2011 áp-

rilisában.[50] Az új alaptörvény az állami úton is támogatott nemzeti kapitalizmust a parlamenti többségi párturalom legális eszközeivel, valamint a személyi kultusz és politikai függőség általi megvalósításával.

AZ ALAPTÖRVÉNY MINT A KISAJÁTÍTÓ, EGYOLDALÚ ÉS KIREKESZTŐ KÉTHARMADOS HATALOMGYAKORLÁS DOKUMENTUMA

A köztársasági alkotmány helyébe lépő, 2012. január 1-jétől hatályos Alaptörvényt az országgyűlés az ellenzéki pártok alkotó közreműködése nélkül, valóságos társadalmi konzultációt mellőző módon, népi megerősítést negligálva fogadta el. Az Alaptörvény elfogadását nemzeti álkonzultáció előzte meg, amelynek keretében felkért szervezetek és állampolgárok kifejthették álláspontjukat, megtehették javaslataikat, azonban ezekről nem folyt nyilvános vita, nem került sor nyilvános bizottsági előkészítésre és az új alkotmány szövegezésére ismeretlen, a homályba vesző fórumokon, teljességgel *sub rosa* került sor.[51] Bár a Fidesz kísérletet tett, hogy a parlamenti ellenzék közreműködését megszerezze, és az alkotmány-előkészítő eseti bizottság meg is alakult, a kormánypártok azonban nem mutattak hajlandóságot a valóságos egyeztetésre. Végül a bizottsági tervezet helyett egy titokban megszerkesztett normaszöveget fogadtak el, melyet a frakcióvezetők terjesztettek elő.[52]

Az Alaptörvény intézményesíti és meg is szilárdítja a tekintélyuralmi rendszert azzal, hogy az Alaptörvénybe is beemeli a kétharmados alkotmánymódosító szabályt. Már az Alaptörvény megalkotása is vitatható formális alapokra épül. Egyfelől az Alaptörvény preambuluma az állami önrendelkezés 1944. március 19-én történt elvesztését deklarálja, és annak visszaállását 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselet megalakulásától számítja, ehhez a dátumhoz köti az új demokrácia és az alkotmányos rend kezdetét. Ezen az utóbbi napon az 1949. évi XX. törvénynek a rendszerváltás folyamatában elfogadott szövege volt hatályban, amely szakított az államszocializmussal és többpártrendszerre épülő demokratikus szocializmus parlamentarizmusát alakította ki. Miközben tehát az Alaptörvény kiiktatta az államszocializmus négy évtizedét a történelemből, alkotmányos értelemben a folyamatosságra épül, és elfogadja a hatályos ideiglenes köztársasági alkotmánynak azokat a szabályozásait, amelyek 1949-et követően folyamatosan éltek, nevezetesen az alkotmány megváltoztatásának kétharmados szabályát. E szerint az országgyűlés mindenkori kétharmados többsége minden korlátozás nélkül, bármikor módosíthatja az alkotmányt. Az eredeti, 1949-ben elfogadott törvény 15. § (3) bekezdése megfogalmazása szerint: „Az alkotmány megváltoztatásához az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges." Ez a szabály túlélte a rendszerváltást, ám amikor 1994-ben a kormány mögött a parlamentben egy kétharmados MSZP–SZDSZ-többség szerveződött és felmerült az ideiglenes alkotmány meghaladásának, újrakodifikálásának igénye, a kétharmados többségen

túlmutató parlamenti felhatalmazással az új alkotmány előkészítésének szabályait csak a négyötödös többséggel fogadhatták el.[53] Mivel azonban a szocialista frakció néhány képviselője nem támogatta az egyeztetett alkotmánykoncepció első változatát, majd a második tervezet elfogadása ellenére a kérdés lekerült a napirendről, ez az önkorlátozó szabály 1998-ban hatályát vesztette. Amikor a Fidesz alkotmányozó többséget szerzett, a négyötödös korlátozást tartalmazó 2009. október 23-án közzétett, egységes szerkezetbe foglalt alkotmányszövegből az alkotmány-előkészítés négyötödös követelményét alkotmánymódosítással kiiktatta.[54]

Az Alaptörvény nyíltan szakít a fékek és ellensúlyok elvére épülő hatalmi ágak szétválasztásának rendszerével, amit az alkotmány kétharmad általi korlátlan átírása tett lehetővé. Annak ellenére így van ez, hogy az Alaptörvény deklarálja, hogy „A magyar állam a hatalom megosztásának elvén nyugszik." Ez a kinyilatkoztatás ugyanis nincs végigvezetve az alkotmányon, a továbbiakban csak annyiban utal az elvre az Alaptörvény, hogy az egyes hatalmi ágakat megemlíti, de egymáshoz való viszonyukat nem részletezi. A közhatalom centrumában a közvetlenül választott országgyűlés áll mint alkotmányozó főhatalom, és ebben a szerepében magyarországi intézmény nem korlátozza, így az Alkotmánybíróság sem. A kormány a végrehajtó hatalom általános szerve és az országgyűlésnek felelős (15. cikk), az alkotmányosság, az alaptörvény védelmének legfőbb szerve az Alkotmánybíróság (24. cikk), az alaptörvényt módosító jogszabály felülvizsgálatára nem jogosult; a bírói hatalmat ilyenként nem nevesíti, megelégszik annak kinyilvánításával, hogy a bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el és a legfőbb bírósági szerv a Kúria (25. cikk). Az ügyészség és az alapvető jogok biztosa az országgyűlésnek alárendelten szervezeti autonómiával rendelkezik, a tevékenységbe formálisan nem beavatkozva. A helyi önkormányzatok elveszítették korábbi nagyfokú önállóságukat, és nem képeznek ellensúlyt a törvényhozó és a végrehajtó hatalommal szemben. Az Alaptörvénnyel a magyar államiság az 1945 előtti szellemiséghez tér vissza; ugyanakkor a gyakorlatban érvényesül az a magyar hagyomány, hogy a formális struktúrák helyett az informális intézmények gyakorolják a valóságos politikai hatalmat. (2014–2015-ben az ún. ötösfogat – Orbán Viktor, Habony Árpád, Lázár János, Rogán Antal, Szijjártó Péter –, azon belül pedig a párt elnöke gyakorolta.) Olyan alkotmányszerkezet jött létre, amely a személyes hatalmat közjogi hatalommá transzformálja a politikai személyi függőségen, a posztok és javak elosztásán, azok odaítélésének és megvonásának mechanizmusán keresztül.

Az Alaptörvény megalkotásával párhuzamosan 2011-ben megszülettek azok a fontos rendszerátalakító törvények, amelyek – miután az állam személyi állományának stratégiai szintjein teljes csere történt – leépítették a jogállam legfontosabb biztosítékait, és helyükbe egy szupercentralizált, egyszemélyes tekintélyuralmi struktúrát állítottak. Ebben a rendszerben a formális jog eszközeinek és az állam hatalmi monopóliumainak felhasználásával bármikor bárkit el lehet távolítani a döntéshozatali láncból, és a fontos döntési pozíciókat fel lehet tölteni az új, lojális szolgáló „elittel", amelynek döntő része teljes egzisztenciális függőségben kiszol-

gálja a hatalmi gépezetet. Lehetséges ebből a rendszerből a dezertálás, de a függetlenséget csak azok a nagyon kevesek tudják megvalósítani, akik biztosítani tudják teljes anyagi függetlenségüket és rendelkeznek azzal a kapcsolati hálóval, amely az intellektuális létezés elemi feltételeit biztosítja. Ez a többnyire szabad értelmiségi lét elsősorban a nemzetközi háttérrel, szellemi kapcsolatokkal rendelkezők számára nyitott, és az országon belül elsősorban a fővárosban valósítható meg. A szabadság a civil világra korlátozódik (szabadfoglalkozásúak, tudósok, független művészek, írók, újságírók, egyetemi oktatók, kutatók) – az állam a szolgaság háza. Ez alól csak az állam egyre szűkülő egyes részszférái kivételek, az egyetemek, egyes kutatási intézmények, a bírósági rendszer bizonyos megszorításokkal, különösen az alacsonyabb szintek, az ügyvédvilág és az adminisztratív kiszolgáló ágazatok kevésbé politizált szegmensei.

A CENTRÁLIS ERŐTÉR ÁLLAMHATALMI TÉRNYERÉSE A 2011. ÉV TÖRVÉNYALKOTÁSÁBAN

2011-ben a felforrósodó nemzetközi légkörben, amikor az autoriter modernizáció Észak-Afrikában és a Közel-Keleten elindult az összeomlás felé (Tunézia, Líbia, Egyiptom, Szíria), a hazai vizeken háborítatlanul folyhatott egy tekintélyuralmi rendszer kiépítése. Ennek az a fő eszköze, hogy a Fidesz-vezérkar felszámolja a hatalmi ellenőrző pontokat, egyes szervezetek, intézmények relatív függetlenségét, és formálisan minden hatalmat az egybeépített parlamenti-kormányzati döntési fórumokra delegál. Ezt a kétharmados többség teszi lehetővé, amelyben a képviselők mint akarattalan bábuk szolgálják ki uraikat. Az összetartó erő a hatalmi ideológia, a pénzzel megváltott vakhit, a nacionalista küldetéstudat, ami kiiktatja az erkölcsi aggályokat és elaltatja a józan ítélőképességet. A megvásárolt politikai közreműködőkkel a vezérkar elhiteti, hogy bármiféle különvélemény olyan ellenséget erősít meg, amely a rendszer létét veszélyezteti, és egyúttal egzisztenciálisan is fenyegetést jelent. Ha ez az egységet kovácsoló küldetésideológia helyenként megbicsaklik, a legcsekélyebb elhajlást kirekesztéssel büntetik, ami erkölcsi-társadalmi és anyagi ellehetetlenüléssel fenyeget. Az egyetlen lehetséges ellenállási stratégia a hallgatás és a kivárás. Az elkötelezett rendszerhívők előremenekülnek, és minél nagyobb a szolgálat és a hazugságok nyilvános felvállalása, annál nagyobb a jutalom és sűrűbb a dicséret. A stratégiai pontokon, kormányzati és parlamenti bizottsági posztokon csak a leglojálisabb azonosulók maradhatnak, akik képesek a hitelesség látszatát közvetíteni a hívő közönség felé. A kirekesztő ideológia meghatározó eleme az ellenségkép, amit naponta sulykolni kell a közvélemény felé. Eszerint csak az elhivatott egységerő képes megmenteni a nemzetet az áruló országvesztőktől, akik kiszolgáltatták az országot a ragadozó bankoknak és kereskedőházaknak, akik nem építeni, hanem rabolni jöttek, és felelősek minden még meglevő nyomorúságért.

A populista demagógia harsog minden nyilvános megszólalásból, érvelésből, döntésmagyarázatból, mindenre lehet szervesíthetetlen, idegen kultúrákból idézhető példát találni, minden abszurd és megmagyarázhatatlan döntésre lehet racionálisnak mondott magyarázatot találni, a hazugság kultúrája rendszerré szerveződik.

Az uralmi technika úgy működik, hogy a döntési jogkört beviszik a parlamentbe, onnan a kormány veszi át a végrehajtás feladatát, az államapparátus pedig kivitelezi a döntés tartalmát. Így számolták fel a Magyar Nemzeti Bank (MNB) kamatpolitikáját ellenőrző Monetáris Tanács relatív függetlenségét, amikor úgy döntöttek, hogy a jegybanktörvény módosításával a tanács új tagjait a gazdasági bizottság jelölése alapján az Országgyűlés választja meg hat évre. (Jelenleg a 9 tag közül 4 az MNB felsővezetője, könnyedén biztosítható az elnöki többség.)[55]

Ebben a rendszerben megmaradt három formálisan kiiktathatatlan bizonytalansági tényező, az Alkotmánybíróság, a köztársasági elnök és a legfőbb ügyész. Ezeket az egyensúlyokat egy normálisan működő hatalommegosztásos rendszerben nem lehet kiiktatni, legfeljebb mérséklő technikák vannak a moderálásukra. Az Orbán-rezsim a száműzetés éveiben, 2002 és 2010 között szisztematikusan kidolgozta azt a technikát, amit az alkotmányozó többség birtokában gátlás nélkül keresztülvitt a rendszeren. Mint láttuk, az Alkotmánybíróság átalakítása részben a hatáskörök megnyirbálásával, részben a tagok és az elnök kisajátított megválasztásával ment végbe. Az Alkotmánybíróság személyi állománya a garancia arra, hogy a Fidesz-uralom hatalomkoncepciója, ténylegesen alkotmányellenes uralomfilozófiája megvalósulhasson. Nem véletlen, hogy a 2010-es választások után, mint erre már utaltunk, a hatalom egyik első intézkedése az alkotmánybírák jelölési rendszerének megváltoztatása volt, ami a kormányhoz lojális bírák hivatalba ültetésének imperatív eszköze. Az Alkotmánybíróság ellensúly szerepe a lényegtelenebb ügyekre korlátozódik, a rendszerszintű kérdésekben nem működik. Ha az Alkotmánybíróság mégis úgy dönt, hogy az keresztezi a rendszerépítőnek minősített koncepcionális elhatározásokat, a hatalom mérlegelhet, hogy más utat keres tervei megvalósításához, vagy – ha különös jelentőséget tulajdonít a célzott szabályozásnak – módosítja az Alaptörvényt, és beépíti abba az alkotmányellenesnek minősített szabályozást.[56] Ezzel arra az évtizedes alkotmánybírósági gyakorlatra épített, hogy az Alkotmánybíróság nem vizsgálta – úgy értelmezte, hogy nem vizsgálhatja – az alkotmánymódosító törvények alkotmányosságát és ezáltal indirekt módon elismerte, hogy a törvényhozó hatalom egyenlő az alkotmányozó hatalommal.[57] Jellemző módon ezt a gyakorlatot az Alkotmánybíróság 2011-ben a 2010-es alkotmánymódosítások kapcsán megerősítette, ám látva, hogy ezzel a parlamenti többség visszaél, 2012-ben álláspontját felülvizsgálta.[58] Erre válaszul az Alaptörvény negyedik módosítása megtiltotta az Alkotmánybíróságnak, hogy az Alaptörvény módosítását tartalmilag felülbírálhassa.[59] Az Alkotmánybíróságnak ekkor kellett volna testületileg felállnia, amire természetesen nem került sor.

A köztársasági elnök mérsékelt hatalommal bír a parlamenttel és a kormánnyal szemben, ám a hatóköre személyes döntése alapján szűkíthető vagy tágítható. Mivel

a parlamenti többség választja, politikai lojalitásához nem férhet kétség, de e körön belül habitusa, szerepfelfogása és persze a politikai klíma alapján alakíthatja funkcióját, annak morális dimenzióit is hangsúlyozhatja. Ha sorozatban küld vissza törvényeket a parlamentnek, vagy éppenséggel gyakrabban fordul lényeges kérdésekben az Alkotmánybírósághoz, krízishelyzetben döntő befolyást is érvényesíthet.[60]

A kilenc évre megválasztott legfőbb ügyész a vádmonopólium révén kulcsszerepet játszik az állam működésében egyfelől azért, mert utasítására bárki büntetőeljárás alá vonható, szabadságától – bírói ellenőrzés mellett – megfosztható, illetőleg bárkit mentesíthet az eljárás alól, ami nyilván befolyásolhatja az esetleges magánvádas eljárás kimenetelét is.

Egy autonóm intézmény maradt a fékek és ellensúlyok rendszerében, az alapvető jogok biztosa, ám szerepe és hatóköre jóval szerényebb, mint az előzőekben taglalt hatalmi ágaké. Az állam jogszerű működtetésében és az anomáliák feltárásában jogi és erkölcsi autoritásként léphet fel, és aktivitása révén kihasználhatja azt a jogát, hogy az Alkotmánybírósághoz fordulhat bármely kérdésben, és ezáltal kifejezésre juttathat széleskörűen elfogadott, a kormányéval szemben álló fontos alkotmányos értékeket.

A parlament 2011-ben az ombudsmani rendszert is átalakította, megszüntetett négy önálló biztosi szerepkört, ezek közül hármat összevonva az állampolgári jogok országgyűlési biztosához rendelte, az adatvédelmet pedig kiemelte az alkotmányos védettségből azáltal, hogy bürokratikus hivatallá szervezte át Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság néven.[61]

2011-ben több, az Alaptörvényt végrehajtó, az új rendszert konszolidáló törvény született. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a már taglalt alkotmánybírósági átalakítás; a 62. életévüket betöltött bírák és ügyészek minden nyilvános előkészítés nélküli kényszernyugdíjazása; az Alaptörvénybe foglalást követően a Legfelsőbb Bíróság megszüntetése és a legfőbb bíró egyidejű menesztése; a bírósági rendszer igazgatásának radikális átalakítása az önkormányzati jellegű Országos Igazságszolgáltatási Tanács kiiktatásával és az állami jellegű Országos Bírósági Hivatal megteremtésével; az ombudsmani rendszer átalakítása;[62] a Munka Törvénykönyvének átfogó újraszabályozása a munkavállalói szféra jogainak radikális csonkításával, ezzel párhuzamosan az érdekegyeztetési rendszer átalakítása az Országos Érdekegyezetői Tanács helyébe a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács léptetésével; a korhatár előtti nyugdíjak megszüntetése és szociális ellátássá történő átalakítása; az egészségügy teljes strukturális átszervezése, a fővárosi és a megyei kórházak államosítása a Semmelweis Program keretében; az egyházak rendszerének kvázi államosítása az egyházügyi törvény megalkotásával és az elismert egyházak számának brutális csökkentése; a kincstári egyetemi elitképzés alapjainak lerakása a Nemzeti Közszolgálati Egyetem megalapításával; az országgyűlés házszabályának az ellenzéki jogköröket általánosan csorbító, szűkítő újrakodifikálása; és végezetül a témánk szempontjából legfontosabb változás a választási rendszer átfogó újraszabályozása a relatív többséget birtokló jobboldal térnyerésének tartós biztosítása céljából.[63]

A MÁSODIK RENDSZERVÁLTÁS KONSZOLIDÁLÁSA ÉS A STRUKTURÁLIS ÁTALAKÍTÁS KITERJESZTÉSE – 2012–2013

2012-re kiteljesedett az új államszervezet, és a hangsúly az új lojális középosztály megteremtésére, illetőleg alapzatának fokozatos kiszélesítésére tevődött. Ennek érdekében a kormány a gazdasági stabilizáció forrásait az adózási rendszer permanens átalakításában és egyre inkább a külföldi tőke adóztatásában kereste, és megalkotta az ezt legalizáló törvényeket, a jogrendszer számos pontját érintő nehezen áttekinthető szabályozásokat, ami, ha nem is azonnal, de késleltetve heves kritikát váltott ki egyes európai gazdasági érdekkörökből.[64] Beért a másfél éves rendszerátalakítás, az év kezdetével hatályba lépett az új Alaptörvény és az új választási rendszert megalkotó sarkalatos törvény és még egy sor, korábban már említett, rendszerátalakító sarkalatos jogszabály. A kormányzat kiemelt jelentőséget tulajdonított legitimációja életben tartásának, lehetőség szerinti bővítésének. Válaszul az ellenzéki-civil megmozdulásokra a kormány szimpátiatüntetést szervezett politikájának támogatását demonstrálandó, amit álcivil szervezeteken átfuttatott, közvetetten költségvetési forrásokból finanszírozott és külföldi (lengyel) résztvevőkkel is megerősített.[65]

2012-ben folytatódott az államszervezet reformja, ami a további centralizációt és az önkormányzatok szorosabb állami felügyeletét célozta. Ennek érdekében, részint visszatérve az 1971–1983 közötti állapotokhoz, újraintézményesítették a járási közigazgatást városi központokkal, testületi kontroll megteremtése nélkül, beépítve a vertikális megyei kormányhivatali szisztémába.[66]

Az állam tovább terjeszkedett, piackorlátozó intézkedések korszaka köszöntött be, mint egyre inkább előrehaladó, fokról fokra kiteljesedő folyamat, amely áthatja az egész ciklus gazdasági ethoszát. Ebbe a sorba illeszkedett a tankönyvpiac államosítása, az örökségvédelem szervezeti rendszerének átalakítása, a közbeszerzési rendszer működtetése, az uniós források elosztási rendszere, a privatizációs döntési láncolatok, a takarékszövetkezeti rendszer átmeneti és a közműszolgáltató cégek véglegesnek tűnő államosítása, és a sort hosszan lehetne folytatni. Az új, jórészt államtól függő lojális középosztály megteremtését-kiterjesztését szolgálja az állami földek bérbeadása, a dohánytermékek kiskereskedelmének újraelosztása,[67] a központi és helyi-területi állami pozíciók irányított betöltése, a kultúra és a tudományos élet új monopóliumainak kiépítése, a közalkalmazotti vezetői posztok elfoglalása, az újraállamosított cégek, pénzintézetek, közüzemek irányítói állásainak kiutalása, a vidéki gazdálkodó rétegek különféle előnyökhöz juttatása, összefoglalóan egy átfogó koncepcióba rendezett társadalmi hálózat, ideológiai alapokon szervezett érdekközösség szisztematikus kitágítása.

A Fidesz még a 2010-es választások előtt nyilvánossá tette azt az elképzelését, hogy a hazai parlament létszámát radikálisan csökkenteni szeretné.[68] Az elképzelés mögött jórészt populista érvek álltak: a parlament nemzetközi összehasonlításban túl nagy, a kisebb parlament hatékonyabb és költségtakarékos. Ezek az érvek gyen-

ge lábakon álltak, mert nem a képviselet funkcióiból indultak ki és igazságtartalmuk is kétséges. Az is felmerült, hogy az egyéni kerületi körzetek választójogosultjainak száma olyan fokú eltéréseket mutatott, hogy ezáltal sérülhetett a választójog egyenlősége. Ennek az érvnek a valóságtartalma már nem vitatható, ám az aránytalanságok korrekciója az adott rendszer keretei között is lehetséges lett volna, ehhez nem volt szükséges az átfogó reform. Minderre tekintettel állítható, hogy a koncepció meghirdetése mögött feltehetően az húzódott meg, hogy a létszámcsökkentés örvén végre lehet hajtani az egyoldalú rendszerátalakítást, ha erre alkalom nyílik. A kétharmados többség megszerzésével az alkalom megnyílt, és mint láttuk, a fiókból azonnal előkerült a kis parlamentre való áttérést célzó alkotmánymódosító törvényjavaslat, amit a testület 2010. május 25-én elfogadott,[69] egyúttal sor került az új választási rendszert modellező indítvány előterjesztésére.[70] E szerint a parlament létszáma maximum 200 fő, további 13 helyet a nemzetiségi és etnikai kisebbségek képviselői számára biztosítanak. Ezután a kérdés 2011 őszéig ad acta került, nyilvános vita nem folyt, bár az egyes pártok párhuzamos javaslatai, adott esetben törvényjavaslat formájában napvilágra kerültek. Míg a korábbi ciklusokban az ilyen súlyú reformok megvitatása – az 1999–2000-ben működő eseti bizottság kivételével – négy-, illetőleg ötpárti egyeztetéseken zajlott, ez esetben csak egy látszattestület alakult, amelytől érdemi eredmény a nyilvánvaló koncepcionális különbségek miatt nem volt várható.[71] Az albizottság megadta a demokratikus vita látszatát, és e paraván arra is jó volt, hogy a műhelykoncepciókat tesztelni lehessen az ellenzékkel és az érdeklődő közvéleménnyel. Eközben a kormány szakértő műhelyében lázas igyekezettel folyt az előkészítés az Alaptörvény elfogadása után. A Fidesz már korábban elkötelezte magát a vegyes többségi rendszer mellett, amelyben a többségi rész dominál, a listás keret pedig megakadályozza a lavinaszerű átrendeződést a másik oldalra egy esetleges jobboldali vereség esetén. Eleinte az is nyitott volt, hogy megtartsák-e a kétfordulós rendszert, lehetővé téve az ellenzéki erők rugalmas szerveződését, vagy vállalják azt a kockázatot, hogy az ellenzéket koalícióba kényszerítsék. Hosszas bizonytalankodás után az utóbbi mellett döntöttek, mivel ez a verzió a többségi elem erősödését vonja maga után. Ezt követően már csak az volt a kérdés, hogy a 176 egyéni körzetszámot milyen szintre redukálják olyképpen, hogy a körzeteket úgy tartsák a megyerendszer keretei között, hogy érvényesítsék a népességszám arányossági követelményét. A bizottság a mandátumában meghatározott határidőre nem tudta befejezni a munkát, így 2011. június 27-én megbízatását meghosszabbították október 31-ig. Bizottsági javaslat ekkor sem született, mivel a paritásos bizottságon belül nem sikerült kompromisszumos javaslatot kidolgozni.[72] A bizottság úgy fejezte be tevékenységét, hogy nem készített összefoglaló jelentést, nem volt értelme a további pártközi egyeztetésnek. A Fidesz a maga vezérkarán belül finomította korábbi elképzeléseit, és a nyilvánosság kizárásával döntött a törvénytervezet végső változatáról. Júliusban Áder János – ebben ez időben európai parlamenti képviselő, aki a Fideszen belül a téma legjobb szakértőjének számított – az elnökség nevében a Fidesz internetes fórumán hozta nyilvánosságra

a testület álláspontját „Egyfordulós és vegyes választási rendszer lehet" címmel.[73] Ez a reform fő irányait vázolta, majd a sub rosa előkészítés után a Fidesz frakcióvezetője november 20-án terjesztette be a parlamentnek az országgyűlési választások új szabályozására vonatkozó javaslatot, amelyet a Fidesz egyéni képviselői módosító javaslatainak nyomán december 20-án kizárólag a kormánypártok szavazataival kétharmados többséggel fogadtak el sarkalatos törvényként.

Megszületett tehát a második rendszerváltásnak az Alaptörvényt követő legfontosabb normája, a 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról. Mik a főbb jellemzői ennek a sarkalatos jogszabálynak? Első helyen azt kell kiemelni, hogy teljesült az a ki nem mondott politikai cél, hogy a rendszer a két évtizeden át érvényesülttel szemben aránytalanabb legyen, ezáltal tovább erősítve a relatív többséggel rendelkező „centrális erőtér" mesterségesen torzított nyereségét a szavazatokban kifejeződő társadalmi támogatottsághoz képest. Ez az egyéni kerületi egyfordulós relatív többségi rendszerben megbúvó aránytalansági potenciál a gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyéni kerületi győzelmek a relatív többséget abszolút többséggé, az alkotók számára szerencsés helyzetben az 50% alatti listás támogatottságot az egyéni kerületi relatív többségű győzelmek révén kétharmados többséggé alakítja.[74]

A 386 fős parlament új létszáma 199. Korábban 176 egyéni kerületre 210 megyei és országos listás hely jutott. Az új megoszlás fordít a számokon, 106 egyéni körzetet mindössze 93 országos listás mandátum ellensúlyoz. Az aránytalansági potenciál romlását szemléletesen mutatja, hogy a listás rész aránya 54,4%-ról 46,7%-ra csökkent – ez csaknem 8 százalékpontos romlás, ami – mint majd látni fogjuk – markánsan megmutatkozik a 2014. évi választási eredményekben. Ezzel együtt az egyéni körzetek súlya a rendszeren belül lényegesen megnőtt, a korábbi 45,6%-ról 53,3%-ra emelkedett. Ebben a modellben értelemszerűen kiesik a területi (fővárosi és megyei) listás szint. Az előző szisztémában a 210 listás hely egymásba fonódó keret volt, amely azt jelentette, hogy külön szerepelt egy listás kompenzációs, az arányosítást szolgáló 58 országos listákról kioszthatő mandátum, míg 152 helyet a 20 területi listás körzetben, előre meghatározott mandátumszámok szerint lehetett kiosztani.[75] A parlamenti létszámcsökkentés a hármas tagozódás fenntartását maximum 200 fős parlament esetében irracionálissá tette, ilyen keretek között csak torz eredmény születhetett volna. A Fidesz 2010. májusi törvénytervezete már szakított a területi szint fenntartásának koncepciójával,[76] míg az MSZP tervezete az egyéni kerületi versengést iktatta volna ki.[77] Az MSZP javaslatától eltérő koncepciót képviselt az LMP javaslata, amely szembehelyezkedve a „létszámfétissel", a nemzetközi arányokra is tekintettel, 245 fős testülettel számolt, és a területi listás szint elhagyása mellett jelentősen megnövelte az arányosítási kapacitást.[78]

A másik nagyon lényeges változás, hogy a második forduló lehetőségét a törvény kiiktatta. Az 1989-es rendszerben[79] második fordulóra is sor kerülhetett két feltétel esetén is. Az egyik az érvénytelenség, ami a választópolgárok 50%-os vagy az alatti részvétele miatt állt elő. 1998 kivételével erre csak ritkán került sor, tipikusan

időközi választásokkor. A második – és ez volt a tipikus – az eredménytelenség, ami a törvény szerint akkor következett be, ha egyik egyéni kerületi jelölt sem szerezte meg az érvényes szavazatok több mint felét. Sok valóságos eséllyel induló esetén az a szabály szerinti felállás, hogy a pártok – feltéve, hogy nem kötöttek előzetes koalíciót – az első fordulóban ritkán mondanak le az önálló jelöltállításról, és a pártrendszer széttagoltsága esetén nagy volt a valószínűsége annak, hogy nem születik azonnal abszolút győzelem. A második forduló lehetősége rugalmassá teszi a pártok együttműködését, és ami még ennél is fontosabb, a választók számára felismerhetőbben biztosítja a másodlagos preferencia kifejezésének lehetőségét. Az egyfordulós rendszer arra sarkallja a kisebb vagy nagyjából egyenlő esélyű, de nem domináns pártokat, hogy előzetes koalíciót alkossanak, vagy körzetenként egyeztessék a jelöltállítást és az erre vonatkozó alkukat megkössék. Ha erre képtelenek, egyéni körzeti indulásuk eleve kudarcra van ítélve, és csak a töredékszavazat szerzésére korlátozódik. Mivel a Fidesz a jobboldal relatív többségi támogatással rendelkező domináns pártja és koalíciós partnere, a KDNP csak mint valláserkölcsi ideológiai erőt reprezentál, s így nem valóságos versenytárs, az egy fordulóra való áttérés mindaddig a kormányzat érdeke, amíg a társadalomban élvezett relatív többségi támogatás fennmarad. Ha ez a helyzet változik, és a jobboldalon új, hasonló támogatottságú erő is megjelenik, az egyfordulós rendszer előnye a visszájára fordul.

A harmadik új elem a nem rezidens magyar állampolgárok szavazati joghoz juttatása. Ez is egy olyan elem, amely a Fidesz választói bázisát volt hivatva növelni, mivel okkal lehetett számítani arra, hogy a szomszédos országokban kedvezményesen magyar állampolgársághoz jutó százezrek, amennyiben szavaznak, a jobboldalt támogatják. Ezt az előfeltevést később a választási eredmények egyértelműen igazolták. A Fidesz a kétharmad birtokában első intézkedései egyikével – mint azt már említettük – egyoldalúan módosította az állampolgársági törvényt a jogszerzés könnyítése érdekében.[80] Korábban a közbeszédben a külföldön élő nem rezidensek állampolgárságát és szavazati jogát nem kötötték össze, és ezt az alaptörvénybe sem iktatták be, amikor azonban döntési pozícióba kerültek, habozás nélkül irányt váltottak, és azzal az érvvel, miszerint a kötelék és a szavazati jog szorosan összefügg, továbbá, hogy az Európai Unióban ez bevett gyakorlat, a választási törvényben biztosították a voksolás jogát az „elszakadt nemzetrészek" számára.

A rendszerváltás után a választási törvény a külföldön élő magyar állampolgársággal rendelkezők ismeretlen létszámú nagy csoportját a választójog síkján nem zárta ki e jog gyakorlásából, ehelyett azt a technikát alkalmazta, hogy kimondta: a szavazásban akadályozott az, akinek nincs állandó vagy ideiglenes lakóhelye Magyarországon.[81] A Fidesz úgy oldotta meg a dilemmát, hogy a szavazati jog gyakorlását az állampolgárságon túl a névjegyzékbe történt felvételhez kötötte.[82] Az adott rendszer mellett ez a jogkiterjesztés azzal járt, hogy megkülönböztették a szavazás módját a rezidens és a nem rezidens polgárok között egyfelől, illetőleg a szavazás napján az országban levők és a külföldön tartózkodók között. Mivel a magyarországi lakóhellyel nem rendelkezők értelemszerűen nem köthetők egy adott egyé-

ni körzethez, a törvény a szavazatukat korlátozta annyiban, hogy csak pártlistára szavazhatnak, egyéni képviselőjelöltre nem.[83] A külföldön tartózkodó rezidensek mindkét szavazattal rendelkeznek. Ugyanakkor a külföldön szavazók között a választási eljárásban a Fidesz igazolhatatlan különbséget tett azzal, hogy a rezidenseket elzárta a levélben történő szavazástól, míg a magyarországi lakcímmel nem rendelkezők számára ezt biztosította, és minden eszközzel igyekezett segíteni őket a szavazat leadásában és eljuttatásában. Ez a választójog egyenlősége alkotmányos követelményének nyílt, leplezetlen megsértése.

A rendszerátalakítás negyedik komponense az egyéni választókerületek elkerülhetetlen átszabása. Ez az szféra a legnehezebben áttekinthető, mivel a 106 körzet megrajzolásához vezető folyamat teljesen ismeretlen. A végeredmény ismert: minden elemében olyan rendszer született, amely a jobboldal történetileg kondicionált területi befolyását másolja át az egyes választókerületekre olyképpen, hogy az egyes körzetekben a kormánypártok relatív többsége érvényesüljön. Ezt a területi beosztás konkrét elemzései visszaigazolták, csakúgy, mint azt, hogy a körzetek csökkentése tartalmilag és procedurálisan is lehetséges, ha ezt a folyamatot pártsemlegesen és racionálisan tervezik meg.[84]

A PÁRTRENDSZER ALAKULÁSA A KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK TÜKRÉBEN, 2010–2014

A 2010-es választások eredményeként a pártrendszerben a Fidesz–KDNP-szövetség vált dominánssá, miután 2006-ról 2010-re a válsággal sújtott országban ellenzéki erőként nemcsak megőrizte 2 millió 270 ezres választóközönségét, hanem azt az MSZP drámai zsugorodásával párhuzamosan 2 millió 700 ezresre növelte, ami 52,7%-os listás abszolút többségi támogatást jelentett. A választási rendszer másik ága a Fidesznek kétharmados többséget biztosított, mivel a 176 egyéni körzetből 173-ban első helyen végzett. A baloldal főereje, az MSZP megőrizte ugyan első helyét az ellenzéki oldalon, ám társadalmi támogatottsága – nem kis részben a vezetés válsága következtében – húszéves mélypontra csökkent, a 2 millió 330 ezerről 990 ezerre zsugorodott. Ezenközben a 2006-ban még 5% alatti támogatottság alatt maradó Jobbik – akkor még a MIÉP-pel szövetségben – a maga 16,7%-os táborával megerősítette harmadik helyét a baloldali szövetség mögött, de feltehetően ekkor már megelőzte volna az MSZP-t, amennyiben az önállóan indul.[85]

A 2010-es választás után a Fidesz szisztematikusan letarolta a fennálló jogállamiságot és az alkotmányosan oktrojált – egyes minősítések szerint ellenforradalmi – rendszerváltás folyamatában a baloldali-liberális ellenzéknek a létéért kellett megküzdenie. A nyomásnak ez a tábor nem volt képes ellenállni, és nem találta meg a hatékony eszközt a politikai hatalmat monopolizáló, társadalomkisajátító kétharmados többséggel szemben. A parlamenti politizálás formális kereteibe beszorulva

olyan szerepet vállalt fel, ami ellehetetlenítette a radikális társadalmi mobilizáció eszközeit, és eleve kudarcra ítélte politikai hatékonyságát. A baloldali ellenzék, ebből a nézőpontból ide nem számítva az ellenzéki szövetséghez nem csatlakozó LMP-t, az Alaptörvény egyoldalú elfogadásakor választ elé került: vagy megtagadja az eskütételt és kivonul a parlamentből, vagy engedve a formális jogi kényszernek, felesküszik rá. A demokratikus ellenzék az utóbbi utat választotta, és ezzel a kényszerű erkölcsi tehertétellel lemondott arról a lehetőségről, hogy a társadalom közvetlen mobilizálására fordítsa maradék politikai befolyását. Ebben a választásban nyilván döntő szerepet játszottak az anyagi-financiális függés, egyfelől a képviselők egzisztenciális kiszolgáltatottsága, másfelől a pártok állami támogatása, amit egy radikális lépés reálisan fenyegetett. Elfogadva azt, hogy a parlamentben maradás mellett súlyos érvek szóltak, az mindenképpen megalapozottan állítható, hogy a parlamenti ellenzéki tevékenységnek egy teljesen új, innovatív átalakítására lett volna szükség az Alaptörvény elfogadása és az állam politikai monopolizálása után. Militánsabb, konfrontatívabb attitűdre lett volna szükség egyfelől, másrészt a parlamenti és a parlamenten kívüli politizálás arányainak radikális megváltoztatására. A ciklus félidejében, az új választási törvény elfogadása után nyilvánvalóvá vált, hogy a széttagolt ellenzék az egyéni kerületi rendszerben vesztésre van ítélve. Az MSZP Gyurcsány Ferenc lemondása után már 2009-ben elveszítette integrálóképességét a baloldalon. A liberális válságkezelésre koncentráló Bajnai-kormány támogatása az MSZP-t még a választások előtt lejtőre juttatta, a liberális reformok támogatása miatt pedig végképp elveszítette korábbi bázisa csaknem 60%-át. Az SZDSZ a 2009. júniusi európai parlamenti választáson[86] összeomlott, Fodor Gábor lemondott az elnökségről és parlamenti mandátumáról. A liberálisok teljesítették történelmi küldetésüket, elérték a baloldal kivéreztetését, és ezzel megszűnt politikai funkciójuk is. Az is hamar kiderült, hogy a művelet túlságosan jól sikerült, és az események magát az SZDSZ-t is elsodorták. A párt már nem tudott felállni, és a 2014-es választáson már nem indult.

A baloldal megfelelő integráló erő híján, ahelyett, hogy egységbe tömörült volna, már 2011-ben elindult a széttagolódás útján. Ennek első jele Gyurcsány Ferenc MSZP-n belüli elszigetelődése volt, miután a párton belül egyre markánsabban szétváltak a baloldali és a liberális értékeket hangsúlyozó platformok. Gyurcsány, miután nem sikerült korábbi befolyását a választás után visszaszereznie és a frakción belül is elszigetelődött, 2010 októberében megalakította későbbi pártja előképét, a Demokratikus Koalíció Platformot. 2011. október 22-én Gyurcsányék csoportja kilépett az MSZP-ből, és bejelentették a Demokratikus Koalíció párttá alakulását.

Az LMP-n belül megerősödött az a szárny, amelyik a szocialistákkal való mindenfajta együttműködést ellenzett, ezt a vonalat erőteljesebben Schiffer András, óvatosabban Jávor Benedek képviselte, aki később a Párbeszéd Magyarországért Platformnak az LMP-től való elszakadása élére állt és elfogadta az ellenzéki együttműködés szükségességét.

Az antidemokratikus radikális jobboldali rendszerváltás a civileket is mobilizálta, az általános pártellenes közhangulat utat tört az alulról jövő, spontán szerveződések felé. Az indító lökést a sajtószabadságot ért durva jogalkotási és intézményi támadások adták 2010 végén, amikor a Fidesz-hatalom keresztülvitte a médiatörvényt és létrehozta a politikailag monopolizált médiahatóságot. Az Egymillióan a magyarországi sajtószabadságért mozgalom (rövidebb néven Milla csoport vagy egyszerűen Milla) a modern kommunikációs médium szülötte, jellemzően a Facebookon jött létre 2010 decemberében.[87]

A Millával egy időben szakszervezeti háttérrel szerveződött meg a Szolidaritás-mozgalom, amely aktívan vett részt a civil tömegtüntetések szervezésében, majd a Millával együtt 2012 októberében csatlakozott a pártrendszer centrumát megújítani kívánó, az ellenzéki oldalon vezető szerepre törekvő Együtt 2014 Mozgalomhoz.

A parlamenti ciklus közepidejében a demokratikus ellenzék széttagolt állapotában újabb szereplő, balközép versenytárs jelent meg a színen az Együtt 2014 Mozgalom képében, a korábbi válságkezelő miniszterelnök, Bajnai Gordon és támogatóinak színrelépésével.[88] A nemzetközi támogatást is élvező kezdeményezés politikai filozófiája az lehetett, hogy a hagyományos pártpolitikai frontvonalakon túllépve létrehoznak egy ernyőszervezetet, melynek keretében a baloldal számára is elfogadható mérsékelt baloldali-liberális mozgalom leválthatja a Fideszt és visszaállíthatja az alkotmányosságot. A minta a Romano Prodi vezette olasz Egyesült Olajfa balközép pártkoalíció volt, amely ezen a néven önálló pártként indult a 2006. évi általános választáson, és 31%-kal az első helyen végzett. A koncepció az MSZP ellenállásán igen hamar zátonyra futott, elsősorban Mesterházy Attila sokak által támogatott miniszterelnök-jelölti ambíciója és a valóságos pozitív politikai program és vízió hiánya miatt. A centripetális erők hatékonyabbnak bizonyultak, és az MSZP szakadása eleve zátonyra futtatta a hiteles karizmatikus vezető hiányával küszködő, a színfalak mögött egymással birkózó politikai szereplők formális összefogását. Az LMP eleve elzárkózott minden olyan együttműködéstől, amelyben az MSZP és a DK is részt vesz. Az ellenzéki oldal általános politikai válságát és ennek dezintegrációs jellegét mutatta, hogy 2013 januárjában az együttműködés-párti csoport Párbeszéd Magyarországért (PM) párt néven kivált az LMP-ből, és azonnal csatlakozott az Együtt 2014[89] választási szövetséghez. Bajnaiék a vezető szerepet azzal is nyomatékosítani kívánták, hogy a választási szövetséget pártként – Együtt – a Korszakváltók Pártja (Együtt) – jegyeztették be. A fragmentálódás a Modern Magyarország Mozgalom (MoMa, 2013. április 21., alapító elnök Bokros Lajos) és a Magyar Liberális Párt (Liberálisok 2013. április 27., alapítók, Fodor Gábor elnök és társai) megalakulásával ért a zenitre, ekkor, a választások előtt egy évvel megindult a versenyfutás a pozíciók megszerzéséért, a politikai befolyás érvényesítéséért. Ezáltal a soron következő parlamenti választások előtt egy évvel a demokratikus ellenzéki oldalt féltucat szereplő versengése jellemezte. Az MSZP magát tekintette a baloldal fő erejének, a DK mint baloldali-liberális alakulat együttműködési haj-

landóságát hangsúlyozta, az Együtt mindvégig egy ernyőpárt vagy pártszövetség – Összefogás, később Kormányváltók elnevezéssel – összekovácsolásában bízott. Ennek érdekében Bajnai a kormányfőjelölti vezető szerepről is lemondott, ám ez a gesztus kései és hiábavaló volt, mivel a valóságosan egyeztetett és a társadalom felé üzenetként eljuttatható politikai program hiánya a félszívvel létrehozott koalíció sorsát eleve megpecsételte. A Liberálisok kezdettől fogva támogatták a széles körű összefogást, a MoMa azonban különutas platformot képviselt, és később sem csatlakozott a közös politikai fellépéshez. A helyzetet jól jellemezte az a tény, hogy a balközép és a centrumpártok önállóan hirdettek meg politikai programot, és egyeztetésére csak igen későn és felszínesen került sor.[90] Ilyen körülmények között nem kerülhetett sor intenzív együttműködésre egy önálló ernyőpárt keretében, az Olajfa-konstrukciónak nem voltak meg az ideológiai és személyi feltételei sem.

Míg a baloldal választásokra való felkészülését a belső csatározások közepette az eleve vesztesnek ítélhető első pozíció megszerzéséért folyó verseny uralta, a jobboldalon a Fidesz a ciklusban mindvégig megőrizte biztos vezető pozícióját, és társadalmi támogatása kisebb hullámzásokkal ugyan, de töretlennek bizonyult. Ez részben a magyar társadalom fokozatos jobbratolódásával, részben a baloldali-liberális pártok sikertelen válságkezelésével, valamint a demokratikus ellenzék program- és üzenetnélküliségével magyarázható. A Fidesz úgy vezényelte le sikerrel a korábbi államiság letarolását, és hozott létre egyoldalúan új alkotmányos berendezkedést, szembekerülve a társadalom egyes jól definiálható foglalkozási, hivatásrendi csoportjaival, hogy a vele szemben sporadikusan szerveződő ellenállás integrálása bármely politikai erőnek sikerülhetett volna. Az állam egyre erősödő centralizálása, a közösségi tőke politikai monopolizálása, a felső középosztály befolyásos csoportjainak nyújtott anyagi és erkölcsi támogatás élvezi az ideológiával (nacionalizmus) és anyagi előnyökkel (adókedvezmények, földbérletek, koncessziók, uniós támogatások és más pályázati források elosztása stb.) kedvezményezettek aktív támogatását és nyílt politikai kiállását („békemenetek"), míg a másik, a vesztes oldal, nem kis részben halmozódó hátrányos helyzete és passzivitásra kondicionáltsága miatt nem tud hatékonyan megszerveződni az aktív értelmiségi és dolgozói középrétegek közegén kívül. Kulturális jellegzetességekkel, illetve a rögzült rossz politikai hagyományokkal magyarázható, hogy a sértettek egyes csoportjainak szolidaritási hajlandósága alacsony szintű, a megmozdulások megmaradnak a véleménynyilvánítási szinten, és nem vagy csak kivételesen fejlődnek át szervesebb ellenállási formákba, mint polgári engedetlenség, teljesítménymegtagadás, sztrájk, okkupációs akciók, szolidaritási megmozdulások stb. Ilyen körülmények között a hazugság negatív politikai kultúrája járványjelleggel fertőzi a félig apátiába süppedő társadalmat, és mindennek végeredménye a passzív elfogadás, amely megelégszik a látszat stabilitási eredményekkel, azzal, hogy az állami források hallatlan koncentrálásával, a magánnyugdíj-megtakarítások felélésével, a reáljövedelmek időleges befagyasztásával, az ideológiailag színezett különadórendszerrel és főként az uniós források gyorsított ütemű bevonásával sikerült a kormányzatnak a költségvetési hi-

ányt stabilizálni, az inflációt megfékezni, és ha időlegesen is, az államadósságot[91] némiképp csökkenteni, illetőleg szinten tartani. A társadalom legkiszolgáltatottabb csoportjait a kormányzat a közmunkaprogram alamizsnáival tartotta féken, és a Jobbik felhasználásával a tömeges megfélemlítéstől és a rasszista szellemiség elszabadításától sem riadt vissza. Ebben a képletben a Fidesz–KDNP és a Jobbik teljes egységben cselekedett: miközben a Jobbik a Fidesz egyes intézkedéseit harsány kritikával illette, a parlamentben minden olyan intézkedést megszavazott, ami a jobboldal társadalmi-politikai térnyerését és a centralizált, szabadságkorlátozó államiság kiépítését, valamint a demokratikus ellenzék politikai jogainak, mozgásterének korlátozását szolgálta. Sajátos munkamegosztás alakult ki a jobboldalon: a Jobbik kommunikálta a politikai inkorrektséget a jobboldali-konzervatív közönség tetszésével vagy makacs hallgatásával kísérve, a Fidesz pedig a jogkorlátozó intézkedéseket keresztülvitte a parlamenti és kormányzati jogalkotáson, a normavilág totális átalakításával.

A pártrendszer a fenti képletben alapvetően duális maradt, a jobboldal és a centrum-bal ideológiailag és az értékek tekintetében élesen elkülönül egymástól, ez a legfontosabb törésvonal, e tekintetben közeledés nem, hanem sokkal inkább markáns távolodás figyelhető meg. A jobboldal egyre fokozódó agresszivitásával szemben határozott ideológiai szembenállás, illetve a kulturális értékek egyfajta konszenzusa figyelhető meg a baloldalon. A jobboldali pólus a Fideszt, a formálisan létező KDNP-t és a funkcionálisan-szervezetileg elkülönülő, ám tartalmilag szervesen kapcsolódó Jobbikot foglalja magában. A centrumban és a baloldalon helyezkednek el a magukat demokratikus ellenzékinek tekintő pártok, pártszerű mozgalmak, a baloldali liberális MSZP, a zöld-baloldali LMP, a ciklus derekától a külön szerveződő liberális-baloldali DK, a liberális Együtt, az MLP és a MoMa, valamint a baloldali-zöld PM. E pólus szélén helyezkedik el a radikális-ortodox Munkáspárt és más kisebb, következetesen baloldali szervezetek. A két oldal között elhelyezkedő, közvetítő alakulat ebben a képletben nem létezik, illetőleg vannak olyan törpepártok, amelyek elsősorban a jobboldal szolgálatában állnak, bármi is legyen az önmeghatározásuk – ilyen a Szili Katalin alapította Közösség a Társadalmi Igazságosságért (KTI), a Schmuck Andor-féle szociáldemokraták, az egyes kisebb radikális jobboldali alakulatok (Szepessy-féle Összefogás Párt, ÚMP, SEM, a Kásler-féle Haza Nem Eladó stb.). Ezeknek a kis pszeudopártoknak az indulása csak a választók megtévesztésére, némelyikük a Fidesz relatív többségének erősítésére és negatív kampány folytatására szolgált. Ez volt a jelöltállítás megkönnyítésének valóságos funkciója.

A Fidesz legfontosabb stratégiai célja a kétharmados többség ismételt megszerzése volt, ezt szolgálta a választási rendszer átalakítása, s abban a már hivatkozott választástechnikai trükkök és megoldások. Mivel a kormánypártok nem készítettek választási programot, e helyett megelégedtek a „folytatjuk" szlogennel, a tartalmi kérdések megvitatása helyett legfontosabb eszközként az ellenfél erkölcsi-politikai megbélyegzésére, lejáratására törekedtek és különös hangsúlyt fektettek menet

közben felfedezett botránykeltő események időzítésére, illetőleg a kiemelt nyomozási eljárások ügyészi előkészítésére, a legfőbb ügyészséget is felhasználva. Ilyen volt a Hagyó Miklóssal, és más, a baloldalhoz köthető személyekkel szemben kezdeményezett eljárás, a legnagyobb jelentőségű az MSZP elnökhelyettese, Simon Gábor ellen.[92] Az utóbbi ügy a demokratikus összefogásnak és azon belül különösen az MSZP-nek óriási károkat okozott, és több más fontos körülménnyel együtt fontos szerepet játszott abban, hogy a kormány megőrizte kétharmados többségét.

A közvélemény-kutatások tükrében a pártok társadalmi megítélésének változása rekonstruálható a négyéves ciklus folyamán a biztos pártválasztók és a teljes népesség választási preferenciáinak áttekintésével. Ezt a mozgást rekonstruáltuk a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet (Medián) és az Ipsos Média-, Reklám-, Piac- és Véleménykutató Zrt. (Ipsos) adataira támaszkodva.

Az adatok alapján az a következtetés vonható le, hogy a Fidesz–KDNP összes demokrácialebontó és a társadalom legalább felét hátrányosan érintő kormányzati és parlamenti lépése ellenére mindvégig megőrizte relatív többségét mind a teljes népességben, mind a biztos szavazók körében.[93] A 2010-es választásokon a centrum-jobboldal 53%-ot ért el abban a kategóriában, amelyet a közvélemény-kutatók biztos választókként mérnek. A Jobbik 17%-ával együtt a jobboldal biztos kétharmadot mondhatott magáénak, és ez még egy tisztán listás arányos rendszerben is kényelmes alkotmányozó többséget jelent. A jobboldal ezt a támogatottságot a ciklus folyamán mindvégig megőrizte, ráadásul a Jobbik befolyása a ciklus végére másfélszeresére növekedett. Az MSZP támogatottsága egészében stagnált, a zöld, a balliberális és a liberális centrum széttöredezett újra- és átszerveződésével (DK, Együtt, PM, MLP, MoMa) vissza is esett, majd az átalakított választási rendszer által kikényszerített együttműködés keretében az egyesült ellenzék ereje (26%) a korábbi baloldal 2010-ben választással mért befolyását (MSZP 19%) lényegesen meghaladta, ami azzal is összefügg, hogy 2010-ben az SZDSZ gyakorlatilag már nem létezett *(VII.1. táblázat)*.

Az adatokból kiolvasható, hogy a kutatások a válaszokban rejlő torzítások miatt – győzteshez húzás jelensége – a Fideszt túlmérték, különösen a 2010-es választások után, majd egyre csökkenő mértékben. Sajátos módon a DK kiválása nem rendítette meg az MSZP-t, ami azzal is magyarázható, hogy a DK mögött jelentős liberális rétegek is felsorakozhattak. A DK táborát viszont jelentősen befolyásolta az Együtt 2014 színrelépése, majd a PM önállósulása, kiválása az LMP-ből. Az is kézenfekvő, hogy az LMP szakadása a zöld-centrum LMP-t visszavetette, a korábban biztos 5%-os küszöb határára került, és bejutását a részvétel moderált szintjének köszönhette. Az Együtt–PM szociáldemokrata-liberális szövetség színrelépéséhez sokan nagy reményeket fűztek, de ez a formáció nem hozott áttörést. Szándékai ellenére nem tudta átvenni a vezető szerepet az MSZP-től, és ez megakadályozta Bajnai Gordon kormányfőjelöltségét is. A balközép egyesült választási koalíció túl későn és kellő tartalmi megalapozottság híján jött létre, igen messze került a remélt kormányleváltó pozíciótól. Az LMP, folytatva dogmaként megalapozott független-

VII.1. táblázat. Biztos pártválasztók, 2010–2014 – Medián

Dátum	Fidesz–KDNP	MSZP	Jobbik	LMP	Együtt–PM	DK	MSZP – Együtt – PM DK – MLP	Egyéb párt
2010. 08.	63	17	14	6	–	–	–	1
2010. 10	63	19	13	4	–	–	–	1
2010. 12.	64	20	11	4	–			1
2011. 04.	56	22	16	5	–	–	–	1
2011. 07.	51	25	15	6	–	–	–	3
2011. 12.	43	23	20	8	–	5	–	1
2012. 01.	45	23	20	6	–	5	–	1
2012. 03.	43	23	23	6	–	4	–	1
2012. 09.	43	28	15	7	–	6	–	1
2013. 04.	50	17	17	2	11	2	–	1
2013. 07.	46	20	14	3	12	3		2
2013. 12.	52	18	14	1	8	6	–	1
2014. 01.	52	–	14	2	–	–	30	2
2014. 03.	47	–	21	3	–	–	23	6
Választás	44	–	21	5			26	4

ségi, a bal- és a jobboldalt egyaránt tagadó politikáját, nem csatlakozott a demokratikus ellenzéki szövetséghez, és ezzel akarva-akaratlanul hozzájárult a Fidesz–KDNP újabb kétharmados eredményéhez, ami egyetlen mandátumon múlott. Végül meg kell jegyezni, hogy a Fidesszel szembeni mégoly kismértékű társadalmi elégedetlenség sem a centrumban vagy az attól balra elhelyezkedő pártokat és azok szövetségét erősítette, hanem egyértelműen a szélsőjobb egyedüli formációjánál, a Jobbiknál keresett képviseletet. A Jobbik a 2010-es választáson közel 17%-ot szerzett, a ciklus végére felsorakozott az MSZP mellé, és annak ellenzéki riválisává vált.

Hasonló tendenciákat mért – némileg eltérő módszertannal és a politikai passzivitás eltérő felmérési megközelítésével – az Ipsos is. Az ezt bemutató *VII.2. táblázat* a biztos választók preferenciái alapján a ciklus közbeni dinamikát áttekinthetővé teszi.

Az Ipsos a Fidesz–KDNP beágyazottságát kissé túlmérte, és hasonlóképpen alulbecsülte a Jobbik társadalmi támogatását. Az LMP esetében a becslés a hibahatáron belül maradt, az ellenzéki koalíció erejét a rövid időszak miatt nehéz volt pontosan felmérni.

A teljes népességre vonatkozó áttekintés bevonja a képbe a passzivitás és a válaszmegadás, illetőleg a rejtőzködés dimenzióját. A Medián a választói passzivitást a „nincs pártja" kérdéssel közelíti meg, az Ipsos tagoltabb technikát alkalmaz.[94] Ugyanakkor mindkét véleményvizsgálónál tükröződik az az ismert összefüggés, hogy a teljes népességre vetített pártnépszerűségi, az elsődleges preferenciákra vonatkozó mérések a bizonytalan és a rejtőzködő szavazók nagy hányada miatt az arányokat jól mutatják ugyan, de az egyes pártok tényleges listás támogatottságának mérésére kevéssé alkalmasak.

VII.2. táblázat. Biztos pártválasztók, 2010–2014 – Ipsos

Dátum	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	LMP	Együtt – PM	DK	MSZP-Együtt – PM DK- MLP	Egyéb párt
2010. 08.	61	18	15	4	–	–	–	2
2010. 10.	66	16	12	4	–	–	–	2
2010. 12.	62	21	10	6	–			1
2011. 04.	54	20	17	5	–	–	–	4
2011. 07.	49	27	17	6	–	–	–	1
2011. 12.	39	24	24	8	–	3	–	2
2012. 01.	39	26	22	9	–	3	–	2
2012. 03.	41	28	17	9	–	4	–	1
2012. 09.	40	32	17	5	–	4	–	3
2013. 04.	46	26	14	3	8	1	–	1
2013. 07.	50	27	12	2	7	2		1
2013. 12.	47	27	12	2	6	3	–	3
2014. 01.	48	27	11	3	5	5		2
2014. 03.	48	–	15	4	–	–	31	2
Választás	44	–	21	5			26	4

VÁLASZTÁSI FOLYAMAT ÉS EREDMÉNYEK – A KÉTHARMADOS TÖBBSÉG MEGTARTÁSÁNAK HÁTTERE

2014. április 6-án került sor 1989 óta az első egyfordulós választásra, új választási törvény és új választási eljárási szabályok mellett.[95] A kampányidőszak lerövidült, a kampánycsend intézménye megszűnt, csak a szavazókörök közvetlen környékén volt tiltott az agitáció.

Az új választási rendszer beváltotta a hozzá fűzött Fidesz-reményeket, az előzetes matematikai modellezés, a korábbi választási eredmények választásföldrajzi futtatása termékenynek bizonyult. A relatív többséget a szerkezet biztonsággal fordította abszolút, illetőleg – utólag megállapíthatóan – egyáltalán nem véletlenszerű kétharmados többségre. A választás paradoxona, hogy nem volt valóságos választási alternatíva, az ellenzéki pártok nem kínáltak a társadalom által hitelesnek és koherensnek értékelt programot, sem az ellenzéki centrum, sem a szélsőjobboldal nem adta a Fidesz-kormányzás meggyőző kritikáját; mindez egyértelműen megnyilvánult a relatíve alacsony, 61,38%-os részvételi hajlandóságban.[96]

Hiába jött létre a demokratikus ellenzéki összefogás, az nagyon elkésett volt, és nem prezentált átütő, a társadalom széles rétegeit megszólító, a polgárok életminőségét konkrétan befolyásolni képes, „hús-vér" programot, valóságos politikai alternatívát, még kevésbé távlati, integráns, a válságért viselt felelősséget feledtető, mozgósítani képes szociális víziót. Az ellenzékben eltöltött négy évet sem a baloldal, sem a liberális centrum nem tudta alkotó módon felhasználni, képtelen volt

kapcsolatokat építeni a társadalom reálisan létező szerkezete felé, túlságosan elveszett a terméketlen és eleve egyenlőtlen, kudarcra ítélt parlamenti pártcsatározásokban, a kormányzás időszakában megtépázott hitelességet még részlegesen sem tudta helyreállítani. Az ellenzéki csoportosulások rivalizálása, a kicsinyes személyes pozícióharcok a választók számottevő részének teljes közönyét érdemelte ki, a választást eldöntő passzívakat, közömbösöket nem tudta megszólítani.

A demokratikus ellenzék pártjai közül egyedül az MSZP volt hatékonyan szervezett erő, ám társadalmi befolyása a kormánypártok totális uralmának árnyékában erősen visszaszorult annak ellenére, hogy a választások küszöbén, 2013 őszén az MSZP-é volt a második hely az erősorrendben, egyértelműen megelőzve a Jobbikot. Szilárdnak tűnő pozíciója ellenére nem tudta növelni befolyását, mivel képviselői a parlamenten belül eleve csak kudarcra ítélt passzív szerepet játszhattak, és a párt aktív holdudvara nem ismerte fel a parlamenten kívüli politizálás, társadalmi bázisépítés jelentőségét, és nem is volt erre szervezetileg és a készségek szintjén kondicionálva. Az MSZP-vel szakító, Gyurcsány Ferenc vezette Demokratikus Koalíció (DK)[97] a parlamentben a jobboldali többség manipulációi miatt nem tudott frakciót alakítani; országos hálózatának kiépítése kiélezte a konfliktusokat a szocialistákkal. Ez a körülmény a két párt kapcsolatát annyira megterhelte, hogy az együttműködés a ciklus derekán a mélypontra süllyedt.

Bajnai Gordon 2011-ben jelentkezett a politikai térben azzal a szándékkal, hogy önálló politikai erőként integrálja a demokratikus ellenzéket és személyében is alternatívája legyen a Fidesz vezérének, Orbán Viktornak. 2011-ben Haza és Haladás névvel alapítványt hozott létre, amely szervezeti keretet biztosított egyfajta szakmai-politikai eszmecserének, egyúttal lehetőséget biztosított a politikailag aktív baloldali-liberális értelmiségieknek és más közéleti szerepet felvállaló csoportoknak a csatlakozásra. A szakpolitikai műhely azonban szűknek bizonyult a kitűzött politikai célokhoz képest, és hogy jelezze a markáns politikai ambíciót, a Bajnai-csoport 2012 októberében megalapította a Haza és Haladás Egyesületet, immár azzal a szándékkal, hogy integrálja a demokratikus ellenzéket, egyfajta pártok fölötti civil mozgalomként. Ebből a mozgalomból nőtt ki az Együtt – a Korszakváltók Pártja (Együtt),[98] amely 2013-ban az LMP-ből korábban kivált Párbeszéd Magyarországért Párttal (PM)[99] új, baloldali-liberális-zöld platformot nyitott az ellenzéki palettán, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az MSZP-t háttérbe szorítva létrehozzák a kormányváltó erők centrumát, és meghatározva annak politikai irányultságát, a társadalom felé a Fidesz–KDNP-t leváltó politikai koalíció főerejeként jelenjenek meg.

Az ellenzék 2013-ban tovább töredezett, áprilisban bejelentették két újabb párt megalakulását. Létrejött a Fodor Gábor vezette liberális formáció, a Magyar Liberális Párt (MLP), de a kései színrelépés miatt az MLP a maga gyors megszervezésére koncentrált, önálló pólusként nem jöhetett szóba. Egyes MDF-vezetők aktív támogatásával létrejött Bokros Lajos formációja, miután Bokros is önálló szervezeti formát adott jobbközép mozgalmának (Modern Magyarország Mozgalom Párt –

MoMa),[100] alig mérhető társadalmi ismertséggel és befolyással. Az ellenzéki oldalon a pártok mellett civil mozgalmak (Milla, 2012-ig a 4K!, TASZ, Védegylet, Helsinki Bizottság, Hallgatói Hálózat, ATTAC Magyarország stb.) is megjelentek, illetőleg aktivizálódtak, és akcióik révén ismertté is váltak. Színrelépésük valamelyest befolyásolta az ellenzéki pártok mozgásterét.[101] Ez a szervezeti széttagoltság azzal járt, hogy az újonnan indult mozgalmak, politikai pártok szervezeti hálózatuk országos bázisuk megteremtésével, fővárosi és vidéki támogatóik toborzásával, programjaik megfogalmazásával és megismertetésével, valamint mindezzel párhuzamosan pozícióharcokkal voltak elfoglalva. Ebben a képletben az MSZP a maga tradícióival és szervezeti hátterével, valamint erős parlamenti képviseletével megkerülhetetlenné vált és fokozatosan érvényesítette a társadalmi befolyásból eredő súlyát az ellenzéki összefogás határainak és eszközeinek kijelölésében.

A Fidesz által egyoldalúan megalkotott és elfogadott parlamenti választási törvény a ciklus félidejére szétaprózódó ellenzéki csoportosulásokat komoly kihívás elé állította, mivel az egyéni kerületi rendszerben az egymással versengő kormányellenes erőkre potenciálisan leadható szavazatok szóródásában kódolva volt a kudarc. A jobboldalon a választás világos volt, bár a Fidesz–KDNP és a Jobbik objektíve egymást gyengítette, a közvélemény-kutatások konzekvensen azt jelezték, hogy az újonnan kialakított egyéni körzetekben a Jobbik csak kivételesen érhette el a 20%-ot, míg a kormánypártok átlagos 40% körüli támogatottsága egyértelművé tette, hogy ilyen megoszlásban a demokratikus ellenzéki összefogás nélkül csak a vereségeket lehet halmozni, a kudarc eleve borítékolható. Nem volt kétséges, hogy a demokratikus oldalon a politikai szereplőknek országos szintű megállapodást kell kötni, amihez egy minimális közös programot és stratégiát kell rendelni. Az első fontos kérdés az volt, hogy a színre lépett szereplők milyen társadalmi befolyást képviselnek, s ezen az alapon milyen széles lehet az együttműködés szervezeti alapja. Ezt a kérdést a közvélemény előtt a politikai vezetők közötti verseny jelenítette meg, a programok és személyek versengése kibogozhatatlanul egybefonódott. A választás előtt egy évvel még az sem dőlt el, hogy melyik formáció lesz a kormány legfőbb kihívója, egy ún. előválasztási versengés indult meg a szereplők között, amit az is jelzett, hogy az MSZP által 2012 őszén kezdeményezett szakmapolitikai egyeztetéstől a Bajnai körül csoportosuló erők elzárkóztak, nem dőlt el, hogy melyik szervezet adja a miniszterelnök-jelöltet, melyik erő határozza meg a kampány tematikáját, ki dominálja a jelöltállítást és milyen módszerek mentén választják ki a képviselőjelölteket.[102]

A nyilvánvaló, a választójogban rejlő integrációs kényszer ellenére a választási együttműködés lassan, a nyilvánosság nyomása ellenére is csak tétován tapogatózva kezdődött el, bár az MSZP 2012 őszétől kezdődően a Bajnai-csoport 2012. október 23-i zászlóbontásának[103] hatására egyre határozottabban hangoztatta az egyeztetések szükségességét. A verbális sürgetések ellenére a szorosabb politikai együttműködés nehezen öltött testet, annak dacára, hogy a véleményformáló médiumok 2013 tavaszán mind belföldön, mind külföldön egyre határozottabban igényelték

az ellenzéki együttműködést.[104] Az MSZP mint a legszervezettebb erő 2012 őszén még elsősorban a szakpolitikai egyeztetésekre helyezte a hangsúlyt, az alapvető politikai kérdések – az együttműködés szervezeti formái, kell-e közös lista, kell-e közös miniszterelnök-jelölt stb. – megvitatásával kivárt – a szervezeti verseny közepette formálisan ehhez fűződött érdeke. Az említett pártok és civil szervezetek – különösen a Milla, a Szolidaritás és a 4K! – pedig az öndefiníció, az együttműködés formái és eszközei keresésének időszakát élte.

A belpolitikai helyzet 2013 tavaszára a Fidesz negyedik alaptörvény-módosításával lényegesen megváltozott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a ciklus végére a hazai alkotmányos változtatások visszafordíthatatlanná válnak, a kormányzó pártok gátlástalanul élnek kétharmados alkotmányozó többségükkel, és kiiktatják az alkotmányos rendszerből még a megmaradt hatalomellenőrző intézményeket is. Ekkor a volt köztársasági elnök, Sólyom László – aki az Alkotmánybíróságot is hosszú időn át vezette – is megszólalt, élesen bírálta az Alaptörvény újabb torzításának tervét. Kifejtette, hogy az AB hatáskörének újabb csorbítása, nevezetesen, hogy az AB-t véglegesen elzárják az Alaptörvényt módosító törvények alkotmányosságának vizsgálatától, az alkotmányvédelmet erőteljesen korlátozza: „Az Alaptörvény negyedik módosítása szentesíti azt az állapotot, amikor az Alkotmánybíróság alkotmányvédő tevékenységét az Országgyűlés felülbírálja, s ezzel együtt a szakadékot az alaptörvényben írt alkotmányos rendszer és a tényleges helyzet között: ugyanis így – az Alaptörvényben lefektetett államszervezeti struktúrával ellentétesen – az Alkotmánybíróság már nem a legfőbb szerve az Alaptörvény védelmének."[105]

Az Alaptörvény átmeneti rendelkezései az MSZP-t létében is fenyegették, hacsak elvi szinten is azáltal, hogy kimondták: a párt mint a korábbi állampárt jogutódja, osztozik annak politikai felelősségében. Ezt a formulát a jogutódként elismert politikai szervezetek megjelöléssel az Alaptörvény negyedik módosítása az Alaptörvény szövegébe is beemelte, bár ekkor már az MSZP-t nem nevesítették.[106] Ez a militáns alkotmányos akció a baloldalt eszmeileg és politikailag is aktivizálta. A vázolt események, a civil szervezetek erőteljes színrelépése, Bajnai politikai ambícióinak markáns megjelenése csak katalizálták azt a folyamatot, ami a hatalom alkotmányos leváltásához vezethet. Megkerülhetetlenné vált a célzott hatalomváltásra való felkészülés, az ehhez vezető utat modellezni kellett.

Az egyik dilemma az időzítés kérdése volt, melyik a jobb megoldás: az ellenzéki erők haladjanak külön utakon, kezdjenek erőteljes kommunikációba a társadalom különböző csoportjaival, és csak a választások előtti néhány hónapban vessék fel a választási együttműködés konkrét kérdéseit, vagy azonnal kezdjenek tárgyalásokat ezekről a témákról, és záros határidőn belül jussanak konkrét megegyezésre. Mikor jön el az összefogás ideje, túl késői-e az ősz, vagy már elkéstek? Felmerült, hogy a lassúbb menetrendnek az lehet az előnye, hogy az ellenoldal nehezebben talál fogást a szereplőkön. Az egyik gyakran felmerülő kérdés volt, hogy ki vezesse az összefogást, de az is megfogalmazódott, hogy kell-e egyáltalán közös miniszterelnök-jelölt.[107]

A szereplők nyilvánvaló késésben voltak, az Együtt 2014 választási mozgalom – a Haza és Haladás Egyesület, a Milla Egyesület és a Magyar Szolidaritás Mozgalom együttműködése – csak 2013. március elején alakult párttá, s ezzel egy időben lépett formális szövetségre a PM-mel, mindezt annak érdekében, hogy formálisan is indulhassanak a választásokon. Bajnai nem vállalt pártelnökséget, e helyett mintegy kormányfőjelölti szerepben a választásokra való felkészülést koordináló bizottság élére lépett. Ebben a minőségében a szakmai egyeztetések megkerülésével, azokba – az alkotmányos kérdések megvitatásának kivételével[108] – bele nem bocsátkozva, 2013. április 19-én azt javasolta az MSZP-nek, hogy már nyáron kezdjék meg az együttműködés formáiról a konkrét tárgyalásokat, és legkésőbb október 23-ig állapodjanak is meg erről.[109] Ez a javaslat implicite azt is magában foglalta, hogy a két szereplő a maga pólusán rendezi az együttműködőkkel való viszonyát, az MSZP értelemszerűen elsősorban a DK-val, az Együtt–PM pedig a körülötte szerveződő civil mozgalmakkal.

Az MSZP nevében Mesterházy Attila úgy reagált, hogy nincs vesztegetnivaló idő, felidézte, hogy az együttműködésre a szocialisták már 2012 őszén készen álltak, és a szakpolitikai egyeztetést ők nyitották meg, miközben Bajnaiék csak az alkotmányossági kérdések megvitatásába kapcsolódtak be. Bajnai lépésére válaszul Mesterházy április 22-re egyeztetésre hívta Bajnait és Gyurcsányt, de erre a sürgetésre Bajnai elzárkózóan reagált, és a találkozó helyett országjárásba kezdett. A kormánypártok ki nem mondott, ám határozottan kódolt taktikája beválni látszott: a széttöredezett, ideológiailag és politikailag megosztott ellenzéki erők a napi viszálykodásban és kicsinyesnek tűnő pozícióharcokban, üzengetésekben merültek el, és a stratégiai politikai kérdések a baloldali-liberális oldalon a távoli jövőbe vesztek. Az érdemi egyeztetés azonban kikerülhetetlenné, egyre sürgetőbbé vált. Az Együtt 2014 képviseletében Szigetvári Viktor úgy nyilatkozott, minden feltétel adott, hogy szeptemberre olyan balközép koalíció működjön, amely közös egyéni jelölteket és közös miniszterelnök-jelöltet állít. Közben tovább folyt a három párt között az egyeztetés a jogállamiság kérdéseiről, a DK-s Molnár Csaba szerint kevés sikerrel.[110] Az MSZP elfogadta, nem volt mit tennie, hogy késik a megállapodás. A kormányfőjelölt kérdését mindkét oldalon, érthetően, megkerülték[111] azzal a formulával, hogy „az lesz a jelölt, akivel nyerni lehet". Ekkor, április végén, azonban váratlanul felgyorsultak az események, bejelentették, hogy Bajnai elmegy az MSZP április 27-i választmányi ülésére, hogy kifejtse elképzeléseit az együttműködésről. Ezen az ülésen meg is született négy pontban a megállapodás Bajnai és Mesterházy között: közös jelöltek az egyéni körzetekben, a helyi időközi választásokon egyeztetnek, nem törekszenek egymás gyengítésére politikai akciókkal, és ugyanez vonatkozik a szervezetfejlesztésre és a jelöltek kiválasztására is. Az egyeztetések kezdő időpontjában azonban még ekkor sem tudtak dűlőre jutni.[112] Az MSZP azonban ekkor konzekvensen képviselte a platform kiszélesítését, és ennek jegyében május 1-jén együttműködést javasolt a DK-nak, a liberálisoknak, az MSZDP-nek és a Szövetségben Együtt Magyarországért Pártnak.[113] Ezt a lépést Bajnaiék határozottan

nehezményezték, mert egy ilyen nyitás nem illett bele elképzeléseikbe. A DK is negatívan reagált, kijelentette, hogy nem paktumra, hanem a lehető legszélesebb összefogásra van szükség. Bírálta az „elmúltnyolcévezés"-t és elhárította a kormányzást ért kritikákat, megvédve az egyes korábbi intézkedéseket. Az MSZP számára fontos volt a DK szervezeti ereje, és támogatta a vele való együttműködést azért is, mert a DK-ban Mesterházy támogatóját látta.[114]

Ekkor tehát a választási együttműködés szélesebb alapokra helyezése szubjektív akadályokba ütközött, s ezért a politikai alkusorozat a többi szereplő kirekesztésével az MSZP és az Együtt–PM vezetése közötti tárgyalásokra szűkült, és ez gyakorlati síkon rövid idő alatt eredményre vezetett. Az előzetes alkudozások a közpolitikai javaslatok összehangolásáról és a közös egyénijelölt-állítás szempontjairól folytak, ezekben a pontokban 2013 júliusában a felek vezetői meg is egyeztek.[115] A megállapodás túl általános szinten maradt, valóságos, a társadalmat megszólító, konkrét politikai programot, az általánosságok hangoztatásán túl, nem hirdettek meg, feltehetően azért, mert a két mozgalom között ezen a téren mély, betemetetlen árkok húzódtak, sok volt az egyeztetésre szoruló vitatéma, kormányzási filozófiai és gazdaságpolitikai kérdés. Ezt követte a választókerületekre bontott egyezség, ami szeptemberben úgy született meg, hogy az MSZP választmánya jóváhagyta: a szocialisták nem bővítik ki a választási együttműködést a DK-val, a liberálisokkal és a Magyar Szociáldemokraták Pártjával.[116]

A fordulat az 1956-os évfordulós megemlékezés alkalmával közösen tartott Műegyetem téri rendezvény[117] politikai üzenete nyomán következett be: a rendezvényre meghívott DK-elnök, Gyurcsány Ferenc, illetve a felszólaló Kuncze Gábor és Fodor Gábor az előzetes megállapodást felrúgva hangosan követelték a politikai helyzet radikális átértékelését. A néhány nappal korábbi MSZP–Együtt–PM-egyezség megkötésére válaszul a paktumon kívül rekedt pártok vezetői erőteljesen hangsúlyozták a koalíció kibővítésének igényét, a közös ellenzéki programot és miniszterelnök-jelöltet. Különösen Gyurcsány érvelt határozottan a koalíció kiszélesítése mellett. A felszólalások, főképp Gyurcsány markáns álláspontjának hatására a rendezvényen megjelent, a demokratikus ellenzéket támogató tömeg hangosan követelte a széles körű összefogást.[118] Az incidensnek is beillő rendezvény másnapján a DK elnöke nyílt levelet intézett a már létező összefogás vezetőihez, és szorgalmazta az együttműködés kiszélesítését, egy átfogó „demokratikus ellenzéki blokk" létrehozását, ami túlmutat az „MSZP–E14–PM-szövetségen". Arra biztatta Bajnait és Mesterházyt, hogy mindketten lépjenek hátra és egy széles összefogásban keressenek egyetlen közös miniszterelnök-jelöltet. Emellett indítványozta a tárgyalások újranyitását, ami a már elosztott pozíciók átalakításával járt volna. A két szövetséges közös nyilatkozatban reagált Gyurcsány felhívására, azt határozottan elutasították, és az október 23-i ünnep szándékos megzavarását is elítélték, mint ami „felőrölte a tárgyalásokhoz szükséges minimális tárgyalási alapot is".[119]

Az egyértelmű elutasítás ellenére az együttműködés kiterjesztésének kérdését, a DK felvételét a választási koalícióba immáron sem a szocialisták, sem az Együtt–

PM támogatói nem kerülhették meg, nem vállalhatták annak kockázatát, hogy a közvélemény-kutatások által mérten is egyre erősödő Gyurcsány-párt[120] külön indulása és az 5%-os küszöb miatti esetleges kiesése/be nem jutása meghiúsítsa a remélt kormányváltást vagy ennek révén szerezzen a Fidesz újra kétharmados többséget. Az MSZP-n belül a DK-val való megállapodást többen is szorgalmazták, ezt az igényt a volt pártelnök, Lendvai Ildikó nyíltan is hangoztatta.[121] Ez az új helyzet további időveszteséget eredményezett, és az egymásnak ellentmondó üzengetések és nyilatkozatok kereszttüzében[122] csak decemberre került napirendre az ellenzéki közös lista újranyitása, megint csak a programalkotás rovására. Az október 23-i évfordulós beszédek utóhatásaként egyelőre a két fő szövetséges és holdudvaraik közötti kötélhúzás folyt. November elején a Magyar Szolidaritás Mozgalom kért magának nagyobb teret az ellenzéki politikai mezőben: szorgalmazták a szervezeti háttér megerősítését, s ebből a célból a DK helyi szervezeteivel a szorosabb együttműködést.[123]

Az ellenzéki pártok viselkedése az együttműködés terén azért is tűnik nehezen érthetőnek, mert 2013 végén Orbán nyerésre állt a teljes államiságot felforgató kormányzása ellenére.[124] Világos volt, hogy az új rendszerben az elérhető és egyúttal elérendő reális cél az újabb kétharmados többség megakadályozása lehet. Ez már egy évvel korábban is nyilvánvaló volt sokak számára.[125] Ehhez azonban olyan erős üzeneteket hordozó program kellett volna, amely felülírja Orbán kétes sikereit. A program azonban elveszett az ellenzéki csoportosulások parlamenti helyekért való tülekedésében, a kormányfőjelölt körüli hol nyílt, hol politikailag kódolt vitákban. A közös programalkotás kimerült a jelszószerű kinyilatkoztatásokban, mint a „gazdaság rendbetétele, fenntartható munkahelyteremtés" (Bajnai), és az MSZP „öt pillér" programja („gyermekek, nők, munkavállalók, kis- és középvállalkozók és nyugdíjasok"). A kormány valóságos és hatékony kritikája helyébe a helyosztozkodás került. A két versengő erő, az MSZP és az Együtt–PM november 8-án bemutatta a közös fővárosi egyéni kerületi jelölteket,[126] ami jelezte, hogy a két szövetségalkotó elkötelezett a teljes körű összefogásban, legalábbis, ami a választástechnikai felkészülést illeti. A következő napon került sor az Együtt–PM-szövetség összesen 31 egyéni jelöltjének bemutatására, az országban a többi 75 körzetben az MSZP állíthatott jelöltet.[127]

A miniszterelnök-jelöltség kérdése még ekkor is nyitott maradt. Bajnai az Origó hírportálnak november 11-én nyilatkozott: „Miniszterelnök leszek. Magyarországnak szüksége van arra, hogy a 2009–2010-ben megkezdett higgadt, szakszerű, a jövőbe néző és reményt adó kormányzást folytassuk. Ezért küzdök, és erről fog szólni az Együtt kampánya."[128] Ekkor mind az írott a sajtóban, mind a független médiában konkrétan felmerült az ún. Gyurcsány-dilemma. Lendvai Ildikó elismerte, a DK-t nem lehet megkerülni, az együttműködés átszabását nem lehet megúszni.[129] A *Népszabadság* november 22-én készített interjút Mesterházyval, beszédes címmel: „Utópia a teljes összefogás." Ekkor az MSZP még elzárkózott a DK szövetségbe vonásától.[130]

Mivel a választási szövetségből kimaradt, a DK december 1-jén programot hirdetett, amely váltakozva tartalmazott baloldali és liberális értékeket, és az MSZP–Együtt–PM elképzeléseinél konkrétabb volt (az állam és az egyházak viszonya, a vatikáni szerződés azonnali felmondása, a tandíj, a külföldi magyarok szavazati joga, a szegénység kezelése, az iskolarendszer, az egyetemi tandíj és tandíjmentesség, az energiagazdálkodás, a női kvóta, a köztévé megszüntetése stb.).[131] Ekkor Gyurcsányék Budapesten 18 egyéni jelöltet neveztek meg, vagyis minden körzetre volt aspiránsuk. A nyomásgyakorlásnak is értékelhető egyénijelölt-állításról a liberálisok sem maradtak le; december elején Fodor Gábor pártja is előrukkolt azzal a hírrel, hogy megvannak a fővárosi jelöltjeik, de bízva a választási koalícióban, nem nevezték meg őket. Bajnai mindvégig úgy kezelte a DK-kérdést, hogy ez a két baloldali párt belügye. Az Együtt–PM-koalíciót polgári középerőnek minősítette annak ellenére, hogy a PM öndefiníciója baloldaliként jellemezte a pártot. Ez nyilván csak taktikai elem volt. Az MSZP a dilemmát úgy kerülte meg, hogy a DK-nak elfogadhatatlan ajánlatot adott az Együtt-tel kötött augusztusi paktum után, amit a DK nem akceptálhatott. Ekkor Gyurcsány megkezdte a nyomásgyakorlást azzal, hogy mind a 106 egyéni körzetben egyéni jelöltet állít. Az MSZP egy része Gyurcsányban olyan politikust látott, aki inkább csökkenti a potenciális szavazótábort, mintsem növelné azt – ezt Botka László, a választmány elnöke nyíltan ki is fejtette. Bajnai az ezt feszegető kérdésre dodonai választ adott azzal, hogy a személyes ambíciókat mindenkinek a közös cél alá kell rendelnie.[132] Gyurcsány a *Népszabadság*nak adott interjúban adott választ az őt és pártját ért kritikákra. Azzal érvelt, hogy a szövetség bővítése mindenkinek érdeke, a személye nem lehet akadálya a megegyezésnek. Méltányosnak ítélte, hogy a szövetségben a DK támogatottságával arányos részt kapjanak, mint egy olyan erő, amely szabadelvű balközép polgári politikát képvisel. December 10-ig adott határidőt két partnerének, hogy kérjenek testületi felhatalmazást a koalíciós tárgyalások újrakezdéséhez.[133]

December derekára megváltozott a demokratikus ellenzéki közhangulat, egyre erőteljesebbé vált az összefogás körüli viták lezárásának igénye a DK integrálásával az együttműködésbe.[134] A szövetséget alkotó pártok azonban Gyurcsány fellépését ultimátumként értékelték, és érdemben nem reagáltak rá, ami persze a dilemmát nem oldotta fel. A DK válasza: továbbra is nyitottak a szövetségre, de folytatják a külön felkészülést a választásokra.[135] A nyomásgyakorláshoz Fodor is csatlakozott, amikor bejelentette, hogy mind a 106 körzetben állítanak jelölteket.[136] Végül Bajnaiék nyitottak a választási szövetség kibővítésének irányába: 2014. január elején, a választások kiírásának időpontja közeledtével az Együtt–PM vezetésében többségbe kerültek azok, akik a szélesebb választási platformot támogatták, és elképzelhetőnek tartották az egyéni körzetek újraosztását.[137] 2014. január 7-én adta hírül a *Népszabadság*: az előző hétvégén Bajnai és Mesterházy hosszas egyeztetést folytattak és megvizsgálták annak lehetőségét, hogy a 2013 augusztusában az MSZP–Együtt–PM-re szűkített együttműködést – amely az egyéni körzetekben közös jelöltekkel, de külön országos listákkal számolt – kiterjesztik más szerep-

lőkre, elsősorban a DK-ra. Ez az új elképzelés a korábbitól egy döntő ponton eltérő logikára épült; feltételezte a közös országos listát, ami a kisebb pártok számára kedvezőnek minősült azáltal, hogy számukra automatikus képviseletet biztosított az 5%-os küszöb kiiktatásával. Ugyanakkor elkerülhetetlenné vált az országos listás erősorrend meghatározása, ami azt is magában foglalta, hogy a kormányfőjelölt kérdését immár nem lehetett megkerülni. Külön listák esetében lehetett volna azt mondani, hogy ez a kérdés a választások utánra halasztható, a közös országos lista erősorrendje azonban ezt a dilemmát explicitté tette. A koncepcióváltás eredményeként Bajnainak le kellett mondania a miniszterelnök-jelöltségről, ami a választási eredmények ismeretében olyan hibának bizonyult, ami a közös listás konstrukcióban kódolva volt. Bajnai még tett egy utolsó kísérletet, hogy visszalépésének élét tompítsa: külső kormányfőre tett javaslatot, ám ez a választások előkészítésének ebben a stádiumában már nem volt komolyan értékelhető, inkább csak a lépés negatív hatását volt hivatott ellensúlyozni.[138] Gyurcsány listás helye is megkerülhetetlenné vált, az MSZP-n belül többen idegenkedtek a volt kormányfő listára vételétől, tartva ennek negatív hatásaitól. Az ügyben a PM-nek is engednie kellett, korábban ugyanis elzárkóztak az MSZP-vel való közös listás indulástól.

Az Együtt–PM-en belüli koncepcióváltást az október 23. óta eltelt időszak történései magyarázhatták: a pártok értelmiségi-kommunikációs holdudvarai és az aktív véleményhordozók nem voltak elégedettek a két pólusra szűkült összefogással, és elmaradt a szélesebb közönség közvélemény-kutatásokkal mérhető támogatásnövekedése is. Ilyen körülmények között szembe kellett nézni az elzárkózás esetleges jövőbeni következményeivel. Bajnaiék 2012-es zászlóbontása hirtelen nagy népszerűséget hozott, ám ez a lelkesedés hamar lelohadt, és az MSZP visszaszerezte irányító szerepét a demokratikus ellenzéki oldalon. Bajnainak be kellett látnia, hogy imázsának vonzása nem írja felül a pártokra irányuló támogatásokat, nem vált az ellenzék minden kétségen felül álló integráló személyiségévé.[139] Miután az MSZP ragaszkodott ahhoz, hogy a közös lista élén a párt elnöke álljon, aki egyúttal kormányfőjelölt is, a tárgyalások – amelyekbe a DK is bekapcsolódott – gyorsan eredményre vezettek,[140] igen hamar, január 13-án lényegében megszületett a megállapodás, ami magában foglalta az egyéni körzetek újraosztását és az országos listás helyek pártok közötti átcsoportosítását. Némi hezitálás után az ügy vesztese, Bajnai Gordon úgy döntött, hogy elfogadja a lista 2. helyét, és Fodornak is biztosítottak egy befutó pozíciót, a lista 4. helyét. A DK 13 egyéni körzetben indulhatott, és Gyurcsány elfoglalhatta az országos lista előkelő 3. pozícióját.[141] A közös listán az első öt szereplő után az MSZP tíz jelöltje következett, az MSZP összesen 42 helyet tartott meg a 60-ból. A fennmaradt 18-ból az Együtt–PM kilencet kapott (2., 5., 16., 36., 48., 49., 53., 54., 55.), a DK hatot, az MLP pedig Fodorral együtt hármat (3., 56., 58.). A 106 egyéni körzetből az MSZP 71-ben, az Együtt–PM 22-ben, a DK pedig 13 helyen szállhatott versenybe.[142] A végső megállapodás az ellenzéki együttes fellépésről és a képviselőjelöltekről túl későn, kevesebb mint három hónappal a választás előtt született meg.[143] Ez azt jelentette, az együttműködést alkotó öt párt

minden körzetben egy jelölttel szerepelt és közös országos listát állítottak, melynek első öt helyét a koalíciót alkotó pártok vezetői „erősorrend szerint" foglalták el, az élen Mesterházy Attilával.[144]

Az előzetes egyeztetés technikai részleteiről nem lehet sokat tudni, ám valószínűsíthető, hogy ez a konfliktusokkal terhelt folyamat az egyéni kerületek egyedi értékelése és a korábbi választások eredményeinek algoritmusokba való rendezése alapján történt. A végeredmény szerint az MSZP jelöltjei rendelkeztek a legtöbb körzettel. Az utolsó pillanatban jött létre a kibővített ellenzéki összefogás a DK befogadásával, és mint szimbolikus gesztus, az MLP-s Fodor Gábor listára vételével, azon az áron, hogy a Mesterházy-csapatot a listán meg kellett kurtítani. Ennek az volt az ára, hogy miután az MSZP mereven ragaszkodott a kormányfőjelöléshez, ebbe a többi partner, nem vállalva a szakítás kalkulálható következményeit, kénytelen-kelletlen belement, azzal együtt is, hogy ez a lépés Bajnai politikai karrierjének végét jelentette. Ezt Bajnai vélhetően azért fogadta el, mert ellenkező esetben fel kellett volna mondania a szövetséget, azt is kockáztatva, hogy mozgalmát is magával rántja a parlamenten kívüliségbe (ami hosszabb távon talán nagyobb haszonnal járhatott volna), de a közvélemény hiányzó támogatása is ebbe az irányba sarkallhatta, bár ezt tagadta.[145]

Az MSZP tehát ezt a látszateredményt a kormányfőjelöltséggel és az egyéni kerületi túlsúllyal elkönyvelhette, a csatát viszont hosszú időre elveszítette. A győzelem illúziója mozgatta ezt a magatartást, annak ellenére, hogy az ilyesfajta várakozást a közvélemény-kutatások, mint láttuk, korántsem támasztották alá. Nem elhanyagolható a közvetlen politikai túlélési érdekmechanizmus sem, ami természetes része a politikai versengésnek. Ez a faktor paradox módon az együttműködés ellen hatott, s ahelyett, hogy maximalizálta volna a potenciális esélyt, a passzívak elriasztásával – hatékony program hiányában – negatívan befolyásolta. Az eredményt Kuncze Gábor a műegyetemi fórumon meg is jósolta, amikor ezt a magatartást „a választási vereség kis hasznain való osztozkodás"-nak minősítette.[146]

A választásokat megelőző másfél-két éves időszak mérlegét megvonva látható, hogy a széles körű együttműködést az MSZP a felszínen elviekben támogatta, ám a DK hosszú ideig tartó kirekesztésével voltaképpen hátráltatta. Az Együtt–PM viselkedése szintén ambivalens volt, mivel tartottak a Gyurcsánnyal való együttműködés kockázataitól. Bajnai, mint olyan politikus, aki nem viselt politikai tisztséget a 2010 utáni ciklusban, a Haza és Haladás Alapítvány, majd az ugyanezen néven bejegyzett egyesület létrehozásával ki nem mondva azzal a szándékkal lépett a politikai versenybe, hogy a széttöredezett ellenzéket személyével integrálja. Ehhez az elképzeléshez azonban nem kapott társadalmi támogatást és a politikai erőforrások is szűkösnek bizonyultak. Az MSZP-nek okszerűen viselnie kellett a baloldal elsődleges képviseletéből eredő pártpolitikai felelősséget, ám nem rendelkezett olyan karizmatikus vezetővel, aki a párt hagyományos baloldali táborán túli közepes jövedelmű középrétegeket is képes lett volna integrálni. Nem mutatott hajlandóságot, hogy a vezérelvű politizálást feladja, és ennek helyébe programalapú

és társadalmi mozgósító működést állítson; túlságosan a terméketlen parlamenti csatározásokban rekedt és szándékai ellenére ezzel az attitűddel mintegy legitimálta a Fidesz illegitim, alkotmánysértő politikai gyakorlatát. Kevesen látták be, hogy a 2010-es nagyarányú vereségért és a Fidesz-kétharmadért való felelősséget a közvélemény egyértelműen az MSZP korábbi piacpárti, megszorító politikáját támogató politikusaira hárította, amiben a korszak korábbi szereplői, Gyurcsány és Bajnai is osztoztak. Ráadásul az MSZP-n belül az új helyzethez a politikailag aktívak nem alkalmazkodtak megfelelő módon, és a konszenzuskeresés helyett a párt hatalmi harcok színterévé vált, ami 2011-ben pártszakadáshoz, a DK kiválásához vezetett. A megmaradt törzs, a Mesterházy Attila körül a választások előtt szerveződött új csapat végvári csatározásokba kezdett, ami a miniszterelnök-jelölt szimbolikus kérdésében csúcsosodott ki, noha ennek jelentősége messze eltörpült egy hatékony és a többi ellenzéki erővel egyeztetendő társadalmi-politikai stratégia és program fontossága mögött. Ennek fel nem ismerése magában hordozta a kudarc bizonyosságát. A vonzó és hiteles jövőképet a Fidesz bármilyen megalapozott éles és konzekvens támadása nem pótolhatta, a kormánypártok mobilizációs képességét az ellenzék meg sem tudta közelíteni, amihez nagymértékben hozzájárult a médiatámogatás és az anyagi erőforrások szinte teljes hiánya.

Az elhúzódó alkufolyamat, a vezetők közötti pozícióharc, a programalkotás és a mobilizálás háttérbe szorulása, a baloldali-liberális tábor töredezettsége, ami a választási szövetség mögött markánsan meghúzódott, előrevetítette a választási kudarcot. A kormányváltást meghirdetők a választás napján messzire kerültek a politikai céltól: a Fidesz – a külhoni szavazatok nélkül számolt – listás 43,55%-a és egyéni kerületi elsöprő 90,56%-os sikere mellett az ellenzéki koalíció nagy vereséget volt kénytelen elkönyvelni a listás 26,21%-kal és a 10 egyéni kerületi mandátummal.

A Fidesz a rezsicsökkentés[147] populista, leegyszerűsítő jelszavaival a kampány kezdetére maga mellé állította a középrétegek számottevő csoportjait, másfelől pedig az MSZP elnökhelyettesének, Simon Gábornak a bankbotrányával erősítette azt az egyébként is elterjedt vélekedést, hogy az ellenzéki oldalon a korrupció általánosan elterjedt jelenség.[148] Az MSZP felső vezetéséig elérő botrány számokban nehezen kifejezhető, de nyilvánvalóan súlyos károkat okozott a demokratikus ellenzéknek, és bizonyosan közrejátszott abban, hogy a kormányoldal meg tudta ismételni a kétharmados eredményt.

A demokratikus ellenzéki összefogásnak sikerült ugyan az egyéni körzetekben eredménytelen Jobbikot formálisan a harmadik helyre (hazai 20,69%) szorítani, ez azonban csak látszólagos eredmény volt, mivel az ellenzék főerejét adó MSZP már ekkor nyilvánvalóan a harmadik helyre szorult, ami azután a parlamenti választást követő közeli, május 25-i uniós választáson a számokkal igazoltan is nyilvánvalóvá vált. A választási rendszer torzításainak eredményeként a pártok listás támogatottsága csak egy mezőben őrizte meg jelentőségét, az erősorrendben, a frakcióalakítási képességben, s ezzel összefüggésben a parlamentbe jutás eldöntésében. Az 5%-os

küszöb hatékonynak bizonyult, a relatíve alacsony részvétel mellett csak egy kis párt, az LMP (5,47%) jutott be önállóan a parlamentbe. A képviseletben a jobboldali túlsúly a Fidesz egyéni kerületi zsákmányszerzése következtében nyomasztóvá vált. A listás-preferenciális eredmények alakulását mutatja be a *VII.3. táblázat* országos összesítésben.

VII.3. táblázat. A listás szavazatok megoszlása jelölőszervezetenként

Pártok	Hazai eredmény*		Levélszavazás		Összesített eredmény	
	Szavazat	Arány	Szavazat	Arány	Szavazat	Arány
Fidesz-KDNP	2 142 142	43,55	122 638	95,49	2 264 780	44,87
MSZP-Együtt-DK-PM-MLP	1 289 311	26,21	1 495	1,16	1 290 806	25,57
Jobbik	1 017 550	20,69	2 926	2,28	1 020 476	20,22
LMP	268 840	5,47	574	0,45	269 414	5,34
Munkáspárt	28 260	0,57	63	0,05	28 323	0,56
A Haza Nem Eladó	23 478	0,48	29	0,02	23 507	0,47
Seres Mária Szövetségesei	22 192	0,45	27	0,02	22 219	0,44
Zöldek Pártja	18 328	0,37	229	0,18	18 557	0,37
Szociáldemokraták	15 012	0,31	61	0,05	15 073	0,30
Együtt 2014	14 052	0,29	33	0,03	14 085	0,28
SEM	12 438	0,25	125	0,10	12 563	0,25
KTI	10 889	0,22	80	0,06	10 969	0,22
JESZ	9 885	0,20	40	0,03	9 925	0,20
MCP	8 793	0,18	17	0,01	8 810	0,17
Független Kisgazdapárt	8 040	0,16	43	0,03	8 083	0,16
Összefogás	6 527	0,13	25	0,02	6 552	0,13
ÚDP	2 082	0,04	18	0,01	2 100	0,04
ÚMP	1 572	0,03	6	0,00	1 578	0,03
Pártlistás szavazatok	4 899 391	99,60	128 429	100,00	5 027 820	99,62
Nemzeti Kisebbségek Összesen	19 543	0,40			19 543	0,38
Összes	4 918 934	100,00			5 047 363	100,00

* Magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgárok itthon és külföldön leadott szavazatai.

Az eredmények magukban hordozzák a választási rendszer és az eljárási szabályok szándékos torzításait. A jelölési szabályok parttalanságát és egyúttal manipulatív jellegét mutatja, hogy elhanyagolható támogatottságú szervezetek is képesek voltak országos listát állítani. Az ajánlóívek másolásáról hírek jelentek meg, a jelenséget azonban a választási szervek nem vizsgálták, és ha indult is nyomozás választási bűncselekmény alapos gyanúja miatt, ezek sem a választást megelőző időszakban, sem később nem vezettek a konzekvenciák levonásához. Listás jelölteket – nem számítva a nemzetiségi listák állítására jogosultakat – az a pártként bejegyzett szervezet állíthatott, amely – legalább kilenc megyében és a fővárosban – legalább huszonhét egyéni választókerületben önállóan jelöltet állított. Mivel

az egyéni választókerületben a jelöléshez legalább ötszáz választópolgár ajánlása szükséges, az országos listaállítás minimális feltétele 13 500 választó aláírásának megszerzése volt. Nyolc párt szavazatai nem érték el ezt a számot, ami világossá teszi, hogy ezek mögött nem állt valóságos támogatás és az indulást nem a politikai részvételi szándék, hanem más indítékok, az anyagi érdekeltség és manipulációs törekvések motiválták.

A parlamentbe az önállóan induló csekély támogatottságú pártok egyike sem jutott be, és az LMP is csak mintegy 17 ezer szavazattal haladta meg az 5%-os küszöböt (252 369 szavazat).[149] A 14 kieső pályázó akkor sem kerülne be a testületbe, ha nem lenne bejutási küszöb, mivel a természetes küszöböt[150] egyetlen sikertelen párt sem érte el. A rendszer adta természetes listás szavazati korlát 1,0753%, ami a 2014. évi valóságos eredményekre vetítve 54 275 szavazatot jelent. Ezt a mértéket egyetlen kieső párt sem érte el, ehhez legközelebb a Munkáspárt került 0,56%-kal, messze elmaradva az 5%-os küszöbtől.[151] Az MP, a Seres Mária Szövetségesei (SMS), az FKgP és a Jólét és Szabadság Demokrata Közösség (JESZ) kivételével ezeket a be nem jutott formációkat emlegetik a publicisztikai írásokban mini-, biznisz- vagy kamupártként.[152]

Az 5–15%-os küszöb mellett 9 párt jutott be a parlamentbe, mivel hét párt valamely pártszövetség keretében indult, ami jelzi, hogy a 15%-os küszöböt jelentő hárompárti szövetségnél több szereplőt tömörítő koalíció esetében a bejutási küszöb az adott pártrendszerben „felpuhul", elveszíti korlát jellegét,[153] ami a politika világában azt jelenti, hogy egy nagy párt alig mérhető támogatottságú csoportot, ideológiai irányzatot is bevihet magával a parlamentbe. Ez történt a jobboldalon a KDNP esetében, az ellenzéki összefogásnál pedig ebbe a kategóriába sorolhatjuk az MSZP-n és a DK-n kívül a többi, szövetségbe tömörülő kisebb pártot, az Együttöt, a PM-et és leginkább a liberális pártot (MLP).

Az első helyen a Fidesz–KDNP a maga hazai listás 43,55%-ával a túlsúlyos erő. A leváltó erőként szerveződő baloldali-liberális centrum nem rendelkezett azzal a társadalmi támogatással, ami a jobbra billenő, pártstruktúrájában három pólusú politikai térben a relatív többséget biztosította volna, lehetőleg közel egyenlő földrajzi eloszlásban, az egyéni kerületek szintjén is. Ha a különutas LMP-t és a Munkáspártot is számításba vesszük, az aktív pártlistás szavazók (5 027 820 fő) mintegy harmada sorolható a tartósan szervezett, a jogállami keretekbe illeszkedő ellenzékhez (1 586 441, a külhoniakkal 1 588 543 választó). A Jobbik 2010-hez képest 165 ezerrel, közel egyötöddel, 4 százalékponttal növelte táborát (855 436-ról 1 020 476-ra, arányában 16,7%-ról 20,2%-ra), és ezzel önálló politikai erőként a Fidesz mögé sorakozott. Ha a politikai táborokat tekintjük, szembeötlő, hogy a jobboldali blokk – a Fidesz–KDNP és a Jobbik együtt – több mint hárommillió szavazójával az összes szavazó körében majdnem kétharmadot (65,1%-ot) tesz ki, ami tartós történelmi tendenciába illeszkedik. Ennek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni.

A pártversengésben ez a jobboldali blokk természetszerűen tagolódik, ezért a relatív többség kategóriája különös, meghatározó jelentőségre tesz szert. A viszony-

lagos többséget élvező párt vagy mozgalom ezt a pozíciót a választási rendszerben rejlő technikák segítségével képes képviseleti hatalommá alakítani, ezt a jelenségkört hívta életre a Fidesz választási rendszere, ami éppen arra a törvényszerűségre épült, hogy a relatív többség a fragmentált, alapvetően három egyenlőtlen pólusú politikai térben, az egyéni választókerületek nagy többségében abszolút többséggé transzformálható. Ehhez elegendő a területileg nagyjából konstans 40–50%-os relatív többségi támogatás, feltéve, hogy a két másik versengő tömb támogatásában nincs lényeges halmozott különbség. Ezt a tételt igazolja annak a 10 egyéni körzetnek a szavazatmegoszlása, amelyben a demokratikus ellenzék jelöltje győzött.[154] Ezekben a körzetekben a kormánypárti jelölt egyetlen esetben sem ért el 40%-os eredményt, a Jobbik pedig egy kivétellel 20% alatt teljesített.

Az új választási rendszer a relatív többség egyszerű logikájára épült, azzal, hogy a kompenzációs kapacitást is mérsékli a többséget szerző párt részesedése az egyéni kerületi töredékszavazatok alapján kioszthető mandátumokból. Ha a kompenzáció ürügyén a töredékszavazatok beszámításának ez a sajátságos mechanizmusa – vagyis az összes, mandátumot nem eredményező, illetőleg a mandátumszerzéshez szükségtelennek számított egyéni kerületi szavazat elszámolása a listás mandátumok elosztásánál – nem kerül a rendszerbe abból a célból, hogy a relatív többséget a maximális mértékben érvényesítsék, a Fidesz nem szerezhetett volna kétharmados többséget. A 106 egyéni kerületben a Fidesz-többség 90,56%-os mértékben érvényesült, amit jól jellemez, hogy csak két pártszövetség szerzett egyéni mandátumot, erre a Jobbik és az LMP is képtelen volt, nem beszélve a többi kieső pártról. Az összefogás nagyfokú sikertelensége is az egyéni kerületekre vezethető vissza, a megszerzett 10 egyéni körzeti mandátum nagyon elmaradt az előzetes várakozásoktól. Ebben az eredményben az is rejtve van, hogy a kormánypártok népszerűsége regionálisan nagyjából egyenletesen oszlik el, az egyes körzetek között a különbségek a relatív többségi halmozódást nem törik meg. Ezzel együtt a területi különbségek a versengő egyéb pártok támogatásában egyáltalán nem elhanyagolhatók. Voltaképpen négy különböző erejű politikai formáció versengésének eredője a Fidesz túlsúlyos többsége az egyéni körzetekben.

Főszabályként az ellenzéki összefogás a második erő, ezt követi a Jobbik, az egyéni választókerületek 38,7%-ában, összesen 41 körzetben megelőzve a demokratikus összefogást. A *VII.4. táblázat* összegezi az egyes pártok és pártszövetségek egyéni körzeti eredményességét a helyezések szerint.

VII.4. táblázat. Az elnyert egyéni körzetek száma jelölőszervezetenként

Helyezések	Elnyert egyéni körzetek és a helyezések száma jelölőszervezetenként			
	Fidesz–KDNP	MSZP–Együtt–DK–PM–MLP	Jobbik	LMP
1.	96	10	0	0
2.	10	55	41	0
3.	0	41	60	5
4.	0	0	5	101
Összesen	106	106	106	106

A Jobbik Kelet-Magyarországon a listás ágon már 2010-ben is megelőzte az MSZP-t, ez a regionális törést felmutató tendencia 2014-ben erőteljesen tovább folytatódott a demokratikus ellenzék vonatkozásában. Az LMP jellemzően a negyedik helyen osztozik, de kivételesen, egyes régiókban, így a budapesti 1–5. számú körzetekben az LMP megelőzte a Jobbikot. A bejutás határán mozgó LMP külön pólusként definiálta magát, verbálisan elutasítva a kormánypártokat és az ellenzéki összefogást is. Ez az egyéni körzeti versengésben voltaképpen megpecsételte a koalíciót alkotó pártok sorsát, és ezáltal nagymértékben szerepet játszott abban, hogy a kormánypártok újra megszerezzék a parlamenti kétharmadot. Különösen a fővárosban profitált a Fidesz abból, hogy az LMP nem csatlakozott az összefogáshoz, és még egyéni kerületi különalkuk megkötésére sem volt hajlandó, annak ellenére sem, hogy ez biztossá tette volna parlamenti jelenlétét. A főváros 8 körzetében az alkalmi koalíció mindkét oldal számára kifizetődhetett volna, ha nem is feltétlenül minden esetben a körzet elnyerésében, de a töredékszavazat-maximalizálás terén minden bizonnyal.[155] Amikor tehát a választási rendszer szándékolt és egyirányú torzításairól beszélünk, arról sem szabad megfeledkezni, hogy a baloldali-liberális centrum hasadása, és ezen túl erős fragmentáltsága is döntő szerepet játszott a hegemón pozíciót birtokoló Fidesz-uralom fenntartásában és újratermelésében.

Mint már említettük, a Jobbik egyetlen egyéni körzetben sem nyert, ám ez a megállapítás elfedi azt a körülményt, hogy a radikális jobboldal ezen a szinten is komoly sikereket könyvelhetett el. Sok körzetben a másik két főszereplővel közel azonos a befolyása, és markáns jelenlétét olyan dunántúli térségekben is növelni tudta, ahol a szélsőséges jobboldal korábban alig volt jelen. A Jobbik sok olyan kerületben is megelőzte az összefogás jelöltjét, ahol a baloldal dominanciája volt ciklusokon keresztül is jellemző. Ez a jelenség teljesen független a választási rendszertől, csak a társadalmi-politikai szinten megjelenő jelenségekkel, mozgásokkal, általában véve a baloldali-liberális centrum trendszerű visszaszorulásával, hanyatlásával magyarázható.

A Jobbik 41 egyéni választókerületben előzte meg a demokratikus erők összefogását, kivétel nélkül a vidéki Magyarországon, jellemzően kevésbé urbanizált, válság sújtotta térségekben, különösen olyan helyeken, ahol az etnikai feszültségek és a szegénység egymást erősítő tendenciái tematizálhatóvá tették a napi közbeszédet, és a szélsőséges megnyilvánulások, hatékony propaganda kíséretében

legitimálhatóvá váltak.[156] A szociális feszültségek tömeges terjedése, a társadalmi távolságok drámai növekedése, a szegregáció, a szegénységi gettósodás és az ezzel járó társadalmi konfliktusok a Jobbik által képviselt szélsőséges nézetek termékeny táptalaját képezik, törvényszerű, hogy az e téren jórészt sikertelen centrum-bal eleve hátrányos helyzetbe kerül egy olyan jobboldali politikai erővel szemben, amely jelentős politikai befolyással és markáns társadalmi bázissal rendelkező politikai erőként még nem viselt kormányzati felelősséget, hivatkozható előtörténet nélkül foglalhat el populista kritikai pozíciót, alkalmasint nemcsak a baloldallal, de helyenként a kormánypárti politikusokkal szemben is sikerrel. A Jobbik pozícióját erősítette az is, hogy a legfiatalabb korosztályokban fokozatosan a legtámogatottabb párttá vált.

A FIDESZ VÁLASZTÁSI RENDSZERÉNEK ANOMÁLIÁI - HOGYAN KELETKEZIK A KÉTHARMADOS TÖBBSÉG?

A 2011. évi választási reform politikai célja az volt, hogy a relatív többséggel rendelkező erőnek tartósan abszolút többséget, s lehetőleg kétharmados előnyt biztosítson. Az utóbbit természetesen a relatív többség automatikusan nem fedezi, mivel ehhez az egyéni körzetek több mint 90%-ának megszerzése szükséges, ez pedig csak nagyon erős és területileg közel egyenletesen eloszlott társadalmi támogatás mellett lehetséges.

Látszatra nem történt drámai változás a választási szisztémában, elvégre a polgárnak továbbra is két szavazata van, egy személyre szóló és egy pártlistára vonatkozó. E lényeges elemeken túl azonban minden megváltozott. Egy gyökeresen új, más strukturális meghatározottsággal működő és más végterméket eredményező politikai törvénycsomag született, amely a regnáló nemzeti-konzervatív hatalmi elitet és az azt kiszolgáló és legitimáló állami alkalmazotti rétegek, valamint az állami forrásoktól, megrendelésektől és sokféle juttatástól, kedvezménytől függő közép- és kisvállalkozói csoportok, legújabban pedig a tulajdonos mezőgazdasági vállalkozói rétegek érdekeit szolgálja azzal, hogy stabil, ciklusokon átívelő berendezkedést biztosít a látszatra demokratikus keretek fenntartásával. Az állami juttatásoktól közvetlenül nem függő nemzeti tulajdonosi csoportok is támogatják a kormánypártokat, azok protekcionista gazdaságpolitikája miatt. Laki Mihály és Szalai Júlia 2013-ban lebonyolított interjús szociológiai felvételének tanúsága szerint a megkérdezett közép- és nagyvállalkozók „a magyar értékek védelmére felvonuló államtól hangsúlyosan elvárják, hogy hathatós lépéseket tegyen a »kedvezőtlen« piaci folyamatok és külpiaci hatások ellensúlyozására, egyszersmind a nemzetközi cégek »hatalmával« szemben védőpajzsot emeljen a hazai vállalkozók és vállalkozásaik köré. Ebben az értelemben az évek során bekövetkezett értékeltolódások pragmatikus törekvéseknek is teret engednek, s jó okkal felfoghatók széles érdek-

csoportok új politikai konszenzusának kikristályosodási pontjaiként is."[157] Az új rendszer elemei – az egyfordulós jelleg, a választási formula, a jelölés megkönnyítése és annak manipulálhatósága, a társadalmi súllyal egyáltalán nem rendelkező jelöltek és csak névlegesen létező pártok parttalan indulásának biztosítása hatékony utólagos elszámoltatás és komoly szankciók nélkül,[158] a külön kompenzációs keret megszüntetése, a listás és a töredékszavazatok egy kosárba utalása és ezáltal a veszteskompenzáció hatékonyságának csökkentése,[159] az egyéni mandátumot szerzőre leadott szavazatok részleges újrahasznosítása az országos listás keretnél, a listás és a relatív többségi kosár arányának megfordítása, a külföldön leadott szavazatok leadásának megkülönböztetése a voksoló lakóhelye szerint – mind-mind egy célt szolgálnak: a relatív többségből eredő előny halmozódó maximalizálását.

Az új választójogi törvény tehát – bár a kétszavazatos rendszer formailag fennmaradt – teljes szakítást jelent a korábbi háromszintű, kétfordulós szisztéma szellemével, politikai alapjaival. A régi rendszer ugyanis erős szelektivitása és nagy aránytalansági hajlama ellenére a torzítások mérséklésére kiegyensúlyozó elemeket épített be, elsősorban azáltal, hogy érvényesülni engedte mind az elsődleges, mind a másodlagos politikai preferenciákat, és ezzel teret engedett a pártkoalíciók kifinomult formálódásának. A másodlagos preferenciákat az új rendszer csak a listás és az egyéni szavazatok megosztása révén engedi korlátozottan kifejezni.

Az egyéni kerületi jelöltversengés korábban is személyessé tette a politikai teret, egyúttal utat nyitott az aránytalanság érvényesülésének, a kormányozhatóság igényének túlhajtásával, ami egyszerűbben úgy fogalmazható meg, hogy a küszöböt felemelték (1993-ban), az arányosító kapacitást pedig szűken mérték. Ez eredményezte a rendszer nagyfokú aránytalansági hajlamát. Ezt példázta az 1994. évi választás, amikor a 33%-os listás támogatás mellett az MSZP 54%-os parlamenti képviseleti arányra tett szert, valamint a 2010-es, amikor az alacsony részvétel mellett a Fidesz–KDNP 52,7%-os támogatottságával kétharmados, alkotmányozó többségre tett szert 68,1%-os aránnyal.[160]

A választási rendszer egyfordulóssá tétele eleve kizárja a rugalmas taktikai szövetségkeresés lehetőségét, amelyet korábban az egymást váltó ellenzéki erők sikeresen alkalmaztak, 2002-ben és 2006-ban a baloldali, 1998-ban a jobboldali pártok; ez a lehetőség döntő módon befolyásolta az 1998-as választások kimenetelét a tömeges és váratlan kisgazda visszalépésekkel. Az áttérés tehát a rövid távú politikai haszonszerzés szemléletét tükrözi, itt és most teszi lehetetlenné az ellenzéki erők egyedi megmérettetését, és kényszeríti őket idő előtti koalícióba, hogy az egységes jobboldallal szemben bármiféle eséllyel elinduljanak. Az új, egyfordulós rendszer a nagy, homogén, egységes ideológiájú, vezérelvű pártoknak kedvez, mert a tagolt kisebb pártok az egyéni kerületi rendszerben esélytelenek, s ezért a politikai alkukat már jóval a választások előtt meg kell kötni. Ráadásul az arányosságot az új rendszer egyéb elemeiben is tovább csorbítja. Egyfelől fenntartja az 5%-os bekerülési küszöböt a listás ágon, másrészt az országos listás mandátumok elosztásánál jutalmazza az egyéni kerületekben győztes pártokat, vagyis túlkompenzál,

a nyerteseknek többletmandátumot juttat. Az egyéni kerületi kismértékű relatív többség halmozódása egyébként is mértéktelenül megnöveli a szisztéma aránytalansági hajlamát, s így a túlkompenzálás kifejezetten a relatív többségű pártnak, jelen esetben a kormánykoalíciónak kedvez.

Súlyos torzítás az új rendszerben az egyéni kerületek kialakításának módja. A kétharmados törvénybe foglalt, vagyis voltaképpen befagyasztott megoldás formálisan megfelel annak a követelménynek, hogy az egyes egyéni kerületekben a választójogosultak száma egy középértékhez igazodjék, és ezáltal megszűnjenek a korábban tapasztalt kirívó különbségek, adott esetben 40% fölötti eltérések. A valós igénynek való megfelelés ürügyén azonban olyan egyéni kerületi beosztás született, amely egyértelműen a keresztény-konzervatív jobboldalnak kedvez azáltal, hogy történelmileg baloldali körzetekhez jobboldali többséget rendelt, a konzervatív körzetekhez pedig kisebbségi baloldali szavazókat csoportosított át.[161] Alaposan megtervezett, eltorzított egyéni kerületi rendszer alakult ki, amelyben a centrumtól balra álló másfél-két milliós szavazótábor a korábbiakhoz képest jelentős hátránnyal indul a választási versenyben. Néhány kiragadott példa az egyéni választókerületek manipulált kialakítására. A legkirívóbb a budapesti V. kerület és a kifejezetten jobboldali várkerület Dunán átívelő egybeboronálása, s a VIII., illetőleg a IX. kerület egyértelműen jobboldali részének a körzetekhez történő csatolása. A hagyományosan inkább jobboldali és nagyobb megyei jogú városi körzethatárokat más szervezési elv alapján rajzolták meg, mint a hagyományosan baloldali városok, illetőleg megyei jogú városok egyéni kerületeit (például Kazincbarcika, Várpalota, Ajka, Miskolc, Szeged, Pécs és Székesfehérvár). A fővárosban megmaradtak a hagyományosan jobboldali körzetek, a csökkentés kivétel nélkül a billegő körzeteket érintette. Ismeretes egy olyan szigorú módszertani elvekre épülő elemzés, ami megállapította, hogy a 106-ból két tucat egyéni választókerületet egyértelműen manipulált határokkal, politikai érdekektől vezérelve, elfogadhatatlanul egyoldalúan alakítottak ki.[162] Minden ezzel kapcsolatos szakmai kritika süket fülekre talált, visszhangtalan maradt.[163]

A parlamenti létszám drasztikus csökkentése, csaknem megfelezése, fenntartva a vegyes kétszavazatos rendszert, és megfordítva az egyéni és listás mandátumok arányát, önmagában a többségi jelleget növelő tényező volt. Más oldalról megközelítve: a választási rendszer arányossága rendszerszerűen lényegesen romlott. Míg az előző szisztémában a 210 listás mandátum 54,4%-ot tett ki a 176 egyéni mandátum 45,6%-ával szemben, az új rezsimben ez az arány fordított: 53,3%-ot tesz ki a 106 egyéni hely, a 46,7%-ot képviselő 93 fős listás kerettel szemben. Ez önmagában többségi túlsúlyúvá alakította át a választási rendszert.

A kompenzációs mechanizmus átalakításának lényege abban ragadható meg, hogy megszűnt a külön kompenzációs keret, ami mérsékelte az egyéni kerületekben és az elaprózott területi listás szerkezetben elszenvedett szavazatveszteséget, nevezetesen, hogy a szavazatok jelentős hányada valamely kompenzáció nélkül egyáltalán nem hasznosult volna, vagyis nem eredményezett mandátumot. A sza-

vazat-mandátum átfordulás aránytalansága pedig nyilvánvalóan a formálisan demokratikus képviseleti elv csonkulását eredményezi. A korábbi választási rendszerben a kompenzációt minimum 58 mandátum biztosította, és ezt a keretet a területi listán ki nem osztható mandátumok még rendre meg is növelték, igaz, a rendszer stabilizálódásával és a pártrendszer koncentrálódásával párhuzamosan egyre kisebb mértékben.[164] Ez a kompenzáció ténylegesen elveszett szavazatokat hasznosított a vázolt módon, még ha csak részlegesen is. Ezt az új törvény megszüntette, és kettős csavart vitt a mechanizmusba. Egyfelől bevezette azt a metódust, hogy a pártokra és a nemzetiségi kisebbségi listákra leadott szavazatokat a listás helyek kiosztásánál együtt veszi számba abból a torz újításból kiindulva, hogy a szavazónak kényszerűen választania kell: ha pártlistára szavaz, nem voksolhat nemzetiségi kedvezményes listára, és fordítva.[165] A mandátumelosztási szisztémát tovább bonyolítja a kétfajta szavazat keverésén túl az is, hogy az egyéni kerületekben keletkezett, mandátumot nem eredményező szavazatokat – amiket a törvény töredékszavazatnak nevez – minden párt esetében hozzá kell adni az országos pártlistára leadott szavazatokhoz. Ez a technika, mely az elkülönített kompenzációs keretet váltotta fel, önmagában csökkenti az arányosítási kapacitást, amin még tovább ront az az előbb már említett teljesen abszurd új metódus, hogy az egyéni kerületi mandátumot szerzett jelölt esetében is elszámolandó az ún. töredékszavazat. A törvény ezt a mennyiséget úgy határozza meg, hogy a győztes jutalmazására szolgál a „mandátumot szerző jelölt szavazataiból a második legtöbb szavazatot elérő jelölt eggyel növelt szavazatainak kivonása után fennmaradó szavazatszám". Egyszerűbben fogalmazva: a relatív előnnyel győztes egyéni jelölt a második befutóval szembeni szavazati előnyét eggyel csökkentve a pártja részesedik a listás mandátumok elosztásánál. Ez nem más, mint az arányosítási kapacitás látványos csökkentése, és az első helyet szerző párt további erősítése. A töredékszavazatoknak ez a torz elszámolása a Fidesz–KDNP-koalíciónak egyes számítások szerint 6, más kalkulációk szerint 7 listás mandátumot eredményezett.

Külön neuralgikus pontként kell említenünk a külhoni szavazókat, ami azért lényeges, mert az itt leadott szavazatokból eredő egy vagy kettő listás mandátum döntő befolyással bírhat a parlamenti többség alakulására. Mint kiderült, az elszámoláskor a kormánypártok ebből a forrásból egy mandátumot szereztek, és a már említett mandátumnyereségeken túl ez az extra egy mandátum biztosította a Fidesz számára a kétharmados alkotmányozó többséget. Ezen a téren is manipulációk egész sorával találkozhatunk. Ennek egyik lényeges eleme az ellenőrizhetőség erős korlátozottsága. Míg a hazai választásokon adott az egész választási eljárás nyilvános ellenőrizhetősége a névjegyzéktől a szavazatok országos összesítéséig és az esetleges csalásokra hamar fény derülhet, addig a külhoni szavazás esetén már a névjegyzék is titkos, nem is beszélve arról a folyamatról, ami a regisztrációtól a szavazatok leadásán át azok összesítéséig tart.

A kormányzó elitnek kedvez tehát a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező, külföldön élő magyar állampolgárok szavazati jogának megadásából származó

előny, ami egyoldalúan a kedvezményes állampolgárságot tömegesen és tudatosan biztosító Fidesznél jelent meg. Ezt az előnyt maximalizálja az a manipulatív megoldás, hogy a szavazati jogukkal a rezidens és a nem rezidens magyar állampolgárok nem egyformán szavazhatnak: a külföldön tartózkodó hazai (rezidens) választó csak a külképviseleteken, míg a magyarországi lakóhelyi kötődéssel nem rendelkező nem rezidens kettős állampolgárságú honfitársaink – akik mentesülnek a honos polgárokat terhelő számos állampolgári kötelezettségtől – könnyített módon, levélben is leadhatták szavazatukat, ráadásul úgy, hogy a szavazat leadásának módja és annak útja kevéssé ellenőrizhető, de még az sem bizonyos, hogy a szavazat valóságosan létező személytől származik.[166] Nem nehéz belátni, hogy míg a külképviseletektől távolabb tartózkodó polgárok szavazási lehetőségei, s ezáltal alapjogai csorbultak, addig a zömmel a szomszédos országban élő magyarság könnyített módon élhetett választójogával. Már a regisztrációban is megvan a különbségtétel: az ötvenezer kolozsvári magyar számára könnyebb, mint a Londonban élő kétszázezer magyar számára.

Az alkotmányosságot is sérti ez a szabályozás, amely racionálisan nem indokolható különbséget tesz az állandó hazai lakóhellyel rendelkező, de külföldön tartózkodó, valamint a más állam polgáraként élő külhoni magyar állampolgárok között a szavazati jog gyakorlásában az utóbbiak javára. Ez nyilvánvalóan jelentős és önkényes megkülönböztetés a szavazásra jogosultak két, azonos szavazási helyzetben lévő csoportja között, amin nem változtat, hogy a magyarországi lakóhellyel rendelkezők mindkét szavazattal rendelkeznek, a külhoniak pedig értelemszerűen csak a listára tudnak szavazni. Ennek alapján ez a megoldás – függetlenül attól, hogy ezt az arra hivatott szerv megállapítja-e – alapjogot sért, így alaptörvény-ellenesnek minősül. A külhoni szavazatokban megnyilvánuló anomáliák a kormánypártoknál előnyként jelentkeztek, amit beszédes számok támasztanak alá. A levélben leadott 128 429 leadott érvényes szavazatból a Fidesz–KDNP 122 638 voksot szerzett, ami 95,49%-os eredmény, mely azokat az időket idézi, amikor a Hazafias Népfront jelöltjeire lehetett szavazni.[167]

A fenti torzítások, beépített mandátumeltérítő és -terelő megoldások egy irányba mutatnak, minden egy összefüggő rendszerbe szerveződik. A 2010-es választást követő időszakban a keresztény-konzervatív kurzus minden fellelhető alkotmányos és számos azon kívüli eszközt felhasznált arra, hogy hatalmát megszilárdítsa, széles társadalmi rétegeket vásároljon meg, még szélesebb társadalmi rétegek létbizonytalanságba taszítása árán, egy meghaladott és káros ideológia nevében a népboldogítás üres és megtévesztő jelszavaival. Ennek szolgálatába állította a választójogot, a választási rendszer teljes arzenálját, ide értve az eljárásjogi felépítményt is.[168]

A rendszer átalakításának gyümölcsei a 2014. évi országgyűlési választáson beértek: a Fidesz az egyéni körzetekben leadott 44%-os szavazatarránnyal megszerezte a 106 egyéni mandátum 91%-át, ami plasztikusan jelzi az előzetes politikai stratégia sikerességét.[169]

Az egyéni kerületi jelöltekre, valamint az országos listákra leadott, a külhoniakat is tartalmazó szavazatok és a mandátumok megosztását a *VII.5. táblázat* tartalmazza.

VII.5. táblázat. Az egyéni kerületi jelöltekre, valamint az országos listákra leadott szavazatok és a mandátumok megoszlása

Jelölőszervezetek és függetlenek	Egyéni jelöltek		Országos listák	
	szavazat	mandátum	szavazat	mandátum
Fidesz–KDNP	2 165 342	96	2 264 780	37
MSZP–Együtt–DK–PM–MLP	1 317 879	10	1 290 806	28
Jobbik	1 000 637	0	1 020 476	23
LMP	244 191	0	269 414	5
Mandátumot nem szerző pártok	167 709	0	182 344	0
Független jelöltek	12 850	0	0	0
Összesen	4 908 608	106	5 027 820	93

Levonhatjuk azt a végső következtetést, hogy az 1989-ben megalkotott, hat egymást követő választáson alkalmazott kétfordulós vegyes rendszer, bár markáns aránytalansági hajlammal rendelkezett, a politikai törésvonalak és a társadalom politikai tagoltságának kifejezésére alkalmasabbnak bizonyult, mint a Fidesz által egyoldalúan bevezetett rendszer, ráadásul a korábbi keretek között az arányossági mutatók is javuló tendenciát mutattak. Ahelyett, hogy a politikai elit a konszenzusdemokrácia ethoszának megfelelően növelte volna a választási rendszer reprezentativitását, és ezáltal kiegyensúlyozottabbá – s arról nem is beszélve, hogy tisztességesebbé – tette volna, az ellenkező irányba torzította azt, az első helyen szereplő politikai erőnek társadalmi támogatással alá nem támasztott parlamenti többlethatalmat biztosítva. A rendszerben rejlő paradoxon, hogy egy történelmi trendváltozás esetén megalkotóját is aránytalanul büntetheti.

JEGYZETEK

[1] A Fidesz–KDNP–VP jelöltjét is ide számítva 68,1%.

[2] A Fidesz – Magyar Polgári Szövetség és a Kereszténydemokrata Néppárt a 2010. évi parlamenti választásokra teljes körű koalíciót kötött. A jobboldali koalíció a választásokon a kétharmados többséget biztosító 258 mandátumnál többet, a három választási ágon 262 mandátumot szerzett.

[3] Ez voltaképpen a Fidesz politikai hegemóniájának kifejeződése, a KDNP önállóan nem képvisel számottevő társadalmi erőt, egyedül nem is jutna be a parlamentbe. A koalícióban való jelenléte ugyanakkor éppen a kétharmados többség szempontjából bír döntő jelentőséggel, azáltal, hogy biztosítja a katolikus klérus és az ideológiai alapon szavazó keresztény középosztály szilárd támogatá-

sát, ami nélkül a Fidesz képtelen lenne az alkotmányos szerkezet radikális átalakítására. Ez adja a KDNP történelmi felelősségét.

[4] Szómagyarázati értelemben: „A korábbi győztessel szembeni elégtétel a küzdelem újrakezdése révén. Politikai értelemben reváns a korábbi győztes legyőzése és megalázása legalább olyan nagymértékben, ahogyan a vereséget el kellett tőle szenvedni."

http://www.kislexikon.hu/revans.html

[5] Az egykulcsos adót a meghirdetett programmal ellentétben vezették be, a miniszterelnök korábban azt kifejezetten ellenezte.

[6] Alkotmánymódosító törvények 2010-ben:

Alkotmány 2010. május 25-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

Alkotmány 2010. július 5-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

Alkotmány 2010. július 6-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

Alkotmány 2010. július 6-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

2010. évi CXIII. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

2010. évi CXIX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

2010. évi CLXIII. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról

[7] Újításként jelentkezett a berendezkedő hatalom legelső alkotmánymódosításánál, hogy az alaptörvényi novella nem számozódott az országgyűlés által elfogadott törvények sorába, ez azonban szerencsétlen formai újítás volt, ami az azonosítást nehezítette; a jogalkotás irányítói tudat alatt minősítették le e módosításokat a számozási névtelenségbe, ezzel is jelezvén azok provizórikus, rejtenivaló jellegét vagy megalkotásuk születési körülményeit.

[8] A kormánytisztviselők jogállásáról szóló 2010. évi LVIII. törvény egy új munkajogi kategóriát vezetett be és ezáltal a korábbi három rétegű munkajogi szabályozást még bonyolultabbá téve azt négyszintűvé alakítja. Egyúttal a törvény 8. §-a lehetővé tette a kormánytisztviselők indokolás nélküli, látszólag korlátlan felmentését, ami nyilvánvalóan alkotmánysértő jogalkotásnak minősíthető. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság ezt a szabályozást alkotmányellenesnek találta. Lásd 8/2011. (II. 18.) AB határozat. (A valóságban az ilyen formailag indokolás nélküli felmentéseket bírósági úton vitatni lehet, ha a munkajogi intézkedés joggal való visszaélést valósít meg, vagy a rendeltetésszerű joggyakorlás követelményébe bármilyen módon ütközik. A jelentősége mégis abban áll, hogy első körben mentesíti a munkáltatót az indokolás kötelezettségétől és ezáltal a jogérvényesítés terhét átteszi a munkavállaló vállára. Ez a transzformáció nyilvánvalóan megrostálja a konfliktusok formális síkra terelését, és ami még ennél is fontosabb, az állandó kiszolgáltatottság légkörébe helyezi a felső közigazgatást, ami viszont a politikai függés atmoszféráját, a szervilizmust és a kritikátlan magatartást, a gyárszerű, gépies bürokratikus működés képzetét erősíti.)

[9] Lásd 2010. évi XLII. törvény a Magyar Köztársaság minisztériumainak felsorolásáról.

[10] 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról (2010. 05. 26.)

[11] Megjelent a *Magyar Közlöny* 92. számában 2010. 05. 31-én.

[12] 1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról: „minden nagykorú magyar állampolgárnak joga van ahhoz, hogy – ha állandó lakóhelye Magyarországon van – az országgyűlési és a tanácsi választásokon választható és – ha a választás napján az ország területén tartózkodik – választó legyen". Az ügy előzménye az volt, hogy az Alkotmánybíróság (AB) alkotmányellenesnek minősítette azt a választójogi szabályozást, ami szerint a szavazati jog a külföldön tartózkodó magyar állampolgár választópolgárok számára korlátozott. E szabályozás mögött az a ráció munkált, hogy a potenciális magyar állampolgárok száma az állampolgárság megszerzésének szabályozása következtében teljesen átláthatatlan. A leszármazás elve alapján történő automatikus állampolgársági státusszerzés a magyar állampolgárság megszerzését parttalanná és követhetetlenné teszi. Ezért – részben a választások közelsége miatt is – az országgyűlés egy vitatható eszközhöz folyamodott, és az AB által alkotmányellenesnek minősített szabályozást beemelte az alaptörvénybe. Ez a lépés elvi jelentőségű volt azzal, hogy voltaképpen a jogállamiság elvébe ütközött. Az AB nem vizsgálta az alkotmánymódosító törvény alkotmányosságát – bár megtehette volna –, azzal érvelve, hogy nem kívánja átvenni az alkotmányozó szerepkörét. Volt ebben az érvelésben hatékony igazságmag, mivel ezáltal az AB a politikai küzdelmekből könnyebben ki tudta vonni magát. Ugyanakkor meg lehetett volna találni azt az eljárási formulát, ami az ilyen típusú jogalkotást alkotmányos kontroll alá helyezte volna. (Megoldás lehetett volna, ha az alkotmánymódosító törvények fölötti AB ellenőrzés esetére az AB törvény külön eljárásrendet konstruált volna, például az egyhangúság követelményének vagy más eszköznek a beiktatásával.)

[13] Ezen a szabályozáson változtatott az alkotmány 2002. évi módosítása, ami lehetővé tette, hogy a magyarországi lakóhellyel rendelkező magyar állampolgárok külföldi tartózkodásukkor is élhessenek szavazati jogukkal az országgyűlési képviselők választásán, az európai parlamenti választáson, valamint az országos népszavazáson és népi kezdeményezésben. Lásd 2002. évi LXI. törvény 7. §.

[14] A győztes politikai erőközpont meglehetősen kisstílűen azt is felrótta az OVB-nek, hogy a választás első fordulójában késleltette a részeredmények közreadását abból a meggondolásból, hogy – miután a szavazóhelyiségeket egyes körzetekben a sorban állók miatt este 7 óra után sem zárták be – biztosítsa a szavazás csorbítatlan befolyásmentességét. Ez kétségkívül ünneprontó döntés volt, ám józan mérlegelés mellett, egy polgári politikai kulturális értékrendben, szóba sem jöhetett volna ennek negatív megítélése és az OVB egyfajta erkölcsi elmarasztalása, különös tekintettel arra, hogy a jelenséget egyértelműen olyan jogalkotói mulasztás idézte elő, amelyre az OVB többször és nyomatékosan is felhívta az országgyűlési tisztségviselők, illetőleg a frakciók figyelmét, minden következmény nélkül.

[15] 2010. évi LXI. törvény a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény módosításáról (*Magyar Közlöny*, 109. szám, 2010. 06. 21.).

[16] A régi OVB-ből egyetlen tagot választottak újra, Bordás Vilmost – akinek a szakértelmét senki sem kérdőjelezte meg, mivel a Fidesz delegáltjaként 1990 és 2010 között tagja volt a testületnek és még a szocialista többségű parlament emelte a választott tagok sorába 2010 februárjában –, aki egyenesen a testület elnöki székébe ülhetett. A jogszabályt a korábbi OVB megtámadta az AB előtt, a testület a beadvány befogadását formális, nem valóságos indokokkal megtagadta.

[17] Ezáltal a hatalomkoncentrációs front az informális szférában, a személyi politizálás síkján is megjelent. Idesoroljuk a köztársasági elnök személyének kiválasztását, az Állami Számvevőszék elnökének megválasztását, a korábban már ebben a pozícióban funkcionált legfőbb ügyész és PSZÁF-elnök újbóli megválasztását, az AB megüresedő helyeinek betöltését, hogy csak a legfontosabbat említsük. A hatalompolitika külön területét képezi a sajtó és általában a tömegkommuniká-

ció kezelése, az e szférában megfigyelhető térfoglalás – ami már a jobboldal ellenzéki korszakában erőteljesen megindult –, és amit a média teljes újraszabályozása tett parttalanná.

[18] Az Alkotmány 2010. május 25-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. A javaslatot három egyéni képviselő terjesztette elő: Navracsics Tibor (Fidesz), Répássy Róbert (Fidesz) és Rétvári Bence (KDNP).

[19] Az 1989. októberi alkotmányreform e funkciót törölte, és úgy rendelkezett, hogy a Minisztertanács elnökét az általa kijelölt államminiszter helyettesíti. Az utolsó „klasszikus" miniszterelnök-helyettes Medgyessy Péter volt, még az alkotmány 1990. évi revíziója előtt, ő 1987. december 16. – 1990. május 23. között töltötte be ezt a tisztséget. Államminiszterként Pozsgay Imre volt a kormányfő helyettese Németh Miklós kormányában. Az 1990. áprilisi alkotmányreform e funkciót törölte. Az alkotmány módosításáról szóló 1990. évi XL. törvény szakított az általános helyettesítés koncepciójával, evvel is emelve a kormányfő szerepét. Ettől kezdve a miniszterelnököt az általa kijelölt miniszter helyettesítette. Ezt a kérdést 2010-ig miniszterelnöki rendeletekben szabályozták. A Magyar Köztársaság alkotmányának szabályozási elveiről szóló 119/1996. (XII. 21.) OGY határozat tartalmazta a tisztség visszaállítását a kormányról és a közigazgatásról szóló IV. fejezet: „A Kormány a miniszterelnökből és a miniszterekből áll. Az alkotmány tegye lehetővé, hogy a miniszterelnök miniszterelnök-helyettes kinevezését kezdeményezhesse. A miniszterelnök-helyettes kinevezése nem érinti a miniszterelnök felelősségét és hatáskörét. A miniszterelnököt az általa kijelölt kormánytag helyettesíti."

[20] 2010. évi LVIII. tv., Navracsics Tibor (Fidesz), Répássy Róbert (Fidesz), Rétvári Bence (KDNP) előterjesztésében.

[21] Az alkotmány 40. §-át egy új, harmadik, bekezdéssel egészítették ki: „A minisztériumok és a Kormány alá rendelt szervek alkalmazottainak jogállását, díjazását, továbbá felelősségre vonásuk módját külön törvény szabályozza."

[22] Az Alkotmány 2010. július 5-i módosítása: a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. Az előterjesztő ezúttal is egyéni képviselő, Mátrai Márta (Fidesz).

[23] Bihari Mihály – volt szocialista parlamenti képviselő és korábban az Alkotmánybíróság elnöke – újraválasztása azt a látszatot kelthette, hogy a jelölés áthidalja a politikai törésvonalakat, aminek ellentmond az a szerep, amit a volt elnök szakmai tekintélyével az ún. szociális népszavazás alkotmánybírósági keresztülvitelében játszott az OVB-vel szemben 2007-ben. A másik jelölt, a kifejezetten fideszes kötődésű volt kancelláriaminiszter, Stumpf István megválasztása nagy vihart kavart a közéletben, mivel a kinevezés formális kritériumai sérültek. Lásd Halmai Gábor: Búcsú a jogállamtól. http://www.es.hu/?view=doc;26392

[24] Az Alkotmány 2010. július 6-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, Kósa Lajos (Fidesz), Rácz Róbert (Fidesz) és Vitányi István (Fidesz) előterjesztésében.

[25] Az Alkotmány 2010. július 6-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, Cser-Palkovics András (Fidesz) és Rogán Antal (Fidesz) előterjesztésében.

[26] Az Alaptörvény új rendelkezése szerint „A közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény, valamint a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól rendelkező törvény, továbbá a médiaszolgáltatások felügyeletéről szóló törvény elfogadásához a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazata szükséges."

[27] Az Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, Lázár János (Fidesz) és Kocsis Máté (Fidesz) előterjesztésében.

[28] Lásd Lex Borkai: személyre szabott alaptörvény.

http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=323266#null

[29] A korábbi alkotmányos szabályozás megengedőbb volt: 1. § Az Alkotmány 40/B. § (4) bekezdése a következő tilalmat tartalmazta: A fegyveres erők, a rendőrség és a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok hivatásos állományú tagjai nem lehetnek tagjai pártnak és politikai tevékenységet nem folytathatnak.

[30] Az Alkotmány 2010. augusztus 11-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, a kormány (közigazgatási és igazságügyi miniszter) előterjesztésében.

[31] 1997-ig az a jogállamiság szempontjából aggálytalan szabály élt, hogy a bíróságok hivatásos bírákból és népi ülnökökből alakított tanácsokban ítélkeznek, de törvény e szabály alól kivételt engedhet. Ez a konstrukció nem tette lehetővé, hogy igazságszolgáltatási funkciót hivatásos bíró helyett más végezhessen, de annyiban kétségtelenül korszerűtlen volt, hogy a főszabály inkább kivételként működött, a népi ülnöki részvétel visszaszorulóban volt. 1997-ben az igazságszolgáltatás reformja keretében az MSZP–SZDSZ-koalíció a kétharmados többséggel élve az alaptörvénybe foglalta, hogy a törvény által meghatározott ügyekben és módon nem hivatásos bírák is részt vesznek az ítélkezésben. Ez az új szabályozás azonban úgy volt értelmezhető, hogy nem hivatásos bírák csak bírósági tanácsban vehetnek rész, amint ez a munkaügyi elsőfokú ítélkezésben ma is általános.

[32] Az AB 1/2008. (I. 11.) számú határozata úgy érvelt, hogy „A bírósági titkárokra vonatkozó jogszabályi rendelkezések áttekintése alapján megállapítható, hogy a bírósági titkár eredetileg önálló ügyintézésre feljogosított bírósági fogalmazó volt, ma viszont olyan igazságügyi alkalmazott, akinek önálló hatásköreit törvény állapíthatja meg. A bírósági titkár az Alkotmány alkalmazásában nem tekinthető »hivatásos bírónak«, hiszen e bírákat a köztársasági elnök nevezi ki, a titkárokat viszont a megyei bírósági elnökök, így a titkárok tekintetében nem érvényesül az Alkotmány 48. § (3) bekezdésében rögzített elmozdíthatatlanság követelménye sem. Ugyanakkor nem tekinthető a titkár az Alkotmány 46. § (2) bekezdésében említett »nem hivatásos bírónak« sem, hiszen e kifejezés alatt a bíráskodásban részt vevő laikusokat érti az Alkotmány, a bírósági titkárok hivatásszerűen végzik tevékenységüket, a bírósággal igazságügyi szolgálati jogviszonyban állnak."

[33] Az alkotmányjogászok körében az utóbbi időben, éppen a sorozatos alkotmánysértő alkotmánymódosítások miatt, komoly vita alakult ki arról, hogy az alkotmánymódosító törvényekre az AB alkotmányvédelmi funkciója kiterjed-e. A liberális felfogás szerint ezeket a törvényeket az Alkotmánybíróságnak még a hatálybalépés előtt vizsgálnia kellene, mivel csak így lehet gátat venni annak a tendenciának, hogy alkotmánysértő rendelkezések az alkotmányba építéssel védetté váljanak. Lásd 45/2012. (XII. 29.) AB határozat.

[34] Az indokolás az alkotmányos felhatalmazást leplezetlen módon az AB-korlátozás megkerülésének indokával magyarázza: „A közelmúltban az Alkotmánybíróság többször is foglalkozott a bírósági titkárok jogállására és hatáskörére vonatkozó jogszabályok alkotmányossági vizsgálatával. Az Alkotmánybíróság az 1/2008. (I. 11.) AB határozatával azért is tartotta alkotmányellenesnek a bírósági titkár érdemi döntéshozatali jogkörrel történő felruházását, mert az Alkotmány 46. §-a nem teszi lehetővé azt, hogy az ítélkezés alanya tekintetében törvény eltérően rendelkezzék. Az alkotmánymódosítási javaslat a törvényi eltérő rendelkezés lehetőségét teremti meg." Ez az indokolás egy durva csúsztatást tartalmaz: a hivatkozott AB határozatban ez a formai megállapítás csak mellékes elem, az AB garanciális okokból, a bírói függetlenség princípiumából kiindulva tartotta alkotmányellenesnek a bírósági titkárok bírói hatáskörrel való felruházását.

[35] 1949. évi XX. törvény 70/I. §-a: „Minden természetes személy, jogi személy és jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet köteles jövedelmi és vagyoni viszonyainak megfelelően a közterhekhez hozzájárulni."

[36] A „pofátlan végkielégítéseket" a kormányzat a választási ígéretekre hivatkozva „pofátlan adóval" sújtotta azt követően, hogy a visszamenőleges adóztatás „alkotmányos alapját" megteremtette. Az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról és módosításáról szóló 2010. évi

XC. törvény a jogviszony megszűnésével összefüggő bevétel, közkeletűen: végkielégítés kétmillió forint fölötti részét 98%-os adóval sújtja. A szabályozás szinte áttekinthetetlenül bonyolult, ami azt a célt szolgálja, hogy az elvonások egy nagyon speciálisan megfogalmazott kört érintsenek. Ez a kifejezetten politikai retorzióként értékelhető szabályozás a közvélemény számára még igazolható lenne, ha a közszféra egészére vonatkozó korlátozó, „horribile dictu", önkorlátozó elemekkel párosult volna. Ám ilyenekkel nem találkozunk. Ellenkezőleg: ez a jogszabály mentesíti a felső-középosztályt és a leggazdagabb felsőosztályt a vagyon átörökítésének közterhei alól. Nem enyhíti ezeket a terheket, hanem egy tollvonással megszünteti.

A kormány maga nem is vállalta föl az előre kalkulálható jogpolitikai fiaskót, így a reváns jellegű, zömmel a korábbi kormányzati közigazgatási apparátust érintő jogalkotási retorzióhoz egyes prominens kormánypárti parlamenti képviselők adták a nevüket. A törvényjavaslatot Lázár János, Kósa Lajos és Rogán Antal terjesztette elő.

[37] 2010. évi CXIII. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról, a kormány (közigazgatási és igazságügyi miniszter) előterjesztésében. Az AB 121/2009. (XII.17.) számú határozatával 2010. december 31-i hatállyal megsemmisítette a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvényt, így az újraszabályozás elkerülhetetlenné vált. Ezt követően novemberben fogadhatta el a parlament a jogalkotásról szóló törvényt (2010. évi CXXX. tv. a jogalkotásról).

[38] A jogalkotás kiterjedt, szinte kazuisztikus alkotmányos újraszabályozását itt nem tárgyalom részletesen, mert bár nem közömbös a jogállamiság szempontjából, azzal egészében nem megy szembe. Tartalmaz az új szabályozás egyértelműséget biztosító elemeket, mint például az együttes miniszteri rendeletnek az egyetértési joghoz igazítása és a régi forma kiiktatása. Az mindenesetre magyarázatot igényel, hogy miért került az alkotmányba ilyen részletességgel a jogalkotási rend? Kézenfekvőnek tűnhet az a vélekedés, hogy a szabályozás választott módja az AB semlegesítésére, illetőleg „távoltartására" szolgál.

[39] Lásd 2010. évi CXXI. törvény az ügyészségi szolgálati viszonyról és az ügyészségi adatkezelésről szóló 1994. évi LXXX. törvény módosításáról (*Magyar Közlöny,* 177. szám).

[40] Bihari Mihály, Kiss László, Lenkovics Barnabás és Stumpf István fűzött párhuzamos indokolást a 184/2010. (X. 28.) AB határozathoz (*Magyar Közlöny,* 2010. évi 165. szám).

[41] Október 26-án, az AB határozat kihirdetésének napján Lázár János (Fidesz) egyszerre három törvényjavaslatot nyújtott be az országgyűlés elnökének: T/1445. szám alatt az alkotmány, T/1446. szám alatt az alkotmánybírósági törvény, T/1447. szám alatt pedig az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról szóló, az AB által megrostált 2010. évi XC. törvény módosításáról. Ez az azonnali lépés csak úgy volt kivitelezhető, hogy a Fidesz vezetése előzetesen megismerte az AB határozat végleges, a testület által elfogadott, de még ki nem hirdetett pontos szövegét. Ezekhez a módosító javaslatokhoz november 3-án csatlakozott Balsai István (Fidesz) és Vejkey Imre (KDNP).

[42] A költségvetésről, a költségvetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvényeket az Alkotmánybíróság akkor vizsgálhatja felül, ha az erre irányuló indítvány az alkotmányellenesség okaként kizárólag az élethez és emberi méltósághoz való jog, a személyes adatok védelméhez való jog, a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadsága, vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogok sérelmét jelöli meg, és nem tartalmaz egyéb okot.

[43] Ilyen a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelme (9. §), az önkormányzati tulajdon (12. §), és az az alkotmányi rendelkezés, hogy „A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot", illetőleg „Tulajdont kisajátítani csak kivételesen és közérdekből, törvényben szabályozott esetekben és módon, teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás mellett lehet" (13. §).

[44] „(2) A közterhek viselésére szolgáló forrásokból, valamint az állami vagyonnal gazdálkodó, illetve az állam többségi tulajdonában vagy irányítása alatt álló szervezetek részéről juttatott jövede-

lemre, az adott adóévet megelőző ötödik adóévtől kezdődően, törvény a jövedelem mértékét el nem érő kötelezettséget állapíthat meg."

[45] 2010. évi CXIX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról.

[46] 2010. évi CXX. törvény az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény módosításáról.

[47] 2010. évi CXXIV. törvény az egyes gazdasági és pénzügyi tárgyú törvények megalkotásáról szóló 2010. évi XC. törvény módosításáról.

[48] CLXIII. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. A jogalkotás tempóját jelzi, hogy a javaslatot december 11-én egyéni képviselő útján (Rogán Antal, Fidesz) terjesztették elő, és 2010. december 23-án – mintegy karácsonyi ajándékként – ki is hirdették.

[49] A módosítással a kétharmados többséggel rendelkező, olajozottan, látványos belső konfliktusoktól mentesen működő koalíciós törvényalkotó egy külön fejezetet (VIII./B. fejezet: A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság) iktatott az 1949. évi XX. törvénybe, és itt lefektette a médiahatalom alkotmányos kereteit, kimondva, hogy a Hatóság a hírközlési piac felügyelő és ellenőrző szerve, felelős az elektronikus hírközlési piac zavartalan működéséért. A térfoglalás ismert folyamatát fejezi ki az a rendelkezés, hogy a Hatóság elnökét a miniszterelnök – a legfőbb ügyészhez hasonlóan – kilenc évre nevezi ki, és az elnök tevékenységéről évente beszámol az Országgyűlésnek. Figyelemre méltó viszont, hogy az elnökhöz a képviselők nem intézhetnek kérdést, ami megkérdőjelezi a parlamenttől való függőségét, és azt jelzi, hogy közvetlenül kinevezőjének, a kormányfőnek tartozik felelősséggel. Jogalkotási hatáskörét is ebben a fejezetben jelölték ki: a Hatóság elnöke törvényben meghatározott feladatkörében, törvényben kapott felhatalmazás alapján rendeletet bocsát ki, amely más jogszabállyal nem lehet ellentétes.

[50] Az Alaptörvény fogalmilag alkotmány, a két megjelölés bizonyos megszorításokkal szinonimaként használható. Mivel az Alaptörvényt nem jelöli évszám és sorszám, amikor a konkrét (hatályos) szövegtestről beszélünk, ezt nagy kezdőbetűvel jelöljük. 2011-et követően az alaptörvényt alkotmányként is nevesíthetjük. A korábban hatályos alkotmány formailag a rendszerváltásban gyökeresen átalakított 1949. évi XX. törvény volt, amit köztársasági alkotmányként is definiálunk. Az Alaptörvény, bár formailag a népszuverenitás elvére épül, köztársaságinak nem tekinthető, mivel az államforma ugyan köztársaság, annak alapjait az Alaptörvény tagadja vagy nem intézményesíti.

[51] Lásd az Eötvös Károly Intézet értékelését Megállapítások a Magyarországon zajló alkotmányozásról 2011. március 10. címmel.

http://www.ekint.org/ekint_files/File/tanulmanyok/megallapitasok_a%20magyarorszagon_zajlo_alkotmanyozasrol_ekint_helsinkibizottsag_tasz.pdf

[52] Az Alaptörvénynek már a kezdő mondata kirekesztő, amennyiben Kölcsey Ferenc Himnuszának első sorát idézi, csonkán, a szövegkörnyezetből kiragadva, mintha a versben a mondat ponttal végződne. Ezzel a kijelentés szakrális jelentést kap, az Isten azokat a magyarokat is áldja, akik vallásilag közömbösek, vagy éppen ateisták. A kirekesztés szelleme már itt megkezdődik azzal, hogy egy XIX. századi fohászt történelmi díszletek kontextusába helyez, és egy modern alkotmány elejére biggyeszti, és ezáltal rögtön megteremti annak ideológiai horizontját.

[53] 1995. évi XLIV. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló, többször módosított 1949. évi XX. törvény módosításáról

1. § Az Alkotmány 24. §-a a következő új (5) bekezdéssel egészül ki:

„(5) Az új alkotmány előkészítésének részletes szabályairól szóló országgyűlési határozat elfogadásához az országgyűlési képviselők négyötödének szavazata szükséges."

2. § E törvény a kihirdetését követő 3. napon lép hatályba, és az 1994-ben megválasztott Országgyűlés megbízatásának megszűnésekor hatályát veszti.

[54] Lásd Csink Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014. 34–35. o.

https://jak.ppke.hu/uploads/collection/205/file/Csink-L%C3%B3r%C3%A1nt_Mozaikok-a-hatalommegosztashoz_Pazmany-Press-2014.pdf

[55] A Monetáris Tanács kormányzati befolyásolása nem új jelenség, erre a Gyurcsány-kormány is kísérletet tett részleges sikerrel 2004-ben.

[56] Erre volt kirívó példa az Alaptörvény hatálybalépése előtt a még élő régi alkotmányhoz fűzött ún. átmeneti rendelkezéseinek esete. Ezt az alkotmányszintű saláta rendelkezéscsomagot, miután az ombudsman megtámadta az Alkotmánybíróságon, az AB nagyrészt megsemmisítette. A politikai hatalom ezt a döntést nem fogadta el és az átmeneti rendelkezéseket válaszul beleírta az alkotmányba. Lásd a következő forrásokat:

Halmai Gábor alkotmányjogász az alaptörvény szétforgácsolásáról. *Magyar Narancs,* 2013. 11. szám (03.14.) http://magyarnarancs.hu/belpol/halmai-gabor-alaptorveny-ilyen-ez-a-harc-83993

Csink Lóránt – Frölich Johanna: Az alaptörvény átmeneti rendelkezései.

http://plwp.eu/docs/wp/2012/2012-2.pdf

Szente Zoltán: Az Alkotmánybíróság döntése Magyarország Alaptörvényének Átmeneti rendelkezései alkotmányosságáról. http://www.jema.hu/article.php?c=231

[57] Lásd Halmai Gábor idézett interjújában a következő szemléletes fejtegetést: „Eltűnik a különbség alkotmány és nem alkotmány között – teljes átjárás valósul meg egyszerű és alkotmányos szintű törvények között. Ha valami nem tetszik az AB-nek, holnap beleírják az alkotmányba. Egy olyan jogrendszer stabilizálódik, amiben vannak bizonyos törvények, amelyeknek »megengedett«, hogy alkotmányellenesek legyenek. Nem érdekli ugyanis a törvényalkotót, hogy az adott törvény alkotmányellenes, mert nem engedi meg az AB-nek annak felülvizsgálatát. Nincs alkotmány a törvények felett, mivel az alkotmányt bármikor felül lehet írni. Ezzel együtt az AB még mindig nincs teljesen reménytelen helyzetben, marad egy szűk mozgástere. Épp azt kezdték pedzegetni ebben a 2012. decemberi döntésben, hogy az alkotmánynak mégiscsak kell legyen koherenciája, és az AB-nak az is feladata, hogy e koherencia felett őrködjön. Ez pedig akár formai kérdésnek is tekinthető. Ha minden igaz, itt most azt kell majd bizonyítania az AB-nek, hogy amit csinál, az nem tartalmi vizsgálat. Ezt az indiai LB egyébként megtette. Azt mondta ugyanis, hogy az alkotmány egysége formai kérdés – és ha a törvényhozók egy alkotmánymódosítással megbontják az alkotmány egységét, akkor formailag vétenek az alkotmánymódosítás szabályai ellen, és *ezért* semmisítik meg az adott alkotmánymódosító törvényt. Ez igen kérdéses érvelés, és félek, hogy a magyar AB tagjai – a tartalmi kérdésekre vonatkozó kifejezett tiltással a nyakukban – nem fognak élni vele. Ráadásul lassan amúgy is többségbe kerülnek a testületben a lojális bírák."

[58] Az AB ekkor kimondta, hogy az alkotmány egységének biztosítása érdekében fenntartja magának azt a jogot, hogy az alkotmánymódosító törvényt tartalmilag is vizsgálhassa.

[59] Ezt a lehetőséget zárta ki az Alaptörvény 2013. 03. 25-én kelt negyedik módosítása [12. cikk (5) bekezdés], amit az ötödik módosítás is – mint kardinális kérdést – fenntartott (2013. 09. 26.) E szerint:

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvényt és az Alaptörvény módosítását csak a megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények tekintetében vizsgálhatja felül. E vizsgálatot

a) az elfogadott, de még ki nem hirdetett Alaptörvény és Alaptörvény-módosítás tekintetében a köztársasági elnök,

b) a kihirdetéstől számított harminc napon belül a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede, a Kúria elnöke, a legfőbb ügyész vagy az alapvető jogok biztosa kezdeményezheti.

[60] 2010-ben a Fidesz–KDNP-koalíció a zsarolható és mameluk Schmitt Pált választotta meg elnöknek, akiről igen hamar kiderült alkalmatlansága még a bábfigura szerepére is. A posztról 2012-ben le kellett mondania, mert kiderült, hogy doktori diplomáját nem szabályos körülmények között szerezte meg, a dolgozat szimpla plágium, bérmunkában elkészített munka lehetett. Ezt követően Áder János, a Fidesz legbelső körének régi harcosa került az elnöki székbe, és ebben mérsékelt szerepfelfogást tanúsított.

[61] A változtatást a 2011. évi CXI. törvény kodifikálta az Alaptörvénnyel összhangban, és azzal együtt lépett hatályba 2012. január 1-jén. Ezt megelőzően négy országgyűlési biztos működött: az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa, a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa és az adatvédelmi biztos. Az új szabályozás szerint ezek közül az első három jogutódja az alapvető jogok biztosa lett, míg az adatvédelmi biztos szerepét az újonnan létrehozott hatóság vette át, élén a Fidesz-kormányzathoz lojális Péterfalvi Attilával.

[62] Míg Baka András a bírósági rendszer éléről elmozdították, az alapjogi jogvédelem terén hasonló lépésre nem került sor, Szabó Máté az új rendszer élére kerülve lényegében megőrizte hivatalát.

[63] A parlament az ellenzék mellőzésével, annak heves tiltakozása ellenére kétharmados hatalmával élve 2011 novemberében megalkotja a 2011. évi CCIII. törvényt az országgyűlési képviselők választásáról. A rendszer választókerületi beosztását a választási törvény állapította meg, s ezt a 2013. évi XXXVI. törvény módosította.

[64] Lásd 2012. évi LXIX. törvény az adózást érintő egyes törvények módosításáról és a 2012. évi CLI. évi törvény egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról.

[65] Január 21-én a magyar kormányt támogató százezres tüntetést szerveznek Budapesten, és több vidéki városban, valamint külföldön. Ez azt üzente az Európai Uniónak, hogy Orbán Viktort nem lehet úgy eltávolítani a kormányfői tisztségből, mint ahogy az 2011 novemberében Jeorjiosz Papandreu görög, és Silvio Berlusconi olasz miniszterelnökkel történt.

[66] Lásd 2012. évi XCIII. törvény a járások kialakításáról, valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról.

[67] Lásd 2012. évi CXXXIV. törvény a fiatalkorúak dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről.

[68] Az elképzelés nem előzmények nélküli, a Fidesz-frakció kezdeményezésére 1999 és 2000 között a parlament létrehozott egy eseti albizottságot, amelynek az volt a feladata, hogy javaslatot dolgozzon ki a parlamenti létszám csökkentésére, és ezzel összefüggésben a választási rendszer átalakítására. A választási rendszer reformját előkészítő eseti bizottság – Pokol Béla kisgazda képviselő vezetésével – 14 alkalommal ülésezett, mivel azonban a parlamentben képviselt pártok elképzelései lényegesen különböztek egymástól, lehetetlen volt kompromisszumos megoldást találni. Ekkor a Fidesz parlamenti létszámcsökkentési koncepciója lekerült a napirendről. Lásd A Választási Rendszer Reformját Előkészítő eseti bizottság J/3502. számú jelentése. http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/ParlamentiEsetiBizottsag_Jelentes_20001121.pdf

[69] Alkotmány 2010. május 25-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról. A módosítás több tárgyat is érint, ezek egyike a parlament létszáma a következők szerint:

1. § Az Alkotmány 20. §-a a következő új (1) bekezdéssel egészül ki, egyidejűleg a jelenlegi (1)–(6) bekezdés megjelölése (2)-(7) bekezdésre változik:

„(1) Az országgyűlési képviselők száma legfeljebb kettőszáz. A nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletére további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő választható."

[70] A Fidesz törvényjavaslata 198 fős parlamentet modellez, 90 egyéni kerülettel és országos listás kerettel, kiiktatva a megyei listákat, megtartva viszont a kétfordulós jelleget. A Fidesszel egy időben az MSZP is előterjesztette a szintén kisebb parlamentre vonatkozó javaslatát, mely tisztán listás, arányos rendszert modellezett. A baloldal ezzel besétált a Fidesz utcájába, akarva-akaratlanul legitimálta a szakmailag indokolatlan, átfogó reformot.

[71] Az Országgyűlés Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága választójogi reformot előkészítő albizottsága 2010-ben háromszor ülésezett, majd bevárták az Alaptörvény elfogadását, és 2011-ben a paritásos bizottság néhány alkalommal formálisan összeült, de a dolog természetéből adódóan a formalitásokon nem jutott túl. Lásd 37/2010. (VI. 16.) OGY határozat Az országgyűlési képviselők számának csökkentéséhez szükséges választójogi reform előkészítéséről.

[72] A Fidesz és az MSZP már 2010 májusában önálló törvénytervezettel állt elő. Az LMP 2011 nyarán készítette el tervezetét (T/3855), míg a Jobbik választójogi koncepcióját az albizottság az utolsó, 2011. október 27-i ülésén tárgyalta meg.

[73] http://www.fidesz.hu/hirek/2011-07-09/egyfordulos-es-vegyes-valasztasi-rendszer-lehet/ A Fideszen belül Áder kapta a megbízást a választási reform előkészítésének koordinálásával, a döntéseket a Fidesz elnöksége hozta meg. A közlemény arra utal, hogy 2010 nyarára kész volt a koncepció gerince, a vegyes, kétcsatornás egyfordulós rendszer, döntöttek a külföldön élők szavazati jogáról, az utómunkálatok során a területi beosztás, a körzetarányosítás és a Fidesz számára kedvező körzethatárok kijelölésével, matematikai modellezésével foglalkoztak. Ekkor még a korábbi ajánlási rendszer fenntartásával számoltak azzal, hogy a szükséges ajánlások számát 750-ről a duplájára, 1500-ra növelik. Ez korlátozta volna a beágyazottsággal nem rendelkező formációk, jelöltek indulását.

[74] Ezt az aránytalansági hajlamot a kerületek határainak megrajzolásával az előkészítés során a korábbi hat választás szavazóköri eredményei alapján nagyon pontosan lehetett modellezni.

[75] Mint a korábbi elemzésekben láthattuk, ez az 58 elemes kiegyenlítő keret egyetlen korábbi választáson sem maradt ezen a szinten, mivel a 152 területi listás mezőben mindig volt olyan egység, ahol nem lehetett kiosztani minden mandátumot a szabályok ilyetén módon való meghatározása miatt. A ki nem adható mandátumok felkerültek az országos listás kosárba, növelve ezáltal az arányosítási kapacitást. Elvileg ettől eltérő szabályt is lehetett volna alkotni, ebben az esetben a két listás keret között nem lett volna átjárás.

[76] Ez a tervezet 198 fős parlamenttel számolt, 90 egyéni körzettel, 78 országos listás hellyel és 30-as kompenzációs kerettel.

http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/Reformjavaslat_Fidesz_T18_2010.pdf

[77] Az MSZP képviselői 199 fős parlamentre tettek javaslatot. Megtartották volna a területi listás szintet 176 fővel és 23 országos listás kompenzációs mandátummal, mely utóbbi a ki nem osztható területiekkel bővíthető. http://www.parlament.hu/irom39/00020/00020.pdf

[78] Az egyéni kerületek számát e javaslat csak kisebb mértékben kurtította volna, 176-ról 135-re, az országos listás keret 25 fős, míg az arányosításra 85 kompenzációs listás mandátumot javasoltak.

http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/Reformjavaslat_LMP_20110808.pdf

[79] Lásd 1989. évi XXXIV. törvény az országgyűlési képviselők választásáról.

[80] Lásd 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról.

[81] A választási rendszer átalakítását megelőző alkotmányos szabályozás kizárta a nem rezidenseket a választásból a következő formulával, miután az AB alkotmányellenesnek minősítette a választójogi törvényben alkalmazott formulát. „A Magyar Köztársaság területén lakóhellyel rendelkező minden nagykorú magyar állampolgárt megillet az a jog, hogy az országgyűlési képviselők

választásán választó és választható legyen, valamint országos népszavazásban és népi kezdeményezésben részt vegyen." (1949. évi XX. törvény 70. §)

[82] Ez előrevetítette az általános kötelező regisztráció lehetőségét, amit később, 2012-ben a Fidesz meg is akart valósítani, ez a kísérlete azonban az AB ellenállásába ütközött.

[83] Ezt sokan a választójog egyenlőségének sérelmeként értékelik, és kétségtelen, hogy a nem rezidensek számára is biztosítható lenne az egyéni jelöltre leadható szavazat, ha erre külön választási körzetet hoznának létre. Ezzel a lehetőséggel a Fidesz nem élt, mert feltehetően nem ítélte hasznosnak.

[84] Lásd a következő elemzéseket. Varga Dániel: Választási térképek manipulatív újrarajzolása. BME MOKK, 2010. http://www.math.bme.hu/~gnagy/mmsz/eloadasok/VargaDaniel2010.pdf. Bíró Péter – Sziklai Balázs – Kóczyán László: Választókörzetek igazságosan? *Közgazdasági Szemle,* X. évf., 2012. november, 1165–1186. o. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1062/1/Kszemle_CIKK_1343.pdf. Bokody Tamás: Pártos térképészek manipulálhatják a választásokat. Index, 2008. 04. 21.

http://index.hu/belfold/eovk4876/ A választásitérkép-rajzolók játéktere óriási. Varga Dániel matematikussal Rádai Eszter készített interjút. *Élet és Irodalom,* 2010. 05. 06. 3. o. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GHeikfsQWnEJ:www.gyk.hu/index.php%3Fworkspace%3Dfull%26h%3D804820+&cd=13&hl=hu&ct=clnk&gl=hu Teczár Szilárd: Túlbiztosítás – A Fideszre szabott választási szabályok. *Magyar Narancs,* 2014/9. 02. 27.

http://magyarnarancs.hu/belpol/tulbiztositas-88944 Mráz Attila: Miért nem baj, ha a választókerületek a kormánypártnak kedveznek? TASZ, 2015. 04. 05.

http://ataszjelenti.blog.hu/2015/04/05/miert_nem_baj_ha_a_valasztokeruletek_a_kormanypartnak_kedveznek. László Róbert: Választási térkép Fidesz-módra: az abszurd módon újrarajzolt ország. hvg.hu, 2011. 11. 25. http://hvg.hu/velemeny/20111125_valasztas_kerulethatarok_pc

Lencsés Károly: A trükk bejött: 44 százalék kétharmados többséget jelenthet. *Népszabadság,* 2014. 04. 08. http://nol.hu/belfold/a-trukk-bejott-44-szazalek-ketharmados-tobbseget-jelenthet-1455381. Kim Lane Scheppele: A magyar választásról: hogyan fordult át kétharmadba 45 százaléknyi szavazat? I–II. rész. Galamus, 2014. 04. 14. és 04.15.

http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=374455 Trükk a választási rendszerben: a Fidesz akkor is győz, ha leszavazzák. stop.hu, 2013.02.01.

http://www.stop.hu/belfold/trukk-a-valasztasi-rendszerben-a-fidesz-akkor-is-gyoz-ha-leszavazzak/1119352/

Megkérdőjelezhető a magyar választási eredmény (The New York Times) napi.hu, 2014.04.14. http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/megkerdojelezheto_a_magyar_valasztasi_eredmeny_the_new_york_times_.579963.html. Szilágyi Ákos: A választás hatalma. Választásos autokrácia Magyarországon. http://www.szilagyiakos.hu/dokuments/Szilagyi-Akos-A-valasztas-hatalma-nepszabadsag-kentaur-2014-05-03.pdf. Hajdú Zoltán: A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. *Múltunk,* 2016. 1. 137–169. o. http://epa.oszk.hu/00900/00995/00005/pdf/hajduz.pdf

Gergely Márton: Az összefogásnak 300 ezerrel több szavazat kell a győzelemhez. http://nol.hu/belfold/az_osszefogasnak_300_ezerrel_tobb_szavazat_kell_a_gyozelemhez-1446679

[85] A listás szavazásban 1%-ot elért pártok szavazótáborának alakulása 2006 és 2014 között

Párt	Listás szavazatok 2006		Listás szavazatok 2010		Listás szavazatok 2014	
	száma	aránya %	száma	aránya %	száma	aránya %
Fidesz–KDNP	2 272 979	42,03	2 706 292	52,72	2 142 142	43,72
MSZP	2 336 705	43,21	990 428	19,30		
Kormányváltók					1 289 311	26,31
Jobbik			855 436	16,67	1 017 550	20,77
LMP			383 876	7,48	268 840	5,49
MIÉP–Jobbik	119 007	2,20				
SZDSZ	351 612	6,50				
MDF	272 831	5,04	136 895	2,67		
Egyéb	54 916	1,02	59 604	1,16	181 548	3,71
Összes	5 408 050	100,00	5 132 531	100,00	*4 899 391	100,00

* Ez a szám nem tartalmazza a nemzeti és etnikai kisebbségi szervezetekre leadott 19 543 szavazatot

[86] A tisztán listás választáson, amelyet voltaképpen a belpolitikai napirend uralt, a Fidesz magabiztos, 56% fölötti eredményt ért el, az összes addigi választások legjobbikát. Az alacsony 36%-os részvétel ellenére az erőviszonyokat pontosan tükrözi a *VI.1. táblázat.*

[87] A mozgalom az internetes felületen a következők szerint határozza meg magát: „Az Egymillióan a magyar sajtószabadságért Facebook-oldal 2010. december 21-én jött létre abból a célból, hogy a sajtószabadságért és a szabad sajtót korlátozó médiatörvény ellen küzdjön, illetve nyilvánosságot biztosítson a szabadságjogokért és esélyegyenlőségért harcoló szervezetek, aktivisták számára. A Facebook-oldal körül kialakult egy aktív, jogtudatos polgárokból álló csoport, amely először 2011. január 14-én, majd 27-én, ezt követően minden március 15-én és október 23-án több tízezres tömegdemonstrációkat szervezett a jogállam mellett, az Orbán-rezsim által kiépített tekintélyelvű rendszer ellen." A mozgalom 2011-ben és 2012-ben volt nagyon sikeres és aktív, amikor szervezetileg is intézményesülve betagozódott az Együtt 2014 demokratikus választási mozgalomba, majd szervezetbe, fokozatosan elveszítette tömegbefolyását és jelentőségét, és 2014 márciusában be is jelentette megszűnését.

[88] Bajnai a Milla, a Szolidaritás és a Bajnai által alapított Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány 2012. október 23-i tömegtüntetésén jelentette be a Mozgatom megalapítását. A Bajnai Gordon által alapított Haza és Haladás Alapítvány más támogatók mellett 2011-ben 209 ezer EUR, 2012-ben 119 ezer USD, 2013-ban 454 ezer USD (kb. 200 millió forint) támogatást kapott a Soros Györgyhöz köthető Center for American Progress szervezettől, ami arra utal, hogy az irányvonal komoly intellektuális támogatást is élvezhetett. Lásd http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/soros-tovabb-penzeli-bajnaiekat-1225316.

[89] A pártot ezen a néven akarták bejegyeztetni, ám ezt egy korábbi bejegyzéssel politikai kalandorok – valószínűleg Fidesz-hátszéllel és Schmuck Andor támogatásával – megakadályozták. A névválasztás azért is szerencsétlen volt, mert Összefogás Párt néven egy szélsőjobboldali párt már a 2010-es választásokon is szerepelt Szepessy Zsolt monoki polgármester vezetésével.

[90] A „Mit ígérnek" elnevezésű civil kezdeményezés értékelte a 2010. és 2014. évi parlamenti választásokon induló fontosabb pártok programjait. Lásd http://mitigernek.hu/index.php/partprogramok

[91] 2011. július 31-én készült el az országgyűlés számvevőszéki és költségvetési bizottságának politikai jelentése a 2002–2010 közötti az államadósság-növekedés okairól.

Lásd http://www.parlament.hu/biz39/ktb/albiz/jelentes.pdf

[92] Simon Gábort, az MSZP elnökhelyettesét 2014. március 10-én, a választások előtt három héttel vették őrizetbe azzal a gyanúsítással, hogy több százmillió forintot tartott egy bécsi számlán, és ennek nem volt nyoma a vagyonnyilatkozatában. A vádak később többször módosultak, de a választás után az ügyet hosszú időre jegelték és az érdektelenné vált.

[93] A valóságos befolyással rendelkező pártok teljes népességen belüli támogatottságát mutatja az alábbi táblázat, amely a Medián felvételeinek összegezése alapján készült.

Dátum	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	LMP	Együtt-PM	DK	Egyéb	MSZP, Együtt-PM, DK, MLP	Nincs pártja
2010. 08.	47	11	9	5	–	–	1		27
2010. 10.	44	13	8	4	–	–	3		28
2010. 12.	44	13	7	3	–	–	3		30
2011. 04.	33	14	8	3	–	–	2		40
2011. 07.	35	16	9	4	–	–	3		33
2011. 12.	26	14	11	4	–	3	2		40
2012. 01.	26	15	10	4	–	2	2		41
2012. 03.	26	16	12	5	–	2	1		38
2012. 09.	23	14	9	4	–	3	1		46
2013. 04.	29	13	11	2	7	1	1		36
2013. 07.	30	14	9	2	6	2	2		35
2013. 12.	37	13	10	2	5	4	1		28
2014. 01.	39	–	10	3	–	–	2	24	24
2014. 03.	36	–	15	2	–	–	7	18	22

[94] Az Ipsos adatait felhasználó táblázatban a két utolsó oszlop tartalmazza azokat az adatokat, amelyek a választási részvételi valószínűségre vonatkoznak: egyfelől a „nem menne el" kérdést, másfelől a „nem tudja, nem mondja" választási lehetőséget. Szociológiai közhely, hogy a részvételi hajlandóságra vonatkozó direkt kérdés esetében a válaszok megbízhatatlanok, nem tükrözik a valós szándékokat, mintha a válaszadók azt gondolnák, hogy a választáson való részvétel erkölcsi kötelesség, aminek a szándékokban mindenképpen meg kell jelennie, a cselekvés azonban már más dimenzió. A „nem tudja, nem mondja" egy összetett mutató, különböző csoportokat fed le. Tartalmazza a pártpreferenciával nem rendelkezőket, a tudatos távolmaradókat és a „politikai névteleneket" – az utóbbiak voltaképpen politikai társadalmon kívülieket fognak össze; ez a csoport heterogén, különböző deprivált, alulképzett, hátrányos helyzetű rétegek együttese.

Pártpreferenciák alakulása a teljes népességen belül – Ipsos

Dátum	Fidesz-KDNP	MSZP	Jobbik	LMP	Együtt – PM	DK	MSZP, Együtt, PM, DK, MLP	Egyéb párt	nem menne el	nem tudja, nem mondja
2010. 08.	35	12	8	3	–	–	–	1	20	20
2010. 10	39	11	6	2	–	–	–	2	19	22
2010. 12.	33	11	6	3	–			2	31	24
2011. 04.	26	11	8	4	–	–	–	3	23	25
2011. 07.	22	14	8	4	–	–	–	1	24	26
2011. 12.	18	11	10	3	–	2	–	2	24	31
2012. 01.	16	11	9	4	–	2	–	2	23	34
2012. 03.	19	14	7	5	–	2	–	1	23	30
2012. 09.	19	15	8	2	–	2	–	3	20	31
2013. 02.	18	13	8	3	–	1	–	3	22	32
2013. 03.	24	16	8	2	5	1		1	17	27
2013. 04.	24	15	8	2	4	1	–	1	21	25
2013. 07.	25	15	7	2	4	1		1	24	22
2013. 12.	26	15	7	2	3	2	–	2	18	25
2014. 01.	28	16	6	2	3	3		2	16	25
2014. 03.	32	–	11	4	–	–	23	2	12	15
Választás	44	–	21	5			26	2		

Lásd http://ipsos.hu/hu/partpref/t%3D0%26df%3D158%26dt%3D159%26c%3D0%26nl%3D41|36|38|43|37|30|31|33|35|34|32|40|39|42|#edit-party-all

[95] A kormányzat kétharmados többségével a választási eljárást új törvénnyel reformálta meg 2013-ban a 2013. évi XXXVI. törvény elfogadásával. A választás hivatalos végeredménye a következő linken található: http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk14066.pdf

[96] A választópolgár politikai mérlegelése alapján dönthet abban az alapvető kérdésben, hogy egyfelől részt vesz-e a voksoláson, másfelől pedig abban, hogy melyik politikai aspiránst támogatja. A formális jogilag szabad politikaiakarat-kifejezés azonban nem tértől és időtől független. A kormánypártok ugyan nem buzdítottak a távolmaradásra, de nem voltak érdekeltek a magas részvételben, mert magasabb részvétel mellett kisebb volt az esély a kétharmados többség megtartására. A bel- és külföldi nyilvántartott, illetőleg regisztrált választójogosultak, illetőleg a ténylegesen szavazók számát mutatja a következő táblázat:

Lakcímnyilvántartás szerint	hazai átjelentkezettek	külképviseleti névjegyzékbe felvettek	levélben szavazók névjegyzékébe felvettek	összes választójogosult
7 911 129	108 479	28 161	193 793	8 241 562
szavazókörben szavazók	átjelentkezett szavazók	külképviseleten szavazók	levélben érvényesen szavazók	összes szavazó
4 846 752	97 010	24 119	128 712	5 096 593

[97] A DK már 2011 októberében megalakult, miután az MSZP belső átalakítására, „népfrontosítására" irányuló kísérlet nem sikerült. Ez az első törés már előre jelezte a baloldal szétesését, a szer-

vezeti változások mélyebben megbúvó ideológiai-társadalompolitikai törések tüneteként jelezték a korszakban rejlő ellentmondásokat, főként azt, hogy a baloldal nem talált megfelelő válaszokat a globalizációs kihívásokra. Az MSZP a töréssel szervezetileg is meggyengült és fokozatosan elveszítette társadalmi kapcsolatrendszerét, elsősorban vidéki bázisát, miközben a hozzá gyenge szálakkal időlegesen kötődő vesztesek már 2009 tavaszától tömegesen depolitizálódtak, és elkezdődött a Jobbik táborához való csatlakozásuk, mely folyamat 2010-re lényegében befejeződött.

[98] Bajnai Gordon, a Gyurcsányt váltó egykori válságmenedzser kormányfő színrelépése világossá tette, hogy a szocialisták külföldi támogatottsága nem érte el a kritikus szintet, az amerikai demokrata-liberális főáramlat Bajnaiban vélte felfedezni a Fideszt ellensúlyozni képes erőt. Ez, megkésettségén túl súlyos tévedésnek bizonyult, és megágyazott a Fidesz-hegemónia meghosszabbításának. A 2013 nyarán jogi bakik közepette – az Együtt 2014 Párt elnevezést egy, a Fidesz-szimpatizánsok által bejegyzett szervezet korábban lefoglalta – párttá alakult liberális-balközép mozgalomnak a kezdeti lelkesedést követően nem sikerült áttörést elérnie, társadalmi támogatottsága alacsony szinten megrekedt. A szocialisták Bajnai vezető szerepét nem fogadták el, a közvetlen pártérdek és a személyi ambíciók felülírták a stratégiai szempontokat.

[99] A magát baloldali-zöld mozgalomként definiáló csoportosulás 2013 januárjában szakított az LMP minden irányzattól függetlenséget hirdető centrumával, mivel ezt a politikai attitűdöt, az esetleges szándéktól függetlenül, sokakkal együtt a Fidesz támogatásaként is értelmezték, és összeegyezhetetlennek tartották a Fidesz által meghirdetett NER-rel (Nemzeti Együttműködés Rendszere) szembeni stratégiai pozícióval. Mivel a PM nem rendelkezett használható szervezeti háttérrel, pártszövetséget hozott létre az Együtt mozgalommal [alkotórészei: a Bajnai által jegyzett Haza és Haladás Egyesület, a Juhász Péter vezette, az Egymillióan a Sajtószabadságért nevű, 2010-ben Facebook-csoportként szerveződött civil mozgalomból kinövő – 2014 márciusában feloszlott – Milla Egyesület (Milla) és a Kónya Péter által szervezett Magyar Szolidaritás Mozgalom].

[100] Szalay Tamás Lajos: Aprópártok reneszánsza. *Népszabadság*, 2013. április 19. 5. o.

[101] Lásd Szalai Erzsébet: Civilség a mai Magyarországon? *Élet és Irodalom*, 2013. október 4.

[102] Ezeket a kérdéseket elemezte Lakner Zoltán egyik 2013. márciusi írásában: Az önmagát szeletelő szalámi címmel. *Népszabadság*, 2013. március 4. hétfő, 12. o.

[103] Lásd Október 23. – Bajnai visszatért http://parameter.sk/rovat/kulfold/2012/10/23/oktober-23-bajnai-visszatert

[104] Lásd a következő írásokat. Szalay Tamás Lajos Sok kicsi sokra megy? A 2014-es választási győzelemhez önfeláldozásra is szükség lehet. *Népszabadság*, 2013. március 30. 2–3. o. Szőcs László: A külföld demokratikus szövetséget akar. *Népszabadság*, 2013. március 30. 2–3. o.

[105] Sólyom László: A hatalommegosztás vége. *Népszabadság*, 2013. 03. 11. Sólyom azt is kifejti, hogy a korábbi AB határozatok hatályon kívül helyezése is helyrehozhatatlan károkat okoz. „Több mint szimbolikus csapás ez »hazánk új demokráciája« két évtizedes alkotmányfejlődésére. Ezzel az alkotmánybírósági határozatokba foglalt hatályos magyar alkotmányjog nagy része elveszti kötelező erejét. Ahhoz, hogy formailag ismét hatályos legyen, újra fel kell fedezni, ismét ki kell mondania az Alkotmánybíróságnak. Csak abban bízhatunk, hogy az egyszer elgondolt gondolat elpusztíthatatlan. Hogy alkotmányos kultúránk folyamatossága még sokáig kitart." Uo.

[106] „Ezt azonban nem értékelhetjük a szocialisták felé tett gesztusként; e változtatás hátterében ugyanis az a feltételezés állt, hogy a legnagyobb ellenzéki erő bármikor nevet válthat, s így mentesülhet a felelősség alól." Wiener György: A passzív forradalom államának kialakulása. In: Szeredi Péter (szerk.): *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről.* Budapest, József Attila Alapítvány, 2013. 162. o.

[107] Szalay Tamás Lajos: Ha nincs összefogás, nincs kire lőni. *Népszabadság*, 2013. április 15. 4. o. Szalay Tamás Lajos: Zajlik az előválasztás? Uo.

[108] Az Együtt 2014–PM-szövetség azzal az érvvel maradt távol a az MSZP által javasolt és szervezett szakpolitikai egyeztetéstől, hogy azokat a választási együttműködés keretében kellett volna lefolytatni. Lásd Szalay Tamás Lajos: Többkulcsos adórendszert!. *Népszabadság*, 2013. március 20. 7. o.

[109] Bajnai „Javaslat egy jó együttműködés menetrendjére" címmel adott ki sajtóközleményt, amelyben az MSZP és az Együtt–PM-szövetség közötti kétpárti tárgyalásokat javasolt azzal, hogy október 23-ig meg kell állapodni a közös egyéni kerületi jelöltekről, és azt is el kell dönteni, hogy e formációk közös listán vagy külön indulnak az országos listás ágon. Lásd Szalay Tamás Lajos: Mikor egyezik meg az ellenzék? Bajnai Gordonék még építkeznének, Mesterházy Attila már jövő héten tárgyalna. *Népszabadság*, 2013. április 20. 5. o.

[110] Szalay Tamás Lajos: Az MSZP nem érti az E14-et. *Népszabadság*, 2013. április 23. 2. o.

[111] Szalay Tamás Lajos: Nem a múlt csatáit kell vívni. *Népszabadság*, 2013. április 27. 4. o.

[112] Szalay Tamás Lajos: Az első lépés megvolt. Közös jelöltek állításáról egyezett meg Bajnai és Mesterházy. *Népszabadság*, 2013. április 29. 1. o.

[113] Szalay Tamás Lajos: „Szét kell zúzni az orbáni centrális erőteret". *Népszabadság*, 2013. május 2. 5. o. Hegyi Gyula Egyedül senki sem győzhet. *Népszabadság*, 2013. május 10. 12. o. Tamás Ervin: Társasjáték. *Népszabadság*, 2013. május 11. Hétvége. 1., 4. o.

[114] Szalay Tamás Lajos: Máris megfagyott a forródrót? *Népszabadság*, 2013. május 3. 5. o.

[115] http://archivum.magyarhirlap.hu/mszp-egyutt-pm-megszuletett-a-megallapodas

[116] http://index.hu/belfold/2013/09/14/hivatalosan_is_megvan_az_mszp-egyutt_megallapodas/

[117] Lásd Kiss Balázs – Szabó Gabriella – Antal Anna: Politikai nagygyűlések, mint interakciós rituálék (2013. október 23. a Hősök terén, a Deák téren és a Műegyetem előtt). *Politikatudományi Szemle*, XXIII/2. 7–29. o.

[118] „Teljesen megtöltötte a baloldal a Műegyetem előtti teret, a színpadon mégis többen amiatt sajnálkoztak, hogy nincs maradéktalanul együtt a demokratikus ellenzék. Gyurcsány Ferenc, Kuncze Gábor és Fodor Gábor is az MSZP–Együtt-megállapodást ostorozta, közös listát és egyetlen vezetőt sürgetett. Mesterházy Attilába szinte belefojtották a szót az összefogásért skandáló DK-sok."

http://www.origo.hu/itthon/20131023-egymast-pofoztak-a-baloldaliak-az-oktober-23-i-tuntetesen.html

Egyes elemzők a rendezvény egészének megszervezését is hibának értékelték mind az MSZP, mind az Együtt–PM részéről. Magyar Kornélia szerint számolni lehetett azzal, hogy Gyurcsány Ferenc a maga céljaira használja fel az alkalmat, és meghekkeli a fórumot, ami sokat ártott az ellenzéki együttműködésnek, csorbította annak hitelességét. Lásd Magyar Kornélia: Öngyilkos alakulat. *Népszabadság*, 2013. október 25. 12. o.

[119] *Népszabadság* hírösszefoglaló. Nem tárgyalnak Gyurcsánnyal. A Demokratikus Koalíció felülvizsgálná az ellenzéki pártok választási megállapodását. 2013. október 26. 6. o.

[120] A DK 2013 októberére elérte a biztos választók 5%-ának támogatását. A Medián október 11–16. között a biztos pártválasztók között 4%-ot mért, novemberben pedig már 6-ot. Lásd http://www.median.hu/object.535ad57c-3748-4588-ba6f-e92cf9653119.ivy

„Az Együtt 2014–PM egyetlen intézet szerint sem javított támogatottságán, többségüknél inkább gyengült. Gyurcsány Ferenc pártja ugyanakkor két kutatónál is elérte a parlamentbe jutáshoz szükséges ötszázalékos küszöböt, igaz, csak a biztos szavazó pártválasztók körében. Ha a DK a következő hónapokban képes lesz tovább bővíteni, de legalább tartani bázisát, nem kizárható, hogy újra tárgyalóasztalhoz tudja ültetni a többi ellenzéki pártot." László Róbert: Mennyire van

messze az ellenzék a győzelemtől? 2013. október 3. A hivatkozott intézetek: Medián, Ipsos, Századvég, Tárki. http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1942371

Lásd még: Gyurcsányék beérték Bajnaiékat. Medián (hvg.hu) *Népszabadság*, 2013. 11. 21.

[121] Szalay Tamás Lajos: Átszervezik a kommunikációt. *Népszabadság*, 2013. november 6. 5. o. Lendvai egy MSZP-s belső fórumon is kifejtette, hogy „új helyzet van az ellenzéki oldalon, miután a megkötött szövetség nem tudta megfelelően megmutatni az erejét; a szocialisták ezért nem tehetik meg, hogy ezt átlépve értékeljék az aktuális helyzetet". Szalay Tamás Lajos: MSZP: a bajai videó lezárt ügy. *Népszabadság*, 2013. november 8. 6. o. Az október 23-i évfordulós beszédek utóhatásaként egyelőre a két fő szövetséges és holdudvaraik közötti kötélhúzás került felszínre. November elején a Szolidaritás mozgalom igényelt magának nagyobb teret az ellenzéki politikai mezőben: szorgalmazták a szervezeti háttér megerősítését, s ebből a célból a DK helyi szervezeteivel a szorosabb együttműködést.

[122] Lásd Bajnai: Miniszterelnök leszek. http://hvg.hu/itthon/20131111_Bajnaiinterju_az_Origon;

Fontos dolgokon rágódhatnak ma a szocialistáknál.

http://hvg.hu/itthon/20131123_Fontos_kerdesek_dolhetnek_el_ma_a_szocial

Tovább helyezkednek a PM-esek.

http://mandiner.hu/cikk/20141111_tovabb_helyezkednek_a_pm_esek

[123] Szalay Tamás Lajos: Több teret követel a Szolidaritás. *Népszabadság*, 2014. január 4. 1. o.

[124] Lásd Tamás Gáspár Miklós: Miért nyer Orbán Viktor? *Népszabadság*, 2013. november 2. 12. o. TGM elemzésére adott kritikus választ Krausz Tamás, aki a baloldal gyengeségét más okokkal magyarázta: a baloldal nem találta meg a kapitalizmuskritika adekvát nyelvezetét és intézményes megoldásait. „Amikor a Gyurcsány és mások vezette MSZP véglegesen feladta a kádárista hagyományokat, és a helyébe nem egy újjáformált baloldali közösségi, kritikai értékrendet és gazdasági-szociális programot állított, hanem korlátozatlanul a liberális, neoliberális piaci és kulturális értékeket honosította meg, a baloldaliság fogalma és gyakorlata értelmét vesztette." Krausz Tamás: Az Orbán-kormány és a baloldal. *Népszabadság*, 2013. november 13. 12. o.

[125] „A szocialisták nélkül nincs győzelem, de még a szocialista szavazók megerősítéséhez is szükség van külső megerősítésre. És egyedül bizonyosan nem nyernek. A többiek pedig se külön, se együtt nem képesek a győzelemre. A már meglévő ellenzéki szavazók összegezéséhez – amivel még csak trendfordulót lehet elérni, de győzelmet nem – együttműködésre van szükség. Lengyel László: A mi korunkban... *Népszabadság*, 2012. október 20. Hétvége melléklet, 1. és 5. o.

[126] Szalay Tamás Lajos: Egyre inkább ellenzékben. *Népszabadság*, 2013. november 9. 5. o.

[127] Fekete Gy. Attila: „Viktor, neked menned kell!" Bajnai Gordon bemutatta a szövetség országgyűlési képviselőjelöltjeit. *Népszabadság*, 2013. november 11. 4. o.

[128] Bajnai Gordon: Egy év múlva miniszterelnök leszek. http://www.origo.hu/itthon/20131110-egy-ev-mulva-miniszterelnok-leszek-interju-bajnai-gordonnal.html

[129] Idézi a *Népszabadság* hírösszefoglalója: Ellenzék. Bajnai Gordon úgy számol, hogy 2014 tavaszától ő lesz az ország miniszterelnöke. Lendvai: Aki bűnbak, meghal. 2013. november 12. 6. o.

[130] *Népszabadság*, 2013. november 22. 6. o.

[131] *Népszabadság*, 2013. december 2.

[132] Lásd Szalay Tamás Lajos: A polip után jöhet a kiegyezés. Bajnai Gordon szerint csak a személyi ambíciók alárendelésével növelhető a szövetség. *Népszabadság*, 2013. december 2. 10. o.

[133] Lásd Szalay Tamás Lajos: Ránk nem igaz, hogy egy a tábor. Gyurcsány Ferenc, a DK elnöke szerint a kormány rezsipolitikája idővel megöli magát. *Népszabadság*, 2013. december 4. 7. o.

[134] Lásd Ónody-Molnár Dóra interjúját Magyar Bálinttal. Az állami keresztapa fogságában. Magyar Bálint szerint minden ellenzéki jelölt neve mögött szerepelnie kell: MSZP, Együtt, DK. *Népszabadság*, 2013. december 9. 10. o.

[135] Szalay Tamás Lajos: Válasz nélkül jár le a gyurcsányi határidő. Több név is felmerült a DK-nál lehetséges kormányfőjelöltként. *Népszabadság*, 2013. december 10. 5. o.

[136] Szalay Tamás Lajos: Liberális Stratégiaváltás. Minden körzetben saját jelölteket állítanak Fodor Gáborék. *Népszabadság*, 2013. december 20. 5. o.

[137] Szalay Tamás Lajos: Együtt a DK-val? Már a meglevő szövetség kibővítése sem tabu Bajnaiéknál. *Népszabadság*, 2014. január 6. 2. o.

[138] Szalay Tamás Lajos: A kérdések már az asztalon. Bajnai Gordon hátralépett, és új, külső miniszterelnök-jelöltet szorgalmazott a tárgyaláson. *Népszabadság*, 2014. január 8. 4. o.

[139] Szalay Tamás Lajos: Még lehet közös lista. Mesterházy Attila és Bajnai Gordon újra tárgyalóasztalhoz ül. *Népszabadság*, 2014. január 7. 1. o.

[140] Szalay Tamás Lajos: Mesterházy a kormányfőjelölt. Gyurcsány rajta van a közös listán, de más konstrukciót is ajánlhatnak neki. *Népszabadság*, 2014. január 9. 4. o.

[141] Ellenzéki egyezség. *Népszabadság*, 2014. január 14. 1. o.; Összeállt az ellenzék. Mesterházy, Bajnai, Gyurcsány, Fodor, Szabó a lista első öt helyé. *Népszabadság*, 2014. január 15. 1. o.

[142] Együtt a demokratikus ellenzék. *Népszabadság*, 2014. január 15. 4. o.

[143] Ellenzéki tárgyalások: Mesterházy miniszterelnök-jelölt, Gyurcsány a listán?

http://www.atv.hu/belfold/20140108-ellenzeki-targyalasok-mesterhazy-miniszterelnok-jelolt-gyurcsany-a-listan

[144] „A baloldali ellenzék pártvezetői január 14-én jelentették be, hogy közös listán indulnak a parlamenti választáson. Akkor azt is közölték, hogy a névsort, miniszterelnök-jelöltként Mesterházy Attila MSZP-elnök vezeti, akit Bajnai Gordon, az Együtt–PM-szövetség vezetője, Gyurcsány Ferenc, a Demokratikus Koalíció elnöke, a Liberálisokat képviselő Fodor Gábor, és Szabó Tímea, a Párbeszéd Magyarországért társelnöke követ." Az összefogásban részt vevő pártok vezetői megállapodtak az egyéni választókerületek elosztásáról is. 71 körzetben az MSZP, 22-ben az Együtt–PM, 13-ban pedig a DK állított jelöltet.

http://www.vg.hu/kozelet/politika/hivatalosan-is-mesterhazy-az-osszefogas-miniszterelnok-jeloltje-420294

[145] Bajnai: Felmerült, hogy visszalépek.

http://hvg.hu/itthon/20140123_Bajnai_Felmerult_hogy_visszalepek

[146] Kuncze a maga sajátos iróniájával megjegyezte, hogy „a külön ellenzéki frakciókért folytatott küzdelem olyan, mintha külön sírhelyekért küzdenének a temetőben". Lásd az előző lábjegyzetet.

[147] Orbán Viktor 2013. januári évértékelőjében kitért arra, hogy a kormány meg kívánja szüntetni az ország energiafüggőségét, és ennek keretében folytatja a rezsiköltségek mérséklését: „...a rezsiköltségek a szocialisták alatt emelkedtek, 2013-ban azonban 10%-kal csökkentek, és ez folytatódik majd." http://www.origo.hu/itthon/20130222-orban-viktor-evertekelo-beszede-2013-februar-22en.html

2013. szeptemberi kötcsei beszédében ezt a szándékot a választási kampány egyik központi elemévé tette: válogatott jobboldali hallgatósága előtt meghirdette a rezsicsökkentés programját, s ezt gyakorlati intézkedések követték. A lakossági energiaárak csökkentése minden magyar háztartásban érezhetővé vált, és ez feledtetni látszott azt a hétköznapi tényt, hogy a program a tehetősebb rétegeket nagyobb mértékben kedvezményezte, mint a jövedelmi skálán lejjebb levőket. Több politikai célt is szolgált a hozzá kapcsolódó könnyen emészthető és végtelenül primitív demagógia: megjelent benne némi adagolt tőkeellenesség és a közvéleménynek a külföldi kézben levő nagy ener-

giaszolgáltató cégekkel szembeni érzelmi mobilizálása. Egyúttal rá lehetett mutatni arra is, hogy a baloldali kormányok a korábbi áremelésekkel a külföldi tőkét szolgálták a magyar fogyasztókkal szemben.

http://index.hu/belfold/2013/09/15/orban_viktor_a_rezsiharc_eve_kovetkezik/

http://kapos.hu/hirek/politika/2013-09-15/polgari_piknik_2014_a_rezsiharc_eve_lesz.html

[148] 2014. február 4-én a *Magyar Nemzet* adott hírt arról, hogy Simon Gábor egy bécsi bankszámlán közel negyedmilliárd forintot tartalékol, amelynek homályos az eredete. Az ügy hátterében az a vizsgálat állhatott, melynek keretében a magyar hatóságok a XVIII. kerületi önkormányzat előző szocialista vezetésének egyes üzleti tranzakcióit vizsgálták. A feltételezések szerint ennek kapcsán keresték meg a hatóságok az osztrák szerveket és kaptak információt a banki betétekről. Gyanítható, hogy az ügyben titkosszolgálati szálak is rejlettek, amelyek megalapozhatták annak gyanúját, hogy külföldön kétes eredetű pénzösszegek köthetők vezető szocialista politikushoz. A botrány előkészítettségére a kirobbantásának időzítése egyértelműen utal: az MSZP két vezetője, Mesterházy Attila elnök, Tóbiás József frakcióigazgató és Horváth Csaba alelnök a sajtóhír megjelenésekor az Egyesült Államokban tartózkodtak, és az itthoni „rangidős" MSZP-s éppen Simon Gábor volt. Az erkölcsi kár dimenzióit nehéz felmérni, de a negatív következmények kézzelfoghatókká váltak a választási eredményekben. Szalay Tamás Lajos: Belebukott osztrák millióiba. *Népszabadság*, 2014, február 5. 5. o. A botrányt még tovább mélyítette Simon viselkedése, aki nem tárta fel az ügy részleteit, és nem állt a nyilvánosság elé semmiféle magyarázattal. Ez a tény felveti azt a gyanút, hogy a hatóságokkal háttéralkut kötött, ami azt is eredményezte, hogy az ügyet folyamatosan napirenden lehetett tartani. Szalay Tamás Lajos: Simon tovább titkolózik. *Népszabadság*, 2014. február. 11. 5. o.

[149] Sajátos torzító elem a tudatosan manipulált választási rendszerben, hogy az 5%-os bejutási határ számításánál figyelembe kell venni a nemzetiségi listákra leadott szavazatokat is. Mivel jelentős létszámú a roma lakosság, ha a cigányok konzekvensen nemzetiségi listára szavaznak, 60-70%-os részvétel mellett ez akár több százezres szavazatszámot is jelenthet, ami a kisebb pártok bejutási esélyeit mérsékelné. Más oldalról viszont egy strukturált, a cigányságot integrálni képes roma párt könnyen parlamenti erővé válhatna.

[150] A természetes bejutási küszöb azt fejezi ki, hogy milyen arányú szavazat szükséges legalább egy (listás) mandátum megszerzéséhez. Ez az arányszám annál kisebb, minél nagyobb létszámú a testület: ha nő a létszám, csökken a küszöbérték, ami más oldalról azt is jelenti, hogy a nagyobb testület arányosabb reprezentativitást tükröz. Relatív többségi vagy azzal kombinált vegyes rendszerben az egyéni kerületi szavazatokat országos szinten összegezve következtetni lehet a rendszer egészének arányosságára.

[151] Ebből arra lehetne következtetni, hogy a mesterséges vagy jogi küszöbnek nincs különösebb jelentősége, az voltaképpen csak az LMP-t fenyegette. Ez nem felel meg a valóságnak, mert a jogi küszöb erősen hat a tudatos választók szavazására, amennyiben a kiesőnek vélt pártokra eleve nem szavaznak, mert azt tartják szem előtt, hogy a voksuk hasznosuljon. Ha csak természetes küszöb lenne, jóval többen megosztanák az egyéni és a listás szavazatukat az induló pártok között.

[152] Ilyen tipikus álpárt az Együtt 2014 Párt, amelyet volt MSZP-s politikai hackerek alapítottak kifejezetten abból a célból, hogy Bajnai mozgalmát megzavarják, és megtévesszék a választókat. Alapítója Tiner György, volt MSZP-s önkormányzati képviselő, Hagyó Miklós volt MSZP-s főpolgármester-helyettes egykori parlamenti titkára. A homályos hátterű és anyagi támogatottságú kamupárt országos listát és 34 egyéni kerületi jelöltet állított, utóbbit olyan helyeken, ahol a baloldali szavazókat sikerrel meg lehet osztani. Az anyagi motívumot jól megvilágítja Szigetvári Viktor, az Együtt–PM társelnökének telefoninterjúja, amit 2014. március 6-án az ATV-nek adott. Ebben így rekonstruálta a hátteret: „Decemberben a Széll Kálmán téren, leánykori nevén a Moszkva téren sétáltam... és ott megállított Tiner úr, akit látásból ismertem korábbról, mert ő egy budapesti szórakozóhelynek a tulajdonosa, onnan ismertem, de nem találkoztam vele már egy éve. Megállított, és azt

a javaslatot fogalmazta meg, hogy fizessen a mi pártszövetségünk neki százezer eurót *[jelenleg kb. 30 millió forint]*, és akkor a dolog lezártnak tekintendő, akkor ő nem fog elindulni a választáson... Mi semmilyen alkura nem vagyunk hajlandók... Ez megtörtént, bárki előtt tudom vállalni ezt a dolgot, még akkor is, ha ő ezt letagadja."

http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=365549_a_megteveszto_nevu_egyutt_2014_partol

[153] Mint láttuk, országos listát állítani képes párt akkor szerezhet minimum egy listás mandátumot, ha megszerzi a listás szavazatok több mint 100/93%-át. A 2011-ben bevezetett új választási rendszerben a 93 listás mandátumra számított természetes küszöb egy 13 tagból álló pártszövetség esetén a 15%-os jogi küszöböt közel erre a szintre redukálja. Ha a magyar rendszer tisztán (országos) listás lenne, a természetes küszöb körülbelül 0,503%-ra mérséklődne.

[154] Ezt jól illusztrálja az a 10 egyéni körzet, amelyet az összefogás jelöltjei szereztek meg. Ezekben a három pólus és a minipártok/függetlenek szavazatai az alábbiak szerint oszlottak meg.

Körzetek	Fidesz–KDNP % / szavazat	Összefogás % / szavazat	Jobbik % / szavazat	LMP % / szavazat	Egyéb* szám % / szavazat
Budapest 5 VII. kerület	38,06 16 983	38,67 17 256	10,45 4661	11,99 5348	0,83 1 369
Budapest 7 XIII. kerület	30,65 16 453	51,24 27 514	8,64 4640	7,12 3821	2,35 8 1258
Budapest 8 XIV. kerület	36,34 19 772	39,88 21 697	10,89 5924	9,12 4961	3,77 4 2049
Budapest 9 X. kerület	37,51 18 851	38,81 19 501	13,88 6975	6,68 3356	3,12 11 1567
Budapest 10 III. kerület	35,82 18 394	38,24 19 633	13,27 6815	8,95 4593	3,72 6 1911
Budapest 11 IV. kerület	35,28 18 181	40,67 20 956	12,67 6529	7,63 3935	3,75 9 1932
Budapest 16 XX. kerület	36,33 17 523	38,37 18 507	15,35 7407	6,09 2939	3,86 14 1861
Budapest 17 XXI. kerület	35,51 18 120	36,37 18 564	17,78 9076	6,03 3076	4,31 15 2201
BAZ 02 Miskolc	30,89 14 560	31,39 14 798	30,60 14 425	3,30 1555	3,82 10 1802
Csongrád 01 Szeged	33,98 17 346	39,43 20 131	14,62 7463	7,75 3956	4,22 6 2153

* Az utolsó oszlopban az egyéb pártok, esetenként független jelöltek összesített szavazati aránya, a szereplő jelöltek száma és az összesített szavazatszám szerepel

[155] Az országos szintű egyeztetést az LMP önálló indulása eleve kizárttá tette; az pedig nyilvánvalóan kevéssé életszerű feltevés, hogy a listás önállóság összeegyeztethető a minden körzetre kiterjedő megállapodással. Ez csak kivételes politikai konstellációban képzelhető el.

[156] A Jobbik a fővárosban nem tudott teret nyerni. Sikeres régiói a következők: a borsodi rozsdazóna és az elszegényedett ipari körzetek, a szabolcsi szegényövezet, a súlyosan depriválti rurális zárványok, roma gettótelepek, az elmaradott bácsi, kunsági, hajdúsági, bihari, mezőségi mezőgazdasági körzetek, somogyi, tolnai és zalai elszegényedett aprófalvak. Az ellenzéki összefogás és a Jobbik egyéni körzeti helyezéseinek területi egységenkénti megoszlását mutatja be az alábbi táblázat.

Főváros, megyék	MSZP – Együtt – DK – PM – MLP			Jobbik				Körzetek száma
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	4.	
Budapest	8	10	0	0	0	13	5	18
Baranya	0	4	0	0	0	4	0	4
Bács-Kiskun	0	2	4	0	4	2	0	6
Békés	0	3	1	0	1	3	0	4
Borsod-Abaúj-Zemplén	1	1	5	0	5	2	0	7
Csongrád	1	1	2	0	2	2	0	4
Fejér	0	3	2	0	2	3	0	5
Győr-Moson-Sopron	0	4	1	0	1	4	0	5
Hajdú-Bihar	0	3	3	0	3	3	0	6
Heves	0	0	3	0	3	0	0	3
Jász-Nagykun-Szolnok	0	1	3	0	3	1	0	4
Komárom-Esztergom	0	3	0	0	0	3	0	3
Nógrád	0	1	1	0	1	1	0	2
Pest	0	9	3	0	3	9	0	12
Somogy	0	2	2	0	2	2	0	4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	0	1	5	0	5	1	0	6
Tolna	0	1	2	0	2	1	0	3
Vas	0	2	1	0	1	2	0	3
Veszprém	0	3	1	0	1	3	0	4
Zala	0	1	2	0	2	1	0	3
Összesen	10	55	41	0	41	60	5	106

[157] Laki Mihály – Szalai Júlia: *Tíz évvel később – magyar nagyvállalkozók európai környezetben.* Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2013. 162. o. Idézi Wiener György: Orbán passzív forradalma. III. rész. *Ezredvég,* 2015. 2. szám, 69. lábjegyzet.

[158] A szabálytalan pénzfelhasználás miatt több esetben is indult nyomozás, ezek azonban még 2016 tavaszán is lezáratlanok voltak, és az már ekkor is bizonyos, hogy a jogosulatlanul felhasznált közpénz csekély résztől eltekintve elveszett, magánzsebekbe vándorolt.

[159] Létezik ennél rosszabb megoldás is: a kompenzáció teljes megszüntetése, ami a jelenlevőkre számított kétharmados parlamenti többség birtokában bármikor megtehető, arról nem is beszélve, hogy a további aránytalanítás más ismert technikáit is alkalmazhatják.

[160] Az egyik legelterjedtebb aránytalansági mutató, a Loosemore–Hanby-index (a pártokra leadott szavazat- és mandátumarányok abszolút különbségei összegének félértéke) 1990-ben magas szintről indult, ami részben a rendszer aránytalansági hajlamával, részben pedig az új pártrendszer töredezettségével magyarázható. Ezt követően 2010-ig az arányossági mutató fokozatosan javult, majd az új rendszerben, 2014-ben újra kiugróan magas értékre, az indulónál is magasabbra ugrott. Ez önmagában is jelzi az új rendszer eltorzított voltát. A nemzetközi konszenzus szerint a rendszer akkor arányos, ha ez az érték 5 alatt van, 5–10 között mérsékelten arányos, 10-15 között mérsékelten aránytalan, 15 fölött aránytalan. Ez az index – amely a listás szavazatokra vetítve tükrözi az arányossági mutatót, bizonyos feloldhatatlan, a rendszerből adódó ellentmondások kompromisszumos kezelésével – a hét választáson a következőképpen alakult:

Loosemore–Hanby-index	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014
	21,5	21,4	12,5	11,7	6,7	15,5	21,9

[161] Az inkább baloldali megyékben és a fővárosban az átlagosnál nagyobb mértékben csökkent az egyéni választókerületek száma. Míg Heves, Nógrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyében a körzetek száma megfeleződik, Pest megyében a választási egységek 3/4-e, Győr-Moson-Sopron megyében 71,4%-a, Hajdú-Biharban pedig 2/3-a megmarad. Területileg arányosabb egyéni kerületi rendszerben Budapesten 18 helyett 19 körzetnek kellene lennie.

[162] Szigetvári Viktor – Vető Balázs: Átbillenteni, visszaszerezni, meghódítani. Tanulmány az új magyar országgyűlési választási rendszer által a demokratikus ellenzéki erők számára teremtett alkalmazkodási kényszerekről. Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, Budapest, 2012. augusztus.

http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/hesh_evk_elemzes_tordelt_v5__1_.pdf

[163] A választási rendszer egymásra épülő manipulatív szerkezetéhez lásd „Meghatározóvá váltak a választók manipulálását szolgáló elemek." Interjú Szigeti Péterrel. *Népszabadság*, 2013. október 10. 5. o., valamint Lencsés Károly: Manipulált környezetben. Szoboszlai György: Egy a Fideszhez közeli szervezet gőzerővel terjeszti a kampánypropagandát. *Népszabadság*, 2014. február 18. 5. o.

[164] A legtöbb „felcsúszó" mandátum, összesen 32, 1990-ben keletkezett. Ez a szám 1994-ben 27, 1998-ban 24, 2002-ben 12, 2006-ban 6, 2010-ben pedig ismét 6 volt. Az új rendszerből ez a jelenség a megyei szint kiiktatásával eltűnt.

[165] Ez a választási kényszer több mint vitatható, amit az is nyomatékosan jelez, hogy egyetlen nemzetiségi lista sem eredményezett mandátumot, annak ellenére sem, hogy e körben nem érvényesült az 5%-os küszöb. A törvény szerint, ha nemzetiségi listákra leadott szavazatok száma egyenlő a kedvezményes kvótával vagy annál több, az adott nemzetiség kap egy listás mandátumot. Az ily módon megszerzett mandátumok számát le kell vonni a 93 listás helyből, és a fennmaradó mandátumokat lehet elosztani a pártok és a nemzetiségek között az összesített listás, töredék és nemzetiségi szavazat alapján a d'Hondt-mátrix segítségével.

[166] Naprakész választói nyilvántartás hiányában a jegyzékbe felvettek névsora „befagy", nincs mód annak folyamatos ellenőrzésére, hogy az elhunytak, az eltűntek vagy az értesítési címükről ismeretlen helyre távozók időben és zárt rendszerben kikerültek-e a névjegyzékből. Ezt csak a választás előtti, minden külföldön tartózkodóra kiterjedő ellenőrzött regisztráció orvosolná, ami a kettős állampolgárságot szankcionáló országokban megoldhatatlan bonyodalmakkal járna.

[167] E körben a parlamentbe bejutó pártok részesedése a következő volt: Jobbik 2,28%, MSZP–Együtt–DK–PM–MLP 1,17%, LMP 0,44%. A többi pártra 0,62% szavazat jutott.

[168] A 2014. évi országgyűlési választást követően az Európai Együttműködési és Biztonsági Szervezet (EBESZ) elkészítette szokásos értékelését a választás lebonyolítása során tapasztalt említést érdemlő jelenségekről, az egyes kifogásolható szervezési rendellenességekről, anyagi és eljárásjogi ellentmondásokról. A kifogások jórészt egybehangzanak elemzésünk egyes megállapításaival, más hangsúlyokkal ugyan, és megoldási javaslatokkal is kiegészülve.

Lásd http://www.osce.org/odihr/elections/hungary/121098

[169] Az alábbi táblázat tartalmazza az egyéni kerületi jelöltekre és az országos listákra leadott, a külhoniakkal együtt számolt szavazatok, valamint a kiosztott mandátumok számát és arányát.

Jelölőszervezetek és függetlenek	Egyéni jelöltek			Országos listák			Összes mandátum	
	szavazat %	mandátum-szám	és %	szavazat %	mandátum-szám	és %	száma	aránya %
Fidesz–KDNP	44,11	96	90,57	45,05	37	39,78	133	66,83
MSZP–Együtt–DK–PM–MLP	26,85	10	9,43	25,67	28	30,11	38	19,10
Jobbik	20,39	0	0,00	20,30	23	24,73	23	11,56
LMP	4,97	0	0,00	5,36	5	5,38	5	2,51
Mandátumot nem szerző pártok	3,42	0	0,00	3,62	0	0,00	0	0,00
Független jelöltek	0,26	0	0,00	00,00	0	0,00	0	0,00
Összesen	100,00	106	100,00	100,00	93	100,00	199	100,00

IDÉZETT MŰVEK

I. RÉSZ

Könyvek, tanulmányok

Ágh Attila: Elméletek a választókról. *Világosság,* 1991. évi 10. szám, 763–769. o.

Blais, André – Carty, R. K.: The Psychological Impact of Electoral Laws: Measuring Duverger's Elusive Factor. *British Journal of Political Science,* Cambridge University Press, Vol. 21. Part 1. January 1991. pp. 79–93.

Boix, Carles: Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies. *American Political Science Review,* Vol. 93. No. 3. 1999. September. pp. 609–624.

Butler, David E: Reflections on the Electoral Debate in Britain. In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 225–230.

Caciagli, Mario: Italy. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 1027–1100.

Campbell, Peter: *French Electoral Systems and Elections since 1789.* Connecticut, Archon Books Hamden, 1965.

Carstairs, Andrew McLaren: *A Short History of Electoral Systems in Western Europe.* London, Georg Allen and Unwin, 1980.

Coppa, Frank J. (Editor-in-Chief): *Dictionary of Modern Italian History.* Connecticut – London, Greenwood Press Westport, 1985.

Dezső Márta: Választási rendszerek Nyugat-Európában. *Jogtudományi Közlöny,* 1989. évi 7. szám, 358–363. o.

Duverger, Maurice: *Political Parties: The Organization and Activity in the Modern State.* New York, Wiley, 1963.

Duverger, Maurice: Which Is the Best Electoral System? In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 31–40.

Elklit, Jörgen: Dennmark. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 501–564.

Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. A politikai kulturális tagozódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle,* 1993. évi 4. szám, 21–50. o.

Fábián György: Két választás Európában. A magyar választási rendszer a 2006-os magyar és olasz választás tükrében. *Politikatudományi Szemle,* 2006. évi 2–3. szám, 109–131. o.

Fábián György – Kovács László Imre: *Parlamenti választások az Európai Unió országaiban (1945–2002).* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

Fisichella, Domenico: *A politikatudomány alapvonalai.* Miskolc, Észak-Magyarország IC(P) Rt., 1991.

G. Márkus György: Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 1994. 27–46. o.

Gallenkamp, Marian: Post Scriptum: Elections in 2009. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 2047–2059.

Gazdag Ferenc: *Franciaország története 1918–1995.* Budapest, Kossuth Kiadó, 2011.

Grass, Martin: Három szociáldemokrata kormány Svédországban (1920, 1921, 1923). In: Harsányi Iván – Jemnitz János – Székely Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1998.* XXIV. évf. Budapest, Magyar Lajos Alapítvány, 1997. 64–74. o.

Grofman, Bernard – Blais, André – Bowler, Shaun (eds.): Duverger's Law of Plurality Voting. The Logic of Party Competition in Canada, India, the United Kingdom and the United States. Sprienger Science + Business Media LLC, 2010.

Hajdú János: Két évtized – útkeresés Németországban. *Eszmélet,* 80. szám (2008) 163–172. o.

Harsányi Iván: A szocialista mozgalom a Franco-rendszer bomlásának és a polgári demokratikus monarchia kialakulásának éveiben. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 304–341. o.

Harsányi Iván: Portugália. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek.* 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 689–708. o.

Hegedűs Éva: Belgium alkotmánya. In: Kovács István (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 225–238. o.

Hermens, Ferdinand A: Representation and Proportional Representation In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 15–30.

Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848).* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964.

Hobsbawm, Eric J.: *A birodalmak kora.* Budapest, Pannonica Kiadó, 2004.

Horváth Jenő: Az Olasz Szocialista Párt politikája. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 242–267. o.

Horváth Jenő: 1946. június 2. Két választás Olaszországban In: Harsányi Iván – Jemnitz János – Székely Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből.* Évkönyv 1996. XXII. évfolyam. Budapest, Magyar Lajos Alapítvány – Politikatörténeti Alapítvány, 1995. 39–45. o.

Hülvely István: *A pártok történelmi kialakulásának változatai Nyugat-Európában.* Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, Budapest, 1991. 38–54. o.

Jemnitz János: *A háború veszélye és a II. Internacionálé (1911–1914).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Jemnitz János: A francia szocialista pártok egyesülése 1905-ben. In: Harsányi Iván – Jemnitz János (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 1980.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979. 31–44. o.

Johancsik János: A francia Szocialista Párt és a baloldali egység. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 100–130. o.

Kaase, Max: Personalized Proportional Representation: The Model of the West German Electoral System. In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 155–164.

Kan, Alekszandr Szergejevics: *A skandináv országok története.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.

Képes György: *Dánia alkotmánytörténete a 13. századtól napjainkig.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2009.

Kinnear, Michael: *The British Voter An Atlas and Survey since 1885.* Ithaca, NY: Cornell University Press, 1968.

Kis Aladár: *Olaszország története (1748–1968).* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975.

Körösényi András: *Pártok és pártrendszerek.* Budapest, Századvég Kiadó, 1993.

Lakeman, Enid: The Case for Proportional Representation In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 41–52.

Larsen Cadoret, Charlotte: Norway. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 1421–1470.

Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): *Choosing an Electoral System Issues and Alternatives.* New York, Praeger, 1984.

Lijphart, Arend: *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies 1945–1990.* Oxford, Oxford University Press, 1994.

Lindner, Ralf – Schultze, Rainer-Olaf: Germany. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds): i. m. pp. 723–806.

Lipset, Seymour Martin: *Homo politicus. A politika társadalmi alapjai.* Budapest, Osiris Kiadó, 1995.

Lipset, Seymour M. – Rokkan, Stein (eds.): *Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments.* New York, Free Press, 1967. pp. 1–64.

Mackie, Thomas T. – Rose, Richard: *The International Almanac of Electoral History.* Washington DC, Congressional Quarterly, 1991.

Marx, Karl: A választások eredménye. In: *MEM,* 8. kötet, 345–349. o.

Marx, Karl: Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig. In: *MEM,* 7. kötet, 9–103. o.

Molnár Erik: *A marxizmus szövetségi politikája 1848–1889.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967.

Nohlen, Dieter: Changes and Choices in Electoral Systems. In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 217–224.

Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (eds): *Elections in Europe. A Data Handbook.* Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 2010.

Pankovits József: *Az olasz politikai pártok válaszútja a 20. század végén.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. Politikatörténeti Füzetek VIII.

Pankovits József: *Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig.* Budapest, L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány, 2010.

Pándi Lajos: Szociáldemokraták a forradalomban: A Portugál Szocialista Párt. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 268–303. o.

Polgár Tamás: A Haladás Párt Norvégiában. *Politikatudományi Szemle,* 2007. évi 1. szám, 65–89. o.

Pricker, David Petrovics: *Georges Clemenceau. Politikai életrajz.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1988.

Rae, Douglas W.: *The Political Consequences of Electoral Laws.* New Haven, Connecticut, Yale University Press, 1967.

Rédei József: *Az új parlamentarizmus.* Budapest, Politzer Zsigmond és fia Könyvkereskedése, 1913.

Reeve, Andrew – Ware, Alan: *Electoral Systems: A Comparative and Theoretical Introduction.* London–New York, Routledge, 1991.

Rokkan, Stein – Campbell, Angus – Torsvik, Per –Valen, Henry: *Citizens, elections, parties Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development.* New York, David McKay Company Inc – Oslo, Universitets-forlaget, 1970.

Rose, Richard: Electoral Systems – A Question of Degree or of Principle? In: Lijphart, Arend – Grofman, Bernard (eds): i. m. pp. 73–82.

Rose, Richard –Munro, Neil: United Kingdom. In: Dieter Nohlen – Philip Stöver (eds.): i. m. 2010. p. 2031.

Semsey Viktória: *A polgári átalakulás Spanyolországban 1808–1868.* Budapest, L'Harmattan, 2005.

Stemler Gyula: A (brit) Munkáspárt politikája. In: *A szociáldemokrácia ma.* i. m. 156–186. o.

Szabó Tibor: Szélsőjobboldali pártok Olaszországban. *Politikatudományi Szemle,* 2006. évi 1. szám, 141–164. o.

Szabó Tibor: A Forza Italia (Olaszország). *Politikatudományi Szemle,* 2007. évi 1. szám, 45–64. o.

Székely Gábor: *Hitler hatalomra jutása.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1983.

Szigeti Péter: *Szervezett kapitalizmus.* Budapest, Mediant Kft., 1991.

A szociáldemokrácia ma. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981.

Tavares, de Almeida: Portugal. In: Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (eds): i. m. pp. 1525–1577.

Tóth Csaba: Liberális pártok összehasonlító elemzése. *Politikatudományi Szemle,* 2000. évi 1–2. szám, 87–150. o.

Trefs, Matthias: Belgium. In: Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (eds): i. m. pp. 269–317.

Vilar, Pierre: *Spanyolország története.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.

Widfeldt, Anders: Sweden. In: Nohlen, Dieter – Stöver, Philip (eds): i. m. pp. 1841–1878.

Újságcikkek, MTI-hírek

Abszolút jobboldali győzelem a francia nemzetgyűlési választásokon. MTI, 2007. június 18.

A Bundestag választások végeredménye. *Népszabadság,* 2009. szeptember 28. 6. o.

Belgiumban a választások nagy győztese a flamand kereszténydemokrata pártszövetség. MTI, 2007. június 11.

Dési András: Merkel a liberálisokkal kormányozhat. Történelmi mélyponton a 11 százalékot veszítő német szociáldemokraták. *Népszabadság,* 2009. szeptember 28. 6. o.

Dési András: Franciaország. Jelentős változások előtt áll a választásokat sorra elvesztő jobboldal. Szakadás vagy szakadék. *Népszabadság,* 2012. június 22. 8. o.

Az ellenzéki szocialisták győztek a portugál parlamenti választásokon. MTI, 2005. február 21.

Flamand kereszténydemokraták végeztek az első helyen a belgiumi parlamenti választásokon. MTI, 2007. június 11.

Rekord távolmaradás és jobboldali győzelem a francia nemzetgyűlési választásokon. MTI, 2007. június 18.

Spanyolország – választás – szocialista kormány lesz, prioritás a terror elleni harc. MTI, 2004. március 15.

Szőcs László: Másodhegedűsből főszereplő. Szétszakadt a jobbközép, új párttal támogatja a koalíciót Angelino Alfano. *Népszabadság*, 2013. november 19. 8. o.

Internetes források

http://en.wikipedia.org/wiki/Austrian_legislative_election,_1923-2013
http://en.wikipedia.org/wiki/Belgian federal election 2014
http://en.wikipedia.org/wiki/Belgian general election 2010;
http://en.wikipedia.org/wiki/Belgian general election2007
http://en.wikipedia.org/wiki/British General election 2015.
http://en.wikipedia.org/wiki/Canadian parliamentary election 1993-2011
http://en.wikipedia.org/wiki/Danish parliamentary election_ 2015
http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch general election 2012
http://en.wikipedia.org/wiki/Dutch general election2006;2010
http://en.wikipedia.org/wiki/Finnish_parliamentry_election_1919-2015
http://en.wikipedia.org/wiki/French legislative election 2012
http://en.wikipedia.org/wiki/German_federal_election,_2013
http://en.wikipedia.org/wiki/Italian general_election,_1919
http://en.wikipedia.org/wiki/Italian general_election,_1921
http://en.wikipedia.org/wiki/Italian_general_election,_2013
http://en.wikipedia.org/wiki/Norwegian_parliamentary_election,_2013
http://en.wikipedia.org/wiki/Portuguese_legislative_election_2011;2015
http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish general election 2004-2008
http://en.wikipedia.org/wiki/Spanish general election 2011;2015
http://en.wikipedia.org/wiki/Swedish general election 2006;2010
http://en.wikipedia.org/wiki/Swedish general election 2014
http://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_general_election_2005
http://en.wikipedia.org/wiki/United_Kingdom_general_election_2010;2015
http://psephos.adam-carr.net/
http://www.france-politique.fr/assemblee-nationale-1910.htm
http://www.kiesraad.nl/nl Overige Content/Bestanden/pdf thema/Poces-verbaal Tweede Kamer 2006.pdf
http://www.stembusuitslag.com/tweedekamer1848.html
http://www.stevendroper.com/blais.pdf
http://en.wikipedia.org/wiki/Canadian federal election 1878–2015

Könyvek, tanulmányok

Angelusz Róbert – Tardos Róbert: A választói magatartás egy mögöttes pillére. Az egykori MSZMP-tagság mögöttes szerepe. *Politikatudományi Szemle,* 1995. évi 3. szám, 5–18. o.

Antal László: A Bokros-csomag. *Beszélő,* 5. évf. 1995. évi 5. szám.

Bokros Lajos: „Még sokkal több balhét is elvittem volna." Riporter Bossányi Katalin. *Mozgó Világ,* 1996. évi 5. szám, 3–26. o.

Csink Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2014. 34–35. o.

A demokrácia 10 éve. V. Országos Politológus Vándorgyűlés. Nyíregyháza, Bessenyei, 2000.

Fábián György: Választás a változásért – 2010. In: Földes György–Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2010. 470–471. o.

Gombár Csaba: Van-e, s ha van, milyen a politikai tagoltság nálunk? In: Szoboszlai György (szerk.): *Politika és társadalom, a Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve 1983.* Budapest, Magyar Politikatudományi Társaság, 1983.

Kiss Balázs – Szabó Gabriella – Antal Anna: Politikai nagygyűlések, mint interakciós rituálék (2013. október 23. a Hősök terén, a Deák téren és a Műegyetem előtt) *Politikatudományi Szemle,* XXIII/2. 7–29. o.

Kukorelli István: Az országos népszavazás, 1989–1998. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás. (1988–1998.)* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. 469–477. o.

Laki Mihály – Szalai Júlia: *Tíz évvel később – magyar nagyvállalkozók európai környezetben.* Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2013. 162. o. Idézi Wiener György: Orbán passzív forradalma. III. rész. *Ezredvég,* 2015. évi 2. szám, 69. lábjegyzet.

A rendszerváltás forgatókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. I–IV. kötet. Szerk. Bozóki András – Elbert Mária – Kalmár Melinda – Révész Béla – Ripp Erzsébet – Ripp Zoltán. Budapest, Magvető Kiadó, 1999.

Szoboszlai György: A népszavazás alkotmányos helye és a politika. A politikai osztály találkozásai a közvetlen demokráciával, 1989–1997. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1997-ről.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. 103–121. o.

Wiener György: A passzív forradalom államának kialakulása. In: Szeredi Péter (szerk.): *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről.* Budapest, József Attila Alapítvány, 2013. 162. o.

Wiener György: Osztályszavazás a két világháború közötti időszakban. *Múltunk,* 2006. évi 1. szám, 129. o.

429 szavazattal maradt alul az MSZP-s Szanyi Tibor. *index.hu,* 2010. április 12.

Átjelentkezéseket javasol Szanyi Tibor. MTI, 2010. április 16.

Csuhaj Ildikó: „Dávid Ibolya egyszerű MDF-tag". *Népszabadság,* 2010. április 13. 2. o.

Csuhaj Ildikó: Orbán: Nincs időnk száz napokra. *Népszabadság,* 2010. április 13. 2. o.

Csuhaj Ildikó – Danó Anna: Sikerült a csúcstámadás. *Népszabadság,* 2010. április 26. 2. o.

Együtt a demokratikus ellenzék. *Népszabadság,* 2014. január 15. 4. o.

Ellenzék. Bajnai Gordon úgy számol, hogy 2014 tavaszától ő lesz az ország miniszterelnöke. *Népszabadság* hírösszefoglalója.

Ellenzéki egyezség. *Népszabadság,* 2014. január 14. 1. o.

Fekete Gy. Attila: „Viktor, neked menned kell!" Bajnai Gordon bemutatta a szövetség országgyűlési képviselőjelöltjeit. *Népszabadság,* 2013. november 11. 4. o.

Gúr Nándor nem lép vissza. *Népszabadság,* 2010. április 20. 3. o.

Gyurcsányék beérték Bajnaiékat. Medián (hvg.hu) *Népszabadság,* 2013. november 21.

Hegyi Gyula: Egyedül senki sem győzhet. *Népszabadság,* 2013. május 10. 12. o.

Interjú Szigeti Péterrel. *Népszabadság,* 2013. október 10. 5. o.

A Jobbik gondolkozik a Molnár Oszkár javára történő visszalépésen MTI, 2010. április 15.

Király András: Csak szántogat az MSZP. *index.hu,* 2010. április 21.

Király András: Mesterházy szerint a Fidesz máris megsértette legfőbb ígéretét. *index.hu,* 2010. április 21.

Kövér: idén nem lesz adócsökkentés. MTI, 2010. április 20.

Krausz Tamás: Az Orbán-kormány és a baloldal. *Népszabadság,* 2013. november 13. 12. o.

Lakner Zoltán: Az önmagát szeletelő szalámi. *Népszabadság,* 2013. március 4., hétfő, 12. o.

Lencsés Károly: Manipulált környezetben. Szoboszlai György: Egy a Fideszhez közeli szervezet gőzerővel terjeszti a kampánypropagandát. *Népszabadság,* 2014. február 18. 5. o.

Lendvai Ildikó nem javasol visszalépést a Fidesz javára. MTI, 2010. április 12.

Lendvai: Pokorni leleplezte a vezért. MTI, 2010. április 23.

Lendvai: Aki bűnbak, meghal. *nol.hu,* 2013. november 12. 6. o.

Lengyel László: A mi korunkban... *Népszabadság,* 2012. október 20. Hétvége melléklet, 1. és 5. o.

Magyar Kornélia: Öngyilkos alakulat. *Népszabadság,* 2013. október 25. 12. o.

Megfordult az eredmény a XIII. kerületben. MTI, 2010. április 12.

Mesterházy telefonon gratulált Orbánnak. MTI, 2010. április 12.

Molnár Gyula vitára hívja Simicskó Istvánt, MTI, 2010. április 14.

Az MSZP számít az LMP- és az MDF-es szavazatokra a második fordulóban. MTI, 2010. április 12.

Az MSZP visszalépteti négy fővárosi képviselőjelöltjét. MTI, 2010. április 13.

Nagy András: „Molnár Gyula: Ellenfelemnek köze nincs Újbudához" – interjú, *hírextra,* 2010. április 15.

Nem tárgyalnak Gyurcsánnyal. A Demokratikus Koalíció felülvizsgálná az ellenzéki pártok választási megállapodását. *Népszabadság* hírösszefoglaló. 2013. október 26. 6. o.

Népszabadság, 2013. december 2. o.

Népszabadság, 2013. november 22. 6. o.

Nyusztay Máté: LMP – nincs miért visszalépni. *Népszabadság*, 2010. április 13. 3. o.

Nyusztay Máté: Narancs szmájli után piros szívecske. *Népszabadság*, 2010. április 20. 2. o.

Ónody-Molnár Dóra interjúja Magyar Bálinttal. Az állami keresztapa fogságában. Magyar Bálint szerint minden ellenzéki jelölt neve mögött szerepelnie kell: MSZP, Együtt, DK. *Népszabadság*, 2013. december 9. 10. o.

Orbán: A legfontosabb döntések július 1-jén hatályba léphetnek. *Péntek 8*, Hír TV, 2010. április 23.

PM: jelentősek a fel nem használt tartalékok a költségvetésben. MTI, 2010. április 21.

Összeállt az ellenzék. Mesterházy, Bajnai, Gyurcsány, Fodor, Szabó a lista első öt helyé. *Népszabadság*, 2014. január 15. 1. o.

Politikai hirdetések: *Népszabadság*, 2010. április 19. 5. o.

Schiffer az MSZP-s visszalépésekről. – Máris megtalálták az elveszett szavazatokat? *nol.hu*, 2010. április 13.

Schiffer: A politika szólhat a XXI. század Magyarországáról. MTI, 2010. április 12.

Sólyom László: A hatalommegosztás vége. *Népszabadság*, 2013. 03. 11.

Szalai Erzsébet: Civilség a mai Magyarországon? *Élet és Irodalom*, 2013. október 4.

Szalay Tamás Lajos: „Nemcsak az MSZP-n múlik". Lendvai Ildikó a lehetséges alkalmi összefogásról. *Népszabadság*, 2010. április 13. 3. o.

Szalay Tamás Lajos: Többkulcsos adórendszert!. *Népszabadság*, 2013. március 20. 7. o.

Szalay Tamás Lajos Sok kicsi sokra megy? A 2014-es választási győzelemhez önfeláldozásra is szükség lehet. *Népszabadság*, 2013. március 30. 2–3. o.

Szalay Tamás Lajos: Zajlik az előválasztás? *Népszabadság*, 2013. április 15. 4. o.

Szalay Tamás Lajos: Ha nincs összefogás, nincs kire lőni. *Népszabadság*, 2013. április 15. 4. o.

Szalay Tamás Lajos: Aprópártok reneszánsza. *Népszabadság*, 2013. április 19. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: Mikor egyezik meg az ellenzék? Bajnai Gordonék még építkeznének, Mesterházy Attila már jövő héten tárgyalna. *Népszabadság*, 2013. április 20. 5.

Szalay Tamás Lajos: Az MSZP nem érti az E14-et. *Népszabadság*, 2013. április 23. 2. o.

Szalay Tamás Lajos: Nem a múlt csatáit kell vívni. *Népszabadság*, 2013. április 27. 4. o.

Szalay Tamás Lajos: Az első lépés megvolt. Közös jelöltek állításáról egyezett meg Bajnai és Mesterházy. *Népszabadság*, 2013. április 29. 1. o.

Szalay Tamás Lajos: „Szét kell zúzni az orbáni centrális erőteret". *Népszabadság*, 2013. május 2. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: Máris megfagyott a forródrót? *Népszabadság*, 2013. május 3. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: Átszervezik a kommunikációt. *Népszabadság*, 2013. november 6. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: MSZP: a bajai videó lezárt ügy. *Népszabadság*, 2013. november 8. 6. o.

Szalay Tamás Lajos: Egyre inkább ellenzékben. *Népszabadság*, 2013. november 9. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: A polip után jöhet a kiegyezés. Bajnai Gordon szerint csak a személyi ambíciók alárendelésével növelhető a szövetség. *Népszabadság*, 2013. december 2. 10. o.

Szalay Tamás Lajos: Ránk nem igaz, hogy egy a tábor. Gyurcsány Ferenc, a DK elnöke szerint a kormány rezsipolitikája idővel megöli magát. *Népszabadság*, 2013. december 4. 7. o.

Szalay Tamás Lajos: Válasz nélkül jár le a gyurcsányi határidő. Több név is felmerült a DK-nál lehetséges kormányfőjelöltként. *Népszabadság*, 2013. december 10. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: Liberális Stratégiaváltás. Minden körzetben saját jelölteket állítanak Fodor Gáborék. *Népszabadság*, 2013. december 20. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: Több teret követel a Szolidaritás. *Népszabadság*, 2014. január 4. 1. o.

Szalay Tamás Lajos: Együtt a DK-val? Már a meglevő szövetség kibővítése sem tabu Bajnaiéknál. *Népszabadság*, 2014. január 6. 2. o.

Szalay Tamás Lajos: Még lehet közös lista. Mesterházy Attila és Bajnai Gordon újra tárgyalóasztalhoz ül. *Népszabadság*, 2014. január 7. 1. o.

Szalay Tamás Lajos: A kérdések már az asztalon. Bajnai Gordon hátralépett, és új, külső miniszterelnök-jelöltet szorgalmazott a tárgyaláson. *Népszabadság*, 2014. január 8. 4. o.

Szalay Tamás Lajos: Mesterházy a kormányfőjelölt. Gyurcsány rajta van a közös listán, de más konstrukciót is ajánlhatnak neki. *Népszabadság*, 2014. január 9. 4. o.

Szalay Tamás Lajos: Belebukott osztrák millióiba. *Népszabadság*, 2014. február 5. 5. o.

Szalay Tamás Lajos: Simon tovább titkolózik. *Népszabadság*, 2014. február 11. 5. o.

Szőcs László: A külföld demokratikus szövetséget akar. *Népszabadság*, 2013. március 30. 2–3 o.

Tamás Ervin: Társasjáték. *Népszabadság*, 2013. május 11. Hétvége. 1., 4. o.

Tamás Gáspár Miklós: Miért nyer Orbán Viktor? *Népszabadság*, 2013. november 2. 12. o.

A tervezett kampánylépéseket röviden ismerteti a *Népszabadság*, uo. 2. o.

Választás 2010 – Visszalép a Jobbik edelényi képviselőjelöltje Molnár Oszkár javára. MTI, 2010. április 21.

Varga Mihály: A tervezett hiány nem lesz tartható. MTI, 2010. április 20.

Vidéken a Jobbik megelőzte az MSZP-t. MTI, 2010. április 12.

Internetes források

http://archivum.magyarhirlap.hu/mszp-egyutt-pm-megszuletett-a-megallapodas

http://ataszjelenti.blog.hu/2015/04/05/miert_nem_baj_ha_a_valasztokeruletek_a_kormanypartnak_kedveznek

http://epa.oszk.hu/00900/00995/00005/pdf/hajduz.pdf

http://hu.wikipedia.org/wiki/Kubatov_G%C3%A1bor-f%C3%A9le_hangfelv%C3%A9tela

http://hu.wikipedia.org/wiki/Kubatov_Gábor-féle_hangfelvétel

http://hvg.hu/itthon/20131111_Bajnaiinterju_az_Origon;

http://hvg.hu/itthon/20131123_Fontos_kerdesek_dolhetnek_el_ma_a_szocial

http://hvg.hu/itthon/20140123_Bajnai_Felmerult_hogy_visszalepek

http://hvg.hu/velemeny/20111125_valasztas_kerulethatarok_pc
http://index.hu/belfold/2013/09/14/hivatalosan_is_megvan_az_mszp-egyutt_megallapodas/
http://index.hu/belfold/2013/09/15/orban_viktor_a_rezsiharc_eve_kovetkezik/
http://index.hu/belfold/eovk4876/
http://ipsos.hu/hu/partpref/t%3D0%26df%3D158%26dt%3D159%26c%3D0%26nl%3D41|36|38|43|37|30|31|33|35|34|32|40|39|42|#edit-party-all
http://kapos.hu/hirek/politika/2013-09-15/polgari_piknik_2014_a_rezsiharc_eve_lesz.html
http://magyarnarancs.hu/belpol/halmai-gabor-alaptorveny-ilyen-ez-a-harc-83993
http://magyarnarancs.hu/belpol/tulbiztositas-88944
http://mandiner.hu/cikk/20141111_tovabb_helyezkednek_a_pm_esek
http://mek.oszk.hu/05500/05549/html/ bossanyi0011.html
http://mitigernek.hu/index.php/partprogramok
http://mno.hu/magyar_nemzet_belfoldi_hirei/soros-tovabb-penzeli-bajnaiekat-1225316
http://nol.hu/belfold/a-trukk-bejott-44-szazalek-ketharmados-tobbseget-jelenthet-1455381
http://nol.hu/belfold/az_osszefogasnak_300_ezerrel_tobb_szavazat_kell_a_gyozelemhez-1446679
http://plwp.eu/docs/wp/2012/2012-2.pdf
http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1062/1/Kszemle_CIKK_1343.pdf
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GHeikfsQWnEJ:www.gyk.hu/index.php%3Fworkspace%3Dfull%26h%3D804820+&cd=13&hl=hu&ct=clnk&gl=hu
http://www.atv.hu/belfold/20140108-ellenzeki-targyalasok-mesterhazy-miniszterelnok-jelolt-gyurcsany-a-listan
http://www.ekint.org/ekint_files/File/tanulmanyok/megallapitasok_a%20magyarorszagon_zajlo_alkotmanyozasrol_ekint_helsinkibizottsag_tasz.pdf
http://www.es.hu/?view=doc;26392
http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=374455
http://www.hazaeshaladas.hu/ftp/hesh_evk_elemzes_tordelt_v5__1_.pdf
http://www.jema.hu/article.php?c=231
http://www.kislexikon.hu/revans.html
http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk14066.pdf
A magyar választásról: hogyan fordult át kétharmadba 45 százaléknyi szavazat? http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=365549_a_megteveszto_nevu_egyutt_2014_partol
http://www.math.bme.hu/~gnagy/mmsz/eloadasok/VargaDaniel2010.pdf.
http://www.median.hu/object.535ad57c-3748-4588-ba6f-e92cf9653119.ivy
http://www.napi.hu/magyar_gazdasag/megkerdojelezheto_a_magyar_valasztasi_eredmeny_the_new_york_times_.579963.html
http://www.nepszava.hu/articles/article.php?id=323266#null
http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20020418bokroscsomag.html
http://www.origo.hu/itthon/20101211-szalai-annamaria-rendeletalkotasi-jogat-is-az-alkotmanyba-irna-a-fidesz.html

http://www.origo.hu/itthon/20131023-egymast-pofoztak-a-baloldaliak-az-oktober-23-i-tuntetesen.html
http://www.osce.org/odihr/elections/hungary/121098
http://www.parlament.hu/biz39/ktb/albiz/jelentes.pdf
http://www.parlament.hu/irom39/00020/00020.pdf
http://www.stop.hu/belfold/trukk-a-valasztasi-rendszerben-a-fidesz-akkor-is-gyoz-ha-leszavazzak/1119352/
http://www.szilagyiakos.hu/dokuments/Szilagyi-Akos-A-valasztas-hatalma-nepszabadsag-kentaur-2014-05-03.pdf
http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1942371
http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/ParlamentiEsetiBizottsag_Jelentes_20001121.pdf
http://www.valasztasirendszer.hu/wp-content/uploads/Reformjavaslat_LMP_20110808.pdf
http://www.vg.hu/kozelet/politika/hivatalosan-is-mesterhazy-az-osszefogas-miniszterelnok-jeloltje-420294
https://jak.ppke.hu/uploads/collection/205/file/Csink-L%C3%B3r%C3%A1nt_Mozaikok-a-hatalommegosztashoz_Pazmany-Press-2014.pdf

FELHASZNÁLT IRODALOM

Áder János: Kinek az érdeke? – A magyar választási rendszer jellemzése. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1991.* Budapest, Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 1992.

Aarts, Kees – Blais, André – Schmitt, Hermann (eds.): *Political leaders and democratic elections.* Oxford, Oxford University Press, 2011. p. 241.

Bobbio, Norberto: *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game.* Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987.

Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): *Választások Magyarországon – 2014.* Pécs, PTE Állam és Jogtudományi Kar, 2015.

Dezső Márta: Arányosság és a vegyes választási rendszerek. In: *Választási rendszer, választójog és választások Kelet-Közép-Európában.* Budapest, MTA ÁJI-FES, 1996. 36–49. o.

Dezső Márta: *Képviselet és választás a parlamenti jogban.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1998.

Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): *Választástudományi tanulmányok.* Budapest, Országos Választási Iroda, 1999.

Dezső Márta – Tóth Zoltán: *Választás és választási eljárás.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2002.

Fábián György – Kovács László Imre: Az arányosság újabb dimenziói. Az 1990-es és az 1994-es magyar parlamenti választások eredményeinek összehasonlító elemzése. *Politikatudományi Szemle.* 1995. évi 2. szám, 67–86. o.

Fábián György – Kovács László Imre: A választási rendszerek tipológiai problémái és a magyar választási rendszer. *Politikatudományi Szemle.* 1996. évi 2. szám, 51–66. o.

Fábián György – Kovács László Imre: *Voksok és mandátumok. A választási rendszerek arányossága.* Budapest, Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, 1998.

Fábián György: A magyar választási rendszer kelet-közép-európai összehasonlításban. *Politikatudományi Szemle,* 1999. évi 3. szám, 107–126. o.

Fábián György: Választási rendszerek Európában. *INFO* – Társadalomtudomány. 1999. évi 47. szám, 53–61. o.

Fábián György – Kovács László Imre: *Választáspolitológiai szöveggyűjtemény.* Szeged, JATEPress, 2001.

Fábián György: Választás a változásért – 2010. In: Földes György – Hubai László (szerk.) 2010. 453–487. o.

Fábián György: A külföldön élő állampolgárok választójogának gyakorlása nemzetközi összehasonlításban. *De Iurisprudentia et iure publico.* Jog- és politikatudományi folyóirat. 2012. 6. évf. 3. szám, 15. o. (internetes folyóirat)

Fórum. A magyar választási rendszer jövőjéről értekezik Szigeti Péter, Szoboszlai György, Kovács László Imre, Hegedűs Dániel, Unger Anna, Magyar Kornélia, László Róbert, Győri Gábor. *Fundamentum,* 2010. évi 4. szám, 53–84. o.

Földes György: Út az adósságcsapdába. 1972–1978. *História,* 1997. évi 9–10. szám, 10–14. o.

Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1999.

Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.

Földes György – Antall Attila (szerk.): *Holtpont. Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2016.

Gallagher, Michael: Proportionality, disproportionality and electoral systems. *Electoral Studies,* 1991, Vol. 10:1, pp. 33–51.

Gábor Luca – Levendel Ádám – Stumpf István (szerk.): *Parlamenti választások 1994.* Budapest, Osiris–Századvég Kiadó, 1994.

Gazsó Ferenc – Stumpf István: Pártok és szavazóbázisok két választás után. *Társadalmi Szemle,* 1995. évi 6. szám, 3–17. o.

Gazsó Ferenc – Stumpf István: A választói magatartás és a pártok társadalmi beágyazottsága. In: A. Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán (szerk.): *A politikatudomány arcai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. 298–323. o.

Grofman, Bernard – Lijphart, Arend (eds.): *Electoral Laws and Their Political Consequences.* Agathon Press, New York, 1979.

Hibbing, John R. – Patterson, Samuel C.: A democratic legislation in the making, the historic Hungarian elections of 1990. In: *Váltók és utak. A Magyar Politikatudományi Társaság évkönyve. 1990.* 120–149. o.; valamint *Comparative Political Studies.* Vol. 24. No. 4. 1992. pp. 430–454.

Kéri László: *Összeomlás után.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1991.

Kovács László Imre: A választási eredmények modellezése. *Társadalmi Szemle,* 1995. évi 8–9. szám, 103–110. o.

Kovács László Imre: Választás és arányosság. In: Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): *Választástudományi tanulmányok.* Budapest, Országos Választási Iroda, 1999. 193–215. o.

Kovács László Imre: „Gondolta a fene!" Avagy választói és pártstratégiák a magyar választási rendszerben. *Politikatudományi Szemle,* 2006. évi 2–3. szám, 89–108. o.

Kovács László Imre: A kormány a helyén marad – 2006. In: Földes György – Hubai László (szerk.) 2010, 409–452. o.

Kovács László Imre: A választójog külhoni magyarokra történő kiterjesztésének folyamata a rendszerváltozást követően. In: Cserny Ákos (szerk.) *„Határtalan választások". Tanulmányok a külhoni állampolgárok választása témakörében.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Választási Rendszerek Kutatóműhely, 2014. 93–123. o.

Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan.* 4. átdolgozott kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

Lijphart, Arend: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries.* Yale University Press, 1984.

Nagy Levente: *Választás és arányosság. A demokratikus választások arányossági kérdései.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

Narud, Hanne Marthe: *Voters, Parties and Governments. Electoral Competition, Policy Distances and Government Formation in Multi-party Systems.* Oslo, Institute for Social Research, 1996.

Niemi, Richard G. – Weisberg, Herbert F.: *Voting behavior.* Washington D.C., Congressional Quarterly Inc., 1993.

Sartori, Giovanni: *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London,* Macmillan, 1994.

Schmidt Péter: Választottunk... (Széljegyzetek a választáshoz) In: Szoboszlai György (szerk.) *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet, 1990. 3–12. o.

Smith, Gordon: *Politics in Western Europe. A Comparative Analysis.* Dartmouth, 1989.

Stumpf István: Pártosodás és választások Magyarországon. *Társadalomtudományi Közlemények,* 1991. évi 2. szám, 59–70. o.

Stumpf István: Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról.* Budapest, MTA Politikatudományi Intézete, 1994. 147–167. o.

Stumpf István: A választói magatartás hullámzása. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996.* Budapest, TÁRKI, 1996. 135–148. o.

Stumpf István (szerk.): *Két választás között.* Budapest, Századvég Kiadó, 1997.

Stumpf István: A Fidesz – Magyar Polgári Párt szavazótáborának jellegzetességei. In: Stumpf István (szerk.): uo. 226–242. o.

Stumpf István: Választási kampány, média, kampányfinanszírozás. In: Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): *Választástudományi tanulmányok.* Budapest, Országos Választási Iroda, 1999. 125–150. o.

Stumpf István: Parlamenti választások. 2006: a szavazói preferenciák stabilizálódása. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.) *Társadalmi riport 2006.* Budapest, TÁRKI, 2006. 417– 431. o.

Stumpf István: *Erős állam. Alkotmányos korlátok.* Budapest, Századvég Kiadó, 2014.

Szeredi Péter (szerk.): *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről.* Budapest, József Attila Alapítvány, 2013.

Szigeti Péter: *Problémák vonzásában. Társadalomismereti tanulmányok.* Győr, Széchenyi István Egyetem, UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., 2015.

Szoboszlai György (szerk.): *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai. Politikai szociológiai elemzés.* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1988.

Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézet, 1990.

Szoboszlai György: Politikai tagoltság 1990 – a választások tükrében. *Társadalmi Szemle,* 1990. évi 8–9. szám, 18–31. o.

Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan.* 4. átdolgozott kiadás, Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

Lijphart, Arend: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries.* Yale University Press, 1984.

Nagy Levente: *Választás és arányosság. A demokratikus választások arányossági kérdései.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015.

Narud, Hanne Marthe: *Voters, Parties and Governments. Electoral Competition, Policy Distances and Government Formation in Multi-party Systems.* Oslo, Institute for Social Research, 1996.

Niemi, Richard G. – Weisberg, Herbert F.: *Voting behavior.* Washington D.C., Congressional Quarterly Inc., 1993.

Sartori, Giovanni: *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes. London,* Macmillan, 1994.

Schmidt Péter: Választottunk... (Széljegyzetek a választáshoz) In: Szoboszlai György (szerk.) *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Intézet, 1990. 3–12. o.

Smith, Gordon: *Politics in Western Europe. A Comparative Analysis.* Dartmouth, 1989.

Stumpf István: Pártosodás és választások Magyarországon. *Társadalomtudományi Közlemények,* 1991. évi 2. szám, 59–70. o.

Stumpf István: Választói magatartás a generációs és vallási törésvonalak mentén. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról.* Budapest, MTA Politikatudományi Intézete, 1994. 147–167. o.

Stumpf István: A választói magatartás hullámzása. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996.* Budapest, TÁRKI, 1996. 135–148. o.

Stumpf István (szerk.): *Két választás között.* Budapest, Századvég Kiadó, 1997.

Stumpf István: A Fidesz – Magyar Polgári Párt szavazótáborának jellegzetességei. In: Stumpf István (szerk.): uo. 226–242. o.

Stumpf István: Választási kampány, média, kampányfinanszírozás. In: Dezső Márta – Kukorelli István (szerk.): *Választástudományi tanulmányok.* Budapest, Országos Választási Iroda, 1999. 125–150. o.

Stumpf István: Parlamenti választások. 2006: a szavazói preferenciák stabilizálódása. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.) *Társadalmi riport 2006.* Budapest, TÁRKI, 2006. 417– 431. o.

Stumpf István: *Erős állam. Alkotmányos korlátok.* Budapest, Századvég Kiadó, 2014.

Szeredi Péter (szerk.): *Forradalom volt? Tanulmánykötet a második Orbán-kormány harmadik évéről.* Budapest, József Attila Alapítvány, 2013.

Szigeti Péter: *Problémák vonzásában. Társadalomismereti tanulmányok.* Győr, Széchenyi István Egyetem, UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., 2015.

Szoboszlai György (szerk.): *Az 1985. évi országgyűlési választások politikai tapasztalatai. Politikai szociológiai elemzés.* Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet, 1988.

Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézet, 1990.

Szoboszlai György: Politikai tagoltság 1990 – a választások tükrében. *Társadalmi Szemle,* 1990. évi 8–9. szám, 18–31. o.

Szoboszlai György: A választási rendszer és a választási eredmények összefüggései. *INFO-társadalomtudomány,* 1992. évi 22. szám, 25–32. o.

Szoboszlai György: A választási rendszer hatása a politikai tagoltságra. In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások. Politikatudományi vizsgálatok a mai Magyarországról.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete, 1994. 47–62. o.

Szoboszlai György: *Parlamenti választások 1994. Politikai szociológiai körkép.* (társszerkesztő Bőhm Antal) Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete, 1995.

Szoboszlai György: Választási rendszer és parlamentarizmus: az 1994. évi parlamenti választások. In: *Parlamenti választások. 1994. Politikai szociológiai körkép.* Uo. 13–55. o.

Szoboszlai György: Reform és strukturális összetevők a választási rendszerben. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1994.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1995. 93–104. o.

Szoboszlai György: A választói magatartás: szavazók és nem szavazók. In: *Parlamenti választások 1994. Politikai szociológiai körkép.* (társszerzők: Bőhm Antal – Gazsó Ferenc) i. m. 92–115. o.

Szoboszlai György: *A parlamenti választási rendszer átalakításának kérdései. Modellek és alternatívák.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete, 1996.

Szoboszlai György: Képviselet és arányosság. A választási rendszer reform-irányai. In: Stumpf István (szerk.): *Két választás között.* Budapest, Századvég Kiadó, 1997. 28–39. o.

Szoboszlai György: Képviselet és választási rendszer európai kontextusban. Az arányosság mint a konszenzus-demokrácia feltétele. *Politikatudományi Szemle,* 1998. évi 1. szám, 167–184. o.

Szoboszlai György: A váratlan kormányváltás háttere. Az 1998. évi parlamenti választások néhány politológiai összefüggése. *Társadalmi Szemle,* 1998. 8–9. szám, 137–153. o.

Szoboszlai György: Pártrendszer és választások a rendszerváltás után. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország évtizedkönyve 1988–1998.* 1. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. 302–324. o.

Szoboszlai György: Hagyományteremtés, a kormány megbukik a választásokon. In: Földes György – Hubai László (szerk.) *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1999. 329–350. o.

Szoboszlai György: Választáspolitológiai alapkérdések és a magyar választási rendszer strukturális jellemzői. In: A. Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán (szerk.) *A politikatudomány arcai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999. 261–297. o.

Szoboszlai György: Tendenciák a választási rendszer valóságos működésében a 2002. évi parlamenti választások tükrében. In: Bayer József – Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások. Tanulmányok.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2003. 115–128. o.

Szoboszlai György (szerk.): *A közjogi választások egyes elméleti és gyakorlati kérdései.* Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet, 2004.

Szoboszlai György: Önmagát be nem teljesítő jóslat: az arányosnak szánt aránytalan magyar választási rendszer rejtett tendenciái In: Fürész Klára – Kukorelli István (szerk.): *Ünnepi kötet Schmidt Péter egyetemi tanár 80. születésnapja tiszteletére.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2006. 373–389. o.

Szoboszlai György: A választási rendszer reformjáról. Egy hamis dilemma: arányosság vagy kormányozhatóság. A parlamenti választási rendszer jellemzői és reformszükségletei. In: Pálné Kovács Ilona (szerk.): *Európában a megye. Reform előtt?* Pécs, Megyei Önkormányzat, 2010. 71–78. o.

Szoboszlai György: Alkotmányos átalakulás 2010-ben. Változások a jogállamiság szerkezetében. In: Szeredi Péter – Szigetvári Viktor (szerk.): *A forradalom fogságában. Tanulmánykötet a második Orbán-kormány első évéről.* Budapest, József Attila Alapítvány, 2011. 54–74. o.

Taagepera, Rein – Matthew Sobert Shugart: *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems.* New Haven & London, Yale University Press, 1989.

Tóth Csaba – Török Gábor: *Négy választás Magyarországon. A magyar politika az elmúlt 12 évben (2002–2014).* Budapest, Osiris Kiadó, 2015.

Unger Anna: Általános választójog és előzetes regisztráció. *Fundamentum,* 2012. évi 4. szám, 29–42. o.

Unger Anna: A demokratikus választások alkotmányos és politikai ismérvei és a magyar választási rendszer. *Fundamentum,* 2014. évi 4. szám, 5–21. o.

Választási rendszer – választójog. Fórum. Dezső Márta – Szente Zoltán – Szoboszlai György – Wiener György. *Fundamentum,* 2006. évi 3. szám. 53–76. o.

Verba, Sidney – Nie, Norman H.: *Participation in America. Political Democracy and Social Equality.* University of Chicago, New York, Harper & Row Publishers, 1972.

Wiener György: A kelet-közép-európai választások összehasonlítása. *INFO–Társadalomtudomány,* 1992. évi 22. szám, 11–24. o.

Wiener György: Arányos és többségi választási rendszerek. In: Balázs István – Kökényesi József (szerk.): *Adalékok a közigazgatás reformjához. Állami szerepkörök, választási rendszerek, önkormányzati fejlesztési utak.* Budapest. Magyar Közigazgatási Intézet, 1992. 70–130. o.

Wiener György: A kelet-európai választások összehasonlítása. In: Balázs István – Kökényesi József (szerk.) uo. 164–180. o.

Wiener György: Politika és önkormányzat a rendszerváltás időszakában. *Társadalmi Szemle,* 1993. évi 48. szám, 37–49. o.

Wiener György: A választási rendszer a történelmi fejlődésben. *Jogtudományi Közlöny,* 1993. évi 8–9. szám, 339–347. o.

Wiener György: Polgári koalíció – szociálliberális győzelem. Önkormányzati választások Budapesten. In: Bőhm Antal – Szoboszlai György (szerk.): *Önkormányzati választások 1994. Politikai szociológiai körkép.* i. m. 67–101. o.

Wiener György: Az 1994. évi választások Budapesten. In: *Parlamenti választások. 1994. Politikai szociológiai körkép.* i. m. 215–257. o.

Wiener György: Választás és rendszerváltás – 1990. In: Wiener György: *Társadalom, történelem, politika.* Budapest, Lukács György Alapítvány, 1996. 137–169. o.

Wiener György: A választói magatartás történelmi meghatározottsága és dinamikája. In: Stumpf István (szerk.): *Két választás között.* Budapest, Századvég Kiadó, 1997. 145–182. o.

Wiener György: A választási rendszer reformja. *Magyar Közigazgatás,* 1997. évi 6. szám, 321–335. o.

Wiener György: Hatalmi viszonyok és kormányzati struktúra. (1988–1994) *Eszmélet,* 1997. évi 36. szám, 134–159. o.

Wiener György: A választói magatartás: szavazók és nem szavazók. 1994. In: *Parlamenti választások. 1994. Politikai szociológiai körkép.* i. m. 92–115. o.

Wiener György: Választási rendszer – politikai rendszer. In: Horváth M. Tamás (szerk.): *Közigazgatás – szorításban. Átalakulási tanulmányok a századvégen.* Budapest, Unió Lap- és Könyvkiadó, 1998. 87–129. o.

Wiener György: Az 1998. évi országgyűlési választások. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1998-ról.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1999. 165–179. o.

Wiener György: A választási törvény keletkezéstörténete. In: Petrétei József – Csefkó Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Ádám Antal egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára.* Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2000. 307–323. o.

Wiener György: A választási törvény keletkezéstörténete 1989. *Múltunk,* 2000. évi 2. szám, 92–153. o.

Wiener György: Osztályhelyzet és választói magatartás. 1. *Eszmélet,* 54. szám (2002) 16–46. o.

Wiener György: Osztályhelyzet és választói magatartás. 2. *Eszmélet,* 56. szám (2002) 36–48. o.

Névmutató

Alfano, Angelino 171, 185, 439
Angelusz Róbert 269
Antal Anna 427
Antal László 290
Antall József 248, 276, 319, 329
Asquith, Herbert Henry 35, 393
Áder János 382, 420, 421
Ágh Attila 28, 435

Bajcsy-Zsilinszky Endre 245
Bajnai Gordon 339, 386, 387, 390–402, 423, 426–430
Baka András 420
Balogh István 28, 436
Balogh Jánosné 327
Balsai István 312, 417
Beneš, Eduard 200
Berecz János 245
Berlusconi, Silvio 158–160, 163–165, 167, 168, 169, 171, 184, 185, 201, 420
Bihari Mihály 243, 415, 417
Bíró Péter 422
Bíró Zoltán 256
Bismarck, Otto von 45, 70, 189
Bissolati-Bergamaschi, Leonida 87
Bjol, Erling 181
Blais, André 19, 24–29, 31, 48, 435, 436, 440
Blanqui, Louis Auguste (blanquista) 54
Boissieu, Laurent de 82, 83
Boix, Carles 89, 176, 435
Bokody Tamás 422
Bokros Lajos 278, 279, 290, 291, 345, 349, 374, 387, 392, 394, 395
Boldvai László 354
Bonaparte, Napoleon 186
Bonomi, Ivanoe 87
Bordás Vilmos 414
Bordiga, Amadeo 200
Borkai Zsolt 370, 416
Borre, Ole 181
Bossányi Katalin 291
Bossi, Umberto 184
Botka László 330, 399
Boulanger, Georges Ernest 52, 53, 82
Bourbon-dinasztia 186
Bódi János 263
Bowler, Shaun 19, 28, 29, 436
Bozóki András 246
Braunias, Karl 176
Brezsnyev, Leonyid Iljics 240
Butler, David E. 48, 435
Bús Balázs 354

Caciagli, Mario 87, 88, 183, 185, 435
Cadoret, Charlotte Larsen 87, 179, 180, 437
Campbell, Angus 176, 438
Campbell, Peter 81–85, 435
Capitant, René 14
Carr, Adam 49, 205, 439
Carstairs, Andrew McLaren 48, 49, 81, 82–84, 86, 87, 176, 178–181, 183, 435
Carty, Ronald Kenneth 24–27, 31, 435
Chaban-Delmas, Jacques 62
Chirac, Jacques 66, 86
Clausen, Frits 180
Clemenceau, Georges 82, 437
Cohn-Bendit, Daniel 200
Copé, Jean-François 86
Coppa, Frank J. 87, 183, 435
Corbetta, Piergiorgio 183
Cox, Gary 19, 20, 29
Czeglédi Péter Pál 263
Czoma László 263

Csapody Miklós 312
Cser-Palkovics András 415
Csink Lóránt 418
Csuhaj Ildikó 359
Csurka István 250, 297, 300

D'Alema, Massimo 185
Damgaard, Erik 181
Danó Anna 360
Dedecker, Jean-Marie 104, 105
De Gaulle, Charles 59–69, 81, 85
Dávid Ibolya 329, 349
Dezső Márta 28, 435
Dési András 86, 177, 438
d'Hondt, Victor 22, 31, 63, 91, 93, 94, 97, 100, 107, 114, 115, 118, 120, 125, 133, 137, 143, 149, 171, 172, 173, 175, 433
Dini, Lamberto 159
Dióssy László 263
Duverger, Maurice (Duverger-törvény) 5, 7, 8, 13–20, 24, 26–28, 31, 32, 81, 117, 126, 157, 204, 205, 435, 436
Düsterberg, Theodor 177

Eanes, Ramalho 139
Elbert Mária 246
Elklit, Jörgen 182, 435
Enyedi Zsolt 178, 435
Estrup, Jacob Bonnum Scavenius 45
Eötvös Károly 418

Fábián György 30, 48, 49, 85, 86, 177–185, 358–360, 435, 436, 440
Fekete Gy. Attila 428
Fini, Gianfranco 184
Fisichella, Domenico 17, 18, 29, 46, 436
Fodor Gábor 386, 387, 392, 394, 397, 399, 401, 427, 429
Fodor István 263
Földes György 358
Frölich Johanna 418
Fortuyn, Pim 112, 197
Franco y Bahamonde, Francisco (Franco-rendszer) 183

Gallagher, Michael 21, 30
Gallenkamp, Marian 180, 182, 436
Gazdag Ferenc 86, 201, 436
Gegesy Ferenc 325
Gergely Márton 422
Giscard D'Estaing, Valery 62
Glattfelder Béla 291
Glistrup, Mogens 132
G. Márkus György 28, 436
Gombár Csaba 246
Gorbacsov, Mihail Szergejevics 232
Göncz Árpád 291
Gramsci, Antonio 183, 200, 437
Grass, Martin 179, 436
Grillo, Beppe 169

Grofman, Bernard 7, 19, 20, 28, 29, 48, 177, 182, 205, 435–438
Grósz Károly 226
Guizot, François-Pierre Guillaume 199
Gúr Nándor 350, 359

Gyenesei István 326, 328, 347
Gyurcsány Ferenc 317, 321, 339, 347, 386, 391, 393, 396–402, 418, 426–429

Habony Árpád 377
Hagenbach-Bischoff, Eduard 152, 172
Hagyó Miklós 390, 430
Hajdú János 177, 436
Hajdú Zoltán 422
Halmai Gábor 415, 418
Hanby, Victor J. 21, 30, 84, 98, 118, 124, 126, 135, 149, 170, 178, 179, 203, 204, 206–209, 211, 213, 214, 216–218, 432, 433, 436
Hankó Faragó Miklós 329, 330
Hare, Thomas 22, 56, 97, 100, 107, 125, 151, 152, 157, 163, 171
Harsányi Iván 82, 179, 182, 183, 436
Hegedűs Éva 87, 436
Hegyi Gyula 427
Herényi Károly 328, 349
Hermens, Ferdinand A. 14, 16, 17, 18, 28, 93, 150, 183, 436
Hindenburg, Paul von 92, 177
Hitler, Adolf 92, 177, 180, 200, 438
Hobsbawm, Eric John 199, 200, 436
Hollande, François 67
Horn Gyula 251, 252, 278, 279, 361
Horváth Balázs 329
Horváth Csaba 430
Horváth Jenő 183, 184, 436
Hubai László 358
Hülvely István 47, 436

Jacobsen, Erhard 181
Jaurès, Jean 55
Jávor Benedek 386
Jemnitz János 82, 87, 179, 183, 436
Johancsik János 85, 436
Jospin, Lionel 66
Jörgensen, Anker 130
Juhász Ferenc 330
Juhász Péter 426
Juppé, Alain 65
József Attila 426

Kaase, Max 177, 437
Kalmár Melinda 246
Kan, Alekszandr Szergejevics 48, 49, 87, 181, 437
Kardos József 182, 436
Karácsony Gergely 349, 359
Kaya, Ibrahim 293
Káli Sándor 353
Kádár János 226, 240–242, 245, 247, 248, 428
Keleti György 262
Képes György 49, 176, 180, 181, 437
Kinnear, Michael 47, 48, 437, 128
Kis Aladár 183, 437
Kisgergely András 354
Kiss Balázs 427
Kiss László 417
Király András 360
Kocsis Máté 415
Kondratyev, Nyikolaj D. 194
Kopári László 263
Kovács István 87, 436
Kovács László Imre 30, 48, 49, 85, 86, 177–185, 200, 201, 436
Kóczyán László 422
Kónya Péter 426
Kósa Lajos 415, 417
Kölcsey Ferenc 418
Körösényi András 28, 243, 437
Kövér László 245, 295, 351

Krag, Jens Otto 181
Krausz Tamás 428
Kubatov Gábor 358
Kukorelli István 291
Kuncze Gábor 251, 328, 397, 401, 427, 429
Kupa Mihály 263, 300
Kurtán Sándor 291

Laakso, Markku 21, 30
Lajos Fülöp 51, 188
Lakeman, Enid 16, 17, 18, 28, 70, 437
Laki Mihály 407, 432
Lakner Zoltán 426
Lamperth Mónika 328, 330
Lange, Anders 120, 129, 180, 196
Larsen, Aksel 127, 181
Lassalle, Ferdinand (lassale-ánus) 71
Law, Bonar 47
László Róbert 422, 427
Lázár János 327, 377, 415, 417
Lencsés Károly 422, 433
Lendvai Ildikó 348–350, 352, 359, 360, 398, 399, 428
Lengyel László 428
Lenkovics Barnabás 417
Le Pen, Jean-Marie 65–67
Le Pen, Marine 68
Lijphart, Arend 7, 8, 19, 21–25, 27–31, 48, 49, 86, 136, 170, 177, 182, 202, 203, 205, 435–438
Lindner, Ralf 177, 178, 437
Lipset, Martin Seymour 16, 28, 176, 177, 436, 437
Lloyd George, David 35, 47
Loosemore, John 21, 30, 84, 98, 118, 124, 126, 135, 149, 170, 178, 179, 203, 204, 206, 207–209, 211, 213, 214, 216, 217, 218, 432, 433

Mackie, Thomas T. 48, 49, 82–87, 176–184, 200, 437
Maczó Ágnes 276
Magda Sándor 353
Magyar Bálint 429
Magyar Kornélia 427
Magyar Lajos 179, 183, 436
Marx, Karl (marxizmus) 47, 82, 437
Mazzini, Giuseppe (mazziniánus) 79, 183
Mátrai Márta 415
Medgyessy Péter 279, 319, 321, 415
Mesterházy Attila 348, 351, 359, 387, 396–398, 400–402, 427, 429
Merkel, Angela 177, 438
Mitterrand, François 62, 63, 64
Modigliani, Giuseppe 87
Molnár Csaba 396
Molnár Erik 82, 86, 437
Molnár Gyula 352, 360
Molnár Oszkár 346, 347, 350, 353–355
Monti, Mario 167, 168, 170
Mosley, Oswald Ernald 37
Mráz Attila 422
Munro, Neil 48, 438
Mussolini, Benito 87, 151

Nagy András 360
Nagy Gábor Tamás 307
Napolitano, Giorgio 168
Navracsics Tibor 415
Németh Miklós 263, 415
Neto, Octavio 20
Nohlen, Dieter 48, 49, 81–83, 86, 87, 177, 178, 180, 182, 435–438
Nógrádi László 346, 347

Nyusztay Máté 359, 442

Ónody-Molnár Dóra 429
Orbán Viktor 281, 293, 295, 302, 314, 317, 348–351, 355, 359, 361, 377, 379, 391, 393, 398, 420, 423, 426, 428, 429

Pankovits József 183, 184, 185, 200, 437
Papandreu, Jeorjiosz 420
Parnell, Charles Stewart 34
Pázmány Péter 419
Pándi Lajos 182, 437
Pető Iván 309, 325, 348, 360
Péterfalvi Attila 420
Piretti, Maria Serena 183
Pokol Béla 243, 420
Pokorni Zoltán 352
Polgár Tamás 180, 201, 437
Politzer Zsigmond 86, 438
Pompidou, Georges 62
Prodi, Romano 159, 160, 161
Poujade, Pierre (poujadista) 60, 110
Pozsgay Imre 226, 245, 256, 257, 415
Pricker, David Petrovics 82, 83, 437

Rae, Douglas 20, 28, 29, 438
Rapcsák András 285
Raskó György 270
Rácz Róbert 415
Rádai Eszter 422
Rádóné Gyárfás Ildikó 262
Reeve, Andrew 19, 29, 429
Reina, Giuseppe 87
Retkes Attila 349
Rédei József 86, 438
Répássy Róbert 415
Rétvári Bence 415
Révész Béla 246
Rijpma, E. 87
Riker, William H. 28
Ripp Erzsébet 246
Ripp Zoltán 246
Rogán Antal 377, 415, 417
Rokkan, Stein 16, 28, 89, 90, 119, 174, 176, 193, 436–438
Rose, Richard 48, 49, 82–87, 176–184, 200, 437, 438,
Rousseau, Jean-Jacques 228
Ruizendaal, Willem 87
Rutelli, Franco 167, 168

Sainte-Laguë, André 97, 115, 118, 120, 122, 125, 127, 133, 172, 175, 179,
Sarkozy, Nicholas 66, 86
Sartori, Giovanni 8, 18
Sándor Klára 330
Sándor Péter 291
Scheppele, Kim Lane 422
Schiffer András 349–351, 359
Schlecht Csaba 293
Schlüter, Poul 130, 181, 182
Schmitt Pál 420
Schmuck Andor 389, 423
Schultze, Rainer-Olaf 177, 178, 437
Segni, Mario 157–159
Semmelweis Ignác 380
Semsey Viktória 199, 438
Seres Mária 404
Simándi Irén 182, 436
Simicskó István 352, 360
Simon Gábor 390, 402, 424, 430
Soros György 423
Sólyom László 395, 426
Stemler Gyula 48, 438
Steiner Pál 309
Stöver, Philip 48, 49, 81, 86, 87, 177, 178, 180, 182, 435–438
Stumpf István 415, 417

Szabó Gabriella 427
Szabó Máté 420
Szabó Tibor 184, 201, 438
Szabó Tímea 429
Szalai Erzsébet 426
Szalai Júlia 407, 432
Szalay Tamás Lajos 359, 426, 427, 428, 429, 430, 442, 443
Szanyi Tibor 352–354, 360
Szente Zoltán 418

Szepessy Zsolt 346, 389, 423
Szeredi Péter 426
Székely Gábor 177, 179, 183, 436, 438
Széll Kálmán 430
Szigeti Péter 179, 433, 438, 441
Szigetvári Viktor 396, 430, 433
Szijjártó Péter 377
Sziklai Balázs 422
Szilágyi Ákos 422
Szili Katalin 389
Szitka Péter 353
Szoboszlai György 246, 291, 433
Szőcs László 185, 426, 439, 443
Szűrös Mátyás 246

Taagepera, Rein 19, 21, 29, 30, 433
Tamás Ervin 427
Tamás Gáspár Miklós 428
Tardos Róbert 269
Tavares de Almeida, Pedro 182, 438
Teczár Szilárd 422
Thiers, Adolph 82
Tiner György 430
Tocsik Márta 278
Tompa Sándor 353
Torgyán József 247, 254, 287, 293, 295, 347
Torsvik, Per 176, 438
Tóbiás József 430
Tóth Csaba 438
Tóth István 354
Tóth József 347, 353, 354
Tölgyessy Péter 246
Trefs, Matthias 178, 438
Tremaglia, Mirko 164

Ujhelyi István 330

Valen, Henry 176, 438
Varga Dániel 422
Varga Mihály 327, 351
Varjú László 328
Vass László 291
Veres Péter 245
Vejkey Imre 417
Vető Balázs 433
Vilar, Pierre 200, 438
Vincze László 347
Vitányi István 415

Ware, Alan 19, 29, 438
Widfeldt, Anders 49, 438
Wiener György 360, 426, 432

Zwack Péter 263

A kiadásért felel a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő: Németh Zsófia
Fedélterv: Manutius Stúdió Kft.
Tördelés: Volos Bt.
Nyomás, kötés: Alfadat-Press Nyomdaipari Kft., Tatabánya
Felelős vezető: Sashalmi Péter
Megjelent 41,1 (A/5) ív terjedelemben

A politológiai szakirodalomban több évtizede vita folyik arról, hogy a választási szisztéma, a pártstruktúra és a kormányzati működés sajátos összefüggésrendszerében melyik mozzanat játszik meghatározó, túlsúlyos szerepet. Az 1940-es években megfogalmazódott az a gondolat, hogy az arányos képviselet a parlamenti pártok számának növekedésével jár. Az e témában talán legnagyobb hatású elemző, Maurice Duverger ok-okozati kapcsolatot látott a választási és a pártrendszer között, melyet a politikatudomány törvényjellegű összefüggésének nevezett. Duverger-nek már korabeli kritikusai is akadtak, ám az általa vizsgált összefüggések empirikus bázison alapuló egzakt vizsgálatára egészen az 1960-as évek végéig várni kellett. Ezen időszakot követően azonban igen sok elemzés foglalkozott a modern párt- és választási rendszerek összefüggéseivel. A kötet első része ennek a problémakörnek az elmélettörténeti és gyakorlati kérdéseit kutatja az egyes európai országok, politikai rendszerek konkrét vizsgálatán keresztül.

A kötet második részében a szerzők választásról választásra követik azokat a változásokat, amelyek az 1989–1990. évi rendszerváltást követően meghatározták a választási rendszer nyomán kialakuló parlamenti erőviszonyokat. Igen hamar nyilvánvalóvá vált a rendszerváltásban kialkudott választási szisztéma meghatározó jelentősége a politikai folyamatok alakulásában. Az 1989-ben megalkotott magyar választási rendszer aránytalannak bizonyult már az első parlamenti választáson, és ez a jellege a következő öt választáson, bár eltérő mértékben, továbbra is érvényesült, mígnem 2010-ben az abszolút többségi győzelmet alkotmányozó hatalommá transzformálta. Az alkotmányozó hatalom birtokában a hatalomra került erők 2011-ben a többségi elvet erősítve a maguk érdekei szerint alakították át a választási szisztémát. Az egyes választások jellemzőinek elemzésével a szerzők végigkísérik a legfontosabb választási rendszerbeli összetevők egymásra hatását és ezzel összefüggésben a pártrendszer alakulásának fő vonásait.

9 789633 383438
3900 Ft

napvilág kiadó